

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

GEOGRAPHICAL BULLETIN

**MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
BUDAPEST**

XLVIII. ÉVFOLYAM

1999

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MAROSI SÁNDOR (FŐSZERKESZTŐ)
BASSA LÁSZLÓ (SZERKESZTŐ)
TINER TIBOR (SZERKESZTŐ)
BERÉNYI ISTVÁN
DÖVÉNYI ZOLTÁN
KERESZTESI ZOLTÁN
KERTÉSZ ÁDÁM
KOC SIS KÁROLY
SCHWEITZER FERENC

Szerkesztőség:

(1112 Budapest Budaörsi út 43–45. Telefon: 309-26-00/1456 vagy 319-31-19/1456

A FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ ÍRÓI 1999-ben

ANTAL ZOLTÁN
BAJMÓCY PÉTER
BÁRDI LÁSZLÓ
BOTTLIK ZSOLT
CSIGHY TIBOR
CSORBA PÉTER
DANKÓ IMRE
DÖVÉNYI ZOLTÁN
EGEDY TAMÁS
GÁL ZOLTÁN
HERFERT, GÜNTER (Németország)
HUSZÁR TAMÁS
ILYÉS ZOLTÁN
IZSÁK ÉVA
JAKUCS LÁSZLÓ
KIS ÉVA
KISS EDIT ÉVA
KOC SIS KÁROLY
KOK, HERMAN (Hollandia)

KOVÁCS GYÖRGY ATTILA
KOVÁCS RÓBERT
KOVÁCS ZOLTÁN
KOZMA GÁBOR
LÓCZY DÉNES
LÓHN ANITA
MAROSI SÁNDOR
MÉSZÁROS ERZSÉBET
MEZŐSI GÁBOR
NAGY MIKLÓS MIHÁLY
SÁGI ZSOLT
SCHWEITZER FERENC
TASAN, TUNA (Hollandia)
TIMÁR JUDIT
TINER TIBOR
URBÁN GYÖRGY (Szlovákia)
VIDÉKI IMRE
VOLTER EDINA
WILHELM ZOLTÁN

TARTALOM

Értekezések

<i>Antal Zoltán: A magyar mezőgazdaság átalakulása 1990–1997 között. (Gazdaságföldrajzi áttekintés)</i>	237
<i>Bajmócy Péter: A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén</i>	127
<i>Dövényi Zoltán–Kovács Zoltán: A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén.....</i>	33
<i>Herfert, Günter: A város és környéke közötti vándorlások sajátosságai Németországban az 1990-es években</i>	139
<i>Izsák Éva: A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban.....</i>	83
<i>Kiss Edit Éva: Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években</i>	253
<i>Kovács György Attila: A regionális vasutak helye vasúti közlekedésünkben.....</i>	303
<i>Kovács Róbert: A szuburbanizáció hatása az önkormányzatokra</i>	59
<i>Kovács Zoltán (szerk.): A szuburbanizáció jellemzői a Budapesti agglomerációban (Esettanulmányok).....</i>	93
<i>Kozma Gábor: Kiállítások és vásárok Északkelet-Magyarország három nagyvárosában (Egy kereskedelemföldrajzi vizsgálat tapasztalatai)</i>	315
<i>Tasan, Tuna–Kok, Herman: A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években</i>	159
<i>Timár Judit: Elméleti kérdések a szuburbanizációról.....</i>	7
<i>Vidéki Imre: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Sarród, Fertőújlak és Nyárliget térségében</i>	281
<i>Volter Edina: A szolnoki agglomeráció nagyvállalatai az átmenet időszakában</i>	333

Egyéb értekezések

<i>Egedy Tamás: A lakótelepek eltérő sajátosságai Németország keleti és nyugati tartományaiban</i>	217
<i>Huszár Tamás: Talajerózió-becslés az EPIC-EROTÓP módszerrel.....</i>	189
<i>Lóczy Dénes–Csighy Tibor–Huszár Tamás–Mészáros Erzsébet: Tájökológiai szempontok a termőföld-privatizáció hatásainak megítéléséhez.....</i>	173
<i>Lóhn Anita: A gazdasági reformok hatása Kína regionális fejlődésére.....</i>	199

V i t a

<i>Nagy Miklós Mihály</i> : Propaganda vagy útleírás?.....	363
<i>Urbán György</i> : Egy néppé válás történeti földrajza	355

K r ó n i k a

A Földtudományi Kutatóközpont bemutatkozása az Akadémián (<i>Tiner Tibor</i>)	216
A Táj- és Környezetföldrajzi Albizottság előadójelölése a „Földtudományok és a természetvédelem” kapcsolatáról (<i>Csorba Péter–Mezősi Gábor</i>).....	187
Ázsia Központ Pécssett (<i>Bárdi László–Wilhelm Zoltán</i>).....	373
Főszerkesztőnk, Marosi Sándor 70 éves	371
Schweitzer Ferenc 60 éves.....	369
Szigetek a pacifikus térség évszázadában (<i>Kis Éva–Lóczy Dénes–Schweitzer Ferenc</i>).....	376

I r o d a l o m

A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. (<i>Gál Zoltán</i>).....	81
<i>Becsei József</i> : Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához (<i>Tiner Tibor</i>)	31
<i>Csefkó Ferenc</i> (szerk.): EU-Integráció. Önkormányzatok I. (<i>Sági Zsolt</i>)	353
<i>Dr. Pinczés Zoltán</i> : Az Erdélyi-medence természeti földrajza (<i>Ilyés Zoltán</i>).....	251
<i>Dr. Tremmel Ágoston–Kóta Ágnes</i> : A Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal története, 1919–1999. (<i>Bottlik Zsolt</i>)	280
<i>Farina, A.</i> : Principles and Methods in Landscape Ecology (<i>Csorba Péter</i>)	228
<i>Forman, R. T. T.</i> : Land Mosaics – The ecology of landscapes and regions (<i>Csorba Péter</i>)	227
<i>Lelkes György</i> : Magyar helységnév-azonosító szótár (<i>Kocsis Károly</i>).....	302
<i>Nagy Géza</i> : Bodroghoz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája (<i>Dankó Imre</i>)	157
<i>Veress Márton</i> : Általános természeti földrajz.....	57

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

GEOGRAPHICAL BULLETIN

1999. XLVIII. ÉVFOLYAM * 1-2. FÜZET

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MAROSI SÁNDOR (FŐSZERKESZTŐ)
BASSA LÁSZLÓ (SZERKESZTŐ)
TINER TIBOR (SZERKESZTŐ)
BERÉNYI ISTVÁN
DÖVÉNYI ZOLTÁN
KERTÉSZ ÁDÁM
KERESZTESI ZOLTÁN
KOC SIS KÁROLY
SCHWEITZER FERENC

Szerkesztőség:

1112 Budapest, XI., Budaörsi út 43–45. Telefon: 319-31-19/1456 vagy 309-26-00/1456

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

1999.

XLVIII. ÉVFOLYAM

1–2. FÜZET

TARTALOM

Szuburbanizációs tanulmányok

Előszó.....	5
<i>Timár Judit</i> : Elméleti kérdések a szuburbanizációról.....	7
<i>Dövényi Zoltán–Kovács Zoltán</i> : A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén.....	33
<i>Kovács Róbert</i> : A szuburbanizáció hatása az önkormányzatokra.....	59
<i>Izsák Éva</i> : A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti Agglomerációban.....	83
<i>Kovács Zoltán (szerk.)</i> : A szuburbanizáció jellemzői a Budapesti agglomerációban (Esettanulmányok).....	93
<i>Bajmócy Péter</i> : A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén.....	127
<i>Herfert, Günter</i> : A város és környéke közötti vándorlások sajátosságai Németországban az 1990-es években.....	139
<i>Tasan, Tuna–Kok, Herman</i> : A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években.....	159

Egyéb értekezések

<i>Lóczy Dénes–Csiggy Tibor–Huszár Tamás–Mészáros Erzsébet</i> : Tájökológiai szempontok a termőföld-privatizáció hatásainak megítéléséhez.....	173
<i>Huszár Tamás</i> : Talajerózió-becslés az EPIC-EROTÓP módszerrel.....	189
<i>Lóhn Anita</i> : A gazdasági reformok hatása Kína regionális fejlődésére.....	199
<i>Egedy Tamás</i> : A lakótelepek eltérő sajátosságai Németország keleti és nyugati tartományaiban.....	217

Krónika

A Táj- és Környezetföldrajzi Albizottság előadóiülése a „Földtudományok és a természetvédelem” kapcsolatáról (<i>Csorba Péter–Mezősi Gábor</i>).....	187
A Földtudományi Kutatóközpont bemutatkozása az Akadémián (<i>Tiner Tibor</i>).....	216

Irodalom

<i>Becsei József: Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához (Tiner Tibor)</i>	31
<i>Veress Márton: Általános természeti földrajz</i>	57
<i>A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. (Gál Zoltán)</i>	81
<i>Nagy Géza: Bodrogek helytörténeti és néprajzi bibliográfiája (Dankó Imre)</i>	157
<i>Forman, R. T. T.: Land Mosaics – The ecology of landscapes and regions (Csorba Péter)</i>	227
<i>Farina, A.: Principles and Methods in Landscape Ecology (Csorba Péter)</i>	228

CONTENTS

Studies on suburbanisation

Foreword	5
<i>Timár, J.: Theoretical issues of suburbanisation</i>	7
<i>Dövényi, Z.–Kovács, Z.: Spatial and social features of suburbanisation around the city of Budapest</i>	33
<i>Kovács, R.: The effect of suburbanisation on the budgets of local governments</i>	59
<i>Izsák, É.: Rearrangement of the rank of settlements in the Budapest agglomeration based on the suburbanisation index</i>	83
<i>Kovács, Z. (ed.): Characteristics of suburbanisation in the Budapest agglomeration (case studies)</i>	93
<i>Bajmócy, P.: Characteristics of suburbanisation in the surroundings of Pécs, Hungary</i>	127
<i>Herfert, G.: Characteristic trends of migrations between towns and their environs within Germany in the 1990's</i>	139
<i>Tasan, T.–Kok, H.: The suburbanization process around Warsaw in the 1990's</i>	159

Other studies

<i>Lóczy, D.–Csighy, T.–Huszár, T.–Mészáros, E.: Landscape ecological aspects of land privatisation in Hungary</i>	173
<i>Huszár, T.: Estimation of soil erosion using of EPIC – EROTOP method</i>	189
<i>Lóhn, A.: The impact of the economic reforms on the regional development in China</i>	199
<i>Egedy, T.: Differences between housing estates in the eastern and western parts of Germany</i>	217
 Chronicle.....	 187, 216
Literature	31, 57, 81, 157, 227, 228

INHALT

Beiträge zur Suburbanisierung

Vorwort	5
<i>Timár, J.</i> : Theoretische Fragen der Suburbanisierung	7
<i>Dövényi, Z.–Kovács, Z.</i> : Sozialräumliche Merkmalen der Wohnsuburbanisierung im Verdichtungsraum Budapest.....	33
<i>Kovács, R.</i> : Wirkung der Suburbanisierung auf die lokalen Selbstverwaltungen	59
<i>Izsák, É.</i> : Veränderung der Reihenfolge der Siedlungen Verdichtungsraum Budapest aufgrund des sog. Suburbanisierungsindex.....	83
<i>Kovács, Z.</i> : (red.): Charakterzüge der Wohnsuburbanisierung im Verdichtungsraum Budapest (Fallstudien).....	93
<i>Bajmócy, P.</i> : Besonderheiten der Suburbanisierung in der Agglomeration Pécs	127
<i>Herfert, G.</i> : Stadt-Umland-Wanderung in Deutschland in den 90er Jahren.....	139
<i>Tasan, T.–Kok, H.</i> : Charakterzüge der Suburbanisierungsprozesse im Verdichtungsraum Warschau in den 90er Jahren	159

Sonstige Aufsätze

<i>Lóczy, D.–Csigly, T.–Huszár, T.–Mészáros, E.</i> : Landschaftsökologische Standpunkte zur Beurteilung der Auswirkungen der Bodenprivatisierung	173
<i>Huszár, T.</i> : Schätzung der Bodenerosion durch EPIC-EROTÓP-Method	189
<i>Lóhn, A.</i> : Wirkung der Wirtschaftsreformen auf regionale Entwicklung in China.....	199
<i>Egedy, T.</i> : Differente Besonderheiten der Grosswohnsiedlungen in alten und neuen Bundesländern Deutschlands.....	217
Chronik.....	187, 216
Literatur	31, 57, 81, 157, 227, 228

SOMMAIRE

Études de suburbanisation

Avant-propos.....	5
<i>Timár, J.</i> : Questions théoriques sur la suburbanisation	7
<i>Dövényi, Z.–Kovács, Z.</i> : Caractéristiques spatio-sociales de la suburbanisation dans les environs de Budapest	33
<i>Kovács, R.</i> : L'effet de la suburbanisation sur les municipalités	59

<i>Izsák, É.</i> : Changement de l'ordre d' habitats à partir de l'index de suburbanisation dans l'agglomération budapestoise.....	83
<i>Kovács, Z.</i> : Caractéristiques de la suburbanisation dans l'agglomération budapestoise.....	93
<i>Bajmóczy, P.</i> : Caractéristiques de la suburbanisation dans les environs de Pécs.....	127
<i>Hefert, G.</i> : Caractéristiques de la migration entre la ville et ses environs en Allemagne dans les années quatre-vingt-dix.....	139
<i>Tasan, T.-Kok, H.</i> : Caractéristiques du processus de la suburbanisation aux environs de Varsovie dans les années quatre-vingt-dix.....	159

Autres études

<i>Lóczy, D.-Csighy, T.-Huszár, T.-Mészáros, E.</i> : L'aspect écologique à l'évaluation des effets de la privatisation des terres arables	173
<i>Huszár, T.</i> : Estimation de l'érosion du sol par la méthode EPIC-EROTOPÉ	189
<i>Lóhn, A.</i> : L'effet des réformes économiques sur le développement régional de la Chine	199
<i>Egedy, T.</i> : Les caractéristiques différentes des grands ensembles d'habitation dans les régions de l'Est et de l'Ouest de l'Allemagne	217
Chronique.....	187, 216
Littérature	31, 57, 81, 157, 227, 228

Előszó

A mintegy évtizede tartó hazai rendszerváltozás kétségkívül nem elhanyagolható mértékben járult hozzá a magyarországi társadalomföldrajzi kutatások megújulásához. Ez nem csak abban jelentkezett, hogy lehetőséget kaptak korábban tiltott (pl. politikai földrajz), vagy csak tűrt (pl. etnikai földrajz) részterületek is, hanem az ország gazdasági–társadalmi átalakulása számos olyan új folyamatot és jelenséget indukált, amiknek vizsgálatába a társadalomföldrajz is bekapcsolódhatott.

Az új folyamatok közül szakmánk szempontjából a belső vándorlás generális átrendeződése kétségkívül egyike a legnagyobb kihívásoknak. A szocializmus évtizedei alatt megszokott és szinte már rutinszerűen leírt koncentrációs folyamatok mellett szinte egyik pillanatról a másikra megjelentek a dekoncentrációs mozgások, jelentősen megváltoztak a vándorlási irányok, s átalakult a lakóhelyet változtatók szerkezete is. Ezekre a változásokra a társadalomföldrajz viszonylag gyorsan reagált, így az új folyamatokat vizsgáló munkák száma már ma sem csekély.

Ezen örömteli tény sem feledtetheti el azonban, hogy ezek a kutatások jelentős részben egyéni akciók, egy-egy nagyobb téma összehangolt közös vizsgálatára alig van példa. Ez annál is inkább sajnálatos, mert az új folyamatok túlságosan nagy feladatot jelentenek egy-egy kutatónak, s így kialakul az a helyzet, hogy egy adott témában esettanulmányok sorával rendelkezünk ugyan, de nem alakul ki egy átfogó kép a folyamatról, ill. jelenségről.

A fentiek akkor lettek igazán világosak előttünk, amikor 1997 nyarán lehetőségünk nyílt egy igazi „top-téma”, a szuburbanizáció részletes vizsgálatára. A fővárost és környékét érintő kutatásaink közben arra gondoltunk, hogy nem elégedhetünk meg saját eredményeink közlésével, hanem össze kellene még szedni néhány témába vágó tanulmányt, s ezeket egy összegző kötetben publikálni.

Az ötlet kipattanásától a megvalósulásig persze eltelt némi idő, végül is összeállt azonban a Földrajzi Értesítő ezen különszáma, ami a szuburbanizáció különböző aspektusait tárgyaló tanulmányokat tartalmazza. Azzal természetesen eleve tisztában voltunk, hogy egy folyóirat egyetlen számában nincs lehetőség a szuburbanizáció teljes körű bemutatására, ezért néhány prioritás köré próbáltuk rendezni a tanulmányokat.

Fontosnak tartottuk pl., hogy legyen egy összefoglaló munka a szuburbanizáció elméleti kérdéseiről, ahol a téma legújabb kutatási eredményei is összegzésre kerülnek. Ezt TIMÁR Judit tanulmánya valósította meg. További prioritás volt, hogy a hazai szuburbanizáció megfelelő hangsúlyt kapjon a kiadványban. Mivel a jelenség Budapesten és környékén jelentkezik markánsan, ezzel a térséggel több tanulmány is foglalkozik, természetesen különböző aspektusokból közelítve a témához. DÖVÉNYI Zoltán és KOVÁCS Zoltán munkája egy kiterjedt kérdőíves felmérésre támaszkodva mutatja be a szuburbanizáció jellemvonásait a budapesti agglomerációban, IZSÁK Éva viszont a statisztikai adatokból kiindulva alkotott egy ún. szuburbanizációs indexet, s ennek segítségével von le következtetéseket. KOVÁCS Róbert szociológus a szuburbanizáció és az önkormányzatok kapcsolatát vizsgálta a térségben, elsősorban modellszámításokra támaszkodva.

Ugyancsak a budapesti agglomerációban zajló szuburbanizáció bemutatásához kapcsolódik az a több mint tucatnyi rövid esettanulmány, amit nem „céhbeli” kutatók, hanem az ELTE földrajz szakos hallgatói készítettek. Ők 1997 nyarán terepgyakorlat keretében végezték el azt a kérdőíves felmérést, amire korábban már utaltunk. Ezen túlmenően azonban feladatuk volt az is, hogy rövid összefoglalókat készítsenek helyi tapasztalataikról. Ezek az összegzések olyan jól sikerültek, hogy megítélésünk szerint helyet kellett kapniuk a kiadványban. Készséggel elismerjük, hogy a megoldás nem szokványos, de megítélésünk szerint ennyi támogatás mindenképpen jár a potenciális kutatói utánpótlásnak.

Mivel a szuburbanizáció ma már nem csak a főváros környékén jelentkezik, szükségesnek látszott más térségek helyzetének bemutatása is. A választás végül is Pécsre és környékére esett, az itteni szuburbanizációs folyamatokat BAJMÓCZY Péter tanulmánya mutatja be.

A hazai helyzet prezentálása mellett fontosnak éreztünk bizonyos külföldi kitekintést is. Annak nem lett volna különösebb értelme, hogy tanulmányt közöljünk a szuburbanizáció klasszikus példáiról az Egyesült Államokból vagy Nyugat-Európából, mivel ez a szakirodalomból jól ismert. Annál kevesebbet tudunk viszont az egykori európai szocialista országokban kibontakozó szuburbanizációról, ezért két tanulmány erejéig megpróbáltunk erről is valamit közölni.

A volt szocialista országok közül az egykori NDK-ban öltötte a legnagyobb méreteket a szuburbanizáció. Az újraegyesült Németországban generálisan új feltételek közé került egykori szocialista német állam új migrációs folyamatairól Günter HERFERT tanulmánya ad áttekintést. A munka külön értéke, hogy párhuzamosan mutatja be az NSZK régi és új tartományaiban zajló szuburbanizáció jellemző vonásait.

A Budapesttel többé-kevésbé összevethető Varsó körül zajló szuburbanizáció bemutatásával zárul füzetünk tematikus része. Ez utóbbi tanulmány külön érdekessége, hogy egy török (Tuna TASAN) és egy holland (Herman KOK) geográfus közös munkája.

A jelen összeállítás hét tanulmánya és a rövid esettanulmányok messze nem fedik le a téma kör egészét, de így talán többen kedvet kapnak a szuburbanizáció vizsgálatához, s idővel talán lehetőség lesz egy valóban részletes, az országot átfogó szuburbanizációs kutatási program megvalósítására is.

A Budapest térségében zajló új migrációs folyamatok kutatása részben már eddig is szervezett formában történt, mert kapcsolódott „A Budapesti Régió mint hipotetikus euro-régió társadalmi-gazdasági folyamatai és térkapcsolati rendszere” c. FKFP-projekthez (programvezető: PERCZEL György). Így a Földrajzi Értesítő ezen száma a program támogatásával jelent meg.

DÖVÉNYI ZOLTÁN–KOVÁCS ZOLTÁN

Elméleti kérdések a szuburbanizációról¹

TIMÁR JUDIT²

A fejlett piacgazdaságokban és Kelet-Közép-Európában zajló térfolyamatok természetében felfedezhető hasonlóságok és különbségek mibenlétéről Magyarországon utoljára az 1980-as években bontakozott ki izgalmas szakmai vita a „van-e szocialista urbanizáció?” kérdés körül forogva, bár jóval korábbra visszanyúlva (KONRÁD GY.–SZELÉNYI I. 1971; ENYEDI GY. 1972, 1987, 1989; LACKÓ L. 1987a, 1987b). Az akkori érvek mögött még legfeljebb csak burkoltan merült fel: vajon megindult-e itt is egy nyugati értelemben vett szuburbanizáció? Az 1990-es évek településtudományi vizsgálatai azonban már e sokak által teljesen újnak tartott, gyorsan kiteljesedő térfolyamat felé fordultak. Bár mára megszűntek a társadalmi berendezkedésben lévő alapvető különbségek, az új folyamat lényegét illetően fennmaradtak a régi kérdések. Nemcsak a külföldi kutatók, de a hazaiak is szeretnék megérteni, hogy Európának ebben a régiójában hasonló természetű-e a szuburbanizáció, mint Nyugat-Európában vagy az USA-ban?

Átfogó, összehasonlító empirikus vizsgálatok hiányában – de remélhetőleg azokat ily módon is ösztönözve – ez a tanulmány elméleti úton közelít a kérdéshez, itt csupán két szempontot kiemelve, két feltevésből kiindulva.

A nemzetközi összehasonlítás során kapott eltérő végeredmény, vagyis némelyek által az azonosságok, míg mások által a különbségek fontossága melletti érvelés egyik oka az, hogy a szerzők nem pont ugyanazt a folyamatot értik szuburbanizáción, nem ugyanazt a térbeli képződményt tekintik elővárosnak. A tanulmány első része ezért vázlatos áttekintést ad a nemzetközi szakirodalomban leginkább elterjedt szuburbanizáció-definíciókról, rámutatva: a nyugati terminológiák magyarországi alkalmazhatóságát az is befolyásolja, hogy pontosan milyen jelentést tulajdonítunk a kérdéses fogalomnak.

A szuburbanizáció kialakulásához, ill. fennmaradásához szükséges feltételrendszer más-más elemét kiemelve – vagy kizárólagos magyarázó erővel felruházza – eltérő súlyúnak ítélték meg a hazai és a nyugati térfolyamatban fellelhető hasonlóságok és különbségek. A tanulmány második fele ezért az egyes szuburbanizáció-magyarázatokban rejlő szemléletbeli különbségek fontosságára hívja fel a figyelmet.

Bár Magyarországon az itt jelzett vita még csak kezdeteit éli (TIMÁR J. 1992, 1994; LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 1997; DÖVÉNYI Z. et al. 1998), jelen írás sem vállalhatja fel egy empirikus vizsgálati eredményekkel is alátámasztott koherens érvrendszer végigvezetését, de még a külföldi szakirodalom ide vonatkozó eredményeinek szisztematikus áttekintését sem. Sokkal inkább az eddigi érvelésből kimaradó vagy abban kevésbé érintett fenti két szempont végiggondolásához szolgáltat egyenlőre elsősorban a nyugati szuburbanizációval foglalkozó publikációkban fellelhető információkat, álláspontokat.

¹ A tanulmány jelentős részben támaszkodik az OTKA I/3, 370. sz., 1991–1993-ban folytatott kutatás eredményeire.

² MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztály, 5600 Békéscsaba, Szabó D. u. 42.

A szuburbanizáció eltérő értelmezéséből adódó különbségek

A szuburbanizáció jellemzőinek vizsgálatában megnyilvánuló egyik legmarkánsabb szemléletbeli, ill. módszertani különbség abból fakad, hogy az elővárosi fejlődést³ az *elővárosokat létrehozó folyamat*ként definiálják a kutatók – azt az utat választva ezzel, hogy az előváros fogalmának meghatározásából indulnak ki – vagy fordítva, magát a folyamatot írják le, legyen annak bármilyen a „végterméke”, vagyis az előváros.

A szuburbanizáció mint az elővárosokat létrehozó folyamat – az előváros definiálásának sokszínűsége

A szakirodalomban használt „szuburbia”⁴ a magyar külvárosnak, elővárosnak megfelelő latin „suburbium” szóból származik. „Sub” itt azt jelenti: alatt, közelében, „urbs” annyit tesz: város (a régi rómaiaknál Róma városa). Vagyis az eredeti jelentés tulajdonképpen geográfiai volt: a városhoz viszonyított földrajzi fekvést fejezte ki. Maga a viszonyrendszer szinte kivétel nélkül minden későbbi definícióban megmaradt – az elővárost a várossal együtt, ahhoz való kapcsolatában vagy ahhoz hasonlítva értelmezik.

a) A *fekvésen alapuló* definíciók szerint pl. az előváros egy város „külső része” (New Collegiate Dictionary 1979), más megfogalmazás szerint kifejezetten annak adminisztratív határán kívüli (WISSINK, G. A.–THORNS, D. C. 1972; GLENN, N. D. 1973), ugyanakkor „ingázási távolságán” (New Collegiate Dictionary 1979) vagy pl. WISSINK, G. szerint az agglomerációján belül fekvő település. Egyfajta „objektív mérce” keresnek a *statisztikai szemléletű definíciók* is, amikor az ingázók arányához, esetleg más demográfiai mutatókhoz, gyakran egy adott népességszámhoz kötik, hogy a város körüli települések szuburbianak tekinthetők-e. Vajon mi az a határérték, ami nemzetközi vizsgálatokban, vagy akár egyetlen város fejlődésének több korszakára is alkalmazható? Ha pl. elfogadnánk WAUGH javaslatát, amely szerint az önálló egységhez szükséges szolgáltatások kiépítése miatt csak akkor beszélhetünk szuburbiról, ha annak legalább 6000 lakója van, akkor indokolatlanul leszűkítenénk az elővárosok körét. Nehol már kevesebb számú népesség mellett is kiépültek a szolgáltatások, míg másutt a központi várossal való intenzív kapcsolat miatt nagyobb lélekszám mellett is hiányosak (CONNEL, J. 1974). Ugyanitt az a kérdés is felmerül, hogy vajon hol húzódnak a mai városok határai, amelyeken „kívül” kell keresnünk a szuburbiaát. Ha csupán az admi-

³ Az elővárosi fejlődést a szuburbanizáció magyar megfelelőjeként használom. Előfordulnak még itt az „elővárosodás” és az „elővárosiasodás” szavak is, amelyek megkülönböztetése az urbanizáció kettős fordításának analógiájára történik. Az előbbi inkább mennyiségi növekedést, az elővárosok és népességük számszerű gyarapodását fejezi ki, míg az utóbbi inkább minőségi változásra, az egykori falusi településeknek e folyamat révén történő társadalmi, funkcionális, műszaki átalakulására utal.

⁴ Meg kell jegyezni, hogy az angol szakirodalomból átvett „suburbia” már az elővárosok övezetét jelenti. A helyes alak vagy az egyes számú latin „suburbium” vagy az angolban használt „suburb” szó lenne. Itt azonban megmaradunk a már elterjedt „szuburbia” elnevezésnél.

nisztratív határokra hagyatkozunk, akkor is komolyan megnehezítik az eligazodást a 19. és a 20. sz. nagy „bekebelezési” hullámai, amelynek eredményeként a világ számos városa megsokszorozta területét: A tapasztalatok azt mutatják, hogy az elővárosiasodó települések közigazgatási becsatolása sokkal inkább politikai-gazdasági érdekeknek, mint a városok tényleges fizikai terjeszkedésének (területi összesenővésnek) a következménye. Így azok a meghatározások, amelyek a városon kívüli fekvést veszik alapul, látszólag ugyan különböznek azoktól, amelyek az adminisztratív függetlenséget tekintik a szuburbia legfontosabb sajátosságának (ASHTON, P. J. 1987), végeredményben hozzájuk hasonlóan egyfajta „politikai definíciónak” tekinthetők.

b) Az elővárost a várostól megkülönböztető karakterisztikus jegyekből indul ki több definíció. A *műszaki megközelítés* képviselői pl. a szuburbiát egy különleges településtervezési, építészeti típusnak tekintik. Hasonlóképpen, a *szociálpszichológiai szemléletű definíció* az elővárost egy sajátos életmóddal azonosítja (FAVA, S. F. 1956). Sokkal elterjedtebb az a meghatározás, amely – részben a Chicagói Iskola gondolatmenetét alkalmazva – a szuburbiát egy meghatározott *társadalmi csoport* lakóhelyeként írja le. Általában ilyennek tekintik a középosztályt (FISHMAN, R. 1987), míg az 1950-es évek amerikai szakirodalmában gyakran a fiatal, gyermekes családok szerepét hangsúlyozták. A *feminista földrajz* egyes képviselői ezt a társadalmi struktúrát általánosítva arra a következtetésre jutottak, hogy a városokkal szemben, amelyek a specializált termelést, a férfi keresőmunkát jelképezik, az elővárosok a társadalmi újratermelés, a női házimunka színterei (ENGLAND, K. V. L. 1991).

Nem véletlen, hogy e meghatározások körüli kételyek is hasonló természetű ellenérvekben fogalmazódnak meg. Vajon a 18. sz.-ig visszanyúló modern szuburbanizáció mely időszakának mely elővárosát tartjuk – FISHMAN, R. (1987) szavaival élve – „igazi szuburbiának”? Csupán egy ország, az USA elővárosi fejlődésének egyetlen korszakára szorítkozva mit tekintünk pl. az elővárost egyértelműen azonosító településtervezési, építészeti stílusnak? Lewellyn Parkot (New Jersey), az egyik első tervezett, a sakktáblás alaprajzzal szakító, sokféle villából álló romantikus települést (TUNNARD, C. 1953), az egy évtizeddel később épített Riverside-ot, Chicago elővárosainak közművekkel, iskolákkal, parkokkal ellátott, az utcáktól egyenlő távolságra lévő házakkal beépített prototípusát (JACKSON, K. T. 1985) vagy szintén a 19. sz.-ra jellemző, a spekulánsok által szokványos sakktábla-szerűen kitűzött utcákból és telkekből álló, parkok, templomok vagy más közösségi hasznosítású épületek számára csak kis parcellákat tartalékoló szuburbiát (JACKSON, K. T. 1985)? Vajon melyik fajta építészet az „igazi szuburbán”? A különálló amerikai „álom-családház” vagy a II. világháború utáni holland sorház, esetleg a francia vagy svéd több emeletes elővárosi tömbház?⁵ Végül, ha elfogadjuk, hogy a szuburbia egy tisztán várostervezési típus, akkor minek tekintjük a tervezetlen elővárosokat? Ezek száma a területi tervezéséről egyébként híres Hollandiában olyan nagy, hogy az ottani geográfusok megkülönbözte-

⁵ BERNÁT Tivadar és szerzőtársai (1973) ez utóbbiakra egy korai munkájukban nem is használták a szuburbia szót, azt kimondottan a „családházias elővárosra” alkalmazták. MENDŐL Tibor (1963) szerint viszont „az angol 'suburb' szó általánosságban megfelel az elővárosnak”.

tik az ún. „eredeti (spontán) szuburbanizációt” (VAN GINKEL, J. A. 1979; OTTENS, H. F. L. 1979).

A felmerülő kételyek a szociálpszichológiai megközelítés esetén is hasonlóak: az olyan karakterisztikusnak vélt életmód- és viselkedésbeli tulajdonságok, mint a „jó szomszédság”, „széles körű társadalmi aktivitás”, a „család és a gyermeknevelés központi szerepe”, „a valláshoz való visszatérés” vagy a „politikai konzervatizmus” minden szuburbiára és kizárólag rájuk érvényesek-e? THORNS, D. C. (1972) Nagy-Britanniában és az USA-ban folytatott kutatásai alapján nem tudta igazolni sem azt a hipotézist, hogy a szuburbia egy olyan térség, ahol a társadalmi részvétel és a közösségi szervezési tevékenység rendkívül magas szintet ér el, sem azt, hogy az előváros egy újfajta „privatizált családi”, egyre inkább az otthon a központba helyező szabadidős tevékenységet reprezentál. MUMFORD, L. (1961, 1985) viszont saját korát úgy értékelte, amelyben a városi és az elővárosi életforma összeolvadt, hiszen „a tömegtermelés, a tömegfogyasztás és a tömegüdülés mind az elővárosban, mind a metropoliszban ugyanazt a szabványosított és természetes jellegétől megfosztott környezetet hozta létre”. Más megközelítésű kritikát fogalmaz meg GANS, J. J. (1967) egy alsó középosztály, valamint BERGER, B. M. (1960) egy munkásosztály által lakott amerikai elővárosban végzett kutatásai alapján. Mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy az életmódot sokkal inkább a társadalmi osztály, mint a települések funkcionális tulajdonságai határozzák meg.

A tehetősebb társadalmi csoportok viszont korántsem mindenütt hagyták el a várost s alkották meg saját maguk számára az elővárost. Párizs körül a 19. sz.-ban épp a munkás szuburbiák építésével oldották meg a társadalmi elkülönülést, de Dél- és részben Észak-Európa nagyvárosai is megőrizték központjaik magas státusát (WHITE, P. 1984). Idővel még az amerikai „fehér középosztály”-szuburbia mítosza is megdőlt. Már az 1960-as évek szakirodalmá foglalkozott alapvetően alsó középosztály, munkások vagy pl. feketék által lakott elővárosokkal (BERGER, B. M. 1960; GANS, J. J. 1967; DONALDSON, S. 1969). 1980-ban a fekete lakosság 23,3%-a szuburbiában élt (JACKSON, K. T. 1985). Ugyanez vonatkozik a gyermektelen, apa nélküli családok, idősek, egyedülállók, elváltak egyre fokozottabb mérvű jelenlétére nemcsak az USA, de számos nyugat-európai ország elővárosaiban is (MULLER, P. O. 1981; DANGSCHAT, J.–HERFERT, G. 1997). A növekvő női foglalkoztatás pedig még azokban a középosztálybeli szuburbiákban is átalakította a hagyományos nemi szerepeket, ahol azok valaha elkülöníteni látszottak várost és elővárost.

c) A szuburbiát leggyakrabban – a várossal egységes rendszernek tekintve – *humánökológiai alapon* határozzák meg. Számos szerző az elővárost kizárólag lakóhelynek tartja. FISHMAN, R. (1987) még az 1980-as évek végén is úgy találta, hogy a szuburbia „kizárja az ipart, a legtöbb kereskedelmi tevékenységet, kivéve a speciálisan a lakóterület ellátására szakosodó vállalkozásokat”. Ugyanakkor mások már egy évtizeddel korábbi időszakot elemezve is a nem lakó-funkciójú (ipari, kereskedelmi) fejlődés felé való eltolódásról számoltak be (LOGAN, J. R.–GOLDEN, R. M. 1986). BURDACK, J. és HERFERT, G. (1998) több nyugat-európai ország és az USA szuburbanizációs fejlődését nagyobb időtávban áttekintve hasonló átalakulási folyamatról ír. Nem véletlen tehát, hogy elterjedtté vált a lakóhelyi, ipari, kereskedelmi, ill. rek-

reációs szuburbiák megkülönböztetése (HARRIS, C. D. 1943; BOKSOFF, A. 1970; LOGAN, J. R. 1976; VAN GINKEL, J. A. 1979).

A humánökológiai megközelítés másik fókusa a szuburbia várostól – annak javaitól, szolgáltatásaitól – való függése, amelynek mértékét leggyakrabban a központi városba való ingázók arányával fejezik ki (CONNEL, J. 1974). Csakhogy a városi gazdaság decentralizációjának következményeként még az ingázás tradicionális iránya is megváltozhat. Az ipari szuburbiák maguk is vonzanak munkaerőt a környező területekről (LOGAN, J. R.–GOLDEN, R. M. 1986). PALEN, J. (1995) szerint az amerikai városrégiókban már jelentősebb a szuburbán gyűrűn belüli, mint a magterület és a szuburbán térség közti ingázás. Ezáltal, s többek között a szolgáltatások kiépülése révén erősen lazul a korábbi előváros-város kapcsolat, amit pl. New York körzetében konkrét felmérés is tanúsít (GETIS, A. et al. 1991).

A szuburbán térségen belüli centrumképződés eredményeként napjainkban új, policentrikus városstruktúrák jönnek létre az USA-ban (MÜLLER, W.–ROHR-ZÄNKER, R. 1995). HOLZNER, L. (1985, 1990) „külvárosi központokról” beszél; mivel az új centrumok közigazgatásilag nem határolhatók körül, ezért KNOX, P. (1992) „rejtőzködő városokról” („stealth city”) ír, míg GARREAU, J. (1991) a hivatalok és a kiskereskedelem által hatalmas területeket használó, a lakosságét messze meghaladó számú munkahellyel rendelkező „edge city” (peremváros) fogalmát vezeti be.

Nyugat-Európában ezzel szemben jellemzőbbek a monofunkcionális komplexumok (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998), amilyenek a ROHR-ZÄNKER, R. (1996) által leírt németországi új szuburbán gazdasági centrumok vagy azok a területileg integrált termelési telephelyek, amelyek KUNZMANN, K. (1993, 1996) szerint a funkcionális differenciálódás eredményeként alakulnak ki. Néhány nagyobb európai metropoliszban azonban megindult a komplexebb centrumok fejlődése is (KEIL, R.–RONNEBERGER, K. 1994; CLOUT, H. 1994; ROBERT, J. 1994). Ezek, mint SIEVERTS, T. (1997) az általa „közbülső városnak” nevezett centrumokról írja, már megszabadulnak a várostól való függőségtől, ellátják magukat. Vagy ahogyan GARREAU, J. (1991) látja az „edge city”-ket, azok már nem „sub-urbiák” egy centrumhoz viszonyított alárendeltség értelmében.

A növekvő függetlenség, amit a „szuburbia urbanizálódásának” is neveznek, olyan nagy mértékű, hogy FISHMAN, R. (1987) megjegyzi: „Számomra az a masszív átalakulás, ami 1945-ben kezdődött, nem a szuburbia 200 éves történetének kulminálását, hanem sokkal inkább a végét reprezentálja. Ez a nagy változás már tényleg nem szuburbanizáció, hanem egy olyan újfajta város létrehozása, amely az igazi elővárossal éppen ellentétes elveken alapul”. De ha ennek a fejlődésnek egy új, HOLZNER, L. (1990) által „Stadtland”-nak, FISHMAN, R. (1987) által „technoburb”-nek nevezett városi tér az eredménye, akkor mikor és hol fejeződik be a szuburbia létezése, mikor és hol kezdődik a „technoburb”-é?

Az itt bemutatott definíciók és azok kritikai ismeretében megfogalmazható, hogy nem indokolt az előváros valamiféle ideáltípusáról beszélni, s egyedül az ilyenek születését szuburbanizációnak tekinteni. A nyugati szakirodalom beszámol nemcsak nagy, de kisebb városok körüli; nemcsak fehérek, de pl. feketék által benépesített; nemcsak középosztálybeliek, de munkások lakta; nemcsak családi-, de sokemeletes tömbházakkal beépített; nemcsak tervezett, de spontán módon létrejött; és ráadásul nem is

feltétlenül csak lakóhelyül szolgáló s a központi várossal elválaszthatatlan szimbiózisban lévő szuburbiairól. Az előváros térben és időben változó jelenség, egy gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális tényezőktől függő folyamat terméke.

A szuburbanizáció mint decentralizációs és centralizációs folyamat

A szuburbanizáció definiálásának létezik egy, a fentitől eltérő módja, amely a tágan értelmezett urbanizáció részének tekinti a szuburbanizációt, s magára a folyamatra – nem pedig annak eredményére – koncentrál.

A „*Városfejlődés szakaszai*” modell szerint a szuburbanizáció a „funkcionális városrégiók” népességnövekedésének második szakasza, amikor is a településgyűrű növekedése dominál a magterülethez viszonyítva (VAN DEN BERG, L. et al. 1982). Ez, az egyébként egy egész Európára kiterjedő nemzetközi kutatásban alkalmazott, kizárólag demográfiai jellemzőkkel (tényleges szaporodás) operáló definíció erősen leszűkített értelmezést jelent⁶. Funkcionális városrégiónak ugyanis csak a 200 000 lakosnál nagyobb városokat s az őket folyamatosan körülölelő, legalább 15%-os ingázási rátával rendelkező településeket tartja. Ezért a kutatás időpontjában a Budapesten kívüli öt legnagyobb város csak kivételesen, régió-központ szerepére való tekintettel kerülhetett a vizsgálatba. A hozzájuk tartozó településgyűrű viszont túlságosan szélesnek bizonyult, ami az 1970-es évekbeli magyarországi „kényszeringázások” (SZELENYI I. 1990) természetes következménye volt. Végeredményben azt is mondhatnánk: a modell alkotói annak érdekében, hogy eldöntsék, megindult-e a szuburbanizáció, először lehatárolták azt a térséget, ami az elővárosi fejlődés következményeként alakul ki.

A fentiekől némileg eltérő (többek véleményét összegez és továbbfejlesztett) tágabb megközelítésben: a szuburbanizáció a városi népesség és tevékenységek decentralizációja, ami szerves részét képezi az átfogó urbanizációs folyamatnak. Decentralizáció abban az értelemben, hogy az urbánus népesség, a termelő és nem termelő emberi tevékenységek egy része (GORDON, D. M. 1978; OTTENS, H. F. L. 1979), a tőke, a beruházások (WALKER, R. A. 1981; SMITH, N. 1986) a városi központok helyett az azokat övező térségekben koncentrálódnak. És/vagy decentralizáció abban az értelemben, hogy a korábbi városiak, az üzemek, hivatalok, szolgáltatások stb. bizonyos köre ténylegesen is kitelepül a központokból azok közvetlen környezetébe. (Az agglomeráción kívüli, távolabbi rurális térségekbe irányuló mozgás leírására már az ellenurbanizáció [”counterurbanizáció”] terminológiát használják.) Ez a folyamat tehát csak a városi téren belül decentralizáció, egy nagyobb régió, egy ország viszonylatában viszont a centralizált városi terek növekedése (SMITH, N. 1986). Éppen ezért bizonyos vélemények szerint a szuburbanizáció nem más, mint egy „regionális városi decentralizáció” (OTTENS, H. F. L. 1979). Mivel e folyamat általában nem egyszerre érinti az urbánus tevékenységek teljes körét, ezért a szakirodalom megkülönböztet lakóhelyi, rekreációs, ipari, kereskedelmi stb. szuburbanizációt.

⁶ A vizsgálat szerint Magyarországon 1975-ben csak Budapest funkcionális városrégiója „lépett be” a relatív decentralizáció szakaszába, amely a szuburbanizáció első fokozata. Miskolc és Pécs csak a relatív centralizáció, míg Debrecen, Szeged és Győr az abszolút centralizáció stádiumában tartott (VAN DEN BERG, L. et al. 1982)

Bizonyos fókig a szuburbanizáció értelmezéséhez tartozik, abban komoly eltéréseket eredményezhet, hogy csupán egyes időszakait ragadjuk ki vagy történetiségében vizsgáljuk e térfolyamatot. Ennek különös jelentősége van a nemzetközi összehasonlításokban, az általános és sajátos jegyek keresése során. A fejlett országok sok évtizedes (sőt néhol már évszázados) gyakorlati tapasztalata⁷ lehetővé teszi a szuburbanizációs fejlődés modelljének megrajzolását (amely természetesen magában hordozza az általánosításokkal együtt járó kockázatot). A fentiek közül legutolsóként felvázolt definícióból kiindulva a központi város, a létrejövő elővárosok és a rajtuk kívüli rurális térség népességének (és tevékenységei közül elsősorban az épített környezetbe történő beruházásoknak) viszonylagos növekedését, ill. csökkenését, valamint fő áramlási irányait figyelembe véve három fő szakasz megkülönböztetése látszik általánosíthatónak. Ezek: a *kezdődő*, a *tömeges (virágzó)* és a *hanyatló* szuburbanizáció. A jelenlegi hazai elővárosi fejlődés értékelése szempontjából elegendő itt csak az első két szakasz jellemzőinek vázlatos áttekintésére szorítkozni (TIMÁR J. 1994).

I. A szuburbanizáció *kezdeti szakaszában*, annak ellenére, hogy a népességmozgások (és tevékenységek) fő áramlási iránya a rurális térségekből a központi városba vezet, megindul a centrumból a közvetlen környékre tartó mozgás is. Ez még csak mozaikszerűen, egy-két települést érint, ill. hoz létre esetleg új elővárosi telepeket, azonban a népességnövekedést illetően meghatározó szerephez juttatja a migrációs nyereséget. Ha az ily módon fejlődő települések vonzerőt jelentenek távolabbi vidékek számára is, akkor is kisebb mértékűt, mint amilyet a centrum fejt ki. Más megközelítésben: nem biztos, hogy a népesség, ill. a beruházások már ekkor gyorsabban nőnek a formálódó szuburbia(k)ban, mint a városban, ezért itt az urbanizált téren belüli decentralizációt elsősorban a tényleges kiáramlás hozza létre. Nagyobb térségből nézve viszont egyértelműen centralizáció megy végbe, csak a korábbiakhoz képest most már a központi város és „környéke” között megosztva.

II. A *tömeges szuburbanizáció* időszakában a migráció legjellemzőbb célpontjai a gyorsan fejlődő elővárosok. Nem véletlen, hogy területükön koncentrálódik a legnagyobb arányú népesség- és (az épített környezetet gyarapító) beruházásnövekedés. Ez a – már egész szuburbán övezetet, ill. összefüggő zónát kialakító – extenzív fejlődés a centrumban olyan „forráselvonással” járhat, hogy ott beruházásvisszafogás és népességcsökkenés jelentkezik. Ebben a szakaszban tehát a városi téren belül erőteljes decentralizáció, egy tágabb régió viszonylatában pedig elsősorban (vagy kimondottan) a szuburbán övezetre összpontosuló centralizáció megy végbe.

Az itt csupán részben vázolt, sematizált fejlődési pálya nem egy adott történelmi korhoz kötődik. Bizonyos országokban lényeges késéssel indulhat meg, s az egyes szakaszok gyakran nem azonos ideig tartanak. A modell értelmezhető egy országra – ez esetben akkor beszélhetünk pl. tömeges szuburbanizációról, amikor e térfolya-

⁷ Itt természetesen csak a szuburbanizáció modern korszakáról van szó, eltekintve attól, hogy e folyamatot már az ókorban is megfigyelték.

mat a legtöbb város körül kiteljesedő periódusát éli. Értelmezhető viszont egy-egy város, és egyáltalán nem feltétlenül csak nagyváros viszonylatában. Mint ahogy nem is feltétlenül csak monocentrikus városi térben. Így előfordulhat, hogy az egyik helyen csak elkezdődik, amikor a másikon már kifejezett szakaszában tart.

E modellnek itt csupán annyi jelentősége van, hogy rávilágítson: ha két ország vagy város szuburbanizációját kívánjuk összevetni, a hasonlóságokat és eltéréseket feltárni, akkor mindenképpen a fejlődés ugyanazon szakaszát célszerű vizsgálat alá vonni. Első lépésben tehát a jelenlegi magyarországi elővárosi fejlődés sajátosságait egy ilyen szemléletű összevetéssel érdemes meghatározni. Az egyedi vonások gyökereit viszont a szocialista időszakban kell keresni. Akkor azonban a szakirodalom még első-sorban a szuburbanizáció létezésének elfogadására vagy elutasítására irányuló kérdéssel foglalkozott.

Az 1989 előtti magyarországi szuburbanizáció létezéséről alkotott eltérő vélemények

Az 1990-es évek előtti magyarországi viszonyokat elemző szakirodalomban néhány, elsősorban idegen nyelven íródott publikációtól eltekintve szuburbanizáció helyett agglomerációs fejlődésről esett szó. Ez utóbbi térfolyamat kiterjedt kutatásának eredményeiről, különösen az 1970-es években, számos kiváló munka tanúskodik. Az agglomerálódás mértékének meghatározásában általában kitüntetett szerepet kapott a munkaerőmozgás és a szélesebben értelmezett településkapcsolatok intenzitása. Ha tehát valaki az előváros hasonló szemléletű humánökológiai megközelítéséből kiinduló definíciót alkalmazta volna a szuburbanizációra, akkor az így lehatárolt magyarországi agglomerációk kialakulását elővárosi fejlődésként értelmezhetné volna.

BERÉNYI I. (1986, 1997), aki ugyan dekoncentrációs folyamatként értelmezi a szuburbanizációt, Budapestre vonatkozó történeti elemzéseiből mégis úgy tűnik, hogy lényegében az agglomeráció (városrégió)- fejlődés szinonimájaként használja azt, ily módon – az 1930-as évekre téve a kezdeteit – nem vonja kétségbe létezését. Azonban (PREISICH G. véleményére utalva) Budapest körül a kedvező fekvésű települések 1970-es évekbeli növekedését „kívülről jövő” szuburbanizációnak nevezi. Ezzel szemben BERNÁT T. és társai (1973), akik a szuburbanizációt „családi házas elővárosi fejlődésként”, a nagyvárosi növekedés egy új sajátosságaként értelmezték, az 1970-es évek elején úgy vélték, hogy ez a folyamat csupán az angolszász országokban jelent meg. Az európai fejlődésben inkább az „agglomerációk növekedésének más formáit” találták jellemzőnek. VAN DEN BERG, L. et al. (1982), akik a népesség relatív decentralizációja megjelenéséhez kötötték a szuburbanizáció megindulását, de olyan „funkcionális városrégiókban”, amelyeket – némileg a hazai agglomerációk kutatóihoz hasonlóan – ingázási arány szerint határoltak le, 1975-ig nem regisztráltak ilyen folyamatot az öt legnagyobb vidéki centrum „városrégiójában”.

Bár LADÁNYI J. és SZELENYI I. (1997) nem definiálják pontosan a szuburbanizációt, 1990-es évekre vonatkozó vizsgálataikból úgy tűnik, hogy annak létezését ők is a város és (a statisztikában lehatárolt) agglomerációja egymáshoz viszonyított népességszám-változásával tesztelik. Ugyanakkor ők már azt is világosan ki-

mondják, hogy nem tekinthetünk az agglomerációs térségen belüli minden települést szuburbániának. Nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy magasabb társadalmi státusú népesség költözik-e ezekbe a településekbe, s hogy ennek függvényeként kellőképpen városias-e a jellegük. Ezért aztán utólag visszatekintve, egy sajátos „államszocialista típusú szuburbanizáció” létezését feltételezik. A másságot két tényezőben látják. Egyrészt abban, hogy a magasabb társadalmi státusúak az 1960-as évek végétől nem a városhatáron kívül, hanem azon belül építettek maguknak jó minőségű társasházakat. Másrészt abban, hogy a környező falvakban vidékről érkező, a „késleltetett urbanizáció” és az adminisztratív korlátok miatt városon kívül rekedt „utóparaszterek” és munkások éltek.⁸ Bár Budapest körüli példákra hivatkozva elismerik, hogy az 1980-as évek közepén már érzékelhető volt néhány városi család kiköltözése valamely vonzóbb környező településbe, véleményük szerint ez a tendencia nem vált általánossá, vagyis alapvetően nem változtatta meg a szuburbanizáció jellegét⁹.

Más véleményt tükröz ENYEDI GY. (1982) elmélete, amely szerint az urbanizáció globális és szakaszos jellegű. Kelet-Közép-Európa az 1980-as években lépett be a „viszonylagos dekoncentráció” szakaszába, amire többek között épp az elővárosok gyors növekedése jellemző. (Ez tehát megkétszerezte, de lényegi vonásait tekintve azonos folyamatra utal.) Jómagam a fentebb sorra vett szuburbanizáció-definíciók közül a legutolsóból kiindulva a következő megközelítési módot képviselem:

- a szuburbanizációt a városi népesség és tevékenységek decentralizációjának tekintem;

- a létezéséhez szükséges feltételek teljesülését ezért nem egy – eltérő szemlélettel – előre lehatárolt, egységesen kezelt agglomerációban (városrégióban, elővárosi övben) vizsgálom;

- különbséget teszek a szuburbanizáció egyes szakaszai között azt hangsúlyozva, hogy a kezdeti fázistól semmiképp sem várható el a fejlett országokban néhány évtizeddel ezelőtt megmutatkozott hatalmas arányú elővárosi fejlődés.

Mindezekből adódóan a szocializmus időszakában oly módon kifejlődött agglomerációkat, amelyek települései (ingázó falvai) alapvetően nem centrifugális, hanem centripetális erők hatására növekedtek, ill. kötődtek szorosan központjukhoz, nem egy decentralizációs, hanem egy – két övezet között megoszló – centralizációs folyamatnak köszönheték létezésüket, nem tekintem a fenti módon értelmezett szuburbanizáció eredményeinek. Mivel azonban a korabeli agglomerációs kutatásokban a migráció nagyságát is ritkán, irányát azonban szinte sohasem tanulmányozták, ezért nagyon nehéz utólag megállapítani, mikor és hol léptek fel először decentralizációs jegyek. Az

⁸ Érdemes megjegyezni, hogy SZELENYI I. korábbi munkáiból – még ha azok közvetlenül nem is a szuburbanizációval foglalkoztak – az volt kiolvasható, hogy a fent leírt okok miatt a szocializmusban létrejött agglomerációt a szerző nem tekintette a szuburbanizáció „termékének”. Mint azt 1990-ben publikált munkájában írta: „...az elővárosi ingázás „város utáni” jelenség. A „késleltetett városfejlődés” területi rendszerében való ingázás viszont „város előtti” (SZELENYI, I. 1990).

⁹ BERÉNYI I. (1986) szerint viszont az 1980-as évek közepén Budapest–Szentendre vonatkozásában a szuburbanizáció „klasszikus” formája zajlott: az I., V., és VI. kerületből a közép- és magasabb foglalkozási, képzettségi, jövedelmi státusú rétegek költöztek ki.

Alföldön pl. a 80-as évek előtt a szakirodalomban mindössze két város, Szeged és Debrecen körül jelzett agglomerálódás a 70-es években még valószínűleg abba a kategóriába tartozott, ami nem tekinthető szuburbanizációnak. Mindkét helyen azt feltételezték ugyanis a kutatók, hogy az „agglomerációs fejlődés útjára lépő települések” növekedését a távoli falvakból történő beköltözés táplálta (KRAJKÓ GY. et al. 1970; TÓTH J. 1977; PAPP A. 1978, 1981), ráadásul maguk a városok is megtartották növekedésüket. Sokkal bizonytalanabb a helyzet Budapest esetében, ahol volt időszak, amikor a főváros közvetlen környékén a népességnövekedés fokozatosan gyorsabbá vált, mint az agglomeráció központjában. Az is igaz, hogy az iparra jellemző volt egy határozott kitelepedés (BERNÁT T. et al. 1973; SÁRFALVI B. 1986). Ellentmondó elképzelések vannak viszont arról, hogy a lakosság fővárosból való kiköltözése mikor is vált egyre erősödő jelenséggé (ENYEDI GY.–SZIRMAI V. 1992; LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 1997).

Mindezen bizonytalanságokkal szemben, az 1980-as években a nagyobb városok körül – úgy hiszem – már mindenképpen feltételezhető egy kezdeti szakaszát élő (nyugati értelemben vett) szuburbanizáció jelenléte. Elsősorban a megyeszékhelyek szomszédságában lévő falvak sorában vált kimutathatóvá egy vándorlási nyereség mellett elért – gyakran a centrumokét meghaladó ütemű – dinamikus növekedés (1. ábra). Kecskemét körül elvégzett részletes kérdőíves felmérésre, egy békéscsabai migrációs vizsgálat eredményeire, valamint néhány szakirodalomban talált megállapításra (CSATÁRI B.–ENYEDI GY. 1985, 1986; MÉSZÁROS R. 1990.) alapozva feltételezhető, hogy ebben az időszakban már számos ilyen település növekedése az urbánus népesség decentralizációjának volt köszönhető. (TIMÁR J. 1993, 1994) Ugyanakkor felfedezhetővé váltak a rekreációs szuburbanizáció, vagyis a városiak „második otthonokba” történő kimenekülésének jelei is (CSORDÁS L. 1993; MÉSZÁROS R. 1993; TIMÁR J. 1994).

Végeredményben tehát pusztán az elővárosi fejlődés eltérő értelmezéséből adódóan is különböznek a vélemények arról, hogy a szocializmus idején, ill. annak végén megindult-e Magyarországon a szuburbanizáció, s ha igen, az megfelelt-e a nyugati országok hasonló térfolyamatának. A kutatók egy csoportja számára persze ez a kérdés fel sem merül, hiszen a szuburbanizációt eleve a „kapitalista termelési mód produktumának” tekintik (HARVEY, D. 1985). Vagyis a folyamatot kiváltó okokról alkotott eltérő vélemények is fontos szerepet játszhatnak abban, hogy a mai elővárosi fejlődést milyennek ítéljük meg.

A szuburbanizáció okairól alkotott vélemények

A fogyasztók szükségleteiből kiinduló magyarázatok

Az elővárosi fejlődés okait a városból kiköltöző népesség szándékában keresők érvelése leggyakrabban a behaviourista geográfia gondolatvilágára épül. Ezek szerint a

térfolyamatoknak különböző szereplői vannak, akiknek a döntéseitől, viselkedésétől függően alakul át maga a tér.

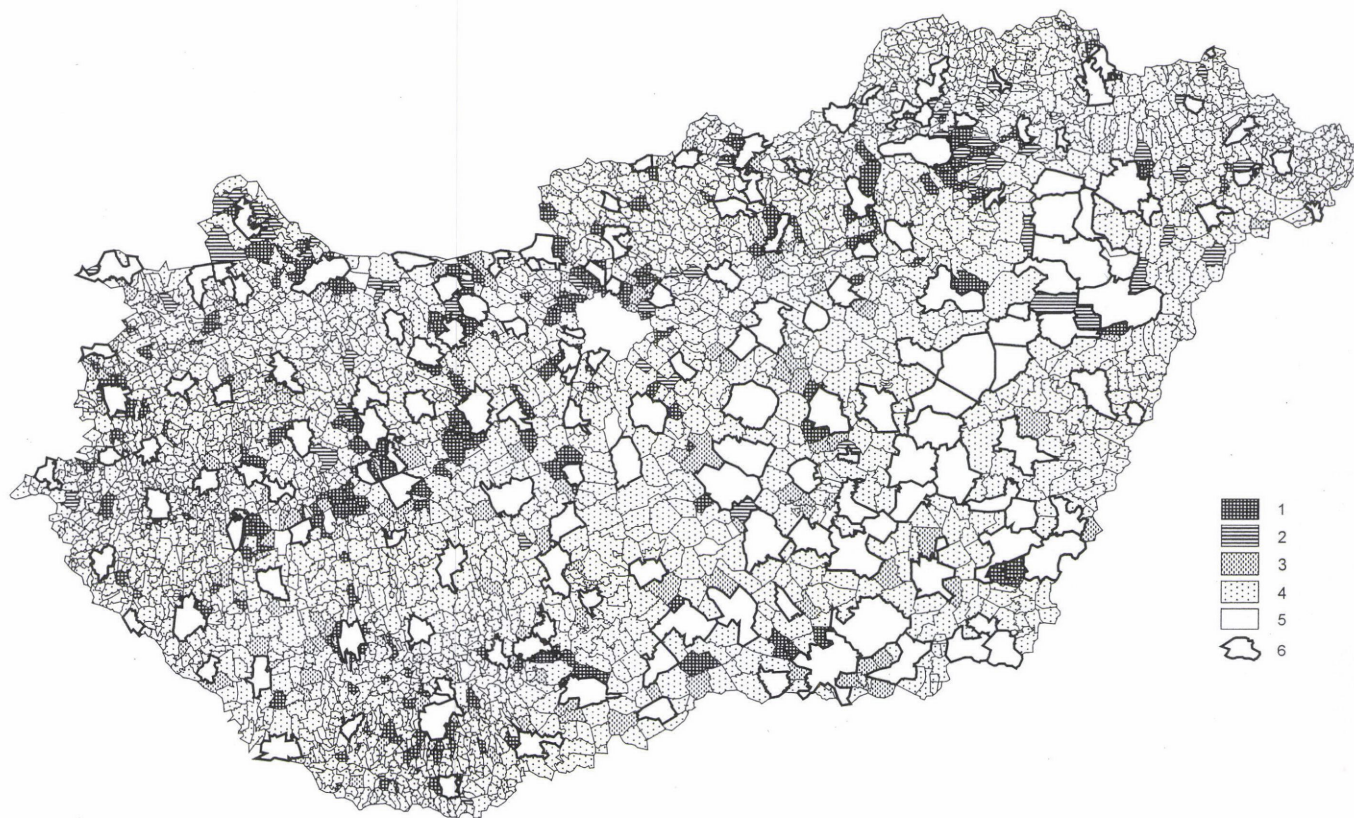
Akik a háztartást (családot, egyént) tekintik elsődleges szereplőknek, azok számára logikusnak látszik, hogy egy népességgrobbanás is okozhat bizonyos körülmények között szuburbanizációt. Ebben a felfogásban a zsúfolt nagyvárosokkal jellemezhető Nyugat-Európában a II. világháború utáni „baby boom”, majd az ebből adódó tömeges lakásigény váltotta ki a legnagyobb arányú előváros-építéseket.

Sokkal elterjedtebb, hogy a háztartásoknak (családoknak) más szereplők – így a vállalatok, bankok, az állam vagy az önkormányzatok – által befolyásolt, de céltudatos döntését emelik ki. Ebben a megközelítésben a szuburbanizáció tudatos lakóhelyválasztás eredménye – amikor a város helyett már annak a környéke élvez preferenciát (WOOD, R. C. 1958; VIJVERBERG, C. et al. 1977; GINKEL, J. A 1979; VAN DEN BERG, L. et al. 1987). Az ilyen típusú magyarázatok tulajdonképpen a neoklasszikus gazdaságtanra vezethetők vissza. Ez a lakóhelyi differenciációt egy olyan telekpiac eredményének tekinti, amelyen az autonóm egyének (az ő sajátos ízlésükkel) azzal a céllal jelennek meg, hogy (amennyiben üzletemberek, úgy) a lehető legnagyobb profitot vagy (ha lakosok, akkor) maximális elégedettségi szintet érjenek el (ALONSO, W. 1960).

Kétségtelen, hogy az előváros képzetéhez egy mítosz tapad. E mítosszal szemben pedig ott van a város taszító realitása. Sokan gondolják úgy, hogy e kettő szembeállításából születik meg az a döntés, amivel az emberek a szuburbiát „választják”. A város ellen szól pl. az erőszak, a szennyezettség, a faji problémák (DOBRINER, W. M. 1963) vagy a túl nagy népsűrűség, közlekedési zsúfoltság, szűkös lakótér stb. (HEUER, H.–SCHÄFER, R. 1978; SEITZ, H. 1996). Az elővárosnak az a (relatív) vonzereje, ami – a fenti magyarázatok szerint – végső soron a születéséhez, ill. elterjedéséhez vezet, több tényezőtől tevődik össze. Közülük kettő mindenképpen kiemelhető.

Az egyik legfontosabbnak tartott előny kétségtelenül a környezeti állapot. MUMFORD, L. (1961, 1985) pl. középkori, sőt még korábbi példákkal bizonyítja, hogy az a fajta természetkultusz, amit a szuburbia a „városnál csendesebb, nyugodtabb, egészségesebb” környezetével megtestesít olyan régi, hogy már a 18. sz.-i romantika mozgalma, az elővárosi fejlődés modern korszaka előtt is fellelhető volt. A szuburbiát választók másik lényeges szempontjaként leggyakrabban az épített környezet esztétikumát emelik ki. Valójában itt sokkal kevésbé van szó építészeti, mint társadalmi értékekről. Az elővárosi kertes családi házhoz (különösen az USA-ban) általában a saját tulajdonú lakás, a családot, gyermeknevelést, házi munkát dicsőítő életforma képe tapad.

Az egész előváros-imázsban egy olyan ideális földrajzi környezet rajzolódik ki, amely kizárja mind a város, mind a falu hátrányait és „összeházasítja” azok előnyeit: „vissza a természetbe”, de nem túl messze a „civilizációtól”. Számunkra itt nem az a lényegi kérdés, hogy megfelel-e a valóságnak ez az elképzelés. Hiszen ha a kiköltöző családok ilyennek hiszik, s ténylegesen az ő választásuk hívja életre az elővárost, akkor elfogadható lehet a fogyasztói szuverenitásra építő szuburbanizáció-magyarázat. Magának az elméletnek az érvényességét kutatva érdekesebb lehet pl. azt a kérdést megvizsgálni, hogy vajon a szuburbiát tényleg az „öt megteremtő fogyasztók” látják-e ilyennek,

1. ábra. A népességszám változásának típusai községenként, 1980–1990 között.

Types of population change by villages, between 1980–90.

vagy mások fontak köré egy mítoszt azért, hogy ilyennek láttassák és eladják „alkotásukat”. Azaz: kinek az ideológiája az előváros?

Némelyek azt gondolják, hogy a szuburbia azoknak az építésznek és város-tervezőknek az utópiája volt, akik a nagyvárosok társadalmi és környezeti problémáit új típusú házak és települések tervezésével próbálták megoldani. A 19. sz. Amerikájában számos könyv és valódi előváros őrizte meg ezt a szándékot (JACKSON, K. T. 1985). Ebenezer HOWARD – a „kertváros atyja” – számos 20. sz.-i, Nagy-Britanniában és másutt élő szuburbia-tervezőt inspirált. A sors iróniája, hogy HOWARD eredeti elképzelésében éppen azt utasította el, hogy a szuburbia „elviselhető kompromisszum” lehet. Az ő álmaiban született kertváros nem alvótelepülés-jellegével került volna el a nagyvárosi zsúfoltságot, hanem az összes urbánus funkció decentralizációjaként valósult volna meg (MUMFORD, L. 1961, 1985). Ezért is félrevezető a kertváros és a szuburbia kategóriákat szinonimákként használni.

Bár az építéset, ill. településtervezés ideológusainak egy része leírt vagy meg is valósított elképzeléseivel minden bizonnyal hozzájárult egyfajta előváros-mítosz kialakításához, ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a II. világháborút követően szabályszerű „mozgalommá” vált az elővárosokba való költözés, feltűntek azok a tervezők is, akik erősen kritizálták, s minden „máztól” megfosztották a tömegessé vált s az amerikai tájat dezintegráló szuburbiát (MUMFORD, L. 1961, 1985).

Ennek ellenére vannak olyan felmérések, amelyek azt bizonyítják: azok, akik egyáltalán megehették, hogy az előváros mellett döntsenek, elégedettek voltak új környezetükkel. Lakosai szerint állítólag még a II. világháború után épített, számos kritikával illetett Levittown (New Jersey, USA) is kellemes helynek bizonyult (GANS, J. J. 1967). DONALDSON, S. (1969) viszont úgy látja, az „egyforma kis ketrecekben” élő emberek csak azt „hiszik”, hogy megvalósították azt a nyílt térről, friss levegőről szőtt álmot, amit még megengedhettek maguknak.

Hogy ebben a vélt vagy valós elégedettségben mekkora szerepe volt magának a céltudatos „illúzióteremtésnek”, nehéz lemérni. Az Amerikai Egyesült Államokban mindenesetre külön szakmává vált a szuburbiák reklámozása. (BUHR, J. 1989).¹⁰ Vég-

←

– 1 = pozitív tényleges szaporodás és vándorlási különbözet; 2 = pozitív tényleges szaporodás, negatív vándorlási különbözet; 3 = negatív tényleges szaporodás, pozitív vándorlási különbözet; 4 = negatív tényleges szaporodás és vándorlási különbözet; 5 = 1980 után önállóvá lett település, ill. valamelyik adat értéke 0; 6 = városok

– 1 = positive population change and migration balance; 2 = positive population change, negative migration balance; 3 = negative population change, positive migration balance; 4 = negative population change and migration balance; 5 = settlement having acquired independence after 1980 or with zero value of some of the above figures; 6 = towns

¹⁰ New Yorkban pl. már 1908-ban egy ún. „túlnépesedési kiállítást” rendeztek. Emberek ezrei nézték meg, milyen tervek szerint kellene a közlekedési útvonalak fejlesztése és az ipartelepek szuburbán területekre helyezése segítségével Manhattan népességét átcsoportosítani a külsőbb területekre (BUHR, J. 1989).

eredményben tehát nehéz lenne eldönteni, ki teremtette meg a szuburbia mítoszát. Nem kétséges viszont: a beruházók számára kiváló eszköznek bizonyult, hogy vonzóvá tegyék felkínált árujukat. Felmerül a kétség: bár a kiköltözők nélkül lehetetlen lett volna, de vajon tényleg az ő „óhajuk” okozta-e a szuburbanizációt? Tényleg az ő szabad választásuk eredményezte-e ezt a térfolyamatot, s ha igen, közülük kik dönthettek (dönthetnek) mellette?

A termelésből kiinduló elméletek

A technológiai magyarázat

Az urbanizációs elméletek egy része nem a fogyasztásnak, hanem a termelésnek tulajdonít fontosabb szerepet. Külön csoportba sorolhatók azok, akik a termelés színvonalára helyezik a hangsúlyt. Így pl. PAHL, R. (1977) szerint a technológiai szint meghatározó tényezője a városfejlődésnek. A hasonló elveken építkező modellek egyértelműen a „közlekedési forradalomnak” tulajdonítják a szuburbanizáció megindulását. Ennek a nézetnek a hatása elég jól mérhető alkalmazott terminológiája „népszerűségével”. WARNER, S. B. 1962-ben publikálta „Villamos-szuburbiák” (Streetcar Suburbs) című könyvét, de számos szerző alkalmazta a „vasút-”, „lóvasút-”, „gépkocsi-szuburbia” stb. tipológiát. A modern amerikai elővárosi fejlődés elemzése során pl. MULLER, P. O. (1981) átveszi ADAM „városi közlekedési (szállítási) korszakbeosztását”, s arra a következtetésre jut, hogy az elővárosok morfológiáját maguk a használatban lévő szállítási eszközök határozták meg (így pl. „lineáris rózsafüzér” alaprajz a vasúti szuburbiákban, „keskeny ujjszerű lineáris fejlődés” a villamos korszakban). Sőt, azt állítja, a metropolisz gazdasági kapcsolatrendszerén túl annak társadalomföldrajzára is befolyást gyakoroltak a közlekedési változások (a gazdagok után lépésről lépésre a középosztály, végül a szerény jövedelmű munkásosztály vált a szuburbanizáció szereplőjévé).

Nilvánvaló, hogy a közlekedés fejlődése megkönnyítette a szuburbanizációt. Azok a szerzők viszont, akik szerint az elővárost pl. a vasút (CARALP, R. 1965), a villamos (VANCE, J. E. 1964) hozta létre, vagy akik „autó teremtette táj”-ról beszélnek (MULLER, P. O. 1981: 49) általában időben és térben leszűkítik a vizsgálataikat, s elmulasztják végigvezetni: hol, miért, milyen körülmények között fejlesztették a közlekedést, s ennek során „ki ült a kormánynál”.

Egy-egy közlekedési eszköz felfedezése ugyanis nem vezetett mindenütt annak gyors elterjesztéséhez.¹¹ Ugyanakkor pl. a vasútépítések korszakában nem épült ki feltétlenül minden nagyvárosban szuburbán vasúthálózat – Amszterdam, Róma, Madrid pl. sosem

¹¹ Az USA-ban az elektromos vontatás városi közlekedésben való alkalmazása a 19. sz. utolsó évtizedében szédületes sebességgel haladt. A századfordulóra úgyszólván teljesen eltűnt az utcákról a lóvasút, Nagy-Britanniában viszont továbbra is megőrizte elsőbbségét. Tokióban ezzel szemben 1903-ig meg sem jelent a villamos (JACKSON, K.T. 1985).

rendelkezett ilyennel. Párizsban viszont hiába alakították ki az elővárosi területekkel, a 20. sz.-ig több helyen nem indult meg erőteljesebb népességnövekedés. De megemlíthetők az ipari szuburbiák is, amelyek az üzemek közelsége miatt eleve nem kívánták meg a munkaerő nagytömegű szállítását (WHITE, P. 1984).

A közlekedési vonalak kiépítésének, fenntartásának ellenőrzése, a városoknak a környékükkel, a vállalatokkal fenntartott kapcsolata, érdekeltségi rendszere is különbözőképpen alakult, lényeges területi differenciákat eredményezve ezzel a szuburbanizáció és a közlekedés közti viszonyban (USA és Európa eltérő tarifapolitikájának következményeit In: JACKSON, K. T. 1985). Úgy tűnik, hogy ebben a relációban, a technológiai faktor mögött feltűnik a szállítási vállalkozók, a területfejlesztők, az építők, a bankok, a kormányzati szervek közös érdekeken alapuló, különböző tartalmú és erősségű, de rendkívül fontos kapcsolata. Vagy más szemléletű bírálattal élve: az egyének kiköltözési szándéka nélkül nem vezethetett szuburbanizációhoz semmiféle technológiai fejlesztés sem.

A gazdaság fejlődéséből, szerkezetéből kiinduló magyarázatok

A fogyasztás helyett elsősorban a termelésre koncentráló elméletek egy másik csoportja a szuburbanizációt a gazdasági szerkezet átalakulásával hozza összefüggésbe. SCHWARTZ, J. (1976) pl. úgy találja, hogy a nagyméretű elővárosi fejlődés az erőteljes iparosítással, a gyáripár kialakulásával esik egybe. SINGLETON, G. (1973) a gyáripár megjelenését azért tartja fontosnak, mert a gyártulajdonosoknak (a kézművesipar szükségleteivel ellentétben) már nem kellett közvetlen napi kapcsolatban állniuk munkásaikkal – elhagyhatták a heterogén társadalmi szerkezetű belső városi lakónegyedeket. WHITE, P. (1984) viszont a korai nyugat-európai ipari (munkás) szuburbiák létrejöttére összpontosítva azt találja meghatározónak, hogy a nagyobb gyárak már csak a régi városhatáron kívülre voltak telepíthetők. Ezáltal a városi funkciók és tevékenységek teljes integrációját egy területileg sokkal strukturáltabb városszerkezet válthatta fel.

Egy másik megközelítésben a gazdaság szerkezetváltása, fejlődésének intenzitása elsősorban a munkaerő területi koncentrálásának változó igényével hat az urbanizációra. Ezek szerint a szuburbanizáció a modern iparágak megjelenésének, az intenzív gazdasági fejlődésnek a velejárója (ENYEDI GY. 1984). CHESHIRE, P. és HAY, D. (1989) utólagos értékelésükben összefüggést látnak a VAN DEN BERG, L.-féle (1982) városfejlődési szakaszok és a gazdasági struktúrák átalakulása között. Így szerintük a szuburbanizáció a fordisztikus fejlődéshez kötődik. Bár a társadalmi, szabályozási tényezők fontosságát is hangsúlyozva, de mások is úgy látják: a II. világháború után a fejlett nyugati ipari államokban a fordizmus uralma – a szuburbanizációval létrehozott – centrum és az elővárosi öv közötti ellentét témodelljéhez (egységesített tömeglakásépítéssel szociális csoportok nagytérsgéi szegregációja, funkciók szétválasztódása) vezetett (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998).

Ezek a magyarázatok látszólag ellentmondanak egymásnak, hiszen a gazdasági fejlődés más-más korszakához kötik a szuburbanizáció kialakulását. A köztük lévő

leglényegesebb különbség azonban abból adódik, hogy az elővárosi fejlődésnek a kezdeti vagy a tömeges időszakát vizsgálják, ami felhívja a figyelmet az időfaktorok-okozati összefüggéseknél sem elhanyagolható jelentőségére. A gazdasági és technológiai determinánsok túlhangsúlyozásának kritikájában tipikusnak tekinthető FRIELING, H. D. (1996) véleménye, aki abban látja a problémát, hogy a gazdaság globális fejlődési korszakaiból kötelező témodelleket képeznek le anélkül, hogy magukat a konkrét folyamatokat analizálnák, magyaráznák, hogy a nemzeti, ill. helyi léptéknek megfelelő jelentőséget tulajdonítanak.

A m a r x i s t a m a g y a r á z a t

Külön csoportot képeznek a nyugati marxista geográfia képviselői, akik – lévén, hogy a szuburbanizációt nem csupán a népesség, hanem a beruházások, a tőke decentralizációjának is tekintik – a legtöbb eddig bemutatott nézettel szemben nem kizárólag a városi népesség kiköltözésének magyarázatára szorítkoznak. A tőkés társadalom gazdasági mozgástörvényeiből indulnak ki, azt állítva, hogy az épített környezet adott helyen való kialakítása és átszervezése (az oda történő beruházás) a tőke körforgásának részeként történik (WALKER, R. A. 1981; HARVEY, D. 1985). Az I., de még inkább a II. világháború utáni (s főleg amerikai körülmények közt vizsgált) robbanásszerű szuburbanizációt a termelés ösztönzése érdekében tett „erőfeszítés” logikus következményének (CHECKOWAY, B. 1980), a tőke összes formája levezetőjének tekintették: „mint direkt beruházást a gyár-, infrastruktúra- és házipépítésbe; mint fogyasztói vásárlást; mint hitel-teremtést” (WALKER, R. A. 1981).

Abban a logikai rendszerben, amely a helyválasztás döntéshozóiban „gondolkodik”, a marxista magyarázat a nagy területfejlesztőket, építőket, pénzintézeteket, az államot, ill. az önkormányzatokat tartja kulcsszereplőknek. Ebből következően képviselői határozottan bírálják a „fogyasztói szuverenitás” elméletét. CHECKOWAY, B. (1980) pl. – bemutatva az USA-ban a két háború utáni lakás- és útépitési programokban a nagy aktorok összefonódását, s azt, hogy az állami támogatások igazi nyertesei az építők voltak – egyúttal azt bizonyítja, hogy a „fogyasztók logikus választása” olyan alternatívák közül történt, amelyeket rajtuk kívül fejlesztettek ki. Ráadásul nem csak a valódi választás lehetősége erősen leszűkített – még ebből is ki vannak zárva azok, akik nem tudják megfizetni a szuburbán ház és élet árát.

A társadalmi viszonyokból kiinduló elméletek

a) Általában még a határozottan a gazdaság, ill. a tőke meghatározó szerepét hangsúlyozó marxista magyarázatokban is felmerül – bár meglehetősen egyoldalú megközelítésben, – hogy a termelés és fogyasztás mellett a „munkaerő újratermelésének” társadalmi viszonyai is szerepet játszanak a térfolyamatok, a városszerkezet alakulásában. Elsősorban a korai, 19. sz.-i szuburbanizáció kialakulási körülményeit vizsgálva WALKER, R. A. (1978: 195) pl. megállapítja, hogy az iparosítás előrehaladtával a változó osztályviszonyok (a munkásosztály növekvő száma, mobilitása, az erősödő antago-

nizmus) is jelentősen hozzájárultak az elővárosi fejlődéshez. Többé már nem volt lehetséges, hogy „néhány deviónt száműzzenek a városból, ehelyett a domináns osztályok maguk költöztek ki onnan.” HARVEY, D. (1985) szerint a burzsoázia határozott széttelepítési politikával válaszolt a 19. sz.-i, a munkások nagy térbeli koncentrációja mellett lezajlott európai és amerikai forradalmakra és sztrájkokra. Csak a térbeli „iránya”, de nem a lényege változott e politikának, amikor az 1960-as évek amerikai városi gettó-lázadásai után „megnyitották a szuburbiákat” az alacsonyabb jövedelmű feketék számára.

Ezekben az érvelésekben nem az egyének szuverén választásáról esik szó. Egy társadalmi csoport (osztály), társadalmi kihívásokra adott közös válasza fogalmazódik meg. HARVEY, D. (1985) ráadásul leszögezi, hogy a szuburbanizáció azért is a „kapitalista termelési mód terméke”, mert abban a társadalom, a munkamegosztás változása létrehoz egy olyan fehér-galléros munkáscsoportot, amely magáévá teszi azt az individualizmust, ami tökéletesen megfelel a tipikusan elővárosinak nevezett „fogyasztási módnak”.

b) A marxista geográfusok szuburbanizáció magyarázatának érvei közül a fentiek tehát ahhoz a társadalom-szempontrú megközelítéshez sorolhatók, amelybe viszont a DOBRINER, W. M. (1963) tipológiája szerinti „szuburbán személyiség”-iskola teljes egészében beleillik. Követői egy sajátosság, a városiakétól eltérő személyiség szerkezetet (magánélet, függetlenség, természet-közelség iránti vonzódás) tulajdonítanak az elővárosiaknak, s ez szerintük egyben meg is adja a szuburbiák létrejöttének magyarázatát.

c) Itt kaphat helyet a DOBRINER, W. M. tipológiájában szereplő másik, „a szuburbia mint társadalmi mozgalom” megközelítés is, amely az értékrendek változásában látja az elővárosi fejlődés okát. (Így pl. az USA-ban az önmegtagadáson és a produktivitáson alapuló protestáns munkaerkölcs felváltása a személyes örömet és fogyasztást hangsúlyozó erkölccsel.) Ha DOBRINER, W. M. a 60-as években ismerte volna, bizonyára ebbe a típusba tartozónak találta volna FISHMAN, R. (1987) elméletét, aki az anglo-amerikai burzsoázia kultúr- és társadalomtörténetére vezeti vissza a szuburbiát: „a városi burzsoá elit kollektív alkotását”. A modern előváros bölcsőjét a 18. sz.-i Londonba, oda és akkorra teszi, ahol és amikor a város, valamint a család evangélikus ideálja közt feszülő ellentmondás megváltoztatta a „burzsoázia város iránti attitűdjét”, s az kitelepítette onnan polgári otthonát.¹²

d) A hagyományos kiscsalád kultuszának vizsgálata a feminista geográfiában kapja a legfontosabb szerepet. Képviselői – főleg a marxistákat bírálva – azt állítják, hogy a termelés és a fogyasztás mellett a társadalmi reprodukciónak; a nyilvános világ helyett a magánszférának; az osztályviszonyok mellett a más társadalmi csoportok, így a nemek közötti viszonyoknak igen fontos (egyések szerint meghatározó) szerepe van a térfolyamatok alakításában. Néhányuk elsősorban a hagyományos kis család (kenyérke-

¹² FISHMAN, R. szerint „A város nemcsak zsúfolt, piszkos és egészségtelen volt – immorális is. Maga az üdvözülés függött a nők családban, gyermekekkel élt szent világának a profán metropolisztól való elszakításától. De azért ez az elválasztás nem veszélyeztethette a férfi állandó jelenlétét a munkában. A kemény munka és siker ugyanis szintén evangélikus erénynek számított. Az üzleti élet pedig gyors személyes hozzáférhetőséget követelt meg az információk kaptárához, ami London volt. Ez jelentette az igazi problémát, és a szuburbia adta a végleges megoldást.”

reső férj, otthonteremtő feleség, gyerekek) eszményén nyugvó patriarchális társadalmi viszonyokat teszi felelőssé a várostól, mint a termelés színhelyétől (férfi-világ) elszigetelt, a társadalmi reprodukció (női világ) számára teremtett szuburbiaák kialakulásáért/elterjedéséért (ENGLAND, K. V. L. 1991; MACKENZIE, S.–ROSE, D. 1983).

Több feminista szerző rávilágít az állami beavatkozások fontosságára.¹³ ENGLAND, K. V. L. (1991) főleg az USA-ban vizsgált állami beavatkozásokat úgy tekinti, mint amelyek a szuburbanizáció segítségével a tradicionális családi élet ideológiájának elterjesztését célozták meg. Tőle némileg eltérően, McDOWELL, L. (1983) kevesebb amerikai, inkább nagy-britanniai példák bemutatásával azt hangsúlyozza, hogy ez az ideológia kiváló eszközként szolgált az elővárosok zömmel női vásárlóközönségét megnyerni kívánó eladók, az építési társaságok üzletpolitikájában; a „tartalékseregként kezelt nők” munkaerőpiacba történő szükség szerinti ki- vagy bevonásában.

Maguk a feministák sem egységesek tehát annak megítélésében, hogy a férfiak és a nők társadalmilag meghatározott viszonya pontosan mekkora szerepet tölt be a térfolyamatok alakításában, de hogy ennek vizsgálata nélkül csupán torz képet kaphatunk, arra egységesen – és elsőként – hívták fel a figyelmet.

A jelenlegi magyarországi szuburbanizáció nemzetközi összehasonlításban

A szuburbanizáció magyarázatok fentihez hasonló besorolása természetesen bírálható. Nyilván maguk a fő csoportok is eleve bizonyos fajta megközelítési módot tükröznek, s nem biztos, hogy más gondolkodási rendszerek ezekre pontosan leképezhetők.¹⁴ Ráadásul csak elvétve akadnak határozott, kiforrott szuburbanizációs elméletek (WALKER, R. A. 1981; FISHMAN, R. 1987). A legtöbb szerző – egyszerűen csak keresve e térfolyamat mozgatórugóit – több tényezőt is felsorolva, egyikre vagy másikra teszi a hangsúlyt. Nagyon kevés az olyan kutatás, amely a kiváltó okok közötti összefüggést vizsgálná.

A magyarázatok eltéréseiben megnyilvánuló szemléletbeli különbségek jelenősen befolyásolhatják a magyarországi szuburbanizáció nemzetközi összehasonlításban

¹³ Csak egy példát említve: Észak-Amerikában fontos területi, ill. társadalompolitikának számít az ún. „zoning” (különböző, csak a hivatalosan előírt funkciókra használható zónák kijelölése a városokban), amely a pénzügyi támogatási rendszer (pl. építési, lakásvásárlási hitelek) területi „beosztásával” is együtt jár. Ezzel nemcsak a teleknagyságra, építési módra, de hosszú időn át még a háztartások típusára vonatkozóan is szigorú szabályokat alkothattak. (Ez utóbbi szempont kizáró jellegét Kanadában 1979-ben teljesen, az USA-ban később bizonyos elemeiben illegálisnak nyilvánították.) ROSE, D. (1984) pl. közöl egy, az 1980-as évek elején Denver valamely elővárosában megtörtént esetet. Abban azért találtak törvénytörtének egy párt, mert az adott területre érvényes szabályokat megszegve, házasságkötés nélkül éltek együtt.

¹⁴ BURDACK és HERFERT (1998) pl. az 1960-as, 1970-es évek szuburbanizációs szakirodalmát értékelve azt emelik ki, hogy abban a lakossági szuburbanizáció okaiként leggyakrabban a növekvő jólét, a lakóter és kert iránti megnövekedett igény, a lakosság – gépkocsitulajdonnak és új kommunikációs technológiáknak köszönhető – egyre nagyobb mérvű mobilitása jelenik meg.

való értékelését. A szocialista időszyakkal szemben, amelyben a nyugati neomarxisták szerint az eltérő termelési mód, BURDACK, J. és HERFERT, G. (1998) szerint pl. az általában véve teljesen különböző ok-okozati összefüggések és minőségi jegyek miatt egyáltalán nem ésszerű a szuburbanizáció fogalmát alkalmazni a közép-kelet-európai városok dekoncentrációs tendenciáira, az 1990-es évek megváltozott társadalmi-gazdasági keretfeltételei már nem indokolnak ilyen erőteljes megkülönböztetést. Azok, akik a szuburbanizációt a városi népesség és tevékenységek decentralizációs folyamatként definiálják többé nem vitatják e térfolyamat magyarországi kiteljesedését Annál kevésbé valószínűsíthető az egyetértés abban a kérdésben, hogy a hazai elővárosi fejlődés vajon a nyugati mintát követi-e, egy – a kelet-közép-európai országokkal mindenképpen közösséget mutató – posztoszocialista pályát rajzol-e ki, esetleg a nemzeti sajátosságok határozzák-e meg a karakterét. Úgy vélem, az ilyen típusú összehasonlításokban az azonos és eltérő jegyek mérlegének megvonásához nem létezik egyfajta „objektív mérce”. A döntést nagyban befolyásolja, hogy – LADÁNYI J. és SZELENYI I. (1987) szavaival élve – mit tekintünk egy térfolyamat alakulásában „független változónak”, az ok-okozati összefüggések rendszerében a legfontosabb faktoroknak. Álljon itt néhány példa a lehetséges válaszokban fellelhető szemléletbeli különbségek érzékeltetésére.

Azok, akik a fogyasztók szükségleteiből vezetnek le a szuburbanizációt, nem találják a lakóhelyválasztásban megnyilvánuló magyarországi „ízlésvilágot” a nyugatitól lényegesen különbözőnek. Egy Kecskemét körüli vizsgálat szerint a lakóhelyhez való kötődés legfontosabb elemeiként megfogalmazott környezeti előnyök, a kertesi családi ház birtoklása kísértetiesen hasonlóak a szinte már mítosszá emelt amerikai szuburbiaimázshoz (TIMÁR J. 1993). Egy budapesti agglomerációban folytatott kutatás a lakóhelyválasztás okai iránt érdeklődve 90%-ban ugyanígy „tipikusan szuburbanizációs indokokat” (jobb lakókörnyezet, nagyobb lakás iránti igény, jó befektetés stb.) kapott válaszul (DÖVÉNYI Z. et al. 1998). DÖVÉNYI Z. és társai mindazonáltal azt is megfogalmazzák, hogy „a hazai szuburbanizáció nem mindenben követi a klasszikus nyugati mintát, mivel itt a jólét mellett a szegénység is a szuburbán övezetbe való kiköltözésre ösztönöz.” Ugyanakkor a szerzők megjegyzik, hogy az ilyen migrációnak a főváros körül a dualizmus koráig visszanyúló hagyományai vannak. Vajon mennyiben tekinthető mindez helyi sajátosságnak? Vagy inkább olyan, LADÁNYI J. és SZELENYI I. (1997) által a városi szegények agglomeráción kívüli, távolabbi periférikus térségekbe való menekülése kapcsán feltárt, ahhoz hasonlóan magyarázható jelenségnek, amit ők a „posztkommunista átalakulási válságra való reakciónak” tekintenek, olyasvalaminek, aminek a gyökereit magában az államszocializmusban kialakult térszerkezetben és városfejlesztésben kell keresni? Bizonyára olyanok is vannak, akik számára mindez korántsem a sajátosság, ill. hasonlóság kérdéskörébe tartozik, hanem azt a meggyőződést erősíti, hogy az elővárosi fejlődést nem a fogyasztók „szabad választása” hívja életre (1. ábra).

Másik pl. szolgálhat a szuburbanizációt a gazdasági fejlődés bizonyos periódusával összefüggésbe hozó gondolatrendszer, amelyben a kelet-közép-európai elővárosodás a lényegi vonásait tekintve nem különbözik, csupán megkésett a nyugati országokhoz viszonyítva. Ugyanúgy, mint ahogy többen a nyugat-európai fejlődést is

időben eltoltnak tartják az észak-amerikaihoz képest. (Itt persze érdemes megjegyezni, hogy ez legfeljebb a tömeges szuburbanizáció időszakára általánosítható, hiszen az elővárosi fejlődés modern korszakának bölcsője Angliában volt.) Ugyanakkor a szuburbanizációt alapvetően a fordisztikus fejlődéshez kötő kutatók feltehetően nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a kelet-közép-európai országokban ugyanennek a térfolyamatnak a kibontakozása megváltozott körülmények közt zajlik. Megjelent már egy posztfordisztikus iparosítás is, bár ez – többek között CSÉFALVAY Z. (1997) szerint – csupán bizonyos „szigetekre” korlátozódik. A szerző ráadásul ebből a szempontból különleges esetnek tartja Kelet-Németországot, ugrásszerű, „felülről bevezetett” posztfordizmusról beszélve. Mindebből hasonló következtetés vonható le, mint amit többen úgy foglalnak össze, hogy az átmenet országaiban nem egyszerűen egy megkészt szuburbanizáció zajlik, hanem a városfejlődés bizonyos fázisai felgyorsítva, időben egymás mellett mennek végbe (FASSMAN, H.–LICHTENBERGER, E. 1995). Vannak, akik Kelet-Németország státusát ebben a vonatkozásban különlegesnek tartják (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1995).

Végül, abban a megközelítésben, amely a szuburbanizációban a tőkének tulajdonít meghatározó szerepet, nyilván komolyan esik latba NEFRJODOVA érvelése, amely szerint Moszkva körül a közeljövőben azért nem várható nyugati típusú elővárosi fejlődés, mert – néhány további probléma mellett – a házvásárláshoz vagy -építéshez hiányzik a tőke, a megfelelő hitelrendszer, valamint az építési telkek, ill. ipartelepek hozzáférését segítő pénzügyi eszközök (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998). Ugyanígy, jelentős különbségként értékelhető, hogy Magyarországon nem ösztönözték a szuburbán térségek kiépítésére fordított befektetést olyan kedvező adópolitikával, mint pl. Kelet-Németországban. Akkor azonban nem általánosítható egyfajta posztszocialista sajátoságként az az összefüggés sem, amit DÖVÉNYI Z. és társai (1998) tártak fel a budapesti lakásprivatizáció és a szuburbanizáció között. A városi lakások privatizációja révén szerzett extraprofitból finanszírozott kiköltözés számos vidéki városnál eleve nem játszhat olyan szerepet, mint a tőlük eltérő lakásstruktúrájú fővárosban.

Egyetértek BURDACK, J. és HERFERT, G. (1998) véleményével, miszerint az itt felvetett alapkérdés megválaszolása, nevezetesen, hogy hol is helyezhető el pl. a magyarországi szuburbanizáció egy nemzetközi összehasonlításban, részletes empirikus kutatásokat igényel. Jelenleg azonban nemcsak a hazai és külföldi folyamatokat azonos módszerekkel vizsgáló összehasonlító elemzéseknek tartunk a kezdetén, de azt sem ismerjük pontosan, hogy milyen közös és eltérő vonások jellemzik Budapest és a nála kisebb városaink körül zajló szuburbanizációt.

Nem hiszem, hogy a végső cél magának a vitának az eldöntése lenne, sokkal inkább a térfolyamat minél alaposabb megismerése, jövőbeni alakulásának felvázolása. Az itt ismertetett, fogalomhasználatban és szemléletmódban megnyilvánuló eltérések számbavételét is elsősorban az motiválta, hogy minél sokoldalúbb kép alakuljon ki a szuburbanizációt befolyásoló tényezőkről s az általa létrehozott térformákról.

- ALONSO, W. 1960. A Theory of the Urban Land Market. – Papers and Proceedings of the Regional Science Association. 6. pp. 149–157.
- ASHTON, P. J. 1978. The Political Economy of Suburban Development. – In: TABB, W.K. and SAWERS, L. (eds.): Marxism and the metropolis: new perspectives in urban political economy. Oxford University Press. New York. pp. 64–89.
- BERÉNYI, I. 1997. Auswirkungen der Suburbanisierung auf die Stadtentwicklung von Budapest. – In: KOVÁCS, Z.–WIEßNER, R. (Hrsg.): Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa. (Münchner Geographische Hefte 76) – Passau. pp. 259–267.
- BERÉNYI, I. 1986. Conflicts in Land-use in Suburbia: the Example of Budapest. – In: HEINRITZ, G.–LICHTENBERGER, E. (eds.): The Take-off Suburbia and the Crisis of the Central City. – Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH. Stuttgart. pp. 125–133.
- BERGER, B. M. 1960. Working Class Suburb: A Study of Auto Workers in Suburbia –University of California Press. Berkeley
- BERNÁT T.–BORA GY.–FODOR L. 1973. Világvárosok, nagyvárosok. – Gondolat, Budapest. 486 p.
- BOSKOFF, A. 1970. The sociology of urban regions. – Appleton-Century-Crofts. New York
- BUHR, J. 1989. A Vernacular Suburb: Livingston Manor. – Highland Park. New Jersey. Kézirat. N.J., Rutgers University. New Brunswick
- BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998. Neue Entwicklungen an der Peripherie europäischer Großstädte. Ein Überblick.–Europa Regional. 6. (2). pp. 26–44.
- CARALP, R. 1965. 'L'évolution des transports de banlieue dans la région parisienne'. –Information Géographique. 29. pp. 111–118.
- CHECKOWAY, B. 1980. Large Builders, Housing Programmes, and Postwar Suburbanization. – International Journal of Urban and Regional Research. 4. (1). pp. 21–45.
- CHESHIRE, P.–HAY, D. 1989. Urban Problems in Western Europe: An Economic Analysis. London
- CLOUT, H. (eds.) 1994. Europe's cities in the late twentieth century. – Nederlandse Geographische Studies 176. Utrecht and Amsterdam
- CONNEL, J. 1974. The Metropolitan Village: Spatial and Social Processes in Discontinuous Suburbs. – In: JOHNSON, J. H. (ed.): Suburban Growth – Geographical Processes at the Edge of the Western City. Johns Wiley & Sons. London. pp. 77–100.
- CSATÁRI B.–ENYEDI GY. 1985. Új, csoportos falusi települések keletkezése (Összefoglaló). – MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoport. Kecskemét
- CSATÁRI, B.–ENYEDI, GY. 1986. The Formation of New, Clustered, Rural Settlements in Hungary". – In: ENYEDI, GY. and VELDMAN, J. (eds.): Rural Development Issues in Industrialized Countries. Regional Research Reports 1. Centre for Regional Studies. Pécs. pp. 96–105.
- CSÉFALVAY, Z. 1997. Aufholen durch regionale Differenzierung? Von der Plan- zur Marktwirtschaft – Ostdeutschland und Ungarn im Vergleich. Erkundliches Wissen 122.
- CSORDÁS L. 1993. Második otthonok az Alföldön. Háttér tanulmány a „Szuburbanizáció hatása az Alföld településhálózatának átalakulására” c. OTKA (I/3. 370) számára. – MTA RKK ATI, Békéscsaba
- DANGSCHAT, J.–HERFERT, G. 1997. Wohnsuburbanisierung im Umland von Oberzentren 1993–1995. – In: Institut für Länderkunde Leipzig (Hrsg): Atlas Bundesrepublik Deutschland – Pilotband. S. pp. 58–61.
- DOBRINER, W. M. 1963. Class in Suburbia. Reprinted by permission of Prentice-Hall. – Inc. Englewood Cliffs. New Jersey
- DONALDSON, S. 1969. The Suburban Myth. – Columbia University Press. New York
- DÖVÉNYI Z.–KOK, H.–KOVÁCS Z. 1998. A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. – In: ILLÉS S.–TÓTH P.P. (szerk.): Migráció I. – KSH Népeség tudományi Kutató Intézet. Budapest. pp. 229–237.
- ENGLAND, K. V. L. 1991. Gender Relations and the Spatial Structure of the City. – Geoforum. 2. pp. 135–148.

- ENYEDI GY. 1972. A magyar urbanizáció kérdőjelei. – Valóság. 3. pp. 48–50.
- ENYEDI GY. 1982. Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. – Akadémiai Kiadó. Budapest
- ENYEDI GY. 1987. Kísértethistória. – Tér és Társadalom. 2. pp. 74–76.
- ENYEDI GY. 1989. Van-e szocialista urbanizáció? – Tér és Társadalom. 2. pp. 92–103.
- ENYEDI, GY. and SZIRMAI, V. 1992. Budapest. A Central European Capital. – World Cities series Belhaven Press. London
- FASSMANN, H.–LICHTENBERGER, E. 1995. Märkte in Bewegung. Metropolen und Regionen in Ostmitteleuropa. – Wien
- FAVA, S. F. 1956. Suburbanism as a way of life – American Sociological Review. 21. pp. 34–38.
- FISHMAN, R. 1987. Bourgeois Utopias: The rise and fall of suburbia. – Basic Books. New York
- FRIELING, H. D. 1996. Zwischen Skylla und Charybdis: Bemerkungen zur Regulationstheorie und ihrer Rezeption in der Geographie. – Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 40. 1/2. pp. 80–88.
- GANS, J. J. 1967. The Levittowners: Ways of Life and Politics in a New Suburban Community. – Pantheon. New York
- GARREAU, J. 1991. Edge City: Life on the New Frontier. – New York
- GETIS, A.–GETIS, J. and FELLMANN, J. 1991. Introduction to Geography. – Dubuque. IA. Wm. C. Brown
- GINKEL, J. A. 1979. Suburbanisatie en Recente Woonmilieus Vol. I and II. – Utrechtse Geographische Studies, 15. and 16. Utrecht
- GLENN, N. D. 1973. Suburbanization in the United States since World War II. – In: MASOTTI, L.M. and HADDEN, J. K. (eds.): The urbanization of the suburbs. – Sage. Beverly Hills. pp 51–78.
- GORDON, D. M. 1978. Capitalist Development and the History of American Cities. – In: TABB, W. K. and SAWERS, L. (eds.): Marxism and the Metropolis. Oxford University Press. New York. pp. 25–63.
- HARRIS, C. D. 1943. Suburbs. – American Journal of Sociology. 49. 1. pp. 1–13.
- HARVEY, D. 1985. The Urbanization of Capital. – Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- HOLZNER, L. 1985. Stadtland USA – Zur Auslösung und Neuordnung der U.S.-amerikanischen Stadt. – Geographische Zeitschrift 73. pp. 191–205.
- HOLZNER, L. 1990. Stadtland USA. Die Kulturlandschaft des American Way of Life. – Geographische Rundschau 42. 9. pp. 469–475.
- JACKSON, K. T. 1985. Crabgrass frontier: the suburbanization of the United States. – Oxford University Press. New York
- KEIL, R.–RONNEBERGER, K. 1994. Going up the country: internationalization and urbanization on Frankfurt's northern fringe. – Environment and Planning, D: Society and Space 12. pp. 137–166.
- KNOX, P. 1992. Suburbia by Stealth. – Geographical Magazine 64. 8. pp. 26–29.
- KONRÁD GY.–SZELÉNYI I. 1971. A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. – Valóság. 12. pp. 19–35.
- KRAJKÓ GY.–PÉNZES I.–TÓTH J. 1970. A szegedi agglomeráció népességalakulásának néhány kérdése. – Földr. Közl. 94. (18.) pp. 129–144.
- KUNZMANN, K. 1993. Konsequenzen der Europäischen Integration für die Entwicklung von Städten und Regionen in der Bundesrepublik Deutschland – Materialien zur Raumordnung 57. pp. 79–85.
- KUNZMANN, K. 1996. Euro-megalopolis or Themepark Europe? Scenarios for European Spatial Development. – International Planning Studies 1. (2). pp. 143–163.
- LACKÓ L. 1987a. A területi fejlődés egységes értelmezése – Tér és Társadalom. 1. pp. 67–75.
- LACKÓ L. 1987b. Import avagy hazai: Válasz kísértet ügyben. – Tér és Társadalom. 3. pp. 61–66.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 1997. Szuburbanizáció és gettósodás. – Kritika. 7. pp. 4–12.
- LOGAN, J. R. 1976. Industrialization and the Stratification of Cities in Suburban Regions. – American Journal of Sociology. 82. pp. 338–348.
- LOGAN, J. R. and GOLDEN, R.M. 1986. Suburbs and satellites: two decades of change. – American Sociological Review. 51 (June). pp. 430–437.

- MACKENZIE, S. and ROSE, D. 1983. Industrial Change, the Domestic Economy, and Home Life. – In: ANDERSON, J., DUNCAN, S., and HUDSON, R. (eds.): *Redundant Spaces in Cities and Regions?*. Institute of British Geographers Special Publication, 15. Academic Press. London
- MASOTTI, L. H. 1973. Suburbia reconsidered – myth and counter myth. – In: MASOTTI, L. H. and HADDEN, J. K. (eds.): *The Urbanization of the Suburbs*. Sage Publications. Beverly Hills. pp. 15–25.
- McDOWELL, L. 1983. Towards an Understanding of the Gender Division of Urban Space. – *Environment and Planning D: Society and Space*. 1. pp. 59–73.
- MENDŐL T. 1963. Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó. Budapest
- MÉSZÁROS R. (szerk.) 1990. Az urbanizáció térbeli folyamatai Szegeden. – JATE Kiadó. Szeged
- MÉSZÁROS R. 1993. Szeged elővárosi fejlődése. Háttér tanulmány a „Szuburbanizáció hatása az Alföld településhálózatának átalakulására” c. OTKA (I/3. 370) számára. – MTA RKK ATI. Békéscsaba
- MULLER, P. O. 1981. Contemporary suburban America. – Englewood Cliffs, Prentice Hall N. J.
- MUMFORD, L. 1961. *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects* – Harcourt, Brace and World. New York.
- MUMFORD, L. 1985. A város a történelemben: Létrejötté, változásai és jövőjének kilátásai. – Gondolat. Budapest
- MÜLLER, W.–ROHR-ZÄNKER, R. 1995. Neue Zentren in den Verdichtungsräumen der USA. – *Raumforschung und Raumordnung* 53. 6. pp. 436–443.
- OTTENS, H. F. L. 1979. Spatial Development in the Green Heart of the Randstad: Policies Versus Theoretical and Empirical Evidence. – *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 70. 3. pp. 110–143.
- PAHL, R. 1977. Collective Consumption and the State in Capitalist and State Socialist Countries. – In: Scase, R. (szerk.) *Industrial Society – Class, Cleavage and Control*. Allen and Unwin. London
- PALEN, J. 1995. *The suburbs* – New York
- PAPP, A. 1978. The Relationship Between the City of Debrecen and Surrounding Settlements. – In: ENYEDI, GY. (ed.): *Urban Development in the USA and Hungary, Studies in Geography in Hungary*. – Akadémiai Kiadó. Budapest 14. pp. 147–154.
- PAPP A. 1981. Debrecen vonzáskörzete. – *Alföldi Tanulmányok* 5. pp. 177–204.
- ROBERT, J. 1994. Paris and the Ile-de-France: national capital, world city. – In: CLOUT, H. (eds.): *Europe's cities in the late twentieth century*. Nederlandse Geografische Studies 176. Utrecht and Amsterdam. pp. 13–28.
- ROSE, D. 1984. Rethinking gentrification: beyond the uneven development of marxist urban theory. – *Environment and Planning D: Society and Space*, 1. pp. 47–74.
- SÁRFALVI, B. 1986. The Budapest Agglomeration. Changing Spatial Concentrations Between Home and Workplace. – In: ENYEDI, GY. and VELDMAN, J. (eds.): *Rural Development Issues in Industrialized Countries*. Centre for Regional Studies. Pécs. pp. 56–63.
- SCHWARTZ, J. 1976. The evolution of the suburbs. – In: DOLCE, P.C. (ed.): *Suburbia: the American dream and dilemma*, Anchor Press/Doubleday, Garden city, NY
- SEITZ, H. 1996. Die Suburbanisierung der Beschäftigung: Eine empirische Untersuchung für Westdeutschland. – In: *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 215. 1. pp. 69–98.
- SIEVERTS, T. 1997. Zwischenstadt: zwischen Ort und Welt, Raum und Zeit, Stadt und Land. – Braunschweig u. Wiesbaden
- SINGLETON, G. 1973. The genesis of suburbia: A complex of historical trends. – In: MASOTTI, L. H.–HADDEN, J. K. (eds.): *The Urbanization of the Suburbs*. Sage Publications. Beverly Hills. L. A.
- SMITH, N. 1986. Gentrification, the Restructuring of Urban Space. – In: SMITH, N. and WILLIAMS, P. (eds.): *Gentrification of the City*. Allen and Unwin. Boston. pp. 15–34.
- SZELÉNYI I. 1990. Új osztály, állam, politika. – Európa Könyvkiadó. Budapest
- THORNS, D. C. 1972. *Suburbia*. – MacGibbon and Kee. London
- TIMÁR J. 1993. Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. – *Alföldi Tanulmányok* 15. pp. 217–232.

- TIMÁR J. 1994. A szuburbanizáció néhány elméleti kérdése és alföldi vonásai. – Kandidátusi értekezés. Békéscsaba
- TIMÁR, J. 1992. The Main Features of Suburbanization in the Great Hungarian Plain. – *Landscape and Urban Planning*. 22. 2–4. pp. 177–187.
- TÓTH J. 1977. Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. A centrumok szerepe a népesség foglalkozási átrétegződésében és területi koncentrációjában. – *Földrajzi Tanulmányok* 14. Akadémiai Kiadó. Budapest
- TUNNARD, C. 1953. *The City of Man*. – Charles Scribner's Sons. New York
- VAN DEN BERG, L.–BURNS, L. S. and KLAASSEN, L. H. (eds.) 1987. *Spatial Cycles*.
- VAN DEN BERG, L. et al. 1982. *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. – Pergamon. Oxford
- VANCE, J. E. 1964. *Geography and Urban Evolution in the San Francisco Bay Area. – A Case Study*. University of California, Institute of Governmental Studies. Berkeley
- VIJVERBERG, C.–VAN DEN BERG, L.–KLAASSEN, L. H. 1977. *Elements of a Theory of Urban Development*. – Kézirat, University of Utrecht.
- WALKER, R. A. 1978. The Transformation of Urban Structure in the Nineteenth Century and the Beginnings of Suburbanization. – In: COX, K. R. (ed.): *Urbanization and Urban Conflict in Market Societies*. Maaroufa Press. Chicago. pp. 165–212.
- WALKER, R. A. 1981. A Theory of Suburbanization: Capitalism and the Construction of Urban Space in the United States. – In: DEAR, M. and SCOTT, A. J. (eds.): *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Methuen. London and New York. pp. 383–429.
- WARNER, S. B. 1962. *Streetcar Suburbs: The Process of Growth in Boston, 1870–1900*. – MA, Harvard University and The MIT Press. Cambridge
- WHITE, P. 1984. *The West European City*. – Longman. London and New York
- WOOD, R. C. 1958. *Suburbia: Its People and their Politics*. – Houghton Mifflin. Boston

THEORETICAL ISSUES OF SUBURBANISATION

by J. Timár

S u m m a r y

Research into suburbanisation that have recently taken place in Central and Eastern Europe a question has been raised if this spatial process corresponds to the suburban development thatv long has been going on in the developed market economies. In the present study a theoretical approach is outlined emphasising two important aspects.

The applicability in Hungary of the western terminology concerning suburbanisation depends on the meaning attributed to the notion. After a brief overviewing of definitions figuring in the international literature it becomes clear that the issue of the existence of this phenomenon in Hungary prior to 1989 is heavily debated. Thus, part of publications from the 1970s and 1980s the domestic agglomeration processes were identified with suburbanisation "from outside". Other experts held that this phenomenon did not appear in Hungary in the 1970s and noted that it was only typical in the Anglo-Saxon countries. Part of the specialists assumed the existence of a "suburbanisation in state socialism". It

should be stated, however, that – interpreting this spatial process as development toward decentralisation – an incipient suburbanisation of the western sense might be assumed around the largest towns of the country in the 1980s.

In the second part of the study examples are presented to show that emphasising different elements of the preconditions for the development and maintenance of suburbanisation or attributing explanatory significance to them, similarities and disparities between the Hungarian and western spatial processes can be evaluated differently. For instance, adherents of explanations based on consumption by population, production factors or social conditions attached various importance to such notions that habits in choice of residence in Hungary do not differ substantially from those in the west, at the same time poverty has also become a push factor to move out of cities and to settle in the suburban ring. In a concept associating suburban development with periods of economic evolution, eastern-central European suburbanisation seems to be somewhat delayed as compared with similar processes in western countries, while others claim that in this subcontinent certain phases of urban development take place in an accelerated manner, simultaneously. As an antipode of the "post-socialist" concept there is an other theory putting stress on the national characteristic features of suburbanisation.

Translated by L. BASSA

Becsei József: Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához. Egyetemi jegyzet (első rész). Ipszilon Kiadó és Pedagógia Szolgáltató Kft., Budapest, 1998. 162 old.

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy egyetemi oktató az általa tartott előadások anyagát egységes formába öntve, könyv alakban is megjelenteti. Nos, BECSEI József, a szegedi József Attila Tudományegyetem tanára erre a feladatra vállalkozott, amikor kiadatta a fenti címet viselő egyetemi jegyzetét.

A Budapest Média Intézet (BMI) második évfolyamos kommunikáció szakos hallgatói számára íródott, átfogó és korszerű társadalomföldrajzi ismereteket tartalmazó tananyag a globális problémák társadalomföldrajzi sajátosságaival foglalkozik, azok lényegi vonásait domborítja ki.

Minderre – a szerző véleménye szerint – azért van szükség, mert napjainkban egy új típusú térbeli szerveződésekben alapuló globális világgazdaság kialakulásának nehéz és ellentmondásokkal, társadalmi feszültségekkel teli időszakát éljük.

A könyv az Előszót leszámítva hat fejezetből áll. Az egyes fejezetek felépítéséből, tartalmából és formai jegyeiből egyértelműen kitűnik a didaktikai szándék: lényegre törően, tömören és viszonylag egyszerű módon megfogalmazott, azaz elsajátításra alkalmas tananyag készítése volt BECSEI J. célja.

Ennek megfelelően a jegyzet *első fejezete* az alapoknál kezdi az okítást; a földrajz tárgyának és tagolódásának bemutatása során a legfontosabb természet- és társadalomföldrajzi fogalmakkal ismerteti meg a hallgatókat.

A *második fejezet* már szűkíti a tárgyalásra kerülő földrajzi ismeretek körét, azaz a társadalomföldrajz fejlődésének történeti folyamatát tekinti át az ókori görög gondolkodók földrajzi nézeteitől kezdve a társadalmi alapfunkciók térbeli törvényszerűségeit vizsgáló német társadalomföldrajzi iskolákat képviselő geográfusokig. Sajnálatos, hogy a magyar társadalomföldrajzi (emberföldrajzi) kutatások történetének és legkiválóbb művelői eredményeinek bemutatására csak alig másfél oldal jutott e fejezetben belül...

Az antropológiai tartalom nyomja rá a bélyegét a viszonylag rövid, *harmadik fejezetre*, ami főként az emberré válás térbeli sajátosságaival foglalkozik és az evolúció többközpontúságának hipoté-

zisét is górcső alá veszi. Külön kitér az emberiség nagy vándorlásainak eredetére, s természetföldrajzi okainak bemutatására.

Izgalmas témával, a világ népességének gyors gyarapodásával foglalkozik a Szerző könyve *negyedik fejezetében*. Történeti folyamatában, majd világrészenként mutatja be a szaporodási jellemzőket, sorra véve a 20. sz.-ra rendkívül felgyorsult folyamat okait és súlyos következményeit, mely utóbbiakkal hamarosan szembe kell (znie a földi civilizációnak).

Nem mond sokat az olvasónak első pillantásra az *ötödik fejezet* címe (A Föld és az emberiség), noha az általánosságokat ígérő tartalom valójában a civilizációs fejlődés legsúlyosabb gondjait boncolgatja. (Talán szerencsésebb lett volna e fejezetnek pl. „A civilizáció fejlődésének legfontosabb földrajzi kérdései” címet adni...) A hallgatók így részletekbe menően elmélyülhetnek a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos ismeretekben, a gazdag és a szegény ország csoportok közötti növekvő jövedelmkülönbségek okainak elemzésében, az élelmiszertermelés és -fogyasztás, az energiatermelés és felhasználás, továbbá a környezetpusztítás jelenlegi és jövőbeni következményeinek tanulmányozásában.

Ugyancsak izgalmas problémakört mutat be az *utolsó fejezet*, amelyik a multipoláris világ-gazdaság kialakulásának okaival, működési jellemzőivel és jövőbeni perspektíváival foglalkozik. Számos közgazdasági fogalom magyarázatára kerül sor e fejezetben, ami nélkül aligha volnának megérthetők korunk globális térbeli folyamatai.

A számos táblázattal, továbbá ábrákkal, grafikonokkal, tematikus térképekkel gazdagon illusztrált könyvet válogatott irodalomjegyzék, ábra- és táblázatjegyzék egészíti ki.

Aki arra törekszik, hogy rövid, tömör, ugyanakkor lényegre törően megfogalmazott társadalomföldrajzi ismeretekre tegyen szert „nem középiskolás fokon”, annak bátran ajánlható e – nem kizárólag egyetemi hallgatóknak íródott – tankönyv.

TINER TIBOR

A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén

DÖVÉNYI ZOLTÁN– KOVÁCS ZOLTÁN¹

Bevezetés

Budapest népességszáma 1998. január 1-jén alig haladta meg az 1,86 milliót, s ezzel a „két-millió közép-európai nagyváros” korábban oly gyakran hangoztatott mítosza erősen foszladozóban van. De vajon minek köszönhető ez az utóbbi években egyre rohamosabbá váló népességcsökkenés?

Kézenfekvő magyarázatnak tűnik – legalábbis első ránézésre – Budapest népességfogyását az ország egészét sújtó demográfiai hanyatlás számlájára írni. Csakhogy miközben hazánk népessége a 90-es évek során 2,3%-kal csökkent, addig Budapest népességfogyása ennél lényegesen nagyobb, 7,7%-os volt. 1990 és 1998 között a főváros népességszáma abszolút értékben 155 ezer fővel, tehát egy Győrnél nagyobb „regionális centrum” népességszámával csökkent. Ekkora méretű, már-már katasztrofálisnak nevezhető népességfogyásra még Budapest közismerten nagyfokú előregedése sem szolgál kellő magyarázattal. A folyamat hátterében – a természetes fogyás mellett – egy egyre markánsabban jelentkező új tényező, a népesség elővárosokba történő kivándorlása, közismertebb nevén a *szuburbanizáció* áll.

A modern értelemben vett szuburbanizáció az Egyesült Államokban már az 1930-as években megjelent, majd bizonyos fáziskéséssel a II. világháború után Nyugat-Európa nagyvárosi térségeiben is alapvető jelentőségű folyamattá vált. A szuburbanizáció bizonyos halvány jelei a 80-as évtizedben már a budapesti agglomerációban is jelentkeztek (BERÉNYI, I. 1985), kiteljesedéséhez azonban alapvető társadalmi-gazdasági és politikai változásokra volt szükség. Amikor a piacgazdaságra való áttéréssel ezek realizálódtak, a szuburbanizáció nagyon rövid időn belül az elsőszámú migrációs jelenséggé vált Budapest térségében, s lényegében ez jellemző a többi hazai nagyvárosra (pl. Győr, Pécs, Miskolc) is.

A szuburbanizáció napjainkban elsősorban nem migrációs, hanem pénzkérdés, s mint minden ilyen, egyben politikai kérdés is. A népesség fokozott mértékű szuburbanizációja azt a veszélyt rejt magába, hogy a tehetősebb adófizetői rétegek menekülésszerű kivándorlása nyomán a város bevételei rohamosan csökkenni kezdenek, s fokozatosan elszegényedik. A „szuburbanizációs exodus” révén Budapest könnyen a nyugat-európai és észak-amerikai nagyvárosok sorsára juthat, ahol a csökkenő személyi jövedelemadó-bevételek pénzügyi csődöt, a városok növekvő eladósodását eredményezték a 60-as és 70-es években.

Legalább ennyi veszélyt rejt ugyanakkor magában a szuburbanizáció társadalmi hatása. Minthogy az elővárosba kiáramlók zömét a fiatal, középosztálybeli családok alkotják, a hátramaradók többsége a társadalmi hierarchia alsó rétegéhez tartozik, akik életkoruknál, vagy éppen munkaerőpiaci helyzetüknél fogva állandó támogatásra szorulnak. Az egyre zsugorodó nagyvárosi büdzsé ugyanakkor nem teszi lehetővé a rászorulókat támogatókat, s ezzel a város a társadalmi hanyatlás nehezen kordában tartható „örögi körébe” kerül.

Milyen okok vezettek Budapest rohamos ütemű elnéptelenedéséhez a 90-es években? Milyen irányba, s legfőképp milyen erők hatására vándorol el ma a főváros népessége? E kérdések jegyében fogtunk hozzá az alábbi tanulmány megírásához, de a probléma helyi szintű vonatkozásai mellett menetközben szükségszerűen felmerült az a kérdés is, hogy vajon a szuburbanizáció Budapest környé-

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1062 Budapest, Andrássy út 62.

ki jelensége megegyezik-e a fejlett világ nagyvárosainál az elmúlt évtizedek során megismert folyamattal, s ha igen, akkor mennyiben.

A szuburbanizáció történelmi előzményei: vándorlási folyamatok Budapest környékén a rendszerváltozás előtt

Budapest és környéke között az intenzív vándorlás nem az elmúlt évtized jelensége, a különböző irányú és intenzitású migráció meglehetősen régóta megfigyelhető a térségben. Amíg nem indult meg Budapest viharos fejlődése, addig a szűkebb térségével migrációs kapcsolata is alig volt, amit az akkori ritkás településhálózat egyébként sem tett volna lehetővé. Amikor viszont a kiegyezés után megindult a főváros amerikai tempójú növekedése, ez hamarosan kisugárzott a környező térségekre is, aminek leginkább látványos megjelenési formája az elővárosi fejlődés volt. A kiegyezés és az I. világháború között szinte a semmiből nőttek ki több tízezer lakosú elővárosok, amelyek egyfajta gyűrűként vették körül Budapestet.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ez a jelentős számú népesség ugyan honnan került ide? A meglehetősen elterjedt vélekedés szerint az elővárosi népességfejlődés külső forrásból táplálkozott, azaz az ország közeli és távoli részeiről egyaránt vándoroltak ide az emberek. A valóság azonban ennél összetettebb.

A budapesti agglomeráció modernkori (1867 utáni) népességfejlődését áttekintve látványosan jelentkeznek bizonyos súlyponteltolódások. Az első negyedszázad még egyértelműen Budapesté²: az 1890-es évek elejéig gyors népességfejlődés csak a fővárosban volt, az elővárosok kialakulása és dinamikus növekedése csak azt követően indulhatott meg, amikor már létezett egy olyan központ, amihez ez a fejlődés egyáltalán kapcsolódhatott. Budapest népességszáma 1890-ben már közel félmillió volt, a körülötte fekvő húsz településen viszont alig több mint hatvan ezren éltek. A múlt század utolsó évtizedében az a viszonylag ritka eset állt elő, hogy a központi település (Budapest) és a körülötte fekvő települések egyaránt gyors népességnövekedést értek el, ez az évtized a budapesti népesség gyarapodásának fénykora³, de a nagyvárosi robbanás egyidejűleg a szomszédos községeket is nagyra növesztette (THIRRING G. 1925).

A századfordulótól azonban egyre inkább elvált egymástól a két térség növekedési üteme, s egészen a II. világháborúig arányaiban mindig az agglomerációs övezet népességszáma nőtt gyorsabban. A kérdés tulajdonképpen úgy is megközelíthető, hogy Budapest világvárossá válásával éppen saját további gyors népességnövekedését „ásta alá”, mivel dinamizálta az őt körülvevő településgyűrűt is. Így a népességfejlődés fő térsége már századunk első évtizedében is az agglomerálódó övezet volt, miközben a fővárosban a népességgyarapodás üteme jelentősen visszaesett. Különböző és esetenként eltérő okok következtében ez az eltérő ütemű népességnövekedés a következő évtizedekre is jellemző maradt.

² Az adatok, ill. az elemzés a mindenkori közigazgatási területre vonatkoznak.

³ A város népessége az 1890–1900 közötti időszakban évente átlagosan 4%-kal nőtt, ami meghaladta pl. a korabeli Chicago népességnövekedését.

A fenti folyamat következtében a főváros és a körülötte fekvő 20–21 település közötti népességmegoszlás jelentősen módosult: amíg 1869-ben az agglomeráció aránya még a 9%-ot sem érte el, 1930-ban már közel 30%-os a részesedése. A növekedés meghatározó része mindkét térségben a vándorlási nyereségből származott, s ahogy a kortárs statisztikai szakirodalomban megfogalmazták, a Budapest körüli települések tulajdonképpen a fővárostól vontak el hatalmas néptömeget azért, hogy mintegy „megcsapolták” a vándorlást (THIRRING G. é.n.).

Ebben a vélekedésben jókora adag igazság van, méghozzá két szempontból is. Az agglomeráció ugyanis egyrészt jócskán megszurte az ország különböző részeiből érkező bevándorlást, másrészt jelentős számban fogadott be Budapestről elvándorlókat is. Így ez a településgyűrű dinamikus népességnövekedését alapvetően annak köszönhetette, hogy két irányból is fogadott beköltözőket, míg a főváros csak egy jelentősen megcsapolt, kívülről érkező migrációra támaszkodhatott, amihez ráadásul még nem elhanyagolható mértékű elvándorlás is társult.

A mai szuburbanizáció szempontjából elsősorban természetesen az az érdekes, hogy a múltban milyen népességmozgások zajlottak a főváros és a körülötte fekvő településgyűrű között. A rendelkezésre álló adatok ugyan nem teljes körűek, de a lényeges folyamatok és tendenciák felvázolását lehetővé teszik. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy az agglomerációs településekben folyamatosan növekedett a Budapesten születettek száma és aránya.

Ez a THIRRING G. által „kiszivárgás” néven említett elvándorlás nem elhanyagolható veszteséget jelentett a fővárosnak: 1880-ban még csak alig több, mint 3000 budapesti születésű személyt regisztráltak a környező településekben, fél évszázaddal később viszont már a 80 ezret is meghaladta a számuk.

1930-ban az agglomerációban már minden ötödik lakos budapesti születésű, ennél a helyben születettek aránya is alig volt magasabb (1930: 23,2%). Ez utóbbi, megdöbbentően alacsony érték is jelzi ezen települések sajátos fejlődését: az ország minden részéből „összefutott” személyek szükségszerűen nem alkottak összeforrott és differenciált helyi közösséget, ezek a helyi társadalmak nem hasonlítottak sem a hagyományos falusi, sem pedig a modern városi közösségekhez. Így THIRRING L. (é.n.) joggal említett ezen települések esetében külön kategóriaként külvárosi sajátosságokat.

A budapesti születésűeknek az agglomerációba történő kivándorlásával azonban még messze nem merült ki a főváros népességvesztesége, mivel a nagyvárost olyan személyek is jelentős számban hagyták el, akik az ország más részén születtek, valamikor beköltöztek Budapestre, onnan azonban továbbmentek az elővárosi övezetbe. Az ilyen jellegű vándorlást a korabeli statisztika nem regisztrálta, így becslésekre kell hagyatkoznunk: THIRRING G. (é.n.) 1910-re vonatkozó számításai szerint pl. az agglomeráció bevándorolt népességének mintegy fele a fővárosból költözött ki. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat később alapvetően megváltozott volna, mivel az I. világháború, majd az ezt követő menekülthullám egyaránt a fővárosból való kiköltözésre ösztönözte a lakosság kevésbé tehető részét.

A teljes körű adatok híján is megalapozottan állítható, hogy a vizsgált korszakban folyamatosan és jelentős tömegben áramlott ki a népesség a fővárosból az agglomerációs övezetbe. Ez a mozgás természetesen nem volt egyirányú, az elővárosokból Bu-

dapestre történő vándorlás azonban jóval kisebb tömegeket érintett: 1930-ban a népszámlálás csak alig több mint 19 ezer olyan fővárosi lakost regisztrált, akik az agglomerációban születtek. Ez akkortájt Budapest lakosságának még a 2%-át sem tette ki, a környéken lakó budapesti születésűek aránya ennek éppen a tízszerese volt (THIRRING L. é.n.).

A fentiek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy miért alakult ki ez a feltűnő aszimmetria a főváros és környéke közötti vándormozgalom, s milyen okok éltették évtizedeken keresztül. A sok tényező végül is egyetlen kategóriába összevonható, ez pedig a dualizmus kori és a két világháború közötti Magyarország talán leggyakrabban használt kifejezése: a drágaság. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az egész vizsgált korszakban az élet a fővárosban érzékelhetően drágább volt, mint az agglomerációban, s akik ezt nem tudták megfizetni, egyfajta menekülésként igyekeztek kihúzódni az elővárosokba. Ez a nagyvárosból történő tömeges kivándorlás tehát generálisan eltért a ma megfigyelhető szuburbanizációtól, ezért ez a kifejezés nem is használható ebben az esetben. Leginkább a német geográfiában használt „Stadtflucht” („menekülés a városból”) illene rá, ennek azonban nincs frappáns magyar megfelelője. Így jobb híján talán elővárosi kivándorlásnak lehetne nevezni, ami lényegében azonos a THIRRING-féle kiszivárgással.

Az agglomerációba történő kivándorlás okait egy kicsit részletesebben körjárva több tényezőt is szükséges megemlíteni. A nagyváros körüli élet olcsósága számos területen jelentkezett (pl. olcsóbb telekár és lakbér, alacsonyabb építési költségek, mérsékeltbb élelmiszerárak). Említést érdemelnek azonban kevésbé megfogható okok is (pl. a bérlakás helyett saját családi ház megszerzésének igénye, nyugodtabb életvitel keresése, tisztább, jobb levegő) (LAKY D. 1927).

Mindez azonban mit sem ért volna, ha nincs ott a nagyváros, amiből az elővárosi népesség lényegében élt. Így az egész agglomerációs fejlődés sorsa jelentős részben azon múlt, hogy a magváros és környéke között kiépülnek-e a megfelelő közlekedési kapcsolatok. Nem véletlen, hogy a környező települések dinamikus népességnövekedése akkor indult meg, amikor az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején megépültek az első HÉV-vonalak. Az idők folyamán azután egyre több villamos vonal, majd autóbuszjárat is a fővároshoz kapcsolta a népesebb elővárosokat (pl. Újpest, Kispest, Budafok). Ezzel megteremtődött a tömeges ingázás lehetősége, így a fővárosból úgy lehetett kiköltözni az agglomerációba, hogy a budapesti munkahely továbbra is elérhető maradt.

Mivel a fővárosból történő kivándorlás legfőbb mozgatója az olcsóbb megélhetés keresése volt, a kiköltözők meghatározó része a társadalom alsóbb rétegeihez tartozott (már csak emiatt sem beszélhetünk tipikus szuburbanizációról ekkortájt). A kiköltözők legnagyobb csoportját a gyáripari munkásság alkotta, de már az I. világháború előtt megindult a tisztviselők, alkalmazottak kiáramlása is. Bizonyos szegregációs tendenciák is kezdtek jelentkezni, kialakultak a jobb és rosszabb minőségű lakóterületek (pl. a tisztviselők főleg a Rákospente telepeit részesítették előnyben).

Az I. világháború alatt a nyomor elől újabb tömegek vándoroltak ki az agglomerációba, a háborút követően pedig egy addig ismeretlen csoport is gyarapította az elővárosi népességet: az elcsatolt területekről az anyaországba menekültek. Ezek egy része

eleve a fővárost övező településgyűrűben telepedett le, idővel pedig a Budapesten megtelepedettek egy része is kihúzódott az agglomerációba.

A két világháború között kezdett jelentősebb méreteket ölteni a budai oldalon fekvő településekbe történő kiköltözés, ez ugyanis korábban szinte teljes egészében a pesti oldalra korlátozódott. Ebben az időszakban kezdett kialakulni a Budai-hegység fővároshoz közeli részein néhány kertvárosi jellegű telep, ami színvonalával már a közeprétegeket is vonzotta (pl. Budaliget, Máriaremete). A Budapestről kiköltözők létszámban szerény, de jellegzetes csoportját alkották a nyugdíjasok, akik természetesen a szép és nyugodt vidékeket keresték, így jelentek meg egyre nagyobb számban pl. Szentendrén is.

A II. világháború után, ill. a kommunista párt hatalomra jutását követően az eddig vázolt migrációs folyamatok alapvetően megváltoztak. Nagy-Budapest⁴ létrehozásával (1950) a főváros része lett az agglomeráció, amivel szemben a főváros évtizedeken keresztül jelentős vándorlási veszteséget volt kénytelen elkönyvelni. Így a két térszerkezeti egység közötti migráció már más megítélés alá esett. Az a külső településgyűrű, amely 1950 után lett szomszédos a fővárossal, lényegesen lazább kapcsolatban volt vele, így ebben a relációban még változatlan feltételek mellett is jóval szerényebb migrációra lehetett volna számítani.

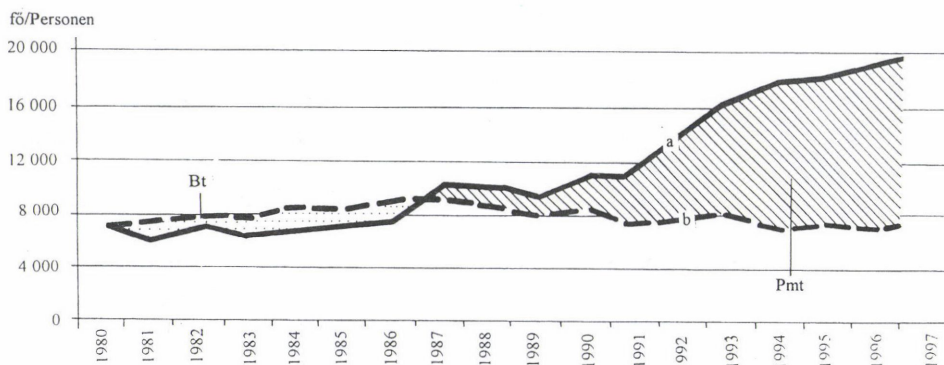
A feltételek azonban messze nem maradtak változatlanok, így a főváros és újszülött agglomerációja között is alapvetően megváltozott a vándormozgalom. A szocializmus évtizedei alatt leginkább az volt a jellemző, hogy Budapest és az agglomerációs térség között alig volt vándorlás (az ingázás ebben a megközelítésben nem minősül vándorlásnak), a nagy migrációs folyamatok más relációban mentek végbe. Ez alapvetően az ország többi részéből Budapestre és környékére történő bevándorlást jelentett, ami már az 1950-es években is jelentős méretű, csúcspontját azonban az 1960-as években érte el. Ebben az évtizedben a főváros vándorlási nyeresége mintegy 160 ezer fő volt, az agglomerációé ennek kb. a felét érte el. Mivel azonban Budapest népességszáma jó ötszöröse az agglomerációénak, arányaiban az utóbbi területen volt nagyobb a vándorlási nyereség. Az agglomeráció nagy migrációs pozitívumában bizonyosan komoly szerepet játszott, hogy az 1950-es években átmenetileg, az 1960-as évektől viszont egészen 1990-ig jelentősen korlátozták a fővárosba történő beköltözést⁵.

Az 1970-es évek elejétől megváltoztak az országon belüli vándorlási irányok, így a főváros és környéke iránt is csökkent az érdeklődés, ami főleg Budapest esetében járt a korábbi vándorlási nyereség tetemes visszaesésével. Az 1980-as években némileg fordult a kocka, az agglomeráció nullszaldós vándorlása mellett a főváros 50 ezret meghaladó nyeresége komoly tételnek számított. Ez a pozitív szaldó azonban teljes egészében az ország távolabbi területeivel szemben alakult ki, mivel a Budapest és Pest megye közötti népességmozgás már az 1980-as években sem volt nyereséges a főváros számára.

⁴ A központi rendelet értelmében 23 települést, 6 várost és 17 községet csatoltak Budapesthez, gyakorlatilag „lefejezve” ezzel a város akkori agglomerációját.

⁵ Az állandó letelepedéshez legalább öt év budapesti munkahelyen eltöltött folyamatos munkaviszonyra és/vagy ugyanennyi ideje fennálló ideiglenes fővárosi lakcím igazolására volt szükség.

Az évtized első felében az állandó vándorlás még hozott ugyan szerény nyereséget Budapestnek, 1987-ben azonban fordult a kocka, s ettől kezdve már a rendszerváltozásig is Pest megye profitált a vándorlásból (1. ábra). Budapest szűkebb környékét nézve ebben az évtizedben az agglomerációs települések többségében még veszteséget okozott a vándorlás, s ha nem változott volna meg kardinálisan a helyzet a rendszerváltozással, ez a tendencia valószínűleg tovább folytatódik. Mivel a fővárossal szemben az agglomeráció vándorlási egyenlege nem volt rossz, itt feltehetően az történt, hogy az elvándorlás inkább kifelé irányult, azaz a korábban beköltözött népesség egy része visszatért a vidéki térségekbe. Ezt a feltevést valószínűsíti a Pest megyéből a többi ország-részbe irányuló vándorlás magas volumene is (DARÓCZI E. 1998) (2. ábra).

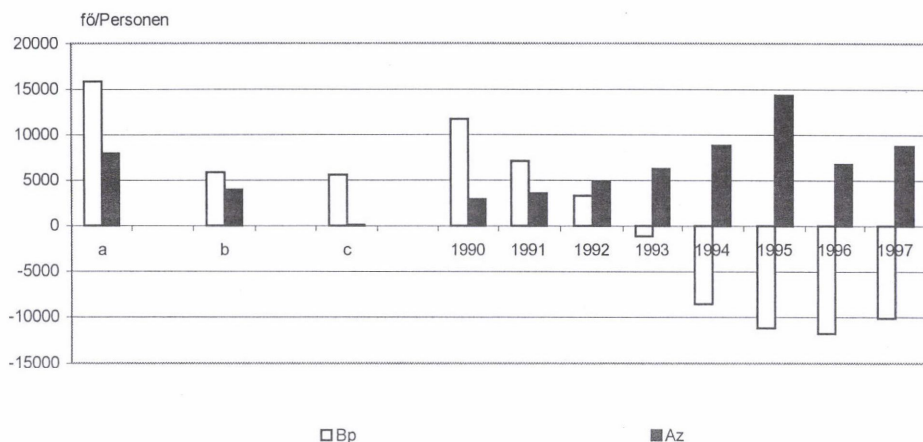

1. ábra. Állandó jellegű vándorlás Budapest és Pest megye között (1980–1997). – a = Pest megyébe költöző; b = Budapestre költöző; Bt = budapesti többlet; Pmt = Pest megyei többlet

Wanderungen zwischen Budapest und dem Komitat Pest 1980–1997. – a = Fortzug in das Komitat Pest; b = Fortzug nach Budapest; Bt = Wanderungsgewinn Budapest; Pmt = Wanderungsgewinn des Komitats Pest

Annak ellenére, hogy az 1980-as években a migráció egyértelműen a fővárosnak kedvezett, a népességfejlődés egészét nézve ebben az évtizedben is az agglomeráció volt jobb helyzetben. Ennek elsődleges oka a természetes szaporodás generálisan eltérő alakulása: amíg a fővárosban a jelentős vándorlási nyereséget a közel 100 ezres természetes fogyás teljesen felemésztette, addig az agglomerációban a néhány 100 fős vándorlási nyereséghez, 3000-es természetes szaporodás társult. Így a népességszám alakulását nézve már ebben az évtizedben is érzékelhető különbségek voltak a főváros és agglomerációja között. Ugyanakkor viszont jelentős differenciák figyelhetők meg a budapesti kerületek, ill. az agglomerációs települések között (BERÉNYI, I.–DÖVÉNYI, Z. 1996).

A fővárosban a city és a belső lakóövezet jelentős részének 10%-ot meghaladó népességvesztésével szemben mindössze néhány külső kerület növekvő népességszáma állt. Az agglomerációban leginkább az ÉNy-i és DK-i szektor eltérő népességalakulása feltűnő: az előző térségben jórészt gyarapodó lakosságú települések fordultak elő az utóbbira viszont a csökkenő népességszám volt a jellemző (3. ábra).

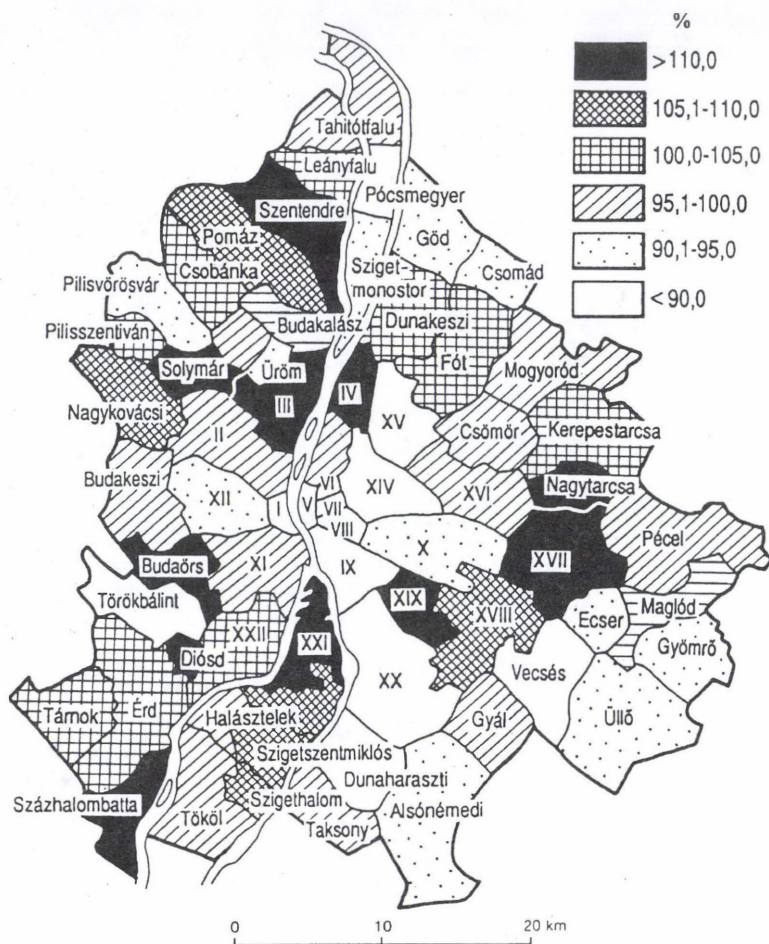

2. ábra. A vándorlási egyenleg alakulása a budapesti régióban (1960–1997). – a = az 1960-as; b = az 1970-es; c = az 1980-as évek átlaga; Bp = Budapest; Az = agglomerációs zóna

Wanderungssalden in der Stadtregion Budapest 1960–1997. – a = Jahresdurchschnitt der 60er Jahre; b = Jahresdurchschnitt der 70er Jahre; c = Jahresdurchschnitt der 80er Jahre; Bp = Budapest; Az = Agglomerationszone

A szocializmus időszakát mindvégig jellemző koncentrációs folyamatok mellett a dekoncentráció a népességmozgás terén sem tudott érvényesülni. Budapest és agglomerációja kapcsolatában ez azt jelentette, hogy a fővárosból évtizedeken keresztül alig volt kivándorlás a környező településgyűrűbe. Ez végül is nem meglepő, mert a gazdaság és a társadalom szabályozórendszere egyértelműen a helyben maradásra ösztönözte a budapestieket. Az agglomeráció 1945 előtti előnyei eltűntek, sőt megfordult a helyzet, s inkább a nagyvárosban volt érdemes élni, nem a környéken. Hathatós állami beavatkozással megszűnt pl. az a helyzet, hogy a fővárosban jóval drágább az élet, mint a környéken. Budapest kiemelt fejlesztése is számos előnnyel járt az itt élőknek, így nemigen volt olyan tényező, ami tömegével vonzotta volna őket az agglomeráció településeibe. Így a klasszikus értelemben vett szuburbanizáció csak nyomokban volt megfigyelhető, elsősorban a Dunakanyar és a budai hegyvidék frekvenciáltabb településeiben, s ez is inkább csak az 1980-as években.

Volt azonban egy olyan folyamat a térségben, ami bizonyos értelemben a szuburbanizáció előfutárának, más megközelítésben pedig helyettesítőjének tekinthető: ez a fővárosi lakosok nagyarányú hétvégi ház építései az agglomeráció erre alkalmas településeiben. Ezek a víkendházak elsődlegesen ugyan rekreációs célokat szolgáltattak, ugyanakkor viszont potenciális lehetőségei is voltak a végleges kitelepülésnek. Ezt a lehetőséget bizonyos mértékben már az elmúlt évtizedben is kezdték kihasználni, így szörvényszerűen már akkor megkezdődött egyes üdülőterületek szuburbán övezetté történő átalakulása.

3. ábra. A népességszám változása Budapesten és agglomerációjában (1980–1989).

Die prozentuale Veränderung der Wohnbevölkerung in der Stadtregion Budapest 1980–1989.

Népességmozgás és mobilitás a rendszerváltozás után

A vándorlásnak és a mobilitásnak az 1980-as évek második felében nyomokban már jelentkező trend- és irányváltásai igazában a rendszerváltozás után teljesedtek ki. A megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyok, a lakásszerzést és tulajdonlást korlátozó intézkedések feloldása, a budapesti lakásprivatizáció, az önkormányzatiság megteremtése és sok más változás együttesen vezettek el oda, hogy Budapesten és környékén a migráció és a mobilitás olyan új jellemzői figyelhetők meg, amelyek a szocializmus évtizedei alatt jószerével ismeretlenek voltak.

A Budapesten és környékén 1990 után végbement népesedési folyamatok egyik leginkább feltűnő jellemvonása, hogy a korábbiaknál is nagyobbban lettek a különbségek a főváros és az agglomerációs övezet között. A mélyülő szakadékot egyértelműen jelzi, hogy amíg Budapest népességszáma 1990–1998 között közel 7%-kal csökkent, addig az agglomeráció 44 településében mintegy 10%-kal nőtt. Ebben az időszakban a főváros mindössze négy peremkerületében volt néhány %-os népességnövekedés, miközben a city és a belső lakóövezet területén a 10–15%-os volt a népességfogyás (4. ábra).

Ezzel éles ellentétben a fővárost övező települések túlnyomó részében 1990 és 1998 között dinamikusabban növekedett a lakosság száma, s mindössze négy község népessége csökkent. Így a DK-i szektort leszámítva a fogyó népességű fővárost a jelentős lakosságszám-növekedést realizáló települések gyűrűje veszi körül (4. ábra). Ráadásul ez a dinamikus térség túl is terjed az 1998 előtt agglomeráció határain, s jórészt kitölti az új kereteket is.

Nem tagadva, hogy Budapest és az agglomerációs térség természetes népmozgalmában is jelentősek a különbségek, a városrégió népességfejlődését alapvetően azért a migráció határozta meg. Az 1980-as évek második felében megindult folyamatok 1990 után teljesedtek ki és esetenként tömeges méretet öltöttek.

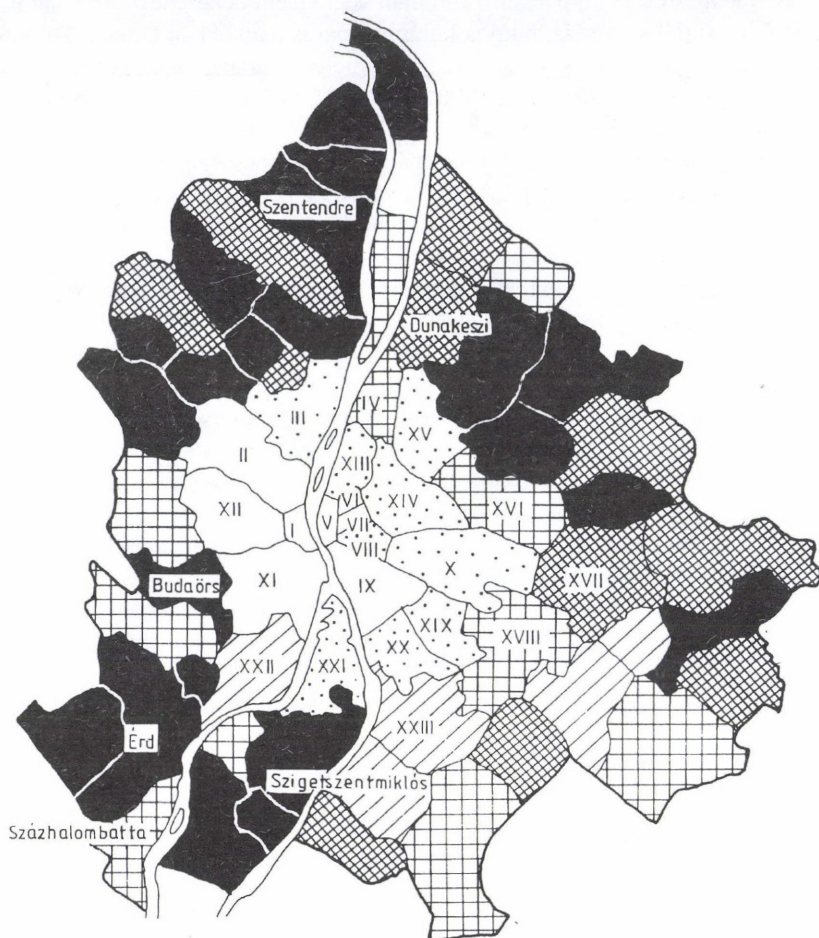
Így pl. a Budapest és Pest megye közötti vándorlásban az utóbbi terület szerény nyeresége 1990 után többszörösére növekedett. Ez a helyzet úgy alakult ki, hogy a Pest megyéből a fővárosba bevándorlók száma 1980-tól kedve évről évre szűk határok között mozogva alig változott, miközben a Budapestről Pest megyébe költözők száma dinamikusan növekedett (1. ábra).

Ebben a migrációban Pest megye egyes részei eltérő mértékben vettek részt, az igazán erős kapcsolat a főváros és agglomerációja között alakult ki, méghozzá a korábbi helyzet gyökeres átalakulásával. Ennek legfontosabb eleme úgy foglalható össze, hogy 1990 után a főváros évtizedeken át megszokott pozitív vándorlási mérlege 1990 után néhány év alatt eltűnt, az agglomerációban viszont a vándorlási nyereség a korábbiak sokszorosára nőtt.

Az új migrációs folyamatok nagyon gyorsan, szinte ugrásszerűen jutottak érvényre. Ezt jelzi, hogy 1990-ben még szinte semmi sem utalt arra, hogy a térségben a szuburbanizációs folyamatok markánsan fognak jelentkezni: ebben az évben ugyanis a főváros vándorlási nyeresége lényegesen magasabb volt, mint az előző években, s ez kb. négyszer volt nagyobb, mint az agglomeráció értéke. Ezt követően viszont Budapest pozitív vándorlási mérlege két év alatt eltűnt, s 1993-tól már negatív az egyenleg, 1996-ban már közel 12 ezer fő a veszteség, s 1997-ben is meghaladta a 10 ezret.

Ezzel szemben az agglomeráció vándorlási nyeresége évről évre exponenciálisan növekedett, s 1995-ben már megközelítette a 15 ezer főt. Ezt követően visszaesett ugyan a pozitív egyenleg értéke, s a főváros vesztesége és az agglomeráció nyeresége abszolút értékben is egészen közel került egymáshoz (2. ábra).

A szuburbanizáció megjelenéséről azonban nemcsak a népességszám és a vándorlás, hanem a lakásépítés alakulása is tanúskodik. A budapesti agglomeráció településeinek többségében az elmúlt években nem csupán a lakosság száma növekedett, hanem jelentősen bővült a lakásállomány is. Mindez egy olyan időszakban, amikor a lakásépítési tevékenység országosan évszázados mélypontot ért el. Sokat elárul az is, hogy az

4. ábra. A népességszám változása Budapesten és agglomerációjában (1990–1997). Jelmagyarázatot l. a 3. ábránál

Die prozentuale Veränderung der Wohnbevölkerung in der Stadtregion Budapest 1990–1997. Abbildungserklärung s. Abb. 3.

elmúlt években Pest megyében több lakás épült, mint a fővárosban, jóllehet a népesség száma még a fele sincs a budapestinek.

A lakásépítés intenzitása különösen az agglomerációs övezetben magas: 1990–1997 között a fővárosban 1000 lakosra 2 új lakás jutott, a kibővült agglomerációban viszont 5. Településszinten nézve megállapítható, hogy 1990 után a budapesti agglomeráció minden településében számottevően nőtt a lakások száma, néhány esetben (pl. Solymár, Nagykovácsi, Csobánka) pedig kiugróan gyors volt a lakásállomány bővülése. Az összességében jelentős növekedés azonban területileg meglehetősen differenciált

volt. Ebből a szempontból leginkább az feltűnő, hogy az agglomeráció É-i részén jóval nagyobb volt a lakásépítési tevékenység, mint az övezet többi területén. Itt a települések többségében a lakásépítés intenzitása kiemelkedően magas vagy átlagon felüli volt, miközben pl. a DK-i szektorban csak átlagosan aluli vagy kimondottan alacsony (5. ábra).

Az intenzív lakásépítés azonban önmagában nem szükségszerűen jelent szuburbanizációt, ezért szükséges az új lakások építetőinek lakóhelyéről is valamit tudni. A főváros környékére vonatkozóan a nem teljes körű adatok is egyértelműen jelzik, hogy a budapesti lakosoknak jelentős részük van a lakásépítésben. Így pl. 1996-ban Pest megyében több mint 800 olyan lakást adtak át, amelynek tulajdonosa Budapesten lakott. Ez a megye lakásszaporulatának egyötödét, az agglomerációénak viszont egynegyedét jelentette. A budapestiek főleg az agglomeráció korábbi határán belül építkeztek, ez tette ki az 1996-ban épített lakások több mint 40%-át, az agglomeráció újabb településeire jutott ezeknek kb. egynegyede, a megye többi részére pedig kb. egyharmada (NOVOTNYNÉ PLETSCHER H. 1998).

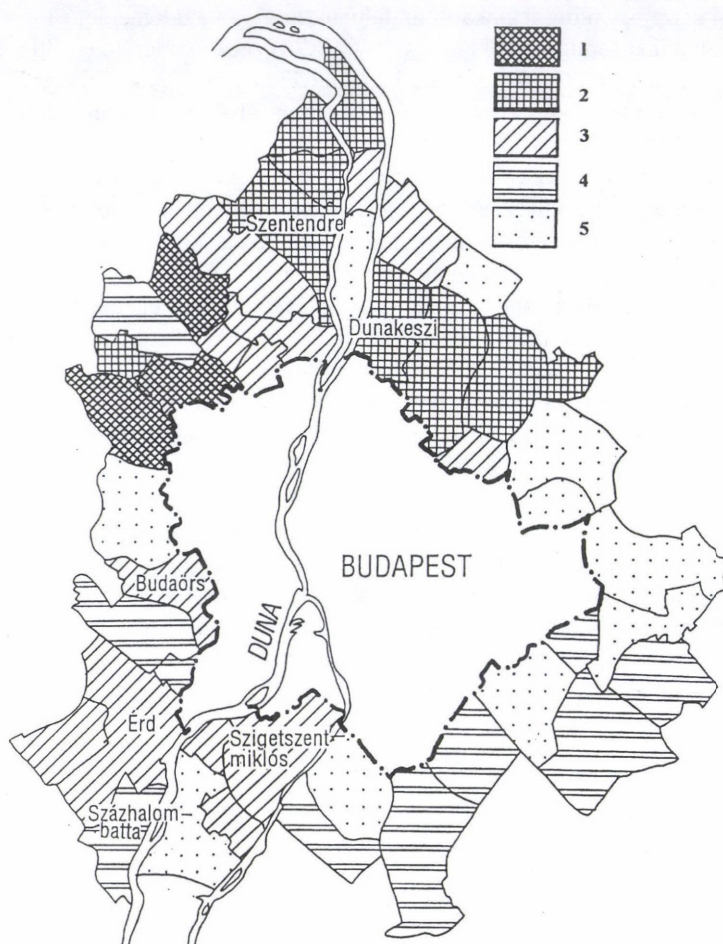
A fővárost övező gyűrűben az egyes településekben meglehetősen eltérő a fővárosi építetők súlya, ráadásul ez időben is változó. Mindig akad azonban jó néhány olyan helység, ahol a budapestiek száma és aránya jelentős az új lakást építetők között. Az 1996-os adatok szerint a fővárosi lakosok által építtetett új lakások az agglomeráció tucatnyi településére koncentráálódtak: ezek között városok (Érd, Budaörs, Szentendre, Szigetszentmiklós) népes községek (pl. Solymár, Budakalász, Veresegyház), korábban szinte jelentéktelen települések (pl. Telki) egyaránt akadtak (6. ábra).

Vizsgálati módszerek

A bevezetőben megfogalmazott kérdések és hipotézisek megválaszolásához a hivatalos statisztikai adatforrások viszonylag kevés segítséget nyújtottak, ezért más, közvetett adatbázishoz kellett nyúlunk. Erre 1997 júliusában nyílt lehetőségünk, amikor az ELTE földrajz szakos hallgatói segítségével kérdőíves felmérést végeztünk a főváros környéki településeken a szuburbanizáció társadalomföldrajzi jellemzőire vonatkozóan. Vizsgálatunk 19 olyan településre terjedt ki (*l. e számunk esettanulmányait*), amelyek mindegyike a budapesti agglomerációhoz tartozik, s valamilyen szempontból a szuburbanizációra nézve sajátos vonásokat hordoz. A vizsgált települések kiválasztása több szempont alapján történt, amelynek során elsősorban arra törekedtünk, hogy összességében reprezentálják a térség egészét.

A települések kiválasztást megelőzően terepbejárást végeztünk a „szűkebb értelemben vett” (44 településből álló) agglomeráció területén, s térképre vittük az elmúlt néhány évben a települések szélén épült „új lakónegyedeket”, valamint az utólagos besűrűsödés (német nevén *Nachverdichtung*) által leginkább érintett belső övezeteket⁶. Ezzel hozzávetőleges képet kaphattunk arra vonatkozóan, hogy hol jelentek meg új há-

⁶ Ezt a vizsgálatot 1996 őszén végeztük, s külső jegyek alapján az 5 évnél nem régebbi házakat – tehát lényegében a rendszerváltozás után épült lakóépületeket – vettük nyilvántartásba.

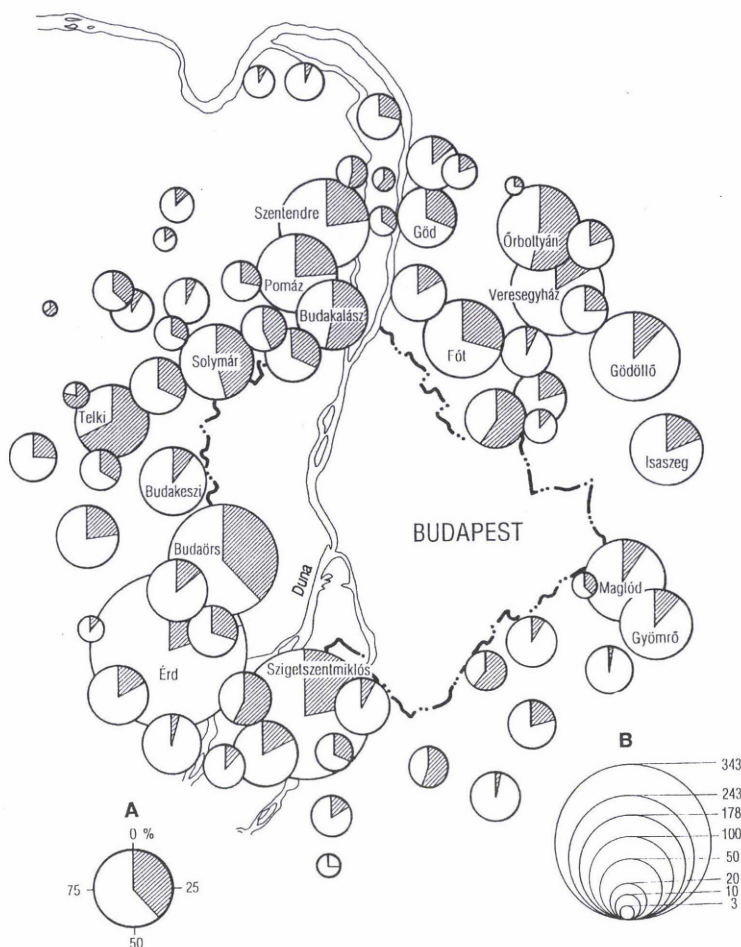

5. ábra. A lakásépítés intenzitása a budapesti agglomerációban (1990–1996). – 1 = kiemelkedően magas (>18,0%); 2 = átlagon felüli (10,1–18,0%); 3 = átlagos (8,1–10,0%); 4 = átlagon aluli (6,0–8,0%); 5 = alacsony (<6,0%)

Intensität des Wohnungsbaus in der Stadtregion Budapest 1990–1996. – 1 = stark überdurchschnittlich (>18,0%); 2 = überdurchschnittlich (10,1–18,0%); 3 = durchschnittlich (8,1–10,0%); 4 = unterdurchschnittlich (6,0–8,0%); 5 = niedrig (<6,0%)

zak/lakások (s vélhetően új lakosok) nagyobb számban Budapest környékén az elmúlt évek során.

Mivel az újonnan Budapestről kiköltözötték kilétéről (név, lakcím stb.) még csak esélyünk sem volt információt kapni, ezért a felmért új lakóépületek között sem válogathattunk a tulajdonosok származási helye szerint. Tudatában voltunk, hogy a lakók egy része nem Budapestről költözött jelenlegi lakásába, hanem vagy 1. ugyanazon településről; vagy 2. az ország más részeiből érkezett ide, tehát a szuburbanizációhoz a

6. ábra. A budapestiek által épített lakások aránya (A) a budapesti agglomerációban 1996-ban, valamint az agglomeráció településeiben épített lakások száma (B). (Az adatok forrása: NOVOTNYNÉ PLETSCHER H. 1998).

Anteil der von Budapester Einwohner gebauteten Wohnungen in der Stadtregion (A) 1996 und Anzahl der Neu wohnungen in den Agglomerationsgemeinden (B). (Quelle der Angaben: NOVOTNY-PLETSCHER 1998)

szó szoros értelmében semmi köze. Ugyanakkor a „vételi minta” meglehetősen szélessége később óhatatlanul is segítségünkre szolgált két alapsokaság, a „budapesti kiköltözők” és a „máshonnan érkezők” elkülönítése és egybevetése révén.

A budapesti agglomeráció valamennyi új háztulajdonosát természetesen képtelenség lett volna meginterjúvni, ezért csupán arra törekedhettünk, hogy: 1. a kérdőíves felmérés kizárólag az új lakóterületekre koncentrálódjanak; 2. azon belül a lakás-, ill.

háztulajdonosok véletlenszerű kiválasztásával biztosítsuk a felmérés reprezentatív jellegét.

A kérdőíves felmérésen kívül valamennyi településen mélyinterjúk is készültek önkormányzati vezetőkkel, a szuburbanizációban érintett jelentősebb beruházókkal, esetenként ingatlanügynökségekkel, s emellett természetesen az elmúlt néhány évben napvilágot látott hazai tudományos publikációk is segítséget nyújtottak a folyamatok közötti jobb eligazodáshoz.

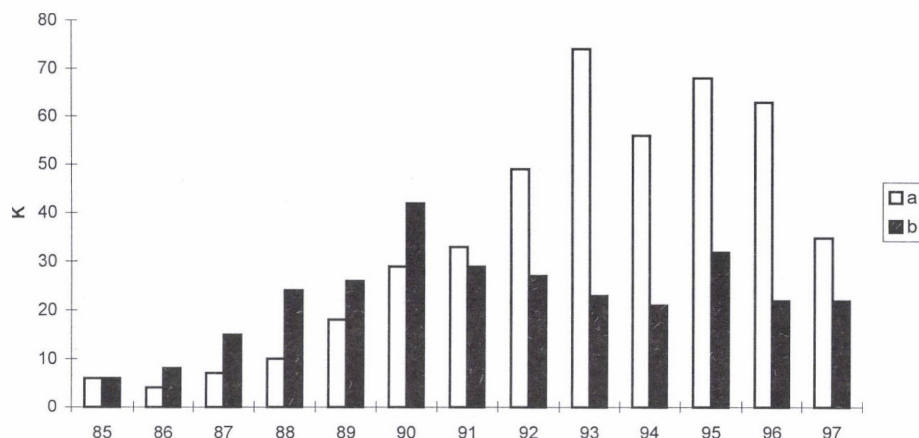
A kérdőíves adatfelvételezés eredményei

A felmérés összességében 782 értékelhető kérdőívet eredményezett. A válaszadók 80,9%-a 1990 után költözött jelenlegi lakóhelyére, s csupán 2,9%-uk 1985 előtt. Többségük (60,2%) Budapestről érkezett, s ők tekinthetők a szuburbanizáció igazi részeseinek. A háztartások 20%-a már korábban is az adott településen élt, míg 19,8%-uk máshonnan – szomszédos településekből, ill. az ország távolabbi részeiből – érkezett ide, így ők nem tekinthetők a szuburbanizáció tényleges résztvevőinek. E számok már önmagukban is jelzik, hogy Budapest környékén az oly sokáig jellemző agglomerálódást a 90-es években végérvényesen felváltotta a szuburbanizáció. A főváros környéki települések népességnövekedése a 90-es években már nem annyira az ország más részeiből ideérkező, agglomerálódó („tömörülő”) bevándorlóknak volt köszönhető, hanem a Budapestet elhagyó, s az elővárosokban letelepedő („szuburbanizálódó”) népességnek.

A vételi minta 60–20–20%-os megoszlása ugyanakkor azt a lehetőséget is kínálta, hogy – az utóbbi két csoportot összevonva – az elővárosokban új otthonot teremtő háztartásokat két markáns csoportra osszuk és demográfiai-társadalmi szempontból ezeket egymással összevetve vizsgáljuk. A fővárosból kitelepülőket a „budapestiek”, míg a helyből, ill. az ország más településeiből érkezőket a „vidékiek” önkényes jelzővel láttuk el. A budapesti minta 471 háztartás adatát foglalta magába, míg a vidékieket ennél valamivel kevesebb, 311 háztartás reprezentálta. A két minta nagysága ezzel, ha nem is egyezett meg, de reprezentatív összehasonlításokat mindenképp lehetővé tett. További vizsgálataink döntően e két csoportra vonatkoznak.

Mielőtt azonban a két csoport jellemzésére kitérnénk, le kell szögeznünk, hogy számottevő eltéréseket a két csoport demográfiai, iskolázottsági, jövedelmi stb. mutatói terén eredetileg nem vártunk, mivel a saját településen, ill. az országon belül – de Budapest irányába – költözők, családi házat építők többsége is vélhetően a fiatalabb, képzetesebb, s jobb anyagi körülményekkel rendelkező társadalmi csoportok köréből kerül ki. Ezért aztán annál nagyobb meglepetéssel tapasztaltuk a két csoport közötti markáns társadalmi-demográfiai különbségeket.

A budapesti agglomerációban új otthonnal rendelkezők vizsgálatánál lényeges szempont volt az új otthon (ház, lakás) megteremtésének és a jelenlegi lakóhelyre költözésnek az időpontja. A két csoport közötti különbség e téren rendkívül szembeötlő (7. ábra). Mintánkban 1990-ig a vidékiek voltak számbeli fölényben, majd – a hivatalos statisztikai adatokkal egybevágóan – a 90-es évtized elején a budapestiek vették át a vezető szerepet, s a másik csoportnál jóval nagyobb számban érkeztek az elővárosokba.

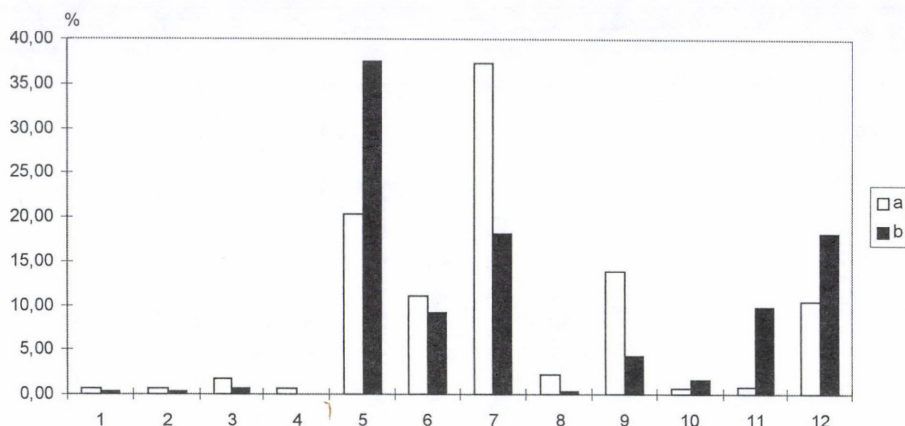
7. ábra. A költözések évenkénti megoszlása 1985–1997 között. – K = költözők száma, fő; a = budapestiek; b = vidékiek

Jährliche Verteilung der Umzüge 1985–1997. – K = Anzahl der Ausziehender, Person; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

A lakóhely változtatás okait vizsgálva a „Miért költözött el a korábbi lakásából?” c. kérdésre több válasz is lehetséges volt, amelyek köre meglehetősen széles skálán mozgott: a korábbi lakással, ill. lakókörnyezettel kapcsolatos elégedetlenségtől a munkahely változtatásig bezárólag. Ennek ellenére a válaszok eléggé koncentráltak. A vidékiek túlnyomó többségénél az „önálló háztartás megteremtése”, vagyis a családalapítás állt az első helyen, míg ugyanez a budapestiek esetében csak a második leggyakoribb válasz volt, ők inkább a nagyobb lakás igényétől vezérelve választották lakóhelyül az agglomerációt (8. ábra).

A két csoport lakáspiaci karrierét vizsgálva kitűnik, hogy a budapestiek körében többségben vannak azok, akik a lakáskarrier első (esetleg második) lépcsőfokán állva egy kisebb lakást hagytak ott új otthonukért cserébe, míg a vidékiek jelentős része a „szülői házból” érkezett új lakóhelyére a családalapítást követően. A budapestiek 41,5%-a panellakását cserélte fel családi-, ill. sorházra, míg a vidékiek 68,3%-a már korábban is családi házban lakott. Ez egyúttal rávilágít a fővárosi panellakótelepek egyre erősödő társadalmi eróziójára is.

A budapestiek körében a második legnagyobb csoportot az 1945 előtt épült pesti bérházakból kiköltözők alkotják, innen jött a megkérdezettek 34,4%-a, míg a családi házból érkezők aránya mindössze 15,5%. A belső városrészek bérházaiból érkezők egyértelműen a lakásprivatizáció nyújtotta kedvező lehetőségeket ragadták meg, s választottak lakóhelyet.

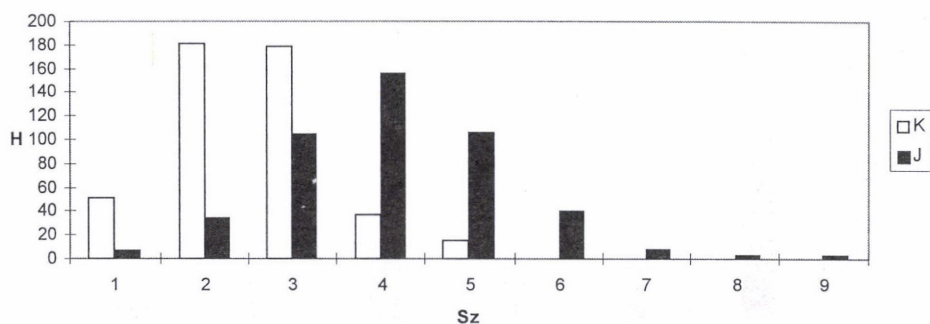

8. ábra. A lakóhely változtatás leggyakoribb okai. – 1 = korábbi házát lebontották; 2 = a tulajdonos felmondott; 3 = felújítás; 4 = emelkedő lakbér; 5 = önálló háztartás megteremtése; 6 = saját tulajdonhoz jutás; 7 = nagyobb lakás igénye; 8 = jobban felszerelt lakás igénye; 9 = környezeti problémák; 10 = távol volt a munkahely; 11 = munkahely változás; 12 = egyéb; a = budapestiek; b = vidékiek

Hauptursachen der Umzüge. – 1 = Kündigung wegen Abriss; 2 = Kündigung wegen Eigenbedarf; 3 = bevorstehende Sanierungsmaßnahmen; 4 = Miete nach Sanierung zu hoch; 5 = Gründung eines eigenen Haushaltes; 6 = Streben nach Eigentum; 7 = Grösse der Wohnung unzureichend; 8 = Wohnung unzureichend ausgestattet; 9 = Umweltbedingungen (Lärm, Abgase); 10 = ungünstige Lage zum Arbeitsplatz; 11 = Arbeitsortwechsel; 12 = Sonstiges; – a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

Sajnos, az előző lakás tulajdonviszonyaival kapcsolatban csak áttételes információkkal rendelkezünk, hiszen a privatizált lakás jogilag már magántulajdonnak minősül, s a válaszadók többsége is ezt adta meg. Ugyanakkor az önkormányzati tulajdont képező bérlakásból kiköltözők viszonylag magas (15,5%) aránya már önmagában jelzi, hogy a korábbi tanácsi lakások bérlői és az elővárosok új családiház tulajdonosai közötti erős átfedés van. A kiköltözés okait tovább elemezve a környezeti problémák miatt az elővárosokba kiköltözők aránya a budapestiek körében szembetűnően magas (13,8%), ami a szuburbanizáció alaplogikájával vág egybe. Az elmondottakat támasztja alá a két csoport korábbi és jelenlegi lakáskörülményei között fellelhető eltérés is. A vidékiek 73,2%-ának volt előző lakása kerttel ellátva, ugyanakkor a budapestiek körében ez az arány mindössze 25,6%. A lakószobák számát vizsgálva a budapestiek esetében kitűnik, hogy az előző lakás a válaszadók nagy többségénél 2 vagy 3 szobával (ide tartozik a 2,5 és az 1+2 fél szobás lakás is) rendelkezett, ennél nagyobb lakás csak elvétve fordul elő. A kiköltözést követően ugyanakkor jellemzővé vált a 4 szoba, sőt az ennél nagyobb 5–6 szobás lakás sem ritka (9. ábra). A vidékiek körében – mivel jelentős részük már eleve családi házból érkezett – a régi és az új lakás mérete közötti eltérés kevésbé számottevő.

Lényeges kérdés, hogy miért pont az adott települést (lakónegyed, utcát stb.) választották a családok új otthonuk színhelyéül. A budapestiek 45%-ánál a lakóhely kiválasztásánál a „kellemes lakókörnyezet” játszott vezető szerepet, míg a vidékieknél a

9. ábra. A szobák számának változása a Budapestről kiköltözők körében. – K = korábbi; J = jelenlegi lakás; H = háztartások száma; Sz = szobák száma

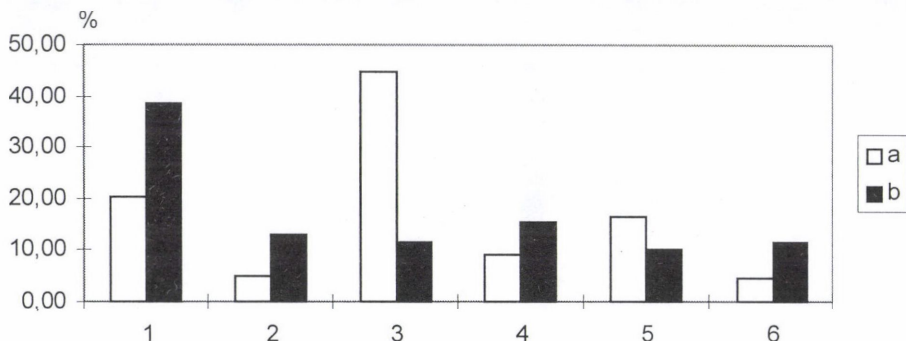
Veränderung der Wohnzimmeranzahl bei den Stadt-Umland-Wanderern. – K = frühere Wohnung; J = derzeitige Wohnung; H = Anzahl der Haushalte; Sz = Anzahl der Wohnzimmer

család közelsége volt a vezető tényező (10. ábra). Jellemző módon a munkahely közelsége, a jobb lakáskörülmények inkább a vidékiek, a kedvező telekvásárlási lehetőségek a budapestiek körében játszottak döntéshatározó szerepet.

A kérdőíves felmérés során kíváncsiak voltunk a lakosság jelenlegi, ill. korábbi lakásával, lakókörnyezetével kapcsolatos elégedettségi szintjére is. Mindezek részleteiből kiértékelésére itt most nincs lehetőségünk, ezért csak néhány érdekesebb megállapítást közlünk.

Jelenlegi lakókörnyezetét a vidékiek 45,8%-a tartja „nagyon jó”-nak, ami a budapestiek körében már 60,9%. Egy szennyezettebb, zsúfoltabb lakókörnyezetből érkezés valószínűleg rányomja bélyegét az egyén új lakókörnyezetével szembeni értékítéletére is. Legalábbis erre utal, hogy korábbi lakókörnyezetét a budapestiek 41,2%-a találta „nem megfelelő”-nek, míg ugyanez az arány a vidékiek körében csupán 13,6% volt. A központ (Budapest) elérhetőségét a jelenlegi lakóhelyről a budapestiek 10,7%-a találta „nagyon jó”-nak, a korábbi lakóhelyről ez az arány jóval magasabb (58,1%) volt. A vidékiek véleménye e tekintetben alig változott a költözés után, jelenleg 21,0%, korábban 21,9%-uk találta a Budapestre való bejutást nagyon kedvezőnek.

Részben ehhez, részben a helyi ellátás színvonalához kapcsolódik a napi bevásárlás lehetőségeinek megítélése. A vidékiek körében e tekintetben sincs jelentősebb különbség a korábbi és a jelenlegi lakóhely megítélésében, az előző lakóhelyén 39,2%-uk találta a bevásárlási lehetőségek színvonalát „nagyon jó”-nak, jelenleg 36,2%-uk van ezen a véleményen. Ezzel szemben a budapestiek 53,2%-a minősítette előző lakóhelyén a bevásárlási lehetőségeket „nagyon jó”-nak, jelenlegi lakóhelyén viszont csak 29,7%-uk van hasonló véleménnyel. Ezzel egy új tényezőt is megfigyelhetünk az elővárosi vándorlás menetében: az emberek a jobb lakókörnyezet, az egészséges levegő és a kert érdekében bizonyos pontig bevásárlási kényelmükről is hajlandók lemondani.

10. ábra. A jelenlegi lakóhelyre költözés leggyakoribb okai. – 1 = családi okok; 2 = munkahelyi okok; 3 = kellemes lakókörnyezet; 4 = jobb lakáskörülmények; 5 = kedvező vételi lehetőség; 6 = egyéb
a = budapestiek; b = vidékiek

Hauptursachen der Umzüge nach gegenwärtigen Wohnorten. – 1 = familiäre Gründe; 2 = berufliche Gründe; 3 = angenehme Wohnumgebung; 4 = Wohnbedingungen (Grösse und Ausstattungen); 5 = Günstiges Kaufangebot; 6 = sonstige Gründe; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

A családok számára a napi életvitel szempontjából lényeges kérdés a munkahelytől való távolság, az ingázás. Általános tendencia, hogy a budapestiek, – azon belül a férfiak – jóval nagyobb arányban ingáznak, mint vidéki társaik, ill. mint a nők általában. A budapestiek körében a családfők 72,6%-a dolgozik Budapesten, a vidékiek esetében ugyanez az arány csak 48,9%. A nők jóval nagyobb arányban találnak helyben munkát, a Budapestről kivándorolt nők 57,1%-a dolgozik továbbra is a fővárosban (arányukban még így is megelőzik a vidéki férfiakat), mialatt a vidéki nők körében csupán minden harmadik (29,5%) ingázik Budapestre.

Az ingázás elengedhetetlen kelléke a személyautó. A megkérdezett háztartásoknak csupán 13,4%-a nem rendelkezik személygépkocsival, arányuk a vidékiek körében némileg magasabb (1. táblázat). Egy személyautó van a háztartások 56,8%-ának birtokában. Igazán látványos különbség a két csoport között a második, ill. harmadik autó terén mutatkozik. A budapestiek 31,2%-a rendelkezik második gépkocsival, miközben a vidékieknek csupán 19,1%-a. Harmadik autó a Budapesti háztartások 3,9%-ánál áll rendelkezésre, a vidékieknél ez az arány ugyancsak jóval alacsonyabb (1,3%).

1. táblázat. A személyautó-ellátottság alakulása és aránya a megkérdezettek körében, 1997.

Autó db/háztartás	A személyautó száma háztartásonként			
	budapestiek	%	vidékiek	%
0	50	10,78	53	17,43
1	247	53,23	189	62,17
2	145	31,25	58	19,08
3	18	3,88	4	1,32
4	4	0,86	0	0,00
Összesen:	464	100,0	304	100,0

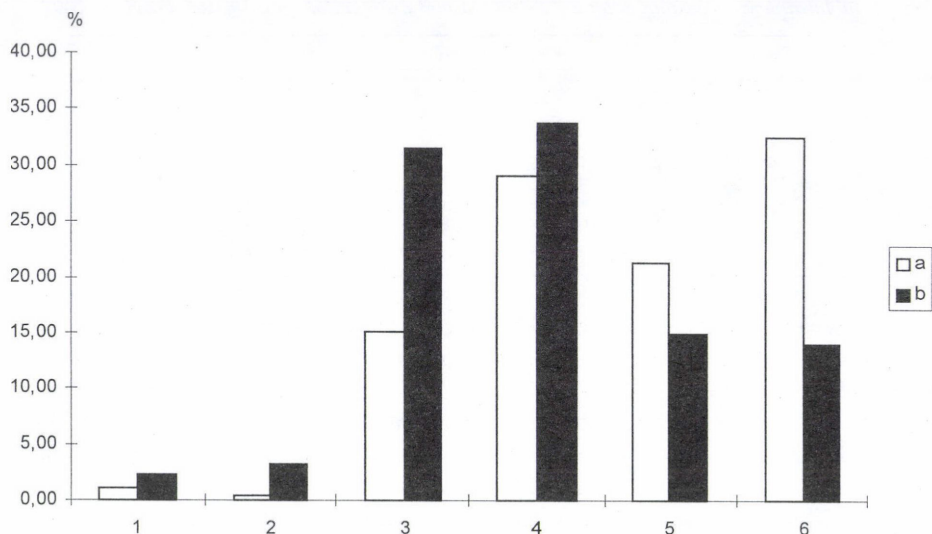
Végül kérdőíves felmérésünkben a családok demográfiai-társadalmi helyzetére is kíváncsiak voltunk. A háztartásfők kor szerinti megoszlását vizsgálva, számottevő különbségek tűnnek elő a vidékiek és budapestiek csoportja között (2. táblázat). A vidékiek fiatalabb korszervezetét jelzi, hogy a háztartásfők 68,9%-a 45 év alatti, ugyanez az arány a budapestiek esetében csak 62,9%. Ez utóbbiak körében az idősebb, 45–60 közötti generáció a vártnál jóval nagyobb számban van jelen, ami némileg ellentmondani látszik a nyugati városokból ismert, a „fiatal, középosztálybeli családok” szuburbanizációjára vonatkozó elméleteknek.

2. táblázat. A háztartásfők korszervezete a mintában

Korcsoport, év	A háztartásfők kor szerinti megoszlása			
	budapestiek		vidékiek	
	fő	%	fő	%
18–24	4	0,86	6	1,96
25–34	113	24,35	82	26,80
35–44	175	37,72	123	40,20
45–54	116	25,00	63	20,59
55–64	42	9,05	24	7,84
64–	14	3,02	8	2,61
Összesen:	464	100,00	306	100,00

A családfő iskolai végzettségét tekintve ugyanakkor egyértelműen kitűnik a budapestiek magasabb átlagos képzettségi szintje. Összességében a Budapesti családfők 54,1%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg a vidékieknek csupán 29,0%-a (11. ábra). A vidékiek körében az érettségivel (33,8%) és a szakmunkás bizonyítvánnyal (31,6%) rendelkezők alkotják a két legnagyobb csoportot, a budapestiek körében egyértelműen az egyetemet végzettek (32,7%) vannak többségben.

A háztartások jövedelmi helyzetét a havi nettó jövedelem önkéntes bevallásával mértük fel, egy 9 fokozatú skála segítségével. Mindkét csoport esetében érezhetően itt volt legnagyobb a válaszdadás megtagadása: a budapestieknél 21,8%, a vidékieknél 17,7%. Feltételezve, hogy az esetleges „torzítások” mindkét sokaságot egyformán (véltetően lefelé) módosították, a jövedelemviszonyok összehasonlításánál a következőket tapasztalhatjuk (12. ábra). A válaszdádók többsége mindkét csoportnál a középső, 4-es

11. ábra. A családfő iskolai végzettsége, ill. képzettsége a megkérdezettek körében. – 1 = szakképzetlen; 2 = betanított munkás; 3 = szakmunkás; 4 = érettségi, technikus; 5 = főiskola; 6 = egyetem; a = budapestiek; b = vidékiek

Schulung bzw. Bildung der Familienoberhäuter im Kreis der Befragten. – 1 = ohne Abschluss; 2 = Teilfacharbeiter; 3 = Facharbeiter; 4 = Abitur; 5 = Hochschule; 6 = Universität; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

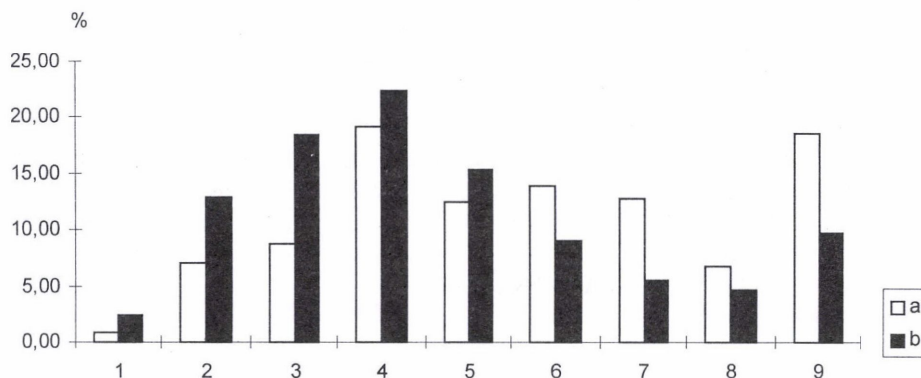
kategóriába helyezte saját magát, ami havi 50–65 ezer Ft nettó jövedelmet jelent (1997. júliusi állapot). Ez jóval az országos, sőt a budapesti átlag fölött van. Az ennél alacsonyabb jövedelmi kategóriákban a vidékiek, a magasabbakban a budapestiek vannak többségben. Kiugró a budapestiek „erőfölénye” a leggazdagabb (125 ezer Ft/hónál magasabb nettó jövedelemmel rendelkező) háztartások körében.

A szuburbanizáció hatása a helyi társadalmakra

A szuburbanizáció nemcsak az egyének élethelyzetében hoz jelentős változást, hanem tömegessé válása esetén jócskán átformálja a helyi lakóközösségeket, az egyes települések korábban kialakult társadalmi viszonyait is.

Mivel a szuburbanizáció eltérő helyi társadalmú településeken jelentkezett, ezért hatása, következménye és fogadtatása is eltérő volt. A helyi társadalmak alapvető jellemzői alapján az agglomerációs települések három fő típusba sorolhatók:

– A Buda környéki egykori német települések, ahova a németek kitelepítése után különböző csoportok települtek be. Ezekben a helyi társadalom eleve megosztott volt.

12. ábra. A megkérdezett családok megoszlása jövedelemkategóriák (1–9) szerint. – a = budapestiek; b = vidékiek

Verteilung der Befragten nach Einkommenklassen(1–9). – a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

– Az agglomeráció belső övezetének települései, ahol főleg az 1960-as és 1970-es években nagyon gyors volt a népességnövekedés. Ezekben egységes, összeforrott helyi társadalom még nem alakulhatott ki.

– Az agglomeráció peremterületén, vagy közlekedési szempontból „forgalmi árnyékhelyzetben” fekvő települések, ahol viharos változások nem történtek az elmúlt évtizedekben.

A szuburbanizáció felerősítette az érintett településekben a szegregációs tendenciákat. Az esetleg már korábban is meglevő, de látványosan nem jelentkező különbségek nyílttá váltak, határozottan elkülönültek a jobb és rosszabb lakóterületek. A szuburbanizáció következményeként megjelentek, vagy meg fognak jelenni a lakóparkok, pregnánsan kifejezve a társadalmi különbségeket (pl. Telki, Budajenő, Törökbálint, Biatorbágy, Piliscsaba, Veresegyház).

A hazai szuburbanizáció nem mindenben követi a klasszikus nyugati mintát, mivel itt a jólét mellett a szegénység is a szuburbán övezetbe való kiköltözésre ösztönöz. Ez azt jelenti, hogy az eredeti formájában önkéntes kiköltözés Magyarországon nem nélkülözi a kényszer jegyeit sem. Amint arról korábban már volt szó, a szegényebb rétegek elővárosokba történő kiköltözésének Budapesten nagy hagyományai vannak, a dualizmus korában és a két világháború között is ez volt a jellemző és a jelenség markáns része volt a fővárost érintő migrációnak.

A szuburbanizáció határozottan szektorális jellegű. Ez azt jelenti, hogy az agglomerációs településekbe irányuló kiköltözések zöme a hozzájuk legközelebb eső fővárosi kerületekből történik.

Határozott összefüggés mutatkozik a lakásprivatizáció és a szuburbanizáció között is. Ez abban jelentkezik, hogy a főváros belső kerületeiben a piaci ár alatt megvásárolt bérlakások egy részét valamivel később az új tulajdonos már piaci áron értékesítette, s az így realizálódott extraprofitból finanszírozta kiköltözését a szuburbán övezetbe. Az

eltérések természetesen itt is meglehetősen nagyok: az agglomeráció egészen más részeibe lehetett kiköltözni egy budai villa vagy egy szerény csepeli lakás eladásából származó összeg segítségével (KOVÁCS K. 1999).

Jelentkezik – bár a vártnál némileg gyengébben – a fővárosból kiköltözők státus szerinti területi elkülönülése is, azaz a tehetősebbek inkább a magasabb presztízsű Buda környéki településekbe költöznek ki (Solymár, Budaörs, Budakeszi), a „kékgallérosok” aránya pedig inkább a K-i oldalon (Gyál, Vecsés, Pécel) magasabb.

A szuburbanizáció következtében az érintett települések helyi társadalma ki-sebb-nagyobb mértékben átalakul, társadalmi-gazdasági mutatói javulnak. Ennek néhány elemét soroljuk fel a következőkben:

- javul a korszerkezet;
- emelkedik a lakosság státusa, jóllehet, ez eddig sem volt alacsony;
- növekszik a helyi vásárlóerő;
- bővülnek az önkormányzati bevételi források.

A hagyományos lakóterületek mellett az üdülőterületek is egyre inkább szuburbán övezetté alakulnak, mivel ezek általában kellemes lakókörnyezetet biztosítanak. Ebbe a folyamatba sajátos szintet visz a nyugdíjasok kiköltözése, akik a korábban épített hétvégi házukat téliésítették, s fővárosi lakásukat végleg feladva – nem egy esetben azt a gyerekeknek, unokáknak átengedve – a szuburbán övezetben telepedtek le. Ez a jelenség elsősorban a Dunakanyarban figyelhető meg, s egyes kisebb övezetek idővel „sun-city” jellegét is ölthetnek. Ez az átalakulás azonban nem problémamentes és esetenként konfliktusok forrása is. Néhány gondok közül:

– Az itt élők nem mindig állandó helyi lakosok, így a fővárosban fizetik az adót, viszont rendszeresen használják a helyi infrastruktúrát.

– Gyakran nem tartják be az építési előírásokat, így a kis hétvégi házak helyett egyre inkább paloták épülnek.

Jóllehet, a szuburbanizáció fiatal jelenség a térségben, mégis egyre több településben jelentkeznek az alábbi korlátozó tényezők:

– Egyre inkább fogynak a beépíthető területek. Ennek a problémának a megoldása lehet a privatizált földek egy részének belterülethez csatolása és parcellázása. Az ilyen irányú lobbizás a spekulánsok és telekfezdőrok részéről már jelentkezik.

– A telekárak gyors emelkedésével a korábbi olcsóság egyre inkább elenyészik.

Az öslakosság és a beköltözők közötti konfliktusok általában nem jelentősek, néhány településen azonban már ma is kitapinthatók (pl. Nagykovácsi, Fót, Solymár). Az ellentét ott erős, ahol a hagyományos, részben még paraszti helyi közösségekre hirtelen rázúdult egy egészen más életvitelű, más értékrendet képviselő, tehetősebb csoport.

Az önkormányzatok és a szuburbanizáció kapcsolata eléggé felemás, így az önkormányzatok magatartása több típusba sorolható. Viszonyuk a jelenséghez lehet:

– *enyhén ellenséges*: jól jön ugyan a szuburbanizációval összefüggő többletpénz, de ehhez az örömhöz aggodás társul: túlnépesedik a település, elfogy az építési terület, hátrányba kerülnek az öslakosok (pl. Fót, Nagykovácsi, Solymár, Törökbálint, Gyál, Vecsés);

– *közömbös*: ez a leggyakoribb magatartás, az önkormányzat magánügynek tekint a beköltözést, nem akar – de nem is tud – beavatkozni;

– *enyhén támogató*: az önkormányzat parcellázással, közművesítéssel segíti a beköltözést, jó üzletnek tartja a szuburbanizáció hullámain érkező tőkét és adóbevételt (pl. Maglód, Szigethalom, Budakalász, Budakeszi, Tárnok, Zsámbék, Gyömrő);

– *erőteljesen támogató*: a helyi vezetés a település jövője szempontjából kulcskérdésnek tekinti a szuburbanizációt, ezért maximálisan támogatja, serkenti a folyamatot (pl. Telki, Budajenő).

A lakosság és az önkormányzatok általában hasonlóan ítélik meg a szuburbanizációt, néhány komolyabb konfliktus azonban már kiobbant. Csobánkán pl. a lakosság egy része határozottan ellenezte az újabb parcellázásokat, az akkori polgármester viszont 600 újabb építési telket akart piacra dobni. Hasonló szituáció állította szembe az önkormányzatot és a polgárok egy részét Telki esetében is (VÁRADI M. M. 1999), s jó okunk van feltételezni, hogy ezzel még nincs vége a sorozatnak.

Pillantás a jövőbe

Jóllehet, a szuburbanizáció csak néhány éve vált jellemző folyamattá a térségben, érdemes elgondolkodni várható jövőbeni alakulásán is. Nem kétséges ugyanis, hogy a fővárosi népesség esetleges tömeges kiköltözése messzeható és szerteágazó következményekkel járna az agglomerációban és Budapesten egyaránt. Ezek közül mindenképpen kiemelésre kívánczik az a hatás, amit a szuburbanizáció az agglomeráció területfelhasználási szerkezetében jelentene. Itt alapvetően nem is az jelenti a problémát, hogy ezen folyamat következtében jelentősen növekedne a beépített területek nagysága, hanem ennek a tényleges megvalósulása.

A szuburbanizáció eddig alapvetően spontán formában zajlott, semmiféle általános szabályozás nincs ezen a területen. Amennyiben ez továbbra is így menne, komoly a veszélye annak, hogy az agglomeráció több szektorában is új, összefüggő erősen urbanizált terek alakulnának ki. Az amerikai stílusú szuburbiák létrejötte aligha kívánatos, így bizonyos szabályozásra mindenképpen szükség lenne. Ez annál is inkább időszerű, mert egyre több önkormányzat rendezési tervében szerepel lakóparkok építése, vagy korábban zártkertként szereplő területek parcellázása és beépítése. Bizonyos szintű szabályozás nélkül a szuburbanizáció terén is kialakulhat a „közlegelők tragédiája” néven ismert csapdahelyzet, ahol az egyes önkormányzatok a település érdekeit nézve látszólag helyesen cselekednek, csak éppen a végeredmény lesz katasztrofális.

A szuburbanizáció jövőbeli sorsát jelentősen befolyásolhatja a főváros helyzetének alakulása is. Amennyiben Budapest képes lenne vonzó lakókörnyezetet biztosítani a szuburbanizáció potenciális szereplőinek – elsősorban a viszonylag nagyszámú tehetősebb középrétegeknek –, akkor az agglomerációba történő kivándorlás bizonyosan mérséklődne. Így a főváros belső lakóövezetében már megkezdődött revitalizációs programok téje nem csak az, hogy megújulnak-e és megszépülnek-e a lerobbant városrészek, hanem elsősorban az, hogy a nagyvárosi társadalom gerincét alkotó rétegeket sikerül-e benntartani a városban. A revitalizáció, ill. a tágabb értelemben vett dzsentrifikáció eddigi eredményei elég szerények, így jelentős tempóváltásra lenne szükség az érdemi sikerek eléréséhez.

- BERÉNYI, I. 1985. Conflicts in land-use in suburbia: the example of Budapest. – In: HEINRITZ, G. – LICHTENBERGER, E. (eds.): Take-off of Suburbia and the Crisis of the Central City. Stuttgart. pp. 125–133.
- BERÉNYI, I.–DÖVÉNYI, Z. 1996. Historische und aktuelle Entwicklungen des ungarischen Siedlungsnetzes – In: MAYR, A.–GRIMM, F.-D. (Hrsg.): Städte und Städtesysteme in Mittel- und Südosteuropa. Beiträge zur Regionalen Geographie, 39. Leipzig, S. 104–171.
- DARÓCZI E. 1998. Pest megye növekvő vándorlási forgalma – In: ILLES S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció I. kötet. KSH Budapest, pp. 245–256.
- DÖVÉNYI Z.–KOK, H.–KOVÁCS Z. 1998. A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. – In: ILLES S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció. I. kötet. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest. pp. 229–237.
- KOVÁCS K. 1999. Szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, pp. 91–114.
- KOVÁCS, Z.–DÖVÉNYI, Z. 1998. Urbanisation and Urban Development in Hungary. – In: BASSA, L.–KERTÉSZ, Á. (eds): Windows on Hungarian Geography. Studies in Geography in Hungary 28. MTA FKI Budapest, pp. 157–173.
- LAKY D. 1927. Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira – Statisztikai Közlemények 55. 2. Budapest.
- NOVOTNYNÉ PLETSCHE H. 1998. Budapest népessége és a vándormozgalom változásának főbb területi jellemzői – Területi Statisztika 1. (38). 2. pp. 126–143.
- THIRRING G. 1925. Budapest félszázados fejlődése, 1873–1923 – Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, Nr. 53. Budapest.
- THIRRING G. é.n. Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben – Statisztikai Közlemények 70. 2. Budapest.
- THIRRING L. é.n. Nagy-Budapest népessége – Statisztikai Közlemények 78. 1. Budapest.
- VÁRADI M. M. 1999. Hová megyünk lakni? Szuburbanizációs minták és konfliktusok a budapesti agglomeráció budai oldalán. Esettanulmány – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, pp. 115–129.

SOZIALRÄUMLICHE MERKMALEN DER WOHN SUBURBANISIERUNG IM VERDICHTUNGSRAUM BUDAPEST

von Z. Dövényi und Z. Kovács

Zusammenfassung

Im Gegensatz zu den anderen Transformationsländern waren in Ungarn, speziell in der Budapester Region, bereits vor der politischen Wende sporadische Ansätze einer „klassischen“ Wohnsuburbanisierung erkennbar. Generell dominierten jedoch auch hier infolge der staatlichen Wirtschafts- und Wohnungsbaupolitik Urbanisierungssprozesse.

Nach der Wende veränderte sich die frühere Situation grundsätzlich. Dekonzentrationsprozesse – vor allem in Form einer ausgeprägten Stadt-Umland-Wanderung – traten in den Vordergrund. Die Wohnsuburbanisierung ist gegenwärtig in allen großstädtischen Räumen Ungarns, sogar im Umland einiger kleinerer Städte zu beobachten. Die Dimension und Intensität dieses

Prozesses ist regional sehr differenziert, besonders tritt der hauptstädtische Verdichtungsraum hervor. So verminderte sich die Bevölkerungsanzahl von Budapest (1990: 2 Mio. Einwohner) von 1990–1996 um 130.000 Personen, ca. 40 Prozent davon infolge der Wohnsuburbanisierung. Nicht alle Gemeinden des Verdichtungsraumes konnten davon gleichermaßen profitieren. Ein Teil der Ortschaften wurde aufgewertet, andere hingegen nur in kleinerem Maße oder überhaupt nicht. Es entstand eine deutliche räumliche Differenzierung innerhalb der suburbanen Zone: während die Wohnsuburbanisierung in westlichen und nördlichen Teilen (Hügelland) sehr prägnant ist, tritt sie im südöstlichen Gebiet (Flachland) nur sporadisch auf.

Ein wesentliches Merkmal der Wohnsuburbanisierung in Ungarn ist die soziale Differenzierung der Stadt-Umland-Wanderer. Einerseits sind es klassische Suburbaniten wie im westlichen Europa: Laut einer Bewohnerbefragung in mehreren Vororten von Budapest war der Anteil der Hochschulabsolventen 44,1% – 86,6% dieser Haushalte hatte einen Personenwagen, ein Drittel sogar zwei. Andererseits ziehen aus den Städten auch ärmere Leute ins Umland, da sie die wachsenden Kosten des städtischen Lebens nicht länger bezahlen können: sie siedeln in weniger attraktiven Gemeinden der suburbanen Zone.

Übersetzt von Z. DÖVÉNYI

Veress M. 1998. Általános természeti földrajz. C. könyvről Savaria, Szombathely 478 p.

Nehéz munkára vállalkozott a VERESS Márton, amikor általános természetföldrajzi előadást könyvbe foglalta, elsősorban a főiskolai hallgatók számára. Belelapozva a vaskos műbe, először is a gazdag illusztrációs anyag, a használatot segítő név és tárgymutató, valamint a jó tagolás a szembetűnő.

Az általános természeti földrajz, mint önálló tudomány nem létezik, hanem összegyűjt számos a természetföldrajz tárgykörébe tartozó tudományt. Épp ezért nagyon méltánylandó a szerző könyvének mértéktartásra intő alcíme: „Fejezetek az általános természeti földrajzból”. A természetföldrajznak nagyon sok „világa”, olvasata van, nagyon sokan találunk benne feladatot. Ebben a munkában egy olyan válogatást kapunk, amely főként a klasszikus tárgyalásmódba sorolható természetföldrajzi ismereteket tartalmaz. Úgy vélem nagyon jellemző, hogy milyen nagy fejezetekre terjed ki a válogatás. Nos a mű fele (240 oldal) a belső erők földrajzával kapcsolatos kérdésköröket érint. Ezek fontos információk, de úgy érzem, hogy igazán csak a 2.2 és a 3. fejezet (Folyamatok és jelenségek a litoszférában, ill. Kéregtípusok) sikerült igazán földrajzosra. A többi általános földtani ismereteket nyújt (pl. Litoszféra elmozdulásai, A litoszféra fejlődésének elméletei). Sokan ezeket a kérdéseket is a természetföldrajzba és nem az általános földtanba vélik illeszthetőnek. Azt gondolom, hogy akkor járunk el helyesen, ha azt elemezzük, hogy a kérdéskör milyen nézőpontú, célú feldolgozásával találkozunk. Ha a cél természetföldrajzi, akkor méltán tekinthetjük ezen fejezetrészeket is a természetföldrajz tankönyvbe illőnek. Ezekre a kételyekre nagyon világos választ kaphatunk, ha elolvassuk a fogalmak meghatározását. Hasonló szemmel tekintettem át a Földrajzi burok fejlődéstörténete (172–240. old.) című fejezetet is. A gondom itt sem a szakszerűen megírt szöveggel van, hanem a tárgyalás nézőpontjával. Földrajzos szemmel a földrajzi burok fejlődését természetesen tárgyalni kell, s lehet támaszkodni MOLNÁR B. és BÁLDI T. ábráira is, de mindenképp célszerű lett volna egy olyan fejezetrész beiktatása, amely eligazít a szférák között, tisztázza azok kapcsolódásait. Annál is inkább, mert a

további tanulmányok során a hallgatók a szférák rendszereit fogják tanulni (atmoszférikus, denudációs, ökológiai rendszerek).

A következő nagyobb egysége mintegy 120 oldalnyi terjedelemben épp a denudációs rendszerrel foglalkozik. A geomorfológiai ismeretek összefoglalója nagyrészt a magyar nyelven elérhető irodalom alapján készült. Néhol nem a legkorszerűbb álláspontok kerültek a könyvbe pl. a vízfolyások szakaszjellege nagyrészt a CHOLNOKY-féle beosztáson nyugszik. A fejezetrészek közül a derázis és a glaciális formák és folyamatok részletesebben, a többiek áttekintő jelleggel kidolgozottak. A tárgyalás során a hangsúly inkább a folyamatokon, mint a formákon van. 50 oldal terjedelemben foglalja össze a közetmorfológia legfőbb kérdéseit. Ezen belül a mészkő kasztosodása a legrészletesebben és igényesen kidolgozott. A kötetet nyúlfarknyi terjedelmű (15 oldal) klimatikus geomorfológiai összefoglaló zárja.

Az olvasónak óhatatlanul eszébe jut a természeti földrajz, természetföldrajz vita. Nem szeretnék ezzel most ehelyütt sokat foglalkozni, de ebben a részben hiányzik az ember és az élővilág, ez a természettudományi részekre koncentrálnó természetföldrajzi munka. Ezzel nem kritizálni szeretnék, csak mint tényt állapítom meg. Nagyon fontosnak tartom ugyanis, hogy időről-időre le kell jegyezni azokat az ismereteket, amelyekkel a tudományunk gyarapszik és amelyeket célszerűnek látszik az oktatásba is bevonni. Annak eldöntése, hogy mi érett már meg erre persze nem egyszerű kérdés. A könyv legnagyobb erényének azt tekintem, hogy vállalkozott ilyen feladatra.

Összefoglalásként: azt gondolom örülnünk kell annak, hogy a természetföldrajz klasszikus ismerete újabb magyar nyelvű művel gazdagodott, s azt a hallgatók széles köre forgathatja haszonnal.

A szuburbanizáció hatása az önkormányzatokra

KOVÁCS RÓBERT¹

Bevezető

Bár a szuburbanizáció jelensége a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt népszerű téma, mégis sok a nyitott kérdés hazai megnyilvánulásaiival kapcsolatban. Jelen tanulmányban a szuburbanizációnak az önkormányzatok pénzügyeire gyakorolt hatásával foglalkozunk. A kérdés az, hogy mi az önkormányzatok „egyenlege” a szuburbanizáció következtében, annak fényében, hogy a fővárost elhagyók miként osztják meg életterüket Budapest és az új otthonuk között.

A szuburbanizáció folyamata egyszerre több önkormányzatot érint, miközben a jelenleg érvényes önkormányzati finanszírozás nincs feltétlenül tekintettel az ilyen típusú, viszonylag bonyolult társadalmi formációkra, és nincs megoldva a több települést is érintő problémák kezelése sem (különösen, ha nem ugyanabban a megyében vannak). Mindennek következtében az agglomerálódási folyamatnak van néhány közismert és kevésbé nyilvánvaló mellékkövetkezménye, ilyenek pl. az alábbiak:

1. A szuburbanizáció az általa érintett térségekben növekvő szegregációhoz vezet, egyrészt azokon a területeken, ahonnan a kifelé törekvők elköltöznek, másrészt ott, ahová érkeznek.

2. Amennyiben a növekvő szegregáció folyamatában kialakuló homogén övezetek egybeesnek az önkormányzatok adminisztratív határaival, úgy finanszírozási nehézségeket okozhat, ha a társadalmilag hátrányos helyzetek egy adott övezetben kumulálódnak.

3. Budapest esetében a főváros belső kerületeit érintheti a folyamat kedvezőtlenül. Ide egyre inkább csak a nehéz anyagi helyzetű lakosok telepednek le, és az épületek állapota is rendkívül leromlott, amit a lakosok önerőből felújítani nem képesek. A folyamatot jelzi, hogy ez az a terület, ahol az ingatlanárak – a kevés rehabilitált tömb kivételével – az elmúlt évek során a legtöbbet veszítettek reálértékükből. Ennek terheit végeredményben az önkormányzatok viselik.

4. A fővárosi belső gyűrű lehet ugyanakkor az egyik olyan övezet, ahol a kiköltözők dolgoznak és igénybe veszik az önkormányzatok által támogatott közszolgáltatásokat. Ugyanakkor munkaadójuk itt fizet pl. iparüzési adót, és a helyben igénybe vett más (pl. kereskedelmi) szolgáltatások után jövedelemhez juthatnak a fővárosi önkormányzatok.

A szuburbanizációs folyamatot felgyorsító eseményekről, szintén érdemes szólni. Az egyik ilyen aktus a bérlakás-privatizáció, ami a főváros lakosságának komoly hányada számára – nagyon olcsón – viszonylag jelentős vagyont juttatott. Saját vizsgálataink² nem támasztják alá a gyors és robbanásszerű lakás-újraértékesítésre vonatkozó becsléseket, de a főváros lakáspiacán mégis nagyon jelentős arányt értek el a volt bérlakások. A legjobban azok jártak, akik már az 1990-es évek legelején, vagy még korábban megvásárolhatták belvárosi, központi helyen lévő lakásukat, ebben az időszakban az akut irodahiány következtében ugyanis tetemes haszonra tehettek szert. A későbbiekben azonban egyre jobban meg kellett gondolni, hogy mit lehet venni a fogyasztó nyereségéből.

Az agglomerációs övezet tekkínálatába is beavatkozott a rendszerváltás, mégpedig a kárpótlás formájában. Ez jobban elhúzódik, mint a bérlakás-privatizáció, amely már „lecsengett”, és több is a gond a kárpótlási földekkel. A mezőgazdasági művelésre szánt földeket át kell minősíteni, ami

¹ Városkutatás Kft, Budapest

² A Városkutatás Kft-ben 1995-ben elvégzett bérlakás panelvizsgálatról van szó.

viszont jelentős befektetést (infrastruktúra kiépítést) tesz előzetesen szükségessé. Mindezen hatásokkal egy decentralizált, a koordináló intézmény szerepét betöltő, középszint nélküli önkormányzati rendszernek kellett szembenéznie.

Az önkormányzatok helyzete és mozgástere

Önkormányzati rendszer – önkormányzati pénzügyek³

Milyen is ez az önkormányzati rendszer? Az 1990-es önkormányzati törvény nyomán minden település önálló önkormányzatiságot kapott a népesség számától függetlenül. (Így ad abszurdum 2 fős önkormányzatok is megalakulhattak és elvileg azonos jogokkal rendelkeznek, mint egy 200 ezres nagyváros.) Súlyos csapást mért a törvény a korábbi rendszer mumusaként számon tartott megyére, amelynek szinte nem is maradtak jogosítványai. Azóta újabb és újabb kísérletekkel próbálnak egy közigazgatási középszintet létrehozni (köztársasági megbízotti rendszer, megyei jogosítványok módosítása, területfejlesztési tanácsok, önkormányzatok közötti együttműködések, társulások stb.). Külön törvény rendelkezett a fővárosról – amely így egy testben lett önálló kerületek független halmaza – és rendelt melléjük egy fővárosi önkormányzatot, ezzel folyamatos hatásköri vitákat okozva, de végső soron működő rendszert teremtve. Az elv mind a megye, mind a főváros esetében a több települést átfogó ügyek intézése.

Témánk szempontjából alapvető fontosságú kérdés annak tisztázása, hogy egy-egy forrás mennyiben kötődik egy-egy ellátandó feladathoz és mennyiben az állandó lakosokhoz vagy a helyi gazdasághoz. Ez a döntő szempont ugyanis akkor, amikor egy lakos elköltözik egy településről (lakóhelyet vált), de élete egy meghatározott részét továbbra is az eredeti településen, azaz munkahelyén tölti.

A jelenlegi önkormányzati rendszerben a helyi hatóságok önállóan működtetik a helyi intézményeket, közszolgáltatásokat. VÁGI Gábor, aki jó érzékkel előlegezte meg a település-finanszírozás módjait (és persze látta problémáit is), a következő finanszírozási lehetőségeket állapította meg (VÁGI G. 1991): Az önkormányzatok egyrészt rendelkeznek a „normatív módon” felosztott, tehát feladatokhoz kötött, egységes (nem érdekérvényesítési képességek szerint egyedileg kiharcolt) elvek alapján elosztott *központi jövedelmekkel*, másrészt rendelkeznek olyan forrásokkal, amelyek a helyben megtermelt jövedelmek alapján járnak (*helyi források*). Egyre inkább beépülnek, bár kezdtől fogva léteztek olyan kifejezetten *kompensációs jellegű források is*, amelyek a legrászorultabb önkormányzatok megsegítésére szolgálnak. Léteznek a fentiekén kívül még ún. *pályázható források*, amelyek pontosan meghatározott fejlesztési célokat szolgálnak, és esetenként még saját erő felmutatását is szükségessé teszik. A jelen tanulmányban a rendelkezésre álló forrásoknak három csoportját különböztetjük meg: központi források, helyi források (ill. az intézmények saját bevételei) és egyéb források, pl. lakossági hozzájárulások⁴.

³ A jelen tanulmányban az 1995-ös finanszírozási feltételeknek megfelelő állapotokra koncentrálunk. Az ok, hogy a modell első megfogalmazásakor ezek az adatok álltak rendelkezésre. Mindamellett, hogy az eredményeket ennek ellenére a mai napig érvényesnek érezzük, ez a tény mindenképpen befolyásolja azokat.

⁴ Az önkormányzatok költségvetési adatait nem az önkormányzatoknál is megszokott, elsősorban könyveléstechnikai célokat szolgáló formában dolgoztuk fel, hanem az úgynevezett CLF-szerkezetben, amely sokkal inkább megfelel elemzési szempontjainknak.

Központi források

Az önkormányzati költségvetések – és így a helyi közszolgáltatások – finanszírozásának legfontosabb fedezete az állami támogatás, amelyet az önkormányzatok a központi kormányzattól a működés költségeinek fedezésére kapnak. Ide soroljuk a helyi önkormányzatok normatív állami támogatását, az egyéb állami támogatásokat és bizonyos megosztott forrásokat. Központi működési forrásnak kell tekinteni az államháztartás másik nagyon fontos szektorából, a társadalombiztosítási alapoktól származó támogatásokat is. A központi források aránya az összes működési bevételen belül az 1990-es évtizedben végig 80% körül mozgott. Az elmúlt évek során viszont kis mértékben csökkent a súlyuk. Valójában azonban ez csupán azt mutatja, hogy az önkormányzatok képtelenek voltak pótolni a kieső központi támogatást. A központi működési források reálértéke ugyanis az 1991-es csaknem 1000 Mrd Ft-ról (1997-es értéken számolva) 1997-re 600 Mrd Ft-ra csökkent.

Annak megítéléséhez, hogy milyen súlyt képviselnek ezek a források, segítség lehet, hogy a normatív állami hozzájárulások a helyi költségvetéseken belüli erős súlyvesztésük ellenére még 1996-ban is az önkormányzatok forrásainak 25%-át egynegyedét tették ki (1991-ben még közel 40%-át), a TB-től származó átvett pénzeszközök aránya pedig 15–17% körül mozgott a 90-es években. E két forrás együtt 1991-ben még a működési költségek 70%-ára, 1996–97-ben pedig már csak mintegy felére nyújtott fedezetet. Gyakorlatilag ezek azok a források, amelyek célzottan az önkormányzati feladatok központi fedezetét jelentik.

A mi szempontunkból két fontos dimenzió szerint kell ezeket a központi forrásból származó önkormányzati jövedelmeket felosztani. Az első szempont a felhasználás szabadsága, a másik pedig az, hogy az adott forrásra szerzett jogosultság az állandó népességszámon vagy az ellátáshoz közvetlenül kötődő mutatószámon alapszik. Az említett normatívák közül pl. a „Településigazgatási, kommunális és sportfeladatok”-ra szolgálót a település állandó népessége, a „Gyermek- és ifjúságvédelmi” célokat szolgálót pedig az ellátottak száma alapján kapja a települési önkormányzat. Sajátos szempontok érvényesülnek az „Üdülöhelyi feladatok”, valamint a „Szociális és gyermekjóléti feladatok” ellátására szolgáló normatívák esetében. Ez előbbi a beszedett idegenforgalmi adó kiegészítésként az utóbbit pedig egy olyan, meglehetősen bonyolult képlet alapján kapják az önkormányzatok, amelyben az állandó népesség bizonyos korcsoportjait és bizonyos kiegyenlítő szempontokat vesznek figyelembe. Ezeket a forrásokat a modellben végül is a népességszámtól független források közé soroltuk. A központi forrásként az intézmények üzemeltetésének támogatására szánt normatívák többségét a 90-es évek elején még az állandó népesség száma alapján kapták az önkormányzatok, mára azonban a normatívákat döntően az intézményekben ellátottak száma alapján folyósítják. 1995-ben a normatívaként szétosztott forrásoknak már csak 25,5%-a járt az állandó lakosok száma (vagy pl. bizonyos korcsoportok taglétszáma, ill. a népességhez kötődő paraméterek) alapján.

A jelen vizsgálat szempontjából a lakosság száma szerinti csoportosítás a fontosabb, hiszen az ellátottak száma és a kapacitások alapján járó támogatásokat mindenképpen megkapja az önkormányzat, míg a népességszám alapján meghatározott források a kiköltözők után értelemszerűen nem járnak. Vagyis amikor a szuburbanizáció hatását elemezzük az önkormányzati gazdálkodásra, egyik kiemelkedő kérdés éppen azoknak a forrásoknak a hatása, amelyek így egyik önkormányzat zsebéből a másikéba vándorolnak, holott a szolgáltatást lehet, hogy továbbra is az előbbi nyújtja.

A megosztott adók (személyi jövedelemadó, gépjárműadó) külön vizsgálatot érdemelnek. Nehéz lenne ugyanis megnyugtatóan akár a központi források közé sorolni őket, akár a helyiek közé. A gyakorlat azt mutatja, hogy az SZJA-t költségvetési támogatásnak, a gépjárműadót pedig helyi bevételnek tekintjük. Ennek az a logikája, hogy az előbbi az APEH (tehát a kormány) az utóbbit pedig a helyi hivatal szedi be, ill. adminisztrálja. A gépjárműadó esetében általános gyakorlat az (ami az SZJA-val kapcsolatban legfeljebb néhány szakember álma), hogy az önkormányzat eltérhet a minimális, központiilag meghatározott mértéktől, és a különbséget teljes mértékig helyi bevétel. (Ezzel szemben a gépjárműadó minimális mértékének csupán a fele marad az önkormányzatnál, a többi központi bevétel.) Végül soron az SZJA sorsa a meghatározó, hiszen ez a forrás önmagában a helyi költségvetés mintegy 8–12%-át jelentette 1991–97 között, míg a másik az 1%-át sem érte el.

Abból a szempontból, hogy a megosztott adók változása mennyire követi az állandó lakosok helyváltottságát, a következőket lehet megállapítani: az SZJA két részből áll: egyrészt az állandó lakosok által befizetett adó meghatározott hányada (1995-ben 22%) visszajár a településnek, másrészt pedig egy olyan hányadból (16%) áll, amelyet különböző, kompenzációs logikák alapján osztanak el. (Ez utóbbi pontos változásának kiszámítása nagyon bonyolult feladat. Mint fentebb említettük, ehhez országos adatokra van szükség, erre a jelen modell összeállításakor nem vállalkozhattunk, így a modellben 50%-ban követi a népesség változását.)

Helyi források

A helyi adók, az illetékek, bírságok szerepe az önkormányzatok bevételei között lassan bár, de növekszik. Az évtized elejének 7–9%-os szintjéről, mára 14–16%-osra növekedett a helyi források súlya a működési költségvetésben. Az egyik legdinamikusabban emelkedő tételt a helyi adók adják, azon belül is az iparüzési adó szerepe növekszik a legjobban.

Az előző fejezetben láttuk, az önkormányzatok az általuk megállapított helyi adók esetében kerülnek a helyi lakosság további terheléséért. A HEGEDŰS J. és PETERSON, G. vezette kutatócsoport szerint 1994-ben a helyi adóból befolyt bevételek 80%-a származott iparüzési adóból. (PETERSON, G. 1996). Ez azt jelenti, hogy a helyi bevételek sokkal kevésbé függenek a helyi lakosság számától, pénzügyi teherbíró képességétől, mint pl. a megosztott adók (SZJA, gépjárműadó). A helyi adók mindeneke előtt a helyi gazdálkodókat, üdülőket, esetleg gazdasági vagy egyéb melléképületek tulajdonosait célozzák meg. Különleges konstrukció az 1997-ben Budakalászon bevezetett kommunális adó, amely a helyi közmű-(csatorna-)fejlesztés kiegészítéseképpen az abban való részvételt és a rendszeres hiteltörlesztést ösztönzi adómentességgel.

Végül soron ez a helyi adópolitika új szempontokat visz a probléma tárgyalásába, hiszen különös jelentőséget kapnak a helyi bevételekben a vállalkozások, ill. a vállalkozások letelepülése az agglomerációban. Egy kisebb településen, ahol a nagyváros árnyékában és annak piacára építve, de az alacsonyabb telekárakat kihasználva pl. hatalmas kereskedelmi központok jelennek meg, akár meg is oldhatják a helyi költségvetési gondokat. (Budakalász mellett ilyen példa lehet Törökbálint vagy Budaörs esete is, hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsük.) A vállalkozások mozgását ugyanakkor a jelen tanulmány csak a lakossági mozgásokkal közvetlen összefüggésben veszi figyelembe.

Közvetlen lakossági hozzájárulások

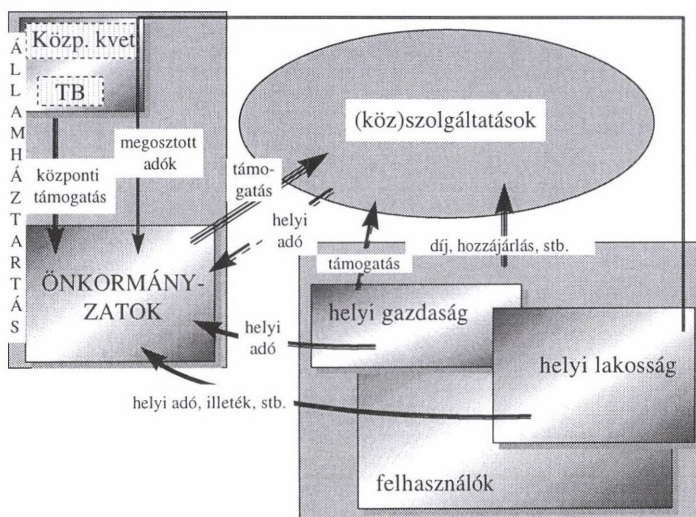
Az intézményi bevételek 1991–1996 között az önkormányzatok költségvetésének mintegy 8–9%-át tették ki. A humán-szociális szférában, amely az önkormányzati működés meghatározó területe, a jövőben sem valószínűsíthető, hogy a lakosság az alapszolgáltatáshoz számottevő mértékben hozzájáruljon. Ezeket mindenképpen a kisebb és/vagy a nagyobb közösség együttes szolidaritása (a központi és/vagy helyi támogatások volumene) tartja fent. Bevételek csak külön szolgáltatásokból és a kapacitások más célokra való felhasználásából (pl. bérbe adásból) származhatnak.

A helyi gazdaság és a közszolgáltatások

A szuburbanizáció hatása a helyi önkormányzati rendszerre mindeneke előtt a helyi közszolgáltatások központi finanszírozásának deficitje kapcsán merül fel. Hiszen a szuburbanizációval kapcsolatos egyik fontos szempont, hogy a városokból az agglomerációba kiköltöző, feltehetőleg jobb anyagi helyzetű lakosok a továbbiakban „ingyen”

használják a város szolgáltatásait, amelyeket valójában egyre inkább az ottrekedő szegényebb polgárok tartanak fenn⁵.

Az 1. ábra az önkormányzatok feladatellátását, és annak pénzügyi hátterét igyekszik szintetizálni, vagyis azt hogy hogyan épül fel a helyi gazdaság az önkormányzatok és a helyi közszolgáltatások köré. A modell elkülönítve ábrázolja az önkormányzat bevételei és kiadásai szempontjából kiemelt tényezőket: egyrészt az államháztartásnak az önkormányzaton kívüli tényezőit, másrészt pedig a helyi lakosságot, ill. a helyi gazdaságot mint adóalanyokat és mint a közszolgáltatások legfontosabb felhasználóit. Az ábra tengelyében az önkormányzatok és a közszolgáltatások állnak. A közszolgáltatások a szuburbanizációs probléma „állatorvosi lovaként”, az önkormányzatok pedig a helyi közintézmények (közvetlen és közvetett) finanszírozásának első számú tényezőiként jelennek meg. A közszolgáltatások finanszírozása döntően az önkormányzatokon keresztül történik, ugyanígy jutnak el az intézményekhez az állami támogatások, amiket az önkormányzatok pótolnak ki (pl. a helyi lakosságra kivetett adókból és egyéb forrásokból).

1. ábra. A helyi gazdaság modellje. A magyarázatot l. a szövegben

Model of the local economy. For explanation see the text

A végső kérdés az, hogy a szuburbanizációs folyamat milyen hatással van az önkormányzatok bevételeire és kiadásaira. Ennek érdekében az önkormányzatoknak a szolgáltatásokkal kapcsolatos pénzügyi mérlegét, majd ismét a bevételi forrásokat kell

⁵ A kiköltözők és a városokban, a fővárosban maradók anyagi helyzete, vagy fogyasztási szokásai tekintetében ezen a helyen csak hipotéziseket tudunk megfogalmazni, ezeket speciális vizsgálatoknak kell igazolniuk vagy cáfolniuk.

gócra alá venni. Ezúttal arra koncentrálva, hogy a népeségmozgások miként befolyásolják azokat.

Fel lehet fogni a kérdést persze úgy is, hogy a kollektíva csupán a saját költségeihez járul hozzá, és a településhatáron kívül felmerülő (pl. a más településekről a helyi iskolába bejárók után keletkezett) költségeket a központi költségvetés támogatja. Az új önkormányzati rendszer kialakulását követően nagy gondot jelentett, hogy az önkormányzatok utána küldjék eltávozó diákjaiknak a normatívákat. A finanszírozási rendszer első lépésben az állandó népesség száma helyett az ellátottak számát kezdte figyelembe venni, majd 1996–1997-ben fordulat következett be e tekintetben: a normatívák jelenleg már külön támogatásban részesítik az önkormányzatokat, amennyiben szerződéses módon közösen tartanak fenn intézményeket, 1997-től pedig már a bejáró ellátottak után is külön támogatás jár. (A helyi óvodát használó, nem helyi gyerekek után pl. fejenként 9000 Ft kiegészítő forrás illeti a működtető önkormányzatot.) Ezzel az intézkedéssel a korábbi évek konfliktusai részben feloldódnak. Fennmarad azonban az, hogy az önkormányzatok külső forrásai – vagyis a központi támogatások és a közvetlen lakossági, felhasználói hozzájárulások, továbbá az intézmények saját bevételei – nem elegendőek e feladatok ellátására.

Mindenképpen élesebben vetődik fel ez a kérdés pl. Budapest a város és a környező települések kapcsolatában, hiszen ezer szállal egymáshoz kötődő településekről van szó. A budapesti agglomerációban több település minden eszközt megragad, hogy odacsábítsa a fővárosiakat. Ilyenek pl. Telki, Budajenő vagy a pesti oldalon Veresegyház, Szada. Ugyanakkor vannak olyanok is, amelyek igyekeznek mindent elkövetni a népesség-áradat elkerülése érdekében (pl. Budakalász) és inkább vállalkozások odacsábításával próbálják meg a kedvező fekvésüket költségvetési kiegészítő forrásokra konvertálni. A főváros egyelőre kívár és közben megpróbálja tartalékait mozgósítani.

A szolgáltatások deficitje, vagyis a helyi kiegészítő források szükségessége nagyon sok összetevőtől függ. ILLÉS Iván (1994) fontos megállapítása, hogy az egy főre eső kiadások a települések mérete szerint progresszíven nőnek. A fővárosban és a megyei önkormányzatoknál a legrosszabb a helyzet. Az oktatás területén országosan mintegy 70%-os, az egészségügyben pedig 80–85%-os fedezettséget állapít meg a működési kiadások és a központi források (normatívák, ill. TB-től átvett összegek) összehasonlítása során.

A szuburbanizálódással tovább halmozódhatnak az önkormányzatok feladatfinanszírozással kapcsolatos gondjai. Ez annak ellenére így van, hogy a települések finanszírozási rendszere egyre inkább olyan irányba látszik elmozdulni, amely megoldhatja a területi önrendelkezés és a közszolgáltatások szigorú összekötése következtében keletkezett anomáliákat, és lehetővé válik, hogy presztízs-vesztés nélkül, a kölcsönös anyagi előnyök bázisán összefogjanak a települések. Véleményünk szerint ez az egyetlen út, amely elkerülhetővé teheti a 3000 „önálló köztársaság” kicsinyes háborúskodását csakúgy, mint a 70-es évek városközpontú világának újjáéledését.

A szuburbanizáció hatása a helyi költségvetésre

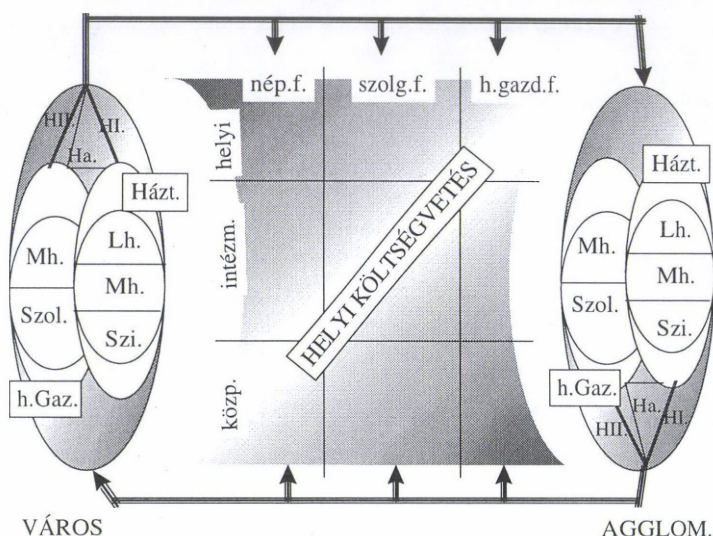
Annak ellenére, hogy sok hazai kutató foglalkozik a szuburbanizációval és ezen belül kiemelten a főváros térségében zajló folyamatokkal, a jelen vizsgálat során nem álltak rendelkezésünkre megbízható adatok arról, hogy mely társadalmi csoportok költöznek ki a városból, és milyenek, ill. hogyan változnak a fogyasztási szokásaik. E tekintetben tehát csupán közvetett adatokra és feltételezésekre lehet támaszkodni. Ezek alapján feltételezhető, hogy a középosztály különböző rétegei költöznek ki legnagyobb mértékben, ők nyerhetnek a legtöbbet (ingatlan ár/életminőség arány vagy a jövedelem kiegészítése tekintetében) egy az agglomerációban elhelyezkedő lakással. Feltételezhető ugyanakkor az is, hogy e kiköltözők jelentős része továbbra is a fővárosban dolgozik, vagyis életét megosztja Budapest és környéke között. A kialakítandó modellnek tehát részben egy ilyen valószínű eset hatását kell megvizsgálnia. Mivel azonban nem tényekről van szó, külön meg kell vizsgálni, hogy mely tényezők milyen mértékben befolyásolják a várható eredményt.

Az általunk készített modell célja, hogy felmérje azt a hatást, amelyet a városból annak agglomerációjába költöző, de a város (helyi támogatásban is részesülő) közszolgáltatásait továbbra is használó lakosok migrációja okoz. A legkevésbé ambiciózus modellnek is törekednie kell tehát a vándorlásoktól függő és azoktól független bevételek pontos elkülönítésére. Ez a jelenleg érvényes finanszírozási rendszerben már önmagában is jelentős kihívást jelent. A 2. ábra sűríti össze azokat az információkat, amelyek alapján a költségvetési modellt összeállítottuk.

A modell leírása

Az elkészített költségvetési modell nem egyetlen önkormányzat adatain alapszik, hanem egy térségre vonatkozik: egyik oldalon a budapesti, a másikon pedig a Pest megyei önkormányzatok összesített költségvetési adatait tartalmazza. Ennek megfelelően gyakorlatilag mindegy, hogy a köz- és piaci szolgáltatások igénybevétele egymással és a lakóhellyel azonos településen történik-e, vagy hogy amikor a munkahely „költöztetéséről” (az új lakóhelyen új munkavállalásról) beszélünk, akkor végül ténylegesen meg-egyezik-e majd a lakóhely és a munkahely. A becslési eljárásban, azaz a modellben a választó a város és vidéke, a konkrét esetben Budapest és az agglomeráció (Pest megye) között van.

Ahogy a 2. ábrán, itt is három tényezőt emeltünk ki egy-egy településen belül: ezek az elemek a háztartások (vagy a lakosság), a helyi gazdaság, ill. a helyi önkormányzatok költségvetése. A háztartások esetében három tényezőt különböztettünk meg: lakóhely, munkahely, szabadidő; míg a helyi gazdaság esetében kettőt: a szolgáltatásokat és a munkahelyeket. Összességében azt gondoljuk, hogy egy háztartásnak a városból való elköltözése, elsősorban az agglomerációba, tehát egy közeli kistépelülésre vándorlása a fenti három élettér együttes vagy éppen részleges megváltozásán keresztül hat az önkormányzat pénzügyeire: bevételeire és kiadásaira. A fentebb több helyen leírt konfliktus is elsősorban abból adódik, hogy a lakóhely és a munkahely szétválásával a sze-

2. ábra. A költözések hatása a helyi költségvetésekre. Város-agglomeráció rész: – agglomerációs település; HI = 1 közvetlen hatás; HII. = 2 közvetlen hatás; Ha. = közvetett hatás; Házt. = háztartások; h.Gazd. = helyi gazdaság; Lh. = lakóhely; Mh. = munkahely; Szi. = szabadidő; Szol. = szolgáltatások. Helyi költségvetés: közp. = államháztartáson belülről származó források; h.gazd.f. = a helyi gazdaságtól függő források; helyi = önkormányzati saját források; intézm. = közvetlen lakossági, felhasználói hozzájárulás; nép.f. = népesség számától, jövedelmi helyzetétől, stb. függő források; szolg.f. = a szolgáltatásoktól függő források

Migrational impact on the local government budgets. Város=City/Agglom.=Agglomeration: HI = first direct impact; HII. = second direct impact; Ha. = indirect impact; Házt. = households; h.Gazd. = local economy; Lh. = residence; Mh. = workplace; Szi. = recreation; Szol. = services.

Helyi költségvetés = Local budgets: közp. = sources from the government budget; h.gazd.f. = sources depending on the local budget; helyi = exclusively local sources; intézm. = direct contributions of population and establishments; nép.f. = sources depending on the number and income of population etc.; szolg.f. = sources depending on services

mély, vagy a család élettere több önkormányzat, adminisztratív egység területét fogja érinteni és az ő természetes viselkedési, kényelmi vagy egyéb szempontjai esetleg mások anyagi érdekeit sérthetik. A helyi gazdaság esetében azért éreztük fontosnak megkülönböztetni a szolgáltatásokat és a munkahelyeket, mert véleményünk szerint – ami lényegében megfelel a szakirodalom által elfogadott elképzelésnek – komoly minőségi változást jelent a szuburbanizációs folyamatban, amikor a munkahelyek autonóm módon is elkezdnek kiköltözni a nagyvárost környező településekre. Ezzel szemben minden egyes kiköltözés indukál bizonyos keresletnövekedést az új lakóhelyen és bizonyos kereslet visszaesést a nagyvárosban, ami természetes velejárója a folyamatnak. (Gyakorlatilag ezt a kapcsolatot írja le a 2. ábra a HI., HII. és Ha. hatásokkal.)

A helyi költségvetéseket az ábra két dimenzió szerint bontja meg: az elsőt az önkormányzatok fő bevételi forrásai alkotják (központi támogatás, az intézmények saját bevételei vagy lakossági közvetlen hozzájárulások). A második elem pedig az, hogy

milyen alapon keletkezik egy meghatározott jövedelem. Három ilyen jogalapot különböztettünk meg: lakosságtól függő (lehet a népesség száma, vagy jövedelme), a (köz)szolgáltatásoktól függő, ill. a helyi gazdaságtól függő bevételek és kiadások. Az ábrában a nyilak csupán a hatás irányát jelezzik.

A modell a költségvetési hatásokat a fővárosból az agglomerációba való kiköltözés viszonylatában értelmezi. Nem méri tehát a vidékről (vagy éppen külföldről) az agglomerációba költöző hatását a rendszerre. A modell a jelenlegi formájában tehát csak a város és vidéke közötti mozgásoknak az önkormányzati költségvetésekre gyakorolt hatásait képes szimulálni.

A modell összeállításakor tehát a hangsúly arra került, hogy a költségvetési bevételek és kiadások hogyan változnak a népességmozgások hatására: minden egyes tétel esetében el kellett dönteni, hogy az a népesség változását, vagy a szolgáltatások mennyiségi változását követi-e, ill. több tétel esetében külön kellett szabályozni a hatás mértékét is. A helyi gazdaság hatását csupán az iparüzési adó esetében vettük figyelembe a közvetett, „Ha” hatásnak megfelelően. A közszolgáltatások esetében is csak a lakossági fogyasztás változását és annak hatását vizsgáltuk, ennek talán legfontosabb oka, hogy a vállalkozói szektor erősödése nem a támogatott közszolgáltatásokat érinti. Különleges kezelést igényelt azoknak az eseteknek a figyelembe vétele, amikor a költözés munkahely változtatással is jár, és ez is az agglomerációba kerül. Úgy tekintettük, hogy ez a mozgás csupán a helyi iparüzési adóra van hatással (a fentiekkel összhangban). Ebben az esetben a bérek és a hozzáadott érték (kereskedelem), ill. a kibocsátás, mint a termelés halmozott mutatója segítségével számoltuk ki az adóbevétel várható változását. A bázis ilyenkor a költözők átlagos jövedelme.

Eredeti elképzelésünk szerint a költözések pénzügyi mérlege a nagyváros és a környező települések között egy zéró összegű játszma: vagyis az egyik csak annyit tud nyerni, amennyit a másik elveszít. Ez az elv azonban már a jelenlegi modellben is több ponton sérült: 1. Mint azt fentebb több helyütt is említettük, a bevételek és kiadások változását a legtöbb esetben nem a tényleges adatok alapján számoljuk ki, hanem az adott területi egység (Pest megye vagy a főváros) rekonstruált költségvetése megfelelő tételének a népességszámmal arányos mértékű csökkentésével vagy növelésével. 2. A helyi adók esetében az ok az, hogy ezeket általában valamilyen formában ingatlanokra vetik ki (ez alól az iparüzési és részben az idegenforgalmi adó kivétel), és az ingatlanok az elköltözés után is fennmaradnak, továbbra is adózik valaki utánuk. 3. A beruházások esetében pedig azért, mert a befogadó településen valószínűleg a beköltözők arányában növekedhetnek a kiadások, viszont a kibocsátó nagyvárosban (a jelen esetben Budapesten) a fejlesztési kiadások csökkenése nem követheti teljes mértékben az elvándorlást, hiszen a (fő)város feladatköre nemcsak saját népességére terjed ki, ráadásul a fenntartott infrastruktúra sem építhető le az elvándorlással arányosan.

A felhasznált adatok

A vizsgált probléma megközelítése két alapvető irányból lehetséges: egyrészt a szolgáltatások és intézményeik felől, másrészt pedig a lakosság, ill. a települések többé-

kevésbé aggregált, tehát összevont költségvetési adatai felől. Az első esetben végső soron egy hatalmas adatbázison alapuló gigantikus modellt kaphatunk, amely nagy precizitással lesz képes a lehető legbonyolultabb kérdéseket is megválaszolni. Ebben az esetben az önkormányzatok (ill. az egyes önkormányzatok és a területükön közszolgáltatást végző intézmények és szervezetek) pénzügyi kapcsolatát is meglehetősen részletesen fel kell mérni, miközben ez sokszor teljesen egyedi szerződéseken alapul. Ebben az esetben külön eljárást igényel a megye és a települések, ill. a főváros és a kerületek közötti feladatmegosztás pontos feltérképezése.

A második esetben a vizsgálat évének fajlagos, vagyis egy főre számított költségeit használja a kiadások becslésének bázisául. Tehát itt nem konkrét intézmények konkrét költségeivel számolunk, hanem az önkormányzatok költségvetésében kimutatott bevételekkel és kiadásokkal. Figyelembe véve, hogy ez utóbbi mennyivel egyszerűbb megoldás, következésképpen mennyivel kisebb a hibalehetőség, mindenképpen egy ilyen megoldásból kell kiindulni.

Bár alapvetően két megközelítésről beszéltünk, van egy harmadik út is: egy konkrét önkormányzat esetéből való kiindulás. Ez elvileg ötvözi a két előző lehetőség előnyeit és hátrányait. A gond, hogy ebben az esetben az egyedi hangsúlyok és problémák nagy száma miatt, ami egy-egy kisebb település költségvetését általában jellemzi, rendkívül nehéz általánosabb érvényű következtetések levonása. Az érvelésből egyenesen következik, hogy az adatbázis összeállításánál a második utat választottuk. A becslési eljárás megtervezéskor a fentiekben ismertetett elméleti modellekből indultunk ki.

A legkézenfekvőbb és sok szempontból a legalkalmasabb adatokat a KSH területi statisztikai évkönyvei (jelen esetben a budapesti és a Pest megyei kötetek) biztosítják⁶. Előnye ezeknek az adatoknak, hogy a meghatározott térség összes területi (tehát települési, ill. kerületi és megyei, ill. fővárosi) önkormányzatnak költségvetését egyben tartalmazzák, így a teljes önkormányzati vertikumra vonatkozhatnak a kijelentéseink, anélkül, hogy további bizonytalansági tényezőket vinnénk a modellbe.

Ezeknek az adatoknak a részletezettsége nem mindenben felelt meg szükségleteinknek, az elméleti modellben leírt szempontok alapján történő becslés kritériumainak, így két kiegészítő adatsort kellett felhasználni: a) néhány budapesti és Pest megyei önkormányzat kérdőíves vizsgálatával nyert adatokat, ill. b) a BM Önkormányzati Gazdálkodási Osztálya által publikált országos adatokat⁷. A korrekció következtében azonban bizonyos belső arányok nem feltétlenül egyeznek meg a tényleges arányokkal. Az eljárás részleteit a *1. táblázat* tartalmazza. Megítélésünk szerint a korrekcióval a lehetőségekhez képest meglehetősen jó adatokhoz jutottunk, amelyek megbízható becslési eredményeket biztosítottak számunkra.

⁶ Budapest Statisztikai Évkönyve 1995. KSH, 1996; Pest megye Statisztikai Évkönyve 1995. KSH, 1996.

⁷ A BM Önkormányzati Gazdasági Főosztálya rendszeresen közlésezi az önkormányzatok költségvetési és központi támogatásának adatait. Saját adatbázisunk felrfrissítésre így 1997. augusztus közepén került sor.

1. táblázat. A költöző családok adatai és szokásaik néhány fontos kiinduló paramétere

A háztartások adatai	
Háztartás létszáma	2 aktív kereső (+ 2 gyerek)
Jövedelem	nettó 50 ezer Ft/aktív kereső (1995-ben felső 20–40%-a a népességnek)
Gépkocsi	1700 kg összsúly (pl. 1 db Golf + 1 db Corsa v. LADA + Polski Fiat 126)

A háztartások szokásai		
Mutató	Pest megye, %	Budapest, %
Közszolgáltatások igénybevétele	60	40
az egészségügyben	42	58
Piaci szolgáltatások igénybevétele	60	40
Kiköltözők munkahelye	10	90
Önkormányzati beruházásokra gyakorolt hatás:	90	0

A becslési eljárás során a modell kiépítésekor több esetben szükségünk volt kiegészítő adatokra. Ezeket lehetőség szerint a megfelelő megyei statisztikai évkönyvekből szereztük be, amennyiben azonban ezekben nem állt rendelkezésre a szükséges információ, az országos statisztikához fordultunk⁸. A költségvetési tételek becslésekor szükség volt az 1994-es CIV., a Magyar Köztársaság 1995. évi költségvetéséről szóló törvénynek⁹ tanulmányozására, azon belül az önkormányzatok költségvetési támogatására vonatkozó résznek részletes megismerésére. Azokat az információkat (a helyi közszolgáltatások igénybevétele vagy a munkahely-változtatások aránya), amelyeket csupán speciális adatfelvételtől lehetett volna beszerezni, becsléssel kellett megállapítani. Amennyiben egy-egy ilyen becslés a modell lényeges, vagy éppen kulcselemeit érintette, akkor ezek hatását érzékenységi vizsgálatokon keresztül ellenőriztük.

A rekonstruált költségvetések (2. táblázat) alapján 1995-ben Pest megye települési bevételeinek 61%-a származott a központi támogatásból és további 15% a megosztott adókból. Átlagosan 56 ezer Ft működési bevétel jutott egy lakosra. Összességében 9 ezer Ft működési eredmény keletkezett, ami hiteltörlesztés után mintegy 4,5 ezer Ft lakosonkénti működési eredményt jelent. Mintegy 15 ezer Ft/fő volt az összes tőke és felhalmozási bevétel és ez lényegében megfelel az összes felújítási és beruházási kiadásoknak, annál mindössze 1000 Ft/fővel kevesebb. A hitelfelvétel figyelembevételével lakosonként összesen és átlagosan 7 ezer Ft-os fejenkénti aktívummal zártak a megye önkormányzatai.

Budapesten a kerületek és a főváros önkormányzatainak együttes, egy főre eső bevétele 1995-ben 78 ezer Ft volt. Ennek 49%-a volt központi támogatás és 18% volt a megosztott adókból származó bevétel. A nettó működési bevétel lakosonként 11 ezer Ft passzívumot mutat, vagyis a fővárosban a rendszeres bevételek eleve nem fedezik a kiadásokat. A lakosonként 33 ezer Ft-os tőke és fejlesztési célú bevételekre 1995-ben mindössze 25 ezer Ft beruházás jutott. A fővárosi költségvetések tehát együttesen minden egyes lakosra 4 ezer Ft-os forráshiányt halmoztak fel, ami a 16 ezer Ft-nyi lakosonkénti hitelfelvétel következtében végül 12 ezer Ft-os pozitív záró egyenleget képez.

⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1995. KSH, 1996.

⁹ COMPLEX CD Jogtár

A becslés és a kiinduló paraméterek

A becslési eljárás a rekonstruált költségvetések egy főre jutó adatai alapján képes Pest megye, ill. Budapest egészére, ill. egy hipotetikus településre vetített becslést számolni. Alapesetben az 1995-ös év adataival számoltunk, amikor mintegy 12 ezer emberrel több fővárosi költözött Pest megyébe, mint ahányan onnan beköltöztek a nagyvárosba.

2. táblázat. A két térség rekonstruált költségvetése, egyszerűsített szerkezet, 1995

Költségvetési tételek	Pest megye		Budapest	
	eFt/fő	%*	eFt/fő	%*
Központi működési források	33,8	60,7	38,1	48,8
Megosztott adók	8,1	14,5	14,1	18,1
Helyi működési források	4,9	8,7	14,8	18,9
Intézmények bevételei	8,9	16,0	11,1	14,2
<i>Összes működési bevétel:</i>	<i>55,6</i>	<i>100,0</i>	<i>78,1</i>	<i>100,0</i>
Működési kiadások	46,3	99,6	77,7	99,7
Lakosság támogatása	0,2	0,4	0,3	0,3
Egy. elszámolások, vállalk. Tám., céltart. stb.	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Összes működési kiadás:</i>	<i>46,5</i>	<i>100,0</i>	<i>78,0</i>	<i>100,0</i>
Működési eredmény	9,2	–	0,2	–
Hittörlesztés	4,7	–	11,6	–
Nettó működési eredmény	4,5	–	–11,4	–
Központi fejlesztési források	8,3	54,1	10,2	31,2
Saját tőke- és fejlesztési forr.	6,4	41,5	21,4	65,8
Egyéb átvett források	0,7	4,4	1,0	2,9
<i>Összes tőke- és felhalmozási bevételek:</i>	<i>15,4</i>	<i>100,0</i>	<i>32,5</i>	<i>100,0</i>
<i>Összes tőke- és felhalmozási kiadások:</i>	<i>16,5</i>	–	<i>25,3</i>	–
Beruházási deficit (+) / szuficit (–)	1,2	–	–7,3	–
Forráshiány (+) / többlet (–)	–3,3	–	4,1	–
Hitelfelvétel	3,8	–	16,0	–
<i>Záró egyenleg:</i>	<i>7,1</i>	–	<i>11,8</i>	–

* Főbb bevétel-, ill. kiadáscsoportok szerint számolt összetétel

Mivel nem ismeretes a kiköltöző családok valóságos összetétele, ezért saját korábbi, települések közötti vándorlásokkal foglalkozó kutatásainkra (KOVÁCS R. 1992, 1996) támaszkodtunk. A migrálók döntően fiatalok, inkább 40 év alattiak, de zömmel 30 évnél is fiatalabbak. A vándorlók között az országosnál nagyobb arányban vannak a magasabb, felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a házasok. Ezek a megállapítások megközelítőleg megfelelnek annak a képnek, amely a fővárosból kiköltözőkről a szakmai közvéleményben kialakult. Vizsgálatunk során a kiköltöző családok átlagosan 4 főből állnak, közülük 2 gyermek (kiskorú). A családok havi jövedelme jelentősen meghaladja az átlagot, a legfelső jövedelmi ötödbe–tizedbe sorolható. Egy kereső havi nettó személyes jövedelme 50 ezer Ft. Ez az összeg tartalmazza a fő- és mellékmunkákból és a különböző jogcímen szerződéssel szerzett jövedelmeket. A bruttó háztartás-

jövedelem számításakor az erre rakódó terheket a KSH adatai alapján szoroztuk fel. A becslési modellben a jövedelem átlagosan 20% SZJA tartalmával számoltunk. A költöző háztartásunkban két autó¹⁰ van: egy alsó közép kategóriájú (pl. VW Golf) és egy kisebb méretű (pl. Opel Corsa). Ezek az autók összesen 1700 kg súlyúak, ami a háztartás által fizetendő gépjárműadó szempontjából fontos. A gépjárműadó esetében még más adókhoz képest is sokkal rosszabb a fizetési morál: úgy ítéltük meg, hogy az adóalapnak mintegy 20%-a után folyik be az adó, vagyis 50% helyett mindössze 10% az önkormányzatok részesedése a területükön fenntartott gépjárművek után.

A modellel kapcsolatos becslések egyik kulcseleme a helyi, ill. a városi köz- és piaci szolgáltatások igénybevétele. A közszolgáltatások esetében a szempont a támogatási igény. Kiindulásképpen 60%-ra becsültük a helyi közszolgáltatások igénybevételét, ami azt jelenti, hogy az agglomerációba költözők 40%-ban a városi szolgáltatásokat veszik igénybe. A közszolgáltatásokon belül külön kezeltük az egészségügyet. Szakértői becsléssel úgy határoztuk meg, hogy az egészségügy esetében sokkal nehezebb az agglomerációban is teljes körű szolgáltatást nyújtani, vagyis e szolgáltatást 70%-kal nagyobb mértékben az eredeti településen, a nagyvárosban veszik igénybe. A piaci szolgáltatások (vásárlások napközben, a heti vagy havi egy nagybevásárlás, egyéb kisebb vásárlások, a szabadidővel kapcsolatos kiadások stb.) esetében szintén úgy véltük, hogy azokat 60%-ban a lakóhelyen veszik igénybe.

A szuburbanizáció nemcsak az önkormányzatok és a közszolgáltatások működtetésére van hatással, hanem a beruházásokra is. Amikor meghatároztuk ennek a hatásnak a mértékét, úgy döntöttünk, hogy különválasztjuk a nagyvárosra és az agglomerációs településre gyakorolt hatást. Ebben az esetben már egyértelműen a főváros képe lebegett a szemünk előtt, ugyanakkor az elv a többi hazai nagyváros esetében is megfontolandó. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a beruházások mértéke egy Budapest méretű és jellegű nagyvárosban nem követheti a vándorlási egyenleg passzívumát aktívumát, hanem többé-kevésbé autonóm módon kell alakulnia.

Végeredményben tehát a kiinduló modellben a főváros szempontjából 0%-ban határoztuk meg a népességszám változásának a beruházások mértékére való hatását. A kistelepülések esetében viszont – ahol nincs meg az a kumulált infrastrukturális és épített közvagyon, ami a nagyvárosban – a népességszám növekedése nyomást fog jelenteni a beruházások növelésére. Tekintettel azonban arra, hogy a helyi költségvetések mindegyik megtehetően ingatagok és a bevándorlások pénzügyi mérlege nem hozhat annyit a konyhára, hogy ebből hatalmas beruházásokba lehessen belekezdeni, itt sem lehetett egyértelmű megfeleltetést alkalmazni a népességszám változása és a beruházások növekedése között. Végül 90%-os megfeleltetést alkalmaztunk kiindulásképpen, jelezve a nagyon erős, de nem egyértelmű kapcsolatot. Mindkét érték, tehát a fővárosi és az agglomerációs is, a modellel kapcsolatos különböző vizsgálatok során külön-külön változtatható.

Meggyőződésünk, hogy az olvasó is felismerte: itt a szuburbanizációnak egy újabb nagyon fontos, az eddigiekben kissé elhanyagolt, pénzügyi vonatkozásáról van

¹⁰ Budapesten 1995-ben 1000 lakosra közel 300 személygépkocsi jutott, míg Pest megyében ez az érték 217 volt.

szó. A forráshiány, amely a nagyvárosban kialakulhat a szuburbanizációs folyamat hatására, nem csupán a közszolgáltatások üzemeltetésében, hanem a fejlesztésekben is okozhat fennakadásokat, hiszen a nagyváros az állandó népességénél jóval nagyobb populáció életére van hatással, lát el velük kapcsolatban nap mint nap közfeladatokat. Sőt, jelképe is lehet a szűkebb pátriának (ezt szokás többek között történelmi értékek védelme címén is hangoztatni), ami szintén pénzbe kerül.

A fentiekkel gyakorlatilag ismertettük azt az alapmodellt, amely képes a népesség elvándorlásának közvetlen (HI.) és közvetett (HII.) hatását mérni (2. ábra). Vagyis azt, hogy az önkormányzatok a népesség elvándorlása következtében mennyi jövedelemről esnek el vagy éppen mennyi többletjövedelem keletkezik költségvetésükben, és milyen mértékű csökkenés vagy növekedés következik be az általuk üzemeltetett közszolgáltatásokban, ill. azt a járulékos hatást, hogy a helyi piaci szolgáltatók esetében bekövetkező forgalom-növekedés vagy csökkenés milyen mértékű helyi adóbevétel-növekedést vagy csökkenést jelenthet. A becslés alapja az adott önkormányzatnak az 1995-ös rekonstruált költségvetése alapján kimutatható fajlagos bevételei és kiadásai, amelyeket a fent jelzett módon arányosítottunk a kiköltöző mintacsalád bizonyos paraméterei szerint. Néhány esetben, mint az SZJA közvetlenül visszajuttatott hányada, a kiköltöző család becsült jövedelme után keletkező adótartalom került a befogadó önkormányzatnál jóváírásra, ill. a kibocsátónál levonásra.

A gazdaságnak teljesen autonóm módon történő agglomerációba települését nem vettük figyelembe a modellben. Ez nagy valószínűséggel egy későbbi szakaszban történhet meg, hiszen a folyamat a valóságban is napjainkban kezd kibontakozni. A jelenlegi szakaszban egy meglehetősen összetett jelenségről van szó, ahol a nagyváros nem kiürül, hanem a drágább telekárakat jobban megfizetni képes, főleg szolgáltatásokkal stb. foglalkozó egységek kerülnek a volt ipari és raktárterületek helyére. Ebben a szakaszban a város talán még inkább nyertese, mint vesztese a folyamatnak: jobb adóalanyokat kap, és csökken a tevékenységek közvetlen környezeti terhelése. Már most fennáll a veszélye viszont egy city-szerű monofunkciós belváros kialakulásának.

Figyelembe vettünk egy köztes hatást, amikor a kiköltöző vagy mint vállalkozó viszi magával a céget, vagy új munkahelyet keres az agglomerációban. Ez a hatás véleményünk szerint már inkább HII.-esnek tekinthető (2. ábra), hiszen nem egyszerű (kereskedelmi) forgalomváltozásról, hanem a gazdaság térszerkezetének átalakulásáról van szó. A munkahelyek e fenti formában való kiköltözésének szimulálására tehát beépítettünk egy becslési eljárást a modellbe. Ennek az alapja a vándorló háztartás becsült jövedelme. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1995-re vonatkozó adatai alapján kiszámoltuk, hogy egy Ft bérkiáramlás mekkora vállalati kibocsátást (halmozott termelést), ill. mekkora hozzáadott értéket eredményez. Ezeknek a szorzóknak a bázisán megbecsülhető, hogy egy meghatározott jövedelemmel rendelkező háztartás munkahelyváltása milyen (vállalati-vállalkozói) iparüzési adóbevétel-változást eredményez a helyi költségvetésben. Nagyon fontos ebben az esetben a kereskedelem megkülönböztetése a gazdaság más ágazataitól, hiszen lényegesen kedvezőbbek a rá vonatkozó adószabályok. A kereskedelem esetében a nettó árbevételből, amely az iparüzési adó alapját képezi, lehetőség van a költségek, beszerzések ráfordításának levonására, míg a többi szektor esetében ez

nem lehetséges¹¹. Ennek megfelelően tehát a kereskedelem esetében a becslés alapja a hozzáadott érték, míg a többi ágazat iparüzési adóját a kibocsátás alapján számoltuk. A kiköltözők esetében ennek megfelelően ágazatonként kellett meghatározni azt, hogy mekkora hányaduk válik meg városi munkahelyétől és keres újat az agglomerációban. A kiinduló modellben 10%-ban határoztuk meg a kiköltöző munkahelyek arányát. A szektorok szerinti összetétel meghatározásában a KSH országos adatát használtuk fel.

Forgatókönyvek és hatások

A modell alapján kapott eredményeket három forgatókönyv segítségével kívánjuk bemutatni (3. táblázat). Közülük kettő hipotetikus állapotokat tükröz (egy-egy tényező, tényező-együttes hatását teszteli), egy pedig a kiinduló állapotként bemutatott paraméterekkel rendelkező helyzetet, amely véleményünk szerint lényegében a tényleges helyzetnek felel meg.

3. táblázat. A forgatókönyvek tartalmának összefoglalása

Mutató	1. forgatókönyv	2. forgatókönyv	3. forgatókönyv
Lakóhely	agglomerációban	agglomerációban	agglomerációban
Köz- és piaci szolg. igénybev.	agglomerációban	agglomerációban	60%-ban agglomerációban
Munkahelyek	Budapesten	agglomerációban	10%-ban az agglomerációban
Beruházások (milyen mértékben követik a népesség változását)	Pest megye: 100% Budapest: 0%	Pest megye: 100% Budapest: 5%	Pest megye: 90% Budapest: 0%

1. forgatókönyv: csak a munkahely marad a fővárosban

Az első forgatókönyv szerint a költöző család(ok) mind a közszolgáltatásokat, mind a piaci szolgáltatásokat új lakóhelyén (lakóhelyükön) veszi(k) igénybe, a munkahelyek viszont 100%-ig helyben maradnak. Úgy tekintettük, hogy az egészségügy esetében 70%-kal kisebb, vagyis csupán 70%-os a szolgáltatások helyi igénybevétele. Megváltoztattuk viszont az eredeti modellhez képest azt, hogy az agglomerációs önkormányzat beruházásai változásának csupán 90%-ban kell követnie a népességszám növekedését. Eszerint a beruházások növekedésének aránya ebben az esetben megegyezik a népességszám növekedésével. Ebben a forgatókönyvben a fővárosi 0% érintetlen maradt.

A megye, ill. a főváros teljes népességét és az 1995-ös, mintegy 12 ezer fős budapesti népesség-vesztéséget figyelembe véve Pest megyének a költségvetési záró egyenlege 5,3%-kal mutat jobb eredményt, mint a vándorlások hatásának figyelembe vétele nélkül. A főváros záró költségvetési egyenlege eközben 1,8%-kal romlott. Amennyiben az egészségügy esetében is 100%-os lett volna a fogyasztás (és így a ráeső központi bevételek) „kiköltözése”, akkor Pest megyében további 0,3%-nyit javult, Budapesten pedig 0,2%-nyit romlott volna az önkormányzatok pénzügyi helyzete. Mindez

¹¹ Ez a szabályozás 1998-tól megváltozott és fokozatosan egységesítik az iparüzési adó rendszerét.

végző soron azt is mutatja, hogy a közszolgáltatások fenntartása még pénzügyi szempontból is érdeke az önkormányzatoknak.

Pest megye esetében a működési bevételek összességében 1,8%-kal növekedtek, ezen belül a megosztott adók (SZJA) mennyisége mintegy 6,0%-kal, a működési eredmény pedig 5,1%-kal haladta meg a rekonstruált költségvetésben szereplő értéket. A fejlesztési források közül egyedül az „egyéb átvett források” növekedtek, amelyek változása a lakosság számának alakulásától függ, de a beruházások növekedése ezt meghaladta, így összegésében a beruházási deficit is növekedett. Mindent egybevetve azonban jelentős mértékben javultak a költségvetési pozíciók, hiszen 1,2%-os népesség növekedés 5,3%-os javulást idézett elő a büdzsében. Budapest működési eredménye a korábbi, kis mértékű aktívum helyett, az elvándorlások hatására immár passzívumot mutat. A nettó működési eredményre vetítve 1,8%-os pozíció-romlásról van szó, ami megegyezik a költségvetés záró egyenlegének romlásával és a megosztott adóból származó bevételek csökkenésének mértékével. Ez utóbbi annak ellenére így van, hogy a legtöbb tétel a fővárosi összesített költségvetésben csökkent.

2. forgatókönyv: a munkahely is költözik

Ez a forgatókönyv egyetlen fő elemében különbözik az elsőtől, abban, hogy míg az előző esetben az összes munkahely a nagyvárosban maradt, addig itt a munkahelyek is követik a lakosságot és szintén egytől egyig az agglomerációba költöznek. Ennek másodlagos hatásaképpen a fővárosi beruházások mértéke változásában 5%-os népességarányos változást tettünk lehetővé.

Pest megye esetében ennek hatására valamivel több mint kétszeresére nőtt a beruházások száma az első forgatókönyvhöz képest. Itt az 1,2%-os népességnövekedés hatására 10,8%-kal több eredményt mutat, mint vándorlások nélkül. A fővárosban is mintegy kétszeresére nőtt a negatív hatás: a korábbi 1,8%-os romlással szemben a 2. forgatókönyvben 3,5%-kal rosszabb a záró egyenleg pozíciója.

A hatás természetesen mindkét esetben a helyi működési források (mindenekelőtt a helyi adók és ezen belül pedig az iparüzési adóbevételek) esetében jelentkezik, és a változás mértéke mindkét esetben meghaladja a megosztott adók változásának mértékét. Pest megyében 9%-kal nő a helyi adóbevételek mértéke és ennek hatására a nettó működési bevétel közel egyötödnivel növekszik, és javul a költségvetés záró egyenlege, méghozzá 10,8%-kal. A fővárosban az arányok nagyon hasonlóan alakulnak, de a mértékek, mint azt fentebb is tapasztaltuk, enyhébbek. A helyi működési bevételek csupán 2,1%-kal csökkennek. Nem sokkal, de kisebb súlyt képvisel Budapesten az iparüzési adó (76%-a a helyi adóbevételeknek), mint Pest megyében (79%). A főváros esetében az, hogy a 0,6%-os népesség csökkenést 5%-os mértékben követhette a beruházásokra fordított kiadások csökkenése, 0,03%-os javulást eredményezett ahhoz képest, mintha most sem hatott volna a beruházások volumenére a népességszám változása.

3. forgatókönyv: egy tipikus költözés hatása

A tipikus költözés forgatókönyve írja le azt az állapotot, amit reálisnak tartunk. A kiköltözők megosztva veszik igénybe a Pest megyei és a fővárosi piaci és közszolgáltatásokat. Mindkét esetben 60%-ban az új lakóhely lenne preferálva. Ez alól az egészségügy – ahogy máskor is – kivétel, itt összességében 42% lenne a helyi és 58% a fővárosi igénybevétel. A kiköltözők 10%-a változtatja meg munkahelyét, a többiek továbbra

is Budapesten dolgoznak. A beruházások a nagyváros környékén átlagosan 90%-ban követik a népesség számának változását, míg a nagyvárosban teljesen függetlenek attól.

Pest megyében a fenti változások hatására 6,5%-kal javulna a költségvetés záró egyenlege, a helyi előnyök és hátrányok összesített hatására. A megosztott adók növekedése, amely a legjelentősebb ebben a modellben, megegyezik a korábbi két modellben tapasztalttal, hiszen az SZJA mint legfontosabb összetevő növekedése a lakóhely változásától és a költözők számától függ. E két elem viszont a három forgatókönyv mindegyikében azonos. A helyi működési források növekedése ezúttal 1,5%-os. A többi tétel általában kis mértékben, 0,7% körül növekszik. Összességében a záró egyenleg 6,5%-os javulása mögött a nettó működési eredmény 12%-os javulása és a beruházási deficit 7,3%-os növekedése húzódik meg.

Pest megyében tehát ez a látszólag összetett paraméterű modell valójában a két fenti forgatókönyv előidézte helyzet közötti, alapvetően az első modellnek megfelelő, ám annál kicsit rosszabb mérleget előidéző állapotot mutat. Budapesten lényegében ugyanez a helyzet. Összességében 2,2%-kal romlott a költségvetés záró egyenlege. Az érintett költségvetési tételek (bevételek és kiadások) azonos módon, 0,6–0,7%-kal csökkentek. A nettó működési eredmény 2,3%-os romlása idézi gyakorlatilag elő a teljes költségvetés pozíciójának 2,3%-os romlását.

A modellek tanulságainak összegzése

A modellek alapján úgy tűnik, hogy a meglehetősen magas, de az érintett populáció esetében nem irreálisan megállapított jövedelem hatása valószínűleg nagyon erős és gyakorlatilag ez áll a költségvetési egyenlegek alakulása mögött (4. táblázat).

4. táblázat. A három forgatókönyv összehasonlítása: a költségvetések záró egyenlege

Önkormányzatok	Kiindulás Mrd Ft	1. forgatókönyv		2. forgatókönyv		3. forgatókönyv	
		Mrd Ft	%	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%
Pest megyei	6,96	7,33	+5,25	7,71	+10,78	7,41	+6,46
Budapest	22,40	22,12	-1,78	21,74	-3,46	22,02	-2,24

Szintén nagyon erős hatással volt a költségvetés alakulására a korlátozottan bár, de figyelembe vett munkahely-áttelepülés. Ennek oka azonban – részben a modellben alkalmazott számítási módszer miatt – szintén a jövedelem mértékében keresendő.

Ezek az eredmények nagyrészt megfelelnek az előzetes várakozásoknak. Némileg meglepő ugyanakkor az a tény, hogy a szolgáltatások igénybevételének hatása minimális. Az sem okoz drámai változást a helyi költségvetésekben, ha olyan településen veszik igénybe a közszolgáltatásokat, amely csupán a szolgáltatásokhoz közvetlenül kapcsolódó bevételekhez jut hozzá, és nincsenek extra bevételei a beköltözők után. Az ily módon előnyökhöz, felszabaduló kapacitásokhoz jutó, város környéki települések költségvetésének pozíciói sem javulnak a várt mértékben. Ennek a ténynek a következményei, mint az a tanulmány egészéből sejthető, rendkívül fontosak.

Érzékenységi vizsgálat

Az érzékenységi vizsgálat valójában egy olyan kísérlet, amikor egy vagy maximum két alapparamétert módosítgatva vonunk le következtetéseket az adott tényező(k)nek az egész modellre gyakorolt hatásából. Végső soron azokat az erőket keressük ilyenkor, amelyek hatása a legjelentősebbek a modell egésze szempontjából. A szuburbanizációs hatásmodell szempontjából négy tényezőt veszünk ily módon górcső alá: a jövedelmek változását, a szolgáltatások igénybevétele mértékének változását, a beruházások és népességszám-változása viszonyszámát és a munkahely-változtatás arányának változását.

Az érzékenységi vizsgálat eredményeit az alapmodell, vagyis a 3. forgatókönyv eredményei alapján állítottuk össze. A forgatókönyvekben is alkalmazott módon 12 ezer ember kiköltözésével számoltunk. Ez az információ nagyon fontos, hiszen a jövedelem mértéke a személyi jövedelem adón át közvetlenül, a munkahely-változtatáson át pedig közvetve hat. A munkahely-változtatók aránya a modellben tehát alapvetően befolyásolja a jövedelem hatását (5–7. táblázat).

A jövedelem hatása a táblázatokban a háztartás éves jövedelme 400 ezer Ft-onként ugrik, ez mintegy 17 ezer Ft-os keresőnkénti bruttó havi jövedelemnek felel meg. A modellekben alkalmazott 50 ezer Ft-os havi nettó személyes jövedelem kb. 1,2 milliós bruttó háztartás jövedelemnek felelt meg. Azt lehet látni, hogy még ebben a modellben is, ahol viszonylag kis arányú munkahely változtatással számoltunk, egy-egy 400 ezer Ft-os jövedelem-ugrás hatására 2,5–3,5%-ot is változik a Pest megyei költségvetés végső helyzete (12 ezer költöző esetén). Budapesten, ahol az átlagos jövedelem magasabb és az elköltözések aránya a népesség számához képest kisebb, 0,5–1,0%-os a hatása egy-egy ugrásnak. A táblázat a jövedelem és a munkahely költözésének együttes hatását mutatja. A jövedelem önálló hatása (0%-os munkahely változás esetén) Pest megyében tehát 2,5–3,5%-os, ugyanakkor, ha az összes munkahely átköltözik, a hatás közel duplája. Budapesten alapesetben 0,5–1,0%-os a hatás; amennyiben minden költöző munkahelye is kiköltözne, 1,5–2,0% körüli értékkel romolhatna a fővárosi költségvetések összesített záró egyenlege. Egyetlen háztartás költözésének hatása a megye egyik települési önkormányzata költségvetésének záró egyenlegére attól függően, hogy 200 ezer Ft vagy 1,6 millió Ft az éves jövedelme, 1,8–1,9%-os, Budapesten viszont csupán 0,01–0,02%-os változást idéz elő.

A lakóhely szerinti közszolgáltatások igénybevétele (5–6. táblázat):

Az, hogy a szolgáltatásokat helyben vagy a nagyvárosban veszik-e igénybe, eredendően a szuburbanizációs hatásvizsgálat elkészítésének egyik elindítója volt. Sejtethető volt, hogy a személyi jövedelemadó szerepe fontos, de a kérdés megfogalmazásakor a szolgáltatásokra és azok központi finanszírozásának hiányára tettük a hangsúlyt. Pest megyében a szolgáltatások helyi igénybevételének 30%-os növekedése mindössze 0,4–0,5%-os tehernövekedést jelent az önkormányzati költségvetésekben, ezzel párhuzamosan Budapesten 0,3–0,4%-os tehercsökkenés következik be. Két fontos megállapítás következik mindebből: 1. a vizsgálat során viszonylag nagy és összetett területi egység költségvetéséből indultunk ki, ami a szolgáltatások szempontjából viszonylag ki-

egyenlítette a fajlagos költségeket; 2. a szolgáltatások deficitje a jelen modellben alkalmazott számítási módszer alapján nem annyira drasztikus, hogy a lakóhelytől eltérő település szolgáltatásainak használata megrendíthesse egy-egy önkormányzat költségvetését, ill. az egyre inkább a szolgáltatáshoz és ellátottak számához kötődő finanszírozási rendszer megakadályozhatja a nagyobb problémák kialakulását.

5. táblázat. Érzékenységi vizsgálat I.

A háztartás összes éves jövedelmének és a helyi közszolgáltatások igénybevételének hatása

Pest megye, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: +6,46%				Budapest, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: -2,24%			
Háztartás jövedelem	Helyi közszolgáltatások igénybevétele a lakóhelyen			Háztartás jövedelem	Helyi közszolgáltatások igénybevétele a lakóhelyen		
(eFt/év)	20%	50%	80%	(eFt/év)	20%	50%	80%
200	+1,03%	+0,51%	-0,02%	200	-0,81%	-0,46%	-0,12%
800	+4,66%	+4,14%	+3,61%	800	-1,93%	-1,58%	-1,24%
1200	+7,08%	+6,55%	+6,03%	1200	-2,68%	-2,33%	-1,99%
1 600	+9,50%	+8,97%	+8,45%	1 600	-3,43%	-3,08%	-2,73%

6. táblázat. Érzékenységi vizsgálat II. Összefüggés a népesség változása és a beruházások kapcsolata, valamint a helyi közszolgáltatások igénybevétele között

Pest megye, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: +6,46%				Budapest, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: -2,24%			
Beruházás/ népesség változás	Helyi közszolgáltatások igénybevétele a lakóhelyen			Beruházás/ népesség változás	Helyi közszolgáltatások igénybevétele a lakóhelyen		
	20%	50%	80%		20%	50%	80%
0%	+8,48%	+7,95%	+7,42%	0%	-2,70%	-2,36%	-2,01%
50%	+7,74%	+7,22%	+6,69%	50%	-2,44%	-2,09%	-1,75%
90%	+7,16%	+6,63%	+6,11%	90%	-2,23%	-1,88%	-1,54%
100%	+7,01%	+6,48%	+5,96%	100%	-2,18%	-1,83%	-1,48%

A beruházások alakulása a költözések arányában (6. táblázat):

A modell leírásának több pontján visszatértünk erre a kérdésre, hiszen az általunk alkalmazott technika speciális, tehát vitatható. A rugalmassági táblák azt mutatják, hogy a mutató 0–100%-ra történő növelése Pest megyében mindössze 1,5%-os változást hoz a költségvetés záró egyenlegben, míg Budapesten alig 0,5%-osat. Vagyis az elvi fontossága mellett nem alakítja alapvetően át a modellben kapott eredményt.

A munkahely megváltozásának hatása (7. táblázat):

A munkahely változtatásának hatása a költözők jövedelmének nagyságától függ. Ezt a hatást a modellben alkalmazott számítási mód felerősítheti, de az összefüggés tényéhez nem férhet kétség és az alkalmazott módszer torzító hatása elenyésző. Amennyiben a Pest megyébe költöző háztartások évi átlagos jövedelme 200 ezer Ft,

akkor az, hogy a munkahelyük is a kiköltözik-e a fővárosból, alig 0,3%-os javulást idéz elő a megye önkormányzatai költségvetésének záró egyenlegében, és a budapestiekben nem egész 0,1%-os romlást okoz. Ha viszont a háztartásnak éves átlagos bruttó jövedelme 1,6 millió Ft lett volna a főváros környéke önkormányzatainak költségvetése több, mint 7,0%-kal erősödhetett volna, míg a nagyvárosban 2,0% feletti mértékben romló deficitet könyvelhettek volna el. Egyetlen ilyen magas jövedelmű háztartás ugyanakkor átlagosan mintegy 1,5%-os növekedést idézhet elő egy átlagos Pest megyei település költségvetésében, ha munkahelye is kitelepül vele együtt, míg Budapesten alig 0,01%-os csökkenést okoz.

7. táblázat. Érzékenységi vizsgálat III.

A háztartás összes éves jövedelmének és a költözők közül a munkahely-változtatók arányának hatása

Pest megye, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: +6,46%					Budapest, a költségvetés záró egyenlegének változása, kiinduló érték: -2,24%				
Háztartás jöved. (e Ft/év)	A költözők közül munkahely-változtatók				Háztartás jöved. (e Ft/év)	A költözők közül munkahely-változtatók			
	0%	10%	50%	100%		0%	10%	50%	100%
200	+0,24%	+0,33%	+0,70%	+1,15%	200	-0,32%	-0,35%	-0,46%	-0,60%
800	+3,60%	+3,96%	+5,42%	+7,24%	800	-1,36%	-1,47%	-1,92%	-2,48%
1200	+5,83%	+6,38%	+8,57%	+11,30%	1200	-2,05%	-2,22%	-2,89%	-3,74%
1 600	+8,07%	+8,80%	+11,72%	+15,36%	1600	-2,74%	-2,96%	-3,87%	-4,99%

A kiút

Az eddigiekben már többször tettünk olyan kijelentéseket, amelyek az önkormányzati rendszer egészére vonatkoztak. Távol áll azonban tőlünk, hogy az önkormányzati rendszer egészét minősítsük. Valójában az egész tanulmány mutatja, hogy egy viszonylag nyers, 1990-ben elméletek és vágyak nyomán megszületett rendszer miként alakul át 1997-re úgy, hogy ilyen, a jelenlegi rendszer szempontjából komplex problémát meglehetősen jól kezel.¹²

Nem volt e dolgozat célja az egyéni motivációk feltérképezése, csupán a jelenség leírására szorítkoztunk. Mindez háttérül szolgált az önkormányzati hatás-elemzésnek. A tendencia láthatóan egyértelmű: az emberek – már akik anyagilag tehetik, és életkörülményeik enyhülését vagy életminőségük javulását várják a változástól – igyekeznek a zöldövezetbe, családi házba költözni. Nehéz konkrét adatok nélkül véleményt mondani, tapasztalataink szerint azonban az ár és a megkívánt minőség jelentik a döntő szempontot abban a helyzetben, amelyben valaki a költözés mellett dönt. A kínálatot, ill. kínálati potenciált részletesen elemzi a PESTTERV és BUVÁTI által készített agglomerációs terület-felhasználás felmérés, ill. a részben ennek a vizsgálatnak az adatai alapján TOSICS I. és munkatársai (1997) által készített tanulmány. A kereslet empirikus adatok alapján történő feltérképezését ez utóbbi munka ígéri.

¹² Elképzelhető olyan, pl. regionális autonómián vagy a szolgáltatásokat a területi önkormányzatoktól függetlenül működtető rendszer, amely ezt a konfliktust meg sem érzi, de nyilván ezekben meg olyan jelenségek okozhatnak problémát, amelyek viszont a jelenlegi rendszerben nem merülnek fel konfliktusként.

Kérdés azonban, hogy ténylegesen probléma-e ez a főváros szempontjából. Óriási felkiáltójeles újságcikk tudatta ország világgal, hogy 2 millió alatt van a főváros népessége¹³. Vajon tényleg ez a probléma? A szerző magánvéleménye, hogyha egy városban csak 1,5 millió ember tud megfelelő körülmények között élni, akkor nincs miért ott 2,5 millió embert összezsúfolni. Nem a lakosok száma az egyetlen ok, amiért Budapest Kelet-Közép-Európa kiemelkedő metropolisza. De vajon nem fogy-e ki ez alatt a főváros szűkös pénzügyi forrásaiból? A mai magyar önkormányzatiság fontos sajátossága, hogy önálló településekből áll, ezek látják el a közfeladatokat, ugyanakkor hiányzik egy tevékeny középzsint, amely ténylegesen koordináló szerepet tölthetne be. Ebben a rendszerben különös kihívást jelent egy olyan jelenség, amikor a lakóhely és a munkahely különválnak, vagyis a jövedelmek máshol keletkeznek, mint a költségek. Láthattuk ugyanakkor, hogy az önkormányzati rendszer rendkívül differenciált finanszírozási megoldásokkal párosul, amelyben az elmúlt években – szerencsés módon – a szolgáltatásokhoz kötődő források egyre inkább az intézményekben ellátottak után, és egyre kevésbé az állandó népesség után járnak. Ennek a következménye, hogy bár deficitese a közszolgáltatások központi támogatása, vagyis az önkormányzatoknak ki kell egészíteniük azokat, mégsem következik be csőd egy 12 ezres populáció keresztf finanszírozásakor. Tény, hogy a befogadó önkormányzat jobban jár, a konkrét esetben népessége eredetileg kisebb volt és lakosai lényegesen szegényebbek voltak, mint az újonnan beköltözők.

A tanulmány, ill. az önkormányzati költségvetési modell, amely a legfőbb hozadéka ennek a kutatásnak, arra a következtetésre juttatta a szerzőt, hogy a fővárosnak a jelen körülmények között a minőségi munkahelyek megtartására kellene koncentrálnia, minőségi lakhatási lehetőségek kínálatát kellene fejlesztenie, és nem érdemes törődnie azokkal a költségvetési veszteségekkel, amelyek a környező települések növekedése folytán kiteleplülő lakosság által használt fővárosi közintézmények következtében keletkeznek, végső soron ezt a munkaadók iparüzési adója mindenképpen fedezi. Fontos lenne azonban, hogy a környező települések vezetőivel rendszeres kapcsolatot alakítson ki az összes fővárosi önkormányzat, mert a vitás kérdések rendezése inkább előnyös mint hátrányos, esetleg még saját polgárainak is használhat vele, és megelőzheti kimeneküléseket. Ugyanez igaz az agglomerációs önkormányzatokra is: problémáikra megoldást találhatnak az együttműködésben. 1995-től pénzügyi ösztönzőkkel próbálnak ebbe az irányba hatni. Az önkormányzatok pénzügyi támogatása egyre határozottabban az intézmények ellátottai és egyre kevésbé az állandó népesség száma szerint jár. Ezzel párhuzamosan a közösen üzemeltetett intézmények, az „átvállalt” ellátottak kiegészítő Ft-okat érnek. Ezek az intézkedések oda vezettek, hogy az intézmények fenntartásakor egyre kevesebb problémát okoz az, ami 1992–93-as adatokkal dolgozó fővárosi és országos tanulmányokban (ILLÉS I. 1994; HEGEDŰS J. 1994) az alapvető gondokat okozta. Ez a felismerés talán egyik legfontosabb eredménye e tanulmánynak.

A szakirodalom szerint is az önkormányzati rendszer egyik nehezen orvosolható konfliktusa a főváros és a környező települések között húzódik meg. Magát a konfliktust és a különböző okokat többben is megvilágították (HEGEDŰS J. 1994, 1995; HORVÁTH M. 1993; PERGER É. 1994). Hosszabb távon csak az jelenthet megoldást, ha a jelenleg működő, fővárosi szintű feladat- és forrásmegosztás helyébe vagy azzal párhuzamosan egy regionális szintű együttműködés jön létre. Ennek egyaránt kell szolgálnia az évszázados értékek védelmét, a városban bennrekedő, szegényebb néprétegek támogatását, ill. azoknak az érdekeit, akik a város adminisztratív határain kívül élnek, de

¹³ Népszabadság, 1996. szept. 6.

a városban dolgoznak, és ily módon végső soron mégis hozzájárulnak a városban az általuk használt szolgáltatásokhoz. (A munkahelyük által és az igénybe vett piaci szolgáltatásuk után fizetett iparűzési adó formájában, valamint a normatívákkal, amelyeknek összege az esetükben több lehet, mint ami az önkormányzatokat a helyben lakók után megilleti.)

Magyarországon a szuburbanizációs fejlődés viszonylag korai szakaszában tart: egyelőre elsősorban a népesség hagyja el a nagyvárost, ill. a közvetlen lakossági szolgáltatások egy része, valamint a városi telek- és bérleti árakat megfizetni képtelen tevékenységek keresnek megoldásokat a városon kívül. Ez végső soron még előnyös is lehet a városnak, amennyiben pl. bevételi szerkezetét (helyi adók) adaptálni tudja az új helyzethez (iparűzési adó súlya, az ingatlanok értékére kivetett adó), és nem törődik azzal, hogy egy monofunkciós belváros alakul ki. Ezt aktív várospolitikával és jelentős mértékű saját befektetéssel (ingatlan-felvásárlásokkal, rehabilitációval, ill. különböző árfekvésű bérlakások kialakításával) ellensúlyozhatja. Végső soron a népesség elvándorlása jelentheti a lehetőséget a jobb minőségű, nagyobb, tágasabb lakások kialakítására, és leromlott épületek helyén zöldterületek kialakítására, ezzel mintegy a szükségből erényt kovácsolva.

IRODALOM

- A budapesti agglomeráció területrendezési terve 1997. – BUVÁTI – PESTTERV, Budapest.
- HEGEDŰS J.–PALLAI K.–TOSICS I. 1994. Budapest várospolitikai programja. – Városkutatás Kft., Budapest.
- HORVÁTH M. T.–PÉTERI G.–TOSICS I. 1993. Budapest és környéke közigazgatási modellje. – Városkutatás Kft., Budapest.
- ILLÉS I. 1994. Az önkormányzatok finanszírozása, gazdálkodásuk hatékonysági kérdései. – In: CSEFKÓ F. (szerk.): Tér és közigazgatás, MTA RKK – Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- KOK, H.–KOVÁCS, Z. 1998. The conditions of suburbanization around Budapest. – Paper presented at ENHR conference in Cardiff.
- KOVÁCS R. 1992. Települési egyenlőtlenségek – területi feszültségek. – In: ANDORKA R.–KOLOSI T.–VUKOVICH GY. (szerk.): Társadalmi Riport. TÁRKI, Budapest.
- KOVÁCS, R. 1996. Migration in Hungary. – Paper prepared for the Conference „Housing and European Integration” ENHR/SBI, Helsingore – Budapest.
- PERGER É. 1994. A budapesti agglomeráción belüli területi koordináció lehetséges útjai. – In: CSEFKÓ F. (szerk.): Tér és közigazgatás, MTA RKK – Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- Pest megye területfejlesztési koncepcióját megalapozó tanulmányok. 1997. – MTA RKK – PESTTERV, Budapest.
- PETERSON, G. 1996. Az önkormányzatok infrastrukturális beruházásának támogatási rendszere. – Városkutatás Kft. – The Urban Institute, Budapest–Washington.
- TOSICS I. 1997. Szuburbanizáció és városfejlődés Budapesten. – Kutatás I. rész, Budapest.
- VÁGI G. 1991. Magunk, Uraim. – Gondolat, Budapest.

by *R. Kovács*

S u m m a r y

The paper deals with the actual and potential financial consequences of the suburbanisation for Budapest and its agglomeration, based on modelling. According to these calculations postulating varied conditions the suburbanisation process causes a loss in the budget of the national capital but its amount does not pose a real problem provided the present rate of moving out. Budgets of the much smaller settlements in the agglomeration might be affected thoroughly by the population moving in but this impact is highly differentiated by settlements.

Nevertheless this shift in budgets creates a new source of conflict between the capital and surrounding settlements. On the long run the only solution would be a collaboration on a regional level serving the interest of both the citizens living and working in Budapest and those having moved out of the capital but retaining employment there.

Translated by L. BASSA

A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. Nemzetközi Konferencia anyag Pécs, 1999.

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete, valamint a tübingeni Föderalizmus Kutatók Európai Központja 1999. május 27-28-án rendezte meg Pécsen a „Régiók szerepe a bővülő Európai Unióban” című konferenciát a Friedrich Ebert Alapítvány támogatásával. A nemzetközi konferencia immár rendszeresen ötévenként kerül megrendezésre, azzal a céllal, hogy a neves külföldi és hazai szakemberek megvitassák a regionális politikában bekövetkezett változásokat, és eszmét cseréljenek az egyes országok által követett területfejlesztési alapelvekről.

A konferencia három konkrét, aktuális célt tűzött ki:

- helyzetképet adni a közép-kelet-európai országok regionális átalakulásáról, területfejlesztési céljairól, eszközeiről és intézményrendszeréről;
- bemutatni az európai reformtörekvéseket, azok várható hatását Közép-Kelet-Európára;
- információval szolgálni a Dunántúli Tudományos Intézet kutatásairól, tudományos eredményeiről és a magyar regionális politika eredményeiről.

A fentiek mellett célként fogalmazódott meg a különböző intézményekben folyó kutatómunka megismerése, az intézmények közti hosszabb távú együttműködés kialakítása.

A konferencia előadói közt „mindkét oldal” jelentős számban képviseltette magát: a szervezők és más magyar intézmények (Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Miniszterelnöki Hivatal) előadói mellett szinte az összes közép-kelet-európai országból (ukrán, cseh, román, bolgár, horvát, lengyel, szlovén és orosz szakemberektől) hallhattak a résztvevők színvonalas előadásokat, míg az Európai Unió regionális politikájának fejleményeiről neves holland, német, svéd és dán előadók számoltak be.

Az Európai Unió országaiból érkező szakértők általában átfogóbb témákat mutattak be, alkalmazva a regionális tudományok elméleti alapvetéseit (regionális tervezés és önkormányzás problémái az EU-ban, az uniós várospolitikai koncepciók bemutatása, Agenda 2000, vállalkozásfejlesztés és

regionalizmus). A közép-kelet-európai országok előadói többnyire az egyes országok regionális fejlődésben elért eredményeit ismertették.

Az egyik leggyakrabban elhangzott fogalom, központi kérdés a decentralizáció volt. A nyugat-európai partnerek tapasztalatai egyértelműen a régióépítés fontosságát támasztották alá. Az elmúlt évtizedekben azokban az országokban, amelyek decentralizált és regionalizált berendezkedésűek, a régiók közti fejlettségbeli különbségek lassan, de biztosan csökkentek, mint az unitárius országokban növekvő tendenciát mutatnak. Különbséget kell tennünk azonban a nyugat-európai, szervesen kialakult regionalizmus és a kelet-közép-európai, formalizált regionalizmus között. Kulcskérdés, hogy végig kell-e járnia Magyarországnak a centralizációtól a dekoncentráción keresztül a decentralizációhoz vezető utat, vagy a külföldi tapasztalatok átvételével korábban megindulhat-e a régiók kialakításának folyamata.

Az uniós bővítés problémakörét dolgozza fel HORVÁTH Gyula: „Az európai regionális politika és a kelet-közép-európai bővítés” c. előadása. A szerző üzenetértékű megállapítása az, hogy a területfejlesztésben a jelenleginél nagyobb fontosságot szükséges tulajdonítani az önerőre is építő, a perifériákról kiinduló fejlesztési felfogásra. Ez talán jelzi talán azt is, hogy – véleményem szerint – fontosabb a saját erőforrásokra történő koncentráció és ezek fejlődési lehetőségeit prezentáljon marketing tevékenység mintsem a nyugatról remélt támogatásokra épülő passzív várakozás. Különösen fontosnak vélem kiemelni, hogy decentralizáció tényének és jelentőségének a szerző által történő megközelítési formáját. Ezek szerint a regionális fejlesztés törvényi szabályozásából fakadó decentralizációs szívvá hatás némiképp ellensúlyozhatja az európai léptékű regionális központok hiányát. Magára a decentralizációs folyamatra az előadó háromféle modellt is felvázol. Az első szerint a regionális és a központi szervek közti munkamegosztást világos és egyértelmű szabályok rendezik. Ebben a modellben a régiók széles tervezési jogosítványokkal és saját bevételekkel rendelkeznek. A második modell lényege, hogy a központból csak bizonyos – tervezési, fejlesztési stb. – funkciók települnek át a régiókhoz. A harmadik esetben a központ és a területi szervek között csak eseti jelleggel kerülhet sor feladati, felelősség megosztásra. A három lehetőség közül az előadó szerint a második megvalósítására mutatkozik reális esély térségünkben.

A holland Henk VOOGLT professzor előadásában a regionális tervezéssel – mint a regionális szintű tevékenységek koordinációjával – foglalkozott, bemutatva a tervkészítés közösségi kooperáción és hálózati partnerkapcsolat építésén nyugvó formáit. A kormányzást ez esetben mint a közös ügyek kezelését, míg tervezést új megközelítésben, mint a fejlődés szándékos irányítását definiálták, a regionális tervezés pedig a tevékenységek regionális koordinálását jelentette. A regionális tervezés által kezelt területek meglehetősen szerteágazóak. Kiterjednek a népesség mobilitásának és a közlekedés fokozódó zsúfoltságának kezelésére, a környezeti minőség megőrzésére vagy javítására, a vízgazdálkodás ellenőrzésére, a városi növekedés ellenőrzésére és keretek közt tartására, illetve a regionális érdekképviselő biztosítására is.

A regionális tervezés régen felülről irányított, központi kormányzati tevékenység volt, amelynek középpontjában a regionális tervek kialakítása állt. A mai megközelítésben a tervezés mint folyamat fontosabb, mint maga a terv, és erős súlyponteltolódás figyelhető meg a formális eljárásoktól az informálisak irányába. Az új paradigma a hálózat, a network, a regionális tervezés és fejlesztés komplex szervezetének kiépítése, amely viszont szükségessé teszi az aktorok, illetve azok érdekeinek és céljainak definiálását, a problematikus területeinek pontos meghatározását, mindezt pedig oly módon, hogy az képes legyen kezelni az egyéni és a kollektív érdekek esetleges ütközésének társadalmi dilemmáját.

A bolgár Geshe GESHEV előadása átfogó áttekintést nyújt a bolgár regionális fejlődésről, a problémát a tágabb délkelet-európai térbe ágyazva. Az előadás szövege a Dél-Kelet-Európa vonatkozó regionális tervekről, amelyek – az előadás tanúsága szerint – alapvetően a régiók szervezeti kereteinek meghatározásáig terjed. Ezt követően a szerző szűkebb hazájának, Bulgáriának régióépítéssel kapcsolatos problémáit elemzi. Ezek közül elsősorban a régiók lehatárolásának kritériumait érdemes kiemelni. Az egyes régióknak a következő követelményeknek kell megfelelniük:

(A cikk folytatása a 125. oldalon)

A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban¹

IZSÁK ÉVA²

A magyar településhálózat átrendeződését, az urbanizációs folyamatot és a kapcsolódó szuburbanizációt Magyarországon az elmúlt évtizedben három olyan jelentős hatás érte, amelyek alapvetően átrendezték a strukturális viszonyokat. Ennek következtében a települések közötti pozícióváltás mértéke és sebessége felgyorsult. A folyamatok áttekintését és elemzését nehezíti, hogy ezek még jelenleg is tartanak, éppen ezért csak belülről, a különböző mozgások és átrendeződések közben tudjuk vizsgálni azokat. Hatásuk azonban már most is érzékelhető, hiszen azokon a településeken, ahol a reakcióidő rövidebb, azaz a változásokra történő reagálási sebesség gyorsabb, már ma is jól érzékelhető az átalakulás. A tanulmány a budapesti agglomeráció települési sorrendjében betöltött pozíciók változásának a mértékét és irányait próbálja bemutatni.

A magyar településhálózatot ért hatások

A centrum – periféria viszonyok megváltozása

Az államszocialista időszak településpolitikájának az eredménye az ország rendkívül egyenlőtlen településhierarchiája lett. A főváros–vidék dualizmusa még ma is látványos. A „Központi körzet” (Budapest és Pest megye) részesedése a fejlett piaci szolgáltatások ágazatából 1994-ben 63%-os volt (HORVÁTH GY.–ILLÉS I. 1997)³. Ugyanakkor az agglomerációs térség egészének a fejlődését is hosszú időn keresztül a központ (Budapest) és a peremi részek (agglomerációs települések) kapcsolata határozta meg. A centrum és a periféria társadalmi-gazdasági viszonyainak fontos tényezője az ingavándor-forgalom iránya és mértéke volt. A folyamat a 80-as évek végén gyors csökkenésnek indult. Az ipari munkahelyek megszűnésével vagy átalakulásával a főváros (centrum) már sokkal kevesebb munkaerőt igényelt, emiatt a koncentráció és a dekoncentráció folyamatai átalakultak. A lakosság korábbi, budapesti koncentrációját az 1990-es években a dekoncentráció jellemzi. A központból kifelé irányuló vándorlás a szuburbanizációs folyamat erősödését eredményezte, s ezzel egyidőben megindult a főváros környéki új munkahely-koncentrációk kialakulása is.

¹ A tanulmány az F 030788. sz. Ifjúsági OTKA pályázat támogatásával készült

² ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

³ Íle de France: 33%, Délkelet-Anglia 43%, Lisszabon és Tejo völgy: 34%

Közigazgatási rendszer átalakítása

A közigazgatási rendszer átalakítása, az önkormányzatiság bevezetése olyan folyamatokat indított el, amelyek az ország társadalmi-gazdasági térszerkezetének az átalakulásához vezettek. Az önkormányzatiság új energiákat szabadított fel. Megerősödött a helyi politika, miközben egyre gyengébbé vált, majd teljesen megszűnt a központi irányítás szerepe. A települések központi finanszírozását ma már egyértelműen a normatív finanszírozás jellemzi. A többi bevételt az egyes települési önkormányzatoknak maguknak kell előteremteni.

Települési verseny – harc az új gazdasági tér megszerzéséért

A centrum–periféria viszonyok átalakulása és az önkormányzatiság bevezetése életre hívta a „települések versenyét” (ENYEDI GY. 1996), amely előrevetíti a „sikeres” és „vesztes” települések megjelenését. Az új gazdasági tér kialakításában azok a sikeres települések, amelyek belső és külső erőforrásait egyaránt tudják hasznosítani. Ezek szerepe egyre inkább nő, míg a vesztes települések lemaradnak, s egy idő után már lehetetlenné válik számukra az önállóság. A települések versenye egyben a térségek, régiók versenyét is jelenti. A gazdasági tér kitöltéséért folytatott küzdelemben azok a régiók lesznek a nyertesek, ahol sok a sikeres település.

Verseny a városok között

A Központi körzet, és ezen belül Budapest szerepe a magyar településhierarchiában az elmúlt évtizedekben egyértelműen meghatározó volt. Az 1945 utáni évtizedekben a vidéki városok szerepköre sokoldalúbbá vált, városi funkciójuk volumene megnövekedett, de helyzetük a városhálózatban alig változott (BELUSZKY P. 1972). A településhálózatot ért hatások eredményeként a pozícióváltozások a 90-es években felgyorsultak.

A magyarországi városhálózatra az elmúlt években több olyan vizsgálat is készült, amelyek azt elemzik, hogy az egyes települések hol tartanak a gyorsuló települési versenyben. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején lezajlott első nagy változások hatását mutatja az a faktor- és klaszteranalízis, amely a települések innovációs környezetét vizsgálta a városhálózat 165 egységére⁴ vonatkoztatva. A fővárossal határos városok közül Budaörs és Érd helyzetére a *speciális innovációs központ, kommunikáció- és vállalkozás-orientált megújítási környezet* volt a jellemző. Kiemelkedett a kommunikációs tényezők szerepe (telefon-, telefax-ellátottság), valamint a vállalkozás-aktivitás számos mutatója, főként a vegyes vállalatok megtelepedési aránya és sebessége (RECHNITZER J. 1993).

⁴ A vizsgálat időpontjában Budapesttel együtt 166 városi jogállású település volt.

A városok piacgazdasági átmenetben betöltött szerepét mutatja be az a tanulmány, amely az aktuális gazdasági dinamika-elemek, ill. a válságjegyek mutatóival elemzi az ország 199 városát⁵. A faktoranalízis eredményeként felállított rangsor négy nagyobb jelzőszám-csoportot vizsgált: vállalkozási aktivitás, a személyi jövedelemadózás mutatószámai, a munkanélküliség területi adatai, a külföldi tőkeaktivitás (NEMES NAGY J. 1996). A végső sorrendben az agglomerációs városok a következő helyezési számokat kapták: Szentendre 2; Budaörs 3; Érd 24; Dunakeszi 31; és Szigetszentmiklós 77⁶. 1997-ben újabb 17 település nyert városi rangot, s ez némileg átrendezte a települési rangsort. Az ismételt, azonos mutatószámokkal történt faktoranalízis eredménye: Budaörs 1 (!); Dunakeszi 12; Érd 28; Pilisvörösvár 32; Szigetszentmiklós 43; Pécel 56; Gyál 123. A korábbi vizsgálathoz képest valamennyi település „előrelépett” a rangsorban, az újonnan városi rangot nyertek pedig viszonylag rosszabb helyezést kaptak.

A szuburbanizációs vagy sikerindex alkalmazása

A városok közötti sorrendben a budapesti agglomeráció települései előkelő helyet foglalnak el. Látszólag „egységes erő” képviselnek a főváros mellett, azonban a belső különbségek és a differenciálódási folyamat mértéke jelentős eltéréseket mutat a területen belül. Az agglomerációs települések közötti differenciálódási folyamat jellemzésére komplex mutatószámot (szuburbanizációs vagy sikerindex) alkottunk, amelyet a rendelkezésre álló adatok településekre képzett rangsorából, a rangszámok összegzésével képeztünk. Az index előnyös vonása összetett jellegén túl az, hogy dimenzió nélküli, középértéke pedig bármely időpontra vonatkoztatva változatlan. Épp ezért értékingadozása (a szélsőértékei közti különbségnek), a települések közötti eltérések növekedését, a fokozódó differenciálódást mutatja (IZSÁK É. 1998).

A humán erőforrások helyzete

A humán erőforrások vizsgálata elsősorban a népességi mutatók számszerű változásaival, adott területen élő humán-populáció szerkezetével, valamint mindezek minőségi jellemzőivel foglalkozik. Ez utóbbiak közül kiemelkedő jelentősége van a humán endogén erőforrások alapját jelentő képzettségi szintnek, valamint a foglalkozási szerkezetnek. Ezek alapvetően befolyásolhatják a térség vagy település gazdasági szerkezetét, s ezen keresztül fejlődését is (*1. táblázat*).

A vizsgált terület népesedési folyamatait, humán erőforrásainak helyzetét és azok változásait nagymértékben meghatározták (és meghatározzák) az országos, s ezen

⁵ 1995. július 1-jén a fővárossal együtt 200 városa volt az országnak.

⁶ Az első tíz település: Sopron, Szentendre, Budaörs, Hévíz, Mosonmagyaróvár, Székesfehérvár, Szeged, Győr, Gödöllő, Kecskemét. Tehát a budapesti agglomerációban két település is az első öt között van.

1. táblázat. A humán erőforrások rangsorszámai és szuburbanizációs indexei

Település	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Diósd	4	11	2	7	5	29
Solymár	3	20	3	9	2	37
Nagykovács	1	22	10	4	7	44
Nagytarcsa	21	4	6	5	8	44
Szentendre	17	17	4	12	1	51
Budaörs	18	16	5	10	4	53
Pilisborosjenő	8	8	14	14	10	54
Dunakeszi	23	5	7	20	9	64
Százhalombatta	42	1	12	1	12	68
Szigetszentmiklós	20	7	9	22	15	73
Leányfalu	5	41	8	21	6	81
Halásztelek	40	2	15	13	16	86
Tököl	2	21	26	8	31	88
Budakeszi	41	14	1	31	3	90
Fót	13	19	25	11	23	91
Szigethalom	15	3	33	6	37	94
Üröm	38	6	19	16	17	96
Csobánka	6	43	31	2	20	102
Göd	19	32	11	29	13	104
Maglód	9	25	35	3	34	106
Budakalász	24	34	13	28	11	110
Pilisszentiván	12	28	28	18	25	111
Pomáz	29	29	16	23	14	111
Érd	14	24	23	34	19	114
Ecser	32	15	17	30	27	121
Kerepestarcsa	33	18	21	27	22	121
Csömör	28	23	29	19	29	128
Mogyoród	10	31	39	15	33	128
Tahitófalu	7	33	34	25	32	131
Gyál	31	10	40	17	40	138
Taksony	27	13	37	26	35	138
Pécel	26	39	22	35	18	140
Törökbálint	37	30	20	33	21	141
Gyömrő	16	37	27	36	26	142
Csomád	25	9	42	24	43	143
Tárnok	11	27	36	32	39	145
Pilisvörösvár	22	38	30	37	27	154
Dunaharaszti	36	35	18	42	24	155
Vecsés	39	26	24	38	30	157
Alsónémedi	35	11	43	39	41	169
Üllő	30	36	32	40	37	175
Szigetmonostor	34	40	38	40	42	194
Pócsmegyer	43	42	41	43	35	204

Mutatók: 1. vándorlásból származó különbözet a lakosság %-ban, 1990–1995; 2. inaktív népesség %-os aránya, 1990; 3. nem fizikai foglalkozásúak az aktív keresőkből, %-ban, 1990; 4. aktív korúak (18–59 évesek) %-os aránya a népességből, 1990; 5. diplomások aránya a 24 éves és idősebb népességből, 1990; 6. 1–5 mutató értéke összesen.

belül a Pest megyei folyamatok. A 70-es évek a Központi körzet felé irányuló nagy bevándorlások időszaka volt. Az agglomeráció szinte minden településén pozitív volt a vándorlási mérleg. A legnagyobb népességbefogadók ekkor a városok (Érd, Szigetszentmiklós, Dunakeszi). A 80-as években a folyamat jelentős változásokon ment keresztül. Megindult a *koncentrált vándorlás*. A pesti oldalt az elvándorlási folyamat erősödése jellemezte, míg a budai oldal településeit a bevándorlás. A 90-es években a vándorlási folyamatnak nemcsak a mennyiségi mutatói változtak, hanem a minőségi jellemzői is. A negatív demográfiai folyamatok napjainkban azokra a területekre jellemzőek, ahol korábban a főváros ipari munkahelyein munkát vállalók telepedtek le⁷. A fővárosból megindult kitepedés a budai oldal településeire jellemző, ahol az belső erőforrások helyzete gyorsan javul. A kitepedő, elsősorban magas státusú népesség a szuburbanizálódó települések sikerességének alapja. A fővárossal közvetlenül szomszédos települések humán erőforrásainak helyzetét *földrajzi kettősség* jellemzi. Egyetlen olyan település van a 25 település közül, amely a budai oldalon fekszik és a rangsor utolsó harmadában van (Törökbálint). Ugyanakkor a pesti oldal települései közül csak kettő van, amelyik az első harmadba esik (Nagytarcsa, Dunakeszi).

A települési pozíciók változása 1990–1995 között

Az 1990–1995 közötti változások elemzése a mindkét időpontból rendelkezésre álló 5 változó (természetes szaporodás, egy főre jutó átlagos jövedelem, a lakásépítés, a csatornázottság és a kiskereskedelmi bolthálózat egy főre vetített adata) elemzésével volt lehetséges. A 2. táblázat az egyes településeknek a szuburbanizációs index alapján létrejött sorrendjét mutatja.

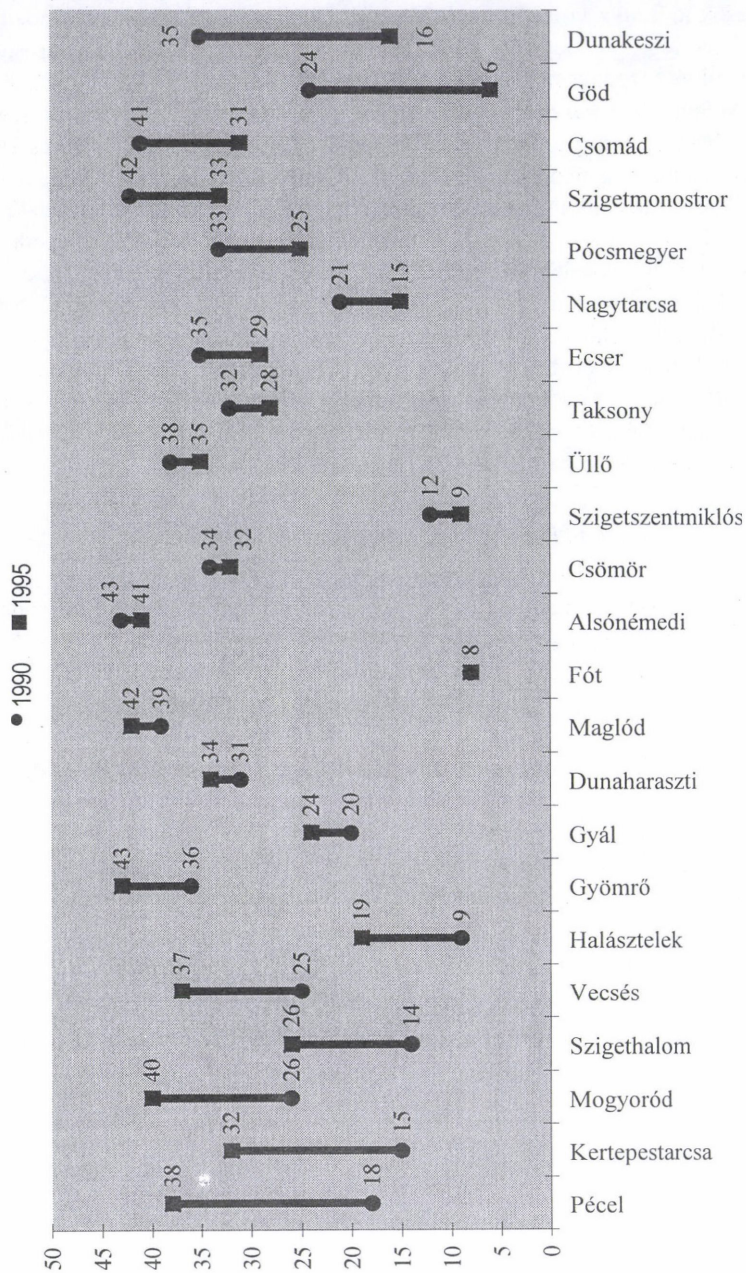
A vizsgált időszak alatt a települések 40%-án (17 település) történt jelentős elmozdulás (1–2. ábra). A számításhoz használt 5 mutató segítségével megállapítható, hogy a települések 19%-án ez a változás pozitív volt, azaz legalább 10 helyet ugrottak előre a szuburbanizációs index sorrendjében. A települések 21%-án (9 település) ez a változás negatív irányú, azaz legalább 10 helyet ugrottak hátra a sorrendben (1–2. ábra).

Települések, ahol az elmúlt öt év alatt jelentős pozícióváltás történt

Felzárkózók – pozitív elmozdulás: Üröm (20) Tahitótfalu (18), Göd (18), Pilisborosjenő (15), Tököl (15), Diósd (13), Nagykovácsi (11), és Csomád (10).

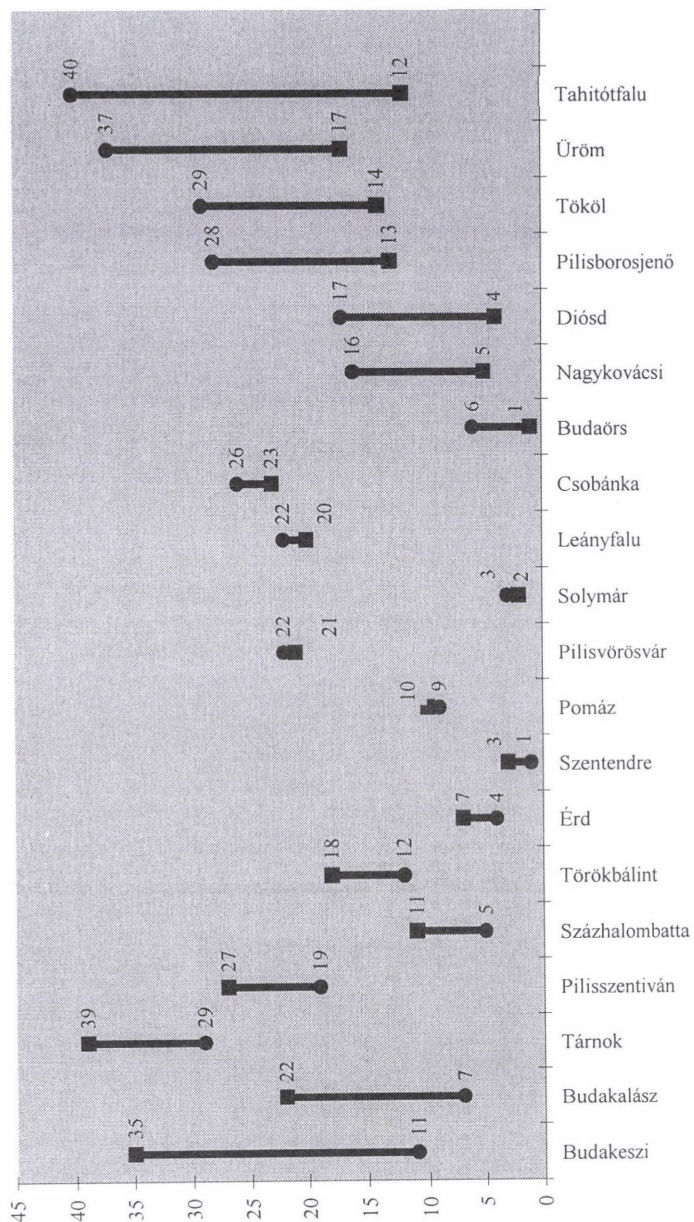
Lemaradók – negatív elmozdulás: Pécel (-20), Kerepestarcsa (-17), Budakalász (-15), Mogyoród (-14), Dunakeszi (-14), Budakeszi (-14), Vecsés (-13), Tárnok (-10), Halásztelek (-10).

⁷ A negatív mérleg elsődleges oka nem az elvándorlás, hanem az, hogy nincs bevándorlás a területre. A népességszáma főként természetes demográfiai folyamatok miatt csökken.

I. ábra. Pozíció-váltás a pesti oldalon a szuburbanizációs indexek alapján
Changes in the ranking of settlements on the Pest side based on the suburbanisation index

● 1990 ■ 1995

2. ábra. Pozíció-váltás a budai oldalon a szuburbanizációs indexek alapján

Changes in the ranking of settlements on the Buda side based on the suburbanisation index

2. táblázat. A budapesti agglomeráció településeinek szuburbanizációs indexei

Szuburbanizációs index	1990	1995	Változás
É-i szektor			
Csomád	35	31	10
Dunakeszi	2	16	-14
Fót	8	8	0
Göd	24	6	18
Leányfalu	22	20	2
Tahitófalu	40	12	28
Pócsmegyer	33	25	8
Szigetszentmiklós	42	33	9
Átlag	25,6	18,9	–
K-i szektor			
Csömör	34	32	2
Ecser	35	29	6
Gyömrő	36	43	-7
Kerepestarcsa	15	32	-17
Maglód	39	42	-3
Mogyoród	26	40	-14
Nagytarcsa	21	15	6
Pécel	18	38	-20
Üllő	38	35	3
Vecsés	25	37	-12
Átlag	28,7	34,3	–
D-i szektor			
Alsónémedi	43	41	2
Dunaharaszti	31	34	-3
Gyál	20	24	-4
Halásztelek	9	19	-10
Szigethalom	14	26	-12
Szigetszentmiklós	12	9	3
Taksony	32	28	4
Tököl	29	14	15
Átlag	23,7	24,4	–
Ny-i szektor			
Budakeszi	11	35	-24
Budaörs	6	1	5
Diósd	17	4	13
Érd	4	7	-3
Nagykovács	16	5	11
Solymár	3	2	1
Százhalombatta	5	11	-6
Tárnok	29	39	-10
Törökbálint	12	18	-6
Átlag	11,4	13,5	–
ÉNy-i szektor			
Budakalász	7	22	-15
Csobánka	26	23	3
Pilisborosjenő	28	13	15

2. táblázat folytatása

Szuburbanizációs index	1990	1995	Változás
ÉNy-i szektor			
Piliszentiván	19	27	-8
Pilisvörövár	22	21	1
Pomáz	9	10	-1
Szentendre	1	3	-2
Üröm	37	17	20
Átlag	18,6	17,0	–

A települési pozíciók területi (szektoriális) különbségei is jól tükrözik az agglomeráción belüli eltéréseket. Két szektor van, ahol jelentős elmozdulás történt a vizsgált mutatók alapján öt esztendő alatt. Az egyik a felzárkózó Északi szektor, ahol a szektor településein jelentős pozitív elmozdulás tapasztalható. A másik a lemaradó Keleti szektor, ahol a települések többségében negatív elmozdulás történt a vizsgált időszakban, és a lemaradó települések többsége is itt található. Az 1990 és 1995 közötti pozícióváltások hátterében – a vizsgált öt mutató alapján – azok a tendenciák a meghatározóak, amelyek a népesség számának változásával, valamint az egy lakosra jutó lakás-építések számával magyarázhatóak.

A *felzárkózó* települések közül egyedül Nagykovácsi jelent kivételt, ahol nem az épített lakások számának ugrásszerű növekedése magyarázza az előremozdulást, hanem a szolgáltatások (kereskedelmi boltok) számának fajlagos növekedése. A többi településen az elsődleges „felzárkóztató erő” a lakások számának növekedése. Emellett Göd kivételével valamennyi település a főváros budai oldalán található, s így „háttér-magyarázataként” a földrajzi fekvés és a kedvező környezet is.

A *lemaradók* esetében hasonló okokkal magyarázható a negatív elmozdulás, azaz kevés lakás épült, kevesen költöztek be (ill. ki a fővárosból) a vizsgált településre. A földrajzi fekvés szerepét elemezve meg kell említeni, hogy Budakeszi mint a fővárossal közvetlenül is határos település, természetvédelmi terület mellett fekszik, azaz itt nem is várható az építkezések ugrásszerű növekedése.

Az utóbbi évtized spontán fejlődési tendenciáit összefoglalva: a budapesti agglomeráción belül Budapest és a szomszédos, agglomerációs gyűrű népesedési folyamatainak növekvő kontrasztját a sugárirányú szektorok fejlődésében mutatkozó eltéréseket (a Budai-hegység elit peremvárosainak látványos gyarapodását s a DK-i szektor relatív lemaradását), valamint a peremvárosi gyűrű funkcióinak bővülését és – immár hivatalosan elismert formában – területének növekedését emelhetjük ki (IZSÁK, É.–PROBÁLD, F. 1998). A folyamatok eredménye, hogy 1997-től kibővítették a budapesti agglomerációt, ami Budapesten kívül immár 44 helyett 78 települést (ezen belül 9 várost) foglal magába.

A peremvárosi övezet lakosságának száma 1997. jan. 1-jén 588 ezer fő volt, az egész agglomeráció népessége (2 474 ezer fő) pedig Magyarország lakosságának közel 1/4-ét képviselte. A terület már csak nagyságánál fogva és népességkoncentrációja miatt is az ország legjelentősebb településegysége. Az elmúlt évtized rendkívül gyors változásai előrevetítik a jövőbeni fejlődési irányokat, a pozíció-váltások további menetét. A

regionális fejlesztések nem titkolt célja a belső erőforrások minél erőteljesebb kihasználása, a településeken belüli potenciálok felhasználása. A települések kedvező külső (exogén) adottságai (földrajzi fekvés, kulturális-, történelmi gyökerek, kötődések és kapcsolatok), valamint a településekben rejlő belső (endogén) erőforrások hasznosítása és együttes kihasználása a siker alapvető kulcsa.

IRODALOM

- BELUSZKY P. 1972. Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. – Földr. Ért. 21. 1. pp. 121–141.
- ENYEDI GY. 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. – Budapest, pp. 59–77.
- HORVÁTH GY.–ILLÉS I. 1997. Regionális fejlődés és politika (Regional development und Policies.) Európai Tükör, Műhelytanulmányok 16. KSH, Budapest.
- IZSÁK É. 1998. A természeti és társadalmi környezet hatása Budapest határmenti területeinek a fejlődésére. – Ph.D. értekezés. Kézirat, ELTE TTK
- IZSÁK, É.–PROBÁLD, F. 1998. The changing role of Budapest Agglomeration in the economy of Hungary. – *Revue Geographique de l'Est* 1998/4. megj. alatt.
- KSH 1997. Az újonnan lehatárolt budapesti agglomeráció főbb adatai (Data on the Budapest agglomeration within the extended new boundaries.) Central Bureau of Statistics, Budapest.
- NEMES–NAGY J. 1996. Soprontól Nyíradonyig. Városok a piactudományi átmenetben. – In.: Átmenet. Comitatus, pp. 193–203.
- RECHNITZER J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. – MTA RKK NYUTI, Győr, pp. 113–124.

REARRANGEMENT OF THE RANK OF SETTLEMENTS IN THE BUDAPEST AGGLOMERATION BASED ON THE SUBURBANISATION INDEX

by *É. Izsák*

S u m m a r y

Summarising the trends of spontaneous development within the Budapest agglomeration there is a striking contrast between the capital itself and the neighbouring agglomeration belt, considerable variations between radial sectors (high prestige outskirts among the Buda hills and a relative backwardness of the south-eastern sector) and an enrichment of the functions of the belt and its expansion. As a result of these processes the agglomeration in 1997 was extended from an earlier 44 settlements up to 78 towns and villages (including 9 urban settlements). The population number of the belt amounted to 588,000 on January 1 1997 while the total number of inhabitants of the agglomeration (2,474,000 persons) represented one fourth of Hungary's population. This area is the most significant ensemble of settlements in the country due to its extension and the concentration of people. Rapid changes that have occurred for the past ten years project future trends of changes in positions. An unconcealed objective of regional development is a comprehensive exploitation of endogeneous resources, making use of potentialities within settlements. A joint and full utilisation of both exogeneous conditions (geographical setting, cultural and historic roots, links and relationships) and internal endowments can lead to the success of a given settlement.

Translated by L. BASSA

A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok)

KOVÁCS ZOLTÁN¹

Az alábbiakban közölt tanulmányok eredetileg nem tudományos publikáció céljából készültek. Diákok írták, az ELTE II. éves földrajz szakos hallgatói, akik 1997. júliusában két hetes társadalomföldrajzi gyakorlaton vettek részt az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet szervezésében. Az alábbi tanulmányok megszületésével új keletű, az akadémiai és az egyetemi szféra között létrejött sikeres együttműködésről beszélhetünk, amelynek „hozádéka” mindkét fél számára számos előnyt hordoz.

A hallgatók feladata a két hét alatt az volt, hogy – az előre megbeszélt szempontok és módszerek alapján – vizsgálják meg a szuburbanizáció különböző megjelenési formáit, intenzitását Budapest környékén kiválasztott településeken. A döntően statisztikai adatok elemzésén, lakossági kérdőívezésen és mélyinterjúkon alapuló vizsgálat összesen 18 településre terjedt ki. A diákok önálló kutatómunkájuk eredményeit esettanulmányokban foglalták össze, amelyeket – a terjedelmi korlátokra tekintettel – rövidített formában az alábbiakban közlünk. Sokuk számára ez volt az első szakmai szárnypróbálgatás, de bízunk benne, hogy minél többükkel találkozunk újra a Földrajzi Értesítő „profi” szerzőiként a jövőben.

Budajenő és Telki

NAGY ZOLTÁN–SZABÓ EDINA

A rendszerváltozásig *Budajenőn* a pozitív természetes szaporodás (1970–79: + 89 fő; 1980–89: + 2 fő) negatív vándorlási egyenleggel (1970–79: –94 fő; 1980–89: –64 fő) társult. Ezzel szemben *Telkin* az utóbbi évtizedekben mind a természetes szaporodás (1970–79: +25 fő; 1980–89: +14 fő), mind a vándorlási egyenleg (1970–79: +156 fő; 1980–89: + 1 fő) pozitív volt. 1990-ben Budajenő népessége 796 fő, Telkié 624 fő volt. Ez az érték Budajenőn 1995 végére 850 főre növekedett, 1997 nyarán pedig már az 1000 főt is eléri. Telki népessége az 1990-es 624 főről 1995-re 854 főre növekedett, 1997-ben pedig már elérte a 1300 főt. Mivel 1995-ben Budajenőn a természetes szaporodás –2 fő, Telkin pedig +1 fő, tehát a népességszám növekedése kifejezetten a bevándorlás következménye.

A bevándorlók nagyrészt a magasabb jövedelműek kategóriájába tartoznak, általában értelmiségi foglalkozásúak, de akadnak közöttük egyéni vállalkozók is. Az

¹ MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1062 Budapest, Andrássy u. 62. (A tanulmányok összeállítója).

1980-as évek végén és az 1990-es évek elején jellemző volt a többgyermekes értelmiségi réteghez tartozók Telkire és Budajenőre való kiköltözése Budapestről, ezen belül is főleg a budai oldalról, kiváltképp az I., II., XI., XII. kerületekből, kisebb mértékben a pesti belvárosból és a XIII. kerület értelmiségi negyedeiből. Ők az államtól a gyermekek után szociálpolitikai kedvezményt kaptak. A beköltözők túlnyomó többsége 40 év körüli, 10 év körüli gyermekekkel.

Jellemző, hogy a Budajenőre beköltözők (a Telkire beköltözőkhöz képest) kevésbé jó anyagi helyzetűek, ám a kellemesebb lakókörnyezetért nagyobb áldozatot is képesek és hajlandók hozni (pl.: autó eladás, családi összefogás, a szülők kisebb lakásba való költözése, ill. összeköltözése a „gyermekekkel”), és a házuk is részben önerőből, lassan épül fel. Ezzel szemben Telkire a nagyobb anyagi lehetőséggel rendelkezők mennek, akik már Budapesten is háztulajdonosok voltak.

Mindkét településre igaz, hogy a beköltözők többsége akkor sem költözne vissza Budapestre, ha ott egy ugyanilyen házat kapna. Az új lakókörnyezet kiválasztásánál legfontosabb szempont a jó levegő, a zöld környezet, a kisebb, nyugodtabb életet kínáló település. Ez utóbbi szempont újabban társadalmi feszültségekhez vezet Telkiben, hiszen a néhány évvel ezelőtt beköltöző polgárok egy nyugodt települést találtak, és most hevesen tiltakoznak a község felduzzasztására irányuló önkormányzati tervek ellen, talán jogosan félve attól, hogy a község elveszíti eddigi meghitt, falusias jellegét.

Az újonnan betelepültek (a vállalkozókat leszámítva) általában Budapesten dolgoznak. Figyelemreméltó, hogy még a személyautóval rendelkezők közül is sokan járnak busszal a fővárosba, köszönhetően a jó távolsági autóbusz közlekedésnek (a menetidő kb. 40 perc a Széna térig). Érdekes tény, hogy a városból való kiköltözéssel a munkabajárás ideje nem nőtt számottevően. A háztartásokban általában mindkét szülő dolgozik, az általános iskolás korú gyermekek Budajenőre, a középiskolások Budakeszire vagy Budapestre járnak iskolába.

Az utóbbi néhány évben Telki önkormányzata 400–500 telket értékesített a kárpótlásból visszamaradt területeken, miután azokat szántóból belterületté minősítették át. Folyamatban van további 80 ha megvétele a természetvédelem alatt álló állami erdőből, amit átminősítés után építési telekként parcellázni szeretnének. Ezenkívül az üdülők téliesítésével próbálják ösztönözni az üdültulajdonosokat, hogy állandó jelleggel költözzenek ki Telkibe. Az üdülőterületen kb. 250 telek található, amelyeket 20–30 évvel ezelőtt parcelláztak budapesti lakosok számára. Ennek eredményeképp ma már 30–40 nyaraló állandó lakóházként funkcionál, s ez a szám várhatóan a jövőben erősen nőni fog.

Jellemző, hogy Telkiben az újonnan parcellázott telkek egy tömbben vannak, amelyek nagyrészt a régi falu és az újtelep közötti területet foglalják el. Ezzel szemben Budajenőn nem egy tömbben parcelláztak, hanem a falu körül, általában kisebb tömbökben árusítottak telkeket. Mindkét településen megfigyelhető az ingatlanfejlesztő építési társaságok lázas tevékenysége.

Budajenőn a község Perbál felőli végén a parcellázáskor a 22 telekből 12-t a Gepárd Kft vásárolt meg és azokat vagy telekként értékesíti 15 000 Ft/m² áron, vagy pedig a saját tervei alapján házat épít rá. 1994 nyarán a cég azért vette meg ezeket a telkeket, mert a világkiállítás tervei szerint Budajenőn expofalu lett volna. A vállalkozás

tulajdonában levő telkek 200–300 □-öl nagyságúak, ezekre elsősorban budapesti lakosokat várnak. A mintaházak képeit fényképes hirdetésekben fogják közölni, az azonban kérdéses, hogy ez mennyire felel meg a magyar piac szokásainak. Eddig a Gepárd Kft 3 házat tudott eladni, a kulcsrakész házak eladási ára 80 000 Ft/m². Az expofaluban rejlő lehetőségekre egy amerikai érdekeltségű vállalkozás is felfigyelt. A Houston Partners ingatlanfejlesztő, értékesítő és szolgáltató kft a Budajenői-fennsíkon 14 ha-t vásárolt meg és oda Hilltop Estates néven lakóparkot tervezett. 83 építési telket és egy 7000 m² szabadidőközpontnak való területet alakítottak ki. A területet telkeként értékesítik, amire a tulajdonosok saját elképzeléseik szerint építhetnek családi- vagy ikerházat, ezenkívül felállítottak két acélszerkezetes mintaházat, azok számára, akik velük akarják megépíttetni házukat. Az összközműves telkek 235–375 □-öl nagyságúak, az áruk 23 000–28 000 Ft/□-öl között változik. Egy svájci cég a budajenői szőlőhegyen akar lakóparkot építeni 63 + 40 telken, igen nagy tőkét bevonva.

Telkiben a falu 2 pontján kb. 100 összközműves telket a dél-koreai tulajdonban lévő Becco Kft vett meg, és azokon családi házakat, ill. sorházakat épít. 144 lakhely épül 5 féle háztípusban, 75–220 m² közötti alapterülettel, 100 000 Ft/m²-es értékesítési árral. A beruházás 2 éve kezdődött, és a tervek szerint kb. 5 év múlva fogja „kifutni magát”, addig az egyébként nagyipari építkezésekben érdekelt cég más lakópark építésébe nem kezd. A tervek szerint jövőre épül meg a lakóterülethez kapcsolódó kereskedelmi funkciójú épületegyüttes. A telep szomszédságában fog megépülni Telki óvodája és iskolája, és a cég tárgyalásokat folytat több szupermarket láncsal is. Az igen tőkeerős dél-koreai vállalat adja a tőkét és a projekt vezetését, a kivitelező alvállalkozók magyarok.

Mivel mindkét település közműhálózata kiépült, ezért ezen a téren jelentős beruházásokat nem terveznek. Több lakos is szóvá tette azonban, hogy a község mindennapi életéhez elengedhetetlenül fontos szolgáltató egységek, elsősorban a kereskedelem területén, hiányoznak. Valóban megállapítható, hogy a tercier szektor szuburbanizációja ezen a vidéken még el sem kezdődött. Az élelmiszerüzletek száma kevés, majdnem mind egy-egy családi ház alagsorából lett átalakítva, tehát kis alapterületű és drága, még közepes napi igények kielégítésére sem alkalmas.

A két település vezetése eltérő módon értékeli a bevándorlást. Telki polgármestere szükségszerűnek és kívánatosnak tartja a község növekedését, s távlati terveiben egy 2500–3500 fős település szerepel, mivel véleménye szerint ez a legkisebb nagyságú település, ami el tudja tartani saját közintézményeit (iskoláját, óvodáját, szakorvosi rendelőjét, önkormányzatát). Budajenő polgármestere és önkormányzata egy hosszú távú fejlesztési tervet készített, amelynek része a lakosságszám növekedésének kézben tartása és lassú ütemezése. Célja, hogy a beköltözők jól beilleszkedjenek a falu társadalmi életébe és így a hosszú távon 2000 lakosúnak tervezett településen mindenki ott-hon érezze magát. Amíg tehát Telki egy gyors növekedést képzel el és valószínűsít meg, addig Budajenő lassú, fokozatos, konfliktusmentes fejlődést tart járható útnak. 1990 előtt Budajenő Telkinél jóval nagyobb település volt, ám mára már Telki rendelkezik nagyobb népességgel, éppen ezért itt a népességszám növekedése a település életének gyökeres változását eredményezte.

Budakalász

LÁNSZKI RÉKA – ORBÁN MÓNIKA

Budakalász a *népességszám* szempontjából dinamikusan fejlődő település. 1960-ban 4326 volt az itt élők száma, amely 1970-re elérte a 6850-et, 1980-ra pedig 7787 főt. A település népessége jelenleg 8984 fő, ám ez az adat csak a bejelentett lakosságra vonatkozik, a valódi („jelenlevő”) népességszám kb. 12–13 ezerre tehető.

Az önkormányzat adatai szerint a falu lakossága 400–500 fővel növekszik évente. Mivel a természetes szaporulat (*l. a táblázatot*) még a 2 ezreléket sem éri el – ami még így is lényegesen felette van az országos -1 és -3 ezrelék között ingadozó átlagnak – a népességgyarapodás jórészt a *vándorlásnak* köszönhető.

Év	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás (fő)
1990	87	77	10
1991	90	78	12
1992	93	95	-2
1993	104	82	22

Az adatok szerint 1984 és 1993 között nem kevesebb, mint 3000 ember költözött a faluba, és ez a tendencia napjainkban egyre erősödik. A beköltözők az ország minden részéről érkeznek, de Budapest részesedése dominánsnak mondható. A főváros mellett jelentős más agglomerációs települések részesedése is. Pest megyéből (pl. Nagykőrös, Albertirsa) is sokan költöznek ide a főváros közelsége miatt.

A beköltözők kormegoszlását tekintve két domináns csoport különíthető el: fiatal házaspárok óvodás és/vagy kisiskolás korú gyermekekkel, valamint középkorú, zömében értelmiségi szülők gimnazista vagy egyetemista korú gyermekekkel. Tapasztalataink szerint a Budakalászra költözésnél mindkét csoport esetében a legfőbb okot a kellemes lakókörnyezet és a jó levegő jelentette. A középkorú réteg főképp vagyoni helyzeténél fogva engedhette meg magának a házvásárlást, ill. az építkezést, míg a kisgyermekesek – akiknek egy jó része panellakásban lakott korábban, főképp Óbuda és Békásmegyer lakótelepein – többnyire állami vagy egyéb támogatást vettek igénybe.

Budakalászon az elmúlt 10 évben *három új településrész* fejlődött ki a nagyszámú, zömében fiatal és középkorú beköltözők hatására. A 80-as évek második felében kezdtek meg a Pomáz felé vezető út bal oldalán lévő domboldalon új családi, ill. sorházak építését, az Omszki-tó mellett az 1990-es években épültek hatalmas házak, akárcsak az Üröm felé vezető út felső részén. Az új negyedek lakosságát jelentős részben értelmiségi és vállalkozói réteg alkotja, stabil egzisztenciával és nagyon jó anyagi háttérrel. Az ő beköltözésük csak tovább erősítette Budakalász alvóközség jellegét, mivel az itt lakók főként Budapesten dolgoznak.

A településen az átlagos lakásméret 88,7 m², de ez az érték természetesen nagy szélsőségeket takar. Jól megfigyelhető az Ófalu és az újonnan kiépült részek közötti különbség. Az ófalui részben a kislakások aránya jóval magasabb, mint a település többi

részen. Ennek oka valószínűleg az, hogy a nyugdíjasok jelentős része még abban az időben jutott lakáshoz, amikor csak kisebb alapterületű lakások épültek. A nagy, több generációt befogadó házak nagyobb számban csak a 70-es évek elejétől épültek Budakalászon. A kifejezetten új falurészek esetében a lakások átlagos alapterülete meghaladja a 150 m²-t. A két érték közötti (főképp 80–100 m²-es) átlagos budakalászi házak alkotják a Szentistvántelep és a közte, valamint a Lenfonógyár között húzódó településrész épületeinek jelentős hányadát.

A lakásépítés üteme napjainkban igen gyors, s várhatóan egyre növekedni fog, elsősorban a fent említett három településrészben. Jelentős mértékű volt az utóbbi néhány évben a nyaralók teliesítése, egész évben lakhatóvá tétele is, ezért a faluban mára viszonylag kisszámú nyaraló maradt, főként a „félreesőbb” részeken. (Az önkormányzat nem korlátozza, de különösebben nem is támogatja ezeket az építkezéseket.)

Az ingatlanforgalom leginkább a telkek vonatkozásában jelentős, mivel csak kevesen akarják eladni házukat és/vagy lakásukat. Az önkormányzat 16 000 Ft/□-öles áron kínálja a telkeket, magánemberek ennél valamivel magasabban. Ez az 5 évvel ezelőtti árakhoz képest kb. 60%-os növekedést jelent. Az önkormányzat a jövőben további parcellázást tervez, kb. 30–40 új telket alakítanak ki, amin csakis családi házak épülhetnek.

Budakalász Budapesthez közeli fekvése, munkaerő-piaci szempontból is meghatározza a település arculatát. A fővárosban dolgozók nagyobb részére jellemző, hogy állami vállalatoknál, intézményeknél stb. dolgoznak, míg a helyben és Szentendrén, ill. környékén dolgozók nagyobb része magáncégeknél helyezkedett el.

A felmérés során azt tapasztaltuk, hogy különösen az 5–7 éve beköltözöttek között igen magas a vállalkozók aránya. A rendszerváltást követő változások közül az egyik legszembetűnőbb a munkanélküliek számának megemelkedése. Budakalászon is felismerhetők az országos tendenciák, bár a falu Budapesthez való közelsége miatt ezek a mutatók jobbakként az országos átlagnál. Itt is általánosnak mondható, hogy a szakképzettség növekedésével csökken a munkanélkülivé válás veszélye. Ebből következően a munkanélküliség főképp az ófalui részeken nagy mértékű, hisz itt a nyugdíjasok mellett sok a szakképzetlen lakos. Az új részeken pedig a munkanélküliek aránya minimális.

A KSH adatai szerint a Budakalászon működő *társas vállalkozások* száma ma mintegy 20–25-re tehető. Domináns nagy cég, amelynek iparüzési adója a település nagyfokú fejlesztését lehetővé tenné – az 1998 tavaszán átadott CORA bevásárlóközpontot leszámítva – nem található a faluban. A cégek zömében kisebb kft-k, a foglalkoztatottak száma egyikükénél sem éri a 30 főt; az átlagos érték 10 fő alatt van. A kft-k közül 8-cal sikerült kapcsolatot felvenni, s rövid interjút készíteni. Telephelyválasztás szempontjából három nagy csoportot különíthetünk el közöttük.

Az első csoportba azon kft-k tartoznak, amelyek régi, nagy helyi cégek felbomlása után alakultak, s részben a nagy cégek profilját viszik tovább. E csoportnál a telephely Budakalászon adott volt, csakúgy, mint a vevőkör, épületek stb. Ilyen pl. a ZÉTA Kft, amely egy textiláru nagykereskedéssel foglalkozó cég, s a régi Lenfonógyárból vált ki. A régi Lenfonógyár területén ma öt kisebb Kft működik. Ezek közül kettő kapcsolódik a régi gyár profiljához. Egyik a DEKO PRINT Kft, amely reklámszárló gyártással foglalkozik. Eredeti telephelye Budapesten volt, s az itt meglévő szaktudás és

munkaerő miatt települt ki Budakalászra. A másik cég napernyőket, napvédelmi cikkeket gyárt, s még egy helyi cég alapította 1988-ban. E csoportba sorolható az 1996-ban alapított, betonelemek gyártó cég is, amely egy tönkrement helyi betonüzem profilját viszi tovább.

A második csoportba azon kft-k tartoznak, amelyek az ország különböző részeiből települtek a faluba, s a fő telepítőtényezőként egyértelműen Budapest közelségét lehet megemlíteni. Ilyen pl. a Tatabányáról idetelepült irodai papír kereskedésével foglalkozó kft.

A harmadik csoportba azokat a kft-eket soroltuk, amelyek egyértelműen Budapestről települtek ki, s amelyek jó példát jelentenek a *tercier szuburbanizáció*ra. Ide sorolható pl. az 1990-ben alapított Scmalhofer Kft, amely légtechnikával foglalkozik. A cég működését Kőbányán kezdte egy bérelt helyiségben, s a saját tulajdonú telephelyre való törekvés miatt költöztek ki Budakalászra. A fő telephelyválasztási szempont a helyismeret, a kedvező vételi ajánlat, és a jó infrastruktúra volt. A másik példa a Baumag, amely építőanyag kereskedéssel foglalkozik. Központja Budaörsön található, s az agglomeráció több településében rendelkezik telephellyel.

Ezek a cégek szinte kivétel nélkül helyi lakosokat foglalkoztatnak, aminek okaként a kft-k egyértelműen a költségmegtakarítást jelölték meg. Csaknem mindegyik cég tervez a jövőben fejlesztést, amely új munkahelyek megjelenését eredményezi a településen.

Külön kell említést tenni az Omszki-tó mellett felépült CORA áruházról, amely egyben a faluba irányuló eddigi legnagyobb külföldi beruházás. A tőke francia eredetű, az áruházat felépítő cég pedig belga. Az áruház 25 ezer m²-es, 15 ezer m²-nyi eladótérrel. A CORA mellett néhány kisebb 4–5 ezer m²-es áruház is épül a közeljövőben. Az egész beruházás kb. 50–60 embernek fog majd munkalehetőséget nyújtani.

A *közműfejlesztés* nagy lendületet vett 1995 óta: csatornázás a falu egész területére kiterjedt, és 1998 végére fejeződött be. A csatornázást környezet-védelmi problémák is sürgették. Kevés a zárt emésztőgödör, ezért a szennyvíz a talajvízbe szivárog, onnan pedig a Dunába. 1996–97-ben a csatornázás 230–300 MFt-os beruházást jelentett. A háztartásoknak 150 ezer Ft-ot kell a csatorna alapba befizetni, a befizetés mindenki számára kötelező, de aki belép a Csatorna Társulatba 10 évre mentesül a helyi adó alól. További kedvezmény, hogy ezt az összeget 10 év alatt, kedvezményes kamattal, havi részletben kell kifizetni. Aki még ilyen feltételek mellett sem engedheti ezt meg magának, azt az önkormányzat támogatja.

Budakalász várhatóan az elkövetkezendő években is megőrzi népességfejlődésének dinamikáját, amelyet nagyrészt kedvező földrajzi fekvésének köszönhet. Az önkormányzat nem áll sem a lakossági, sem a gazdasági betelepülés útjába. Az önkormányzat pénzügyi helyzete stabilnak mondható. Legfőbb bevételei a lakossági SZJA-ból, a helyi adókból és az iparüzési adóból (CORA) származik. A személyi jövedelemadó, mint bevételi forrás, szempontjából kedvező, hogy a beköltözők nagy része jó anyagi körülmények között él, jövedelme az átlagtól magasabb.

SZATMÁRY KRISTÓF–SZÚCS ISTVÁN

Csömör nagyközség közvetlenül Budapest határához simul, és a főváros belső agglomerációs és gyűrűjében helyezkedik el. Budapest XVI. kerületétől (Mátyásföld) mindössze egy 300 m széles mezőgazdasági terület választja el. Annak ellenére, hogy Budapesthez ilyen közel van, közúthálózati szempontból zsákutca jellegű település, mindössze egy leágazásból közelíthető meg a 30-as főút felől, ill. egy bekötő úttal kapcsolódik a XVI. kerülethez. A tömegközlekedés viszont ennél sokkal előnyösebb, már századunk elején kiépült a HÉV összeköttetés Budapestről, ezen felül több közvetlen autóbusszjárat is összeköti a fővárossal, ami magyarázata lehet az ingázók nagy arányának.

Az alábbi adatsorból látható, hogy a település népességszáma az elmúlt kb. 120 évben kisebb törésektől eltekintve dinamikusan fejlődött.

Év	1870	1920	1950	1970	1980	1990	1997
Népességszám	307	2872	3634	3046	5816	5487	5916

Az 1960–70-es évek időszakáig a faluba betelepülők jelentős részét nem a budapestiek alkották, hanem a vidékről a fővárosi munkahelyek felé igyekvő tömegek. Ezt támasztja alá felméréseinkben az a tény, hogy a magukat a felmérés időpontjában már „csömöri”-nek valló személyek – jelentős része bevallottan csak a 60–70-es években költözött be Csömörrre az ország különböző részeiből.

A 80-as években némileg megtorpant a község népességének növekedése, majd a 80-as évek második felétől, ill. a 90-es évek elejétől ismét ugrásszerűen megnőtt a gyarapodás mértéke. Az elmúlt 7–8 évben kb. 400–500 fő költözött Csömörrre. Ez a betelepülés viszont a 60–70-es évekéhez képest ellenkező irányú volt. Már nem vidékről, hanem a *szuburbanizációs folyamat* következményeként elsősorban Budapestről települtek, ill. települnek ki Csömörrre a lakosok.

Ha Csömör népességének az összetételét vizsgáljuk, az őslakosok mellett (akik a mai napig a helyi lakosságnak kb. a felét teszik ki) a betelepülőket sem vehetjük egy csoportnak, mivel a betelepülés időpontja jól meghatározza származásukat. Az 1988–89 előtt önálló családi házat építők egyik része őslakos csömöri, másik részét a 60–70-es években vidékről beköltözöttek alkotják, viszont az 1988–89 év után új családi házat építők 70–80%-a korábban budapesti lakos volt.

A két nagy betelepülési hullám során beköltözött emberek társadalmi státusa is eléggé különböző. Az első 1960-as 70-es években bekövetkezett betelepülés alkalmával, jellemzően közép- vagy alacsony végzettségűek telepedtek le Csömörrön, míg a 80-as évek végétől főként középszintű, ill. magasan kvalifikált társadalmi rétegek jelentek meg a településen. Ennek lehet a következménye, hogy 1980-hoz képest napjainkig jelentős emelkedést lehet észrevenni a lakosság átlagos iskolai végzettségében.

Az 1990-es évek budapesti beköltözői saját megítélésünk szerint további két jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Az egyik részük sorházban lévő lakását készen vásárolta, ők általában a társadalmi középértékben fellelhető értelmiségi családok, akik a kiköltözésük okát részben a kellemes lakókörnyezettel, részben a kedvező lakásvételi lehetőséggel hozták összefüggésbe. Iskolai végzettségük magas, társadalmi státusuk a középértéknek megfelelő, többségük fiatal házaspár vagy több gyermekkel. A másik csoportba azok tartoznak, akik csak telket vásároltak Csömörön és házukat maguk építették (néha már nem is házról, hanem kastélyról kell beszélni). Ezekbe a házakba, sajnos, a kérdőívezés alkalmával jellemzően sokkal kevesebbszer jutottunk be a nagyfokú bizalmatlanság miatt.

Budapesti kiköltözők főként a községhez közel eső budapesti kerületekből jöttek ide lakni. A korábbi lakóhely szempontjából kb. 70–80%-uk a X., XIV. és XVI. kerületből költözött ki. Ennek oka minden valószínűség szerint abban keresendő, hogy így a munkahelyi és a mindennapi megszokott életmód (bevásárlás, szórakozás, kultúra stb.) részint a régi megszokott útvonal mentén folyik, mindössze a közlekedés időtartama növekedett meg valamelyest.

Az önkormányzat nem híve az ellenőrizhetetlenül növekvő betelepülésnek. Jóllehet, felparcellázható belterületeknek nincs híján, mégis az új ház építésére kiadott engedélyek száma éves szinten nem haladja meg a 35–40-et. Az önkormányzat illetékei szerint egy ennél nagyobb ütemű betelepülés nem kívánatos, mivel az intézményi háttér nem képes eltartani egy, a jelenlegi ütemnél gyorsabban növekvő népességet. Az elmondások szerint a betelepülők és az őslakosok között semmilyen jelentősnek mondható ellentét nincs, amit nem is akarnak a jelenleginél gyorsabb ütemű betelepüléssel veszélyeztetni.

Az önkormányzat a telekárakat a piaci viszonyokhoz igazította. A csömöri telekárak a budapestieknek kb. az egyharmadát érik el. Egy □-öl jelenleg kb. 12 000 Ft, egy szabványtelek 2,2–2,4 MFt-ba kerül (200 □-öllel számolva).

Csömör *gazdasági élete* némileg eltér a többi, uralkodóan lakó- monofunkciós agglomerációs településtől. Az első jelentősebb ipari üzemek a 60–70-es évek fordulóján jelentek meg. A budapesti ipartelepítési stop következtében jelent meg a község határában a Munkaruházati és a Középület Építő Vállalat. A Középület Építő Vállalat a privatizáció után kft-kre esett szét és ezek egy részét külföldi befektető vásárolták meg. A Munkaruházati Vállalatot a Procter and Gamble amerikai cég vette meg. Az üzem azóta is dinamikusan fejlődik, az elmúlt évben mintegy 2000 m²-es 50 millió dolláros zöldmezős beruházást hajtottak végre a község területén. A cég kb. 800 munkást alkalmaz, de ezeknek csak mintegy 10%-a helyi lakos. Egyébként a multinacionális cégből jelenleg is nagy haszna van az önkormányzatnak. Az 1991-ben bevezetett iparüzési adó évi 150 MFt-os bevételhez juttatja a csömöri önkormányzatot. Ebből az összegből nem kevesebb, mint 120 MFt-ot a Procter and Gamble fizet.

Épp a Procter and Gamble multinacionális cég megjelenése és folyamatos terjeszkedése adta az alapját annak az ötletnek, hogy az önkormányzat a község területén, először ipari területet jelöljön ki, majd a későbbiekben pályázzon az Ipari Park címre is. Az Ipari Park létrehozásának ötletét az is segíti, hogy előreláthatólag a Kormány 10 éves autópálya-fejlesztési programjában szerepel az M0-s autópálya M3-tól M5-ig terjedő

szakaszának megépítése, amely közvetlenül a leendő Ipari Park mellett épülne meg. Ez igencsak kedvezően befolyásolná a létesítendő Ipari Park iránti érdeklődést. Az önkormányzat tervezi továbbá a HÉV vonalához kapcsolódva egy ipari vágány megépítését a terület felé. Az önkormányzat hitelfelvétel révén megvásárolt az említett területen egy 26 ha-os részt, amelyet kijelölt a leendő Ipari Park területének.

A község – hála a területén képződött iparüzési adónak, és az önkormányzat vállalkozásbarát tevékenységének – az elmúlt néhány évben jelentős infrastrukturális fejlesztésen esett át. 1989–92 között a gázvezetékét fektették le a községben, majd 1992–94-ben állami céltámogatás igénybevételével a csatornázást oldották meg. 1994-ben 8 tanteremmel bővítették a helyi általános iskolát és 1997-ben adták át a tornacsarnokká bővített korábbi iskolai tornatermet. 1995–97 között befejeződött a telefonhálózat kiépítése.

Az elmúlt időszak jelentős beruházásai ellenére, továbbra is maradt elvégzendő feladat. Jövőre tervezik a katasztrófális úthálózat (ezt saját tapasztalataink is megerősítették és a lakossági vélemények is alátámasztották) felszámolását és a ma még csak a község útjainak 10%-át fedő aszfaltút létrehozását a település egész területén.

Dunakeszi

FÜLÖP SÁNDOR–VÁRADI GYÖRGY

Dunakeszin az 1990-es évek második felére az egyre csökkenő élveszületések száma már elmarad az egyre növekvő halálozási aránytól. Így mára, a korábbi időszaktól eltérően a lakosság gyarapodása (*l. az alábbi táblázatot*) kizárólag a pozitív vándorlási egyenlegnek köszönhető.

Dunakeszi népességszáma

Év	Lakónépesség (fő)
1970	19 839
1980	25 137
1990	26 111
1997	30 125

Az 1970–1990 közötti időszakban a nagy népességszám növekedés a magas természetes szaporodás és az intenzív bevándorlás eredménye volt. Ugyanakkor 1990–1997 között ez a nagymértékű gyarapodás már szinte teljesen a szuburbanizáció hatására történt.

A lakosság fővárosból való kiköltözésének Dunakeszire kifejtett hatásait a kérdőíves felmérés és az EUROVIT Ingatlanközvetítő Kft-vel készített riport alapján vizsgáltuk.

Megállapítható, hogy Dunakeszi esetében valóban megindult a *szuburbanizáció*, mind a lakosság, mind a cégek és vállalkozások tekintetében. A Dunakeszire költözők döntő többsége (kb. 80–85%) Budapestről települ át ide. Olyan nagy az

érdeklődés a budapestiek körében Dunakeszi iránt, hogy az EUROVIT Kft kénytelen volt egy irodát Budapesten is nyitni (sok budapesti ugyanis nem ér rá eljönni ide munkaidőben). Főleg a IV., IX., XIII. és XV. és a belső kerületekből érkeznek a kitelepülők. Különösen az elmúlt 4–5 évben vált igazán intenzívvé a kivándorlás. Ezen időszakban a kitelepülők számát megnövelte a „lakásprivatizáció”, amely során a korábbi budapesti önkormányzatok tulajdonában levő házakat, lakásokat a valódi piaci érték 8–10%-káért megvehették a lakók. A vásárlás után már a valós áron adhatták el a saját ingatlanaikat, és az így nyert 4–10 (vagy akár még több) Mft-ból Budapest környékén már kedvükre válogathattak a lakások között.

A Dunakeszire költözők jelentős részét képezik a magasan képzett, fiatal, nagyobb jövedelemmel rendelkező családok. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, hogy az elmúlt években a 10 Mft-nál drágább ingatlanok iránti kereslet egy stabil (kb. 30%-os) arányt mutatott a piacon, amely ingatlanokat elsősorban értelmiségiek és üzletemberek keresnek megvételre).

Lakásépítések jelenleg három nagyobb körzetben folynak: Révdülő, Fóti út – Határ út, Tábori úti lakótelep. Parcellázás előtt áll a belga „Euroholding Rt.” tulajdonában lévő Kossuth Lajos út – Széchenyi út között elhelyezkedő kiöregedett barackos, ahol a részletes rendezési terv szerint, maximum 2 szintes családi házak építésére nyílik majd lehetőség. A Barátság úti lakótelep mögött, magántulajdonban lévő Újszőlős területén is új lakások létesítését tervezik, az önkormányzat szervezésében. Az önkormányzat saját forrásaiból nem tervezi új lakások építését, a szociális bérlakások építését tavaly befejezte, viszont a szociális rászorultságtól függően 350–500 ezer Ft közötti értékben kamatmentes hitel formájában segítséget nyújt az építkezőknek. A családi házak építése az utolsó 5 évhez képest emelkedő tendenciát mutat.

Az *alábbi táblázatból* is kitűnik, hogy Dunakeszin az ingatlanárak rendkívül széles skálán mozognak. Befolyásolja a lakás, ill. ház árát a méret, az elhelyezkedés (lakótelep, családi házas övezet, aszfaltozott út mellett van-e stb.) a komfortfokozat. Fontos árfolyásoló tényező a kilátás (Dunapart, domboldal), ez akár 30%-kal is megnövelheti az ingatlan értékét. A legolcsóbb lakások még ma is a lakótelepeken vannak. A családi házas övezetben egy hasonló alapterületű ház jóval drágább, mint a lakótelepi.

Ingatlanárak Dunakeszin 1997 nyarán

Lakótelep		Családi házas övezet
1,5 szoba 36 m ²	2 Mft	3–4 Mft ²
2–2,5 szoba 54 m ²	2,5–3 Mft	4–5 Mft
2–2,5 szoba + hall 71 m ²	2,6–2,7 Mft ⁵	6–7 Mft
3,5 szoba < 100 m ² <	–	10 Mft <

Két éve a 3 Mft-os vételek voltak a jellemzőek, mára inkább az 5 Mft-os ingatlanokra van nagy kereslet. Ennek fő oka, hogy a „lakásprivatizáció”-ban résztvevők egyre nagyobb számban érkeznek Dunakeszi. A legnagyobb fluktuáció mégis a lakótelepen van. Sok a lakás és ez lenyomja az árakat. Ide érkeznek a Budapestről kiköltözők

közül a szegényebb és azok, akik nem bírják a családi házak terheit (többségükben helybeliek). Ilyen lakótelepek a Barátság és a Tábor úton vannak.

Dunakeszin jelenleg a telekforgalom stagnál. A telkek 99%-a elkelt, magánkézben vagy valamelyik vállalat tulajdonában van. Az önkormányzatnak mára csupán 2–4 eladó telke maradt, ezek közművesítetlenek. Értékük 10–12 ezer Ft és 15–17 ezer Ft között változik □-ölenként az elhelyezkedéstől függően. Eladható közművesített telkek, területek jelen pillanatban csak magánkézben, ill. a Dunakeszi Ipari Park területén vannak (ez utóbbi helyen kb. 7000 m² üres terület van még), ahol 61 200–75 600 Ft/□-öl árakkal számolhatunk.

A telekárak értékében egyébként jelentős növekedés várható még az infrastruktúra kibővülése miatt. Elsősorban az önkormányzat által folytatott útépitések (aszfaltozás) és csatornázás, másodsorban pedig az államilag finanszírozott, új M2-es autópályát megépítése és az M0-ra kapcsolódása révén. E beruházások több, a periferián lévő, kevésbé kiforrott infrastruktúrájú területen is meggyorsítják majd a közlekedést (és Budapest elérhetőségét), ami vonzóvá teheti ezen területeket is a vállalkozások számára.

Az utóbbi időszakban indult meg az az érdekes jelenség is, hogy egyre több budapesti család nem engedheti meg magának a hétfégi kijárást a Gödön és Dunakeszin lévő dunaparti hétfégi üdülő házaikba és kénytelenek azokat eladni. Ezek értéke is rendkívül szorít: 3–3,5 MFt-tól, 8–10 MFt-ig találhatók ilyen eladó ingatlanok. Egyre nagyobb részüket építettek át a vásárlók lakóházzá.

A vizsgálat során több, Dunakeszi gazdasági életében meghatározó jelentőségű céget is nagyító alá vettünk. Ezek egy része a szuburbanizáció révén került Dunakeszire, más részüket korábbi alapítású, de rájuk is hatással volt a vizsgált folyamat. Az alábbiakban néhány konkrét példán keresztül mutatjuk be a szuburbanizáció növekvő szerepét a vállalkozói szférán belül.

A MÁV ADtranz DVJ Kft Dunakeszi legjelentősebb ipari vállalata. Kialakulása bár nem közvetlenül a szuburbanizáció eredménye (1926-ban alapították), de a szuburbanizáció is rányomta bélyegét jelenlegi állapotára. A cég fennállása során a javítási és gyártási munkálatok váltakozva kerültek előtérbe, mígnem 1992 októberében az akkori budapesti Landler Jenő Járműjavítót egyesítették a DVJ-vel. A munkások és a használható gépek egy része, egy új javítási munkálattal együtt átkerült Dunakeszire (szuburbanizáció). 1993 január 1-jétől a privatizáció révén a korábbi 100%-os MÁV tulajdonú vállalatból Kft lett, majd 1996. január 1-jétől külföldi részvényesek is beszálltak az akkor már nemzetközi hírnévnek örvendő Kft-be. A jelenlegi tulajdonviszonyok: 51% MÁV részesedés mellett 39% ADtranz és 10% dolgozói részvénytársaság. Az ADtranz egy berlini központú, angol-német cég, amely kötött pályás járműgyártással foglalkozik és 40 országban rendelkezik telephellyel. A külföldi tulajdonosok révén a személy- és postakocsi javítással és gyártással foglalkozó DVJ (itt készülnek pl. az Inter-City kocsik is) a korábban már meghódított keleti piacok után, betört Nyugatra is. A gyárban 1997 nyarán 1400 fő dolgozott, 100-zal több, mint 1996-ban. A munkások zöme helybeli, de az ingázók aránya is jelentős, főként Göd, Sződliget és Vác térségéből, de Budapestről is érkeznek dolgozók.

A *Dunakeszi Ipari Park* 1994-ben jött létre a felszámolt Mechanika Labor területén. Jelenleg 27 cég telephelye található itt, s ezek összesen kb. 400 főt foglalkoztat-

nak. A létszám viszonylag stabil, bár jelentős a fluktuáció. A dolgozók többsége helyi lakos, bár Budapestről, Vácról és környékéről is járnak ide.

A Dunakeszi Ipari Parkban telephelyet létesítő cégek a következő előnyöket élvezik: egymással kooperációs kapcsolatokat építhetnek ki, a park területén a kis távolságok miatt a szállítási költségek csökkennek, emellett Budapest elérhetősége is rendkívül jó. A közelben húzódik az M3-as út, és az új 2-es főút Dunakeszit elkerülő szakasza is ezen a környéken halad át. A park infrastruktúrája a volt Mechanika Labor jóvoltából már teljesen kiépített, ami kedvező adottságot jelent az idetelepülő cégek számára.

A Dunakeszi Ipari Parkot a non-profit jellegű M-Labor Kft működteti. Az itt található cégek többsége gépipari jellegű tevékenységet folytat (pl. forgácsolás, lemez-megmunkálás, pénzszállító autók karosszéria gyártása stb.), de a malomipar is képviselteti magát egy búzamalommal, és egyéb tevékenységet folytató vállalkozások is megtalálhatóak itt (pl. COMPASS fényforrás gyártó üzem, PorPlaszt porfestő üzem, Clean Water tiszta víz előállító üzem stb.). Sok üzem Pestről települt ide, ill. olyan cégek, amelyek a központja Pesten található (pl. PorPlaszt, COMPASS, EMG, AMGAR és a Mechanika Labornak is Pesten volt a központja). Az Ipari Parkban 7000 m²-t tesz ki a még használaton kívüli, tulajdonosra váró, közművesített terület. Az épületre vonatkozó árak 17 000 Ft/m² körül mozognak. A bérbeadás lehetősége is megvan, eziránt azonban nincs nagy érdeklődés. A jövőben egy élelmiszergépgyártó üzem, továbbá egy varroda létesülése várható. Egy osztrák cég pedig műmárvány előállító üzem létrehozását tervezi a Dunakeszi Ipari Park területén.

Érd

JUHÁSZ KRISZTINA–KISS ANNA–SIMONICS LÁSZLÓ

Mielőtt Érdet 1979-ben városi rangra emelték volna, 40 ezres lélekszámával Európa legnagyobb községe volt. Sajnos várossá válása is elsősorban nagy méretének, nem pedig a gazdaságban vagy a településhálózatban betöltött szerepének volt köszönhető. 1990-ben a város 61 km²-én 43 327 fő élt. Ugyanakkor 1997 januárjában Érd város lakosság száma már meghaladta az 53 ezret, miután az 1990-es években évi 1000–1200 fő, többségében budapesti, vándorolt be a településre.

A Budapestről az 1990-es években *kiköltözők* társadalmi szempontból két részre oszthatók: a) a magánvállalkozók és értelmiségiek; b) a kevésbé tehetősek, akik néhány éve vásárolták meg állami lakásukat a fővárosban jóval a piaci érték alatt, amiből Budapest környékén már egy egyszerűbb családi házat is tudtak vásárolni. Az igazi őslakosság az Ófaluban él, a század első felében betelepültek a Postástelepen, Tusculanumban és Érdligeten – igaz csak elszórtan – találhatók. A közbülső üdülőövezetbe áramlott a későbbi népesség, kialakítva annak sajátos arculatát.

A közelmúltban bevándoroltak jelentős része önálló háztartás létrehozása, ill. saját tulajdon szerzése miatt költözött ide. A beköltözés indoklásánál viszont figyelemre méltó területi eltérések tapasztalhatók: míg az érdligeti részen a kellemes lakókörnyezet

a fő szempont, addig az Érd egyéb területeire költözőkre a kedvező vételi árak gyakoroltak vonzást.

A korábbi és a jelenlegi *lakás* felszereltsége között nincs nagy különbség, a méret azonban szinte mindig nagyobb, olykor akár a kétszerese is. Bár a megkérdezettek többé-kevésbé elégedettek voltak a lakókörnyezettel, főleg az Érdligeten kívüli területeken lakóktól sok panasz hangzott el a közművekkel, közbiztonsággal, köztisztasággal kapcsolatban. Jellemző az is, hogy a kiköltöző családok körében az autók száma növekszik (általában egyről kettőre).

Érd népességének összetétele a képzettség és jövedelem színvonalát tekintve meglehetősen vegyes. A heterogén kép ellenére megfigyelhető, hogy a hasonló lakossági csoportok egy helyre tömörülnek (szegregálódnak), amely máris feszültségek forrása. A mintegy 3000 főnyi cigányság a város teljes területén fellelhető, bizonyos városrészekben (pl. Újtelep) koncentráltabb elhelyezkedésük figyelhető meg. A magasabban kvalifikált (egyetemet, főiskolát végzett) tehetősebb rétegek Érd „elit részén”, Érdligeten élnek. E városrész vonzereje egyrészt csodálatos fekvésében – a dombos területről az egész környéket belátni –, másrészt kedvező közlekedési helyzetében – Diósdon keresztül könnyű elérni a fővárost – rejlik.

Mindezek a különbségek a *telekárakban* is megmutatkoznak. Míg a szegényebb, városperemi területeken 500 000–1 Mft-ba kerül egy 200 □-öles telek, amelyen sokszor még egy kis ház is található, addig Érdligeten hasonló nagyságú építési telek ára eléri a 3 Mft-ot is. Az ingatlanárak fontos szerepet játszanak a népesség Érdre történő beáramlásában. A városban a többi agglomerációs településhez viszonyítva olcsón lehet házhoz, telekhez jutni, ugyanakkor Budapest közelsége vonzóvá teszi az ideköltözést. Az önkormányzat a közelmúltban 400–500 építési engedélyt adott ki évente, amelyek szinte kizárólag új családi házak építésére vonatkoztak.

Érd *gazdasági életét* elsősorban kisvállalkozások jellemzik. Helyi viszonyok között nagyobb beruházásnak számít a 100%-os német tulajdonú Krause Kft, amely 1994. januárjában alakult. A Kft ipari létrákat, ill. építőipari állványszerkezeteket gyárt. A cég telephelyválasztásában a földrajzi helyzet (Budapest közelsége), a közeli alumíniumipari bázis (Székesfehérvár alig több mint 60 km-re fekszik) és a személyes kapcsolatok játszottak szerepet. Az üzem 130 alkalmazottat foglalkoztat, 65%-uk helyi lakos, mindössze 2–3 budapesti dolgozójuk van, a többi a környező településekről jár be.

Korábban a 600–700 főt foglalkoztató Benta-völgye Szövetkezet jelentős szerepet játszott a helyi *foglalkoztatásban*. A szövetkezet a privatizáció eredményeként több Kft-re bomlott, amelyek együttesen 300 főt foglalkoztatnak. Ezek közül legjelentősebb a Monobau Kft és a Bentahús Kft. A közeljövőben fontos szerepet tölthet be a helyi munkaerő foglalkoztatásában az MEE elektronikai vállalat, amely autókábelkorbácsokat fog gyártani. A cég indulásakor 400 fő foglalkoztatását tervezi, amelyet a későbbiekben 1000 főre igyekeznek emelni. A külföldi tőke nemcsak a termelő beruházásokban (Krause Kft, MEE) játszik szerepet, hanem jelen van a tercier szektorban, a szolgáltatás és kereskedelem területén is. A jövőben holland tőkével megvalósuló beruházás a Frigo Érd Hűtőház.

A *munkanélküliség* a városban az országos átlag alatt van, 1997-ben 7,5% (1800 fő) körüli. A városba munkanélküliként betelepülők elsősorban a gyengébben

fejlett K-i országrészből (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megyéből) jönnek. A legtöbb munkanélküli a 41–50 év körüli korosztályból kerül ki. Viszonylag magas a két évnél hosszabb ideig munkanélkül maradtak aránya, akik a munkanélküliek 42%-át teszik ki. Ismételt munkábaállításukra nincs túl sok remény. A Budapestre ingázók aránya az utóbbi években jelentősen csökkent, számuk ma 4–5 ezer főre tehető, ez az aktív keresők 20–25%-a.

Gondot jelent a *gazdaság élénkítése* szempontjából, hogy a városnak nincs több parcellázásra alkalmas szabad területe. A gazdaság szinte minden területén érezhető a '70-es években Százhalombattához csatolt 270 ha földterület hiánya. Az önkormányzat véleménye szerint, a földhiány az egyik legjelentősebb oka annak, hogy a nagyobb területigényű kereskedelmi és ipari befektetőket nem képesek a városba csábítani.

Fót

ANDOR KATALIN–BALLA PÉTER

Fót nagyközség Budapesttől ÉK-i irányban a 2-es főút és az M3-as autópálya között helyezkedik el. A községtől Ny-ra épül az M2-es autót új szakasza, D-re pedig az M0-ás körgyűrű, amelyek vélhetően nagy forgalmat fognak lebonyolítani. Az autópályák egyben új adottságokat is jelentenek majd: elválasztják a községet a környező településektől, másrészt a falu országos, sőt nemzetközi közúti forgalom találkozásának színtere lesz. Mindez maga után vonhatja a különféle szolgáltató és ipari létesítmények megjelenését.

Az 1990-es népszámlálás adatai szerint Fót *népessége* 13 314 fő, a lakások száma 4353 volt. A nagyközség lakossága egy 1997. márciusi felmérés alapján 16 591 fő, ebből 14 285 állandó és 2306 fő ideiglenes lakos. Az elmúlt 7 évben így módon igen számottevő (24,6%-os) népességnövekedés következett be.

A község két fő részből, Öregfaluból és Újfaluból áll, amelyek között éles határ húzható. Az Újfalú az 1960-as években kezdett kiépülni az első betelepülési hullám idején. Ekkor főleg Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Békés megyéből érkeztek ide az emberek. Ennek oka a térszerkesztés volt, aminek következtében a falusi munkaerő jelentős része feleslegessé vált. Mivel azonban Budapesten nem juthattak lakáshoz, a környező településeken – köztük Fóton – telepedtek le, és innen ingáztak a városba dolgozni. Ebben a hullámban alacsonyán képzett rétegek érkeztek a településre, akik számára természetes volt a falusi életmód megtartása.

A második nagy betelepülési hullám az utóbbi 6–7 évben jelentkezett. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy a rendszerváltás nyomán – gyakran annak zűrzavarát kihasználva – kialakult egy újjazdag réteg, amely elsősorban a rossz környezeti feltételek elől menekült ki az agglomerációba, másrészt pedig a tanácsai – majd önkormányzati – lakások privatizációja, amelynek során a lakóknak lehetőségük nyílt a lakásokat olcsón megvásárolni az önkormányzattól, majd azokat piaci áron értékesíteni. A két ár különbségéből azonban a fővárosban nem, csak az agglomeráció olcsóbb részein tudtak családi

házat venni. Természetesen a jobb környezeti feltételek náluk is fontos szerepet játszottak. Általánosan megfigyelhető tendencia, hogy aki csak teheti, menekül a panel lakásokból. Ebben az évtizedben évente átlag 1000 új lakos érkezett Fótra. A rendszerváltás óta tartó hullámban túlnyomórészt a Pestiek kiáramlása figyelhető meg. Fótra a többség a hozzá legközelebb eső kerületekből (XV., IV., XIV.) érkezik. A kiköltözők jelenlegi lakása gyakran 2–3-szor akkora, mint az előző. A többség a költözéssel távolabb került a munkahelyétől vagy iskolájától. A tömegközlekedéssel mindenki elégedetlen, ez az egyik oka, hogy a többség nap mint nap autóval jár be a fővárosba.

Fóton 1986-tól kezdtek felfutni a *telekárak*. 1997-ben már a környéken itt voltak a legmagasabb ingatlanárak. 1986-ban még 3–5 ezer Ft volt egy □-öl telek, 1997-ben már 10–13 ezer Ft. Az üdülőtellek 14 ezer Ft/□-öl-es áron kelnek el, bár a közművesítésük nem megoldott. Az önkormányzat nem tesz, és nem is tud tenni azért, hogy ideköltözzenek az emberek. Húsz éve még tudta segíteni az idetelepülést, ma már nincs erre keret és persze szabad telkek, felparcellázható szabad terület sem. Az utóbbi két évben 28 belterületi telek és 10 szabad üdülőtellek került értékesítésre.

Az önkormányzattól lakásépítési- és vásárlási támogatást csak azok kaphatnak, akik már 5 éve főtí állandó bejelentett lakosok. A lakásfenntartási támogatást 1997. január 1-től vezette be az önkormányzat (pénzügyi nehézségei ellenére), de feltétel az, hogy 1995. január 1-je előtti legyen a bejelentett állandó lakhely Fóton. Rendszeres nevelési támogatásban a 2 éves bejelentett állandó főtí lakhellyel rendelkező családok részesülhetnek. Budapestről másfél éve még az állandóan támogatottak, nagycsaládok költöztek ki, ma már vegyes a kiköltözők összetétele. Az új házakra vonatkozó 10 éves adókedvezmény megszűnt, viszont általános, hogy 25 m²-ig nincs adó. Ám a kitelepülők 30%-a nem bírja viselni az ittlakás költségeit, és kénytelenek elköltözni még távolabb a fővárostól, az ország különböző területeire. A Budapestről kitelepülők nehezen közelednek a szomszédokhoz, nehezen szokják meg a vidékiesebb életet, így van, aki visszaköltözik a fővárosba.

Komoly ellentét tapasztalható viszont az őslakosok és a most kitelepültek között, mert míg az előbbieket szeretnék megőrizni a falusi körülményeket, addig az utóbbiak a városiasabb jellegűvé szeretnék formálni a települést. Ebben a vitában a legégetőbb probléma az állattartás, hiszen a vele járó szag nyilván valóan nem áll meg a kerítésnél. Az Önkormányzat Hivatal ezért a közelmúltban rendeletben volt kénytelen szabályozni a haszonállatok tartását. E szerint a tartható állatok száma a telek nagyságához igazodik, 150 □-öl alatti nagyságú telken semmilyen haszonállat nem tartható.

Nagy problémát jelentenek a *munkanélküliek* a község számára. Arányuk az aktív népességen belül tartósan 10,5% körül stagnál. A munkanélküliek nagyobb része a kislagi részen lakik. Ennek oka az lehet, hogy ide korábban alacsonyabban képzett rétegek költöztek be (főként a K-i megyékből), ill. az utóbbi években a Budapestről kitelepülők között is sok volt az állandó támogatásra szoruló.

Fóton kevés az igazi nagyvállalkozó, egyrészt mert Dunakeszin kedvezőbbek a feltételek, másrészt a rendezetlen földtulajdonviszonyok (kárpótlás) miatt. Így tehát a kisebb vállalkozások a jellemzőek: kb. 700 egyéni és 300 társaság (Kft, Bt) van Fóton. Az utóbbi években néhány nagyobb cég is megtelepült a faluban (pl. a Pharma Patika gyógyszercesomagoló cég, a Békési Renault autók kereskedés és a Fiat Koncz). Ezek

azonban „eltörpülnek” a CORA áruház és a Shell cég folyamatban lévő befektetései mellett.

A CORA az M3-as autópálya, a régi Fóti út, a Csömöri-patak és az épülő M0-ás által lehatárolt 272 ha-os *déli iparterületen* vásárolt meg 25 ha-t 700 Mft-ért. A területet saját erőből közművesítik, ezért további 63 ha-nyi területre elővásárlási joguk van. A teljes közművesítés 1,2 Md Ft, amiben egy 120 kV-os villamos távvezeték és egy alállomás kiépítése is benne van. A teljes beruházás 2 Md Ft körül lesz. A többi területre más – meg nem nevezett – érdeklődők is vannak, mivel azonban a kárpótlás még nem zárult le és tisztázatlanok a földtulajdonviszonyok, a tárgyalások nehézkesen haladnak. A céljuk az, hogy az épülő főutak csomópontját kihasználva a község a főváros K-i kapujává váljon.

Az évtized elején az önkormányzat jelentős összegeket költött *közművesítésre*, amelynek hatására az 1990-es állapotokhoz képest (amikor még a csatorna-ellátottság csak 20%-os, a szilárd burkolatú utak aránya pedig 15% körüli volt), mára a csatornázás aránya eléri a 70%-ot és az utak kb. felét leaszfaltozták. Ma a telefon ellátottság is teljes és az új igényeket azonnal ki tudják elégíteni. 1995-ben 450 telefon volt a faluban, 1997-ben 3600.

Gyál és Vecsés

KÖVÉR LÁSZLÓ–MIKSÓ ÁKOS–POZSONYI KATALIN

Mindkét település Budapeستől DK-re helyezkedik el, síkvidéki térszínen, az agglomeráció belső övezetében. Népességük növekedésének okai az 1960-as évekig nyúlnak vissza, amikor a termelősövetkezetek létrejöttékor az alföldi térségben rengeteg ember vesztette el munkahelyét, s ők a főváros környékén igyekeztek új egzisztenciát teremteni maguknak. Az erőteljesen agglomerálódó Budapest tanácsa ebben az időben azonban olyan határozatot hozott, amelynek értelmében a beköltözést korlátozták, így az említett migrációs tömegek az olcsóbb, városon kívüli területeken telepedtek le. Így duzzadt fel mind Vecsés, mind a háború után 3000 lakost számláló Gyál népessége 18 000 fő körülire. A sok hasonlóság ellenére Vecsés mind a mai napig a nagyközség címmel kell, hogy beérje, míg Gyál 1997. július 1-jével megkapta a városi rangot.

1990 óta Gyál lakossága lassan nőtt (1991: 18 166, 1995: 18 399 fő), ellentétben *Vecséssel*, ahol viszont csökken a népességszám (1991: 17 989, 1995: 17 767 fő). Ez utóbbi a természetes fogyásnak tudható be (1995-ben -100 fő). Vecsés esetében kevés bevándorló érkezik, ők is főleg Pest D-i, DK-i kerületeiből. Gyálon valamivel markánsabb a fővárosból (XVIII., XIX., X. ker.) történő odavándorlás.

A népesség szuburbanizációjával kapcsolatban tapasztalataink alapján a következő megállapítások tehetők:

A legfőbb vonzerőt mind Gyál, mind pedig Vecsés esetében az olcsó *telekárak* jelentik. Teljesen új lakás mindkét településen csak a frissen parcellázott részen van (ill. elvétve a régiek helyén). Vecsés esetében 1996-ban még 44 új ház épült, az 1997-es év

első felében viszont már csak 16. Gyálon már nem terveznek több parcellázást, mivel elfogyott az önkormányzat földje, a többi földalap pedig magánkézbe került. Jelenleg a városban 100–150 új lakás épül, összesen pedig 350 építési engedélyt adtak ki. Itt még 40–50 üres telek vár eladásra, amelynek az önkormányzatnál □-ölenkénti ára 7000 Ft, míg Vecsésen ugyanez 5500 Ft. A magánforgalomban lévő telkek ára ennél 50%-kal magasabb.

A beköltözők elsősorban a főváros szomszédos területeiről érkeztek (Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Kőbánya, Kispest). Nem elhanyagolható szempont az ideköltözésben a korábbinál kellemesebb lakókörnyezet és az egyéb kedvező környezeti feltételek, amelyet Vecsés esetében a közeli nagy forgalmú Ferihegyi repülőtér sem zavar meg. A költözők többségének motivációja az önálló háztartás létrehozása volt, mivel főként fiatal családok települtek az újonnan felparcellázott területekre. Gyálon a város M5-ös felőli peremére, Vecsésen a település Budapesthez legközelebb eső szegélyére költöztek a legtöbben. Az új költözők kizárólag ezeken a területeken tudnak telekhez jutni. Mindkét település esetében elmondható, hogy számos előnyük mellett több tényező szempontjából is hátrányt jelentenek új lakóik számára. Mivel a tömegközlekedés kiépítettsége nem megfelelő, az autóval nem rendelkezőknek problémát jelent a nagyvárosi központ megközelítése. (Vecsésen pl. az újonnan kialakított lakóövezet szomszédságában személtlerakó helyet telepítettek, és a környezet terheltségét növeli egy, a Chinoin vegyipari cég által létesített telephely.)

A kérdőívek segítségével nagyon jól lehatárolható az ideköltözők *társadalmi státusa*. Általában az alacsony szakképzettségű, „kékgalléros” munkaerő a jellemző, ritka a felsőfokú végzettségű (Gyálon a középfokú végzettségük aránya 17%, míg a diplomásoké mindössze 3%). Ezzel hozható összefüggésbe a háztartások jövedelme is, amelyek a budapestinél lényegesen alacsonyabbak. (A megkérdezettek bevallása szerint az 50–65 ezer Ft közötti jövedelem a legáltalánosabb.) Gyálon ez viszonylag homogén képet mutat, míg a másik településen van egy, a gyálihoz hasonló szint, de előfordult több, nagyon gazdag család is, akik nem is vallották be szívesen jövedelmük nagyságát.

A megkérdezettek túlnyomó többsége a fővárosban dolgozik, elsősorban a szomszédos kerületekben, ill. budapesti cég alkalmazásában változó munkahelyszíneken (pl. festő, kőműves). Különösen Vecsésen volt megfigyelhető, hogy jelentős a saját műhellyel rendelkező kisiparosok száma (pl. galvanizáló, akinél az üzem a ház mögött állt az udvaron). Az *ingázás* elsősorban tömegközlekedési eszközökkel (főként autóbusszal) történik, de az utazási időt (ami Vecsésen átlagosan 40 perc, Gyálon 80 perc) jelentősen megnöveli az a tény, hogy mindkét település újonnan beépített negyedei rendkívül messze esnek a fő közlekedési útvonalaktól. Vecsésen magasabb azoknak az aránya, akik az ingázáshoz gépkocsit vesznek igénybe, és általában a háztartásoknál gyakoribb a több személyautó.

Az elmúlt évtizedekben ezek a települések szinte kizárólag *alvóváros*ként funkcionáltak, de a rendszerváltás óta az önkormányzatok próbálkozásai és a természetes piaci folyamatok eredményeképpen számos munkahely létesült bennük. Ennek megfelelően míg 1990-ben a gyáli lakosság 90%-a ingázott, ma már 41% helyben dolgozik, sőt 300 fő regisztráltan más településről jár ide dolgozni.

A költözéskor és az új otthon megteremtésekor a legtöbben részesültek valamilyen támogatásban (ez főként a gyermekek után járó szociálpolitika támogatás volt), de a beszélgetések tapasztalatai nyomán elmondható hogy az akkori törlesztési feltételek időközben jelentősen romlottak, ami ma jelentős terheket ró a legtöbb háztartásra. A háztartások pénzügyi terhei havonta 12–15 ezer Ft között mozognak, ebben jelentős súllyal szerepelnek a kommunális szolgáltatások kiépítésének lakosságra hárított költségei. Mindezeken túl a mindennapi élet költségei is lényegesen magasabbak, mint amit az átköltözés előtt vártak. A felsorolt negatívumok ellenére szinte kivétel nélkül elvetették egy hasonló árú budapesti lakásba való költözés lehetőségét.

A térségben a népességéhez hasonlóan az *ipar és szolgáltatások szuburbanizációjának* dinamikája sem éri el a frekvenciáltabb települések (Törökbálint, Budaörs stb.) mértékét. Jelentős méretű ipari beruházás nem is volt az utóbbi években, aminek egyik oka a tőke érdektelensége a régió irányába, másrészt az önkormányzatok idegenkedése az ilyen befektetésektől.

Az utóbbi években Gyálon létesült jelentősebb beruházások közül kiemelkedik a Fundi Kft édesipari cégé, amely gyorsan fejlődik és pár éven belül valószínűleg már 300 embert fog foglalkoztatni. Az Agroplast, amely műanyagkádadakat és napozókat gyárt, az Eisberg, amely a McDonald's salátaszállítója, ill. a szintén McDonald's szállító Hungarorak. Emellett a Scania-szerviz, a Szálka Gmk és a Magyar Aszfalt érdemel említést. A város legjelentősebb adófizetője jelenleg az Autóker Kft (évi 7 MFt-tal, de ez alacsonyabb az elvártnál, mivel az önkormányzattal sikerült megegyezni az adócsökkentésben, így képesek csak fennmaradni).

Sikerült megegyezni egy osztrák tulajdonú céggel (Asa), amely hulladéktárolással és megsemmisítéssel foglalkozik, és a legkorszerűbb rekultiválási technológiát alkalmazza (ezt bizonyították már Debrecenben, Graz-ban és Pozsonyban). A cég a megállapodás szerint a város határában épít egy személerakót, ahová a környező települések és Dél-Pest szemetét is szállítanák. Ez azonban csak hosszú távon jelent majd pénzt a városnak.

Vecsésen jelentősebb ipari beruházás az utóbbi években nem történt. Ez egyrészt a régió általában véve hátrányosabb helyzetével magyarázható, de a döntő hiba véleményünk szerint az önkormányzat tétlenségének köszönhető. Már a kérdőívezés során nagyon rossz képet festettek le nekünk arról, ami ott folyik, és a személyes tapasztalatok is ezt látszottak alátámasztani (pl. képtelen volt bárki is felkészült információkkal szolgálni az önkormányzati kérdőívre).

Mindkét település gazdasági fejlődésének jövőjét alapvetően befolyásolhatja az M0-ás autópálya-gyűrű leendő nyomvonala. A régió érdeke az lenne, hogy a körgyűrű ne a főváros külső kerületein keresztül, hanem az agglomeráció belső övezetén kívül haladjon. Így a telkek felértékelődnének, s emellett kedvező feltételeket teremtené az ipari és szolgáltató parkok létesítéséhez.

A 90-es évek elejétől – ahogy országos szinten általában – jelentős helyet foglaltak el a beruházások között azok, amelyek a települések közműhálózatának fejlesztését célozták meg. Mindkét településen kiépült a vezetékes vízhálózat, lett földgáz, és telefon. Jelenleg a csatornaépítési program a legnagyobb beruházás, amely 40%-ban állami támogatással (összesen 4 Md Ft és 3 településen) történik, és az önkormányzat

2002-ig a teljes csatornázottságot tűzte ki célul. Emellett a csatornával együtt az utak aszfaltozása is tervbe van véve. Egyéb beruházások: Vecsésen egy iskola (300 MFt-ért), Gyálon egy szakorvosi rendelő, 1 óvoda, 8 új tanterem létesítése.

Maglód

KORMOS ZOLTÁN-KOSZTYÓ KÁROLY

Maglód *népességszáma* az elmúlt 25 év alatt dinamikusabban növekedett. A KSH adatai szerint 1970-ben 6473 fő, 1990-ben 7868 fő állandó népességgel rendelkezett a település, ugyanakkor 1996-ban már 8600 lakos élt Maglódon. A népességnövekedésben a demográfiai tényezők alárendelt szerepet játszottak, döntő hangsúly mindvégig a bevándorlásban volt.

Maglódra a 70-es 80-as években zömmel az ország K-i részéből, különösen Szabolcs-Szatmár megyéből költöztek sokan, nagy többségük középiskolai vagy ez alatti végzettséggel bírt, és az anyagiak tekintetében is inkább a ranglétra alacsonyabb fokán álltak. A migráció fő okaként a jobb munkalehetőségek (Budapest), a nagyobb lakás iránti vágy, a rendezettebb körülményekben való bizakodás említhető. Természetesen fontos okot jelentett a viszonylag olcsó telekárak is. (Tudvalévő, hogy budapesti agglomeráció K-i, de főleg DK-i öve mindig is a kevésbé módosabb rétegek által lakott volt.)

Maglódba beköltözők aránya a 80-as évek legvégétől ismét ugrásszerűen emelkedett, amelynek az oka nem más, mint maga a *szuburbanizáció*, a városkörnyék fejlődése a központ rovására. Ennek a migrációs folyamatnak szinte minden tényezője eltér a fentebb említettektől. Az elmúlt egy évtizedben Maglódra betelepülők nagyjából 90%-a már a fővárosból érkezett, többségük a főváros K-i részéből, (Rákoskeresztúrról, Kőbányáról, Rákoscsabáról), valamint az ezektől D-ebbre fekvő Pestszentlőrincről és Kispestről. Az új beköltözők életkori sajátosságainak köszönhetően a település szép lassan két részre oszlik. A Ny-i részen, az „ösi” Maglódon sok az idős ember, míg a K-i területre fiatalabbak, sokgyermekes családok költöznek. Ez még önmagában nem lenne olyan nagy probléma, de mind az óvoda, mind az iskola a Ny-i, idősek által lakott részen található és ma már az sem elégíti ki minden igényt.

Az *ingatlanárak* a településen mindig is nagyon alacsonyak voltak, ez adta meg a Maglód legfőbb vonzerejét. A □-ölenkénti telekárak alacsony szintjét jelzi, hogy egy közművesítetlen telek □-ölenként csak 3000 Ft-ba, a közművesítetté pedig 6000 Ft-ba kerül, miközben az agglomerációs gyűrű átteljes részén (pl. Nagykovácsiban) az ár a maglódinak több mint háromszorosa. Az itteni telekárak Budapesthez ilyen közeli településen kirívónak számítanak. A lakásépítés üteme a 80-as évek legvégén gyorsult fel az előbb említett okok következtében. Manapság mintegy 40–50 építési és lakhatási engedélyt ad ki az önkormányzat évente.

A Budapestről betelepülők szinte kizárólag a település K-i részére költöznek, hiszen ezen a területen végzett parcellázást a Rákosmezeje Tsz, valamint az önkormányzat. Ez a terület kevesebb, mint egy km² nagyságú, de valószínűleg elég lesz a későbbiekben érkezők számára is. Ettől a területtől É-ra (közvetlenül a 31-es út mellett) a Polgármesteri Hivatal 1997-ben vásárolt egy utcányi telket a Rákosmezeje Rt.-től, ahol a

későbbiekben 80 építési telek alakítható ki. A vételár a 10 ha-os területre 20 MFt volt, ami 200 Ft/m²-nek felel meg.

Az évente ideköltöző mintegy 30–40 család azonban számtalan *hátránnyal* is szembe találja magát. A legfőbb gond természetesen a munkahelyre, az iskolába történő bejárás. Maglód a fővárostól csak pár km-re található, van közvetlen vasúti összeköttetése is Budapesttel, de ez az új beköltözőkön nem sokat segít, hiszen a település másik oldalán található az egyetlen vasútállomás. Az új lakosok, már aki persze nem kocsival jár, a távolsági autóbuszjáratokat veszik igénybe, amelynek menetrendje igazodott az ingázók életviteléhez; a reggeli és esti órákban mintegy 10 percenként, napközben pedig óránként közlekedik. A távolsági autóbuszjáratok menetideje az Őrs Vezér térig mintegy 45 perc, Rákoskeresztúrig kb. 30 perc. Az autós ingázók ezeken a vonalakon mindössze 20 percet nyernek. Az így bejárók közül sokan „öszvérmegoldást” választanak; a gépjárművet leteszik mondjuk az Őrs Vezér terénél levő P+R parkolóba és onnan metróval, vagy egyéb tömegközlekedési eszközzel folytatják útjukat. Sok családnak csak egy autója van, így a család feje reggel összegyűjti az indulókat és útközben egymás után kiteszi őket. Problémát jelent még a napi bevásárlás elintézése, hiszen bár pár 100 m-enként található egy-egy kisbolt, ez semmiképpen sem pótolhatja azt a kényelmet és áruválasztékot, amihez a fővárosból jövők hozzászokhattak. A nagybevásárlásokat még az öslakosok is a fővárosban végzik.

Az *ipari és szolgáltató szektor szuburbanizációjának* jeleit gondos vizsgálat ellenére sem találtuk Maglódon. Ez azonban érthető is, mert az üzemek (különösen a külföldi vállalatok) nem ide hozzák a tőkéjüket. Itt sem főútvonal, sem fizetőképes kereslet nem található. Maglód nem versenyezhet az M0-ás körgyűrű településeivel, nincsen üdülőjellege sem.

Mogyoród

MIKLÓS MÁRIA–NÉMETH NÁNDOR

Mogyoród község földrajzilag a Gödöllői-dombság Ny-i szélén, Budapest agglomerációjának külső övében fekszik. Távolsága a fővárostól körülbelül 20 km. Megközelíthetősége személygépkocsival nagyon jó, mivel az M3-as autópálya összeköti Budapesttel. A tömegközlekedési eszközök közül a főváros elérésére az autóbusz és a HÉV is igénybe vehető.

Mogyoród *népessége* több mint száz éve folyamatosan és egyenletesen növekszik: megfigyelhető, hogy 30 évenként átlagosan 600 fővel gyarapodott a település lélekszáma. 1870-ben 1222 volt az állandó lakosok száma, 1900-ra ez 1785-re változott, 1930-ban már 2389, 1960-ban pedig 2980 volt. 1990-ben a faluban már 3500 ember lakott. Az azóta eltelt 7 esztendő nem hozott látványos változást a népesség gyarapodásában. Jelenleg (1997) megközelítőleg 3650–3700 ember él a településen.

1990 óta elsősorban a *bevándorlás* a lakosság növekedésének forrása. Az új lakosok túlnyomó többsége Budapestről érkezik, de a környező településekről

(Kerepestarcsa, Gödöllő, Csomád) is jöttek néhányan Mogyoródra. Vizsgálatainkat a falu három részén, a kivezető utak mentén végeztük, mivel az elmúlt tíz év során túlnyomórészt itt épültek az új házak, ezekre a részekre települtek a Budapestről kiköltözők. Megtudtuk, hogy az önkormányzat tulajdonában nincsen földterület, nem parceláznak, így a faluba beköltözni szándékozók csak helyi lakosoktól vásárolhatnak építési telket.

Vizsgálataink során a Veresegyházi útról nyíló Jókai utca és Nagyhomok utca környékén találkoztunk a legtöbb Budapestről kiköltözött helybelivel. A Jókai utcában jószerivel csak volt budapestiek laknak. Ebben az utcában csak új házak vannak, többségük teljesen kész állapotban. A fővárosból kiköltözött lakosok többsége fiatal házaspár, két-három kisgyermekkel. Ők azért is hagyták ott a nagyvárost, hogy gyermekeiknek nyugodt körülményeket biztosítsanak.

Általában megállapítható, hogy a Mogyoródra kiköltözött budapestiek a főváros azon kerületeiből érkeztek, amelyek legközelebb esnek a faluhoz (IV., XIV., XV. és XVI. ker.). Az iskolázottságot tekintve többségük szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik, de jelentős a főiskolát végzettek aránya is. Jellemzően fiatalok, 25–44 év közöttiek, és sok a kisgyermekes család.

A Polgármesteri Hivatal tájékoztatója szerint Mogyoródon évente 25–30 új *lakás* épül. A zártkerti ingatlanoknál egy □-öl 1000–3000 Ft-ba kerül, belterületi ingatlanoknál ez az ár 5000–6000 Ft, tehát Mogyoródon nem túl magasak a telekárak. Ám ha valaki ide akar költözni, nem kell feltétlenül építkeznie, ugyanis elég sok eladó ház van a faluban. Ennek okai a családi házak megnövekedett rezsiköltségei. Ahol gázzal fűtenek, ott télen csak a fűtés belekerül havi 24 000–26 000 Ft-ba. Az eladó házak árai 8–10 Mft-nál kezdődnek, és mint megtudtuk, budapestiek előszeretettel vásárolják meg őket.

A Mogyoródon működő *vállalkozások* mind helyben létesültek, zömmel mogyoródi lakosok hozták létre őket. Viszont arra is van példa, hogy Budapestről kiköltözött személyek kezdtek itt vállalkozni. Ilyen pl. a Kapitány és Társai Kft, amely egy napellenző- és fémszerkezetgyártó magyar-svájci Kft. A cég 1995-ben német partnerekkel új, műanyag ablakgyártó csarnokot létesített. A Gödöllői úton szintén található egy külföldi érdekeltségű vállalat, a Chesterton Hungary Kft. A Chesterton cég a világ harmadik legnagyobb ipari tömítés gyártója, a világon 11 gyára működik. Magyarországon 22 éve vannak a piacon, 1995-től kft-ként mint az USA-beli cég leányvállalata. Mogyoródon van az országos központ, marketing és kereskedelmi tevékenységgel, raktárral.

Tavaly a faluból befolyt összes SZJA 120 Mft volt, ebből 25–26 Mft-ot kapott vissza a település. A helyi adók kedvezőek Mogyoródon: csak építményadót és iparüzési adót kell fizetni. Ez utóbbi 0,3%, ami országos viszonylatban nagyon alacsonynak mondható. Tavaly a legtöbb iparüzési adót a Hungaroring fizette (2,5 Mft-ot). Az önkormányzat évi költségvetése kb. 120 Mft. Ebből a pénzből a falu minden intézménye zökkenőmentesen tud működni. Mogyoród útjainak 90%-a aszfaltozott, a gáz és a telefonhálózat is kiépült. A csatornahálózat azonban még hiányos.

MADARÁSZ BALÁZS–RUSZKICZAY-RÜDIGER ZSÓFIA

Nagykovácsi a fővárostól 15 km-re fekszik ÉNy-i irányban, az Ördög-árok völgyfőjében. Fekvéséből következően „zsákfalú”, vagyis nincs átmenő forgalma. Közlekedésföldrajzi helyzete miatt az ipar és a kereskedelem nem tud és nem is akar ide telepedni. Ezzel szemben a nyugodt, jó levegőjű környezetre vágyó jómódú budapesti polgárok az utóbbi néhány évben szívesen választják lakóhelyül ezt a Budai-hegységben húzódó kis falvat.

Az 1700-as évek óta itt élő svábokat a II. világháború után, 1945-ben összeköltöztették, majd a következő évben kitelepítették. Helyükre Heves és Szolnok megyéből, majd a Felvidékről is érkeztek telepesek. A község népességszáma csak a kitelepítések 30. évfordulójára érte el az 1941 januárit. Tehát, ha ma őslakókról beszélünk, tulajdonképpen az ötven évvel ezelőtt beköltözött földművesekre gondolunk. Nyilvánvaló, hogy az alacsony képzettségű, viszonylag szegény, ma már idős emberek és a szuburbanizáció nyomán újonnan ideköltöző magasabb társadalmi státusú, fiatalabb családok között felmerülnek bizonyos ellentétek.

Nagykovácsit – a már vázolt adottságai miatt – főként a *népesség szuburbanizációja* érinti. Az ideköltözők nagy része Budapestről, leggyakrabban a II. és a XIII. kerületből érkezik. A II. kerületiek nagy arányának egyik magyarázata, hogy az emberek szeretnek a már megszokott útvonalakon és járatokkal közlekedni.

A megkérdezettek 56%-a említette a kellemes lakókörnyezetet, 26%-a a kedvező lakásvételi ajánlatot mint ideköltözésének okait. Ezenkívül gyakran szerepelt a saját tulajdon szerzésére való törekvés, az önálló háztartás létrehozása, és a családi ok. Ebből, és az új lakások méretéből is látszik (50% 100–199 m², 27% 200 m²-nél nagyobb), hogy a most összeköltöző, családot alapító, de már megfelelő anyagi háttérrel rendelkező családok alkotják az új lakók jelentős hányadát.

Némelyek a nem megfelelő lakáskörülményeiktől szabadulva kerülnek ide, mások a fővárosban is átlagon felüli színvonalon éltek, és még jobbat keresve vettek házat Nagykovácsiban. A magasán képzett fiatalabb új lakók közül sok a szellemi vállalkozó, akik otthon is tudnak dolgozni, nem kell minden nap a fővárosba menniük. (Még a 80-as években is a lakosság nagy része ingázó volt.)

A *telekárak* a rendszerváltás óta folyamatosan nőnek. Ma a fekvésétől függően változnak az árak: a Remete-hegy oldalában, ahol 300–500 telek található, és nemsókára belterület lesz 40 000 Ft/□-öl, a belterületen 20–25 000 Ft/□-öl, egyéb külterületeken 15 000 Ft/□-öl körül mozognak.

A faluban az az érdekes helyzet állt elő, hogy az üres telkek drágábbak, mint azok amelyeken már áll ház. Ez azért van így, mert a régi, nem egyszer vályogból épült házak nemigen felelnek meg az ideköltözők igényeinek, és felújításuk közel ugyanannyiba kerül, mint egy új ház építése.

A falu belterületén a *közművesítés* megoldott, a zártkerti részen azonban csak a víz és a villany van bevezetve, a gáz és a csatorna még hiányzik. Az építkezőknek a közművesítést saját erőből kell megoldani, az önkormányzat csak a háttérkapacitások (pl. szennyvízátemelő, ivóvízbázis) fejlesztéséről gondoskodik. Nagy problémát jelentenek a be nem jelentett lakók, akik többsége a téliesített nyaralókban él, megtartva budapesti állandó lakcímét. A falu 4300 lakója közül 500–600 fő él külterületi ingatlanokon.

Az *ipari szuburbanizáció* Nagykovácsi felé több okból sem irányulhat. A községből kivethető egyetlen közút minősége gyenge és csak a fővárosba lehet rajta eljutni. A község határát minden oldalon a Budai Tájvédelmi Körzet alkotja, ezáltal két fontos telepítő tényező, a könnyű elérhetőség és az olcsó, nagy terület kiesik. A főváros közelsége inkább a tercier szuburbanizációt vonzza, de a helyhiány miatt ezt is leginkább a lakosság körében található szellemi vállalkozók képviselik. A falu K-i szélén található az Euro-Line-East Transcontinental nemzetközi szállítmányozással foglalkozó cég telephelye, amely 1992-ben költözött ide, amikor a telkek még olcsóbbak voltak.

Pilisszentiván

GULYA NIKOLETTA–SCHOTTNER KRISZTINA

Pilisszentiván *népességszáma* az utóbbi tíz év során lassan növekedett 1986-ban 3407 fő, 1996-ban 3800 fő élt a faluban (*l. a táblázatot*). Mivel a természetes szaporodás negatív, ezért a többletet a bevándorlás okozza.

A népességszám változása Pilisszentivánon

Mutató	1991	1992	1993	1994	1995
Lakónépesség	3510	3536	3601	3741	3779
Természetes szaporodás	-2	-2	5	-5	-6
Élveszületések	34	37	47	50	43
Halálozások	36	39	42	55	49

Az utóbbi években Pilisszentiván érezhetően a fővárosból kifelé irányuló mozgás egyik célterülete lett. A 80-as évek közepén még a fiatalok Budapestre való vándorlása volt a jellemző, ez okozott problémát a településen. Jelenleg ellenkező irányú tendencia érvényes. Az egykor elköltöztek visszajönnek Szentivánra, a mostani fiatalok pedig nem akarnak elköltözni, sőt erős az ideáramlás a fővárosból. A népességszám növekedést fokozza a környező településekről történő bevándorlás is, bár ennek mértéke jóval kisebb, mint a Budapestről történő bevándorlása. A környező településekről történő bevándorlás oka általában a „beházasodás”, ill. az alacsony iparüzési adó (0,3%).

Az önkormányzat 1985-ben parcellázott egy nagyobb területet, ekkor a beköltözők mintegy fele Budapestről, a másik fele pedig a környező településekről származott. 1996-ban volt a következő parcellázás, amelyet az önkormányzat a kedvezőtlen anyagi helyzete miatt hajtott végre. Az 1996-os parcellázásnál a beköltözők aránya megváltozott, a telkek 95%-át budapestiek vették meg. A *telekárak* a belterületen

(összközműves) 13 000–14 000 Ft/□-öl. A mezőgazdasági külterületeken 3500–5000 Ft/□-öl.

1994-ben az önkormányzat 64 db építési engedély adott ki, ebből 31 vonatkozott családi ház építésére. 1995-ben 47 engedélyt adtak ki, amelyből 24 családi ház építésére, a többi a külterületi építésekre vonatkozott. 1996-ban a kiadott 45 engedélyből 20 családi házra, a többi pedig külterületekre vonatkozott. Az adatokból látható a kiadott építési engedélyek csökkenő tendenciája, és az is megfigyelhető, hogy az új családi házak száma is évről évre csökken. Ennek valószínűleg több oka van:

– A kedvezőtlen anyagi helyzet miatt a helyi lakosok nagy része nem képes új telket venni, új házat építeni, ezért inkább a régi házakat újíttják fel, a tetőteret építik be, vagy a házhoz építenek hozzá.

– A településnek nagyon kevés eladható területe maradt, az önkormányzat az elkövetkező 3 évben nem is szándékozik parcellázni, így akarja megakadályozni a település rohamos növekedését, a budapestiek nagyarányú beáramlását.

A munkanélküliség a településen nem számottevő, de a fő munkaadónak számító, évek óta veszteséges PEVDI várható bezárása ezen most változtat. A településen a külföldi tőke jelenléte nem jelentős, egyetlen magyar-belga vegyes vállalat van a Tungsram-Schröder, ahol külső világítású, energiatakarékos lámpatesteket állítanak elő. Elsősorban nem gyártó, hanem összeszerelő üzem, foglalkoztatottainak száma 30 fő (helyi lakosok és budapestiek).

A lakosságnak nem okoz problémát a budapestiek tömeges beköltözése, sőt a falubeliek sokszor budapestieknek adják el a külterületi ingatlanokat. Már most is gondot okoz azonban a nyári időszak, ilyenkor a külterületeken lévő nyaralók népességszáma is megugrik (a napi mozgás néha a 2000 főt is eléri), akik helyben veszik meg a fogyasztási cikkeket. Az itteni vállalkozók nem tudják megbecsülni, hogy mikor mennyien jönnek, ezért ellátásukra nem tudnak kellően felkészülni. Így aztán kevesebb árut rendelnek, nehogy a nyakukon maradjon. A hirtelen fellépő túlkeresletet nem tudják kielégíteni, ezért elfogynak az árucikkek, hiány lép fel.

Az önkormányzat távlati tervei között szerepel az útépítés, a járdaépítés folytatása, ill. a csapadékvíz elvezetési rendszer és a csatornahálózat bővítése. 10 éven belül szeretnének létrehozni egy ökoparkot a szentiváni bányató környékén. A tó körül sétányt, kerékpárutat akarnak kialakítani (ez a kerékpárút az óbudai szakasz folytatása lehetne).

Solymár

KISS MÓNIKA–LÓRÁNT ILDIKÓ

Solymár nagyközség a budapesti agglomeráció belső gyűrűjében, a főváros központjától 16 km-re ÉNy-ra, a Pilisi-medencében helyezkedik el. A törökidőszak lakatlanná vált település újraterelése 1701-ben kezdődött meg a németföldről ideérke-

zö svábokkal. A németajkú lakosság aránya még a II. világháború előtt is 95% volt, amely a háborút követő kitelepítések következtében 30%-ra csökkent.

1945 után a súlyos demográfiai veszteség kompenzálására a megüresedett házakba főleg Mezőkövesdről, a Felvidékről és Erdélyből telepítettek magyar családokat. A fővárosi agglomerációban található, kedvező helyzeti energiájú községben az elmúlt 10 évben dinamikus népességnövekedés ment végbe. Solymár népességszáma az 1970-es 4013 főről, 1990-re 6044-re emelkedett, 1995-ben pedig elérte a 7300 főt. Ez a gyarapodás azonban már szinte teljes mértékben a szuburbanizációra vezethető vissza.

Az 1990-es évek elején a kedvező lakásvételi- és építési feltételek, valamint az alacsony telekárak elsősorban nyugalomra és csendre vágyó nyugdíjasokat és az első önálló háztartás létrehozására törekvő friss házасokat, ill. kisgyermekes családokat – tehát főleg alacsonyabb jövedelmi szintű embereket – vonzottak a községbe. Az így kialakult vegyes státusú réteg manapság már szinte kizárólag megalapozott egzisztenciájú, magas társadalmi és jövedelmi szintű beköltözőkkel bővül, akiknek az időközben hatalmasra növekedett telekárak sem jelentenek akadályt a letelepedésben. A betelepülők többsége a közeli budai kerületekből, ill. a zsúfolt, nagyvárosi problémákkal terhelt belső városrészekből érkezett. Ennek következtében az aktív keresők 2/3-a ingázik naponta Budapestre.

A sváb őslakosok és a hajdan betelepített családok lakóházai túlnyomórészt a nagyközség központi területein találhatók. Ezt a magot 3 irányból övezi az újonnan kiépült negyedek sora: Ny-ról (Pilisszentiván felől), D-ről (Kerek- és Kakukk-hegy), ill. K-ről (György-hegy) az *üdülőövezet*, amelynek nagy része a mezőgazdaság átszervezésével parlaggá vált területek felparcellázása során jött létre. Az említett településrészek közül a Kerek-hegy a legjelentősebb új negyed, parcellázására már a 40-es években terveket készítettek.

A *népesség szuburbanizációja* következtében az elmúlt 6–8 évben egyre több, Budapestről kiköltöző polgár választja Solymárt állandó letelepedése célpontjául. Ők a sűrű beépítésű belterület helyett inkább a laza, s jó lakóhelyi funkciókkal rendelkező üdülőövezetet részesítik előnyben, amely így felértékelődik, s egyre magasabb vagyoni és társadalmi szintű rétegeket vonz. A □-ölenkénti telekárak 5 éve 8–10 ezer Ft körül mozogtak, ma már a 20–22 ezer Ft-os telek olcsónak minősül, sőt nem ritkák a □-ölenként 30–35 ezer Ft-ért elkélő telkek sem. (Ezt példázza egy, a közelmúltban értékesített 220 □-öles telek a Lejtő utcában, amely 7,5 MFt-ért talált gazdára.)

A fent említett folyamatok következtében az egykori üdülőöv gyökeres átalakulása megy végbe: a kis víkendházak helyett többszintes lakóházakat építenek, az üdülőöv fokozatosan állandó jellegű lakóterületté válik. Ez tapasztalható a Magas, a Panoráma, a Pihenő, a Kilátó, a Kápolna és a Kökörcsin utcákban, ahol minden harmadik ház új építés vagy kibővítés alatt áll. Solymár legújabb, gyakran a nagyközség „Rózsadomb”-jaként emlegetett része a Hóvirág és a Pipacs utcai lakónegyed a legfrissebb parcellázás eredménye. Ennek során a Rozmaring Mgtsz által a Pest megyei OTP-nek eladott, közel 80 családi ház építésére alkalmas telek került felosztásra. Az üdülőterület közművesítése a telektulajdonosok teljes anyagi hozzájárulásával valósult meg a 90-es évek elején. Az alapközmű (víz, gáz, villany) megléte aztán tovább ösztönözte az építkezéseket, s felgyorsította a végleges letelepedést.

Solymár *iparát* két – több évtizedes hagyományokra visszatekintő – cég fémjelzi: a főleg műanyaggyártással foglalkozó PEMÜ, amely kezdetben 2000, ma már csak 600 embernek biztosít munkát; a másik a Budai Téglá- és Cserépipari Vállalat önálló gyára. Említésre méltó ezenkívül még a PEVDI (Pest-megyei Vegyi és Divatcikkipari Vállalat) és a Kemipur is. A rendszerváltás után azonban ezek egyes üzemei megszűntek, ill. profilt váltottak. A felaprózódott gyárak magánkézbe kerülve megerősödtek (pl. Grand Ács Kft Fatelepe, PEVDI Ablakgyártó Kft, PETA Tetőablakgyártó Kft). A sok kis cég azonban kevés munkaerőt foglalkoztat, így érthető, hogy a solymári aktív keresők jelentős hányada Budapestre ingázik. Az elmúlt 10 évben nagyobb beruházás nem történt. A tercier szektor keretein belül a közelmúltban mindössze két benzinkút, egy Ford-szerviz, ill. a Községháza mellett egy üzletközpont épült, ahol hamarosan megnyílik a település második takarékszövetkezete, a HBW Express Takarékszövetkezet.

Solymár új általános rendezési terve magyar érdekeltségű vállalkozások megtelepedését szorgalmazza a község ÉK-i határában kialakítandó *ipari parkban*. Ez többek között a Solymár-Kültelek nevű településrész magterülettel való összekapcsolását is szolgálná. A leendő ipari zóna – amely a tervek szerint az Angol temetőtől az Akácfa utcáig húzódna – jelenleg mezőgazdasági terület, tehát közművesítésre vár. Ezenkívül tervezik a 10-es út korrekcióját, valamint a vasútvonal „kiigazítását” is. A park létrehozása az ipari szuburbanizáció első lépcsőjének is tekinthető, de a terv még annyira kiforratlan, hogy a program megvalósulása beláthatatlan.

Szigethalom

KÜRTÖSI IZABELLA–MESSEL BALÁZS

Szigethalom – Halásztelekkel együtt – sokáig Tököl részét képezte, s csak 1949-ben vált önállóvá 1747 főnyi népességgel. 1949 előtt még csak pár nyaraló és hétvégi ház állt itt, s a területen döntően mezőgazdasági művelés folyt (zöldségtermesztés). Maga a település tehát 50 éves sincs, vagyis rendkívül fiatal. Az újonnan megtelepedő ipar (Pestvidéki Gépgyár, Csepel Autógyár) és a Tökölön állomásozó szovjet hadsereg rengeteg munkalehetőséget nyújtott (géplakatos, műszerész, marós stb.). Olyannyira sokat, hogy nemcsak a környékről, hanem az egész országból (főleg Kelet-Magyarországról) jöttek ide dolgozni. A telek olcsó volt, munka is akadt, s az infrastruktúra is kezdett kiépülni.

A település *népességszáma* az elmúlt években folyamatosan növekedett. 1990-ben 9582 fő, 1997-ben 11 044 fő bejelentkezett állandó lakos élt Szigethalmon, az üdülőtérületen élőket is hozzászámolva a nagyközség infrastruktúráját ténylegesen használók száma kb. 12 000 fő. Ezt a Ráckevei-Duna partján húzódó üdülőtértséget 1997 nyarán minősítették át belterületté, mivel az üdülőtulajdonosok közel fele az elmúlt időben feladta korábbi állandó lakhelyét és véglegesen ideköltözött.

A népességszám növekedése magában hordozza a *lakásállomány* növekedését is. Jelenleg az a tendencia, hogy a településen épülő lakások döntően két részből tevőd-

nek össze. Az egyik részük a már kiépült lakóterületen jön létre, a már meglévő házat felújításával és átalakításával (megveszik az öregektől), vagy azok helyén. Ezért elég sok az elszórtan elhelyezkedő új ház a település régebbi területein.

A másik rész az önkormányzati parcellázás eredménye, aminek révén új lakóparkok jönnek létre, döntően a település szélein. Ezeken a helyeken teljesen új, nagy alapterületű házakat építenek fiatal, jobb módú családok. A lakások építésének üteme itt a leggyorsabb és a leglátványosabb. Van egy harmadik jelenség is, ez pedig a Ráckevei-Duna partján levő nyaralók fokozatosan téliesítése.

Szigethalomnak a Szabadkai út, Thököly utca, valamint a HÉV vonala által határolt területén egy tömbben található a szuburbanizációnak köszönhetően, újabban épült házak (döntően sorházak). A terület benépesülését a Pestvidéki Gépgyár, és az 5 éve még 22 000 embert foglalkoztató szigetszentmiklósi Csepel Autógyár, valamint az egyéb budapesti munkalehetőségek ösztönözték.

A rendszerváltás után évekig nem változott, csak az elmúlt 2 évben emelkedett meg igazán az építkezések száma. Az előbb említett területen is történtek újabb építkezések, bár alacsonyabb számban. Az építési kedv megnövekedését mutatja, hogy a 1,5–2 éve felparcellázott, Barackosnak nevezett területen fél év alatt kelt el 60 építési telek. (Egy másik, magánkézben lévő területen pedig 55 parcellát értékesítettek a közelmúltban).

Itt több helyen még folyik az építkezés, a már kész házakba pedig 1996 végén, 1997 folyamán költöztek be tulajdonosaik. Korábbi, döntően budapesti otthonuk (szinte kivétel nélkül 40–60 m²-es panellakások) elhagyására a nagyobb családi ház (átlag 110–150 m²) és a kellemesebb lakókörnyezet igénye készítette őket, Szigethalom mellett pedig az önkormányzati parcellázás miatti kedvező telekvásárlási lehetőségek miatt döntöttek.

A bevándorlók többsége megtartotta korábbi, jórészt budapesti munkahelyét, amelynek elérhetősége a kiköltözéssel romlott. A családok többségének tulajdonában van gépkocsi, azonban a feleség legtöbbször inkább a tömegközlekedést veszi igénybe, vagy kombinálja a kettőt. A családfő szinte minden megkérdézett esetben személygépkocsival közelíti meg munkahelyét.

A település térbeli terjeszkedését akadályozza Szigethalom elhelyezkedése, amely Tököl, Szigetszentmiklós és a Ráckevei-Duna közé van beszorulva. A belterületi földek átminősítésének szintén gátja van: az amúgy sem nagy kiterjedésű, 9,12 km²-nyi nagyközségben (a kb. 7500 lakosú Tököl kb. 39 km²-rel rendelkezik) a honvédségi terület (légvédelmi rakétakilövő állások), valamint a Pilisi Parkerdőgazdaság Rt. kezelésében lévő Tököli-erdő foglal el jelentős területeket.

Ma Szigethalmon a Budapestre való ingázáson, a helyi önkormányzaton, a közszolgáltatáson (pl. Vízmű) és a szociális szférán kívül a kisvállalkozások (pl. mini abc, hentes, kisüzemek stb.) kínálnak munkaalkalmat. A csődbe ment Csepel Autógyár a többi nagy termelőegység sorsára jutott, s ma lerakatok (pl. bútor, építőanyagok), diszkó, elektronikai cikket árusító üzletek stb. működnek a területén.

Tárnok

KERÉK PÉTER–LIPTÁK KATALIN

Tárnok Budapest központjától 26 km-re DNy-ra helyezkedik el, az Érd, Sósút, Pusztazámor és Martonvásár által határolt 23,6 km²-nyi területen. Eredetileg a szlovák etnikum települése volt, a szlovák lakosság száma napjainkban 600–800 főre tehető. A község mai arculatának kialakítását 1913-ban üszögi Nagy Sándor kezdte el, aki 1921-ben parcelláztatta az újtelepi részt, majd 1930-ban a ligeti területet. Ezzel a falu ma 3 (részben különálló) részből áll: Falu, Liget, Újtelep.

1991-es adatok szerint Tárnokon 5123-an, 1994-ben 6326-an, 1995-ben 6447-en éltek. Napjainkra a lakosság száma meghaladta a 6700 főt. Az élveszületések és halálozások aránya nagyjából kiegyenlített (pl. 1994-ben 84 születést és 81 halálozást regisztráltak), tehát a népességszám növekedését kizárólag a *bevándorlás*nak tulajdoníthatjuk.

Eleinte főként a szomszédos Érdről, a levegő szennyezettsége miatt Százhalombattáról érkeztek a bevándorlók, manapság pedig már Budapestről költöznek a legtöbben Tárnokra (főként a XI., ill. XXII. kerületből). Korábban csak az alsó-középosztály számára volt vonzó az település, újabban viszont már a módosabb rétegek is felfedezték.

1990 óta az önkormányzat 258 használatbavételi engedélyt adott ki az új épületekre. A *telkek* ára kb. harmad-, negyedannyi, mint pl. Érdligeten. Sok telek cserélt gazdát a már említett Faluból „kiköltözés” nyomán. Az önkormányzat eddig 80 házhelyet parcellázott. Itt az árak kb. 30%-kal olcsóbbak, mint magánforgalomban. A jövőben még további 18–20 ha-on terveznek parcellázást. Közel 80 ingatlan található itt. Az újonnan felépülő házak 40–45 ezer Ft/m²-es áron kerülnek eladásra.

A belterületi földek tulajdonosait megadóztatták, ezzel kényszerítve ki a beépítést. Így sok terület cserélt gazdát. Azok vásárolták meg ezeket a földeket, akiknek szándékukban állt házat építeni. Problémát okoz ugyanakkor a klasszikus zártkerti rész (Öreghegy), ahol javarészt budapesti lakosok a nyaralóikat téliesítettek, viszont mivel ez a terület még mindig külterületnek számít, személyi jövedelemadójuk nem Tárnokra jut.

Az utcák kb. 80%-ában le van fektetve a gázvezeték, ennek ellenére a háztartásoknak csak mintegy 35–40%-ban van vezetékes gáz. A csatornázás a település 40–42%-án megoldott. A községben az iskolai oktatás három épületben folyik, az óvoda pedig négy épületben van szétosztva. A férőhelyek száma már ma sem elegendő, ezért új, tíz tantermes iskolát szeretnének felépíteni.

Az *üzleti beruházások* jelenléte napjainkig nem igazán számottevő Tárnokon. A meglévő egy-két ipari üzem (pl. Anilin Kereskedelmi Rt., Puhi-Tárnok Út- és Hídépítő Kft) vagy a Duna Fűszért Rt. diszkont áruháza a 70-es út környékére települt. Az Anilin gyár esetében a 70-es út közelségén túl szerepe van a vasútnak is, a vasúttól iparvágány vezet az üzemhez. (Az Anilin beszállítója pl. a német vegyipari Bayer cég.)

A település jövőjének szempontjából döntő fontosságú az autópálya-lejáró megépítésének kérdése. (A község megközelítése jelenleg csak a 70-es főút felől lehetséges.) Azt már tényként kezelhetjük, hogy megépül a lejáró, de kérdés, hogy hol. (Tárnok pályázatot adott be, versenyben áll Tordassal a lejáróért.) A lejárót a pusztazámori személtérakó létrehozása teszi szükségessé. Amennyiben megépül, valószínűsíthető, hogy jelentős fejlődést fog eredményezni Tárnok életében, bár természetesen környezeti problémák is felmerülnek. A tranzitforgalom okozta majdani környezetszennyezés mértéke még nem kiszámítható.

Ehhez a beruházáshoz kapcsolódik egy kamionparkoló létesítésének terve az újtelepi rész mögötti szántóterületen. Egy magyar befektető-társaság bevásárló-, szórakoztatócentrum létrehozásán fáradozik a csomópont közelében. Egy svájci vállalkozó pedig hazánk legnagyobb golfpályáját szeretné kialakítani a szép környezetű tó környékén, mintegy 100 ha-on.

Törökbálint

KESS ZOLTÁN-REINICS RITA-SZALKAI GÁBOR

Törökbálint klasszikus mintaterülete a szuburbanizációs folyamatok valamennyi formájának, talán azt lehetne mondani, hogy a környéken csak Budaörsön figyelhető meg hasonló intenzitású szuburbanizáció. Törökbálint *népessége* az elkövetkező években el fogja érni a 10 000 főt, mivel a szuburbanizációs folyamat nagy számú betelepülőt vonz a településre.

A lakosság dinamikus növekedését az önkormányzat nem tartja egyértelműen kedvező folyamatnak, mivel Törökbálint közhatalmánya nincsenek megfelelően felkészülve a nagyobb népesség megfelelő színvonalú ellátására. Mégis, pénzügyi okok miatt rákényszerülnek a kívándorló lakosság befogadására. Ez, ill. a tercier szuburbanizáció teszi ugyanis lehetővé az öslakosság messze az országos átlag feletti ellátását. Az 1991-ben kezdődött közművesítés idén teljesen befejeződik, a munkanélküliek aránya 2% alatt van, de itt említhetjük azt is, hogy az utcákat az önkormányzat Mercedes vizeskocsija locsolja és tisztítja.

Törökbálint vonzerejét a fővároshoz való közelsége, ill. attól való távolsága együtt alakítja ki. Távolsága azt jelenti, hogy még ma sem veszítette el falusias jellegét, nagy zöldterületek veszik körbe, és bár három országos jelentőségű autópálya halad el közvetlenül a lakóterület mellett, levegője még mindig nagyon tisztának mondható. A közelség pedig a kitűnő közlekedési kapcsolatokra vonatkozik, és ez döntő a település fejlődése szempontjából, mivel a lakosság nagy része napi ingázó.

A lakosság idebetelepülését jelentősen befolyásolja, hogy BKV autóbusszal megközelíthető Törökbálint. A 72-es vonal révén, amely az autópályán haladva tart a Kosztolányi Dezső térre, 20–30 perc alatt Budán lehetünk. A 88-as busz pedig Budaörsön át jár a Kamaraerdőig, az autópálya építések miatt a 60-as évek végén megszüntetett HÉV helyén. Ennek a vonalnak a kötőtpályás maradványa a 41-es villamos vonala, amely a

Kamaraerdőtől közlekedik befelé. Az önkormányzat is tisztában van ezen járatok fontosságával, ezért áldoz fenntartásukra évi 13 Mft-ot. Sokak számára a fő vonzerőt azonban az autópálya jelenti, ezen néhány perc alatt a fővárosban lehetünk.

Vizsgálatainkat Törökbálint újabban beépült negyedeiben: a Tükörhegyen és környékén (amely a következő években 600–700 fős népességet fog felvenni), a Szegefű utca körzetében, az Apponyi Albert, az Ady Endre, az Alsóerdősor és a Józsefhegy utcákban végeztük. A beköltözés itt főleg Budapestről, elsősorban a gazdagabb budai kerületekből (II., XI., XII) és Budaörsről történt. Ezekben az esetekben egyértelműen tetten érhető volt a szuburbanizáció, a költözés fő oka a megkérdezettek többségénél a kellemes lakókörnyezet volt.

A beköltözők életkora általában 35 és 55 év közé esett, gyermek nélkül, vagy 12 és 26 év közötti gyermekkel. A képzettség és a foglalkozás terén a lehető legnagyobb volt a változatosság, a vagyonukhoz és életszínvonalukhoz képest meglepően képzetlen lakosok mellett nagy számban megtalálhatjuk a budapesti értelmiségi elitet. A tapasztalatok azt mutatják, hogy Törökbálintra főként a magas jövedelműek költöznek. A luxuskivitelű ingatlanok számának növekedését jól jellemzi, hogy míg 1990-ben csak 9 négyszobás vagy annál nagyobb ház volt Törökbálinton, addig 1995-ben ez a szám már 32 volt, és sejthetően a Tükörhegy beépítése után ez a szám meg fogja haladni a százat.

Nem csak a lakosságra, hanem az iparra és a szolgáltató ágazatokra is jellemző a szuburbanizáció. Ezek nagyfokú sűrűsödése Törökbálint esetében az M1–M7–M0 csomópont körül jellemző, ahol a beépíthető területek nagysága és a főváros közelsége jelenti a legfőbb vonzó tényezőt, amely lehetővé teszi egy új központ létrejöttét. Az elsőként felépült Tetra Pak, és mellette a Metró áruház, mint a kialakítandó *Buda Park* részei nem Törökbálinthoz, hanem Budaörshez és Biatorbágyhoz tartoznak. De ettől D-re jelentős területek vannak Törökbálinton, amelyek alkalmasak a további beépítésre. Az Égett-völgyben (a Depótól D-re) 25 ha-os iparterület kialakítását tervezik. A cél az, hogy valamilyen környezetbarát ipar telepedjen meg. Ezért is utasították el itt nemrégiben egy vegyészeti gyár letelepedését.

A Tégla-dűlőre (Ny felé) esik az a 30 ha-os terület, amelyre nemzetközi üzleti parkot terveznek. Itt csak tercier ágazatok (szállodák, irodák, kongresszusi központ) telepedhetnek le, de ettől Ny-ra, az M0 autópályán kívüli 60 ha-os részen már az ipar letelepedését is lehetővé teszik. Ez az a terület, amelyen a változások már nagyon szembetűnőek, itt működik a CORA áruház, a Michelfeit bútoráruház, a Glaxo Wellcome gyógyszerészeti csomagolóüzeme és az osztrák tulajdonú Viessmann kazán-gyár. Az összesen 90 ha-os terület magánkézben van. Magyar cégek nincsenek a területen, mert nem tudják megfizetni a 9000 schilling/m²-es telekárát.

Törökbálint számára a *szekunder- és tercier szektor szuburbanizációból* származó iparüzési- és épületadó jelentős bevételt jelent. Évente 200 Mft bevétel származik ebből, a legnagyobb adófizető a Schöller jégkrémgyár, de ha a Depó területén üzemelő 40 cég (pl. Adidas, Triumph, Europapir) együttes adóját nézzük, akkor ez a terület jelenti a legnagyobb adóbevételt. Törökbálint tehát minden szempontból a szuburbanizáció haszonélvezője, és gyorsan fejlődik. Az egykori kis hegyek közé ékelt falu, a mai Ófalu, már csak kis hányada a mai településnek. A faluszéli nyaralók mindinkább állandó lakhellyé válnak. Törökbálintnak még vannak szabad területei, de az

utak és Budapest szorításában már látszik a határ, amely hamarosan itt is korlátot szab a további szuburbanizációnak. És ekkor Törökbálint is kicsit „Budaörsé” válhat, mint ahogyan már néhány példán látható (az ipari és szolgáltató szektor egyes elemei pl. már kihátráltak Biatorbágyra).

Veresegyház

NYERGES DÓRA-PINTÉR ÁKOS

Veresegyház a Gödöllői-dombság egyik völgyében a Szöd-Rákos patak mentén található Budapesttől kb. 25 km-re. Kedvező helyi és helyzeti energiája, tavai, természeti adottságai, a főváros közelsége miatt keresett idegenforgalmi hely, a főváros körüli szuburbanizáció egyik fő célpontja.

A település *népessége* az 1870-es népszámlálás óta fokozatosan nőtt főként a pozitív természetes szaporulatnak köszönhetően. A népességnövekedés az 1960-as évektől felgyorsult és a 90-es években még ütemesebbé vált, amit elsősorban a bevándorlással, a meginduló szuburbanizációval hozhatunk összefüggésbe.

A népességnövekedést a veresegyházi önkormányzat pozitívan ítéli meg, ennek szellemében ösztönzi az ideköltözést. A növekvő népességszám okozta nehézségekkel tisztában vannak (pl. az általános iskolai oktatás és az óvodai ellátás kérdése még nem megoldott), egyértelmű azonban a kedvező változás: a település fiatalodása. A fiatalabb és kedvezőbb anyagi helyzetű családok biztosítják magasabb személyi jövedelemadójuk révén a falu számára is a nagyobb jövedelmet és így a település továbbfejlődését.

A községben folyamatos a *telekparcellázás*, a *lakásépítés* üteme rendkívül gyors. A családi házak mellett több helyen olcsóbb, de igényes sorházak is épülnek. Jellemző az üdülőterületekre való végleges kiköltözés is és így a nyaralók, hétvégi házak lakóházzá történő átminősítése is. 1993-tól közel 100–120 lakás épült fel igen gyorsan. Több magánvállalkozó, kft (pl. a Questor befektető társaság) is építkezésbe fogott. Az így felépült igényes családi házak és sorházak még intenzívebbé tették a betelepülést. 4–5 hónappal az építések kezdete és a lakások értékesítése után a házak már kulcsrakészek. Ma az építési engedélyek száma kb. 430.

Az *ingatlanár* a 90-es évek elején átlagosan 800 Ft/m² volt, mára ez a közművesített ingatlanok esetén 3000 Ft/m², de az új telepeken (pl. Csonkás telep) elérheti a 4000 Ft/m²-t is.

Veresegyházon két újonnan épült negyed található: a község K-i (Széchenyi-domb) és Ny-i szélén (Csonkás). A *Széchenyi-domb* családi házas beépítése már a 80-as évek végén elkezdődött és azóta is folyamatosan tart. Ezek a családi házak többnyire önerőből épülnek. Ezzel szemben a *Csonkás-telep* alapvetően sorházas beépítése – magánvállalkozóknak köszönhetően – 1995-ben kezdődött, újabb sorházak még ma is épülnek.

Az újonnan betelepülő lakosság túlnyomó többsége korábban budapesti lakos volt, főként Pest É-i kerületeiből (IV., XIII., XIV., XV., XVI.) érkezett, a Dél-Pestről és Budáról érkezők aránya elenyésző.

A népesség a fővárosból történő kiáramlásának legfontosabb okaként a kellemesebb lakókörnyezet (tisztább levegő, kevesebb zaj stb.) iránti igény szerepel. A jobb lakáskörülmények (átlagosan 35%-kal nagyobb lakás, gyermekeknek külön hálószoba, kert stb.), a generációk szétválasztása, a fiatalok saját tulajdon szerzésére való törekvése és nem utolsósorban a kedvező vételi ajánlat is lényeges szerepet játszott. A Budapestről Veresegyházra költözők döntő többsége panellakásban lakott korábban.

A veresegyháziak túlnyomó része Budapesten dolgozik, általában az É-i kerületekben, ill. a belvárosban. Döntő többségük személygépkocsit használ munkába járáshoz, amihez átlagosan 30–45 perc szükséges. A fővárost az M3-as autópályán közelítik meg, amelyre a gödöllői leágazásnál térnek rá. Személygépkocsi csaknem minden háztartásban van. Budapest vonattal és menetrendszerű autóbusz járatokkal is megközelíthető, a tömegközlekedést használók kb. 1–1,5 óra alatt érnek munkahelyükre.

Problémát jelent, hogy a település fiatalodása következtében a gyermeklétszám nő, amivel az önkormányzat egyelőre nehezen birkózik meg. A működő általános iskolában az osztálylétszámok rendkívül magasak, igen kevés új gyermeket vesznek fel s a szülők sem szívesen küldik gyermekeiket ezekbe az osztályokba. A község gyönyörű környezetben fekvő óvodája szintén helyhiánnyal küszködik, csak a 8 órában dolgozó szülők gyermekeit tudják fogadni. Így sok gyermek a szülőkkel együtt ingázik, a szülők viszik őket munkába menet az iskolába, óvodába. A háziasszonyok nagy része a bevásárlási lehetőségekkel elégedetlen. Ez főleg az újabb Csonkás-telepen jellemző, ahol a boltláncok még nem épült ki, ezért vagy a falu távolabbi részeiről, vagy esetleg Budapestről kell beszerezniük a napi szükségleteket. Egyöntetű negatív vélemény volt az üzletek drágasága. Az önkormányzat ezt a problémát egy új üzletközpont megnyitásával igyekszik csillapítani.

A külföldi tőke és a *vállalkozások* szempontjából a falu helyzete a térségben kedvezőnek mondható. Az első nagyobb külföldi beruházás egy angol ingatlanközvetítő révén jött létre: mintegy 180 MFt értékben vettek meg veresegyházi ingatlant. Azóta inkább kisebb cégek tűnnek fel, jellemző sok cégben az olasz érdekeltség (pl. olasz-magyar zoknikötő üzem, bevásárlóközpont).

A térség legnagyobb cége a Pharmavit, amelynek üzei Veresegyházon működnek 1989 óta. A cég története sikertörténet: kis pezsgőtablettagyárból a magyar egészségügy egyik legnagyobb és állandóan fejlődő ellátójává vált. Ma a Magyarországon kapható pezsgőtabletták 90%-a, a vitaminok fele Pharmavit termék. A Chinoin gyógyszergyárnak már a 70-es évektől működött itt raktártelepe, s erre települt a Pharmavit. E cég szerepe igen jelentős a község életében, anyagi- és munkabiztonságot jelent. Ma kb. 420–430 főállású dolgozót foglalkoztat, 95%-uk veresegyházi. 1996. januárjában a világ 130 országában jelenlevő és 47 000 főt foglalkoztató Bristol-Myers Squibb – a világ második legnagyobb egészségügyi termékek előállításával foglalkozó multinacionális vállalata – 99%-os részesedést szerzett a vállalatban. A Bristol-Myers Squibb-bel való együttműködés egyrészt a Pharmavit termékek külföldi elterjesztéséhez

járul hozzá, másrészt lehetőség van a Bristol-Myers Squibb termékeinek magyarországi gyártására, a vállalatcsoport újabb termékeinek hazai forgalmazására.

Veresegyház területéhez tartozik még három duzzasztott tó (Öreg-tó, Ivacsi-tó, Pamut-tó), amelyek közül kettő közkedvelt horgásziparadicsom, egy pedig strandként funkcionál. A környező területen fekszik Veresegyház üdülőövezete, ahol az utóbbi években egyre több sportolási lehetőség (tenisz, lovaglás) is rendelkezésre áll. Megemlíthetjük Veresegyház kedvező helyi energiái között termálvizét, amelyen évek óta működik termálfalu, és amelyen ma a Questor befektetési társaság egy új, modern termálfalut épít.

(A cikk folytatása a 82. oldalról)

– A régiók száma viszonylag kevés legyen és legyenek képesek nagyméretű programok fogadására.

– A régió az irányíthatóság érdekében ne legyen túlzottan nagyméretű

– A régióknak a térségen belül azonos fejlesztési problémákkal kell rendelkezniük.

– A régiók kialakításánál vegyék figyelembe az alapvető természetföldrajzi egységeket.

– Legyen a régióknak fejlett városhálózata.

– A tervezési régióknak teljes közigazgatási egységeket kell magukba foglalni.

A balkáni helyzethez képest sokkal szerényebb eredményekről számol be SZERGEJ ARTOBOLVVSZKI: Az orosz regionális politika c. előadásában. A szerző a legelső – és egyben a témafeldolgozás korlátait is magában hordozó – megállapítása, hogy Oroszországban hatékonyan működő regionális politikai intézményrendszer mindezekig nem alakult ki. Jelen pillanatban több minisztérium is foglalkozik regionális kérdésekkel, azonban nincs olyan szervezet, amely kizárólag regionális politikával foglalkozhat. Több olyan program és tervezet készült, amely az ország egyes régióinak problémáival foglalkozott volna, de közülük végül egyetlen sem nyert legfelsőbb szintű elfogadást. Így a regionális problémák feldolgozásának sem a jogi, sem a szervezeti keretei nem adóttak az orosz föderációban. A gondok orvoslása nem normatív módon, hanem eseti, egyedi jelleggel és a személyi kapcsolatok erőteljes felhasználásával kerül sor. A szerző eléggé érzékletesen ábrázolja a bizonyos mértékig lehangoló orosz viszonyokat. E pozitív vonás mellett azonban szakmailag erősen megkérdőjelezhető az előadás egészen végigvonuló azon gondolat, amely a regionalizáció szükségességét csaknem kizárólag a területi különbségek csökkentésében látja.

A csehországi tapasztalatokról Josef POSTRARACZY számol be a „Csehország regionális politikája” c. előadásában. Az alaphelyzet itt bizonyos tekintetben hasonló sajátosságokat mutat az orosz viszonyokkal, legalábbis annyiban, hogy Csehországnak jelen pillanatban sincs elfogadott területfejlesztési törvénye. E jogi hiányosságon túl az Európai Unió vizsgálatát tartalmazó szakértői vélemény megállapítja, hogy az országnak nincs regionális politikája és hiányzik a nemzeti területfejlesztési program is. A hiányok, illetve a negatívumok felsorakoztatása alapvetően rányomja bélyegét az előadás anyagának egészére. Az elhangzottak első harmada az olyan regionális különbségekről szól, mint a nehézipar termelésének és a foglalkoztatottak létszámának radikális csökkenése, a mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése, a migráció negatív hatásai, a környezetszennyezés káros befolyása a regionális fejlődésre stb.

Tisztán a magyar regionális fejlődés irányjaival foglalkozik PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: „A regionalizmus politikai kihívásai Magyarországon” c. előadása. Az előadó felhívja a figyelmet azokra a nemzetközi trendekre, amelyek eredményeként napjainkra megerősödtek a regionális szintek. Ennek a folyamatnak három különböző útját ismerteti a szerző. Az első szerint a régió létrejöhet teljesen új szintként történő szervezés formájában, másodrészt a már meglévő szintre történő kompetencia átruházás útján, végül harmadrészt a területi egységek szorosabb, lazább integrációja révén. A nemzetközi szint rövid bemutatása után rátér az előadó egy szűkebb területi egység, mégpedig hazánk területfej-

lesztésének és közigazgatás-szervezésének az elmúlt évtizedektől napjainkig történő ismertetésére. Felhívja a figyelmet a területfejlesztési törvény hatására, melynek következtében egy speciális intézményrendszer a területfejlesztési tanácsok intézménye jött létre. Ez a szervezet mintegy átvette a megyei önkormányzatok helyét, legalábbis a középszintű forráselosztás – megyei önkormányzatokhoz képest – megnövekedett lehetőségei következtében. A közigazgatás, illetve a területi szint szereplőinek bemutatása feltehetőleg azt a célt szolgálta, hogy rávilágítson a régióépítés potenciális résztvevőinek lehetőségeire. E témakör – a régió építés – kapcsán a szerző elsőként azokat a területeket, ágazatokat mutatja be, amelyek igénylik a regionális szint, illetve egy regionális szintű szervezet létrehozását (gazdaságfejlesztés, vonalas infrastruktúra működtetés, humán szolgáltatások, környezet-, természetvédelem stb.). Ezzel kapcsolatban rendkívül fontos megállapítás hangzott el, mely szerint a felsorolt regionális funkciók jelentős része nem igényel szilárd közigazgatási kereteket. Véleményem szerint csoportosítani szükséges a profit és a közösségi feladatokat ellátó szervezetek regionális szerveződését előidéző indokokat. Ezt követően szükséges lenne meghatározni a köztük és a közigazgatás között jelen pillanatban létező, vagy a jövőben létrehozható kapcsolódási pontokat. E kapcsolatok feltérképezése után, ezekre építve létesíthető egy regionális szintű szervezetrendszer. Visszatérve az előadás anyagára a továbbiakban a regionalizáció makropolitikai összefüggéseivel a területi igazgatási szintek számával, a szintek közjogi státusával kapcsolatosan tudósít a jelen problémáiról és a jövőbeni szabályozási lehetőségekről.

HRUBI László a területfejlesztés regionális szintjének kialakításának szükségességéről szól, amit leginkább a gazdaságfejlesztés igényei tesznek sürgetővé. A gazdasági klaszterek kialakításához, a pénzügyi transzferek fogadásához és az innovációs rendszerek létrehozásához a megyei szint nem alkalmas, már csak az elégtelen méretgazdaságossága folytán sem. A területfejlesztési régió mielőbbi kialakítását és a törvényi háttérszabályozás megteremtését annál is inkább sürgetőnek tartja, mivel a területfejlesztés ügyét nem szükséges összekapcsolni a közigazgatási régiók kialakításával.

A konferencia zárásaként a határmenti regionális együttműködések problémáival foglalkozik HAJDÚ Zoltán előadása. Ez a kérdés azért is különösen jelentős a szerző véleménye szerint, mert az uniós csatlakozásunk után az államhatárok túlnyomó része a nem tagállamokkal fog érintkezni. Így kialakulhat a csatlakozott közép-európai országok strukturális határzónája, egy ún. másodlagos integrációs tér. Az előadó több szempont alapján is rámutat különleges helyzetünkre, amely abban is megnyilvánul, hogy a szomszédos országok határ menti lakossága túlnyomórészt magyar, továbbá – gazdasági összefüggésben – a határokkal kapcsolatos shengeni normák betartása jelentős anyagi terhet ró az országra. Az előadó tisztáz néhány fontos fogalmat is, mint pl. a határ mentiség, a határon túlnyúló kapcsolatok, az államhatárt átfogó vagy integráló kapcsolatok. Az előadás érdeme, hogy bizonyos fokig előre vetíti azokat a lehetőségeket és követendő célokat, amelyek a magyar határ menti együttműködés közeljövőbeni mozgásterét határozzák meg. Ennek fényében realista prognosztizálásnak tűnhet a csatlakozásunk időpontjának legkorábban 2006 utánra tett realizálhatósága, ugyanis az előadó véleménye szerint a felkészületlen állapotban történő csatlakozás igen hátrányosan érintené a tagjelölt országokat az EU-n belüli versenyben.

A konferencián elhangzott előadások anyagát tartalmazó kötet a közeljövőben lát majd napvilágot a Regionális Kutatások Központja gondozásában magyar, illetve angol nyelven is, amely feltehetően igen széleskörű áttekintést nyújt a térségben zajló regionális folyamatokról, egyúttal értékes adalékkul szolgálhat a magyar regionális elképzelések fejlesztésében és megvalósításában.

GÁL ZOLTÁN

A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén

BAJMÓCY PÉTER¹

Bevezetés

Vidéki nagyvárosainkra a második világháború után a gyors urbanizáció volt jellemző. A városi népesség számbeli növekedése (egyes idegenforgalmi jellegű városoktól eltekintve) szinte kizárólag az iparhoz volt köthető. Ahogy erősödött az ipari decentralizáció a 60-as években, úgy gyorsult a vidéki közép- és nagyvárosok, elsősorban a megyeszékhelyek lakosságának növekedése. A nagyvárosi lakáshiány és a falusi családi ház vonzóereje miatt azonban egyes városközeli falvak népessége is számbeli gyarapodásnak indult (a folytatódó agglomerálódás nyomán). A növekedés bázisát azonban elsősorban a távoli falvakból való beköltözés jelentette, ennek következtében a rurális jegyek is hasonlóak voltak, mint Budapest környékén. A különbség a jelenség mértékében van. Amíg Budapest esetében 1958-tól adminisztratív úton gátolták a beköltözést, így a fővárosba igyekvők nagy része az elővárosi, agglomerációs gyűrűben telepedett le, addig a vidéki nagyvárosokat a környező falvak népességszámának emelkedése volumenben semmiképpen, de általában még arányaiban sem vehette fel a versenyt a fővárosával.

Az 1980-as évek mind Budapest, mind pedig a vidéki közép- és nagyvárosok esetében változást hoztak. A gazdaság növekedési üteme visszaesett, lecsökkent az állami lakásépítések mértéke is. Az épülő új lakások egyre nagyobb hányada származott magánérős építkezésekből. Az urbanizáció (városodás) üteme lassult, az ingázás állandóvá válása miatt egyre kevesebben költöztek a városokba. A vidéki nagyvárosok (elsősorban a megyeszékhelyek) nagy részének a népességnövekedése azonban még folyamatos, bár kisebb mértékű volt, mint az előző évtizedben. 1981-től természetes fogyás váltotta fel az addigi természetes szaporodást.

A kiteljesedő szuburbanizáció

Az 1980-as évek második felétől megindult a szuburbanizáció Magyarországon nagyobb városai körül, méghozzá kettős értelemben. Egyrészt a központi városok helyett a népességnövekedés súlypontja a gyűrűbe, a városokat övező falvakba tevődött át. Ez a folyamat Budapest esetében már évtizedekkel korábban bekövetkezett, de a vidéki nagyvárosoknál most jelent csak meg. Kivételt ez alól csak néhány erősen ipari jellegű nagyvárosunk (Miskolc, Tatabánya) jelentett, ahonnan a népesség elvándorlása már a 80-as években megindult és az elvándorlás részben a közeli falvakba, részben viszont az ország távoli vidékei felé irányult. Így a csökkenő népességű nagyváros melletti növekvő falvak dekoncentrációt jelentenek, amelynek okai egyes iparágak strukturális válságában keresendők. Másrészt tényleges kiköltözési folyamatok indultak meg – vagy

¹ JATE Gazdaságföldrajzi Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 1.

gyorsultak fel nagymértékben pl. Budapest esetében – a nagyvárosokból a környező falvakba.

A szuburbanizáció azonban több szempontból is speciális időszakban indult meg Magyarország területén. Megjelenése egyrészt a természetes népességfogyás időszakára esik, ami azért lényeges, mert elvileg így az is elképzelhető, hogy bár egy település népessége csökken, mégis, mint népességkoncentráló gócpont vehető számításba, ha a népességcsökkenése az országos átlagnál kisebb. Másrészt a szuburbanizáció egy olyan időszakban indult meg, amikor a gazdaságban jelentős visszaesés volt megfigyelhető, a népesség széles rétegeinek megélhetési viszonyai romlottak, a lakásépítés dinamizmusa is alacsony szintre csökkent. Harmadrészt a szuburbanizáció a városodottság egy alacsonyabb szintjén (mindössze 55–65%-os arányú városi népességnél) indult meg, mint az urbanizáció hasonló szakaszában Nyugaton. Ráadásul a városi népesség egy része olyan településeken él, amelyek csak jogilag városok, tényleges városi funkciókkal nem, vagy csak alig rendelkeznek. Így a „potenciális kiköltözők” köre szűkebb, mint az a nyugati országokban a korábbi évtizedekben volt, valószínűleg csökkentve ezzel a szuburbanizáció mértékét.

A 90-es években Magyarországon mintegy 30–35 olyan város volt, ahol megfigyelhető a szuburbanizáció jelensége, és amelyek körül dinamizálódott, népességüket növelő falvak találhatók. (Megjegyzem, hogy Magyarország általam dinamikusnak vélt térségeit nem fedik le teljesen a nagyobb városok körül kialakult dinamikus térségek.) Emellett a nagyvárosokat összekötő vonalak mentén is találhatók dinamikus települések, elsősorban a Dunántúlon, valamint a legfontosabb idegenforgalmi területek továbbra is (vagy épp most kezdődően) dinamikusak, de az itteni lakosságszám növekedés nem egy közeli nagyvárosból való kiköltözésből, hanem valószínűleg távolabbi területekről származik.

A Pécs környéki szuburbanizáció jellemzői

Az 1990-es évek éles törést jelentettek Baranya megye településeinek demográfiai folyamataiban. Pusztán a népességszámok változását vizsgálva a növekvő népességű települések száma a 40-es évek óta folyamatosan csökkent (*1. táblázat*). Az 1980-as évekre már a megye településeinek kevesebb, mint 10%-a mutatott népességnövekedést, úgy, hogy az emelkedő lakosságszámú városok száma is jelentősen lecsökkent. Ehhez képest állt be jelentős fordulat a 90-es évek közepére, igaz továbbra is többségben vannak a csökkenő lélekszámú falvak, viszont egyrészt a növekvő lakosságú városok száma kettőre csökkent (Bóly, Szentlőrinc), és ami még fontosabb, a falvak 38%-ának (109-nek) újra növekszik a népessége. Természetesen ez a tény önmagában nem igazolja a szuburbanizáció létét Baranya megyében, ill. Pécs körül, de mindenképpen jelzi a változásokat.

Külön kiemeltük a vizsgálatunk során azokat a Baranya megyei településeket, amelyek közúton Pécestől nincsenek messzebb 25 km-nél. Összesen 72 ilyen hely volt, közöttük három város (Komló, Pécsvárad, Szentlőrinc), a többi község. Ehhez hozzávettük magát Pécs városát, valamint a területi folytonosság megőrzése végett az eddig a

közlekedési helyzete miatt enklavéként jelentkező Aranyosgadányt, s így végül 74 település képezte a vizsgálat ezen részének tárgyát.

1. táblázat. A növekvő népességű települések százalékos aránya Baranya megyében

Terület	1941–1949	1949–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1995–1998
Baranya megye	53,8	29,3	19,2	14,5	9,8	36,8
Város	90,0	90,0	100,0	100,0	40,0	20,0
Község	52,6	27,2	16,4	11,5	8,7	37,3

Megjegyzés: A városok adatai a jelenlegi tíz városra értendők. 1990-ig az 1990-es, 1995–1998 között az 1998-as településállomány figyelembe vételével, Dunafalvával együtt.

Ugyancsak a népességszám változását vizsgálva most már ezen a szűkített területen a növekvő lakosságszámú települések köre folyamatosan csökkent az 1940-es évek óta, úgy, hogy minden évtizedben számszerint is többen voltak a csökkenő lélekszámú települések (2. táblázat). Az 1980-as évekre már csak 12 település növelte a népességét a 74-ből, köztük két város (Pécs, Szentlőrinc), majd a 90-es évek közepére hirtelen 42 növekvő lakosságszámú települést találunk, s köztük a vizsgált térség négy városa közül csak egyet (Szentlőrinc), ami azt jelenti, hogy a Pécshez legközelebb lévő 73 település 58%-ának nő a népessége a kilencvenes évek közepén. (Korábbi adatok nehezen lennének vizsgálhatók, hiszen az 1994-es lakcím-bejelentési „káosz” lehetetlenné teszi a tényleges népességszámok összevetését a 90-es évek teljes időtartamára.) A lakcím megújítások elmulasztása miatt a nagyvárosok lakónépessége a statisztikák alapján egy év alatt 5–6 ezer fővel csökkent, a falvak döntő részének pedig növekedett a lakossága.

A 90-es évekhez hasonló, vagy ennél magasabb növekedési arányt csak két évtizedben, az 1880-asban, és az 1920-asban jegyezték fel eddig, azaz a jelenlegi évtized folyamatai mindenképpen markánsnak tekinthetők Pécs környékén (is), különösen, ha hozzátesszük, hogy jelenleg a természetes fogyás korábban békeidőben soha sem tapasztalt mértéket ölt nemcsak országosan, hanem Baranyában is (1997-ben 4,1 ezrelékes).

2. táblázat. A növekvő népességű települések százalékos aránya Pécs környékén

Terület	1941–1949	1949–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1995–1998
Pécs környéke	48,6	46,0	27,0	23,0	16,2	58,1
Város	75,0	100,0	100,0	100,0	50,0	25,0
Község	47,1	42,9	22,9	18,6	14,3	60,0

Megjegyzés: Pécs környékén azt a 74 települést értem, amelyek közül Pécsnél nincsenek messzebb, mint 25 km, hozzávéve ehhez Pécs városát és Aranyosgadányt. A városok adatai a mindig a 74 településből a jelenlegi négy városra vonatkoznak.

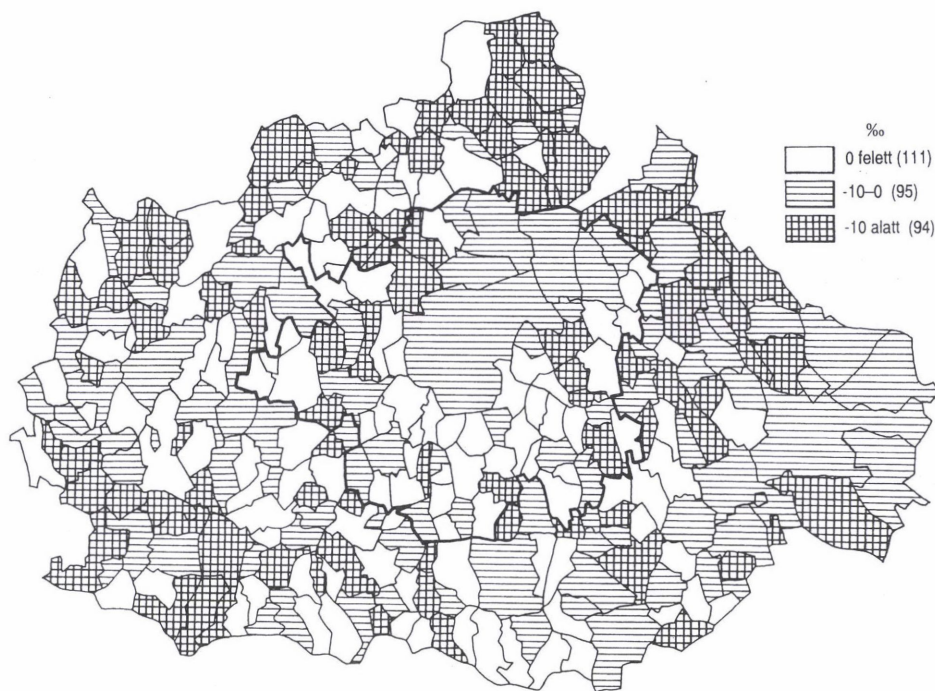
A szuburbanizáció mérésére legalkalmasabb mutatóknak a népességváltozás mértékét (és/vagy a vándorlási különbözetet), valamint a lakásépítés dinamizmusát tekintem. A Pécs környéki települések lakónépességének változása azonban korántsem mutat olyan szabályos képet, amelyet az előzetes elképzeléseink alapján várni lehetne. A klasszikus centrum-periféria növekedés már a múlté (1. ábra). A megye perifériális térségeiben legalább annyi növekvő népességű település található, mint a megyeszékhely közelében. Sőt a legnagyobb arányú népességnövekedést nem is „szuburbán jellegű” települések, hanem különböző aprófalvak (Adorjás, Babarcszölös) érik el, és csak utánuk következnek a pécsi agglomeráció legdinamikusabban növekedő, viszonylag kis népességű községei (Cserkút, Gyód, Pogány, Keszü).

Miközben Pécs környékén az előzőekben lehatárolt 74 település közül 43 (58%) mutatott népességnövekedést, és csak 11 (15%) került a legkedvezőtlenebb kategóriába, addig a teljes megye esetében 37% növekszik és 31% népessége fogy gyorsan. A lehatárolt 74 település területét mutatja az ábrákon jelzett vastag vonal (1., 2., 3. ábra). A kép tehát nem kristálytiszta, azért mindenképpen jelentős a Pécs környéki települések előnye. Még inkább megmutatkozik ez, ha nem arányaiban, hanem abszolút értékben vizsgáljuk a népességnövekedést. Ekkor az öt legjobban növekvő település már mind Pécs környéki (1995–97-ig, azaz három év alatt Kozármisleny népessége 200, Pogány 105, Szentlőrinc 103, Nagykozár 88, Szederkény 80 fővel növekedett, s a 15 leggyorsabban növekvő település közül is 13 Pécs környéki. (Kivétel az igen magas természetes szaporodással rendelkező cigányság által lakott Alsószentmáron, valamint a megyei szinten nagy népességű Mágocs.) Messze a legnagyobb fogyást (évi 1200–1300 fő) Pécs szenvedte el a 90-es évek közepén.

A népességszám-változást azonban nem csak a vándorlások, hanem a természetes fogyás is befolyásolja, s mivel e mutató tekintetében is igen nagyok a különbségek a megyén belül, érdemes most külön csak a vándorlásokat megfigyelni. (2. ábra) Az ábra szinte teljesen hasonló az előzőhöz, sőt itt valamivel még kedvezőbb is a Pécs környéki települések helyzete. Ha a legnagyobb vándorlási nyereséggel rendelkező településeket vesszük szemügyre, az arányokat tekintve ismét csak vegyes a kép, az abszolút értékeknél pedig szintén hasonló a helyzet a népességnövekedéshez, mindössze a magas természetes szaporodással rendelkező falvak hiányoznak, ill. megjelennek – szintén nem szuburbán típusként – azok a községek, amelyekben egy nagyobb szociális otthon torzítja a vándorlási adatokat (Somberek, Görcsöny, Vásárosdomb és részben Szederkény).

A fentiekhez részben hasonló területi képet mutat a megyén belüli munkanélküliségi mutató² is (3. ábra), azonban itt a centrum-periféria kettősség még élesebb, s emiatt talán még kifejezőbben jelzi a szuburbán fejlődést. Ugyanis Pécsről leginkább a biztos egzisztenciával rendelkező lakosok költöznek ki a környező falvakba, s a kiköltöző lakosok többsége továbbra is Pécssett vállal munkát, tovább javítva ezzel a városközeli falvak amúgy is kedvező foglalkoztatottsági mutatóit. A munkanélküliség mérésére az 1997 decemberében regisztrált munkanélkülieket, valamint a jövedelem-

² Munkanélküliségi mutató (%) = (regisztrált munkanélküliek száma + jövedelempótló támogatásban részesülők száma)/aktív korú népesség száma.

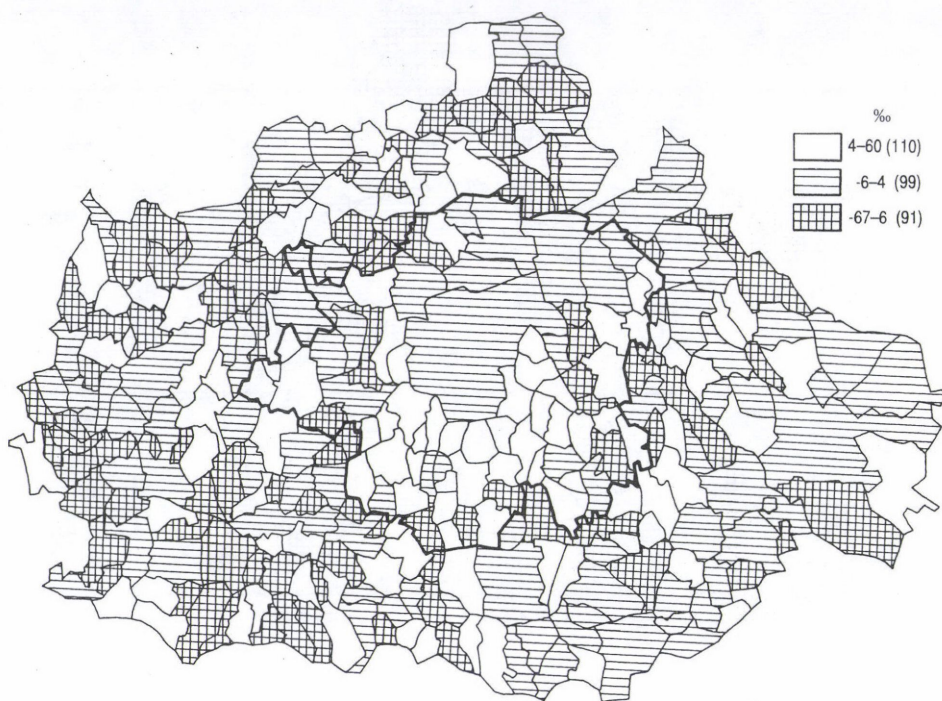

1. ábra. A lakónépesség számának változása Baranya megyében, 1995–1998
Change in the number of population in Baranya county, 1995–1998

pótló támogatásban részesülők számát viszonyítottuk az aktív korú népességhez. A Pécs környéki települések 57%-ának a megyei átlagnál kedvezőbb a munkanélküliségi rátája, s csak 11% esetében rosszabb annál (az arányok megyei szinten 28% és 34%). Pécs 15 km-es zónájában még jobb a helyzet, a 24 település közül 20 (83%) rendelkezik megyei szinten kedvezőnek számító (12% alatti) munkanélküliséggel.

Területi különbségek a szuburbanizáció mértékében

A baranyai megyeszékhely környékén tehát megindult a szuburbanizációs folyamat, azonban ez koránt sem egyenlő mértékben érinti az egyes Pécs környéki településeket. Az, hogy pontosan hány dinamizált település található a megyeszékhely körül, nehezen határozható meg, azonban ténylegesen is nehéz lehet eldönteni, hogy mikortól nevezhető egy folyamat szuburbanizációnak, ill. mikortól nevezhetünk egy községet a népességszám-változás szempontjából dinamizáltnak. (Pl. ha egy falu bevándorlási nyereséggel rendelkezik, de ez csak néhány főt tesz ki évente, akkor vajon nevezhető-e ez a folyamat szuburbanizációnak, különösen akkor, ha a vándorlási nyereség ellenére a természetes fogyás következtében csökken az adott település népessége). Magát a szuburbanizációs folyamatot lehet vizsgálni, sőt azt is el lehet dönteni, hogy

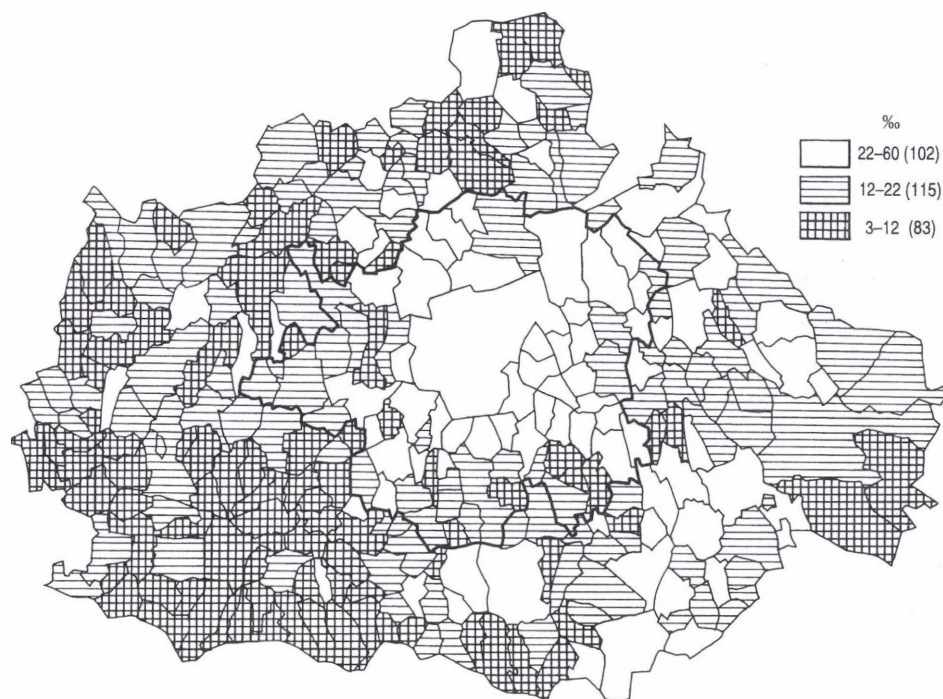

2. ábra. A települések vándorlási egyenlege Baranya megyében, 1995–1998
Migration balance of settlements in Baranya county, 1995–1998

egy adott város esetén létezik-e ilyen folyamat, azonban azt, hogy pontosan mely települések tartoznak egy város „szuburbán” települései közé, egyszerű igen vagy nem válasszal egzakt módon nem lehet eldönteni.

Pécs környékén a dinamizált települések egy kb. 20–25 km széles zónában veszik körül a várost. Ez persze nem azt jelenti, hogy ezen a körön belül minden település „szuburbán” jellegű, hanem inkább azt, hogy ezen a körön kívül nem érdemes jelenleg keresgélni. Pécs esetében is igaz az, hogy a város közigazgatási területén jelenleg már nem állnak nagy számban rendelkezésre szabad, jó fekvésű területek. A szabad földterület egy részét a Mecsek foglalja el. Bár a terület magas presztízsű, de a jelenleg beépíthető terület korlátozott, ill. vannak szabad területek a város D-i, a Pécsi-víz menti részei, többnyire alacsony presztízzsel. Így aki új kertes, családi házra vágyik, annak sokkal inkább a város közelében lévő falvakban nyílik lehetősége ennek realizálására.

Közhelyszerűen hangzik, de a szuburbanizációhoz szükséges olyan terület, ahova a városi lakosok ki tudnak költözni. Kellenek tehát olyan települések, amelyek a szuburbán építkezések magját alkotják. A népesség ugyanis nem szívesen megy olyan területekre, ahol „semmi sincs”, sokkal szívesebben költözik valamely, már meglévő – és természetesen megfelelő adottságokkal rendelkező – településbe. Természetesen

3. ábra. Munkanélküliség Baranya megyében, 1997
Unemployment rates in Baranya county, 1997

egyáltalán nem mindegy, hogy a nagyvárostól egy adott távolságon belül hány ilyen potenciális település található. (Szeged 20 km-es körzetében pl. 17 ilyen település van, amelyek részben önálló települések, részben a városhoz csatolt egykori falvak, valamint mindig is a városhoz tartozó, de azzal települési folytonosságban nem lévő lakott területek). Pécs esetében ezek száma 49. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az adott terület településstruktúrája, településűrűsége is befolyásolja a szuburbanizáció mértékét. Az sem véletlen, hogy a Pécs környéken lévő legerősebben növekedő Kozármisleny 9 km-re van a várostól, míg a Szeged mellett leggyorsabban növekedő Zsombó 17 km-re.³

A mecsekalji nagyváros körüli dinamikus zónában lévő falvak fejlődése azonban igen jelentős különbségeket mutat. A differenciák legfőbb magyarázó tényezőjének a várostól való távolság bizonyult. Leggyorsabb növekedést a Pécshez legközelebbi falvak mutatnak, a távolság növekedésével viszont csökken a dinamikus falvak aránya. (A távolság jelen esetben nem konkrét légvonalbeli távolságot jelent, hanem sokkal inkább elérhetőséget). Mivel azonban a Pécs körüli, elsősorban a várostól D-re eső területek úthálózatában felfedezhetők a sugarasság jegyei, így az elérhetőséget jól közelíti a közúton mért távolság. Előnyösebb helyzetben vannak azonban a főútvonalak mentén elhelyezkedő falvak, itt a szuburbán zóna csápszerűen megnyúlik, mint pl. a

³ TÍMÁR J. 1995. Az alföldi szuburbanizáció sajátosságai. – Kandidátusi értekezés, Békéscsaba

Pécs–Mohács út mentén Szederkényig, vagy a Pécs–Szigetvár úton Szentlőrincen túl. Ahol azonban a közúti összeköttetés nem megfelelő, oda a várhatónál sokkal lassabban indul meg a kiköltözés. Ilyen pl. a csak jelentős kerülővel elérhető Aranyosgadány vagy a Mecsek túlsó, É-i oldalán fekvő települések.

A kiköltözéseket befolyásolja a falvak mérete is. Minél nagyobb egy falu népessége, annál többen költöznek ki. Magyarázatul az szolgálhat, hogy egyrészt a nagyobb falvak infrastrukturális és szolgáltatási ellátottsága jobb, mint a kisebbeké, így az ilyen jellegű hátrányok nem jelentenek gátló tényezőt a kiköltözési döntések meghozatalában. Másrészt a jelenlegi hazai szuburbanizációs folyamatban igen jelentős az informális hírforrások, áramlási csatornák szerepe, s egy nagyobb falu esetén egyszerűen több az esély, hogy egy rokon, ismerős már ott lakik, aki információt szolgáltat az adott település előnyeiről.

A városból való kiköltözések feltétele, hogy a községek megfelelő helyet biztosítsanak a kiköltözni vágyóknak. Oda indulhat tehát csak meg a kiköltözés, ahol elegendő számú telket, házhelyet biztosít a helyi önkormányzat. Keszü-Cserepesdülőn a helyi önkormányzat 220 lakásból álló lakópark kiépítéséhez biztosítja az előkészítést, amiket intenzív marketing tevékenység segítségével is megkísérelnek eladni. A községek között megindulhat egy verseny is a potenciális kiköltözők „kegyeiért”. Ebben igen komoly szerepet kaphatna a településmarketing, a reklám, a faluról kialakított pozitív image is, hiszen egy faluról a városlakókban, mint potenciális kiköltözőkben élő kedvező kép serkentheti, míg egy rossz községi image gátolhatja a kiköltözési folyamatot. Eddigi tapasztalataink viszont azt mutatják, hogy ezidáig a lehetőségekhez képest kevésbé élnek ezzel a módszerrel a települési önkormányzatok.

A szuburbanizáció motivációi

A szuburbanizáció folyamatát a hozzáférhető statisztikai adatokon túl egy Pécs környékén végzett kérdőíves felmérés segítségével vizsgáltuk. A kérdőívezés során 6 Pécs környéki falu (Gyód, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Pogány, Szemely) 60 olyan háztartását térképeztük fel, amelyek az utóbbi egy évtizedben költöztek az adott faluba. Közülük 53 család Pécsről érkezett, így végül ők képezték a vizsgálat alapját. A megkérdezett családok nagyobb része értelmiségi, azonban a szakmunkások aránya is jelentős. A kiköltözések ellenére a vizsgált háztartásoknál a családfők nagyobb része (62%) továbbra is Pécsre jár dolgozni, ehhez képest jóval kevesebben dolgoznak lakóhelyükön (13%), ill. más településen (2%). A többiek nyugdíjasok vagy egyéni vállalkozók a munkahelyi telephelyének nevesíthetősége nélkül.

A vizsgálat igazolta azt a feltevést, hogy a szuburbanizációban részt vevő családok nagyobb része a nagyváros lakótelepeiről érkezik a városkörnyéki falvakba. A válaszadó családok 57%-a a Kertváros lakótelepéről érkezett, további 6%-uk pedig más lakótelepekről (Uránváros, Szigeti városrész). Emellett jelentősnek bizonyult a Belvárosból való kiköltözés (19%). Nem meglepő tehát, hogy panellakásból költözött valamelyik Pécs környéki faluba a háztartások 62%-a, viszont a kertesi-családi házakból,

ikerházakból kiköltözők részaránya csak 19%. A többiek valamilyen típusú több lakásos városi társasházból érkeztek.

Lényeges kérdés lehet a szuburbanizáció vizsgálatánál, hogy mi motiválja az embereket a város elhagyására a szuburbiákba való kiköltözésre. Ennek eldöntésére néhány tulajdonság alapján értékelniük kellett a válaszadóknak Pécs, ill. szűkebben az előző lakás környékét, valamint a jelenlegi lakóhelyet. Az eredményeket a 3. táblázat összegezi. Amíg a természeti adottságok esetében markáns a falvak előnye Péccsel szemben, s ugyanez igaz a közbiztonságra, valamint a szomszédságra is, addig az ellátottságot, az alapintézmények (munkahely, élelmiszerbolt, szolgáltatások) elérhetőségét jóval gyengébbnek ítélik a falvakban, mint a városokban.

A falvak közül Kozármisleny mutatói jelentősen eltérnek a többi községtől. Ez a legnagyobb falu Pécs környékén (3889 lakos), és ez is fekszik a legközelebb a városhoz. Bár itt a régi falumag 9 km-re van Pécs centrumától, de a gyorsan fejlődő Újtelep és Újfalu csak 6–7 km-re. A falu méretéből következően a szolgáltatások sokkal jobbakként, mint a többi, zömmel 1000 lakos alatti községben, ami az elérhetőségi mutatók megítélésében is realizálódik. (Az eltérő adatok nagy valószínűséggel nem a felmérés hibáiból származnak, mivel Kozármislenyről származik a minta kb. harmada, s az eltérések pedig szignifikánsnak tűnnek.) A falvak ellátottsága a szolgáltatások terén a legkedvezőtlenebb, így nem meglepő, hogy ezek jelentős részét továbbra is Pécssett veszik igénybe a környező falvak lakosai (nagyobb bevásárlás, fogorvos, gyógyszertár stb.).

3. táblázat. A korábbi (pécsi) és a jelenlegi lakás, lakókörnyezet, település megítélése a kiköltözők véleménye alapján*

Mutató	Pécs	Községek	Kozármisleny	Községek Kozármisleny nélkül
Természeti környezet	2,85	4,60	4,71	4,56
A levegő tisztasága	2,58	4,68	4,65	4,69
Zajártalom	2,47	4,38	4,47	4,33
Szomszédság	3,62	4,51	4,59	4,47
Közlekedés	4,28	3,58	4,12	3,33
A munkahely elérhetősége	4,54	3,76	4,38	3,45
Élelmiszerbolt elérhetősége	4,65	3,84	4,25	3,66
Szolgáltatások elérhetősége	4,51	3,23	3,76	2,97
Infrastrukturális ellátottság	4,43	4,13	4,53	3,94
Közbiztonság	3,34	4,38	4,41	4,36

*Pontértékek: 1 = nagyon rossz; 2 = rossz; 3 = közepes; 4 = jó; 5 = kiváló

Forrás: saját kérdőíves felmérés, 1998 szept.

Úgy tűnik, a nyugati szuburbanizációhoz hasonlóan Pécs környékén is a saját családi ház iránti igény a meghatározó a városból való kiköltözések esetében. Annak ismeretében, hogy a kiköltözők nagyobbik része lakótelepekről érkezik, ez egyáltalán nem tűnik váratlannak. A megkérdezettek 58%-a esetében döntő, valamint további 8%-nál jelentős szerepet játszott a költözésben a saját ház iránti igény, amelyet leginkább és legolcsóbban a város körüli szuburbanizálódó településeken lehetett kielégíteni.

Ezzel összefüggésben a nagyobb lakásméret szükségessége is fontosnak bizonyult (67%).

A szuburbanizációra általában jellemző ún. filtrációs modell működése Magyarországon nem igazán tapasztalható, mivel az anyagi lehetőségek megváltozása nem bizonyult jelentős kiköltözésre sarkalló tényezőnek (a megkérdezettek 53%-ánál nem volt befolyásoló szerepe), holott az észak-amerikai modellben pontosan a jövedelmek növekedése indít el egy hullámszerű kifelé áramlást, amely magát a szuburbanizációt is előidézi. A nem kellően letisztult hazai társadalmi folyamatok, a viszonylag friss rurális gyökerek, és az alacsony életszínvonal következményeként nálunk sokkal nagyobb szerephez jut a kert, ill. a gazdálkodás lehetősége is.

A Pécsről kiköltözők 57%-a külön megjegyezte, hogy fontosnak tartja a gazdálkodás lehetőségét a városból való távozást befolyásoló tényezők között. Néhányan még az állattartást is megnevezték, bár ezen esetenként pusztán a kutyatartás érthető. Emellett megjelentek a már-már klasszikusnak tekinthető sztereotípiák, amelyek a városi élet ellen, ill. a falusi élet mellett szólnak. A FISHMAN-féle szuburbán álom⁴ úgy tűnik, Magyarországon is létezik, bár koránt sem jut annyira meghatározó szerephez, mint pl. az Egyesült Államokban. A természetközelség, a csend, a nyugalom, a jó levegő, a falusi élet szépsége mind-mind megjelentek a kiköltözés tényezői között, de s ugyanígy az „el a városból” mentalitás is. Természetesen a konkrét költözésnek sokszor valamilyen családi jellegű oka volt (házasság, ill. annak felbontása, beteg gyermek stb.).

A szuburbanizáció tervezése, ill. az egyes települések közötti, a potenciális kitelepülőkért folytatott verseny szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy milyen tényezők alapján választanak települést a vándorlók, és hogy milyen forrásból szerzik az információkat a településekről. Meglepő módon a vizsgált mintában közvetett információforrások domináltak, ezen belül is az informális, főként hallomás alapján történő információszerzésnek volt döntő szerepe az elhatározásban.

A válaszadók valamivel több, mint fele részben vagy egészben hallomás alapján döntött arról, hogy konkrétan az adott településben kíván letelepedni. Emellett azonban számottevő volt az írott sajtó mint médiaforrás szerepe is: a válaszadók 30%-a újságban (alapvetően újsághirdetésben) találta meg a számára megfelelő telket. Az ez irányú marketing tevékenység még gyerekcipőben jár (legalábbis Pécs környékén), de a válaszokból kikövetkeztethetően és polgármesteri interjúk alapján már bizonyíthatóan megjelent.

A közvetett információ források elköltözésre ösztönző hatása kevésbé jelentős, bár a válaszolók bő harmadának konkrét, előzetes vizuális tapasztalata is volt a településről, ahová költözött. A rekreációs szuburbanizáció következményeként sokan oda költöznek végül ki, ahol korábban kiskertjük, nyaralójuk volt, nemegyszer magát a nyaralót átalakítva lakóházzá. A korábbi lakóhelyre való visszaköltözés folyamatát a Pécs környéki kérdőíves felmérés nem igazolta, de természetesen ez alapján elvetni sem lehet. Mindössze egy kiköltöző nyilatkozta, hogy a telekvásárlás előtt végigjárta a környék számba jöhető településeit és ezután választotta ki a számára legszimpatikusabbat.

⁴ FISHMAN, R. 1987. *Bourgeois Utopias: The rise and fall of suburbia*. – Basic Books, New York.

Kételyek

Vajon a nagyvárosi népesség befogadása, az adott faluba csalogatása feltétlenül pozitív hatású-e a településre nézve? Vajon minden nagyváros környéki falunak mindekor érdeke-e, hogy biztosítsa a városból kifelé áramlani szándékozó népesség letelepedését? Általában természetesen célja egy községnek, hogy befogadja ezeket a rétegeket, hiszen jelenleg az átlagosnál tehetősebb társadalmi csoportokról van szó, akiktől származó adóbevételek egyáltalán nem mellékeseke egyetlen település önkormányzatának sem. A kiköltözők emellett gyakran a fiatal korosztályokba tartoznak, akik a falu demográfiai helyzetét is javítják.

Pécs környékén, egy aprófalvas területen még további előnyök is származhatnak a népesség ilyen módon való növeléséből, ugyanis jó néhány szolgáltatás nem működik (nem működhet) gazdaságosan egy bizonyos lélekszám alatt, de a népesség növelésével ezek is gazdaságossá tehetők (vagy újralétesíthetők?) a falvakban (iskola, gyógyszertár, cukrászda stb.).

Azonban tovább bonyolíthatja a helyzetet, ha az őslakosok és az újonnan beköltözők között még a szokásosnál is nagyobb a társadalmi távolság. Pécs környékén több település is jelentős nemzetiségi hagyományokkal bír. Nem egy helyen a magyarok mellett horvátok, németek és esetleg cigányok is élnek. Ha egy jórészt nemzetiségi lakosságú faluba tömegével költöznek olyan városlakók, akik többnyire magyarok, akkor ez felgyorsíthatja az asszimilációs folyamatot. Mérlegelni kell tehát, hogy szükség van-e a beköltözések általi népességnövekedésre, vagy a nemzetiségi-kulturális identitás, a hagyományok megőrzése tűnik fontosabbnak. A kettő természetesen nem zárja ki egymást, azonban az összeegyeztetésük igencsak nehéz.

Jó példa erre Pogány község, amely falu a Pécsről történő kiköltözések egyik legfontosabb célpontjává vált a 90-es évek közepére, és amelynek önkormányzata a második út mellett döntött. A község népessége 680 főről (1990) 1040-re (1997) növekedett, de az önkormányzat a további beköltözéseket nem támogatja. A falu lakosságának 15%-a német, 25%-a horvát nemzetiségű, és úgy gondolták, hogy a néhány év alatt bekövetkezett 50%-os népességnövekedés veszélyezteti az „őslakos” pogányiak kultúráját, így magát a falut is. A házhelyeket zárolták, csak öt éves ottlakással vásárolhatják meg a helybeliek. 1997-ben a népességnövekedés már minimális volt.

Nyilvánvaló, ha egy-egy település megnehezíti a beköltözést, ez magát a folyamatot nem akadályozza meg, a kiköltözni vágyók találnak más célpontot. Ráadásul a szuburbanizáció nem csak új házak építésével folyhat, lehetőség van régi házak megvételére is, bár ez általában kevésbé vonzó, mint az építkezés.

Összegzés

A szuburbanizáció mint dekoncentrációs folyamat viszonylag új jelenség Magyarországon. A kezdeti folyamatok csak a fővárosra koncentráálódtak, majd az 1980-as évektől megjelentek az ország legtöbb közép- és nagyvárosa körül is. A szuburbanizáció azonban a központi várostól, a községektől, és egyéb sajátosan magyar tényezőktől függően igen differenciált. A jövőben a szuburbanizációs folyamatok foly-

tatódása várható. Valószínűleg újabb és újabb falvakba indul meg a kiköltözés a jelenleg is szuburbanizálódó zónákban és néhány újabb város bekapcsolódása is elképzelhető a folyamatokba. Döntő kérdés az ország gazdasági helyzetének változása, a helyzet javulása az urbanizáció és a szuburbanizáció megerősödését is maga után vonhatja, de az urbanizáció növekedését a gazdaság további hanyatlása is előidézheti. A másik kulcskérdés a nagyvárosi lakáshelyzet. Vajon előtérbe kerül-e a lakásfelújítás, ill. mi lesz a korábban épült lakótelepek sorsa? A közeljövőben azonban nagy valószínűséggel a városközei falvak maradnak a településállomány legdinamikusabban növekvő részei nemcsak Magyarországon, hanem Baranyában is. Ezt jól bizonyítják a Pécs környékén elvégzett vizsgálatok eredményei.

CHARACTERISTICS OF SUBURBANISATION IN THE SURROUNDINGS OF PÉCS, HUNGARY

by *P. Bajmóczy*

S u m m a r y

Suburbanisation as a process of deconcentration is a relatively new phenomenon in Hungary. In the beginning it was restricted to the Budapest agglomeration but it has been going on since the 1980's around most of the middle towns and big cities of the country. However, suburbanisation is a highly differentiated process depending on the central settlement, surrounding villages and other specific Hungarian features. The process is to be continued in the future. Within the zones of suburbanisation new villages are to be affected and new towns are expected to develop similar zones around themselves. A crucial question is the economic development of the whole country; improvements may enhance processes of both urbanisation and suburbanisation, but economic setback may provoke expanding suburbanisation, too. Another key issue is the housing in big cities. Would the renovation of old quarters and flats be materialised and what will be the fate of the housing estates? It is very probable that villages in the gravity zones of towns will remain the most dynamic elements of the settlements stock in Hungary, so in Baranya County, too. This trend was convincingly proved by the results of a survey accomplished recently in the vicinity of Pécs.

Translated by L. BASSA

A város és környéke közötti vándorlások sajátosságai Németországban az 1990-es években

Mennyiségi és minőségi jellemzők a régi és az új tartományokban

GÜNTER HERFERT¹

A szuburbanizáció és a települések térbeli expanziója (diszperziója) évtizedek óta a régi tartományok² településfejlődésének alapvető tényezője (IRMEN, E.–BLACH, A. 1994). A rendszerváltással az új tartományokban – az egykori NDK négy évtizedes kompakt városfejlődési időszaka után – a dekoncentráció és a diszperzió is a térszerkezeti dinamika meghatározó elemeivé váltak (SAILER-FLIEGE, U. 1998). Míg ezek a folyamatok a régi tartományokban a nagyvárosok tág környezetére terjedtek ki és a szomszédos, sokszor már urbanizálódott településeken a népsűrűség további emelkedéséhez vezettek, az új tartományokban hatásuk inkább rurális, azaz vidéki területeken érvényesült. A dekoncentrációs folyamatok itt azonban kezdettől fogva a peremtelepüléseken túlra is kiterjedtek (DANGSCHAT, J.–HERFERT, G. 1997). A város-vidék közötti vándorlás a dekoncentrációt és a diszperziót döntően befolyásolta. Míg a nagyvárosok perifériáján jelenleg a térbeli koncentráció megindulásának jelei mutatkoznak (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998; ROHR-ZÄNKER, J. 1996) új gazdasági centrumokról beszél, SIEVERTS, T. (1997) pedig „köztes” városokról – a régi tartományokban a város-vidék közötti vándorlás esetében a diszperz fejlődési tendenciák, ill. a keletnémet nagyvárosok környékén rövid időn belül egy megnövekedett települési diszperzió indult meg. Habár a város-vidék közötti vándorlásnak Németország keleti és nyugati felén részben hasonló megjelenési formái vannak, a folyamatot döntően befolyásolják a különböző keretfeltételek. Ez érinti mind az eltérő jogi-intézményi, mind a gazdasági és demográfiai feltételeket. Ebből kiindulva felvetődik a kérdés, hogy a régi tartományokban egy posztfordista fejlődés keretében milyen mértékben alakultak ki a város-vidék közötti vándorlás új struktúrái és vajon az új tartományokban a rövid átalakulási időszak után az ilyen fajta vándorlás konvergens struktúrái mellett létre jöttek-e divergens fejlődési folyamatok.

Mennyiségi jellemzők

A város-vidék közötti vándorlás a rendszerváltás után Németországban különösen az új, de a régi tartományokban is olyan mértéket ért el, hogy újra a tudományos és

¹ Tudományos munkatárs, Institut für Länderkunde, Lipcse, Németország

² Németország újraegyesítése (1990) természetesen együttjárt a közigazgatás egységesítésével is. Ennek keretében az egykori NDK területén öt tartományt (Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Brandenburg, Szász-Anhalt, Thüringia és Szászország) alakítottak ki. A mindennapi közbeszédben és a politikai szóhasználatban ezeket nevezik „új” tartományoknak, az újraegyesítés előtti NSZK tartományait pedig „rég” tartományoknak.

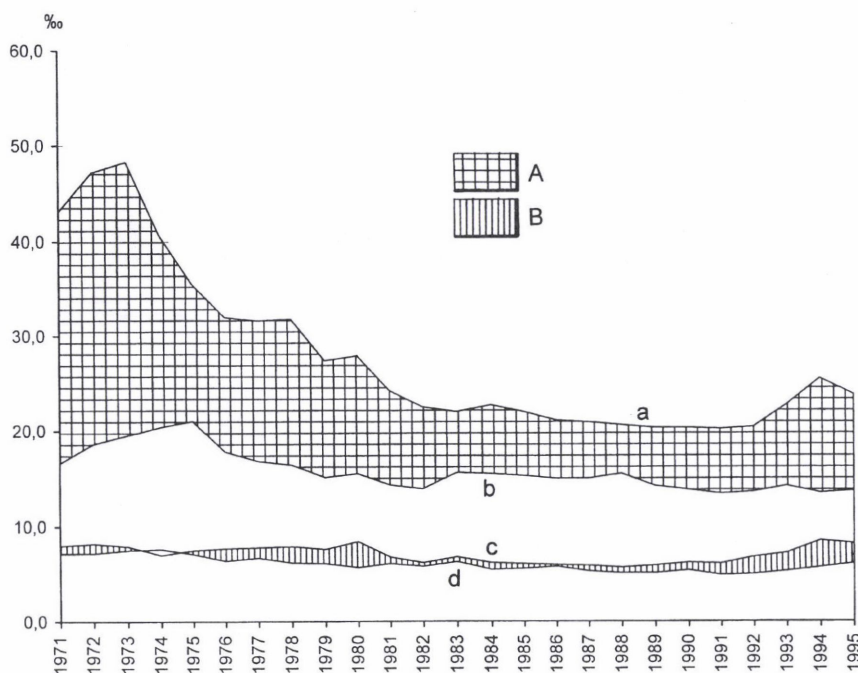
politikai viták középpontjába került. 1993 és 1995 között 102 felsőfokú központ – a városkörnyékre való kiköltözés miatt – összesen mintegy 880 000 lakost veszített, ami a vándorlási mérleget tekintve kb. 425 000 fős csökkenésnek felel meg. Míg a régi tartományok városaiban e veszteséget a külföldiek bevándorlása messzemenően kiegyenlítette, az új tartományok városaiban – a Nyugatra történő elvándorlási hullám után – a rendszerváltás óta másodszor következett be nagy népességsökkenés. A fenti fejlődési folyamatot Nyugaton belső növekedés és a városi régióba történő bevándorlás kísérték, tehát nőtt a településekre nehezedő nyomás, míg Keleten a tartós népességsökkenés miatt ez alacsony volt, vagy hiányzott.

Régi tartományok

Miután a régi tartományokban az 1960-as és 1970-es évek lakossági szuburbanizációjának csúcsidőszaka után a szuburbán régióba történő bevándorlás csökkenését lehetett megfigyelni, az 1990-es évek elején egy újabb, de kisebb mértékű emelkedés volt tapasztalható (1. ábra). A német egyesítésnek köszönhető gazdasági fellendülés, valamint a külföldről és az egykori NDK-ból a nagyvárosokba irányuló bevándorlási hullám következtében a nagyobb városi régiókban jelentős népességáramlás indult meg a belvárosi és perifériális lakóövezetekből a szomszédos, és kisebb mértékben a távolabbi szuburbán területekre. Emellett megfigyelhető volt, hogy a városhoz közelebb fekvő területek népessége is csökkent a távolabb fekvők javára – BÖLTEN, F. (1995) ezzel kapcsolatban egy intraregionális szuburbanizációs tendenciáról beszél. A fenti folyamatokkal egyidejűleg egy erős ellenirányú – vidékről a városokba irányuló – vándorlás is jelentkezett. Ez elsősorban a fiatalokat és a baby-boom generáció fiatal házaspárjait érintette, akiket tanulmányuk, vagy első munkahelyük a belvároshoz kötött. Ebben az esetben azonban mégsem beszélhetünk egy „back-to-the-city” („vissza a városba”) folyamatról reurbanizációs értelemben, hanem egy korosztály-specifikus problémáról van szó.

A város és környéke közötti vándorlás a régi tartományokban jelentősen befolyásolta – ha kisebb mértékben is, mint a keleti részen – a felsőfokú centrumok vándorlási mérlegét (2. ábra). E mérleget tekintve továbbra is a városok peremvidékének községei profitáltak legtöbbet a vándorlásból. A külső (második) településgyűrű esetében ezzel szemben a népesség súlypont-áthelyeződésében a más régiókból történő beköltözés játszott fontos szerepet. Ebből az interregionális vándorlásból jelentős mértékben vették ki részüket a külföldiek, akik a város közvetlen környezetében telepedtek le (3. ábra)³. Ezzel ellentétben a városi régiókban a város-vidék közötti vándorlás mérlegében a külföldiek jelentősége elhanyagolható, az egyenleg legtöbbször 1 ‰ között ingadozik. A külföldiek esetében mégis tapasztalható – akárcsak a német vándorlóknál – egy figyelemre méltó kicserélődési folyamat a városrégiókon belül. Ennek megfelelően a

³ Wiesbaden környékén pl. 1990–1996 között a népességnövekedés 2/3-a a külföldiek beköltözéséből származott. Mivel a bevándorlás az elmúlt években a lényegében szinten maradó elvándorlás mellett erősen lecsökkent, Rheingau-Taunus járásnak 1997-ben már negatív vándorlási mérlege volt.

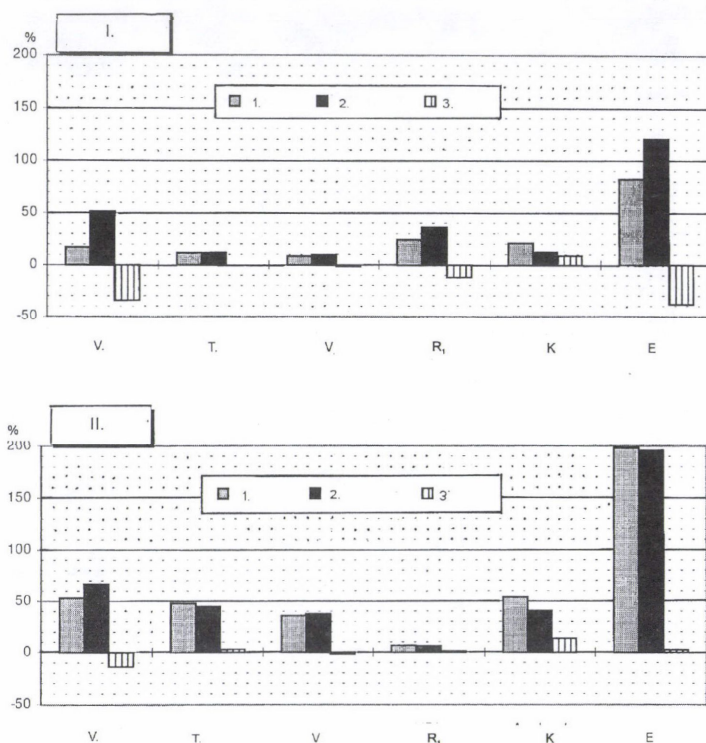
I. ábra. Vándorlások Hamburg járás és Hamburg város, valamint a járás és Hamburg városkörnyékének D-i része között, 1971–1995. – A = vándorlási nyereség; B = veszteség; a = elvándorlás Hamburgból; b = bevándorlás Hamburgba; c = elvándorlás a városkörnyék D-i részéből; d = bevándorlás a városkörnyék D-i részébe

Migration between *Kreis* Hamburg and the City of Hamburg on the one hand and the southern part of the Hamburg urban region, between 1971–1995. – A = migration gain; B = migration loss; a = outmigration from Hamburg; b = in-migration to Hamburg; c = outmigration from the southern part of Hamburg urban region; d = in-migration to the southern part of Hamburg urban region

külföldiek jelenléte nemcsak a városokban, hanem a környékükre kiköltözők között is egyértelműen nő. A legmagasabb arányt 1993 és 1995 között Frankfurt am Mainban (30%), Offenbachban (23%), Münchenben (23%) és Duisburgban (20%) regisztrálták.

Új tartományok

Az új tartományokban az 1990-es évek elején a városokból történő elvándorlás összehasonlíthatatlanul erősebb dinamikával indult meg, miután az NDK-ban az állami lakásépítési politika évtizedeken keresztül egyoldalúan a városperemi lakótelepek felépítésére koncentrált (4. ábra). A nagyvárosokból vidékre irányuló vándorlást tekintve az 1990-es évek közepén egy rövid, robbanásszerű időszakról beszélhetünk – a vándorlásból eredő népességsökkenés átlagosan majdnem kétszer akkora volt, mint a régi tartományokban – és az 1960-as, 1970-es évek szintjét is meghaladta. Biztos, hogy e

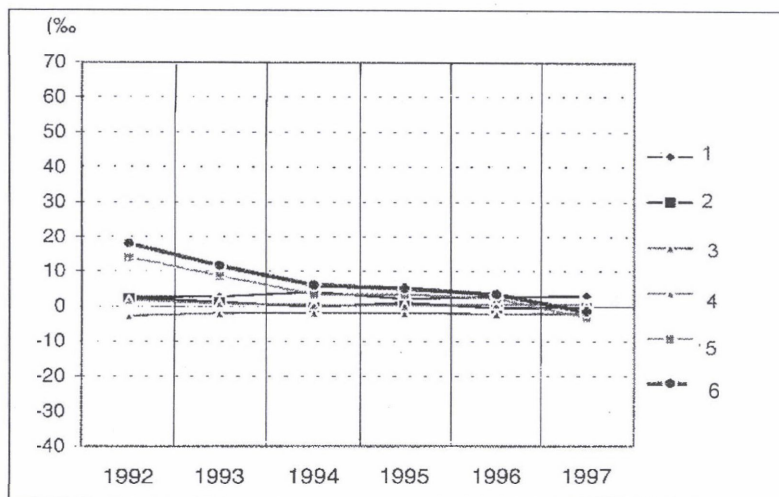

2. ábra. A felsőfokú központok és a kiválasztott térségek közötti vándorlások, 1993–1995 között az új (I.) és a régi (II.) tartományokban. – 1 = bevándorlás; 2 = elvándorlás; 3 = egyenleg; V = városkörnyék; T = tartomány (városkörnyék nélkül); U₁ = új tartományok (saját tartomány nélkül); U₂ = új tartományok; R₁ = régi tartományok; R₂ = régi tartományok (saját tartomány nélkül) K = külföld; E = együtt

Migration between centres of higher rank and selected regions in the new *Länder* (I) and the 'older' ones (II) between 1993 and 1995. – 1 = in-migration; 2 = outmigration; 3 = migrational balance; V = urban region; T = *Land* (excluding urban region); U₁ = new *Länder* (excluding internal migration); U₂ = new *Länder*; K = foreign countries; E = total migration

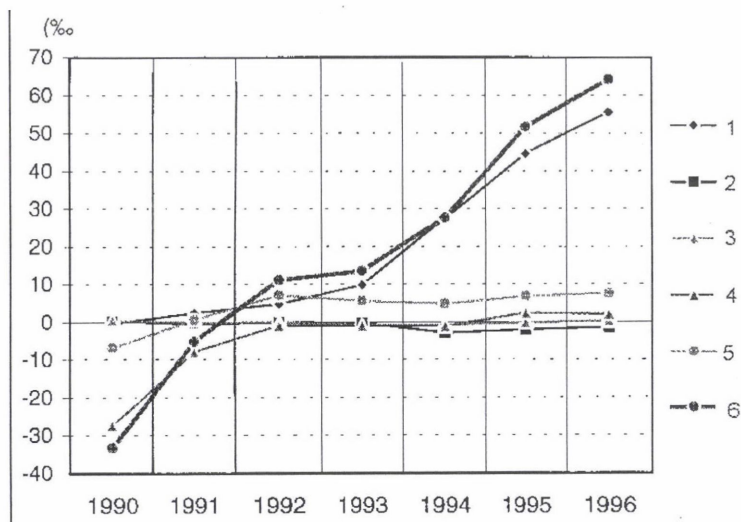
felgyorsult szuburbanizációs folyamat a rendelkezésre álló lakások hiányára is visszavezethető. Ennek feloldása Kelet-Németországban csak a jogi-intézményi keretfeltételek politikai támogatással történő felállítását követően volt lehetséges: külön adóelőírás (területfejlesztési törvény a keleti tartományok számára), szövetségi szinten és az új tartományokban bevezetett lakásépítési támogatás, a restitúció s a tervezési folyamat egyszerűsítése egyértelműen kedveztek a zöldmezős építkezéseknek.

Az 1990-es évek első felében a nagyvárosi régiókban a város-vidék közötti vándorlás volt a meghatározó vándorlási típus (HERFERT, G. 1997). Míg a régi tartományokban a szuburbanizációt a vidéki területek közötti interregionális vándorlás felerősítette, az új tartományokban a vándorlási egyenleget tekintve ez szinte kizárólag csak a városból vidékre irányuló vándorlásra korlátozódott. Az 1990-es évek közepére a

3. ábra. Rheingau-Taunus járás vándorlási egyenlege néhány térséggel. – 1 = Wiesbaden; 2 = Hessen; 3 = régi tartományok; 4 = új tartományok; 5 = külföld; 6 = együtt

Migration balance between Kreis Rheingau-Taunus and selected regions. – 1 = Wiesbaden; 2 = Hessen; 3 = 'older' Länder; 4 = new Länder; 5 = foreign countries; 6 = total migration

4. ábra. A lipcsei járás vándorlási egyenlege néhány térséggel. – 1 = Lipcse; 2 = Szászország; 3 = új tartományok; 4 = régi tartományok; 5 = külföld; 6 = együtt

Migration balance between Kreis Leipzig and selected regions. – 1 = City of Leipzig; 2 = Saxonia; 3 = 'older' Länder; 4 = new Länder; 5 = foreign countries; 6 = total migration

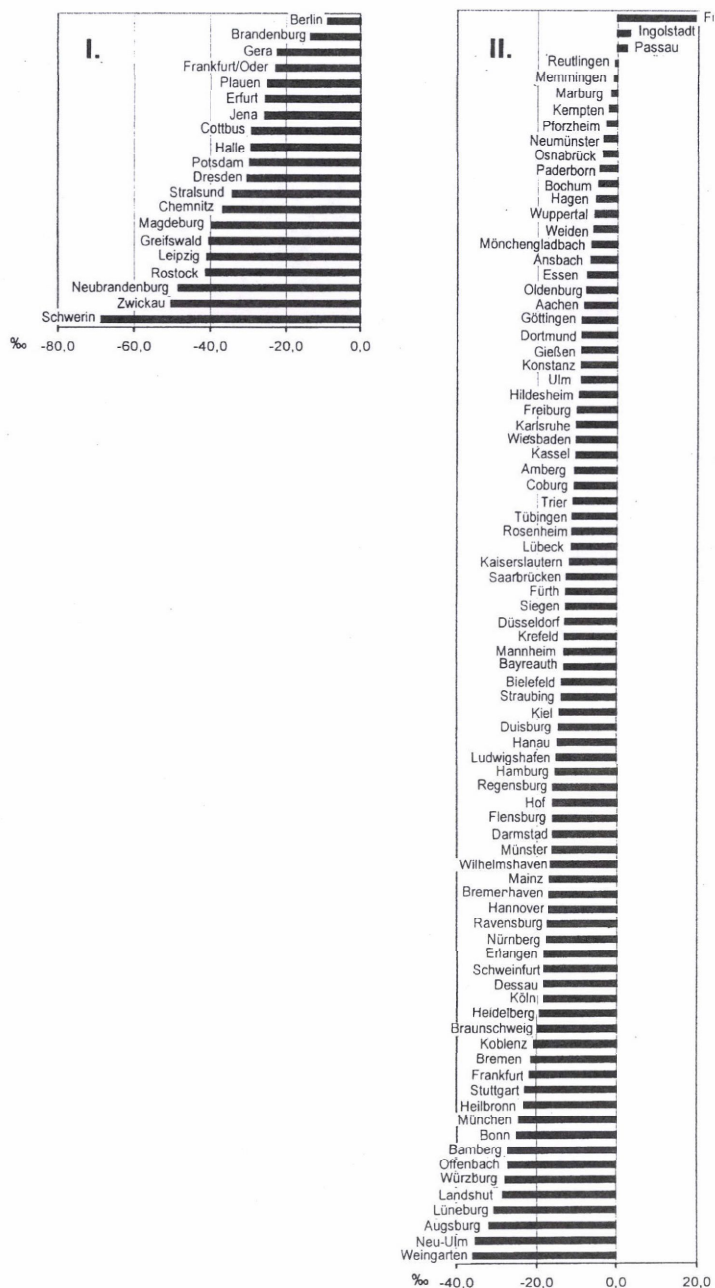
be- és kiköltözések közötti olló kinyílt. 1996 óta a tendencia a legtöbb városi régióban stagnáló jellegű, néhányban csökken, de Lipcsében, Halléban, Potsdamban és Berlinben továbbra is pozitív. Az adóleírás kedvezmények csökkentésével (1997), majd megszüntével (1999) a csökkenő tendencia egyre általánosabban érvényre jutott, s az ellenirányú, városba történő vándorlásban enyhe emelkedés jelentkezett.

Országos szintű összehasonlítás

A város-vidék közötti vándorlás kvantitatív összehasonlítása a régi és új tartományokban rámutat a folyamatok eltérő jellegére Németország keleti és nyugati felében. Az egyik oldalon az új tartományok rendkívül dinamikus fejlődő város és környéke közötti vándorlása áll részben a felsőfokú centrumok nagyon magas vándorlási veszteségével, ami az egyirányú folyamatok miatt nagyon rossz vándorlási mérleget mutat a vidék javára. Ezzel szemben a régi tartományok városi régióiban nagyon magas a mobilitás szintje, majdnem duplája a keleti országrészen tapasztalhatónak. Habár a nyugatnémet felsőfokú centrumok vándorlási vesztesége csak harmada a keletnémet értéknek, a városból vidékre történő kiköltözés aránya a keleti tartományok átlagánál magasabb.

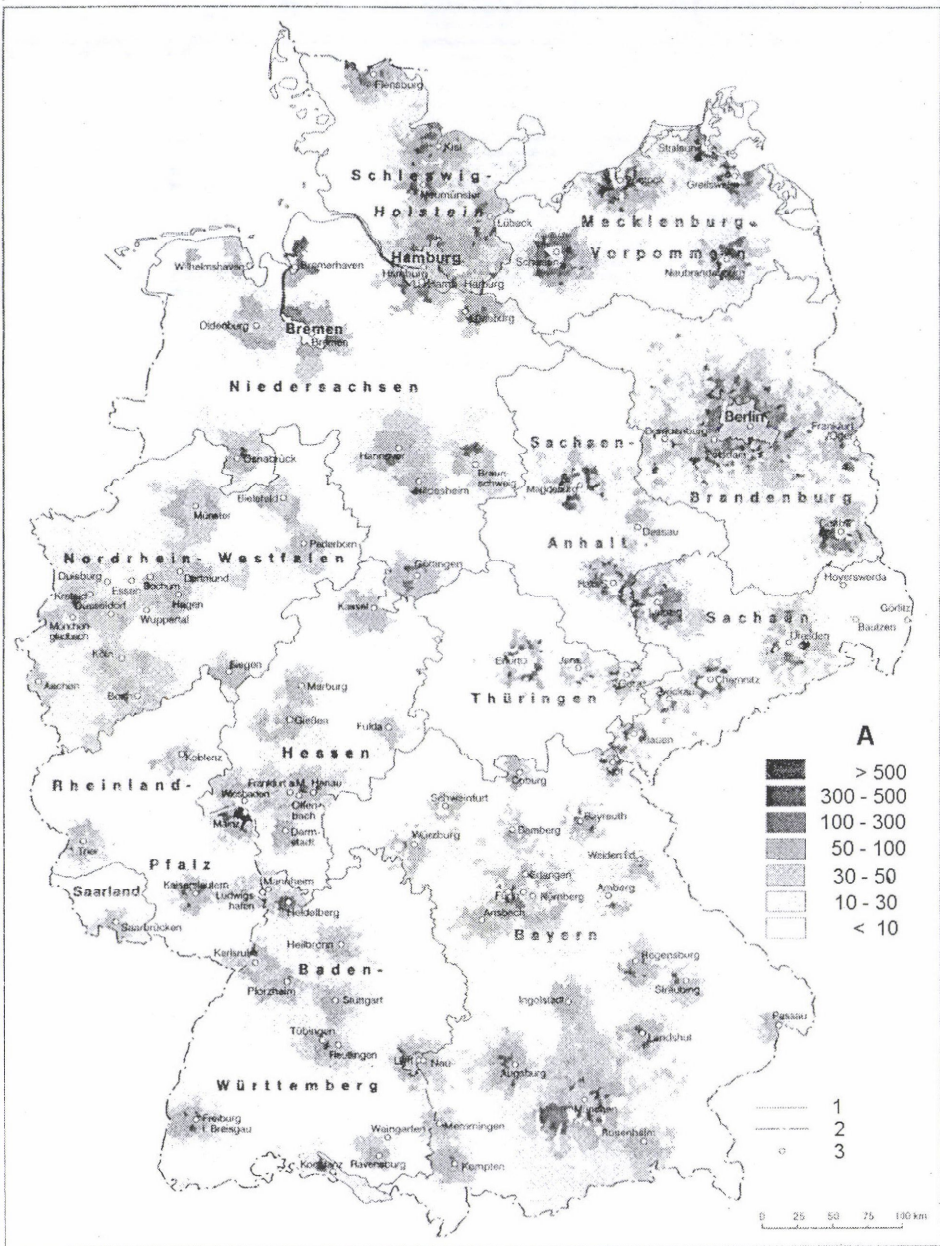
A felsőfokú centrumok vándorlási egyenleg szerinti megoszlása 1993 és 1995 között a kelet- és nyugatnémet városokban is éles különbségeket mutat (5., 6. ábra). Előbbiek általában a nagy vándorlási veszteségű települések közé sorolhatók. Mivel közülük a potenciális fejlődési dinamikával rendelkező városok sem tűnnek ki jelentősen, a városkörnyékre történő kivándorlás magas szinten végbemenő nivellálódásáról beszélhetünk, ami nagyrészt a támogatási feltételeknek köszönhető. A keletnémet felsőfokú centrumok népessége az 1990-es évek közepén csak a vidékre irányuló elvándorlással éves átlagban 1,5–2,5%-kal csökkent. Itt csak Berlin⁴ és néhány olyan nagyváros a kivétel, ahol a szomszédos települések egy részét közigazgatásilag egyesítették a központi várossal. Annak oka, hogy a legnagyobb vándorlási veszteséggel rendelkező első hat város közül négy Mecklenburg–Elő-Pomerániában található, az ebben a tartományban tapasztalható rendkívül kedvező támogatási feltételeknek köszönhető. A régi tartományokban a fenti folyamat elsősorban a nagy, nemzetközi funkciókkal rendelkező metropoliszokra jellemző, s gyakran a közeli felsőfokú centrumokra is hatással van, aminek következtében erősödött a vándorlási veszteség (München–Augsburg–Landshut, Stuttgart–Heilbronn, Frankfurt/Main–Offenbach, Köln–Bonn, Hamburg–Flensburg–Lüneburg). Itt részben a szuburbán zónák átfedése és összekapcsolódása is megfigyelhető.

⁴ Berlin vándorlási vesztesége 1993–1995 között mindössze 8,8%, ami messze a keletnémet átlag alatt volt.

5. ábra. A felsőfokú központok vándorlási egyenlege környékükkel, 1993–1995. – I = új; II = régi tartományok városai

Migration balance between centres of higher rank and selected regions, 1993–1995. – Towns of I = new Länder; II = 'older' Länder

Minőségi jellemzők

A város és vidéke közötti vándorlás minőségi jellemzőire vonatkozó statisztikai adatok közismerten kevésbé alkalmazhatók és nehezen összehasonlíthatók. Míg az új tartományokban a nagyvárosok környékén kiépült új lakóterületekről kvalitatív tanulmányok egész sora készült (EMPIRICA 1996; HERFERT, G. 1997; SAILER-FLIEGE, U. 1998), a régi tartományokban – a 1970-es évek csúcsideszakának kivételével – kutatási eredmények alig állnak rendelkezésre. Ennek ellenére a városok érdeklődése az ilyen tanulmányok iránt – az 1990-es évek eleje óta újra emelkedő vidékre vándorlás miatt – ismételten nő. A vizsgálat során felhasznált várostanulmányok (pl. Wiesbaden, Bréma, Dortmund, Karlsruhe, Hannover) minőségileg nagyon különböznek és nehezen összehasonlíthatók. Ennek ellenére levonható néhány általános következtetés, mivel a mintaterületek különböző településszerkezeti típusokat jelenítenek meg. A város-vidék közötti vándorlók összetételére vonatkozó lakáspiaci felmérések és eredmények a mai napig hiányoznak.

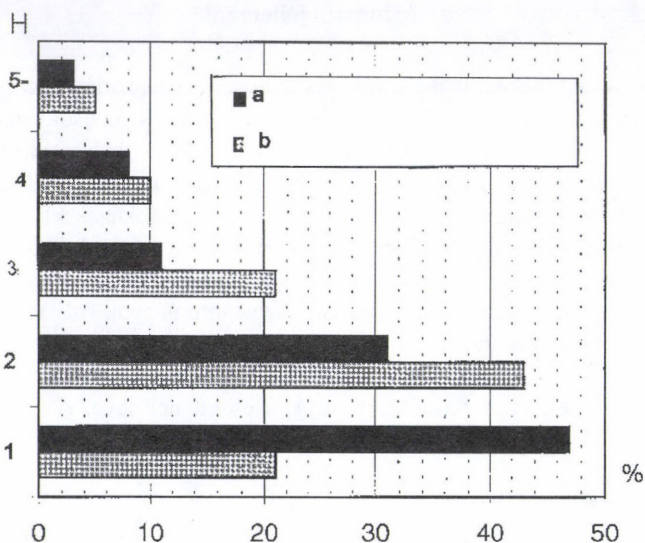
Régi tartományok

Az 1990-es években a város és vidéke közötti vándorlással összefüggő szociális és építészeti struktúrák egyértelműen felváltották az 1970-es évek klasszikus mintáit, még akkor is, ha a kertvárosi családi házas modellel – ami a németek között a legnagyobb népszerűségnek örvend – a városnövekedés fordista filozófiája bizonyos mértékig fennmaradt (RONNEBERGER, K.–KEIL, R. 1993). A városból vidékre vándorló háztartások összetétele az 1990-es években szignifikánsan eltér a városfejlődés ismert fordista mintájától, az uralkodó patriarchális családmódelettől. A városkörnyékre költözők között jelenleg többségben vannak a gyermektelen, két fős háztartások. Mivel a nagyobb népsűrűségű városi régiókban emelkedik a szuburbán zónába kiköltöző egyedülálló aránya is – a dortmundi régióban kb. az összes háztartás harmada ilyen volt – a városból vidékre vándorlók között nő a gyermektelen háztartások aránya is (pl. Brémában 55%, Hannoverben 62%, Karlsruhéban 64%). Emellett a gyermekes háztartások között a két és több gyermekes családokhoz viszonyítva egyértelműen előtérbe kerültek az egygyermekes kiscsaládok. A városból kivándorlók háztartás szerinti összetételének fenti változása nemcsak a megváltozott lakóhely-preferenciának a következménye, hanem kifejezi a városok megváltozott háztartásstruktúráját is. Ennek ellenére a kétszemélyes háztartások átlagot jóval meghaladó elköltözése a városokból (7. ábra) jelentős szerkezeti változásokra utal a népességben belül. Ezt támasztja alá a város-vidék közötti vándorlók átlagéletkorának csökkenése is, amire jellemző a 25–35 éves korosztály túl-

6. ábra. A felsőfokú központok vándorlási kapcsolatai környékükkel, 1993–1995. – A = 1000 lakosra jutó beköltözők száma; 1 = tartományhatár; 2 = országhatár; 3 = felsőfokú központ

Migration links between centres of higher rank and selected regions, 1993–1995. – A = immigrants per one thousand inhabitants; 1 = border of *Land*; 2 = state boundary; 3 = centre of higher rank

7. ábra. A karlsruhei és a város környékére kiköltöző háztartások méret szerinti megoszlása 1996-ban.
– H = egy háztartásban élő személyek száma; a = karlsruhei; b = városkönyékre kiköltözött háztartás

Distribution of households by size living in Karlsruhe and moved to the urban fringe in 1996. – H = number of persons living within one household; households: a = living in Karlsruhe; b = having moved to the urban fringe

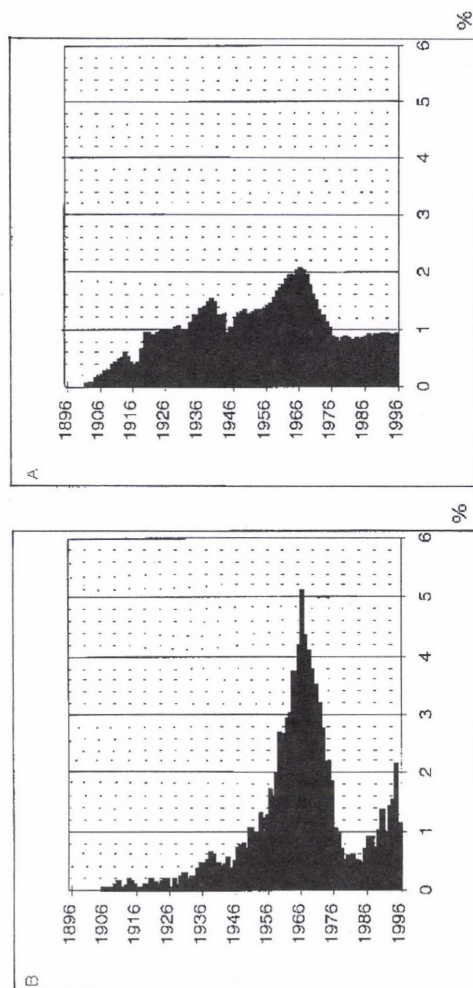
súlya⁵ (8. ábra). A vidékre költözők között tehát többségben vannak a fiatalabb, gyermektelen háztartások és az egy gyermekes kiscsaládok⁶.

A háztartások összetételének megváltozása mellett a lakásformában és státusban is jelentős változások mentek végbe. Az 1990-es évekbeli városból vidékre vándorlás már koránt sem kapcsolható össze a klasszikus, saját tulajdonú lakásba költözéssel, hanem az esetek többségében a költözés a bérlakás piac adott szegmensén belül zajlik, azaz többnyire egy városi társasház bérlakásából a szuburbán terület családi, sor- vagy társasház bérelt lakásába történik⁷. Az elvándorlók általában nem újonnan épült, hanem használt lakásokba költöztek. Az új lakásokba költözők aránya Bréma környékén 45%, míg Karlsruhe mellett 20% körül alakult. A városból kivándorlók kereslete a használt ingatlan-piacon szoros összefüggésben áll az 1960-as és 1970-es években lezajlott

⁵ A 25–30 éves korcsoport ellenkező irányú (szuburbán övezetből a városba) vándorlása csökkentti ugyan a városok veszteségét, az egyenleg azonban ennek ellenére negatív.

⁶ A Karlsruhéból a környékre kiköltözők között a 35 évesnél idősebb egyedülállók – ha jelentős lemaradással is – a harmadik legnépesebb háztartáscsoportot alkották! (KÖHLER, T. 1998)

⁷ Karlsruhe szűkebb környékén a magas telekárak miatt sok a többlakásos (max. hat lakásos) ház, így a kiköltözők több mint fele ilyen lakásokba költözik. Ez az arány Brémában csak 20%, Hannoverben pedig 33%.

8. ábra. A karlsruhei (A) és a város környékére kiköltözött (B) népesség korszerkezeti megoszlása, %, születési év alapján

Age structure of population living in Karlsruhe (A) and having moved to the urban fringe (B), per cent, by the date of birth

kétszemélyes háztartások leggyakrabban családi, sor- vagy társasházban béreltek használt ingatlant. Mivel a két fős háztartások két keresővel átlag feletti bevétellel

szuburbanizáció idején épített lakások népességének öregedési folyamataival⁸. A városias, periférián fekvő települések szabaddá váló lakásaival egy szuburbán használt-ingatlanpiac alakult ki, ami a bérlő, de akár a vásárló⁹ számára is nagyon vonzó. Ennek bizonyítéka a felgyorsult elvándorlás a nagyvárosokból a szuburbán területekre.

A régi tartományok nagyvárosi régióiban zajló város-vidék közötti vándorlás aktuális viszonyaira jellemző a bérelt használt-ingatlanokba történő beköltözés, ami inter- és intraregionális összehasonlításban változó képet mutat. A lakásingatlanok építési árának interregionális szinten tapasztalható különbségei (BRESSLER, C. et al. 1997) miatt a magas árkategóriájú területeken a bérlakásszektor aránya a vidékre költözők között kb. kétharmadra emelkedik, a lakástípust tekintve a korábban uralkodó családi házat a társasház váltja fel. Az árak esése miatt a szuburbán zónában hasonló fejlődési folyamatok játszódhatnak le: a város pereméhez közeli községekben a bérlakásszektorba, ezzel szemben a szuburbán régió távolabbi területein a privát lakásszektorba történő beköltözés az uralkodó.

Az 1990-es években a szuburbiába kiköltöző új generáció célterülete speciálisan a nagyvárosok szűkebb környezete volt. E fiatalabb,

⁸ Wiesbaden környékén pl. a 65 évesnél idősebbek aránya 1990–1997 között az átlagosnál nagyobb mértékben, 10,9%-kal növekedett.

⁹ Bréma környékén pl. a vásárlók több mint fele használt ingatlant vett (GEWOS, 1996).

rendelkeznek, e potenciális „*gentriferek*” aránya a lakástulajdonosok között is meglepően magas – a gyermektelen háztartások közül pl. Hannover környékén 40% költözött saját lakásba, nagyobb részük családi házba! A jobban kereső kétszemélyes háztartások mellett e szuburbán zónában egyaránt találunk kis bevételű, gyermektelen háztartásokat és egygyermekes fiatal családokat is kis és olcsó társasházi bérlakásokban.

Habár e folyamatok nem új keletűek¹⁰, annak jelei is mutatkoznak, hogy a városból kiköltözők szociális struktúrája egyre heterogénebbé válik és a szociális szelektivitás egyértelműsége csökken. A posztfordista városfejlődésről és az ezzel összefüggően felerősödött szociális polarizációról folytatott vitában BARTELSHEIMER (1995) növekvő szegény szigetekről említi a szuburbán zónában, RONNEBERGER, K-KEIL, R. (1993) pedig nyomornegyedekről beszél a periferiális beruházási övezetekben – ezek feltehetőleg azonban inkább az interregionális költözések következménye.

A városhoz közeli területekkel ellentétben a nagyvárostól távolodva a magánlakások – különösen pedig a családi házak – piaca egyre jelentősebb lesz. Példaként említhető, hogy Karlsruhe közvetlen környezetében a kiköltözőknek csak kb. 20%-a költözött saját tulajdonú lakásba, míg a távolabb fekvő területeken ez az érték elérte a 40%-ot, sőt Hannover esetében az 50%-ot is meghaladta. Az elvándorlás nemcsak újonnan felépített magánlakásokba történt, hanem megvásárolt használt ingatlanokba is. Ennek megfelelően itt is a szuburbán népesség klasszikus összetételét találjuk, vagyis a középkorú (35–45 éves) családok túlsúlyát és a gyermekes háztartásokat (jelenleg inkább egy, mint több gyermekkel) az átlagot jelentősen meghaladó keresettel. Ennek ellenére a távolabbi területeken letelepedő népesség összetételére is a kétszemélyes háztartások, a gyermektelen családok túlsúlya és a bérelt lakás jellemző.

A városból vidékre vándorlók jelenlegi összetétele tehát mind intra-, mind interregionális összehasonlításban lényegesen differenciáltabb, mint az 1960-as és 1970-es években. A klasszikus szuburbanizáció mellett új jelenségek is megfigyelhetők: egyre kifejezettebben jelentkeznek egy „érett” szuburbanizációra jellemző folyamatok. Ennek okát nem lehet kizárólag a magánszféra emelkedő áraiban keresni, hiszen a lakás megvásárlását a vidékre költözők közül Bréma esetében 43%, Hannovernél 41%, Duisburg mellett 33%, Karlsruhénál pedig csak 28% tudta valóra váltani. Így az egyes háztartástípusok nemcsak gazdasági potenciáljuk, lehetőségeik, hanem lakásvágyaik és életstílusuk alapján is megkülönböztethetők. A vidékre vándorlók között általánosnak mondható, hogy a lakással szembeni elvárásaikban nem a minőség, hanem inkább a méret¹¹ és a megfelelő lakókörnyezet a döntő. Elképzeléseiket azonban – akárcsak a magánlakások új tulajdonosai – elsősorban nem a város környezetében, hanem magában a városban szerették volna valóra váltani. Brémában pl. a szuburbia új lakóinak több mint fele először a városban, ill. a városban és környezetében egyidejűleg keresett új lakást. Dortmundban a lakástulajdonosok 42%-a, a bérlők 35%-a szívesebben maradt volna a nagyvárosban. A sikertelen lakáskeresés legfontosabb oka a kedvezőtlen ár-minőség

¹⁰ Még az 1980-as évek elejéig is sok államilag támogatott bérlakás épült a nagy agglomerációk belső szuburbán térségeiben (SAILER-FLIEGE, U. 1998).

¹¹ A Karlsruhéból kiköltözők esetében pl. az új lakás átlagosan 61%-kal volt nagyobb! (KÖHLER, T. 1998).

viszony és a túl drága kínálat volt. A finansziális feltételek mellett a társadalmi környezet jelentősége is felértékelődött. Dortmund környékén az említett feltételek megváltozása esetén a lakók komolyan fontolóra vennék a városba való visszaköltözés lehetőségét.

Új tartományok

Az új tartományokban a városból vidékre irányuló vándorlás lényegesen egyszerűbben strukturált, mint a régi tartományokban. A kvalitatív jellemzők itt is szignifikánsan eltérnek a 1970-es évekbeli szövetségi viszonyoktól, vagyis nem beszélhetünk egy felzárkózó jellegű modernizációs folyamatról (BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998; HÄUSSERMANN, H. 1997; SAILER-FLIEGE, U. 1998). A város-vidék közötti vándorlás az új tartományokban az 1990-es évek közepéig az újonnan felépített lakásingatlanokba történő kiköltözést jelentette. Ez a fejlődési szakasz mind a családi házaspártelepülések, mind a vidéki települések határában újonnan, gyakran monoton, sokemeletes épületekből álló lakótelepek felépítésében is kifejezésre jutott. – MÖNNINGER, M (1995) utóbbiakat „a vidék posztmodern, díszített lakókonténereinek” nevezte. A családi házakat rendszerint csak a tulajdonosok használják, a társasházakat – amelyekben a lakások kb. 70%-a nyugatnémet tőkebefektetők tulajdona – általában bérlők lakják. Mivel a saját tulajdonú lakások aránya általában nagyon alacsony maradt¹², az újonnan kialakult szuburbán lakáspiacot csak a családi házaspár és a bérlakásszektor határozták meg. E mintától eltérően a bérlők a sorházaspár lakónegyedekben is megjelentek, családi házaspár övezetekben azonban csak elszórtan.

A fent leírt viszonyok jelentős regionális eltéréseket mutatnak. Míg az erősen falusias régiókban a családi házaspár típus uralkodik, a településhierarchia emelkedésével folyamatosan tolódik el az arány a bérlakások javára. Szélsőséges példaként említhető Schwerin környéke – ami szinte kizárólag saját használatú családi házaspárokból áll és Lipcse környéke – ahol az új lakások kétharmada bérlésmény. A szuburbán zónában a városhoz közeli és távolabbi területek között jelentős különbségek nem tapasztalhatók, többszintes házaspár építése pl. Lipcse esetében mind a szomszédos, mind a távolabbi településeken jellemző volt.

Az egyes lakáspiaci szegmensek fejlettsége szinte egyenes arányban áll a város-vidék közötti vándorlás megfelelő minőségi struktúráival, mivel ugyanazon részlakáspiacon belül – a mindenkor régiótípustól függetlenül – a város-vidék közötti vándorlás hasonló kvalitatív struktúrái jöttek létre. A városból vidékre vándorlók és családi házban élők csoportjára a homogén összetétel jellemző: szinte kizárólag középkorú (35–54 éves) házaspárok alkották, túlnyomórészt két gyermekkel, a háztartások az átlagot messze meghaladó egy főre jutó jövedelemmel rendelkeznek (kb. 60% több mint 5000 DM-val havonta), s többnyire magas állású, kétkeresős házastársokról van szó. E klasszikus szuburbán népesség mellett jelen van egy 34 évesnél fiatalabb párokból álló,

¹² A megvizsgált nyolc régió közül a saját tulajdonú lakások aránya csak lipcsei és a drezdai városkörnyéken érte el a 10%-ot. A tulajdonosok túlnyomórészt a régi tartományokból jöttek (HERFERT, G. 1997).

általában egygyermekes családok csoportja is, mely a családi házas szektor háztartásainak kb. 20%-át alkotja. Ők már a rendszerváltás után emelkedtek fel – több mint 70%-uk vezető állásban van, középszintű alkalmazott vagy önálló foglalkozású –, s a szövetségi, vagy tartományi lakástámogatással még idejében a családi házas szektorba váltaniuk. Mivel a gyermektelen háztartások ezen a részlakáspiacon gyakorlatilag nincsenek jelen, az új tartományokban a város-vidék közötti vándorlás a családi házas szektorban egyértelműen családok vándorlását jelenti¹³. Ezek a klasszikus szuburbia-lakók, korukat figyelembe véve inkább konszolidációs, mint expanziós szakaszban vannak.

A szuburbán bérlakásszektorban a városból vidékre vándorlók összetétele differenciáltabb, mint a családi házas szektorban. Míg a sorházas lakónegyedek bérlakásaira a családi házas szektorhoz hasonlóan homogén összetétel jellemző, a társasházak esetében a skála a fiatal, gyermektelen házaspároktól a nyugdíjasokig terjed. Mivel ebben az esetben szinte kizárólag a szabad bérlakáspiac lakásairól van szó, az áremelkedések itt is az anyagi lehetőségektől függő szelektív vándorlást eredményeztek (a lakbérek az 1990-es évek első felében 12–15 DM között alakultak). Eszerint ezek a háztartások is általában átlag feletti (többnyire 4000 DM/hó feletti) jövedelemmel rendelkeznek. A társasházak bérlőinek összetételét erősen befolyásolta a lakások nagysága: rendszerint kisebb és közepes lakások épültek itt 50–80 m² alapterülettel.

A családi házas szektorral ellentétben a bérlakásszektor esetében – a továbbiakban csak a társasházakra vonatkoztatva – általában már nem beszélhetünk teljes családok vándorlásáról, mert a gyermektelen és gyermekes háztartások ezen a részlakáspiacon ugyanolyan arányban jelennek meg¹⁴. Egyidejűleg megfigyelhető a vándorlók korösszetételének fiatalodása a bérlakáspiacon, ami a fiatalabb kiscsaládok – 25–34 éves szülők általában egy óvodáskorú gyermekkel – beköltözésére vezethető vissza. Ez a háztartástípus a legjellemzőbb a bérlakásszektorban. E fiatal családok vidékre költözésében jelentős szerepet játszott a városi környezet és a lakókörnyezet negatív megítélése, ugyanakkor az idősebb kiscsaládok – 44–64 éves szülők egy fiatalokú gyermekkel – elköltözésében a lakásviszonyokkal való elégedetlenség volt a meghatározó. A nyugdíjasok – akik megjelenését a szuburbán zónában lakásukhoz való ragaszkodásuk miatt nem várnánk – elsősorban a felújítástól való félelmet jelölték meg fő költözési okként. A nyugdíjasokra és az idősebb kiscsaládokra – lévén ezek alacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkeznek – a lakbérek megfizetése átlagon felüli terheket ró. A jobb keresetű gyermektelen párokról – idősebbekről (44–64 év) és fiatalabbakról (25–34 év) egyaránt – ennek éppen az ellenkezője mondható el. Az ő céljuk mindenekelőtt az volt, hogy a városhoz képest jobb lakókörnyezetbe költözhessenek.

¹³ SAILER-FLIEGE, U. (1998) az erfurti városrégió vizsgálata kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy idősebb gyermektelen házaspárok is megjelennek a családi házas szektorban. Ez azonban majdnem kizárólag az interregionális vándorlásra, ezen belül is alapvetően a régi tartományokból érkező beköltözésekre vezethető vissza, nem pedig a városból a szuburbán övezetbe irányuló migrációra (l. HERFERT, G. 1997).

¹⁴ Az összes migránst nézve – különösen a régi tartományokból átköltözők miatt – ezzel szemben már a gyermektelen háztartások dominanciája figyelhető meg a szuburbán bérlakáspiacon (HERFERT, G. 1997, SAILER-FLIEGE, U. 1998).

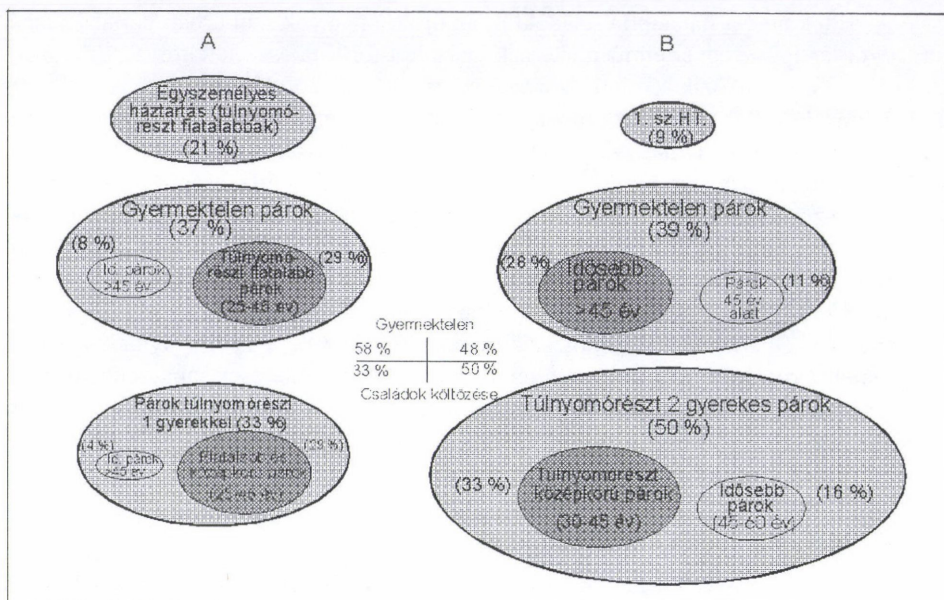
Eltekintve a fiatalabb családoktól, az új tartományok szuburbán bérletpiacának háztartástípusai egyértelműen eltérnek az ismert fordista összetételtől (9., 10. ábra). Ez különösen vonatkozik a keleti „*gentrifiekre*” (HERLYN, U.–HARTH, A. 1996) és a nyugdíjasokra. Bár utóbbiakra bizonyos társadalmi nyomás is nehezedett, ezek a háztartások elsősorban a nagyvárosban hiányzó alternatívák miatt kényszerültek a szuburbán zónába. A nem kereslet-, hanem kínálat-orientált bérletépítés a szuburbán környezetben oda vezetett, hogy a bérlők elvárásainak nem sikerült hiánytalanul megfelelni. Az elégedettség – különösen a lakókörnyezettel – több új társasház lakónegyedben csak 30–60% között alakult. Sok bérlő, amennyiben hasonló árfeltételek mellett jutottak volna lakáshoz, szívesebben maradtak volna a városban (pl. Lipcse környékén a nyugdíjasok kétharmada, de a potenciális gentrifiek 40%-a is így nyilatkozott). A keletnémet városrégiók között ezen a téren mégis jelentős eltérések tapasztalhatók (Erfurt esetében pl. minden harmadik-negyedik háztartás, a lipcsei és a drezdai városkörnyéken ezzel szemben minden második család maradt volna a városban).

Összegzés

Bár a város-vidék közötti vándorlás a régi és új tartományokban a lakossági szuburbanizáció hasonló – klasszikus – szerkezetét is mutatja, végső soron a városfejlődés eltérő szakaszairól beszélhetünk esetükben: a régi tartományokban lejátszódó folyamatot „érett” lakószuburbanizációként írhatjuk le, erősödő posztfordista hatással, míg az új tartományokban a szuburbanizáció kezdeti szakaszban jár posztszocialista jellemzőkkel, melynek specifikuma Kelet-Németország egyedülálló átalakulási folyamatában rejlik.

Kelet- és Nyugat-Németországban a város és vidék közötti vándorlások a lejátszódó folyamatok dimenzióját és szerkezetét tekintve egyaránt különböznek. Az új tartományokban a speciális támogatási és adópolitika következtében az elmúlt években a város-vidék közötti vándorlás dinamikusan növekedett és messze meghaladta a város „természetes” migrációs potenciálját. Sok háztartás vándorolt el a környék nyújtotta egyedüli lehetőséget kihasználva a szuburbán területre. Ezen egyirányú vándorlási folyamatok a városrégiók népességének csökkenése révén abszolút értelemben a népesség dekoncentrációhoz vezettek. Jelenleg a társasház szuburbán településekben a lakáspiacon sok lakás üresen áll a városban újonnan épített és szanált lakások megnövekedett kínálata következtében¹⁵. A „nem tipikus” háztartások megjelenésével a szuburbán bérletpiacra olyan fejlődés vette kezdetét, amely egyértelműen különbözik a felzárkózó jellegű modernizációs folyamatoktól. Tekintettel a szociális keveredésre – a potenciális gentrifiektől a nyugdíjasokig – itt kevésbé tehető fel a kérdés, hogy a lakásmobilitás mennyiben írható a szociális különbségek növekedésének számlájára?

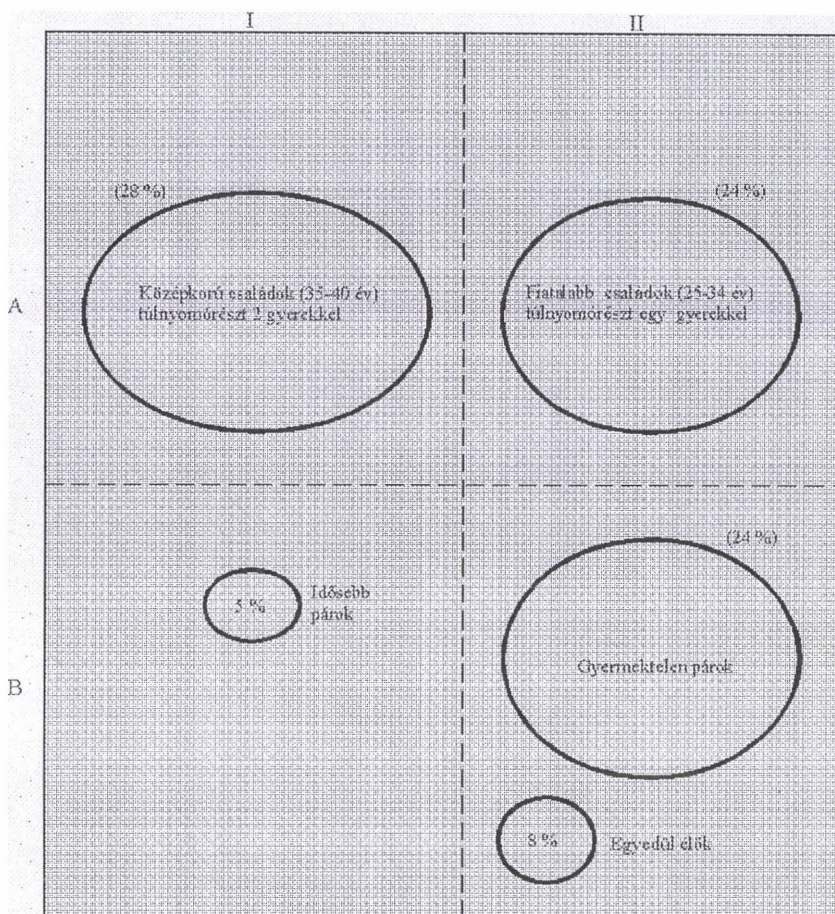
¹⁵ A Halle és Lipcse között fekvő, a „zöld mezőn” tervezett és részben fel is épített „kisváros” (Großkugel) esetében egész lakótömbök állnak majdnem teljesen üresen. Az új központban az üzletek kb. 60%-a áll üresen (EHRICH, W.-C. 1997).

9. ábra. A városkörnyékre kiköltözött háztartások családszerkezete Karlsruhe térségében 1997-ben (A) és Erfurt térségében (B) 1996-ban– A magyarázatot l. a szövegben!

Family structure of households having moved to the urban fringe in the environs of Karlsruhe (A) and of Erfurt (B) in 1996 – For explanation see the text

A régi tartományokban az aktuális város-vidék közötti vándorlás egy, a város-régió belül intenzíven végbemenő népességkicserélődési folyamat része. A városok terjeszkedésén kívül a nagyvárosok közvetlen környezetében – elsősorban a prosperáló városrégiókban – népsűrűség további emelkedéshez is vezet. A város-vidék közötti vándorlás regionális különbségei itt elsősorban a városrégiók eltérő fejlődési ütemével magyarázhatók, s nem a támogatási rendszerre vezethetők vissza. Az elvándorló háztartások összetétele mind gazdasági potenciáljukat, mind lakásigényeiket és életstílusukat tekintve különbözik az 1970-es évektől. Bár a távolabb fekvő területeken még megtalálható a klasszikus szerkezet a kis családi házat építő lakókkal, mégis a kétszemélyes gyermektelen háztartások a meghatározók, akik többnyire a városok közvetlen közelében bérelt használt ingatlanokban laknak.

10. ábra. A városból kiköltözött háztartások családszerkezete a lipcsei városkörnyék lakásrészesziacain (1994–1995) a megkérdezett háztartások (203) arányában. – I = saját lakással rendelkezők; II = bérletben élők; A = gyermekes; B = gyermektelen háztartások. – A további magyarázatot l. a szövegben!

Family structure of households having moved out of the city in the partial housing markets over the Leipzig urban region (1994–1995) among the interviewed households (203). – I = owner-occupiers; II = tenants; families: A = with children; B = without children. – For further explanation see the text

A motivációt tekintve a keleti és nyugati tartományokban a vándorlók között kevés különbség fedezhető fel: általánosnak mondható a jobb lakás és lakókörnyezet iránti vágy és természetesen – amint az anyagiak lehetővé teszik – saját lakás vásárlása. Ez egyfajta elfordulást jelent a városok zajos, szennyezett, hangos, zöldterületi problémákkal küzdő környezetétől. Mindehhez hozzájárul az új tartományokban a jobb felszereltségű, a régi tartományokban pedig a nagyobb lakások iránti igény, s utóbbiakban a szociális környezet is egyre többször jelenik meg elköltözési okként. Az okok között ugyanakkor nem szerepel kitüntetett helyen a város környezetébe történő elvándorlás.

dorlás szándéka. A kiköltözés a szuburbán területekre sokkal inkább anyagi kalkuláció kérdése (alacsonyabb árak), mivel a tervezett költözés anyagi okok miatt a felsőfokú centrumokon belül gyakran nem megoldható. Az adóleírás kedvezmények csökkentés (1997) majd megszüntetése (1999) az új tartományok szuburbán lakáspiacán jelentős változásokat eredményezett. Mindenekelőtt jelentős csökkenés következett be a társasház építkezésben, ami csak néhány, a város közvetlen közelében fekvő, vonzó területre koncentrált. A lassuló város-vidék közötti vándorlás már 1995-ben megmutatta, hogy a költözni szándékozó jobb keresetű lakosok száma rendkívüli módon lecsökkent. Azóta a városok is törekednek konkurenciaképes lakónegyedek kialakítására. 1999-ben a város-vidék vándorlás mértéke a gyakorlatilag kifutó társasház építkezések miatt elérheti a „természetes” szintet, vagyis a családi, ill. sorház építkezésre koncentrálik, ami inkább megfelel a keletnémet háztartások jelenlegi anyagi lehetőségeinek. Az 1990-es évek második felében a régi tartományokban is lecsengőben van a város-vidék közötti vándorlás, mivel a népesség részéről tapasztalható nyomás a nagyvárosra a külföldiek beáramlásának visszaszorulásával jelentősen csökkent.

Németből fordította: EGEDY Tamás

IRODALOM

- BÖLTKEN, F. 1995. Muster räumlicher Mobilität in Stadtregionen. – In: Verband Deutscher Städtstatistiker (Hrsg.): Jahresbericht, pp. 214–232.
- BRESSLER, C. et al. 1997. Regionale Unterschiede der Baulandpreise. – In: Pilotband Atlas Bundesrepublik Deutschland. Leipzig, pp. 52–53.
- BURDACK, J.–HERFERT, G. 1998. Neue Entwicklungen an der Peripherie europäischer Großstädte – Europa Regional 6. 2. pp. 25–43.
- DANGSCHAT, J.–HERFERT, G. 1997. Wohnsuburbanisierung im Umland von Oberzentren 1993–1995. – In: Pilotband Atlas Bundesrepublik Deutschland (Textband und CD-Version). Leipzig, pp. 58–62.
- EHRICH, W.-C. 1997. Großkugel – eine neue Kleinstadt auf der „grünen Wiese”? – Geographie und Schule 19. 109. pp. 13–18.
- EMPIRICA 1996. Wanderungsverhalten in Relation zur Wohnbauentwicklung in Leipzig und Umland – Berlin.
- GEWOS 1996. Umlandwanderungen in der Region Bremen – Hamburg
- HÄUSSERMANN, H. 1997. Stadtentwicklung in Ostdeutschland. – In: FRIEDRICHS, J. (Hrsg.): Die Städte in den 90er Jahren. Opladen/Wiesbaden, pp. 91–108.
- HERFERT, G. 1997. Struktur und regionale Differenzierung der Wohnsuburbanisierung in den Großstadregionen der neuen Länder. – Materialien zur Raumentwicklung 83. pp. 17–29.
- HERLYN, U.–HARTH, A. 1996. Soziale Differenzierung und soziale Segregation. – In: STRUBELT, W. et al. (Hrsg.): Städte und Regionen, räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen, pp. 257–287.
- IRMEN, E.–BLACH, A. 1994. Räumlicher Strukturwandel. Konzentration, Dekonzentration und Dispersion. – Informationen zur Raumentwicklung 78, pp. 445–464.
- KÖHLER, T. 1998. Gegenwärtige Tendenzen der Bevölkerungssuburbanisierung und der Stadt-Umlandwanderung im Verdichtungsraum Karlsruhe – Mannheim, Diplomarbeit.
- MÖNNINGER, M. 1995. Fata Morgana im Grünen. – Der Spiegel 15. pp. 206–211.

- ROHR-ZÄNKER, R. 1996. Neue Zentrenstrukturen in den USA. Eine Perspektive für dezentrale Konzentration in Deutschland? – Archiv für Kommunalwissenschaft 35. 2. pp. 196–225.
- RONNEBERGER, K.–KEIL, R. 1993. Frankfurt: Tendenzen der räumlichen Regulation auf dem Weg in den Postfordismus. – In: KREIBICH, V. et al. (Hrsg.): Rom–Madrid–Athen. Die neue Rolle der städtischen Peripherie. Dortmunder Beiträge zur Raumplanung 62. pp. 229–246.
- SAILER-FLIEGE, U. 1998. Die Suburbanisierung der Bevölkerung als Element raumstruktureller Dynamik in Mittelhüringen – Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie 42. 2. pp. 97–116.
- SIEVERTS, T. 1997. Zwischenstadt: zwischen Ort und Welt, Raum und Zeit, Stadt und Land – Braunschweig u. Wiesbaden.

Nagy Géza: Bodrogek helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837–1997, I–II. Bodrogek Füzetek 12–13, 14–15. Sárospatak–Karcsa, 1999. pp. 1–266., 267–505.

Erre a legújabb komplex kistáji bibliográfiára több szempontból is fel kell hívnunk a figyelmet. Először is azért, mert a Bodrogek szakirodalmi szempontból a legjobban feldolgozott tájaink közé tartozik (BAKOS J. 1947, 1949; JANÓ Á. 1986). Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ez a mostani kiadvány a „Bodrogek helytörténeti és néprajzi bibliográfiájának” nevezi magát, ami talán kissé félreérthető (pl. a földrajztudomány oldaláról is). Ezzel kapcsolatosan visszaemlékezünk ilyen néprajzi indítékú megjegyzésre: „a Bodrogek kutatásában a legutóbbi időkben a földrajztudomány tette meg a legnagyobb és a legjelentősebb lépéseket.” Kérdés, hogy mindehhez ez hogyan viszonyul ez a bibliográfia, ami címe szerint helytörténeti és néprajzi? Úgy vélem, nem kell sokáig időznünk ennél a kérdésnél. A bibliográfia címen kellett volna (vagy kell most) egy kis igazítást tennünk. Ez pedig a következő: bibliográfiának a „Bodrogek komplex helytörténeti bibliográfiája” címet kellett volna adni. Tudva, hogy a „komplex” jelző magában foglalja mindazt, amiről itt egyáltalán szó eshet.

Kiváló bibliográfiánk kapcsán NAGY Gézáról, a kétkötetes bibliográfia összeállítójáról feltétlenül meg kell emlékeznünk. NAGY Géza – aki több vonatkozásban is a cigándi KÁNTOR Mihályt példázza – ugyanis szorgos önműveléssel, továbbá több, a Bodrogek kutatásában jeleskedett tudós, kutató biztatásával és segítségével (BAKÓ F., BAKOS J., BALASSA I., BODÓ S., ECSEDI I., GÖNYEI S., KOVÁTS D., SZOLNOKY L., ÚJSZÁSZY K. és még sokan mások) fel tudott zárkózni az élenjáró, nagy munkásságú Bodrogek-kutatók közé. Nem lehet kétséges, hogy a Bodrogek mai kutatói között az első között van, ha éppen nem ő az első...

NAGY G. óriási anyaggal dolgozott. Bibliográfiájának nagy érdeme az anyag téma szerinti csoportosítása. Alig hihető, hogy elkészítője 26 fejezetbe osztotta le a tételeit (I. Bibliográfiák, lexikonok, szótárak, statisztikák, katalógusok; II. Tudománytörténet; III. Gyűjteményes munkák; IV. Néprajzi gyűjtés; V. Tájak, népcsoportok; VI. Település, építkezés; VII. Földművelés; VIII. Gyűjtögetés és vadászat; IX. Állattartás, pásztorkodás; X. Halászat, vizek, vízszabályozás; XI. Mészészet; XII. Közlekedés, teherhordás; XIII. Kereskedelem, mértékek, vásár; XIV. Táplálkozás, vendéglátás; XV. Mesterségek, foglalkozások; XVI. Népművészet, népviselet; XVII. Társadalom; XVIII. Szokások; XIX. Hitvilág; XX. Népköltészet; XXI. Néprajz; XXII. Néptánc; XXIII. Régészet; XXIV. Művelődés és sport; XXV. Törvényhatóság és más szerveződések; XXVI. Földrajz, természetrajz).

Természetesen az egyes csoportokon belül is van további tagolás. Tájékoztatóul itt csak a XVIII. csoport (Szokások) belső tagolódását mutatjuk be: 1. Születéshez, keresztesítéshez; 2. Lakodalmhoz; 3. Temetéshez; 4. Sátoros ünnepekhez; 5. Az év napjaihoz; 6. Játékhoz fűződő szokások.

Maga ez a finomívtu tagoltság is bizonyíthatja, hogy a Bodrogek teljességre törekvő bibliográfiájával van dolgunk. NAGY G. munkájának a tudományos értéken túl nem lebecsülendő gyakorlati haszna is van. Ez nem több és nem kevesebb, mint az, hogy ezt a munkát a jövőben senki sem kerülheti meg vagy hallgathatja el. Mindenkinek, aki a jövőben bodrogekzi kérdésekkel kíván foglalkozni, ebből a könyvből kell kiindulnia. (Természetesen azoknak is, akik a Bodrogek földrajzi kérdései iránt érdeklődnek.)

Örömmel adunk számot arról is, hogy NAGY G. munkája a műfaj minden követelményének messzemenően megfelel; pontos, következetes, hely-, személy- és tárgymutatóval ellátott kézikönyv. Együttal tisztelő kiadvány is egykori mestere, barátja KOVÁTS Dániel számára, születésének 70. évfordulóján.

DANKÓ IMRE

MEGJELENT

MICHALKÓ GÁBOR: A városi turizmus elmélete és gyakorlata

A könyv önálló kutatási eredményekre alapozva mutatja be a városi térben zajló turizmus sajátos társadalmi, gazdasági vonatkozásait. Feltárja a városi turizmus szereplőinek érdekviszonyait és konfliktusait. Kiemelten foglalkozik az önkormányzatok turizmuspolitikájával, a fizetővendéglátás problematikájával, a konferenciaturizmusban rejlő lehetőségekkel, a turisták térbeli magatartásával, továbbá a bűnözés és a turizmus összefüggéseivel.

A szerző 1995–1998 között végzett budapesti vizsgálatait – a fenntartható fejlődés érdekében – a turizmus interdiszciplináris szemléletű megközelítésének szükségességét támasztották alá. A turizmus – alaptudományai, a földrajz és a közgazdaságtan mellett – épít a szociológia, a néprajz és a kriminalisztika legújabb eredményeire.

E hiánypótló könyvet mind a hallgatók, mind az oktatók egyaránt használhatják a közép- és felsőfokú oktatásban, a szak- és továbbképzésben, emellett a turizmus bármely területén dolgozók önművelésére is alkalmas.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem MICHALKÓ GÁBOR: A VÁROSI TURIZMUS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA című könyvét példányban. Ára példányonként 1000,-Ft (ÁFÁ-val), amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

..... év hó nap

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában
1388 Budapest Pf.: 64.
1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.
Telefon: 309-26-00/1443

.....
aláírás–bélyegző

A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években

TUNA TASAN–HERMAN KOK¹

Bevezetés

A közép-európai nagyvárosok (köztük Varsó) körüli szuburbanizációs folyamat a társadalmi-gazdasági átalakulási folyamat idején erősödött fel. Ennek vizsgálata előtt foglalkozunk a szuburbanizáció fogalmaival. Szuburbanizációnak nevezzük a nagyvárosi központokból a peremre történő kiköltözést, vagy P. HALL szavaival:

„A *suburbia* a század fordulóján szuburbanizációs folyamatának terméke, amire a későbbiekben úgy emlékeznek vissza, mint egy vasút közé szerveződő «miniállamra», egy olyan létező állapotra, ahol a vasútállomás, a bolt és a mező néhány perces gyalogúttal megközelíthető volt (HALL, P. 1988).

Kétségtől, a népesség fentiekben leírt (nyugat-európai típusú) kiáramlása az elővárosokba és maga az elővárosi övezet jellemzői merőben különböztek a közép-európaiktól. A szuburbanizáció történeti fejlődését vizsgálva könnyen felfedezhető, hogy Nyugat-Európában és Észak-Amerikában hasonló okokból költöztek ki a városi peremterületekre, s maga a fogalom is ezekhez a földrajzi területekhez kötődik. A tiszta és biztonságos környezet iránti igény, a közlekedési eszközök fejlődése, a városi szolgáltatások elérhetősége és a tágasabb lakóter voltak a fő kiköltözést ösztönző tényezők.

Vajon ez a meghatározás magyarázza-e a szuburbanizációs folyamatot Közép-Európában – ahhoz hasonlóan, ahogyan a nyugati világban? Melyek azok az erők, amelyek a Varsó, mint átmenetben lévő város körüli szuburbanizációt irányítják? Ezek a legfontosabb kérdések, amelyekkel jelen cikk foglalkozik. Minthogy a nagyarányú változások az elmúlt évtized során játszódtak le, az alábbiakban leírt átalakulás időszaka az 1990-es évek.

A szuburbanizáció fogalma nyugati és lengyel összefüggésben

A szuburbanizáció fogalma Nyugaton

A városi peremzóna a szuburbán tevékenységek helyszíne, az elővárosi fejlődés területe, ahol a falusi és városi földhasználat keveredik és együtt átmeneti övezetet alkot a „városi” és „falusi” térségek között (JOHNSON, J. H. 1974). Az előváros egy, a térben nem folyamatos, lakójellegű településrész, amely gazdaságilag a városi köz-

¹ Utrechti Egyetem, Földrajztudományi Kar, Alkalmazott Földrajz és Tervezés Tanszék. P.O. Box 80115, NL-3508 TC Utrecht, the Netherlands

ponttól függ, és ebben a szuburbán övezetben helyezkedik el (HUGHES, J. W. 1974). A szuburbanizáció olyan folyamatként írható le, amikor a városközpont népességszáma az elővárosokba történő kiáramlás hatására csökken (KOK, H. and KOVÁCS, Z. 1999). Ezért jelen cikkben a központból a perifériára történő népességáramlás a szuburbanizáció legfőbb kritériumaként kezeltük. Történetileg a nyugati világban a szuburbanizáció jelensége a közlekedés modernizációja nyomán bontakozott ki, amikor az elővárosi vasutak és villamosvonalak megjelenésével a beépíthető területek is megnöttek. A középosztályok a nagyvárosok háttérterületein próbáltak vonzóbb lakókörnyezetet teremteni maguknak. Ezért a „szuburbán fejlődés” és az „új város” fogalmak lettek az angolszász tervezési ideológia sarokpontjai (ROTHBLATT, D. N. and GARR, D. J. 1986).

A nyugati koncepció rövid története

A „suburbia” modell mint az ipari város borzalmainak alternatívája a 19. sz. második felében bontakozott ki. Ebben az időszakban a legtöbb nyugat-európai és amerikai nagyváros legfontosabb jellemzője a gyors iparosodás, a növekvő környezetszennyeződés és a zsúfoltság volt. A vasúthálózat kiépülése a tehetősebbek számára lehetővé tette a kiköltözést a gyors ütemben fejlődő, de szennyezett városokból.

Az USA-ban a lakásmobilitás első jelei akkor mutatkoztak, amikor a központi üzleti negyed, a CBD terjeszkedni kezdett, és ez a mérsékelt jómódú családokat a 20. sz. elején a városközpontokból való kiköltözésre ösztökölte; helyükre a népesség alacsonyabb jövedelmű csoportjai települtek. A folyamat a motorizáció terjedésével az 1920–1930-as évek során tovább erősödött. A 30-as évek végére már a központi nagyvárosi területet az elővárosi települések gyűrűje vette körül (HUGHES, J. W. ezt nevezte el „fánkmodellnek”) (ROTHBLATT, D. N. and GARR, D. J. 1986).

Az amerikai élet minden megnyilvánulását átható szuburbanizáció az olcsó és bőséges üzemanyag-ellátáson alapul. Az amerikai városokban a fő tényező az államok közötti főútvonalak rendszerének (Interstate Highway System) kiépülése volt Eisenhower elnök első hivatali periódusában, amely válasz volt a személygépkocsik számának rohamos növekedésére (HUGHES, J. W. 1974). Idővel a szuburbán területek jellege alaposan megváltozott.

Mi a népességvándorlás oka?

Ismeretes, hogy a népességnek a városközpontokból a periféria felé irányuló mozgása, vagyis szuburbanizáció, különböző gazdasági és társadalmi okokra vezethető vissza. Az első ok a népesség emelkedő jövedelmi szintje. Fentebb utalás történt arra, hogy a népesség a tisztább és biztonságosabb környezetet keresve hagyta el a városközpontokat és költözött a városperemekre. A közlekedési hálózatok kiépülése révén – mint a vasúthálózaté Nyugat-Európában, vagy a közúthálózaté az USA-ban – a mobilitási lehetőségek megnöttek. A nyugati típusú szuburbanizációban a motivációt a megfelelő lakásellátottság és a vonzó környezet jelentette, amellyel hatékony szolgáltatások páro-

sultak (VAN DAM, F. 1996). Mindez azt jelenti, hogy az elővárosi területek egyszerre élvezik a falusi és városi életforma előnyeit. Nyugaton a városközpontokba irányuló, munkahelyi, vásárlási és szórakozási célú utazások folytatódnak, viszonylagos jelentőségük azonban egyre csökken, mivel a 20. sz.-ra a hasonló jellegű városi funkcióknak a szuburbán övezetben való megjelenése volt a jellemző (JOHNSON, J. H. 1974).

Összefoglalva a fentebb leírtakat, megállapítható, hogy a népességnek a központ és a periféria közötti mozgása négy tényezőre vezethető vissza: intraurbán mozgás az egy főre eső növekvő jövedelem hatására; a szolgáltató ágazat fejlődése nyomán, valamint a lakáspiac bővülése és a közlekedési hálózat kiépülése következtében. Utóbbi kettőt KORCELLI, P. (1992) munkahelyi tényezőként, ill. lakástényezőként határozta meg.

A szuburbanizáció lengyel fogalma

Ezek után fel kell tenni a kérdést: a fentiekhez képest miben más a szuburbanizáció definíciója Lengyelországban, milyen vonatkozásban különbözik nyugati és más kelet-közép-európai megfelelőitől?

Az elővárosi települések fejlődését a viszonylag sűrű vasút- és közúthálózat kialakulása segítette elő Lengyelországban, a 19. sz. második felében (KORCELLI, P. and WECLAWOWICZ, G. 1985). A szuburbanizáció az 1960-as évek végéig késett a II. világháború okozta pusztítás és a szocialista korszak miatt.

A népességnek a nyugati városokban az 1960–1970-es években tapasztalható nagyarányú kiáramlása a városközpontokból a perifériára a kelet-közép-európai városokban csupán a piacgazdaság megjelenésével vált tömegessé. A magángépkocsik alacsony száma, a beruházásoknak a városokban történt koncentrálódása, a vidéki szolgáltatások alacsonyabb minősége és az infrastruktúra hiányosságai a szuburbán területeket kevésbé tették vonzóvá. Az 1990-es években lejátszódott társadalmi-gazdasági változások nyomán a jövedelmi szintek, ezzel a személygépkocsi állomány is nőtt, a nagyvárosok peremzónájában új szolgáltató és közlekedési létesítmények jelentek meg, amelyek megkönnyítették a népesség mobilitását, és ez a szuburbanizációs folyamatokat is felgyorsította.

A munkahellyel, közlekedéssel és lakóhellyel kapcsolatos tényezőknek a lengyel nagyvárosok körüli szuburbanizációs folyamatokra gyakorolt hatását vizsgálva azt feltételezhetnénk, hogy azok a nyugati városokhoz hasonló hatást gyakorolnak a népesség mobilitására. A szuburbanizáció lengyelországi történeti fejlődése, tapasztalatai és jelenlegi stádiuma azt mutatja, hogy a középosztály annak idején nem hagyta el a várost és költözött ki a peremre, mint ahogyan az Nyugaton történt. A nyugati típusú szuburbanizáció tehát nem létezett a szocialista időkben (KOK, H. 1997). Az infrastruktúra és a szolgáltatások szintje jóval alacsonyabb volt a peremterületeken, mint a város központi részein (KORCELLI, P. 1995). A városi ártalmak sohasem játszottak komoly szerepet abban, hogy a lengyel városi polgárok a városkörnyéki településekre költözzenek. Bár Varsó körül a szuburbán zóna fizikailag létezett, az ottani népesség

társadalmi szerkezete és a mobilitást kiváltó okok lényegesen különböztek a nyugati mintától.

A lengyel népesség mobilitására a közelmúltban az intézményrendszer és a piaci szerkezet átalakulása gyakorolt alapvető hatást (a funkciók decentralizálása és a szabad piac megjelenése). A földpiac megjelenése és az épülő ingatlanok minőségének javulása (új típusú és fejlettebb anyagok és technológiák bevezetése) nyomán a városzéleken nagyarányú lakásépítés kezdődött. KORCELLI, P. (1990) a családi házak magas árait a lakásépítés decentralizálásának és az építési költségek emelkedésének tulajdonította. A nagyvárosi peremeken szerinte az építési tevékenység felgyorsulása várható, amely tömegeket vonz majd a fővárosi régióba, különösen annak peremére.

Az 1990-es években azonban elsősorban a fővárosból áramlott a népesség a Varsót övező települések gyűrűjébe. A többi lengyel nagyvároshoz (Łódz, Krakkó, Poznań) hasonlóan a varsói vándorforgalom a környékkel összehasonlítva negatív migrációs egyenleget mutat.

Szuburbanizáció a szocialista Varsóban

A Varsó körüli szuburbanizáció megértéséhez a szocialista időszak első tapasztalatai és az akkori fogalomhasználat áttekintésére van szükség. Bár a nyugat-európai és észak-amerikai értelemben vett szuburbanizáció nem illeszkedik a szocialista városmodellbe, a valóságban a kelet-közép-európai nagyvárosokban is létezett a mobilitás és a szuburbanizáció. Az elővárosi koncepció és maga a folyamat is eltért a nyugattól, mert a népesség mobilitása mögött más erők álltak, és a szuburbán települések szerkezete is más volt.

A II. világháború után az 1945–50 közötti évekre a Varsóba irányuló intenzív bevándorlás volt jellemző. A migráció eredményeként 1950-re a háborút túlélő varsóiak 55%-a ismét a fővárosban lakott, 11%-uk pedig a környéken telepedett le (IWANICA-LYRA, E. 1986).

A nyugati szuburbanizációs modellel szemben a falusi térségekből kiinduló urbanizáció (KORCELLI, P. 1992) kezdődött meg Varsóban az 1950-es évek elején. A folyamat során a falvak lakosai a fővároshoz közel eső településekre költöztek, jobb munkalehetőségeket keresve. A Varsótól 40 km-re ÉK-re eső Wolomin városának fejlődése jó példája az ilyen „falusi urbanizációnak”.

A szocialista korszakban a népességmozgást szabályozták. 1954 és 1983 között rendelet volt érvényben, amely a Varsóban történt letelepedést engedélyhez kötötte. A rendelet nyomán a bevándorlók aránya 40%-ról 25%-ra csökkent (IWANICA-LYRA, E. 1986).

A városkörnyék fejlődését történetileg vizsgálva állítható, hogy a Varsó körüli szuburbán fejlődés a szocialista érában három helyszínen ment végbe; ezek közül kettő Varsó határán kívül, egy pedig a főváros közigazgatási területén belül található.

Az első a már említett „falusi urbanizáció” volt, amikor a vidékről érkező bevándorlók, akiknek nem volt a fővárosi lakhatási engedélyük, Varsó határának közvetlen közelében telepedtek le. A főváros környéki szuburbán övezet több stádiumban

alakult ki. Az elsőben a vidékiek a legközelebbi városi településben találtak lakóhelyet és oktatási intézményt vagy munkahelyet az ipari vagy szolgáltatási szektorban. A második stádiumban egy – nem feltétlenül közeli – közepes nagyságú városba költöztek, hogy képzettségi szintjüket vagy foglalkoztatottsági státusukat emeljék. Végül valamelyik nagyvárosban – pl. Varsóban – telepedtek le. A bevándorlók közül sokan – engedély hiányában – a főváros szuburbán zónájában találtak lakást, és innen Varsóba ingáztak. Miután öt év folyamatos munkaviszonyuk volt, megkapták az állandó lakhatási engedélyt, aminek birtokában beköltözhetek egy viszonylag szűk állami vagy szövetkezeti lakásba. Az ilyen, eredetileg vidéki emberek számára az utolsó stádium a városperemi családi házias életmód lett, már aki megengedhette magának (IWANICA-LYRA, E. 1986). A varsói nagyvárosi perem legjellegzetesebb része éppen ez a családiházias övezet.

A szuburbanizáció második, kevésbé fontos sajátossága a hétfégi házak kialakulásával kapcsolatos, amelyek a sok kisméretű és szezonális kerti faháztól a kevés állandóan lakható házig terjedt. A 20. sz. elejétől Varsó tehetősebb polgárai hétfégi házzal rendelkeztek olyan városokban, mint Otwock, Anin, Skolimów-Konstancin és Milanówek (KOWALCZYK, A. 1993).

A városi peremvidék legvonzóbb családi háza Podkowa Lesna és Konstancin Jeziorna településekben találhatók, amelyeket többé-kevésbé állandó jelleggel a jómódúak laktak (KOWALCZYK, A. 1993). Ezek a helyek bizonyítják, hogy – bár a szocialista korszakban a népesség mobilitása erősen korlátozva volt – létezett mozgás a városi peremzóna felé, ami a Varsó körüli szuburbanizáció első kísérleteként értékelhető.

Bár a nyugati értelemben vett szuburbanizáció nem volt jellemző Varsó környékén, létezett azonban a népesség nagyarányú kiáramlása a belső területekről a városszélre. Itt épültek a nagy házgyári lakótelepek, ahol az emberek viszonylag nagyobb méretű lakásokban és parkosított környezetben laktak. Ez tekinthető a szuburbanizáció harmadik típusának amely ugyanakkor a központi tervezés által vezérelt folyamat volt. A lakosság a város határain belül maradt és a tehetősebbek nem költöztek azon túl.

A Varsó körüli szuburbanizáció alakulása 1990 után

A jelenlegi – nagyvárosból a környékre irányuló – népességmozgás mozgatórugói

POTRYKOWSKA, A. (1990) rámutatott, hogy a Lengyelországon belüli népességvándorlást a gazdasági helyzet javulása és a máshová költözők társadalmi helyzetének változása alapozta meg, ami a lakosság egy részének magasabb életszínvonalat jelentett, valamint jobb társadalmi és természeti környezetet kínált. A szabadpiaci gazdaságra történő átmenettel a magasabb képzettségű és foglalkozási szintű új városi rétegben igény merült föl az alacsonyabb lakósűrűségű, minőségi és építészeti is vonzó lakókörnyezet iránt. Az új elővárosi életstílus – a magángépkocsik számának emelkedé-

sével és a földpiac átalakulásával megjelent építkezési lehetőségekkel – volt a legfontosabb, városból taszító tényező.

Adatok és demográfiai jellemzők

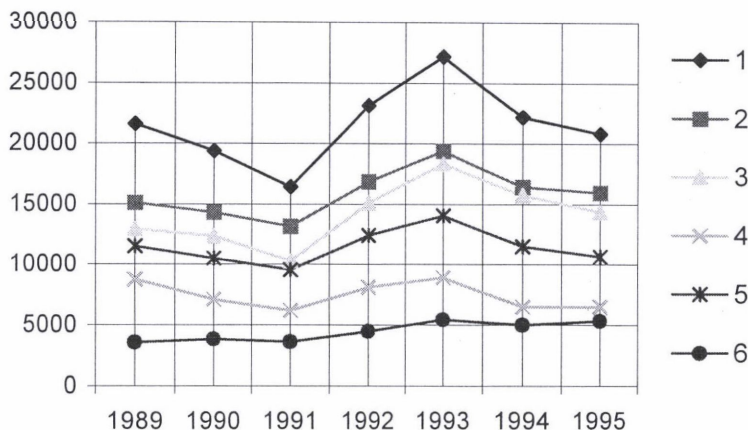
POTRYKOWSKA, A. (1993) a varsói régió vándorlási viszonyait az előző évtizedre vonatkozóan tárgyalja és hangsúlyozza a város mint népességfogadó terület szerepének csökkenését és mint kibocsátónak a növekedését. A Varsóba irányuló bevándorlás tehát visszaesett az 1975–1985 közötti tíz éves időszakban az előző évtizedekhez képest.

1. ábra. Varsó városi területe és közigazgatási beosztása. – 1 = a vajdaság határai; 2 = gminák határai; 3 = Varsó határa; 4 = településközpontok; 5 = a vándorlás fontosabb irányai a varsói nagyvárosi körzeten belül. (Forrás: POTRYKOWSKA, A. 1993a)

The Urban Area and Administrative Division of Warsaw. – 1 = Woiwodship boundary; 2 = boundary of gminas; 3 = boundary of Warsaw; 4 = central settlements; 5 = most important migration flows in the urban region of Warsaw. (Source: POTRYKOWSKA, A. 1993a)

A helyi önkormányzatok 1990. évi megjelenésével és a lengyel főváros új közigazgatási beosztásával (1994) nagyvárosi törekvései felerősödtek. Az új beosztás 11 területi egységből (ún. *gminá*ból) áll, amelyek közül a központi (Varsó-Centrum) nagyjából a háború előtti területtel esik egybe (KORCELLI, P.–POTRYKOWSKA, A. and WECLAWOWICZ, G. 1994).

2. ábra. A vándorforgalom alakulása a varsói nagyvárosi körzetben (1989–1995). – 1 = teljes bevándorlás; 2 = teljes elvándorlás; 3 = bevándorlás városokból; 4 = falusi térségekből; 5 = elvándorlás városokba; 6 = falusi térségekbe

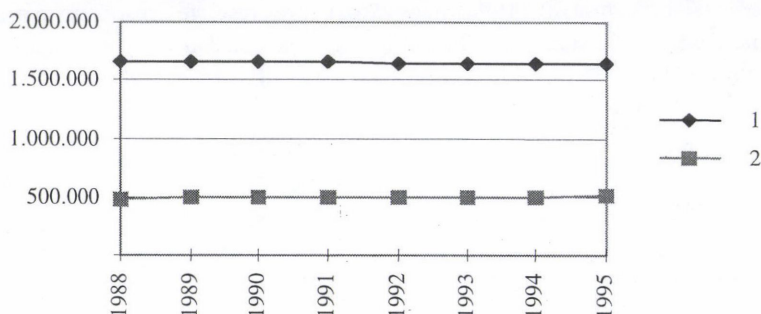
Migration trends in Warsaw urban region (1989–1995). – 1 = total in-migration; 2 = total out-migration; 3 = in-migration from urban areas; 4 = from rural areas; 5 = to urban areas; 6 = out-migration to rural areas

A várost körülölelő kb. 25–30 km-es övezetben, amelyet JAKOCZYK-GRYSZKIEWICZ, J. (1997) elővárosi övezetnek határoz meg, a varsói városi körzet alkotja a magot, amelyet kerületekre osztott belső és külső gyűrű vesz körül (1. ábra). A külső zónában városi és falusi települések egyaránt megtalálhatók (a nagyszámú közigazgatási egység között 26 városi státusú található).

A külső övezetből Varsóba irányuló vándorforgalom az 1978. évi 41%-ról 1991-re 30%-ra csökkent. Ugyanezen időszakban a város központjából a nagyvárosi gyűrűbe irányuló vándorlás 8%-ról 30%-ra nőtt (POTRYKOWSKA, A. 1993a). A tendencia a további években is folytatódott (2. ábra).

Nagy-Varsó népességszámát vizsgálva minimális változás tapasztalható mind a város (nagyvárosi központ), mind pedig a környező agglomerációs területen (3. ábra). Az agglomeráció lakossága csupán 0,5%-kal nőtt az 1989–1995 közötti időszakban, míg a város népessége 0,12%-kal (1,66 millióról 1,64 millióra) csökkent. Az állandó népesség száma tehát visszaesett, amelyet Varsó esetében a pozitív vándorlási egyenleg csaknem kompenzál, az agglomeráció esetében pedig meg is halad.

Varsó évtizedeken keresztül munka és lakhatás szempontjából vonzó város volt. Mint főváros, jó elhelyezkedési lehetőségeket kínált, és Lengyelország más városaihoz képest központi lakásépítési programmal rendelkezett, a városi szolgáltatások

3. ábra. Népességszám-változás a Varsói agglomerációban 1989–1995 között. – 1 = Varsó; 2 = agglomeráció (Forrás: GUS)

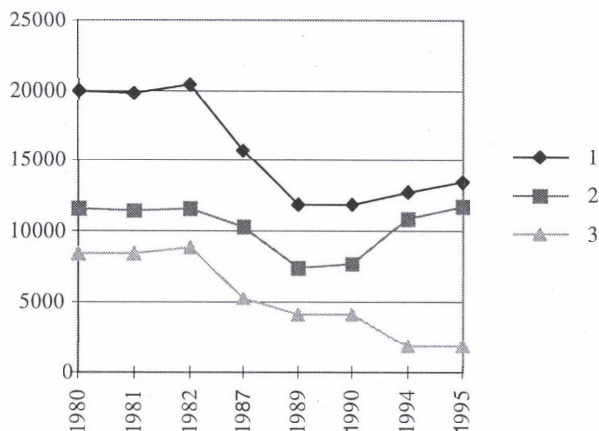
Change in the population figures between 1989–1995. – 1 = Warsaw City; 2 = agglomeration (Source: GUS)

szempontjából is kiemelkedő ellátottságú volt. A túlságosan gyors ütemű városnövekedés megakadályozása céljából és a tömegesen jelentkező lakásigény rövid időn belül történő kielégíthetlensége okán a kormányzat adminisztratív intézkedésekkel tartotta a főváros határán kívül a Varsóba betelepülni szándékozókát. A többi nagyvároshoz (Krakkó, Poznań, Wrocław) hasonlóan Varsó is „zárt” város lett az 1950-es évek végén és 1983-ig az is maradt. Ez az intézkedés csökkentette a Varsóban letelepedettek számát. Akik viszont nem lehetek a főváros lakói, a környező falvakban találtak otthonra.

Az adminisztratív intézkedések feloldása idején (1983) és azt követően az ország gazdaságára a súlyos recesszió és az ellátás akadozása volt jellemző. A városok vonzereje ekkor mélyponton volt, és Varsó megnyitása nem vezetett az oda irányuló vándormozgalom különösebb erősödéséhez.

Az 1980-as évek első felében a Varsóba bevándorlók száma évente kb. 20 000 fő volt, vagyis 1000 fővárosira mintegy 12 bevándorlót jutott. Az amúgy is alacsony arány az évtized végére 12 000-re (8 betelepülő/1000 lakos) esett vissza. Különösen lecsökkent a környező agglomerációból áttelepültek száma. A magángépkocsival rendelkezők számának növekedése, a közműfejlesztések (gázvezeték, csatornázás) és a szolgáltatások (üzletek, iskolák és éttermek) fejlődése az agglomeráció területén feleslegessé tette a beköltözést a városba. A szennyezettség, a zsúfoltság és a bűnözés elterjedése a nagyvárost egyre kevésbé tette vonzóvá. A máshonnan Varsóba irányuló vándorlás kezdetben ugyancsak csökkent. A politikai-társadalmi változások után, amikor a főváros gazdasága a 90-es évek elején kezdett erőre kapni, a más helyekről a városba irányuló migráció enyhe növekedésnek indult (4. ábra). Ezt a fellendülést a munkaerőpiac erősödése, a viszonylag magas varsói munkabérek, és a diákokat mindenfelől vonzó egyetemek jelenléte okozta. A távolabbról érkezetteket tehát inkább a munkalehetőségek és az oktatási intézmények vonzották.

Az odavándorlással ellentétben a Varsóból elköltözötték száma az 1980-as, igen alacsony szintről (5000 fő, fajlagosan 3 elvándorló/1000 fő) 1995-re csaknem

4. ábra. A Varsóba irányuló vándorforgalom alakulása (1980–1995). – 1 = teljes bevándorlás; 2 = nem a környékről; 3 = a varsói vajdaságból (Forrás: GUS)

Number of migrants moving to Warsaw, 1980–1995). – 1 = total; 2 = from elsewhere; 3 = from the Warsaw Wojwodship (Source: GUS)

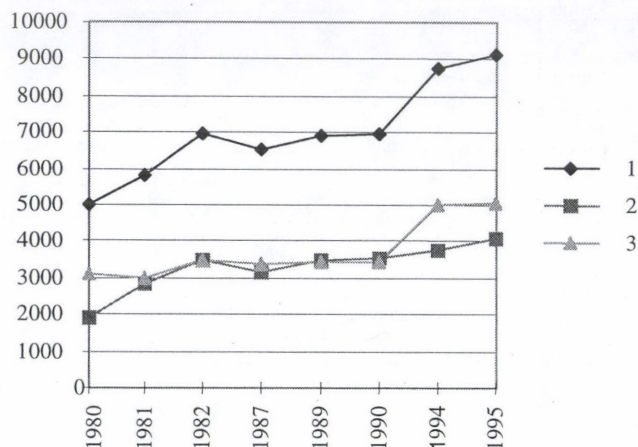
kétszeresére (9000-re, fajlagosan 5,5 elköltöző/1000 főre) emelkedett (5. ábra). A jelentős növekedés dacára a Varsóból elköltözötték száma 1995-ben még mindig alacsonyabb volt, mint a bevándorlóké.

A környező agglomerációba, valamint a máshová irányuló vándorlás egyaránt enyhén emelkedő tendenciát mutatott. Míg az agglomerációba történő kiköltözés inkább a lakóhelyválasztással és a háztartással kapcsolatos okokkal függ össze, a máshova települést a munkahelyváltoztatás vagy a nyugalomba vonulás motiválja. Az agglomerációba tartó népesség a kelet-közép-európai szuburbanizációnak azt a sajátosságát példázza, amely során egyrészt a felső középosztály vonzóbb környezetben keres magának kellemes lakóhelyet, másrészt az alacsony jövedelmű háztartások a viszonylag magas és egyre emelkedő nagyvárosi lakásfenntartási és megélhetési költségek elől költöznek le vidékre.

A Varsó körüli elővárosi övezet fejlődése

Amint arra POTRYKOWSKA, A. 1993-ban rámutatott, Varsó peremterületein új lakótelepeket építettek, bár a központban nagy területek voltak üresen. A nagyarányú lakásépítés folytatódott a külső kerületekben, ahol a modern géppark alkalmazása könnyebb volt (POTRYKOWSKA, A. 1993b). Az utóbbi évek lakásberuházásai azt mutatják, hogy Varsóban új lakásokhoz csak magas jövedelmű csoportok jutnak hozzá; az ilyen lakások így természetesen a tehetősebbek igényeihez igazodnak.

A magánszektoron belül a magas jövedelmekkel rendelkezők, beruházási forrásokhoz férők vagy öröklés útján pénzhez jutott családok vásárolnak vagy építtetnek

5. ábra. A Varsóból elköltözötték számának alakulása (1980–1995). – 1 = összesen; 2 = a Varsói vajdaságba nem a környékről; 3 = máshová (Forrás: GUS)

Number of migrants leaving Warsaw (1980–1995). – 1 = total; 2 = to Wojwodship Warsaw; 3 = to elsewhere (Source: GUS)

maguknak házat, ill. lakást. A szövetkezeti szektor feltételei igen hasonlóak. A bérlői szövetkezeteknek korábban juttatott kedvezmények megvonásával és a szövetkezetek teljes önfinanszírozásra történt átalakításával az ottani fenntartási költségek 2–5-szöröse az állami vagy önkormányzati lakásokéinak. Az önkormányzatok és a vállalkozók már nem építenek az alacsony és közepes jövedelmű társadalmi csoportok számára elérhető lakásokat. Ílymódon a lakáskérdés utóbbiak számára komoly problémát okoz, mivel a közsféra minimális lakást kínál, a magánszférában pedig túl magasak az árak (TASAN, T. 1997).

A lakásépítést és a népességnek a periféria felé irányuló mobilitását vizsgálva hangsúlyozni kell a Varsó városi peremén túli belső gyűrű fejlődését. A 6. ábra a vándormozgalom irányait mutatja, a belső gyűrű peremterületei jelentőségének bemutatásával.

Szuburbanizáció a belső gyűrű területén

A belső gyűrű mobilitási formáit szemlélve láthatjuk, hogy a legérdekesebb területek Mokotów kerület É-i részei (Ursynów, Wilanów). Az Ursynów-Natolin lakáspiac népszerűsége nem újabb keletű jelenség. Az 1970-től a mai napig az egyik legnagyobb lakónegyed a metróvonal mentén az újabban létesült Kabaty lakótelepig épült. A lakónegyed társadalmi összetétele magasabb hierarchiaszintre utal a szellemi elitől a szakmunkásokig, a fizikai munkások aránya igen alacsony a területen. Az itt lakók 24%-a tartozik a legmagasabb vagy a második legmagasabb kategóriába egy ötlépcsős társadalmi jövedelmi raglétrát tekintve.

6. ábra. A vándorlás fontosabb irányai a varsói nagyvárosi körzeten belül.
(Forrás: POTRYKOWSKA, A. 1993a)

Most important migration flows in the urban region of Warsaw.
Source: POTRYKOWSKA, A. 1993a)

A viszonylag igen alacsony életkornak köszönhetően úgy tűnik, hogy Ursynów a fiatal értelmiségiek kedvelt lakóhelye Varsóban (TASAN, T. 1997). Praga Plnoc ke-
rületre a „falusi eredetű urbanizáció” jellemző, a szomszédos Zabki, Marki és Wolomin
településekről történő bevándorlással (POTRYKOWSKA, A. 1993a).

Szuburbanizáció a külső gyűrű területén

A 6. ábrát vizsgálva a külső övezet népszerű vándorlási célpontjai É-on
Legionowo, Nowy Dwór Mazowiecki, D-en Konstancin-Jeziorna, Otwock és
Lesznowola, Ny-on pedig Pruszków és Grodzisk Mazowiecki. Közülük néhány koráb-
ban ipari központ volt, mint Pruszków és Otwock, mára viszont lakófunkciójuk erősö-
dött meg.

A Varsót körülvevő belső és külső gyűrűn belüli mozgás nem szuburbanizációs jellegű, már ami a népesség társadalmi összetételét és a kiváltó okokat illeti. A Varsó körüli szuburbán települések és a külső övezetbe irányuló népességvándorlás és a Nyugaton zajló hasonló folyamatok összehasonlítása részletes társadalmi vizsgálatokat igényel. A belső gyűrű alakulása Mokotów D-i részén, ill. a külső zóna É-i peremén, Konstancin-Jeziornában a nyugati típusú szuburbanizáció kezd kibontakozni, családiházas építkezéssel, a területen keresztül vezető metróvonal kiépülésével, és a város többi részénél jobb lakó- és környezeti körülményekkel. Ezek az 1990-es évek végén keletkezett negyedek az első „igazi” szuburbán településeknek tekinthetők. Kisebbség, a társadalmi összetételre irányuló vizsgálatok kimutatták, hogy az utóbbi időben fiatal városi értelmiségiek költöztek ide (TASAN, T. 1997).

Következtetések

Az elővárosi övezeten belüli fejlődés Varsóban új irányt vett 1990-et követően. Az 1990-es évekig a tervező intézmények a fejlesztést és a szolgáltatásokat a városban igyekeztek koncentrálni. Az állami lakásépítés is a városban összpontosult, az infrastrukturális ellátottság is sokkal fejlettebb volt ott, mint az agglomerációban. Voltak pl. olyan közutak, amelyek Varsó határán véget értek. Mindezek ellenére az agglomeráció fejlődése bizonyos dinamizmust mutatott. Ez annak volt tulajdonítható, hogy azok, akik nem telepedhettek le Varsóban, itt találtak otthonra. Olyan iparágak, ill. ipari létesítmények is, amelyek Varsóban nem kaptak helyet, kisebb városokba (Pruszków, Wolomin) kényszerültek. A tehetősebb polgárokat vonzották az agglomeráció szebb vidékei. Nagy területeken épültek olyan hétvégi házak, amelyek ténylegesen állandó lakhelyül is szolgálhattak (Podkowa Lesna, Konstancin).

Az 1990-es években új folyamatok indultak meg. A város és a környező térségek fejlesztése közötti különbségek ideológiai indokai megszűntek, a piacgazdaság megjelenésével pedig Lengyelországban a lakosság, a vállalatok és az önkormányzatok gyorsan felismerték az agglomerációs övezet piaci értékét. A többi kelet-közép-európai ország fővárosához hasonlóan a varsói agglomeráció is dinamikusan fejlődik. A legvonzóbb vidékeken föllendült a lakásépítés is – főleg a jómódúak számára. A városból kivezető főútvonalakhoz közel eső területek a szállítás, a raktározás és a kiskereskedelem célpontjai lettek.

Angolból fordította: BASSA L.

- HALL, P. 1988. *Cities of Tomorrow: an Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. – Basil Blackwell, Oxford, Cambridge
- HUGHES, J. W. 1974. *Suburbanization Dynamics and the Future of the City*. – Center for Urban Research, Rutgers University, The State University of New Jersey, New Brunswick, New Jersey
- IWANICA-LYRA, E. 1986. The Influence of the Migration of the Rural Populace on the Transformation of Social Structures and the Spatial Economy of the Warsaw Periphery. – Conference Paper presented in Regional Conference on Mediterranean Countries, International Geography Union
- JAKOCZYK-GRYSZKIEWICZ, J. 1997. Functional and Morphological Changes in the Suburban Zone of Lodz. – A Comparative Study of Lodz and Manchester: Geographies of European Cities in Transition, University of Lodz, Lodz
- JOHNSON, J. H. 1974. *Suburban Growth: Geographical Processes at the Edge of the Western City*. – John Wiley&Sons, London, New York, Sydney, Toronto
- KOK, H. and KOVACS, Z. 1999. The Conditions of Suburbanization around Budapest. – Netherlands Journal of Housing and the Built Environment (forthcoming)
- KOK, H. 1997. Leaving the City in Hungary and Poland: the effects of 1989. – Paper presented at the Conference Transformation Processes in Eastern Europe, NOW-ESR Den Haag, pp. 6–7.
- KORCELLI, P. 1992. Migration and Residential Mobility in the Warsaw Region. – In: J. VAN WEESEP and P. KORCELLI (eds.): *Residential Mobility and Social Change: Studies from Poland and the Netherlands*. Amsterdam-Utrecht: KNAG Nederlandse Geografische Studies 106 p.
- KORCELLI, P. 1995. Regional Patterns in Poland's Transformation: The First Five Years. – Warsaw, Zeszyty Instytutu Geografii Przestrzennego Zagospodarowani PAN, Vol. 34 p.
- KORCELLI, P.–POTRYKOWSKA, A. and WECLAWOWICZ, G. 1994. Warsaw: Development Problems and Strategies. – *Abhandlungen-Anthropogeographie*, Institut für Geographische Wissenschaften, FU Berlin Band 52, Berlin
- KORCELLI, P. and WECLAWOWICZ, G. 1985. Dynamics of Metropolitan Processes and Policies in the Warsaw Agglomeration. – *Scandinavian Housing and Planning Research* 2. pp. 161–166.
- KOWALCZYK, A. 1993. The Socio-geographical Problems of Second Homes in the Warsaw Region. – *ACTA Universitatis Carolinae, Geographica*, No. 2. pp. 55–70.
- POTRYKOWSKA, A. 1990. Spatial Mobility Patterns in the Region of Warsaw. – *Urban and Rural Geography*, Papers from 6th Italian-Polish Geographical Seminar, Venice, September pp. 15–23.
- POTRYKOWSKA, A. 1993a. Intra-Urban Migration in the Warsaw Urban Region. – *Geographia Polonica* 61. pp. 281–291.
- POTRYKOWSKA, A. 1993b. Housing Development and Population Structure in the Urban Region of Warsaw. – *Sistemi Urbani*, pp. 65–85.
- Rocznik Statystyczny Demografii. – Urząd Statystyczny, 1990–1995.
- ROTHBLATT, D. N. and GARR, D. J. 1986. *Suburbia: An International Assessment*. – Croom Helm, London & Sydney
- TASAN, T. 1997. Toward a New Mechanism of Land and Housing Price Differentiation in Warsaw. – Paper presented at the ENHR/YHR Seminar-European Housing in Transition, 29 Aug. –2 Sept. 1997
- VAN DAM, F. 1996. The Urban-Rural Migration Wave in the Netherlands 1973–1994. – Paper presented at the IGU-Conference „Land, Sea and Human Effort”, The Hague The Suburbanization Process around Warsaw in 1990s

THE SUBURBANIZATION PROCESS AROUND WARSAW IN THE 1990S

by *Tasan, T.* and *Kok, H.*

S u m m a r y

The development processes of the suburban belts of Warsaw changed considerably after 1990. Until the changes, the planning institutions attempted to concentrate the industries, and the services in the city. Also the investments in public housing construction were almost fully concentrated on the city, and the level of infrastructure provision was much better in the city than in the agglomeration. Some roads literally stopped at the border of Warsaw. Despite all this, the agglomeration showed its dynamism. This was mainly related to the fact that people who could not move to Warsaw settled down here. But also industries, which were not in demand in the city, could settle in smaller towns like Pruszków or Wołomin. And the better-off people were sensitive for the most attractive areas of the agglomeration. Extensive areas of weekend houses, which in fact were suitable for permanent inhabitation, were erected in settlements as Podkowa Leśna and Konstancin.

The changes of 1990 brought a new period for the agglomeration. The ideological difference between city and surrounding rural areas disappeared, and with the arrival of the market economy in Poland, people, companies, and (local) governments rapidly discovered the market value of the agglomeration zone. Like in the case of other capital cities in Eastern Europe, the agglomeration zone around Warsaw became a very dynamic one. The popularity of the most attractive areas in the agglomeration led to an increase of housing construction in these areas, mainly for the better off. Areas around the main arterial roads leading out of Warsaw became popular targets for developments in the sphere of transportation, warehousing, and retail.

Translated by the authors

Tájökológiai szempontok a termőföld-privatizáció hatásainak megítéléséhez

LÓCZY DÉNES¹–CSIGHY TIBOR²–HUSZÁR TAMÁS³
MÉSZÁROS ERZSÉBET³

Bevezetés

Az 1990-es években a termőföld magánosítására irányuló intézkedések eredményességét többféle szempontból lehet vizsgálni:

- tulajdonjogi szempontból: a kialakított tulajdonviszonyok mennyire szolgálják a társadalom fejlődését;
- politikai szempontból: támogatja-e majd a birtokos parasztság a privatizációt megindító politikai erőket;
- gazdasági szempontból: az új birtokszerkezet eredményesebb gazdálkodást tesz-e lehetővé;
- foglalkoztatási szempontból: több embernek lesz-e képes kenyeret adni a mezőgazdaság;
- területfejlesztési szempontból: elősegíti-e a privatizáció a vidék felzárkózását, a területi különbségek kiegyenlítését;
- tájökológiai szempontból: a földhasználat átalakulásának iránya megfelel-e a fenntartható fejlődés követelményeinek.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a tájökológiai megfontolások jogosan kerültek a legutolsó helyre, hiszen a privatizációs intézkedések a legkevésbé sem ilyen szempontokból születtek. Számos szakértő (HANTÓ ZS. 1994; KESERŰ J. 1993) véleménye szerint még a közgazdasági ésszerűség sem játszott bennük különösebben nagy szerepet. Az ipari és a kereskedelmi privatizációs törekvésekkel ellentétben, a mezőgazdaságban szinte csak politikai célok lebegtek a program kidolgozóinak szeme előtt. A döntéshozók meglehetősen kevés figyelmet fordítottak arra, meg voltak-e a feltételei egy ilyen átfogó tulajdonjogi átalakításnak, és az valóban jótékonyan hat-e majd a magyar mezőgazdaságra.

Mivel azonban a kárpótlási törvények (1991/XXV. tv.; 1992/II. és XXXII. tv.) elvben megnyitották az utat a kisparaszti gazdálkodás előtt Magyarországon, szakmai körökben már a program kezdeti szakaszában felmerült a gondolat, hogy a birtokszerkezet átalakulásának – országosan, regionálisan, de legalábbis helyenként – kézzelfogható, a táj használatát s ezáltal szerkezetét, működését hosszabb távra meghatározó következményei lesznek vagy lehetnek. Az utóbbi szempontok a tájökológia vizsgálódási körébe tartoznak, tehát a privatizáció birtokjogi, gazdasági és társadalmi hatásaival párhuzamosan joggal feltételezhető volt valamilyen tájökológiai változás is.

¹ Janus Pannonius Tudományegyetem, Természetföldrajzi Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

² Gödöllői Agrártudományi Egyetem, 2100 Gödöllő, Péter Károly u. 1.

³ MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet, 1388 Budapest, Pf. 64.

Az Országos Tudományos Kutatási Alap által támogatott kutatás eredményei (Témaszám: T 16 723).

A kutatás céljai és menete

Az 1994-ben indult kutatás első lépése annak tisztázása volt, milyen konkrét mutatókat lehet találni, amelyek alapján megállapítható, hogy a tájhasználat átalakulása tájökölógiai nézőpontból kedvező vagy kedvezőtlen irányban halad-e, és vajon a fenn tartható fejlődés (VAN MANSVELT, J. D.–MULDER, J. A. 1993; LÁNG I.–CSETE L. 1996) érdekeit szolgálja-e?

A kérdés megválaszolásakor a nagyüzemi gazdálkodás kritikájából lehetett ki- indulni, és azt elemezni, hol, milyen előnyök várhatók a kisparaszti művelés visszaállítá- sától. A családi gazdálkodásban megvalósítható ésszerű földhasználat ismérveit – még jóval a privatizáció gondolatának felmerülése előtt – a szakirodalomban (PETRASOVITS I. 1984) a következőképpen fogalmazzák meg:

1. optimális az adott talajtípus tápanyagszolgáltató képessége szempontjából; 2. a lehető legjobban megfelel a domborzati, hidrológiai és egyéb természeti feltételeknek; 3. nem okoz káros anyagfelhalmozódást sem a növényekben, sem pedig a talajban; 4. a művelési eljárások segítik a (szerves) tápanyagok optimális hasznosulását.

A nemzetközi irodalomban a természeti adottságok tapasztalható igen kis tér- beli különbségeket is figyelembe vevő, számítógépes programokkal optimalizált gazdál- kodás neve „precíziós művelés” (precision farming – FLEXI-COIL, S. 1995). Termé- szetesen senki sem várhatta, hogy Magyarországon rövid távon bárhol is be lehet vezetni precíziós művelést, de abban bízni lehetett, hogy a magángazdálkodás ehhez kedvezőbb feltételeket teremt majd, mint a nagyüzemi.

Fontos feladat volt a változások időbeli nyomonkövetése, a földárverések után megjelenő birtok- és művelési szerkezet összevetése, a művelési mód átalakulásának területi felmérése. Először a termelőszövetkezetek által kárpótlásra, ill. a részarány- tulajdonosok és az alkalmazottak számára kijelölt földalapok elhelyezkedését, minőségét lehetett értékelni. Általában a földalapok kijelölése is több lépcsőben történt, hiszen sok helyen időközben elfogyott az erre a célra szánt föld, emiatt pótlólagos területeket kel- lett bevonni.

Amint előrehaladt a földmagánosítás és a szövetkezeti tagi részarányok kiosztá- sa, bizonyos idő elteltével a földhivataloktól tájékoztatást, kataszteri térképeket lehetett kapni a kialakított parcellák elhelyezkedéséről, méretéről. A legnehezebb feladat pedig a tényleges művelési viszonyok, a magángazdálkodás és a korábbi termelőszövetkezetek- nek (a mai mezőgazdasági társulások) bérbe adott, s így továbbra is közösen művelt földterületek valódi arányának, térbeli eloszlásának felmérése volt. A részvénytársaság- gá alakult termelőszövetkezetek szakemberei, ill. a falugazdák segítségével lehetett bejelölni a térképeken, milyen területeken kezdődött kisparaszti gazdálkodás, és ame- lyeket adtak tulajdonosaik bérbe az egykori termelőszövetkezetnek, így ezek továbbra is nagyüzemi művelésben maradtak. A változások megállapítását nehezítette, hogy a bér- beadási szerződéseket egy évre kötötték, tehát a helyzet évről évre jelentősen változhat.

Az egyidejűség követelménye miatt (lehetőség szerint) valamennyi mintaterü- leten az 1997. év végi állapotot tekintettük a kárpótlás következtében létrejött helyzet- nek. Gondot okozott, hogy nem csak a volt tsz-ek, hanem egyéb vállalkozások is jelen-

tős földterületeket béreltek az új tulajdonosoktól és ezeket közepes méretű gazdaságokban, a nagyüzemi eljárásokhoz hasonló agrotechnikával kezdték művelni. Az ilyen információkat egyedül a helybeli szakemberektől lehetett begyűjteni.

A kutatás célja a tájökológiai következmények felmérése volt, ebből a szempontból magának a tulajdonjogi szerkezetnek az értékelése nem releváns. Tájökológiai hatása csak annak van, ha az új tulajdonos kisgazdaság keretei között műveli a földjét. Döntő lépés volt tehát annak felmérése, mely területeken, milyen térszerkezetben és arányban alakul ki kisparaszti gazdálkodás a magántulajdonba került földterületeken.

A munka záró szakaszaként ezután következhetett a kialakult művelési viszonyok jellegzetességeinek feltárása és minősítése a természeti adottságok tükrében. Mivel a föld kollektivizálása előtti állapot hosszú történelmi fejlődés eredménye volt, a jelenlegi szerkezet értékelésekor nem csak a pillanatnyi adottságokra kellett tekintettel lenni, hanem azt is meg kellett vizsgálni, mennyire illeszkedik az új művelési szerkezet a 20. sz. közepére szerves fejlődéssel kialakult struktúrához.

A kutatás lefolytatását akadályozó, ill. segítő tényezők

A munka megszervezését és eredményes lefolytatását számos körülmény gátolta, többek között:

- adatbeszerzési nehézségek: a felbomló, átalakuló termelőszövetkezetek földnyilvántartásaihoz egyre nehezebb volt hozzáférni; az illetékeseket túlzottan lekötötte a privatizálásra szolgáló földterületek kijelölése, az átalakulás megszervezése; a magántulajdonba került földterületekre új adatvédelmi előírások vonatkoznak stb.;

- a megyei földhivatalok – túlterheltségük miatt – elmaradtak a tulajdonjogi változások telekkönyvi rögzítésével, ezért az aktuális állapotot több esetben (főleg a mintaterületként is kiválasztott Vácszentlászló és Valkó területén) lehetetlen volt feltárni;

- a megbízható földértékelési rendszer hiánya: a kisgazdaságok – az ismét univerzális földértékmérővé előlépett aranykorona-értéken kívül – általában semmiféle, a földminőséget jellemző adattal (pl. tápanyagellátottság) nem rendelkeznek. Ezt a hiányosságot részben pótolta az a tény, hogy a kutatás egy korábbi, szintén az OTKA által támogatott felmérésre (Pest és Bács-Kiskun megye agroökológiai körzetei) épült, így – mint háttérinformációt – annak számítógépes adatbázisát is felhasználhatta.

Időközben a Földművelésügyi Minisztérium – a Német Élelmezési, Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium anyagi támogatásával – projektet indított (TAMA Projekt, KNEIB, W.–KURUCZ M. 1996) azzal a céllal, hogy segítse a túlzottan szétaprózott birtokszerkezet ésszerűsítését, a tagosítást. Ehhez foglalkozniuk kellett a termőföld-privatizáció számos tájökológiai vonatkozásával is. A kétféle felmérés céljai tehát nagyon közel estek egymáshoz, ezért hasznos tapasztalatokat lehetett gyűjteni a négy megye (köztük Pest) mintaterületein folytatott, kevésbé tudományos, inkább gyakorlati célú munkálatokból.

Mezőgazdasági vidékek tájökológiája

Az agrárökoszisztémák (FINKE, L. 1986; HABER, W.–SALZWEDEL, J. 1992) több tekintetben is lényegesen különböznek a többé-kevésbé természetes állapotú ökoszisztémáktól: összetételük „mesterséges” (vetett vagy ültetett növényekből állnak); a terményt a gazdálkodó rendszeres időközökben eltávolítja belőlük, ami – a természetes folyamatokat gyakran megszakító művelési beavatkozásokkal együtt – zavarja önszabályozó működésüket. Az ember által fenntartott agrárökoszisztémák működése tehát nem írható le a természetes vagy természetközeli rendszerek mintájára.

A mezőgazdasági hasznosítású földterületek legfontosabb feladata ugyan növényi és állati termékek előállítására, azonban korántsem ez az egyetlen funkciójuk. A gondosan megművelt kultúrtáj természetvédelmi (a biodiverzitást megőrző), rekreációs (szabadidős tevékenységként folytatott [„hobby”] gazdálkodást lehetővé tevő), vízgazdálkodási (a talajnedvességet fenntartó, a felszíni vizek minőségét védő), éghajlatszabályozó (kellemes mikroklímát kialakító) szerepet is betölthet. Ennek feltétele, hogy a földhasználat intenzitása ne haladjon meg egy bizonyos mértéket.

Egyes szakértők véleménye szerint (ÁNGYÁN J. 1993) ez a feltétel úgy fogalmazható meg, hogy a termőföldek legalább 8-12%-át természeteshez közeli állapotú ökotópok foglalják el. A mezőgazdaság és a természetvédelem egymásrautaltságát jelzi, hogy Közép-Európában a veszélyeztetett növény- és állatfajok több, mint fele antropogén ökoszisztémák lakója (HARRACH, T. 1992). Ha azonban – mint a környezetvédelemért kevesebb áldozatra képes országok esetében gyakran előfordul – a nagyüzemi gazdálkodás előnyei (könnyebb gépesítés, kemizálás) kizárólagos szempontokká válnak (MÁRKUS F. 1992), az elemeiben „elszegényedett” táj nem lesz képes megfelelni a funkciók széles körének (HABER, W.–SALZWEDEL, J. 1992).

A fejlett és sűrűn lakott országokban, mint amilyen Németország, már felismerték a földhasználat túlzott mértékű „ésszerűsítésének”, a termelési szempontú tagosításnak (Flurbereinigung) a veszélyes voltát. A táj működését akadályozza, ha emberi hasznosításának térbeli egységei egyáltalán nem illeszkednek a természetes viszonyok által meghatározott méretekhez. A táj különböző részleteinek eltérő az ökológiai érzékenysége, terhelhetősége, ezért a belterjes művelésű földek aránya – károsodás nélkül – korlátlanul nem növelhető. A magyarországi privatizációval szemben az Európai Unió külterjesítési politikája – a túltermelés csökkentése mellett – ökológiai célokat is szolgál (BALDOCK, D.–BEAUFOY, G. 1993).

A fenntartható mezőgazdaság elveit és bevezetésének feladatait már többen megfogalmazták Magyarországra is (STEFANOVITS P. 1990; IUCN 1992; MÁRKUS F. 1993; LÁNG I.–CSETE L. 1996; MÁRKUS F.–NAGY SZ. 1997). Hazánk 1994-ben csatlakozott a biológiai sokféleség és a biológiai források védelméről szóló ENSZ egyezményhez (NECHAY G.–FARAGÓ T. 1992; TARDY J. 1994).

A tájvédelemnek tehát nem csupán a védendő területekre, hanem minden mezőgazdasági tájra, az ilyen szempontból látszólag „értéktelen”, nagyüzemi táblákra is ki kell terjednie. Más részről természetesen a túlzott elaprózottság (Kleinkammerung), a túl kis méretű, keskeny parcellák sem feltétlenül felelnek meg a táj jellegének, csak bizo-

nyos természeti viszonyok között tekinthetők optimális földhasználatnak. A hagyományos és a modern nagyüzemi gazdálkodás hatékonyságát és környezeti hatásait az Európai Unió több országában együtt értékeli (pl. Olaszországban, VERBAKEL, A. et al. 1984). A fenti megfontolások alkotják a föld tulajdonviszonyainak megváltozásával fellépő művelésmódbeli átalakulás tájökológiai értékelésének elméleti alapját.

Módszer

Az alkalmazott módszer kettős megközelítést tartalmaz: egyrészt a *termőhelyi adottságok térszerkezetének* feltárására, másrészt a földhasználat *történeti hagyományai*-ra alapozva értékeli a földhasználat jelenlegi képét és átalakulásának tendenciáit. Mindkét értékelési szempont felbontható jól számszerűsíthető paraméterek sorozatára (1. ábra).

Termőhelyi adottságok		Hagyományos térszerkezet	
Talajtípus		földhasználat	
termőréteg-vastagság		táblaméret	
humuszkészlet		táblahatárok jellege	
tápanyag-ellátottság			
A tájhasználat színvonala			

1. ábra. A tájhasználat értékelésének két megközelítése

Two approaches to the evaluation of cultivation pattern

Az évszázados művelés során ugyanis a föld hasznosításának általában létrejött egy olyan térbeli rendszere, amely a nagymértékben alkalmazkodott a természeti adottságokhoz. Természetesen ezt a szerkezetet erősen befolyásolta a mindenkori birtokszerkezet és a gazdálkodás technológiai színvonala. Nem állítható tehát, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása előtti tájhasznosítási szerkezet tájökológiai szempontból feltétlenül optimális lett volna, de táblaméret-viszonyai irányadóak lehetnek egy jövőbeli kispaszti keretekben művelt mezőgazdasági táj szempontjából. A II. világháború előtti, viszonylag konszolidált földhasználati kép rekonstruálása volt tehát a kutatás egyik fontos feladata. A korabeli földhasználat részletes térképe (vagy ha ez nem áll rendelkezésre, írásos dokumentumai) az elemzés egyik adatforrása.

A termőhelyi megközelítéssel kapcsolatban pedig alapfeltetelezés volt, hogy a szokásos, talajfelméréseken alapuló táj kutatások révén feltárható a mezőgazdasági táj olyan természetes „szöve”, amely lényegében megszabja hasznosításának léptékét. A domborzati tagoltságon kívül – amelyet morfológiai paraméterekkel (pl. lejtőkategória-viszonyok, völgsűrűség) jól le lehet írni – bizonyos mértékben a felszíni kőzetek, a talajtulajdonságok (pl. termőréteg-vastagság, humusztartalom), a korábbi természetes vagy termesztett növényzet is hozzájárulhat ahhoz, hogy minden tájnak kialakul az a belső szerkezete, amely biztosítja, hogy funkcióinak – ez esetben elsősorban a mezőgazdasági termőhely fenntartása, de egyben a természetvédelmi szerep is – megfeleljen. A földhasználat és az agroökológiai adottságok összevetéséhez elsősorban ÁNGYÁN

J.-nek, a tájszerkezet vizsgálatával kapcsolatos munkássága (ÁNGYÁN J. 1991, 1993) nyújtott iránymutatást. A talajtulajdonságok – s így a talajminőség – mozaikosságát a domborzat tagoltságával együtt bemutató térkép az elemzés másik fontos alapidokumentuma.

Az egymással szoros összefüggésben vizsgált történeti és „természetes” ökológiai tájszerkezet egymásra vetítése még biztosabb támpontot nyújthat a tájhasználati tendenciák megítéléséhez. A történeti táblaszerkezet feltehetőleg azt mutatja meg, milyen mértékben lehet felaprózni a földterületet a művelés során. A természeti környezet tulajdonságaiból kikövetkeztetett térszerkezet pedig a – kedvezőtlen hatások nélkül – létrehozható maximális táblaméretekről tájékoztat. A két megközelítés közötti valamilyen kompromisszum irányadónak tekinthető az optimális táblaméretezés szempontjából. A kétféle táblaszerkezet és az aktuális viszonyok gyakorisági görbéinek egymásra helyezése tűnt a legjobb módszernek, amellyel az optimális tértagolódást érzékeltetni lehet (2. ábra).

A fent vázolt eljárás természetesen nem tekinthető sem pontosnak, sem tökéletesnek. Jól illusztrálja azt a tapasztalatot, hogy az eredményesség érdekében a tájökológiában igen gyakran meg kell alkudni, fel kell áldozni az egzaktsgot, és becslésekkel, közelítő megoldásokkal kell pótolni a be nem szerezhető információkat.

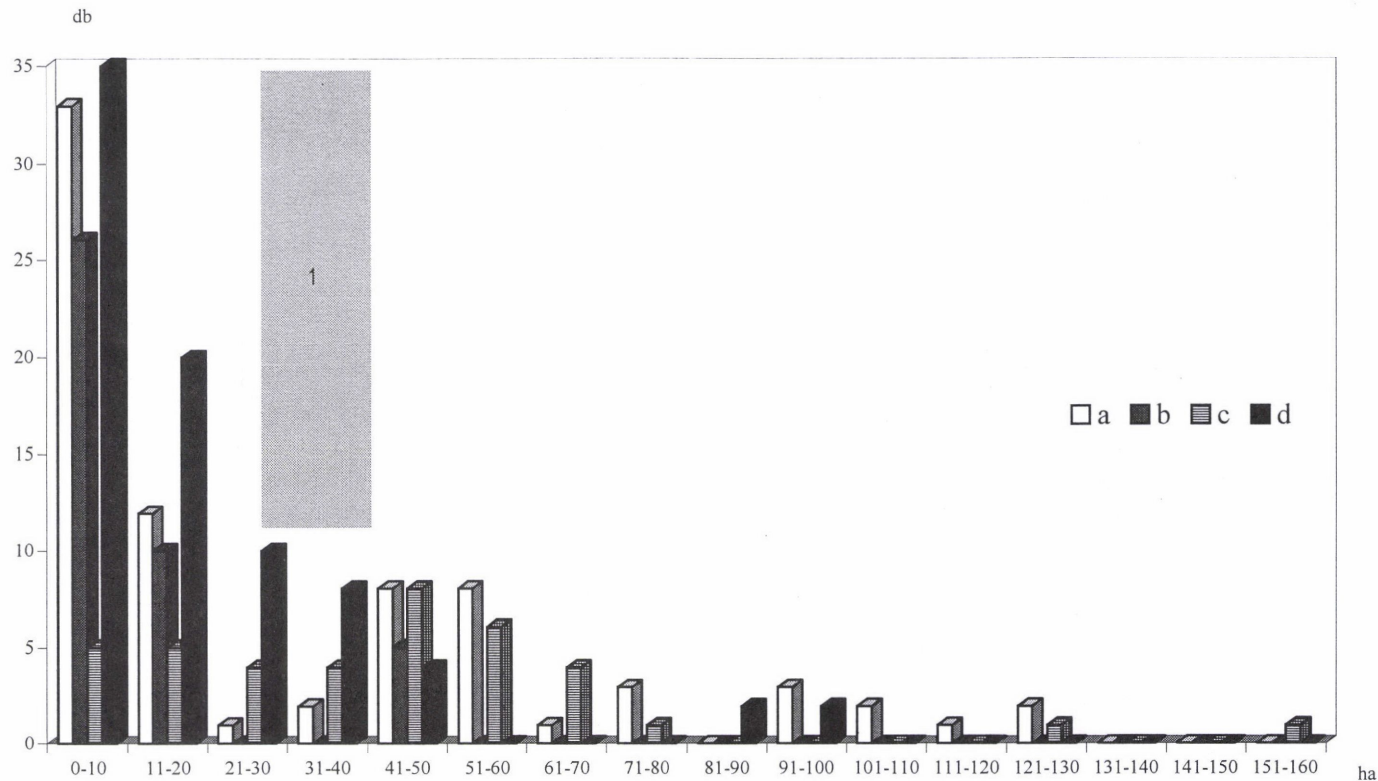
Mintaterületek

A földhasználati változások nyomonkövetésére három, különböző természeti viszonyokkal jellemezhető mintaterületet jelöltünk ki Pest megyében. A mintaterületek megválasztása a korábbi agroökológiai körzetesítés (LÓCZY D.–SZALAI L. 1993) alapján (3. ábra), de számos gazdasági-társadalmi szempontot (a termelőszövetkezetek szakosodottsága, eredményessége, földművelés/állattenyésztés aránya, mezőgazdasági foglalkoztatottság, piacok stb.) is figyelembe véve történt. A tájbesorolás a MAROSI S. és SOMOGYI S. által szerkesztett Magyarország kistájainak kataszterén (1990) alapul.

Nagykátai mezőgazdasági területe a Tápióvidék homokos felszínére esik, ahol az alacsony hátakon kis humusztartalmú barnaföldek, a laposokban réti talajok uralkodnak. A termelőszövetkezet korábban változatos termékszerkezettel, jelentős arányú szarvasmarha-tartással eredményesen működött.

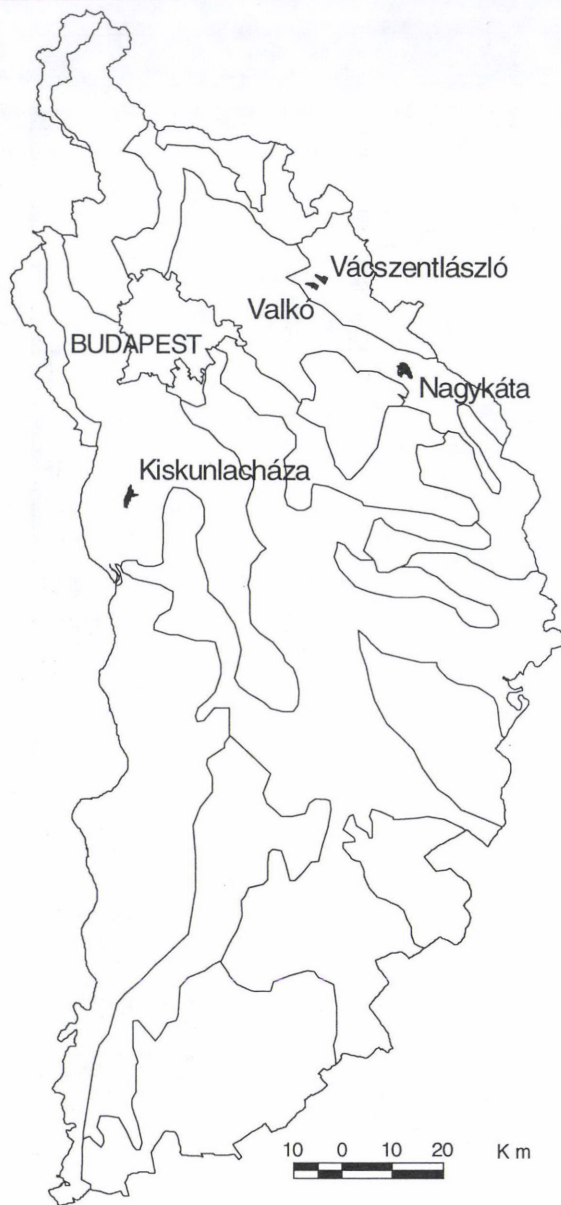
Vácszentlászló az Alföld É-i peremén, a Hatvani-síkon terül el. Talajai termékenység és vízgazdálkodás szempontjából kedvezők, löszön képződött csernozjom barna erdőtalajok. A községben a termelőszövetkezet tehenésztete foglalkoztatta a lakosság nagy részét. A vele szomszédos Valkó már a Gödöllői-dombság peremén fekszik. Barnaföldjeit és csernozjom barna erdőtalajait veszélyezteti az erózió. Itt is a tejtermelő szarvasmarha-tenyésztés a legjellemzőbb.

Kiskunlacháza a Csepeli-sík feltöltött térszínének középpontjában található. Homokos vályogtalajai közepes termékenységűek. Az egykori termelőszövetkezet veszteséges volt, csupán a főváros piacára szállító zöldségtermesztés hozott nagyobb bevételt.

2. ábra. A nagyüzemi táblaszerkezet. a = magánművelésű táblák; b = termőhelyi viszonyok alapján maximálisan kialakítható táblaméretek; c = a kollektivizálás előtti táblaszerkezet; d = gyakorisági görbéi Valkó szántóterületére; 1 = az optimálisnak tekinthető táblaméretek sávja

Distribution of field sizes during large-scale farming. a = under private farming; b = maximum sizes allowed by the physical conditions; c = field pattern before World War II; d = example of Valkó; 1 = zone of optimum field sizes

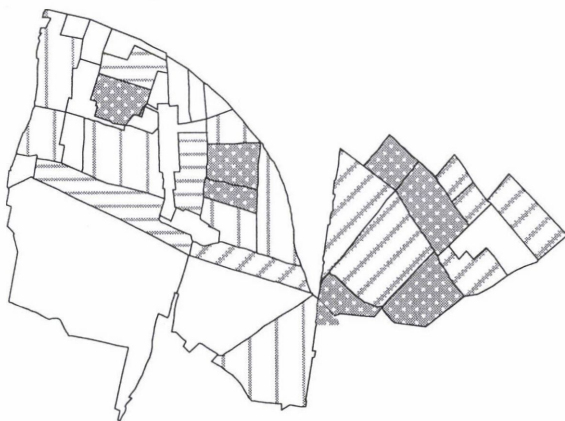
3. ábra. Pest és Bács-Kiskun megye agroökológiai körzetei a mintaterületekkel. – A mintaterületek termőképességi kategóriái: Vácszentlászló-Valkó: búza-cukorrépa-lucerna 7; Nagykáta: cukorrépa-lucerna 6; Kiskunlacháza: búza-kukorica-lucerna 6 (a 0–9 közötti alkalmassági skálán)

Agroecological zoning of Pest and Bács-Kiskun counties with locations of test areas. – Vácszentlászló-Valkó: wheat – sugar-beet – lucerne 7; Nagykáta: sugar-beet – lucerne 6; Kiskunlacháza: wheat – sugar-beet – lucerne 6 (on the scale of suitability ranging from 0 to 9)

A mintaterületek kiválasztása után következő feladat az volt, hogy környezeti adottságaikból földrajzi információs rendszert építsünk fel. Az adatbázis kialakításakor a legfontosabb forrás Magyarország agrotopográfiai térképe (VÁRALLYAY GY. et al. 1979), a HUNSOTER talajtani információs rendszer (VÁRALLYAY GY. et al. 1994) és Magyarország kistájainak katasztere (MAROSI S.–SOMOGYI S. 1990) volt. A táblaszintű adatok beszerzéséhez viszont meg kellett ragadni az alkalmat arra, hogy a táblatörzskönyvek még hozzáférhetőek voltak, adataikból fel lehetett táni a termelőszövetkezetek földterületének állapotát (földhasználat, táblaszerkezet, a talaj szerves- és tápanyagtartalma stb. – 4. ábra).

A tulajdon- és a művelési viszonyok ellentmondásossága

Amikor a tájökológiai felmérés elkezdődött, már folyt a „földosztás”, de még nehéz volt előre látni, milyen mértékű lesz majd néhány év múlva a művelési szerkezet átalakulása a különböző területeken. A termőföld tulajdonának a kárpótlási törvényben célul tűzött átalakítása 1997-re gyakorlatilag országszerte befejeződött. A kb. 1,5 millió kárpótolt árveréseken 2,6 millió ha földtulajdonhoz jutott, a termelőszövetkezetek részarány-tulajdonosai pedig 2,5 millió ha területet mondhatnak magukénak. A táblák kijelölésekor nem vették figyelembe a művelhetőség szempontjait, még kevésbé azt, hogy a földhasználat új szerkezete mennyire illeszkedik a táj korábbi (a szövetkezetesítés előtti), történelmi folyamatok során kifejlődött struktúrájához.

Pest megye vizsgált községeiben is tapasztalható volt, hogy a földigény a törvény végrehajtásának előrehaladásával egyre fokozódott, de a földszerzést sokkal inkább befektetésnek tekintették, mint a mezőgazdasági termelésbe való bekapcsolódás eszközének. A kiválasztott földterületek művelési ágak szerinti megoszlását az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A vizsgált községek mezőgazdasági területének művelési ágak szerinti megoszlása (1997. végi állapot)

Község	Összes mezőgazdasági terület, ha	Szántó		Rét, legelő		Erdő, ha
		ha	%	ha	%	
Kiskunlacháza	3650	3400	90	200	6	50
Nagykátá	kb. 4900	4287	98	kb. 600	12	kb. 30
Valkó	1652	1619	98	33	2	23
Vácszentlászló	1766	1713	97	53	3	80

Ha a tulajdoni viszonyokat, valamint a földek művelési módját vizsgáljuk, a következő képet kapjuk (2. táblázat):

2. táblázat. A magántulajdonba került földek megoszlása művelés szerint (1997. végi állapot)

Község	Összes egyéni művelésű terület		Kárpótlással kiosztott földterület, ha		Részarány-tulajdonosoknak és alkalmazottaknak kiosztott földterület, ha	
	ha	%	egyéni művelés, ha	közös művelés, ha	egyéni művelés, ha	közös művelés, ha
Kiskunlacháza	2450	67,0	350	100	1900	1300
Nagykátá	3116	72,8	1456	–	1660	1181
Valkó	446	27,2	126	179	320	1177
Vácszentlászló	389	22,0	92	102	297	1275

Megállapítható, hogy a termőföld csaknem teljes magántulajdona nem jelenti azt, hogy a magángazdálkodás is uralkodóvá vált volna. Az új földtulajdonosok (különösen a részaránytulajdonként földhöz jutottak) igen változó arányban választották a saját földön való gazdálkodást, „birtokukat” inkább bérbe adták, és így teljesítették a művelési kötelezettséget. A vizsgált községek közötti különbséget elsősorban a földtulajdon rendeződésének ütemezése okozza. Ahol az árverések hamarabb lezajlottak, ott hamarosan kialakult az új bérleti rendszer is. Máshol, mint Nagykátán is, a kárpótlási földekre még nem kötöttek bérleti szerződéseket, ezért azok – legalábbis papíron – egyéni művelésűeknek számítanak.

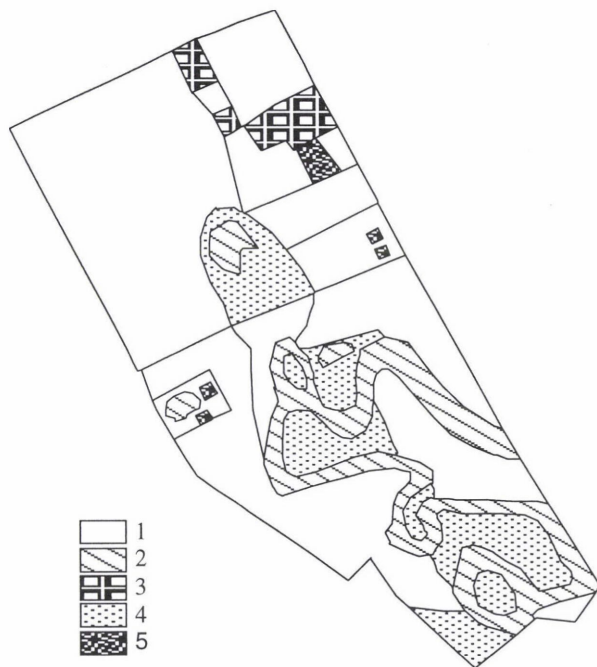
Eredmények

A különböző természeti adottságú egykori termelőszövetkezetek földterületének privatizációja ugyan hivatalosan már csaknem teljes mértékben befejeződött, a

kialakult birtokszerkezet azonban még nem szilárdult meg. Az árverések óta eltelt 4-5 év nem volt elegendő ahhoz, hogy a táj szerkezete átformálódjon, megjelenjenek azok a kisparcellás művelésű területek, ahol új térszerkezet jöhetne létre. A bérleti szerződéseket egy-egy évre kötik, ezért a térszerkezet folyamatosan változik. Némi konszolidációról 1999 őszén lehet majd beszámolni, amikor hivatalosan is nyilvántartásba veszik a magángazdálkodókat.

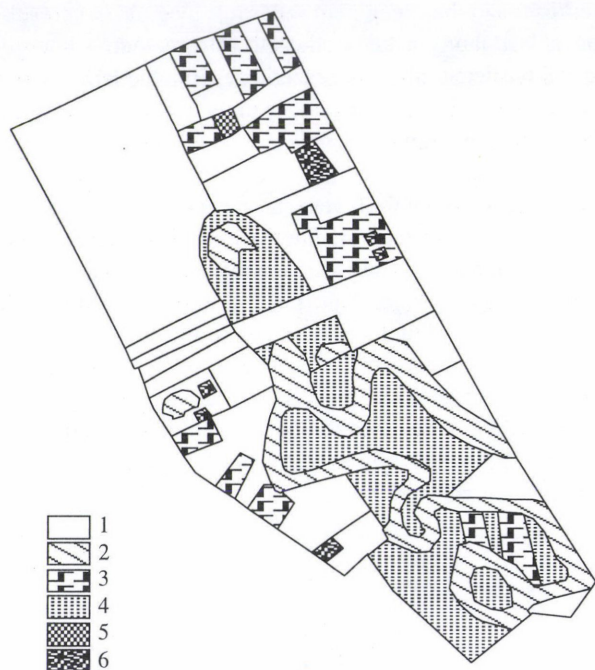
A közgazdasági szempontból végzett vizsgálatok feltárták, hogy a jelenlegi birtokméretek nem teszik lehetővé az eredményes családi gazdálkodást. A birtoktestek egyesítésére, tagosításra lenne szükség, ez azonban a jelenlegi helyzetben, amikor a földhöz juttatás éppen hogy csak lezárult, nem időszerű. A földbirtok koncentrációja spontán módon is folyik, de az aktuális helyzet áttekintése nehéz.

Az optimálisnak tekinthető térszerkezetet a jelenleg érvényessel csak korlátozott mértékben lehetett összevetni. Következtetéseket csupán nagyon általános szinten, inkább csak a tendenciájában kibontakozó, jövőbeli földhasználati képre lehetett levonni. A termőhelyi viszonyokhoz igazodó és a történetileg kialakult hasznosítási szerkezetre egy-egy példát a 5. és a 6. ábra mutat.

5. ábra. A termőhelyi adottságok alapján kialakítható táblaszerkezet (Nagykátá 22-es és 23-as nagyüzemi tábla területén). – 1 = szántó; 2 = vízállásos terület; 3 = szőlő; 4 = rét, legelő; 5 = tanya

Field pattern to be designed by geoeological endowments (Nagykátá No 22 and 23 plots).
– 1 = arable; 2 = stagnant water; 3 = vineyard; 4 = pasture, meadow; 5 = scattered farm

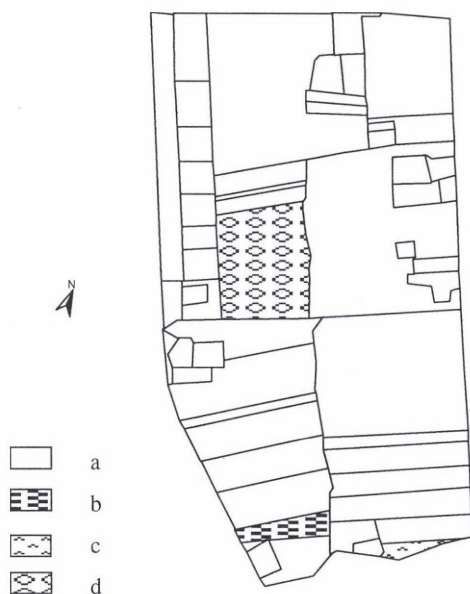
6. ábra. A kollektivizálás előtti táblaszerkezet (Nagykatá 22-es és 23-as nagyüzemi tábla területén). –
1–4 = l. az 5. ábránál; 5 = gyümölcsös; 6 = tanya

Field pattern before the collectivisation II (Nagykatá No 22 and 23 plots) –
1–4 = for explanation see Fig. 5; 5 = orchards; 6 = scattered farm

Szinte minden mintaterületre érvényes, hogy a földosztáskor kialakított (sok esetben csupán néhány m széles és több száz m hosszú, az általános lejtéssel gyakran hegyesszöget bezáró) parcellák (7. ábra) nem felelnek meg a táj természetes szerkezetének, nem teszik lehetővé kedvező, helytakarékos úthálózat létrehozását. Egyszerű átalakítással nem is tehetők megfelelővé. Az egyetlen körülmény, amelyre a parcellázáskor figyelmet fordítottak az volt, hogy a beépített terület közvetlen közelében a kisebb, távolabb a nagyobb táblákat mérvék ki. Ez Nagykatá esetében jobban, Vácszentlászló és Valkó esetében kevésbé van összhangban a természeti adottságokkal.

A tulajdonjogi változások alapján nem érintették a nagyüzemi táblaszerkezetet. Az egyéni hasznosítású területek – főleg a dombságperemi mintaterületeken – szétszabdaltak, nem hasonlítanak az 1945 előtti földhasználati szerkezethez.

A termőhelyminőségi és a történeti elemzés egyaránt azt bizonyítja, hogy az alföldi területen (Nagykatá és Kiskunlacháza) legalább 40 ha-os birtoktestek tekinthetők kedvezőknek, s közgazdasági szempontból is ilyenek lehetnek életképesek. A valóságban azonban az átlagos birtokméret – a megyei középértéknek is megfelelően – csak néhány ha. Hosszú időnek kell tehát elteltie egy, tájökölógiai szempontból optimális táblaszerkezet kialakulásáig.

7. ábra. A kárpótlási földkiosztás (Nagykátá 22-es és 23-as nagyüzemi tábla területén). – a = parcellák; b = 8; c = 12; d = 34 összevont percella

Fields allotted for compensation (Nagykátá No 22 and 23 plots). – a = plots; b = 8; c = 12; d = 34 plots drawn

A dombságperemi mintaterületen (Valkó és Vácszentlászló) a domborzati és a talajadottságok miatt kisebb gazdaság- és táblaméretek (kb. 25–30 ha) lennének megfelelők (az extenzív hasznosítású töredéktáblákat is beleszámítva), ha művelésük belterjes kultúrákkal gazdaságossá tehető. Az aktuális birtokméret azonban itt is jóval ez alatt marad. A magángazdálkodók alig egynegyede rendelkezik a gazdaságossághoz minimálisan szükséges 10 ha földterülettel. A szántók aranykorában kifejezett értékének nagy szórása (12–32 AK) is mutatja, hogy a táblaszerkezetet hozzá kellene igazítani a termőhelyek eloszlásához. Ezen a mintaterületen különös gondot kellene fordítani a természetes tájelemek (fasorok, sövények, legelők) újra meghonosítására, valamint a talajvédelemnek megfelelő úthálózat kialakítására.

Jelentősebb változás a termelés szerkezetében sincs: a szántóterület 80–90%-án ugyanazokat a növényeket termesztik, mint a termelőszövetkezetek idején, a munkaigényesebb kultúrák aránya nem növekszik. Az erdőterületek magánosítása után Nagykatán és Valkón nagyobb területeket tarra vágta, ami a laza talajszerkezet miatt erózióvesztést okoz. Az öntözési lehetőségek kihasználatlansága, a minimális talajerő-utánpótlás (a műtrágyázás csak a nitrogén tartalmú műtrágyára korlátozódik, az állatállomány csökkenésével szerves trágyát pedig alig használnak) csökkenti a termőföld értékét.

- ÁNGYÁN J. 1991. A növénytermesztés agroökológiai tényezőinek elemzése (gazdálkodási stratégiák, termőhelyi alkalmazkodás). – Kandidátusi értekezés, GATE, Gödöllő. 111 p.
- ÁNGYÁN J. 1993. Földhasználat, térszerkezet, természetvédelem. – In: FEKETE J. (szerk.): A természetvédelem és a mezőgazdasági termelés összhangja. GATE, Gödöllő, pp. 29–36.
- BALDOCK, D.–BEAUFOY, G. 1993. Nature Conservation and New Directions in the Common Agricultural Policy: the potential role of EC policies in maintaining farming and management systems of high nature value in the community. – Institution for European Environmental Policy, London-Arnheim
- FINKE, L. 1994. Landschaftsökologie. – 2., verbesserte Auflage, Westermann, Braunschweig. 232 p.
- FLEXI-COIL, S. 1995. Precision Farming Articles. – Seeding Today, Winnipeg. 1. 3 p.
- HABER, W.–SALZWEDEL, J. 1992. Umweltprobleme der Landwirtschaft. – Metzler-Poeschl, Stuttgart. 176 p.
- HANTÓ ZS. 1994. A mezőgazdasági privatizáció társadalmi következményei. – Gazdálkodás, 38. 1. pp. 39–49.
- HARRACH, T. 1992. Ökologische Ziele und Aufgaben bei der Entwicklung der Agrarlandschaften (Kulturlandschaften) in Mitteleuropa. – Wissenschaftliche Tagung über „Ergebnisse der zehnjährigen wissenschaftlichen Partnerschaft J.L.U. Gießen–GATE, pp. 17–20. Sept. 1992. Gödöllő. pp. 7–20.
- IUCN 1992. Interaction between Agriculture and Environment in Hungary. – IUCN, Gland. 53 p. (IUCN East European Programme Environmental Research Series 5)
- KESERŰ J. 1993. Rendszerváltás az agrárágazatban. – Társadalmi Szemle, 3.
- KNEIB, W.–KURUCZ M. 1996. Birtokrendezés Magyarországon. – TAMA Projekt, Magyar és Német Mezőgazdasági Minisztérium, Kiel–Budapest. 32 p.
- LÁNG I.–CSETE L. 1996. A magyarországi agrárgazdaság fenntartható fejlődése. – Gazdálkodás, 40. 3. pp. 1–13.
- LÓCZY D.–SZALAI L. 1995. Korszerűsített termőhelyminősítés és agroökológiai körzetesítés földrajzi információs rendszer felhasználásával. – Földr. Ért. 44. 1–2. pp. 23–27.
- MAROSI S.–SOMOGYI S. 1990. Magyarország kistájainak katasztere I–II. – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. 1023 p.
- MÁRKUS F. 1992. Az intenzív mezőgazdaság és földhasználat hatása a természeti értékekre Magyarországon. – WWF Füzetek 1. WWF Magyarországi Képviselete, Budapest
- MÁRKUS F. 1993. Extenzív mezőgazdaság és természetvédelem jelentősége Magyarországon. – WWF Füzetek 6. WWF Magyarországi Képviselete, Budapest
- MÁRKUS F.–NAGY SZ. 1997. A fenntartható mezőgazdaság módszereinek környezetvédelmi kérdései és bevezethetősége. – Fenntartható Fejlődés Bizottság, KTM, Budapest. 35 p.
- NECHAY G.–FARAGÓ T. (szerk.) 1992. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Egyezménye a Biológiai Sokféleségről. – Az ENSZ Konferencia Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest. 34 p.
- STEFANOVITS P. 1990. Termőföldünk európai szemmel. – Magyar Tudomány, 5. pp. 497–511.
- TARDY J. (szerk.) 1994. Természetvédelem '94. – KTM, Budapest. 320 p.
- VAN MANSVELT, J. D. and MULDER, J. A. 1993. European features for sustainable development: a contribution to the dialogue. – Landscape and Urban Planning, 27. pp. 67–90.
- VÁRALLYAY GY.–SZÜCS L.–MURÁNYI A.–RAJKAI K.–ZILAHY P. 1979. Magyarország termőhelyi adottságait meghatározó talajtani tényezők 1:100 000 méretarányú térképe. – MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, Budapest
- VÁRALLYAY, G.–SZABÓ, J.–PÁSZTOR, L.–MICHÉLI, E. 1994. SOTER (Soil and Terrain Digital Database) 1:500,000 and its application in Hungary. – Agrokémia és Talajtan, 43. 1–2. pp. 87–108.
- VERBAKEL, A. D.–PEDROLI, B.–VAN DEN BROECK, M.–VAN AMSTEL, A. 1984. Modelling the effects of proposed land use changes. – ITC Journal 4.

by D. Lóczy– T. Csighy– T. Huszár– E. Mészáros

Summary

Land re-privatisation in Hungary during the 1990's has brought about profound changes in agriculture. Although the success of intervention has to be evaluated from the aspects of land ownership, politics, economy, employment and regional development, landscape ecological impacts should not be neglected either. Research has been aimed at finding methods to judge whether changes in land use pattern are in accordance with sustainable development. The areas of four former cooperative farms, differing in physical endowments and in the level of farming, have been selected for the study of the new pattern, which was evaluated in the light of the physical environment and historical traditions.

A new method is proposed to estimate what an optimal pattern of land use could be in the past areas. The approach applied is twofold: it partly relies on the physical environment and partly on the historically developed traditional pattern. The study of geomorphological, soil and drainage parameters results in an estimation of the optimal size of plots and it should be compared with the traditional size of plots under the conditions of small-scale farming. As neither of the above procedures can be considered particularly precise, the outcome can only be a very rough estimation. It may be, however, an important tool in a nation-wide programme of rationalisation of the plot pattern created by land privatisation.

The major findings of research can be summarised in the following. The landscape pattern has not yet changed as large-scale farming of private plots still prevails. The small plots designed improperly are feasible neither for economic nor for ecological reasons and well-considered plans of rationalisation are needed. The present political atmosphere, however, does not favour the short-term implementation of such plans.

Translated by D. LÓCZY

A Táj- és Környezetföldrajzi Albizottság előadójelentése a „Földtudományok és a természetvédelem” kapcsolatáról

Az MTA FTB II. Táj- és Környezetföldrajzi Albizottsága 1998 okt. 28-án előadójelentést szervezett az MTA központi épületében. Az 1998 februárjában megalakult Albizottság összetétele tükrözi azt a törekvést, hogy aktív együttműködésre, közös fejtérésre készítsük mindazokat a szakembereket, akiknek inspiratív kereteket kínálhat a táj- és környezetföldrajz sokszorosán interdiszciplináris kutatási területe. A geográfusokon kívül ehhez igyekeztünk megnyerni talajtanos, meteorológus, tájépítész, ökológus kollegákat, továbbá a természetvédelem irányításában résztvevőket (KTVM Környezetvédelmi Hivatal, Nemzeti Parkok), hogy legyenek partnereink az albizottság budapesti előadójelentésére, terepbejárással összekapcsolt ún. kihelyezett találkozóra, ill. a későbbiekben, egyéb akadémiai bizottságokkal közös tudományos tanácskozássra kiterjedő programjának sikeres lebonyolításában. 1998 májusában a csopaki Növényegészségügyi és Talajvédelmi Allomást, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park központját, egy kőbánya rekultivációs terepet ill. a Kis-Balaton látogattuk meg. 1998. évi programunk utolsó pontjaként került sor a szóban forgó előadójelentésre, ahol a földtudományok különböző ágait képviselő kollegák szakterületük természetvédelmi vonatkozásairól adtak rövid áttekintést.

A bevezető előadást TARDY János helyettes államtitkár (KTVM-KVH) tartotta, EU-csatlakozásunk természetvédelmi feladatairól. A hazai természetvédelem előtt álló tennivalók: ökológiai állapotfelmérés, biodiverzitás program, egyedi tájérték kataszter, ex-lege területek minősítése stb. mellett érdekes adalékokat hallhattunk arról is, hogy az EU tagországok némelyikében komoly elmaradások vannak a már 5–6 éve elhatározott célkitűzések (Birds Directive, Habitats Directive) végrehajtásával kapcsolatban. Mivel komoly koncepcionális eltérések vannak egyes európai programok között (pl. Natura 2000, ill. ECONET), ez lényegesen megnehezíti a hazai feladatok tervezését.

Az előadótülés első részében (elnök: STEFANOVITS Pál akadémikus) elsőként KERÉNYI Attila tanszékvezető (KLTE) a Nemzeti Környezetvédelmi Programban és a Természetvédelmi Konceptióban megjelenő természetvédelmi feladatokat vette sorra, kiemelve azt, hogy a meglévő adatokhoz történő hozzáférés nehézsége minden szakma számára komoly akadály. VARALLYAY György akadémikus (MTA TAKI) a természetvédelem egyik legmostohábban kezelt részéről, a talajtani értékekről beszélt. Védett területeinknek, bemutatóhelyeinknek, tanösvényeinknek feltűnő hiányossága, hogy alig esik szó a talajról, ami pedig kiszakíthatatlan része a közet-domborzat-élővilág kapcsolt rendszernek. MIKA János osztályvezető (OMSZ) és HASZPRA László előadásukban arra mutattak rá, hogy a hazai természetvédelemnek vitatott mértékű, de igen valószínű középhőmértéklet-emelkedéssel, és fokozódó ariditással kell számolni. Ez a tendencia elsősorban a nedves élőhelyek védelmét fogja megnehezíteni. Jelenleg folyik a hazai adatok alapján kimutatható trendek és a nagytérési folyamatok kapcsolatának tisztázása. Ha ebben a kérdésben tisztábban látunk, könnyebb lesz a különböző szcenárió-variációkhoz igazítani a hazai prognózisokat, hogy pl. az Alföldön néhány évtizeden belül csak Vajdaságra, vagy Bulgáriára, esetleg Firenze környékére jellemző klímaviszonyokra kell felkészülni. CSIMA Péter tanszékvezető (KÉE) a gyakorlati tájtervezés és a természetvédelem sűrűn előforduló érdekellentétét elemezte, s mondandóját Szeged természetvédelmi övezeti besorolási térképeivel illusztrálta. RÁDAY Ödön tudományos tanácsadó (KTVM-TVH) a felszíni és felszín alatti geológiai értékekről beszélt, amelyek többsége viszonylag kis terület körülhatárolásával védhető (pl. közettípusok, rétegtani jelenségek hidrogeológiai formák stb.). Vannak azonban olyan földtani értékek is, amelyek csak komplex tájvédelem, sőt tájképi látványmegőrzés kereteiben tarthatók fenn. Az előadó szintén kiemelte a komplex geológiai-talajtani-biogeográfiai bemutatóhelyek szükségességét, továbbá hogy önmagában a táji sokféleség (tájdiverzitás) is komoly természetvédelmi érték.

A program második részében, MAROSI Sándor akadémikus (MTA FKI) elnöklétével esetenulmány jellegű előadások hangzottak el. RAJKAI Kálmán tudományos főmunkatárs (MTA TAKI) KERTÉSZ Miklós társszerzővel készített dolgozatában azt vizsgálta, hogy a hazai természetvédelem egyik kiemelt fontosságú felszíntípusának, a gyepeknek diverzitás-dinamikáját hogyan lehet felhasználni természetvédelmi indikátorként. KEVEI Ferencné tanszékvezető (JATE) bükkfennsíkai és aggteleki mintaterületein végzett kutatásai alapján hangsúlyozta, hogy karszterületeink sokkal változatosabb ökológiai típusokat képviselnek, mint azt gondolnánk. Ezután IVÁNYOSI-SZABÓ András a Kiskunsági Nemzeti Park igazgatóhelyettese személyében ismét egy gyakorlati szakember kapott szót, érzékelte, hogy mindennapi, törvény szabta feladataikat milyen szerteágazó tudományos feltáró és tervező munkák alapozzák meg. Az itt folyó kutatások közül KERTÉSZ Ádám osztályvezető (MTA FKI) előadása segítségével az ún. Medalus programról részletebben is hallhattunk. A HUSZÁR Tamás (MTA FKI), PAPP Sándor (ELTE) és SÁNTHA Antal (KTVM TVH) társszerzők nevével jegyzett előadásban arról volt szó, hogy a mediterrán régió szárazodásával foglalkozó EU projekt egyik referenciaterületén, a Kiskunságban milyen talajkémiai, talajvízszint-ingadozási, növényzeti változások tapasztalhatók. CENTERI Csaba adjunktus (GATE) és BARCZI Attila arra a kérdésre kereste a választ, hogy a mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területek minősítése hogyan segítheti az újabb természetvédelemre érdemesíthető helyek kijelölését. Az utolsó előadó, HORVÁTH Gergely tanszékvezető (ELTE TFK) arról készített rövid áttekintést, hogy a földrajztanárképzésben milyen súllyal van jelen a természetvédelem oktatása. Az eredmény azt igazolja, hogy a képzésben már mindenütt megjelen ez az irány, de meglehetősen alárendelt, marginális tantárgyként.

Az előadótülés zárszavaként az albizottság elnöke, MEZŐSI Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (JATE) szerint az elhangzott előadások meggyőzően igazolják, hogy a sikeres természetvédelem nem képzelhető el a földtudományok képviselőinek tudományos és gyakorlati kooperációja nélkül. A problémák körüljárására meg van a lehetőség akár olyan keretek között is, mint amelyet az albizottság kínál, s az ilyen alkalmak előkészíthetik a hatékony fellépést különböző döntéshozó fórumokon is.

Az elhangzott előadások teljes szövege megjelenik az ÖKO folyóirat tematikus számaként.

CSORBA PÉTER–MEZŐSI GÁBOR

Talajerózió-becslés az EPIC-EROTÓP módszerrel

HUSZÁR TAMÁS¹

Bevezetés

Századunk első fele óta a légkör fölmelegedésének számos jelét figyelték meg Magyarországon: a téli félév középhőmérsékletei emelkednek, a nyarak hűvösebbek, a tenyészidőszak hosszabbodik. A szárazodás pedig elsősorban abban nyilvánul meg, hogy csökken a csapadékos napok száma, feltehetően nő az esőzések intenzitása és vele a lefolyás, következésképp mérséklődik a beszivárgás, süllyed a talajvíz szintje, csökken a talaj nedvességtartalma (különösen a tenyészidőszak kezdetén tározódott vízkészlet), emiatt nő az aszályra való hajlam (KERTÉSZ Á. 1996). A klímaváltozással kapcsolatos fent említett problémák különösen aktuálissá teszik a talajeróziós kutatások minél szélesebb körű kiterjesztését, hiszen e változások az eróziós mechanizmust jelentősen befolyásolják. Jelen kutatás elsődleges célja egy mezőgazdaságilag fontos, ám a talajerózió által veszélyeztetett dombsági mintaterület talajpusztulási folyamatainak modellezése.

Az EPIC modell

Az EPIC (Erosion Productivity Impact Calculator) program (WILLIAMS, J. R. et al. 1990) a talaj- és szélérozió eredményének szimulálására és ennek alapján a termesztett növények átlagos hozamának és a termelés nyereségének becslésére készített modell. Célja a talaj termékenységet megőrző, és a legnagyobb fajlagos bevételt biztosító földhasznosítási rendszer kialakítása. A modell fizikailag jól megalapozott paraméterekkel becsli az eróziót, a növények fejlődését és a terméseredményt befolyásoló folyamatokat, ezáltal próbálja meghatározni az *optimális management-stratégiát* kis területű, homogén talajtulajdonságokkal és földhasznosítással jellemzett lejtőkre.

Ez a modell ún. „field scale” (tábla méretű) vizsgálatokra alkalmas, amely a talajpusztulás számításakor az USLE-egyenleten kívül további elméleti és tapasztalati módszereket tud alkalmazni, köztük az USLE módosított változatait is.

Az EPIC-modell hidrológiai komponense a csapadék és a lefolyás okozta eróziót becsli. A rendelkezésre álló öt egyenlet az esőenergia-komponenstől eltekintve megegyezik. A MUSLE (WILLIAMS, J. R. 1975) annyiban tér el a hagyományos WISCHMEIER–SMITH-formulától (USLE), hogy az esőenergia-faktor helyett a lefolyást jellemző változók kerültek az egyenletbe. Ezáltal megnövekedett az előrejelzés pontossága, szükségeltelenné vált a lepusztulási arányszám használata (ami az USLE

¹ MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 1062 Budapest, Andrásy u. 62.

hordalékhozam-becsléséhez kell), valamint az egyenlet alkalmazhatóvá vált az egyedi csapadékeseményekhez kapcsolódó hordalékhozam-számításokhoz.

Az ONSTAD-FOSTER-féle egyenlet (1975) az USLE és a MUSLE esőenergia-faktorát kombinálja. A MUSS lineáris elemeket nem tartalmazó, kis területű vízgyűjtőkre alkalmazható új verzió, csakúgy, mint a hordalékfelhalmozódás alapján elméleti módszerrel kifejlesztett MUST egyenlet. Az EPIC program talajeróziós modulja az alábbi módon írható le:

$$A = (\Psi) \times (K) \times (CE) \times (PE) \times (LS) \times (ROKF),$$

ahol A az egységnyi területre számított évi átlagos talajvesztesség (t/ha/év), K a talajerozálhatósági tényező (erodibilitás), CE a növény management faktor, PE a talajvédelmi eljárások tényezője, LS a lejtésfaktor, $ROKF$ a felszín kőborítottságának (coarse fragment) faktora és Ψ az egyes egyenletek esetében megegyezik.

USLE: EI ,

$$\text{MUSLE: } 11,8 (Q^* \times q_p)^{0,56},$$

$$\text{ONSTAD-FOSTER: } 0,646 EI + 0,45 (Q \times q_p^*)^{0,33},$$

$$\text{MUSS: } 0,79 (Q^* \times q_p)^{0,65} A^{0,009},$$

$$\text{MUST: } 2,5(Q^* \times q_p)^{0,56},$$

ahol EI az esőenergia-tényező (dimenzió nélkül), Q^* a lefolyás mennyisége (m^3), q_p a csúcslefolyási arányszám (m^3/s), A a vízgyűjtő területe (ha) és q_p^* egy másik csúcslefolyási arányszám (mm/h).

A mintaterület adatbázisa

Jelen kutatás mintaterületét az Örvényesi-Séd Vászolytól Ny-ra elhelyezkedő, tagolt, dombsági jellegű völgyfőrendszerét választottam, amely önálló rész-vízgyűjtőnek tekinthető. A vizsgálatok szorosan kapcsolódnak az Örvényesi-Séd egész vízgyűjtőjének területére kiterjedő talajeróziós kutatások eredményeihez (RICHTER, G. et al. 1995; HUSZÁR T. 1998).

A modell alkalmazásának alapfeltétele az erótopok terepen való elkülönítése, ezek további tagolása a földhasznosítás szerint és az így nyert területfoltok további felosztása a talajviszonyok alapján. RICHTER, G. (1995) szerint, az erótop olyan terület egység, amelyen a lefolyás iránya állandó, ugyanakkor a határain belül nincs irányított vízösszegyűjtés (völgy, delle). Körvonalát görbületi vonalak (dombhát- és völgybevágásszerű vonalak), a völgyek és dellék, az utak és földutak, továbbá az állandó vegetációjú területek (pl. erdő) határai adják meg. (Az erdőkre, a beépített területekre, valamint a 2°-nál kisebb meredekségű völgytalpakra a vizsgálat nem terjedt ki.)

Sajnos, az EPIC-modell 5300. sz. verziója még nem rendelkezik GIS-kapcsolatot biztosító interfésszel. Ezért a rendelkezésre álló GIS-adatbázis adatait (talaj-

szerkezet, humusztartalom és -vastagság, a talaj kövessége, talajvastagság, földhasznosítás, lejtőkategória, genetikai talajtípus, mésztartalom) manuálisan és egyszerűbb segédprogramok felhasználásával lehetett betáplálni. A kiválasztott erotópok topográfiai adatai esetében a terület, a lejtőhossz, az átlagos tengerszint feletti magasság és az átlagos lejtőmeredekség értékei a digitális domborzatmodell alapján voltak kinyerhetők. Az erotópon belül található domináns talajtípus meghatározása az overlay (poligonmetszetés) GIS-művelettel történt. Az output-eredmények térinformatikai rendszerben történő ábrázolásához és elemzéséhez az ARC-INFO és az ARC-VIEW szoftvert használtam fel.

A keletkezett szakadatokat a mintaterületen elhatárolt erotópokat, mint poligonokat tartalmazó fedvény térbeli egységeihez, erotóp-poligonjaihoz rendeltem hozzá.

a) Általános adatok

A vízgyűjtő nagyságát, átlagmagasságát, földrajzi szélességét, lejtőhosszát és meredekségét az adott erotópokra számoltam ki.

A potenciális evapotranspiráció számításához a PRIESTLEY–TAYLOR-féle (1972) egyenletet alkalmaztam. A modell a párolgást a talaj és a növényzet esetében külön-külön számítja ki (RITCHIE, J. C. 1972). A talaj potenciális párolgását a potenciális párolgás és a levélfelület-index (LAI: a növény leveleinek felülete a talajfelszínhez viszonyítva) függvényében számítja, a talaj tényleges víztartalmának párolgását pedig a talajmélység és a talajnedvesség közötti exponenciális függvénnyel becsli. A növényzet párologtatását a potenciális párolgás és a levélfelület index közötti lineáris függvénykapcsolat alapján adja meg.

b) Éghajlati adatok

A közeli (3 km) mencshelyi meteorológiai állomás hosszú távú (min. 15–30 éves) havi átlagértékeit, valamint a szimulált időszakra (1991–1993) vonatkozó alábbi paraméterek napi adatsorait használtam fel: maximum- és minimumhőmérséklet, csapadék, napsütöses órák száma, relatív nedvesség és szélsősebesség.

c) Talajadatok

Az EPIC-talajparaméterei az alábbiak voltak:

A homok- és iszapfrakció részaránya, a pH, a szervesszén- és CaCO_3 -tartalom a laborvizsgálatok alapján állt rendelkezésre. A szóban forgó talajtípus albedója – DÁVID A. (1990) adatai alapján – (nedves állapotot feltételezve): 0,07. A talajtípust hidrológiai jellemzői (SCHWAB, G. O. 1966) alapján az alábbi csoportba osztottam: *C csoport* – gyenge víznyelésű és közepes vízvezető képességű talajok.

A földhasznosítás, a növényfajta, valamint a hidrológiai csoport szerint – jó hidrológiai kondíciókat feltételezve – a talaj CN₂-értéke: 85 (HUDSON, N. W. 1988; National Engineering Handbook, USDA, SCS 1972). Az egyes talajrétegek térfogatát laborvizsgálatok hiányában – a szemcseösszetétel és a humusztartalom ismeretében – RAWLS, W. J. (1983) képlete alapján számítottam ki. A térfogat, a szemcseméret és a szervesanyag-tartalom ismeretében (1987) módszere alapján becsültem meg a vízkapacitás- és hirtelvértékeket.

d) Agrotechnológiai adatok

A mezőgazdasági művelésre, az alkalmazott vetésforgóra és a terméseredményekre vonatkozó információkat a földet a tulajdonosoktól bérlő, nagyüzemi gazdálkodást folytató állami gazdaságtól szereztem be. Az alkalmazott vetésforgó és az agrotechnológiai eljárások ezért egységesnek tekinthetők (1. táblázat). A növények ökológiai igényére és élettani tulajdonságaira, valamint művelési ágakra vonatkozó paramétereket igyekeztem a magyarországi, ill. helyi sajátosságokhoz igazítani, amiben szakavatott agrármérnök kollégák voltak segítségemre. A valós terméseredmények szintén ismeretesek voltak.

1. táblázat. Vetésforgó, talajművelés

Év	Dátum	Talajművelés	Növény
1991.	03. 26.	simítózás	–
	03. 27.	tárcsázás	–
	04. 15.	kombinátor	–
	04. 20.	vetés	kukorica
	04. 21.	hengerelés	–
	10. 05.	betakarítás	–
	10. 09.	tárcsázás	–
	10. 10.	őszi mélyszántás	–
	10. 11.	kombinátor	–
	10. 12.	vetés	őszi búza
	10. 13.	hengerelés	–
1992.	07. 25.	betakarítás	–
	11. 30.	őszi mélyszántás	–
1993.	03. 20.	simítózás	–
	03. 22.	kombinátor	–
	03. 27.	vetés	tavaszi árpa
	07. 15.	betakarítás	–
	07. 18.	tarlóhántás	–
	07. 20.	tárcsázás	–
	08. 15.	szántás	–
	08. 20.	kombinátor	–
	08. 25.	vetés	repce

Eredmények

A korábbi kutatás során (KERTÉSZ Á.–HUSZÁR T. 1996) két talajerózió-becslésre alkalmas modell (USLE és EPIC) eredményeinek összehasonlíthatósága érdekében csak az átlagos lepusztulás-értékeknek (t/ha/év) az erotópokhoz való hozzárendelésével foglalkoztam. Az EPIC-modell azonban ennél többre képes. Bővebb információval szolgál, ha a szimulált időszakra (1991–1993) vonatkozó adatokat évenkénti és havi átlagok formájában vizsgálom. Az egyes évek, hónapok időjárási körülményei, valamint a vetésforgó aktuális szakasza lényegesen eltérő feltételeket teremt a talajerózió szempontjából. Ennek bemutatására a vászolyi részvízgyűjtő két erotópját választottam ki. Mindkét erotópon barnaföld talajtípuson és hasonló lejtéviszonyok között szántóföldi gazdálkodás folyik. A 2. és 3. táblázat a három év számított és becsült átlagértékei alapján szemlélteti a talajerózió és a terméseredmények közötti kapcsolatot.

2. táblázat. A szimulált időszak mért és becsült értékei a 309. sz. erotóp esetében

Mutató	1991	1992	1993
Napi maximum léghőmérséklet (°C)	13,52	15,18	14,18
Napi minimum léghőmérséklet (°C)	5,10	6,17	5,50
Napsugárzás (MJ/m ²)	12,30	13,02	12,55
Csapadék (mm)	705,30	642,70	632,60
Relatív nedvesség	0,81	0,77	0,79
Potenciális evaporáció (mm)	1129,95	1262,68	1171,62
Evapotranspiráció (mm)	539,69	561,79	525,36
Transpiráció (mm)	257,38	315,37	261,07
Felszíni lefolyás (mm)	21,98	15,45	10,04
SCS-görbe-szám	76,56	79,66	78,23
A felszínközeli lefolyás összegyülekezésének ideje (nap)	4,07	4,94	4,47
Esőenergia (EI)	242,35	123,83	53,50
C-faktor	0,33	0,04	0,35
Talajveszteség, USLE (t/ha/év)	62,58	3,68	14,16
Talajveszteség, MUSLE (t/ha/év)	9,57	1,27	0,50
Talajveszteség, ONSTAD-FOSTER (t/ha/év)	25,00	1,03	0,17
Talajveszteség, MUSS (t/ha/év)	4,04	0,54	0,21
Talajveszteség, MUST (t/ha/év)	9,89	1,30	0,53
Kultúrnövény	kukorica	őszi búza	árpa
Terméseredmény (t/ha)	5,58	4,81	2,09
Összes NO ₃ -N a talajszelvényben (kg/ha)	37,22	23,96	40,78
Labilis (felvehető) P a talajszelvényben (kg/ha)	109,09	97,72	95,59

Vízgyűjtő terület: 14,86 ha, átlagos magasság: 310 m, lejtőhossz: 467 m, lejtés: 3

Típus: alulról visszameszeződő, felülről átmeszeződő, sztyepesedő dinamikájú barnaföld lejtőlöszön

3. táblázat. A szimulált időszak mért és becsült értékei a 321. sz. erotóp esetében

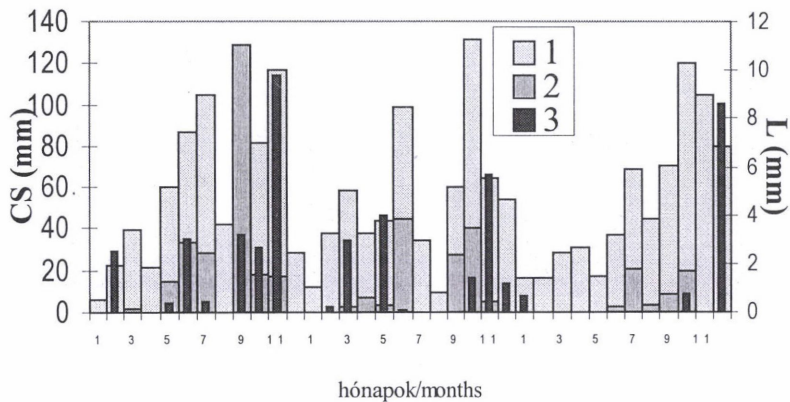
Mutató	1991	1992	1993
Napi maximum léghőmérséklet (°C)	13,52	15,18	14,18
Napi minimum léghőmérséklet (°C)	5,10	6,17	5,50
Napsugárzás (MJ/m ²)	12,30	13,02	12,55
Csapadék (mm)	705,30	642,70	632,60
Relatív nedvesség	0,81	0,77	0,79
Potenciális evaporáció (mm)	1200,04	1348,55	1240,81
Evapotranspiráció (mm)	522,23	478,55	454,25
Transpiráció (mm)	265,02	245,54	202,88
Felszíni lefolyás (mm)	56,99	38,71	26,19
SCS-görbe-szám	81,14	77,89	78,68
A felszínközeli lefolyás összegyülekezésének ideje (nap)	4,25	4,80	4,31
Esőenergia (EI)	242,35	123,83	53,50
C-faktor	0,32	0,04	0,32
Talajveszteség, USLE (t/ha/év)	36,95	2,17	8,06
Talajveszteség, MUSLE (t/ha/év)	22,44	3,40	1,73
Talajveszteség, ONSTAD-FOSTER (t/ha/év)	20,30	2,06	1,17
Talajveszteség, MUSS (t/ha/év)	12,22	1,62	0,78
Talajveszteség, MUST (t/ha/év)	23,29	3,86	2,02
Kultúrnövény	kukorica	őszi búza	árpa
Terméseredmény (t/ha)	5,15	3,52	1,10
Összes NO ₃ -N a talajszelvényben (kg/ha)	25,03	20,42	35,30
Labilis (felvehető) P a talajszelvényben (kg/ha)	46,12	39,14	37,48

Vízgyűjtő terület: 5,59 ha, átlagos magasság: 300 m, lejtőhossz: 213 m, lejtés: 3

Típus: lejtőhordalék alapanyagon kialakult, mostanra közepesen erodált, (sztyepesedő) barna erdőtalaj mészkőtörmelékess lejtőlőszön

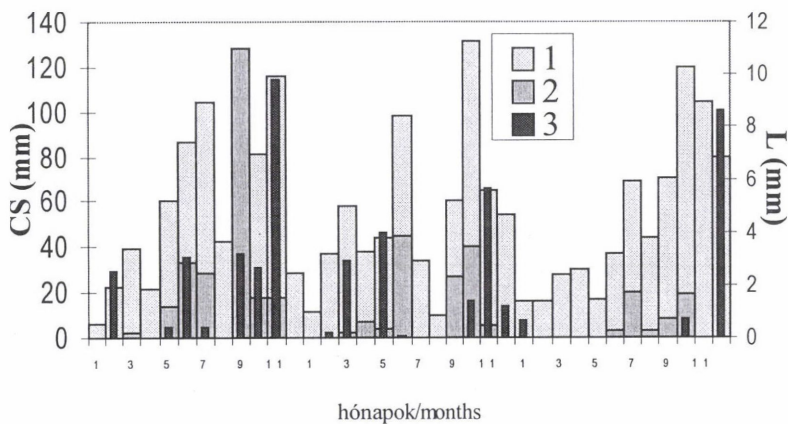
A 309. sz. erotóp esetében a kapott magasabb hozamok a nagyobb vízgyűjtő területről, de a jóval nagyobb lejtőhossz miatt alacsonyabb felszíni lefolyás- és lepusztulás-értékekkel, ill. kedvezőbb tápanyagforgalommal hozhatók összefüggésbe. Az első év során a talajerózió szempontjából fokozott veszélyt jelentő kapás növény szerepelt a vetésforgóban. A kapott talajveszteség-eredmények alapján kitűnik, hogy a magasabb borítottság-érték miatt a búza és az árpa mennyivel jobb védelmet biztosít a talajok számára, mint a kukorica. Az EPIC-modell talajeróziós egyenletei által becsült talajveszteség havi átlagainak összehasonlítását és a felszíni lefolyást az 1–4. ábra mutatja.

Érdemes megfigyelni, hogy a betakarítást és az őszi mélyszántást követő október-novemberi esőzések okozta lehordódás milyen számottevő méreteket ölt. Szintén megfigyelhető, hogy a lineáris elemeket nélkülöző kisvízgyűjtőkre alkalmazható MUSS-egyenlet mind éves, mind havi bontásban nagyságrenddel alacsonyabb talajveszteséget prognosztizál, mint az eredeti WISCHMEIER–SMITH-féle egyenlet és

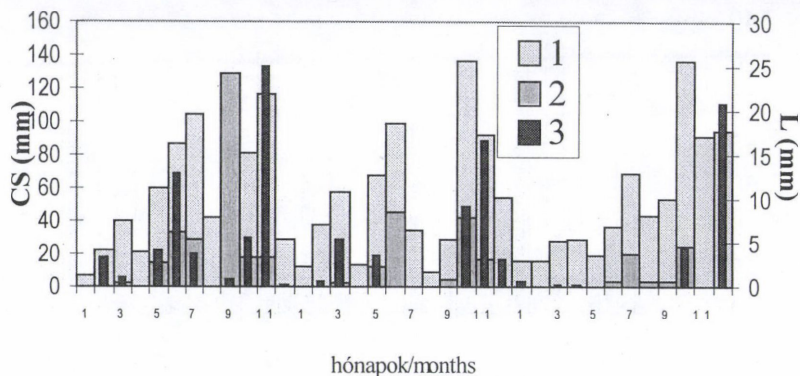
1. ábra. Mutatók a 309. erotóp esetében. – 1 = a vizsgált időszak mért havi átlagos csapadék értékei, 2 = a számított esőenergia; 3 = havi átlagos felszíni lefolyás; CS = csapadék; L = lefolyás

Parameters for erotop No. 309. – 1 = measured monthly mean precipitation; 2 = calculated EI; 3 = runoff for the simulation period on; CS = precipitation; L = runoff

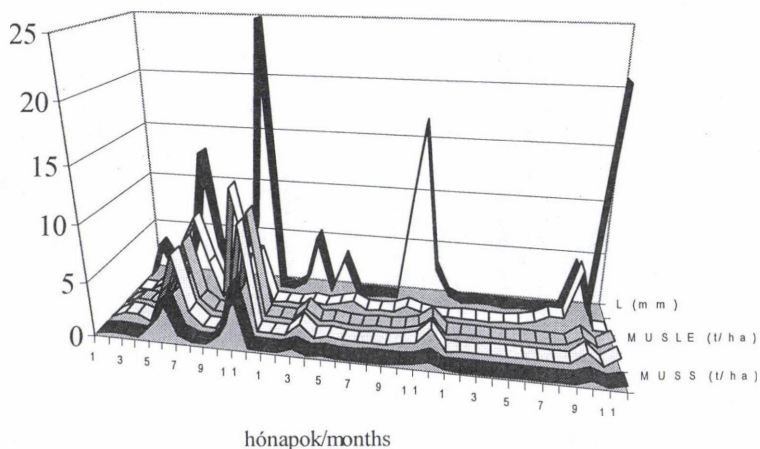

2. ábra. A különböző egyenletek által becsült havi átlagos lepusztulásértékek és a számított havi átlagos felszíni lefolyás a 309. erotóp esetében. L = lefolyás

Calculated runoff and estimated monthly soil loss values using different equations for water erosion on erotop No. 309. L = runoff

3. ábra. Mutatók a 321.erotóp esetében. – 1 = A vizsgált időszak mért havi átlagos csapadék értékei; 2 = számított esőenergia; 3 = havi átlagos felszíni lefolyás; CS = csapadék; L = lefolyás
Parameters for erotop No. 321. – 1 = measured monthly mean precipitation; 2 = calculated EI; 3 = runoff for the simulation period on; CS = precipitation; L = runoff

4. ábra. A különböző egyenletek által becsült havi átlagos lepusztulás értékek és a számított havi átlagos felszíni lefolyás a 321. erotóp esetében. L = lefolyás

Calculated runoff and estimated monthly soil loss values using different equations for water erosion on erotop No. 321. L = runoff

annak módosított változatai. A vizsgált erótopok esetében, azok helyzetéből és méretéből adódóan a MUSS-egyenlet által becsült eredmények tekintendők mérvadónak.

A továbblépés lehetőségei

Az EPIC-modell továbbfejlesztett változata a talajerózió és a produktivitás kapcsolatát már vízgyűjtő méretben szimuláló APEX (Agricultural Policy/Environmental Extender; WILLIAMS, J. R. 1993). Ez a modell nagyobb területek egységes rendszerben lezajló folyamataira ad becslést. 1993 óta létezik a SWAT-modell (Soil and Water Assessment Tool), amely a texasi laboratóriumból kikerülő modellek legújabb fejlesztése. A GIS-interfésznek köszönhetően (GRASS [Geographical Resources Analysis Support System]; U.S. Army, 1988 – UNIX környezet), raszteres rendszerben modellezi a gazdálkodás hatását a víz-, a hordalék- és a kemikáliehozamokra. A SWAT-modellt nagy – akár folyómedencékre is kiterjedő – területek szimulációjára fejlesztették ki.

Kézenfekvőnek tűnik tehát a lehetőség, hogy az Örvényesi-Séd vízgyűjtőjének erótopjairól már elkészített adatbázist tovább építsük és az APEX- modell segítségével az egyes részvízgyűjtőkről, majd az egész mintaterületről ténylegesen lepusztuló hordalékot (vö. hordalékszámítási arányszám) megbecsüljük. A patak által a Balatonba szállított szennyező anyagok, valamint a tó általános hordalékterhelésének kiszámításához a SWAT-modell alkalmazható. Persze ehhez az egész Balaton-vízgyűjtő adatbázisának – már folyamatban levő – kiépítésére, valamint további projektek célirányos indítására lenne szükség.

IRODALOM

- DÁVID A.–TAKÁCS O.–TIRINGER CS. 1990. A sugárzási egyenleg eloszlása Magyarországon az 1951–1980-as időszak adatai alapján. – OMSZ kisebb kiadv. 66. Budapest, 94 p.
- HUDSON, N. W. 1988. Conservation practices and runoff disposal on steep lands – In: MOLDENHAUER–HUDSON, N. W. eds. pp. 117–128.
- HUSZÁR T. 1998. Talajeróziós vizsgálatok az Örvényesi-Séd vízgyűjtőjén. – In: BOTTLIK ZS.–FARKAS GY.–TELBISZ T. (szerk.) Geográfus Doktoranduszok II. Országos Konferenciája. Budapest, 1997. Előadások. ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport. Budapest. pp. 1–9.
- KERTÉSZ Á.–HUSZÁR T. 1996. Talajerózióbecslés az USLE és az EPIC modellek alkalmazásával – összehasonlítás. – In: A termőföld védelme. OMÉK '96 Kísérő rendezvénye – Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gödöllő pp. 57–65.
- KERTÉSZ Á. 1996. Az aridifikáció fogalmának értelmezése. – Földr. Ért. 45. 1–2. pp. 5–9.
- ONSTAD, C. A.–FOSTER, G. R. 1975. Erosion modeling on a watershed. – Trans. ASAE 18. (2). pp. 288–292.
- PRIESTLEY, C. H. B.–TAYLOR, R. J. 1972. On the assessment of surface heat flux and evaporation using large-scale parameters. – Mon. Weather Rev. 100. pp. 81–92.
- RAJKAI K. 1988 A talajok víztartó képessége és különböző talajtulajdonságok összefüggésének vizsgálata. – Agrokémia és Talajtan, 36–37. pp. 15–30.
- RAWLS, W. J. 1983. Estimating soil bulk density from particle size analysis and organic matter content – Soil Science, Vol. 135. No. 2. pp. 123–125.

- RICHTER, G.–KERTÉSZ, Á.–MÁRKUS, B. 1995. Assessment of soil erosion in a small watershed covered by loess. – *GeoJournal*, 36. 2/3. pp. 285.– 288.
- RITCHIE, J. C.–SPRABERRY, J. A.–MCHENRY, J. R. 1974. Estimating soil erosion from the redistribution of fallout Cs¹³⁷. – *Soil Science Society of America Proceedings*, Vol. 38. pp. 137–139.
- SCHWAB, G. O.–FREVERT, R. K.–EDMINSTER, T. W.–BARNES, K. K. 1966. *Soil and Water Conservation engineering* – 2nd ed. – John Wiley.
- WILLIAMS, J. R. 1975. Sediment yield prediction with universal equation using runoff energy factor. – U.S. Dep. Agric., Agric. Res. Ser., ARS-S–40.
- WILLIAMS, J. R.–DYKE, P. T.–FUCHUS, W. W.–BENSON, V. W.–RICE, O. W.–TAYLOR, E. D. (eds.) 1990. *EPIC – Erosion / Productivity Impact Calculator: 2. User manual*, – US Department of Agriculture Technical Bulletin. 1768

ESTIMATION OF SOIL EROSION USING OF EPIC – EROTOP METHOD

by *T. Huszár*

S u m m a r y

The aim of this research was the estimation of soil and nutrient loss in the catchment area of the Örvényesi-Séd stream (24 km²), using the EPIC model. Unfortunately, the 5300 version of EPIC model does not have a GIS-interface, therefore the input data for the GIS database were loaded manually and with the aid of auxiliary programs. The output results were stored in a GIS, displayed and analysed by ARC/INFO and ARC/VIEW.

The basic condition for applying the model is the delineation of erotopes in the field. Erotopes were then further divided according to land use and soil types. These spatial units of soil loss estimation with uniform runoff conditions are the so called erotopes defined by G. RICHTER (1995).

Erotopes were classified into 3 different types: arable lands, pastures, vineyards. Erotopes belonging to the latter land use category were excluded, and the model was applied only to arable lands and pastures. Detailed investigation of two erotopes (No. 309 and 321) selected in the Vászoly sub-catchment was performed.

In case of erotop No. 309, a higher yield was obtained, which can be correlated with smaller surface runoff and soil loss values (although the catchment area is larger, but the slope length is bigger) and with a more favourable nutrient supply. In the course of the first year, row crops appeared in crop rotation, indicating an increased erosion danger. According to the soil loss values, it is clear that wheat and barley, because of their higher coverage values, provide better soil protection, than corn. '

Translated by the author

A gazdasági reformok hatása Kína regionális fejlődésére

LÓHN ANITA¹

Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben a távol-keleti régió leglátványosabb gazdasági fellendülését a közel Európa nagyságú (9,6 millió km²) és 1,2 milliárd lakosú Kína produkálta. Az ország politikai és gazdasági vezetői az 1970-es évek vége óta piacgazdaságra orientáltan hozták (és hozzák) meg intézkedéseiket, amelyek elsősorban a külföldi tőke tömeges beáramlásához vezettek. A rendkívüli gazdasági sikerek eredményeként úgy tűnik, mintha valamiféle céltudatos „Kína-mánia” ejtette volna hatalmába a világ fejlett régióit (GAÁL G.–XU, J. J. 1995).

Az 1997-es és 1998-as év azonban nem az előre várt módon lett Ázsia éve. Az ún. „kistigrisek” többségének gazdasága kártyavárként omlott össze, a régióban a világ legnagyobb tőzsdéit is érintő zűrzavar lett úrrá. A pénzügyi válság ellenére a gazdasági visszaesés valószínűleg nem lesz hosszú távú, hiszen 1998 januárjától újabb pénzügyi befektetők megjelenéséről, s a régió tőzsdéin újra beindult kereskedésről hallottunk. Az azonban biztosnak tűnik, hogy a távol-K-i országok, s köztük Kína gazdasága – jöllehet, ez utóbbit a válság viszonylag kisebb mértékben érintette – egy új, kevésbé dinamikus növekedési szakaszba lép.

A régió országai közül Kínának a lanyhuló gazdasági növekedés mellett a hatalmas kiterjedéséből is eredő és egyre több feszültséget eredményező regionális különbségek problémájával is szembe kell néznie. Az alábbiakban elsősorban e regionális fejlődési különbségek okairól, alakulásáról, valamint ezek mérséklése, felszámolása érdekében hozott intézkedésekről lesz szó.

A kínai reformszocializmus eredményei

Kína látványos gazdasági sikereit az 1979 óta folytatott új politika, a „reform és nyitás” politikája eredményezte, amelynek során a centralizált tervgazdasági rendszer fokozatos lebontása és a külföldi tőke bevonása szinte egy időben kezdődött el. Az új politika keretében a súlypontot – éles fordulattal – az aktív külpolitikára, valamint a külföldi technológia és tőke tömeges behozatalára helyezték át. Kína napjainkban még csak a tervgazdálkodás és a piacgazdaság közötti átmeneti állapotban van, amelyet Teng Hsziao-ping *reformszocializmusnak*, vagy „sajátosan kínai színezetű szocializmusnak” nevezett el.

Az elmúlt két évtizedben bekövetkezett gazdasági fejlődés legszembetűnőbb eredménye a kínai nemzetgazdaság növekedési ütemének a felgyorsulása. A GDP átlagos évi növekedési üteme – reálértéken számítva – 1979 és 1995 között 9,9%-ot, 1991 és 1996 között 11,6%-ot ért el. A kínai gazdasági teljesítmény jelentős emelkedést érte.

¹ Doktorandusz, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

kelteti, hogy a GDP abszolút és egy főre eső értékei 16 év alatt több, mint tízszeresére növekedtek (1. táblázat).

1. táblázat. A GDP abszolút és egy főre eső értékei Kínában (folyó áron)

Mutató	1980	1985	1990	1995	1996
GDP (milliárd jüan)	451,7	896,4	1726,6	5763,3	6859,3
GDP/fő (jüan)	460,0	847,0	1511,0	4792,0	5604,0

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1996, 1997.

Kína 1996. évi bruttó hazai terméke a világ össz GDP-jének 2,9–3,0%-át tette ki, ám a hatalmas ország az 1996. évi egy főre eső GDP értéke (666 \$/fő) alapján még mindig csak az alacsony jövedelmű országok csoportjába sorolható.

A kínai nemzetgazdaság egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata a külkereskedelem. A céltudatos és következetes exportorientált gazdaságfejlesztés és a mélyreható gazdasági reformok, valamint a „külvilág felé való nyitás” politikája következtében a Kínai Népköztársaság (KNK) 1994-ben a világ 10. legnagyobb kereskedő állama lett. 1997. évi exportja 182,7 milliárd USD volt, importja 142,4 milliárd USD-t tett ki, külkereskedelmi mérlegét tehát jelentős aktívummal sikerült zárnia (2. táblázat). Az ország nemzetközi kereskedeleméből való részesedése Hongkong 1997. évi visszakerülése óta – ha az egymás közötti árucserét figyelmen kívül hagyjuk – 4%-ra tehető (PROBÁLD F. 1998).

2. táblázat. A kínai külkereskedelmi mérleg egyenlegének alakulása

1978	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
-1,1	-1,9	-14,9	8,8	8,1	4,4	-12,2	5,4	16,7	12,2	40,3

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1991, 1996, 1997.

A kereskedelmen kívüli nemzetközi gazdasági kapcsolatok közül a pénzügyi kapcsolatok kiszélesedése volt a legszembetűnőbb, ami a külföldi tőke egyre nagyobb mértékű felhasználásában, s ezen belül is mindenekelőtt a külföldi cégek által a KNK területén eszközölt működőtőke-befektetések volumenének a gyors emelkedésében nyilvánult meg.

A KNK 1979 és 1996 között összesen több, mint 280 ezer szerződést kötött, mintegy 160 országgal 592 milliárd USD összegű külföldi pénzeszközök felhasználásáról (3. táblázat).

1996-ban a k–d- és d–k-ázsiai országokba áramló külföldi működőtőke értéke 81 milliárd USD volt, amelyből 42 milliárd (52%) érkezett Kínába. A kelet-ázsiai állam így az USA után második, a fejlődő országok közül azonban ismét a legnagyobb tőkefogadó ország lett (World Investment Report 1997).

1995-ben már közel 120 ezer külföldi tőkeérdekeltségű vállalat működött a KNK-ban. Kínára azonban az is jellemző, hogy általában a kis befektetők vannak jelen, mivel az egy szerződésre eső átlagos befektetési összeg alig haladja meg az 1,3 millió dollárt. Ez alapvetően annak tudható be, hogy a külföldi befektetők több, mint 70%-a a

„tengerentúli kínaiak” soraiból, azaz hongkongi, makaói, szingapúri és más délkelet-ázsiai országban élő kínai üzletemberekből tevődött össze, akikhez az utóbbi

3. táblázat. A külföldi tőke felhasználására kötött egyezmények és összegek

Év	Szerződések száma (db)	Hitelek elő-irányzott összeg (milliárd USD)	Ténylegesen felhasznált összeg (milliárd USD)	Szerződések száma (db)	Közvetlen befektetések előirányzott összege (milliárd USD)	Ténylegesen felhasznált összege (milliárd USD)
1979–1990	644	56,8	45,8	29049	45,3	22,2
1991	108	7,2	6,9	12978	12,4	4,7
1992	94	10,7	7,9	48764	58,7	11,3
1993	158	11,3	11,2	83437	112,0	27,8
1994	97	10,7	9,3	47549	83,1	33,9
1995	173	11,3	10,3	37011	91,3	37,5
1996	117	7,9	12,7	24556	73,3	41,7
1979–1996	1391	115,9	104,1	283344	476,1	179,1

Forrás: TÁLAS B. 1995/b, Statistical Yearbook of China, 1994, 1996, 1997.

6–7 évben egyre nagyobb számban tajvani üzletemberek is csatlakoztak. Az „igazi” külföldiek közül elsősorban a japán, az amerikai és a német befektetők említhetők meg. A KNK-ban eddig befektetett külföldi tőke több, mint 75%-a kínai eredetű. A „tengerentúli kínaiak” befektetéseinek zöme azonban két d-i tartományban, Guangdongban és Fujianban összpontosul, ami nemcsak a földrajzi közelségnek, ill. a létrehozott különleges gazdasági övezeteknek köszönhető, hanem a könnyebb kommunikációnak, a közös d-i min dialektusnak is (ERONEN, J. 1998).

A gazdasági regionalizmus alakulása

A hatalmas területű Kínai Népköztársaságon belül a regionalizmus és a regionális fejlődési különbségek problematikája több évtizedes, évszázados múltra tekint vissza. A gazdasági regionalizmus kérdését tovább bonyolítják a politikai aspektusok, amelyek közül a nemzetiségi kérdést, napjainkban pedig Hongkong csatlakozásának kérdését érdemes megemlíteni.

A kínai tartományok fejlettségi különbségei nagymértékben eltérő méretűeknek, népességszámuknak és klímájuknak tulajdoníthatók. Kelet-Kína termékeny síkságain és medencéiben tömörül az ország lakosságának kb. 94%-a; Nyugat-Kína szélsőségesen kontinentális, sivatagokkal, félsivatagokkal, kietlen fennsíkokkal és zord hegyvonulatokkal jellemezhető területén a lakosság alig 5–6%-a él.

Gazdasági fejlettség és a tervezés szempontjai alapján Kínát három részre („régióra”) szokták osztani: a virágzó tengerparti, K-i ország részre; a legelmaradottabb, nemzetiségek által leginkább lakott Ny-i ország részre; a középső sáv pedig a kettő közötti átmenetet képezi.

A KNK 1949-es megalakulása előtt az ország vezetői a termékeny, sűrűn benépesült, s kikötők létesítése szempontjából ideális K-i régiót részesítették előnyben, aminek eredményeként az ország ipari teljesítményének több, mint 70%-a a tengerparton koncentrált. 1949 után az első ötéves tervidőszak beindulásáig (1953) még mindig a tengerparti területek fejlesztése volt napirenden, mivel az ország második világháborúban lerombolt ipari bázisát újra kellett építeni. 1953-tól azonban – egészen a nyitás politikájának 1978-as bevezetéséig – a területi különbségek csökkentése, a belső országrészek felzárkóztatása volt az elsődleges cél, amelynek legfőbb eszközét az állami beruházások jelentették.

Az 1953 és 1958 közötti első ötéves tervidőszakban a nagy ipari létesítmények lami projektek közel 2/3-a a belső területeken épült fel. Ebben az időszakban az állami beruházások 55,9%-a ide irányult, s a pénzek 60%-át új építkezésekre fordították, míg a tengerparti országrészre csak 25% jutott. A vezetők véleménye szerint az új ipari létesítményeknek a belső területekre való ilyen nagyarányú telepítése mellett nemcsak a regionális kiegyenlítés elve szólt, hanem a nyersanyagok közelsége, a védelmi szempontok érvényesítése, a szállítási költségek csökkentése, ill. a belső területek önellátásának (autarkia) fokozása is.

A „harmadik front” nevet viselő program időszakában (1965–1971) a belső országrésznek az állami beruházásokból való részesedése már elérte a 71%-ot. Ekkor az ország területét a már említett három fejlettségi régióval egybeeső frontokra osztották fel. Kína a háborúra való készülődés jegyében óriási hadipari bázis kiépítésére törekedett az ország legelzártabb, legmegközelíthetlenebb belső részein, azaz a harmadik front területén belül (főleg Sichuan, Guizhou, Shaanxi és Gansu), ahová a 70-es évek végéig kb. 29 ezer üzemet telepítettek, nagy részüket barlangokba, alagutakba, s egymástól rendkívül szétszórta helyezték el, ám a nagy távolságok, ill. a szegényes infrastruktúra következtében ezek hatékonysága igen alacsony volt. Az 1970-es évek elejétől a politikai légkör megváltozásával egyidőben (Amerikához való közeledés) felhagytak a programmal, az üzemek egy részét kiköltöztették innen, bezárták őket vagy átalították más termékek előállítására.

Az 1953 utáni években a regionális kiegyenlítés másik fontos eszközének a decentralizációt tekintették, vagyis az adminisztratív hatalom egy részének áthelyezését a központtól alacsonyabb szintekre. Mindez azonban – akárcsak a későbbiekben is – a lokalizmus erősödéséhez vezetett (JORDÁN GY. 1998/b).

Összességben elmondhatjuk, hogy a nyitás politikájának bevezetése előtt már fennálló jelentős regionális fejlettségi különbségeket az állami erőforrások újraelosztása és a decentralizáció ellenére sem sikerült számottevően mérsékelni.

„A külvilág felé való nyitás”

A 70-es évek enyhülő politikai légkörében, Mao Ce-tung halála után két évvel Teng Hsziao-ping vezetésével kezdődött el Kína új állampolitikai koncepciójának megvalósítása. Számos gazdasági és politikai szakember bevonásával jól átgondolt, a kínai adottságoknak megfelelő stratégiát dolgoztak ki. Ennek lényege röviden a következő:

Mivel Kína nagy területű és nagy lakosságszámú ország, amelynek egyes részei, tartományai a gazdasági fejlettség különböző szintjén állnak, nem látszott ésszerűnek az ország egészének egyszerre és egyidőben való fejlesztése. Így a tengerparti területek elsőbbséget élveztek és kaptak.

A vezetők természetesen igyekeztek a növekvő regionális különbségek kialakulására felkészíteni a társadalmat, olyan jelszavakkal mint „egyesek előbb gazdagodnak meg, mások később.” Kína tengerparti területei eszerint magukra vállalnák az ország belső területeinek későbbi átalakítását, gazdasági elmaradottságának felszámolását, azaz a fejlődés fokozatosan áradna szét az országban.

A külvilág felé való nyitás első lépcsőjeként a kínai Államtanács 1980 nyarán négy különleges gazdasági övezet (Special Economic Zones=SEZ) létesítéséről döntött. Guangdong tartományban három ilyen övezetet hoztak létre: a hongkongi Kowloon-félszigettel határos a 327,5 km² Shenzhen; a Gyöngy-folyó torkolatának Ny-i oldalánál található, Makaóval határos 121 km²-es Zhuhai; a harmadik Shantou kikötővárosában létesült, s mindössze 52,6 km²-es. A negyedik különleges gazdasági övezet kialakítására Fujian tartomány legjelentősebb kikötővárosában, Xiamen területén került sor. A 131 km²-es övezet alig néhány km-re van a Tajvan ellenőrzése alá tartozó Jinmen (Quemoy) szigettől. 1988-ban a tartományi rangot kapott, 34 000 km²-nyi Hainan szigetet nyilvánították ötödik különleges gazdasági övezetté.

Ezeket az övezeteket létrehozásukkor zárt egységekként kezelték, hermetikusan elszigetelték őket az ország többi részétől, ugyanakkor a letelepedési korlátozások ellenére rendkívül összetett, speciális tevékenységi körrel s nagyfokú gazdasági önállósággal rendelkeznek. Területükön az ipari termelés és a kereskedelem mellett nagyon fontos szerepet tölt be a vezetők és szakemberek képzése. Mivel elsődleges céljuk a külföldi befektetők vonzása, számos kedvezményben részesítik az övezetekben beruházni szándékozó üzletekből (pl.: vám- és adókedvezmények, a külföldi üzletekből be- és kilépésének megkönnyítése). A létrehozásuk háttérében meghúzódó okok közül kiemelendő a külföldi tőke, ill. a külföldi beruházások vonzása; a fejlett technikák és technológiák behozatala; a nemzetközi piacokon megfigyelhető tevékenységekkel és irányzatokkal való lépéstartás; a nemzetközi gazdasági és technológiai együttműködésekben való részvétel előmozdítása, valamint a nemzetközi gazdaságra és kereskedelemre szakosodó tudományos és technológiai személyzet oktatási alapjainak kialakítása.

Ezek az övezetek ma az ország legfejlettebb és leggazdagabb területei, gazdasági életben játszott szerepük igen jelentős. 1995-ben exportjuk összértéke 16,96 milliárd USD, importjuk 16,44 milliárd USD volt, így az országos értékhez 15,0 ill. 14,2%-kal járultak hozzá.

1984-ben határozat született 14 tengerparti város megnyitásáról (Dalian, Qinhuangdao, Tianjin, Yantai, Qingdao, Lianyungang, Nantong, Sanghaj, Ningbo, Wenzhou, Fuzhou, Guangzhou, Zhanjiang, Beihai). Ezek a nyitott tengerparti városok kettős szerepet játszanak: az „ablakét” a külvilág felé, amely nyit, ill. a „radiátorét”, amely a gazdasági fejlődést közvetíti a belső országrészek felé. A gazdasági és fejlesztési övezeteket ezekben a városokban hozták létre, amelyek a külföldi beruházások „forró pontjaivá” váltak. 1985-ben az állam a nyílt tengerparti területek kibővítése mellett döntött, kiterjesztve ezeket a dél-kínai Gyöngy-folyó és a Jangce deltájára, a dél-fujiani

Xiamen–Zhangzhou–Quanzhou háromszög területére, ill. a Shandong- és a Liaodong-félszigetekre. 1990 és 1992 között a kormány 13 szabadkereskedelmi övezetnek a legnagyobb kikötőkben történő megnyitását hagyta jóvá.

1990-ben a Sanghaj körzetében lévő „Pudong Új Zóna” kiépítésével zárult a tengerparti területek külvilág felé való nyitása. A Sanghajjal szemben, a Huangpu-folyó jobb partján található 350 km²-es terület egyre inkább a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi élet középpontjába kerül. A zóna alapításának elsődleges célja az volt, hogy a „hatalmas sárkány” – a Jangce – fejeként működve a város gazdasági fejlesztő hatását elvezesse a folyón felfelé, s elősegítse a belső területek fejlődését. E zóna megnyitásával teljessé vált Kína tengerparti nyitott gazdasági övezete, amely a Sárga-tengertől egészen a Dél-Kínai-tengerig húzódik mintegy 18 ezer km hosszúságban. Kína K-i és D-i tengerparti övezetében létrejött egy 320 000 km²-es területű, 11 tartományt, tartományi jogú várost és autonóm területet magába foglaló, több mint 200 millió lakost számláló nyitott gazdasági sáv.

1992-ben az ország elmaradottabb belső területein, 13 határvárosnak (Hunchun, Heihe, Suifenhe, Manzhouli, Erenhot, Tacheng, Bole, Yining, Hekou, Wanding, Ruili, Pingxiang, Dongxiang), valamint az összes belső tartomány és autonóm régió székhelyének megnyitására került sor. A nyílt határvárosok kedvező földrajzi fekvésükből adódóan kiaknázhadják a szomszédos országokkal folytatandó gazdasági és kereskedelmi együttműködés előnyeit. Az infrastruktúra, ill. a határmenti cserekereskedelem fejlesztését, valamint a külföldi országokkal kialakítandó gazdasági együttműködések létrehozását és bővítését tűzték ki elérendő célul.

A nyitás és reform politikájának egyértelmű nyertesei a tengerparti területek voltak. A külföldi tőke vonzása érdekében végrehajtott intézkedéseken kívül megfigyelhető a központi és a tartományi költségvetések bevételei és főként felhasználása közötti túlzott mértékű arányeltolódás az utóbbiak javára, ami alapvetően a döntési jogkörök decentralizálásának és a már említett külföldi tőkebefektetések ösztönzésére hozott különböző intézkedéseknek a következménye (4. táblázat).

4. táblázat. Az állami költségvetési bevételek és kiadások megoszlása, %

Mutató	1980	1985	1990	1995
Központi bevételek	24,5	38,4	33,8	52,2
Tartományi és helyi bevételek	75,5	61,6	66,2	47,8
Központi kiadások	54,3	39,7	32,6	29,2
Tartományi és helyi kiadások	45,7	60,3	67,4	70,8

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1996.

Az 1978 utáni időszakban az ország legfelsőbb vezetői a gazdasági hatékonyságot és a gazdasági pragmatizmust részesítették előnyben a területi kiegyenlítés szempontjával szemben (MA, J. C.–WEI, Y. 1997). Mindez végső soron a regionális különbségek további növekedéséhez, a tartományok közötti fejlettségi szintkülönbségek fokozódásához vezetett.

A növekvő regionális egyensúlyhiány problémája

A fejlettségi szintkülönbségeket a nemzeti jövedelem, a GDP és az export idősorainak vizsgálata jól tükrözi. A kínai gazdaság fejlődésére vonatkozóan az elemzéshez és értékeléshez szükséges statisztikai adatok nem minden időszakra állnak ugyanazon kategóriákban és bontásban rendelkezésre. Csupán a 80-as évek második felétől kezdődően bővült és gazdagodott a kínai statisztikai adatszolgáltatás, és a 90-es évekre érte el azt a színvonalat, ill. alkalmazta azokat a módszereket, amelyeket az ENSZ statisztikák is megkövetelnek. A gazdasági fejlődés mértékét és a gazdasági szerkezet változásait tükröző mutatók közül az elmúlt öt évtizedben csak az MPS alapon számított nemzeti jövedelemre vonatkozóan vannak teljes adatok. A GDP-vel kapcsolatban az első tartományi adatok a kínai gazdaság és társadalom 1990-ben elért fejlődéséről kiadott 1991-es statisztikai évkönyvben jelentek meg.

A regionális különbségek alakulását jól érzékelteti a Hoover-féle területi egyenlőtlenségi mutató, amely kifejezi azt, hogy az egyes tartományok össznépeségből és az össznemzeti jövedelemből, ill. a GDP-ből és az exportból való %-os részesedése hogyan viszonyul egymáshoz (5. táblázat).

5. táblázat. A Hoover-féle mutató alakulása

Népeség-nemzeti jövedelem			Népeség-GDP			Népeség-export		
1984	1988	1992	1990	1995	1996	1993	1995	1996
15,7	16,0	17,5	15,4	19,0	18,8	54,0	55,0	56,4

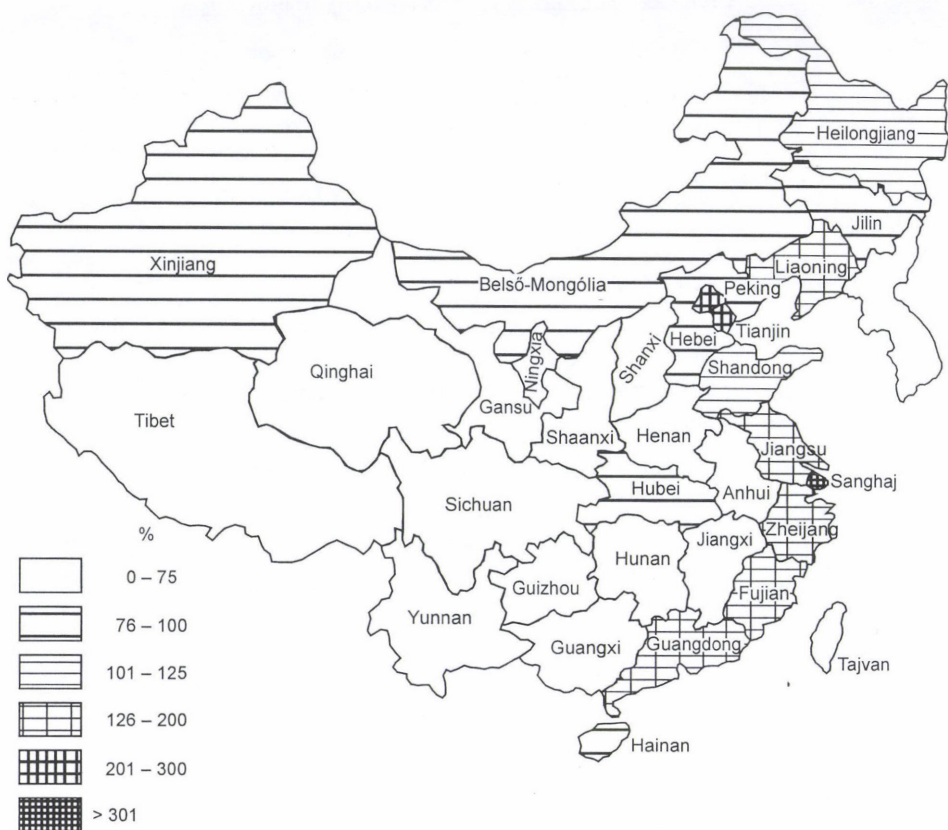
Forrás: Statistical Yearbook of China, 1985, 1989, 1990, 1991, 1993, 1994, 1996, 1997. (saját adatfeldolgozás)

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a regionális egyenlőtlenségek mérséklődésére nem került sor, sőt jelentős mértékű növekedés volt megfigyelhető a 80-as évek vége óta mindhárom mutató tekintetében.

1990-ben az egy főre eső GDP 1511 jüanos országos átlagát a 30 tartomány és tartományi jogú város közül csak 12-nek sikerült felülmúlnia (Peking, Tianjin, Liaoning, Jilin, Heilongjiang, Sanghaj, Jiangsu, Zhejiang, Fujian, Shandong, Guangdong, Xinjiang), s közülük mindössze három (Jilin, Heilongjiang, Xinjiang) volt nem tengerparti tartomány, amelyek azonban jelentős határkereskedelmet folytatnak. 1990-ben a két szélső érték Sanghajhoz (5570 jüan) és Guizhou (780 jüan) tartományhoz tartozott, amely értékek között 7-szeres volt a különbség. 1996-ban már csak 10 tartomány egy főre eső GDP-je haladta meg az 5631 jüanos országos átlagot, s emellett a legmagasabb és a legalacsonyabb értékek közötti különbség 1996-ra 10-szeresére nőtt (Sanghaj 20 452, Guizhou 2025 jüan), ami a regionális különbségek mértékének növekedését jól érzékelteti.

A regionális egyensúlyhiány fokozódása olvasható ki a 6. és a 7. táblázatokból is. Ezekből jól látható, hogy az 1990-es és az 1996-os egy főre eső GDP országos átlagához képest az egyes tartományok egy főre vetített értékeiben mutatkozó különbségek milyen mértékűek. Az 1996-os állapotot az 1. ábra mutatja be.

Az országos átlagtól való legnagyobb pozitív irányú eltérés mindkét vizsgált időpontban a három tartományi jogú nagyváros esetében tapasztalható. A tengerparti tartományok csaknem mindegyikének (kivétel: Hainan, Guangxi és Hebei) értéke pozitív irányban tért el az országos átlagtól 1990-ben és 1996-ban is, 1996-ra pedig az átlagtól

1. ábra. A GDP/fő értékek országos átlagtól (=100) való %-os eltérései Kína tartományaiban, 1996
Percentage deviations of the per capita GDP values from the national average (=100) in the provinces of China, 1996

való eltérésük Liaoning tartomány kivételével tovább növekedett. Az említett három tengerparti tartomány esetében az átlagtól való negatív irányú eltérés csökkent vagy változatlan maradt.

6. táblázat. A KNK bruttó hazai termékének megoszlása az egyes tartományok és tartományi jogú nagyvárosok között, 1990-ben

Tartomány, város	GDP (milliárd jüan)	Lakosság (millió fő)	GDP/fő (jüan)	Eltérés (GDP/fő) (Országos átlag=100)
Peking	50,08	10,86	4612	305
Tianjin	31,09	8,84	3517	233
Hebei	83,61	61,59	1358	90
Shanxi	39,98	28,99	1379	91
Belső Mongólia	28,67	21,63	1326	88
Liaoning	96,57	39,67	2434	161

6. táblázat folytatása

Tartomány, város	GDP (milliárd jüan)	Lakosság (millió fő)	GDP/fő (jüan)	Eltérés (GDP/fő) (Országos átlag=100)
Jilin	39,39	24,83	1587	105
Heilongjiang	65,89	35,43	1860	123
Sanghaj	74,46	13,37	5570	369
Jiangsu	131,58	67,67	1944	129
Zhejiang	83,68	41,68	2008	133
Anhui	60,65	56,75	1069	71
Fujian	45,94	30,37	1513	100
Jiangxi	41,95	38,10	1101	73
Shandong	133,33	84,93	1570	104
Henan	89,57	86,49	1036	69
Hubei	79,10	54,39	1454	96
Hunan	70,26	61,28	1147	76
Guangdong	147,18	63,46	2319	153
Guangxi	39,28	42,61	922	61
Hainan	9,50	6,63	1433	95
Sichuan	114,48	108,04	1060	70
Guizhou	25,48	32,68	780	52
Yunnan	39,59	37,31	1061	70
Tibet	2,44	2,22	1101	73
Shaanxi	37,40	33,16	1128	75
Gansu	23,40	22,55	1038	69
Qinghai	6,63	4,48	1481	98
Ningxia	6,11	4,70	1300	86
Xinjiang	25,18	15,29	1647	109
Összesen:	1722,62	1140,00	1511	100

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1991, 1994. (saját adatfeldolgozás)

7. táblázat. A KNK bruttó hazai termékének megoszlása az egyes tartományok és tartományi jogú nagyvárosok között, 1996-ban

Tartomány, város	GDP (milliárd jüan)	Lakosság (millió fő)	GDP/fő (jüan)	Eltérés (GDP/fő) (Országos átlag=100)
Peking	161,57	12,59	12833	228
Tianjin	110,24	9,48	11629	206
Hebei	345,29	64,84	5325	95
Shanxi	130,55	31,09	4199	75
Belső-Mongólia	98,47	23,07	4269	76
Liaoning	315,76	41,16	7672	136
Jilin	133,71	26,1	5123	91

7. táblázat folytatása

Tartomány, város	GDP (milliárd jüan)	Lakosság (millió fő)	GDP/fő (jüan)	Eltérés (GDP/fő) (Országos átlag=100)
Heilongjiang	240,25	37,28	6445	114
Sanghaj	290,22	14,19	20452	363
Jiangsu	600,42	71,1	8445	150
Zhejiang	414,60	43,43	9547	170
Anhui	233,92	60,7	3854	68
Fujian	260,69	32,61	7994	142
Jiangxi	151,72	41,05	3696	66
Shandong	596,04	87,38	6821	121
Henan	368,34	91,72	4016	71
Hubei	297,02	58,25	5099	91
Hunan	264,71	64,28	4118	73
Guangdong	651,91	69,21	9419	167
Guangxi	186,96	45,89	4074	72
Hainan	38,95	7,34	5307	94
Sichuan	421,50	114,3	3688	65
Guizhou	71,98	35,55	2025	36
Yunnan	119,16	40,42	2948	52
Tibet	6,47	2,44	2654	47
Shaanxi	117,53	35,43	3317	59
Gansu	71,41	24,67	2895	51
Qinghai	18,35	4,88	3762	67
Ningxia	19,36	5,21	3716	66
Xinjiang	91,21	16,89	5401	96
Összesen:	6828,43	1212,55	5631	100

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1997. (saját adatfeldolgozás)

A legnagyobb negatív irányú eltérést 1990-ben és 1996-ban is Guizhou tartomány mutatta (52, ill. 36), emellett a belső országrészhez tartozó DNy-i és ÉNy-i tartományok mindegyikében a negatív irányú eltérés további növekedése figyelhető meg, tehát ezekben az egy főre eső GDP mutatója az átlaghoz viszonyítva nem javult, hanem jelentős mértékben tovább romlott. Xinjiang tartomány esetében az 1990-es pozitív érték 1996-ra negatívra változott. Mindezek eredményeként hat év alatt az átlag körüli érték-ingadozás intervalluma nem csökkent, hanem tovább növekedett.

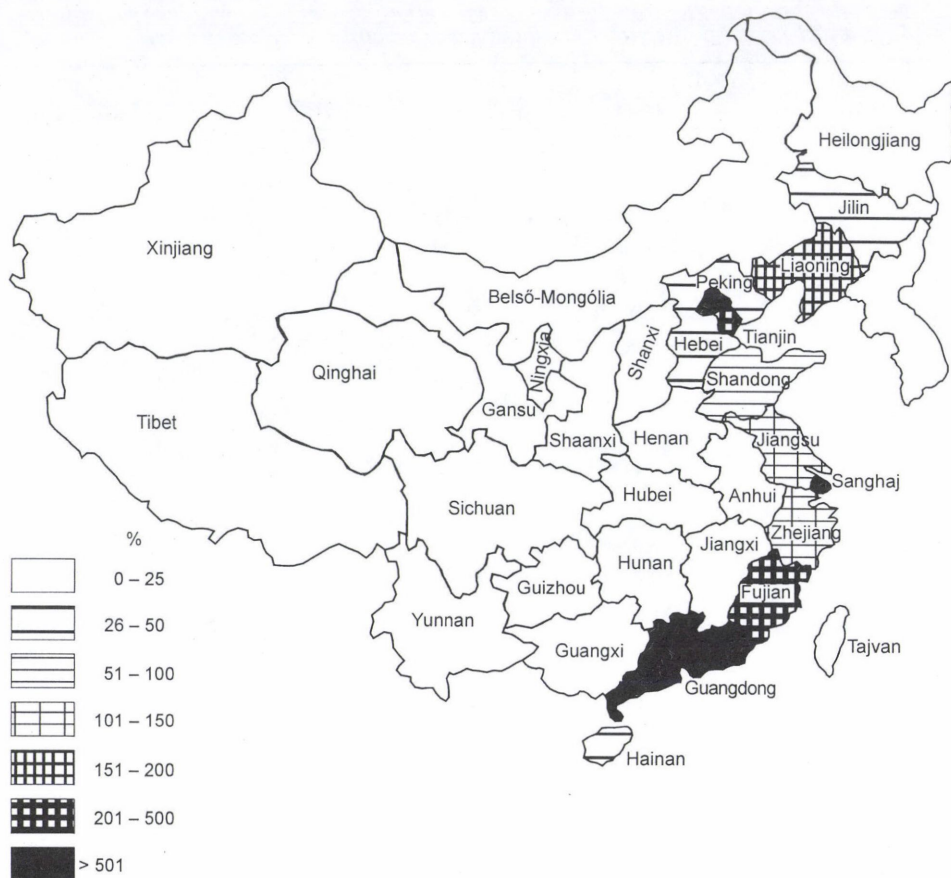
A legszembevetőbb különbségek azonban a népesség és az export területi eloszlásának vizsgálata során mutatkoznak (az exportra vonatkozóan a kínai statisztikai évkönyvek csak 1993-tól közölnek tartományi szintre lebontott adatokat). A 8. táblázat, ill. a 2. ábra bemutatja, hogy az export esetében az 1996-os egy főre eső tartományi értékek milyen mértékben tértek el az országos átlagtól.

8. táblázat. A KNK exportjának megoszlása az egyes tartományok és tartományi jogú nagyvárosok között, továbbá ezek egy főre vetített értékösszegeiben mutatkozó különbségek mértéke 1996-ban

Tartomány, Város	Export (millió USD)	Lakosság (millió fő)	Export/fő (USD)	Eltérés (Exp./fő) (Országos átlag=100)
Peking	8131,18	12,59	646	517
Tianjin	4651,74	9,48	491	393
Hebei	3082,51	64,84	48	38
Shanxi	936,26	31,09	30	24
Inner Mongolia	522,04	23,07	23	18
Liaoning	8625,07	41,16	210	168
Jilin	971,96	26,1	37	30
Heilongjiang	1080,56	37,28	29	23
Sanghaj	13027,92	14,19	918	734
Jiangsu	11600,14	71,1	163	131
Zhejiang	8041,41	43,43	185	148
Anhui	1313,82	60,7	22	17
Fujian	8383,43	32,61	257	206
Jiangxi	850,72	41,05	21	17
Shandong	9181,69	87,38	105	84
Henan	1240,01	91,72	14	11
Hubei	1525,66	58,25	26	21
Hunan	1353,63	64,28	21	17
Guangdong	59341,00	69,21	857	686
Guangxi	1269,03	45,89	28	22
Hainan	658,75	7,34	90	72
Sichuan	1757,27	114,3	15	12
Guizhou	355,76	35,55	10	8
Yunnan	1043,89	40,42	26	21
Tibet	20,74	2,44	9	7
Shaanxi	1085,56	35,43	31	25
Gansu	273,47	24,67	11	9
Qinghai	113,63	4,88	23	19
Ningxia	154,73	5,21	30	24
Xinjiang	472,09	16,89	28	22
Összesen:	151065,71	1212,55	125	100

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1997. (saját adatfeldolgozás)

1996-ban az egy főre eső export Sanghajban 918, a különleges gazdasági övezeteknek helyet adó Guangdong tartományban 857 dollár volt, míg Tibetben mindössze 9 dollárt ért el. A 125 dolláros országos átlagot csak Peking, Tianjin, Liaoning, Sanghaj, Jiangsu, Zhejiang, Fujian és Guangdong tartományoknak sikerült felülmúlniuk, ezzel szemben a többi tartomány egy főre eső exportja (kivéve Hainan és Shandong tartományokat) az átlag 1/3-át sem érte el. Az egyes tartományok összexportból való részesedé-

2. ábra. Az egy főre eső exportértékek országos átlagtól (=100) való %-os eltérései Kína tartományai
ban, 1996

Percentage deviations of the per capita export values from the national average (=100) in the provinces
of China, 1996

se is igen nagy szélsőségeket mutat. Guangdong tartomány egymaga 39%-kal részesedik Kína exportjából. A három tartományi jogú várossal, ill. a másik 8 tengerparti tartománnyal együtt Kína exportjának 90%-át bonyolítja le, ám ez az arány Hongkong viszszerátéréseivel lényegesen tovább nőtt.

Mindebből láthatjuk, hogy az export tekintetében mutatkozik a legnagyobb különbség a fejlett tengerparti régió és az elmaradottabb belső területek között, ám az 1979-es változások óta a többi vizsgált tényező esetében is növekvő fejlettségi szintkülönbségekről beszélhetünk.

Megoldási kísérletek

Amint a Világbank egyik szakértője megfogalmazta: „Kína számos, a régiók között kialakult egyensúlyhiánytól szenved”, amelyek sürgős rendezésére van szükség (YANG, D. L.–WIE, H. 1996). Természetesen a kínai vezetés nem vádolható azzal, hogy ezen egyenlőtlenségek megszüntetése érdekében nem tett semmit. A 90-es évek eleje óta ugyanis egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kiegyensúlyozott regionális fejlődés megvalósítására. Körülbelül egy évtizeddel a tengerparti területek fejlesztési politikájának megkezdése után a nemzet gazdasági gyújtópontjának a Ny-i és ÉNy-i területekre való átirányítására szólítottak fel a vezetők, annak érdekében, hogy a K-i és Ny-i tartományok között kialakult szakadékokat csökkentsék.

A regionális fejlettségbeli problémák orvoslása érdekében hozott intézkedések közül a falusi és kisvárosi vállalatok fejlesztésére alapozott program a legjelentősebb. Az 1993-ban beindított program három alapvető szempontot vett figyelembe:

1. Az ország vezetői arra a következtetésre jutottak, hogy a növekvő jövedelembeli különbség a falusi és kisvárosi vállalatok eltérő növekedési ütemének köszönhető. Míg a belső régiók Kína vidéki népességének 2/3-át adják, addig a falusi és kisvárosi vállalatok bruttó termelési eredményéből való együttes részesedésük csak 1/3-os. A központi kormányzat szerint e vállalatok fejlesztésével csökkenteni lehet a regionális gazdasági egyenlőtlenségeket, s ezáltal „általános jólét” érhető el.

2. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tengerparti vállalatok a növekvő ingatlan- és munkaerőárak, az energia, ill. a nyersanyagok hiánya, valamint a környezet állapotának romlása miatt egyre kevésbé alkalmasak a munkaerő- és nyersanyag-intenzív iparágak működtetésére, a piaci verseny pedig „tudás-intenzív” iparágak fejlesztésére készítette őket. A megoldást tehát a kevésbé igényes feldolgozó iparágaknak a belső országrészekbe való áthelyezése jelentené.

3. A vidéki területek hatalmas munkaerő-feleslege számára való munkahelyteremtés. Becslések szerint 1993-ban a vidéki munkaerő-felesleg 120 millió fő körül alakult, amelynek mintegy 65%-a a belső régiókban élt. A mélyülő város-vidék szakadék eredményeként a népesség nagy része a városokba áramlik, s ott próbál munkahelyet szerezni. A migrációban résztvevők számát kb. 100 millióra teszik, ám mindez számos gazdasági és társadalmi problémával jár együtt (pl. a közlekedési zsúfoltság, ill. a bűncselekmények számának növekedése).

Az ország vezetése a belső régiókban történő hazai és külföldi tőkebefektetések növelése érdekében, a program megvalósulását elősegítő több intézkedést hozott:

– A Kínai Népbank az 1993 és 2000 közötti időszakban évi 5 milliárd jüan kölcsönt folyósít a belső régiók falusi és kisvárosi vállalatainak fejlesztéséhez.

– Az Államtanács 1994 és 2000 között szintén évi 5 milliárd jüant szán e célra.

– A Kínai Mezőgazdasági Bank 1992 végén egy 100 millió jüanos hitelprogramot dolgozott ki a kisebbségek által lakott térségek falusi és kisvárosi vállalatai számára.

– A kisebbségek és a nemzetiségek által lakott térségekben, ill. a határmenti területeken az újonnan alapított vállalatok 3 évre mentesülnek a jövedelemadók fizetése alól.

Mivel a központi kormányzat intézkedései összhangban voltak a helyi érdekekkel, így a program kihirdetése hamarosan számos helyi intézkedés bevezetését eredményezte.

Szinte mindenütt és minden szinten sor került a falusi és kisvárosi vállalatok fejlesztését irányító vezetőség megerősítésére, amelyek elsődleges feladata a rengeteg bürokratikus hivattal való kapcsolattartás. (Egyes tanulmányok szerint a túlzott mértékű adminisztratív beavatkozás bizonyos régiókban aláaknázza a falusi és kisvárosi vállalatok működését.)

Egyes tartományokban (pl. Jiangsu, Shandong) a regionális egyenlőtlenségek csökkentése érdekében a tartományi vezetők a falusi és kisvárosi vállalatok számára a külföldi vállalatokhoz hasonló kedvezményes bánásmódot biztosítanak.

Kína belső tartományai azonban kevésbé foglalkoznak a határaikon belüli regionális egyenlőtlenségekkel, a viszonylag fejlett térségek viszont saját falusi és kisvárosi vállalataik támogatására fektetnek nagy hangsúlyt, a vállalati koncentrációt részesítik előnyben.

A belső régiók falusi és kisvárosi vállalatainak fejlesztése a pénzügyileg szorult helyzetben levő helyi vezetők számára igen nehéz, továbbra is a bankokhoz folyamodnak extra hitelek folyósítása érdekében, amelyek többsége azonban egyre inkább vonakodva kötelezi el magát egy-egy beruházás mellett, főleg ha mindebből csak kis haszon remélhető. Gyakran a falusi és kisvárosi vállalatok számára előírányzott fejlesztési alapok sem lettek kifizetve, sőt néhány tartományban a vállalatoknak nyújtott kölcsönök összege is csökkent.

Talán a korábban említett dilemmák felismerése kényszerítette a központi vezetést arra, hogy a belső régiók számára egyre több nemzetközi segítségről gondoskodjon. 1994 végén Japán bejelentette, hogy kormányuk kínai kölcsönprogramja ezentúl a tengerparti területek infrastrukturális fejlesztése helyett 1996 és 2000 között a belső régiók fejlesztését támogatja.

A korlátozott mértékben rendelkezésre álló pénzügyi alapok figyelembevételével, 1994-ben a Mezőgazdasági Minisztérium egy olyan interregionális fejlesztési programot indított el, amely a K-i és Ny-i régió falusi és kisvárosi vállalatait érinti, és amelynek alapvető célja a gazdaságilag fejlett tartományok és a kevésbé fejlett térségek közötti gazdasági és technológiai együttműködés növelése. A program keretein belül kb. 100 kelet-nyugati kapcsolatra épülő kooperációs mintaterületet hoznának létre. Ezek nagy része a belső régiók fejlettebb térségeiben fog koncentrálni, így elsősorban a nagy és közepes méretű városok elővárosaiban, ill. a fejlettebb kisvárosokban.

A beindított programok eredményeként a belső régiókban a falusi és kisvárosi vállalati szektor növekedése felülmúlta a K-i régióban tapasztaltat. 1993-ban a vállalatok bruttó termelési értéke 77,6%-kal növekedett a belső régiókban, míg a K-i régióban mindössze 61,6%-os növekedést értek el. A belső régiók falusi és kisvárosi vállalatainak gyors növekedése ellenére az egy főre jutó jövedelmek tekintetében a tengerparti és a belső régiók közötti különbség tovább növekedett (9. táblázat).

9. táblázat. Az egy főre eső GDP tekintetében mutatkozó regionális különbségek Kínában

Régió	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
a) K-i régió (jüan)	1787	2077	2392	2984	4077	6581	7821
b) Központi és Ny-i régió (jüan)	985	1178	1286	1510	1934	2763	3407
c) Különbség (%) $c = 100 (a-b)/a$	44,9	43,3	46,2	49,4	52,6	58,0	56,4

Forrás: Statistical Yearbook of China, 1989–1996; China Population Statistics Yearbook, 1993, 1996.

A programoknak az eddig eltelt időszak alatt a tengerparti és a belső régiók közötti gazdasági különbségek további növekedését nem sikerült megakadályozni. Az Országos Népi Gyűlés 1995. évi ülésén Li Peng, Zhu Rong-ji, ill. Li Lan-qing kihangsúlyozta, hogy a központi kormányzat politikája a 9. ötéves tervidőszak (1996–2000) alatt a belső régiók, valamint a kisebbségi térségek fejlesztését fogja támogatni. Minde mellett Li Lan-qing elismerte azt is, hogy az állam nem lesz képes teljesen megszüntetni ezeket a regionális egyenlőtlenségeket, ill. sürgette mind a központi, mind a helyi vezetőket, hogy minél előbb találjanak olyan megoldást, amely megakadályozza a még nagyobb különbségek kialakulását. A regionális egyenlőtlenségek kérdése azonban minden bizonnyal a jövőben is előkelő helyen marad Kína politikai napirendjén.

A kínai jövő kérdőjelei

A 21. sz-i Kína egyik legnagyobb problémája az ország területén túl az egész világot is érintő egyre nagyobb mértékű környezetszennyezés mellett a növekvő regionális egyenlőtlenségek csökkentésének módja, amely az említett adatok tükrében egyre nehezebb feladatnak bizonyul. A különbségek növekedése számos feszültség kialakulásához vezethet, amelyek közül a politikai és gazdasági regionalizmus az egyik legfenyegetőbb, s ez utóbbi az egységes kínai piac létrejöttét és működését is alááshatja. A 70-es évek végétől végrehajtott decentralizáció a tartományok nagyfokú önállóságához vezetett, a fejlettebb tartományok ma már nem csak tiltakoznak, hanem megnövekedett erejükre támaszkodva képesek sikeres alkuk kikényszerítésére a központtól. A központ és a tartományok közötti hatalommegosztás jogi szabályozása ugyanis alig létezik, mindez inkább az erőviszonyok alakulásától függ, bár ma még a központé a domináns pozíció (JORDÁN GY. 1998b).

A Ny-i, leszakadó országrész felzárkóztatása érdekében egyre több erőfeszítésre van szükség, hiszen ha nem érnek el sikereket, akkor az itt élő nemzetiségek (tibetiek, ujgurok) elszakadási törekvései erősödhetnek. Csiang Cö-min pártfőtitkár szerint „ha megengedjük a nemzetiségek, valamint a régiók polarizálódását, akkor a központi kormányzat, ill. a tartományok között olyan konfliktusok alakulhatnak ki, amelyek káoszhoz vezethetnek” (YANG, D. L.–WIE, H. 1996).

A legerősebb szeparatizmussal Xinjiang és Tibet területén találkozhatunk, amelyek területén a kisebbséget alkotó han nemzetiségtől való elszakadási törekvések gyakran felerősödnek, ám nem teljesen elképzelhetetlen a dél-kínai országrész önállósodása sem (ERONEN, J. 1998). Hongkong 1997. évi csatlakozása óta a D-i tartományok fokozatosan erősödő gazdasági integrálódása megy végbe, amelynek kialakulásában a

nyelvi egység (kantoni nyelvjárás) is fontos szerepet játszott. Az azonban, hogy az ország gazdasági, etnikai, nyelvi okokra visszavezethető szétszakadása bekövetkezik-e, a szakértők véleménye szerint elsősorban a központ politikai döntéseitől függ, amelyeket viszont előre megjósolni nem lehet. Különböző tanulmányok szerint az ország szétszakadását jósoló scénáriók megvalósulásának esélye egyre kisebb, hiszen a kínai vezetés egy amerikaihoz hasonló föderatív államszervezet kialakításának lehetőségén gondolkodik. A kidolgozott jogi keretek között működő föderatív berendezkedés az ország számos problémájára – többek között a nemzetiségek erősödő szeparatizmusára – is megoldást jelentene (JORDÁN GY. 1998sb; ALMÁSI M. 1994), megvalósulása azonban egy ma még a Ny-i demokráciáktól igen távol álló Kínában sokak számára nehezen elképzelhető.

A problémák ellenére Kína jövőjét érintően sokan igen optimisták; a gazdasági mutatók országos értékei alapján feltételezhetjük, hogy kb. 2010 táján a világ népei egy kínai szuperhatalom kialakulásának lehetnek tanúi, s egyes visszafogottabb prognózisok szerint is Kína a gazdaság összteljesítményét tekintve 2010 táján előbb Japánt, majd 2020 után az Egyesült Államokat is utoléri (TÁLAS B. 1998).

Véleményem szerint Kína már ma is jelentős világ gazdasági súlya a jövőben tovább növekszik, s Kelet-Ázsia olyan „nagy sárkányává” válik, amely nem csak környezete, de az egész világ gazdasági, politikai és kulturális életében az egyik kimagasló központ szerepét fogja játszani.

IRODALOM

- ADAM, J. 1996. Kína átalakulási stratégiájának tanulságai. – *Külgazdaság*, pp. 89–101.
- ALMÁSI M. 1994. A Kína-szindróma. – *Európai Szemle*, pp. 67–74.
- ERONEN, J. 1998. A geopolitical approach to China's future as an empire. – *TESG* 89, pp. 4–14.
- GAÁL G.–XU, J. J. 1995. Kína kereskedelme 1993/94-ben. – *Külgazdaság*, pp. 37–44.
- JORDÁN GY. 1995. Külföldi befektetések Kínában. – *Társadalmi Szemle*, pp. 37–45.
- JORDÁN GY. 1998a. A város és a vidék közötti szakadék és a belső migráció Kínában. – *Statisztikai Szemle*, pp. 407–417.
- JORDÁN GY. 1998b. Peking és a tartományok. – *Társadalmi Szemle*, pp. 77–87.
- LÓHN A. 1997. Kína. A nyitási politika regionális vonatkozásai. – *ELTE Regionális Földrajzi Tanulmányok*, pp. 53.
- MA, J. C.–WEI, J. 1997. Determinants of state investment in China, 1953–1990. – *TESG* 88, pp. 211–225.
- New Star Publishers 1996. China. 125 p.
- New Star Publishers 1993. China's Free Trade Zones. 26 p.
- New Star Publishers 1992. Foreign-invested enterprises. 20 p.
- New Star Publishers 1994. The development and opening up of the Yangtse River. 37 p.
- PROBÁLD F. 1998. A regionális fejlődés dilemmái Kínában – Kézirat, közlés alatt.
- TÁLAS B. 1995a. Kína alkalmazkodása a világ gazdaság változásaihoz. – *Budapest Bank Tanulmányok* 20, 29 p.
- TÁLAS B. 1995b. Kína nemzetközi gazdasági kapcsolatai a 90-es években. – *Külgazdaság*, pp. 54–62.
- TÁLAS B. 1998. Kína és Oroszország. – *HVG* 20. 48. szám, pp. 9–12.
- YANG, D. L.–WEI, H. 1996. Rural enterprise development and regional policy in China. – *Asian Perspective*, pp. 71–94.

THE IMPACT OF THE ECONOMIC REFORMS ON THE REGIONAL DEVELOPMENT IN CHINA

by *A. Lóhn*

S u m m a r y

The accelerating economic development of China has been a result of the policy of openness and reforms since 1979 when a gradual removal of the command economy and the involvement of foreign capital started. To attract foreign capital a series of measures have been taken. Special economic zones were established, open cities appeared along the seacoast, and within these territories zones of economic and technological development and free trade areas were created. Subsequently the policy of openness extended over the inner parts of the PR of China and several towns along the border and all of the capitals of the provinces have been declared open since 1992.

These zones have offered privileges for foreign investors and they were successful to attract the latter because more than 120 thousand ventures with foreign share operated in the PR of China by 1995, thus becoming the largest target of foreign capital among the developing countries of the world.

Along with the economic achievements China however faces several problems; of them a most serious one is the emerging absence of regional economic equilibrium that might affect the future of the whole world. Since the proclamation of the PR of China various central and regional projects were launched to eliminate these disparities or at least to diminish them but the effect has been meagre so far.

Regional problems of this vast country might perhaps be solved through its federalisation. Will the future bring the realisation of this idea or the disintegration of the state into two, three or more parts is a question hard to be answered.

Translated by L. BASSA

A Földtudományi Kutatóközpont bemutatkozása az Akadémián

Az akadémiai kutatóhálózat konszolidációja eredményeként 1998. jan. 1-jével megkezdte tudományos működését az MTA Földtudományi Kutatóközpont (FKK), amely két önálló jogi személyiségű kutatóintézetből – a soproni Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetből (GGKI), a Földrajztudományi Kutatóintézetből (FKI) –, valamint az MTA Geokémiai Kutatólaboratóriumából (GKL) jött létre a földtudományi kutatások jobb összehangolása és hatékonyabbá tétele céljából.

Az MTA által alapított, újonnan megszervezett tudományos műhelyben folyó sokrétű munka bemutatására az MTA Földtudományok Osztálya és a Kutatóközpont vezetősége 1998. febr. 18-án tudományos ülést szervezett az Akadémián. A nagyszámú hallgatóságot vonzó tanácskozáson PANTÓ György akadémikusnak, az FKK főigazgatójának, egyben az ülés elnökének megnyitója után a fenti intézetek és a Kutatólaboratórium vezető munkatársai az alábbi témákban tartottak előadást:

- A Pannon geoid és földtudományi értelmezése (PAPP Gábor, GGKI);
- A globális klímaváltozás természetföldrajzi következményei (KERTÉSZ Ádám, FKI);
- A Kárpát-medence etnikai konfliktusainak földrajzi háttere (KOC SIS Károly, FKI);
- A nagyberuházások és a veszélyes hulladékok telephely-kiválasztásának földrajzi feltételrendszere (SCHWEITZER Ferenc és TINER Tibor, FKI);
- Módszertani fejlesztések a kisfokú metamorfózis területén (ÁRKAI Péter, GKL);
- Az légköri aeroszol kémiai összetételének vizsgálata (GELENC SÉR András, LECSO).

Az előadó megbetegedése miatt sajnálatos módon elmaradt WÉBER Zoltán (GGKI): Tomografikus módszerek alkalmazása a szeizmológiában c. előadása, ám az így felszabaduló idő jól hasznosult, mivel a hallgatóság soraiból számos kérdést tettek fel az előadóknak a felvázolt témákkal, ill. azok egyes részleteivel kapcsolatban.

A számos jól szerkesztett ábra- és térképanyaggal, továbbá vetített képekkel gazdagított előadások komoly sikert arattak a szakmai közönség előtt. A tudományos napot bezáró elnöki zárszóban PANTÓ akadémikus megköszönte a részvételt, és kifejezte reményét, hogy sikerült ízelítőt adni az új intézmény által művelt tudományos diszciplínákról.

A Földtudományi Kutatóközpont azt szeretné, ha minden évben sor kerülhetne egy ilyen típusú, lényegretörő, és a legfrissebb tudományos eredményeket a laikusok számára is érthető formában összegző beszámoló ülésre az Akadémián – fejezte be záróbeszédét a főigazgató.

TINER TIBOR

A lakótelepek eltérő sajátosságai Németország keleti és nyugati tartományaiban

EGEDY TAMÁS¹

Bevezetés

A II. világháború okozta pusztítások és kényszerű vándorlások, majd az ezt követő baby-boom következtében Európa sok államában óriási lakáshiány alakult ki. Az iparszerű, előre gyártott elemekből történő építkezés látszólag kiutat jelentett ebből a kilátástalan helyzetből, s kontinensünk sok országában – nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is – nagy számban épültek lakótelepi lakások. E „falanszterek” százezrek számára nyújtottak a korábbiakhoz képest jobb lakáskörülményeket és lakókörnyezetet. A kezdeti sikerek után azonban egyre inkább előtérbe kerültek az építészeti, társadalmi, lakásgazdálkodási, lakáspolitikai és egyéb problémák. A lakótelepek fejlődésére természetesen az eltérő politikai-gazdasági rendszerek is rányomták bélyegüket.

E kérdéskör felvetését és vizsgálatát különösen érdekessé teszi Németország példája, hiszen a rendszerváltozás óta az egymástól sokban különböző keleti és nyugati típusú lakótelepek ma már egy és ugyanazon ország határain belül találhatók meg. Az alábbiakban a régi és új tartományok lakótelepeinek néhány tipikus különbségére szeretnénk rávilágítani.

A lakótelep fogalma Németországban

A Német Szövetségi Köztársaságban olyan lakónegyedeket sorolhatunk a lakótelepek közé, amelyek megfelelnek az alábbi kritériumoknak:

a) *A II. világháború után, túlnyomórészt az 1960-as és 1970-es években a szocialista lakókomplexum (Sozialistisches Wohnkomplex) egységes koncepciója szerint épült.* Lakótelepek természetesen nem kizárólag ebben a két évtizedben épültek. A kiétel inkább lakásgazdálkodási érdekek érvényesítésére vezethető vissza, ugyanis éppen e két évtized lakásállományára koncentrálódnak a lakásgazdálkodásban tapasztalható problémák. E kritérium szükségességét sok szakember kétségbe vonja.

b) *A lakások száma a lakótelepen meghaladja a 2500-at.* Legtöbb kérdést a lakótelepek nagyságának meghatározása, a lakásszám alsó határának a megállapítása veti fel. A különböző tanulmányokban más-más alsó határral találkozhatunk: az első Városépítészeti Jelentésben, amelyben szövetségi szinten felmérték a lakásállományt, a lakótelepek alsó határát 500 lakásnál állapították meg, míg Hamburg épület- és lakásállományának felmérése során az 1000 lakásos alsó határt alkalmazták. Amennyiben a lakásszámot túl alacsonyan húzzuk meg, mintavételi hiányosságok és információvesztés

¹ MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 1062 Budapest, Andrássy u. 62.

léphetnek fel a felmérés során, hiszen a térbeli lehatároláskor akár egyetlen ház felvétele, ill. annak elmulasztása is dönthet a „lakótelep” kategóriáról. Az öt újonnan csatlakozott tartomány és Kelet-Berlin első felmérésénél már 2500 lakásban állapították meg a lakótelepi kategória alsó határát.

c) *Homogén jellegénél és több- vagy sokemeletes épületeinél fogva környezetétől egyértelműen lehatárolható.* A lakótelepek építését általában hosszú tervezési és kivitelezési idő jellemzi, így homogén jellegük ellenére – ami gyakran áll a kritika középpontjában – általában mégis heterogén megjelenésűek, vagyis egyértelműen felismerhetők az egyes építési korszakok.

d) *Rendszerint a város szélén fekszik (kisebb méretben azonban a belvárosban is előfordulhat utólagos beépítés következtében).*

e) *A komplex lakásépítési program keretében épült fel, túlnyomórészt bérlakásokból áll.* A fenti kiegészítések is mutatják, hogy jelenleg nincs egységes definíció a lakótelepekre. További problémaként jelentkezik, hogy a német szaknyelvben a lakótelepekre egymással párhuzamosan több fogalom is használatban van (pl. Großwohnanlage, Großsiedlung, Neubaugebiet, Neubausiedlung), amelyek értelmezése az adott szakmától függően többféleképpen, egymástól eltérően is alakulhat.

A lakótelepek regionális megoszlása

A lakótelepek számát, méretét, lakásállományát és lakónépességét tekintve Németország nyugati és keleti része között jelentős regionális különbségek fedezhetők fel.

A Német Szövetségi Köztársaságban a 2500 lakásosnál nagyobb lakótelepek száma jelenleg meghaladja a 250-et, az itt található lakásoké pedig az 1,6 milliót, megoszlásuk a nyugati és keleti tartományok között azonban aránytalan (1. táblázat).

1. táblázat. A nyugati és keleti tartományok lakótelepeinek néhány összehasonlító adata

Lakótelep nagysága	Nyugatnémet lakótelepek			Keletnémet lakótelepek		
	Száma, db	Lakások száma, db	Lakónépesség aránya,* %	Száma, db	Lakások száma, db	Lakónépesség aránya,* %
10 000 lakás <	9	122 900	0,4	28	611 600	12
5 000 lakás <	25	235 900	0,8	71	903 400	18
2 500 lakás <	110	516 900	1,7	156	1 198 700	23

Forrás: Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung 1997

* FUHRICH, M.–MANNERT, H. 1994 alapján

Az 1000 lakásosnál nagyobb telepeket is figyelembe véve az országban valamivel több, mint 2,3 millió lakás található lakótelepeken, ami a lakásállomány körülbelül 7%-át teszi ki. E lakások nagyobb része a keleti tartományokban található – 1,5

millió lakás (az ottani lakásállomány kb. 22%-a) – , a nyugati tartományok esetében arányuk mindössze 3%.

A lakásszámokat megvizsgálva jelentős „méretbeli” eltéréseket fedezhetünk fel a két országgrész lakótelepei között. Míg Nyugaton a kis- és közepes lakótelepek vannak túlsúlyban, a keleti tartományokban igazi lakótelepmonstrumok is megtalálhatók, szerepük a lakásállományt tekintve jelentős (2. táblázat). E telepek közül mindössze 9 van a régi tartományokban, s ellentétben az ország keleti részével – ahol minden 8. –, itt csak minden 250. ember éli életét óriás-lakótelepeken.

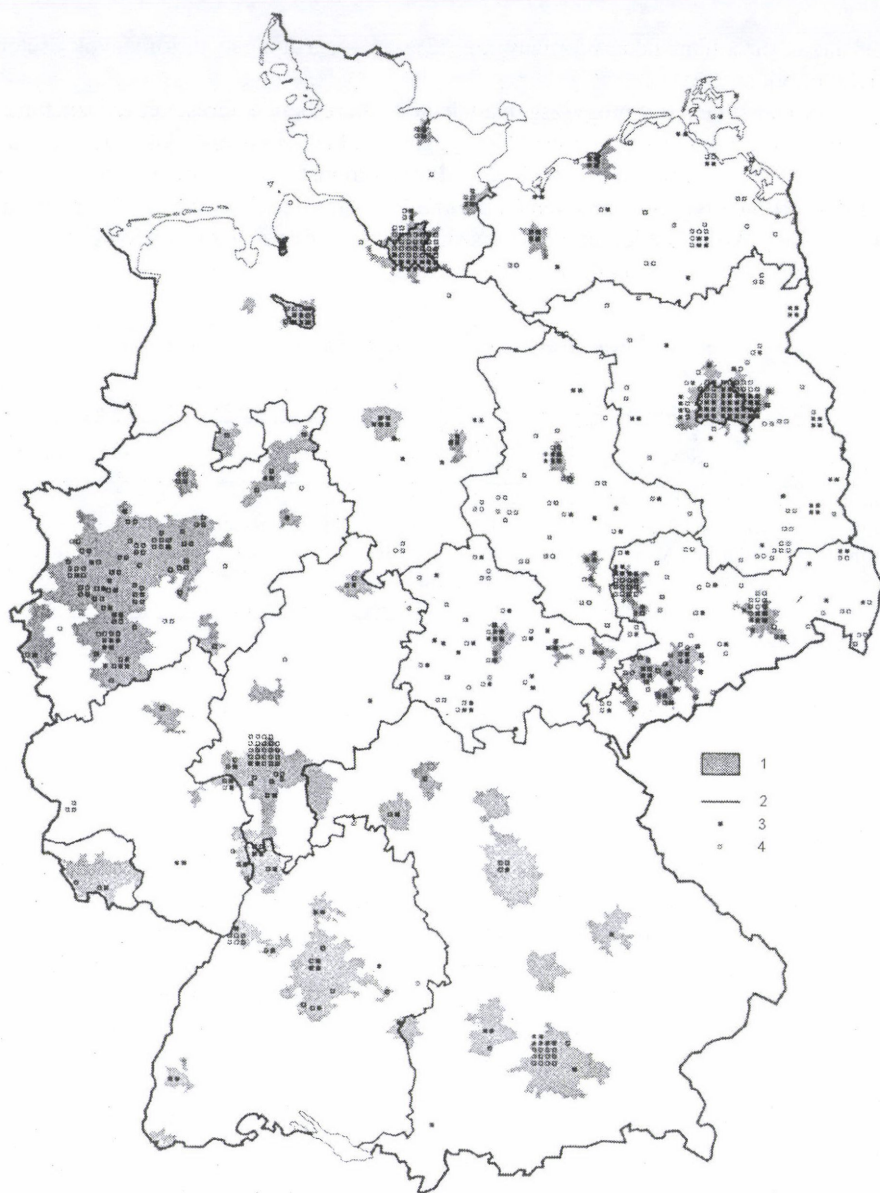
2. táblázat A nyugati és keleti tartományok öt legnagyobb lakótelepe

Város	Nyugatnémet lakótelepek		Város	Keletnémet lakótelepek	
	Név	Lakások száma		Név	Lakások száma
München	Neu-Perlach	20 100	Berlin	Marzahn	58 200
Berlin	Gropiusstadt	18 600	Berlin	Hellersdorf	42 200
Berlin	Märkisches Viertel	16 900	Halle	Neustadt	40 600
Nürnberg	Langwasser	13 000	Rostock	Nord-West	39 400
Berlin	Falkenhagener Feld	11 600	Leipzig	Grünau	38 500

Forrás: FUHRICH, M.–MANNERT, H. 1994 alapján

Nemcsak a lakások száma, hanem a lakások mérete is eltéréseket mutat: 1990-ben az egy főre eső lakásterület a keleti tartományokban (Kelet-Berlinnel együtt) 28 m² volt, a régi tartományokban ezzel szemben 34 m². A keleti lakótelepeken az egy főre jutó lakásterület lényegesen elmarad nemcsak a nyugati országgrész, hanem a többi keleti ország átlagértékétől is. Mivel a lakások átlagos nagysága is viszonylag kicsi (54–58 m²), értelemszerűen nagy igény jelentkezett a szociális és kulturális infrastruktúra iránt. A nyugati és keleti országgrész közötti kiegyenlítődésre ezen a téren is egy darabig még várni kell (BLANKENFELD, B.–LINDNER, M.–WEEBER, R. 1994).

További számottevő különbségek fedezhetők fel a lakótelepek területi elhelyezkedésében és megoszlásában. Mintegy 50%-uk mindössze öt tartományban található (Szászország, Berlin, Brandenburg, Thüringia, Mecklenburg–Elő-pomeránia), ami ugyancsak a lakótelepek keleti tartományokban játszott nagy szerepére utal. A régi tartományokban lakótelepekkel szinte kizárólag csak a jelentősebb népességkoncentrációjú területeken, nagyvárosokban találkozhatunk, ezeken belül is térbelileg koncentrációval. Ezzel szemben a keleti részen a lakótelepek eloszlása sokkal egyenletesebb, megtalálhatók a kevésbé sűrűn lakott kis- és középvárosokban, sőt falusi régiókban is (1. ábra, 1. kép).

1. ábra. Az 1000 lakásnál nagyobb lakótelepek Németországban. 1 = népességkoncentráció; 2 = tartományi határ; 3 = 2500 lakásnál nagyobb lakótelep; 4 = 1000–2500 lakásos lakótelep

Housing estates in Germany with more than 1000 flats. 1 = concentration of population; 2 = regional boundary; 3 = housing estates with more than 2500 flats; 4 = housing estates with 1000–2500 flats

Forrás/Source: Dokumentation der Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung

felépített lakótelepekre mindenekelőtt fiatal, kisgyerekes családok költöztek be, a 14–20 éves korosztály és az idősek alulreprezentáltak voltak. Tipikus korstruktúra görbájükön két csúcs található: egy a fiatal szülők generációjánál (30–40 év), egy pedig a szülők gyerekeinél (0–10 év). Az itt lakók kor szerinti megoszlása természetesen összefügg a lakótelep korával is, hiszen minél régebben épült, annál inkább eltolódnak a fent említett csúcsok az idősebb korosztályok irányába. További különbségként említhető a telepek lakónépességének csökkenése is, ami Keleten sokkal erősebben jut kifejezésre, mint Nyugaton s különösen az 1990-es évek eleje óta jelentős. Ehhez nemcsak az elvándorlás, hanem a születési arányszámok drasztikus visszaesése is hozzájárult (BLANKENFELD, B.–LINDNER, M.–WEEBER, R. 1994).

A képzési és foglalkozási szerkezetet összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a mutatók a keletnémet lakótelepeken sokkal kiegyenlítettebbek, közelítenek az össznépessegre jellemző átlagértékekhez, míg Nyugaton – a szociális lakások magasabb aránya miatt – alacsonyabb jövedelmű és képzettségű rétegek élnek lakótelepi lakásokban. Ezzel függ össze az is, hogy a külföldiek átlagosnál magasabb aránya főként csak a nyugati lakótelepeken figyelhető meg. A keleti országrész helyzete egyrészt a szocialista lakáspolitikai „adományozó” jellegére, a jövedelmi és életszínvonalbeli különbségek megszüntetését célzó állami politikára, másrészt egyéb vonzó lakáslehetőségek hiányára vezethető vissza. Az elmúlt években megindult és ma is tartó szociális differenciálódás következtében a keleti lakótelepeken számolni kell a tehetősebb rétegek elköltöztetésével a jobb lakáslehetőséget és lakókörnyezetet kínáló területekre.

1. kép. Tipikus keletnémet lakótelep Halle-Neustadtban

A typical housing estate at Halle-Neustadt

Az eltérő társadalmi és gazdasági rendszer okozta különbségek az épített környezetben

A II. világháborút követő demográfiai folyamatok Európa sok államában számottevően megnövelték a lakás iránti keresletet, ami gyakran vezetett lakótelepek, alvóvárosok felépítéséhez. A gazdasági növekedés szempontjából a tömeges lakásépítés fontos feltétellé vált. Egész Németországban óriási lakáshiány mutatkozott a háborús pusztítások és a jelentős menekültáradat következtében. Csak új lakótelepek felépítésével sikerülhetett minőségi és mennyiségi értelemben a társadalmi igényeknek megfelelni. Az új lakótelepek a „modern lakás” korábbi vágyálmát testesítették meg és váltották valóra, komfortosságuk pedig az elért jólétet szimbolizálta.

A nyugati tartományokban a szociális lakásépítés alapjait az első, ill. 1956-tól a második lakásépítési törvény rakta le. Keleten ugyanakkor a tömeges lakásépítést tervelőírások szabályozták, ill. a párthatalom lakásépítési programjaiban voltak – legalábbis politikailag – meghatározva. Míg azonban Nyugaton a szociális lakásépítés keretében átadott lakások száma a német egyesítés előtti két évtizedben erősen csökkent, az NDK vezetése a lakáskérdés 1990-ig történő megoldását tűzte ki célul.

Alapvető különbségek mutatkoztak a két német állam lakásépítési projektjeinek kivitelezésében is. Az NDK-ban a „Komplex irányelvek a lakótelepek városépítészeti tervezéséhez és kialakításához” c. szabályzatban voltak lefektetve a kötelező érvényű útmutatások, Nyugaton viszont számos technikai, gazdasági és szociális keretfeltétel eredőjeként helyileg nagyon különböző lakás- és lakóteleptípusok jöttek létre (FUHRICH, M.–MANNERT, H. 1994).

A háború utáni első évekre a városépítészetben a „tagolt, laza szerkezetű város” irányelvnek követése volt jellemző. Csak az 1960-as években jelent meg az „urbanizáció a népsűrűség növelése által” vezérelv, ami nemcsak a nyugati, hanem a keleti országrész lakótelepeinek a képét is döntően meghatározta. A lakótelepek alakjára és nagyságára vonatkozó koncepció változása a nemzetközi városépítészet iránymutatásait követte, ezzel magyarázható többek között a nyugati és keleti lakótelepek képének hasonlatossága is. A városépítészeti irányelvek, alapvető elképzelések az „újszerű és modern lakásról” messzemenően függetlenek voltak a politikai és gazdasági hovatartozástól. Jelentős különbségek elsősorban a tervezésben, a lakások alaprajzában, felépítésében és felszereltségében fedezhetők fel.

A nyugati lakótelepek tervezése és építése a beruházók, kivitelezők, tervezők, építésszek és nem utolsó sorban a helyi döntéshozók közös akaratának a megnyilvánulása (pl. a központi juttatásokon keresztül a tartományok az építési hely kérdésebe, az építési szabványok és lakbérek alakításába szólhattak bele, a lakótelepek tervezését a helyi önkormányzati rendeletek és lakossági kontroll befolyásolták). Míg az 1970-es években a tervezési fázisban a lakótelepeken a szükségletek kielégítésére gyakran utólagos hozzáépítéssel emelték a lakássűrűséget, az 1980-as években már csak néhány, többnyire kisebb lakótelepet építettek. Az előrevetített lakásszámokat redukálták, számos lakótelep építése nem fejeződött be, s az egyre erősödő kritika is hozzájárult a lakótelepi építkezések csökkenéséhez.

Az NDK-ban a panelos építkezés vált meghatározóvá. Az iparilag előregyártott nagy panelelemek tervezése és fejlesztése központi kézben volt, a termelés regionális szinten házgyárakban folyt. Alsóbb szinten csak minimális változtatásokra volt lehetőség. Bár az elemeket az évek során továbbfejlesztették, a keleti lakótelepeken egyértelműen felismerhetők a mindenkori épülettípusok. Egységes, az összetévesztésig hasonló megjelenésük egy erősen tipizált termelési mód következménye, holott – gondolva pl. az autógyártásra – előre készített elemekből lehetséges többféle, az igényeknek és ésszerűségnek jobban megfelelő házak és lakások felépítése is. A minőségben tapasztalható hiányosságok ellenére el kell ismerni, hogy az NDK lakáspolitikája a lakásellátási problémákat mennyiségi értelemben jól megoldotta. Jelentős problémákhoz vezetett azonban, hogy míg Nyugaton az 1970-es évek elejétől megindult a belvárosi, idősebb épületállomány felújítása, az NDK lakáspolitikája túlzottan és egyoldalúan ragaszkodott a lakótelepek építéséhez. A belvárosi szanálás, az előregedett épületek pótlása, a foghíjtelkek beépítése szinte kizárólag panelépületek alkalmazására korlátozódott, amelyek sem alakjukban, sem méretükben nem feleltek meg a belvárosi követelményeknek. A városszéli zöldmezős építkezések ugyanakkor sikeresebben járultak hozzá a kötelező normatívák teljesítéséhez, mint a belvárosi, kis területű, hosszadalmasabb felújítás (FUHRICH, M.–MANNERT, H. 1994).

Napjaink problémái Keleten és Nyugaton

Az NDK lakáspolitikai törekvései a keleti blokk országaihoz viszonyítva viszonylag jó lakásellátottsághoz vezettek lakáspolitikájának érvényesítését megvalósítását – csakúgy mint a nyugati országrészben – a kiscsaládos háztartási struktúrára alapozta, szem előtt tartva a lakáskörülményekben tapasztalható különbségek megszüntetését. Ennek megvalósítására kiváló lehetőséget kínált a lakótelep, ahol nagy és viszonylag homogén lakásállomány halmozódott fel. A minőségbeli hiányosságok azonban szembetűnőek. Elsősorban az olyan épületechnikai és építészeti problémákat kell kiemelni, mint pl. a gazdaságtalan energiaellátást, a nem megfelelő építési anyagokat, homlokzati károkat, ill. a túldimenzionált közlekedési felületeket, monoton formákat, továbbá a lakófunkció túlzott dominanciáját. A lakótelepeken még ma is túlságosan a lakófunkció a meghatározó, a hiányzó munkalehetőségek mellett a kiskereskedelmi és szolgáltató egységek hiányát is meg kell említeni. A szociális és kulturális infrastruktúrában mutatkozó hiányosságokhoz gyakran párosul az egyéb szabadidős tevékenységek eltöltését biztosító intézmények hiánya is. A lakással és lakókörnyezettel való elégedettség az új tartományok lakótelepein egyre csökken, ami feltehetőleg a közeljövőben sem fog jelentősen változni.

A vázolt problémák megszüntetésére irányuló lakótelep-felújítási programok sok esetben már meghozták első eredményeiket. Különösen ott voltak sikeresek, ahol a technológiai jellegű munkálatokat a szociális programokkal és a szervezeti-szervezési átalakításokkal párhuzamosan valósították meg. Sok lakótelepen régóta ismertek az építészeti, ellátási és szociális hiányosságok, s mint a tapasztalat is mutatja, nem elég kizárólag technikai jellegű javításokat alkalmazni esetükben, bár – a lakókörnyezet

javításával együtt – mindenképpen ez a legfontosabb feladat. Jelenleg még nagyon kevés vállalkozás vállalja a lakótelepek szisztematikus és tartós továbbfejlesztését, az innovatív projektek ritkán találnak támogatóra, pedig hasonló próbálkozások már mutattak fel sikereket.

Az 1990-es évektől a tartós lakáshiány – elsősorban az agglomerálódó területeken – ismét előtérbe került: szövetségi szinten 2–4 millió hiányzó lakással számolnak. Ennek következtében nemcsak a már meglévő lakótelepekhez történő utólagos hozzáépítés ötlete merült fel ismételten, hanem új telepek építése is. Ezzel párhuzamosan azonban újra megjelentek az aggódo hangok, amelyek szerint a mennyiség megint a minőség rovására fog menni. Számos példa akad azonban arra, hogy a minőség biztosítása alacsonyabb költségek esetén is lehetséges. Azok a kis és közepes lakásépítési projektek nyújthatnak talán kiutat ebből a problémából, amelyek már több városban beindultak a 90-es évtized kezdetén. A körültekintő tervezés, a pályázatok kiírása, a szakmai viták mind-mind hozzájárulhatnak a vállalkozások sikeréhez, s ahhoz, hogy ne ismétlődjenek meg a múlt hibái.

A németországi lakótelepek további fejlődési lehetőségei

Nyugaton a lakók elégedettsége lakótelepeikkel szemben nő, nem szabad azonban elfelejteni, hogy még számos probléma vár megoldásra ezeken a lakótelepeken is. Az idősebb, háború előtti épületállomány elhanyagolása a város más területein napjainkban súlyos problémát jelent a lakótelepek számára is: minél többet fordítanak az öreg épületek felújítására, annál negatívabb következményekkel számolhatunk a lakótelepek piaci pozíciójában. A helyi lakáspiacon egyre nő a régi, felújított épületállomány és a lakótelepek közötti konkurencia, sőt ez utóbbiak között is megindult a „küzdelem” a lakókért. A lakásgazdálkodásban már ma megfigyelhető az a tendencia, hogy a bérbe adók törekednek a jobb anyagi kondíciókkal rendelkező háztartások megnyerésére, míg a valamilyen szempontból problémásnak tekintett lakáskereső csak kiutalással kaphatnak lakást. Az ilyen lakáspolitikában viszont fennáll a veszély, hogy egyes lakótelepek a gettósodás irányába fejlődnek tovább. A szociális problémák további elszaporodása ezeken a nem éppen vonzó lakótelepeken folyamatos felújítással előzhető meg. Különösen olyan intézkedések tűnnek sikeresnek, ahol maguk a lakók is aktívan részt vesznek a végrehajtásban. Eddigi tapasztalatok szerint viszont akkor lehet igazán aktivizálni a helyi közösség tagjait, ha a lakókörnyezet feljavítására tett lépések eredménye a mindennapi életben közvetlenül is érezhető.

A szociális egyensúly a keleti lakótelepeken egyaránt magában hordozza a továbbfejlődés lehetőségét, ugyanakkor az eddigi struktúrák felbomlásának veszélyét is. A szociális viszonyok következtében az építészeti problémák eddig nem párosultak szociális nehézségekkel. Mindez egyértelművé tette, hogy a lakótelepek sikeressége nagyban függ majd attól is, hogy mennyire sikerül az építészeti, épülettechnikai felújításokat szociális intézkedésekkel összekapcsolni alkalmazni (Großsiedlungsbericht, 1994). Ehhez elkerülhetetlen a lakótelepek image-ének javítása, vagyis tudatosítani kell az emberekben, hogy a lakótelepi életnek igenis vannak előnyei. A pozitív irányú válto-

zásban fontos szerep jut az endogén potenciálok kihasználásának is, ez azonban egyedül kevés, a lakótelepeket gazdasági és szociális értelemben is integrálni kell a városhoz.

A fentiek alapján a lakótelepek fejlődése több irányba is történhet:

A lakótelepeknek sikerül megtartani viszonylag jó pozíciójukat a piacon, amihez a pozitív gazdasági fejlődés és a szociális kérdések megoldása alapvetően hozzájárul. Megvalósulnak a régóta ígért felújítási munkálatok, új lakásformák jelennek meg, a lakókörnyezet javul, a parkolási gondok megoldódnak, a zöldterületek kérdésköre megnyugtatóan rendeződik. Az intézkedések következtében e lakótelepeket sikerül integrálni a városhoz, s ezáltal az alsó középosztály számára megfizethető lakásokat és megfelelő lakókörnyezetet biztosítani (SEGGERN, H. 1986).

A másik fejlődési alternatíva a gazdaság recesszióját, gyenge teljesítőképességét vetíti előre, ami a munkanélküliek számának drasztikus emelkedésével jár együtt. Az érintettek együttműködésének hiánya és az elhúzódó viták következtében a lakótelepek helyzete romlik. A kezdeti felújítások nem hozzák meg a várt eredményeket, a közterületek minősége romlik, a közlekedési és parkolási problémák folyamatos konfliktusokhoz vezetnek. A lakótelepeket nem sikerül bekapcsolni a város vérkeringésébe, előbb vagy utóbb a visszafejlődés jelei mutatkoznak. Egyes lakótelepeken a szociálisan hátrányos helyzetű rétegek, bevándorlók, külföldi vendégmunkások letelepedése rontja a helyzetet (HÄÜBERMANN, H. 1996).

IRODALOM

- BLANKENFELD, B.–LINDNER, M.–WEEBER, R. 1994. Quartiersbezogene soziale und kulturelle Einrichtungen in den großen Neubaugebieten der neuen Bundesländer. – In: Informationen zur Raumentwicklung, Heft 9. pp. 619–628.
- FUHRICH, M.–MANNERT, H. 1994. Großwohnsiedlungen–Gestern, Heute, Morgen. – In: Informationen zur Raumentwicklung, Heft 9. pp. 567–585.
- Großsiedlungsbericht 1994. Drucksache 12/8406. – Deutscher Bundestag 12. Wahlperiode. 172 p.
- Großwohnsiedlungen – Dokumentation der Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung, Stand 1. Oktober 1997.
- HÄÜBERMANN, H. 1996. Die Großsiedlungen. – In: Strubelt-Genosko-Bertram-Friedrichs-Gans-Häüßermann-Herlyn-Sahner: Städte und Regionen – Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Leske+Budrich, Opladen, pp. 307–310.
- SEGGERN, H. 1986. Probleme und Strategien für die Weiterentwicklung von Großsiedlungen: Welche Zukünfte sind denkbar? – In: SRL-Informationen 20, Themenheft Nachbesserung von Großsiedlungen der 60er und 70er Jahre, pp. 7–27.

DIFFERENCES BETWEEN HOUSING ESTATES IN THE EASTERN AND WESTERN PARTS OF GERMANY

by *T. Egedy*

S u m m a r y

Housing estates are eminent in the housing stock of Germany and they are to play an important part in the future. At the same time their significance vary with regions: in the eastern part of the country (former GDR) each fourth inhabitant lives in housing estates, in the western *Länder* only each sixtieth does.

The form of appearance of housing estates might be different. In western countries the debates about them have been restricted to some spectacular episodes although the status of these estates ranges from the most popular to socially disadvantageous ones, the latter being prone to ghetto formation.

In the former FRG maintenance and modernisation has been carried on for a long time. The differences between the western and eastern housing estates, with regard to the circumstances of development, planning, construction and current state, composition of population and their further prospect make it understandable that the experience accumulated during the rehabilitation of the west German housing estates can be applied for the buildings made of prefabricated elements in the eastern *Länder* with great reservations only.

The social composition of the inhabitants, the change of rental prices, and the policy of housing management make a decisive impact on the image of the given housing estate and on the acceptance of the latter by those living in these quarters, i.e. how much they regard estates their home. These conditions might exert a fundamental influence on trends of further development of housing estates in Germany.

Translated by L. BASSA

IRODALOM

Földrajzi Értesítő XLVIII. évf. 1999. 1–2. füzet, pp. 227–229.

Forman, R. T. T.: Land Mosaics – The ecology of landscapes and regions – Cambridge University Press 1995, 632 p.

Farina, A.: Principles and Methods in Landscape Ecology – Chapman and Hall 1998, 235 p.

Az utóbbi években két nagyszerű munkával bővült az egyébként is látványosan gyarapodó tájökológiai szakirodalom. A szerzők a szűkebb szakterület jól ismert egyéniségei. R. T. T. FORMAN a szakmatörténet neves tagja, hiszen 1986-tól ő volt a vezetője a világ első tájökológiai tanszékének a Harvard Egyetemen, ezen kívül ellátta a tájökológusok legrangosabb szervezetének, a Nemzetközi Tájökológiai Társulásnak (IALE) alelnöki teendőit is (1984–88 között). A. FARINA ugyanennek a szervezetnek titkáráként tett szert széles szakmai ismertségre. Zoológus a padovai, 1995-től a parmai egyetem Tájökológiai tanszékén, ill. egy északolasz kisváros, az Appenninek lábánál lévő Aulla Természettöréneti Múzeumán belül létesített „Tájökológiai Laboratórium” vezetője.

A kifejezetten tájökológiai szakkönyvnek tekinthető művek sorát 1984-ben a Z. NAVEH – A. LIEBERMAN szerzőpáros munkája nyitotta meg (*Landscape Ecology*), amelyet követett az ugyan-csak Tájökológia címet viselő kötet, R. T. T. FORMAN és M. GORDON műve. 1995-ben szakma „nagy öregje”, I. S. ZONNEVELD is publikált egy Tájökológiai kötet. Annakidején igen jó visszhangot váltott ki az 1990-ben megjelent *Changing Landscapes: An Ecological Perspective* c. tanulmány-kötet is (szerkesztők: ZONNEVELD és FORMAN).

Ebbe a sorba illeszkedik FORMAN vaskos könyve, amely lényegében a földrajzi tér tájökológiai szerkezetével foglalkozik. Az öt fő fejezetcím: Táj és régió, Tájökológiai foltok (patch), Tájökológiai folyosók (corridors), Tájökológiai mozaikok és folyamatok, valamint Változó mozaikok – szerint a teljességre törekvő áttekintés vezérfonala a bennünket körülvevő földfelszín geográfiai, területi mintázata, ennek természetes és ember által kialakított változatossága. A rendkívül gazdag tényanyagot felsorakoztató fejezetekben sor is kerül mindenféle földfelszíni mintázattípusra, az erdőtüzek-től az olajvezetékekig, az erózió kialakította különbségektől a talajvíz eltérő mélysége miatt létrejövő eltérések tájökológiai konzekvenciáikig. Ma nincs még egy olyan szakkönyv, amely részletesebben foglalkozna a területi foltokkal, az ezeket összekapcsoló tájelemekkel, az egyes ökotopokat elválasztó ökológiai gáttalakkal, amelyek légi-, vagy űrfelvételeken, nap, mint nap élénk kerülnek. Úgy gondolom, hogy a könyvnek az a legfőbb érdeme, hogy elolvasása után a tarka foltok megtelnek ökológiai tartalommal, nem lesz olyan elvont fogalom az ökoszisztémában lezajló anyag- energia- és információ-áramlás. A könyv számtalan példája alapján „lesz szemünk” felismerni a bonyolult ökológiai folyamatok területi megjelenését, az ökológiai jelenségek vizuálisan érzékelhető területi különbségekben megnyilvánuló leképeződését. A területi mintázatok elemzése közben természetesen sorra kerül a tájökológia számos sokat vitatott témaköre, a stabilitástól a peremhatáson (edge effect) keresztül a teherbíró képességig (carrying capacity). A tájak állandóságáról írt fejezetben filozófiai mélységű gondolatnak is beillik a következő mondat: „Álmodhatunk a tájak állandóságáról, stabilitásról, akkor is a változás a körülöttünk lévő világ alaptörvénye, s ez a kulcs annak megértéséhez is.”

Igen terjedelmes – 140 oldalas – fejezet foglalkozik a még ma is sok tekintetben vitatott szerepkörű tájökológiai folyosókkal. Az elképzelhető legváltozatosabb eredetű, jellegű, méretű felépítésű,

természetes és mesterséges tájökológiai folyosó példáit felsorakoztatva meggyőző képet kapunk a szóban forgó tájelemek élőhely (habitat), migrációt vezető (conduit), szűrő (filter), anyagforrás (source) és anyagelnyelő (sink) funkciójáról. A fenti hatások elemzésekor kitűnik az a tájökológiára általában is jellemző törekvés, hogy állításait minél több mérhető, objektív adattal támassza alá. A tájökológiai foltok alakja és ökológiai tulajdonságai között, pl. fraktál-geometriai összefüggéseket állapít meg, az erdősáv-korridorok szűrőhatását pl. a Reynolds-számmal, vagyis a viszkozitás, és a porozitás mértékét megadó képletekkel igyekszik bizonyítani. A könyv másik feltűnő erőnye, hogy a néha már öncélú tájmozaik-geometriai példálózások végén mindig találunk gyakorlati, tájlesztítikai, tájalakítási következtetéseket is. Az egyes fejezetek lezárásaként a szerző fontosnak tartja összegezni, hogy az elmondottaknak milyen praktikus tájtervezési tanulságai vannak. Leszögezi pl., hogy a tájökológiai folyosók létrehozását az utóbbi évtizedben a világ számos pontján már-már csodatévő természetvédelmi intézkedésnek tekintik, ami mindenképp túlértékelése ezeknek a tájökológiai formáknak.

A könyv utolsó, „Változó mozaikok” címet viselő fejezete különösen nagy teret szentel az antropogén hatások elemzésének. Az erdőkitermelés, az intenzív mezőgazdasági művelés, az urbanizáció, az elszivatagosodás globális, regionális és lokális következményeit minden erőltetés nélkül össze lehet kapcsolni az ökológiai tájszerkezet radikális megváltozásával. A könyv megelőző 400 oldalát végigtanulmányozva az olvasó már kellően ráhangolódott az emberi-társadalmi tevékenységek lehetséges tájökológiai következményeire, így a szerzőnek néhány példán keresztül szinte már csak jeleznie kell hogy hogyan hat, pl. a sűrű autópálya hálózat az ökológiai egységek feldarabolódására (élőhely-fragmentálódás), az utak hogyan képeznek egyrészt ökológiai folyosót, másrészt erős gátat, stb. A gyakorlatorientáltság jegyében természetesen szóba kerül az is, milyen tájszerkezeti variációnak lenne a legnagyobb ökológiai előnye, milyen tájformálási stratégia volna a legcélravezetőbb környezetünk természeti értékeinek megőrzése szempontjából? FORMAN, – kicsit cáfolva az uniformizálódó amerikai tájmanagementről elterjedt véleményeket – igen határozottan hangsúlyozza, hogy az ökológiai alapon nyugvó tájtervezés ugyan nem tekinthet el a földhasznosítás alapvetően profitszerző céljától, mégis mindent el kell követni annak érdekében, hogy megmaradjon az eredeti táj karaktere, egedisége, mással össze nem téveszthető esztétikai és kulturális jellege.

A könyv gondos didaktikus felépítésén, a nagyobb fejezetek végéhez fűzött szakkifejezés-magyarázatokon érezhető, hogy a szerző gyakorló oktatóként fontosnak tartotta a mondanivaló taníthatóságát.

A tájökológiai oktatása szempontjából, ha lehet, az Almo FARINA által írt könyv még könnyebben felhasználható. A szerző ui. az olvasót nem új elméletekkel akarja megismertetni, hanem az egyre terebélyesedő tájökológiai szakirodalom kiérlelt, vagy vitatott alapkérdéseit igyekszik áttekinteni. Ilyen tisztázó számvetésre igen nagy szükség van, mert a szakterület elérkezett egy tudomány-történeti állomáshoz, amikor egy belső differenciálódás eredményeképp egyre markánsabban két irányzat kezd elkülönülni. Az európai tájökológiai iskolák nagyobb hangsúlyt fektetnek a tájfejlődés, a tájmanagement és a tájrehabilitáció vizsgálatára. Észak-Amerikában a tájökológia sokkal szorosabban kapcsolódik a klasszikus ökológiai elméletekhez, s módszerei is gyakrabban tűnnek laboratóriumi, steril ismeretszerzésnek. (Ennek szerencsés cáfolata a fenti FORMAN-könyv tartalma) A legfontosabb fogalmakat illetően – pl. a tudományterület tárgyát, célját tekintve – persze már egységes véleményre jutott a szakma. Nem kétséges, hogy a tájökológia geográfiai tértudomány, amely azért interdiszciplína, mert legtöbb ökológiai jelenségnek és folyamatnak megvan a maga sajátos térbeli leképeződése, geográfiai lenyomata. A tájökológia egyik legfontosabb sajátossága, hogy azonos súllyal foglalkozik a természetes és az antropogén eredetű ökológiai folyamatokkal, s ha nem is tekintjük általános csodaszernek környezeti problémáink, tájhasznosítási konfliktusaink kezelésére, a térbeli komplexitás hangsúlyozásával lényeges szemléletalkító hatást várunk tőle.

FARINA könyve – címének megfelelően – első fejezeteiben elméleti kérdésekkel foglalkozik, az utolsó 60 oldal pedig módszertani áttekintés. Az elméleti részben a ma uralkodó ökológiai teóriákról kapunk képet – tájszerkezet és hierarchia elmélet, metapopuláció elmélet, perkolációs elmé-

let, forrás-elnyelés (source-sink) elmélet stb. A tájak közötti hierarchikus rendszerrel a geográfiai szakirodalom bőségesen foglalkozott. A metapopulációk – azaz LEVINS szóhasználatával élve a „populációk populációinak” mozgását, változását irányító törvényszerűségek szoros kapcsolatban állnak a tájak térbeli mintázatával, az élőhely-feldarabolódás (fragmentáció) problémájával. A perkolációs elmélet a folyadékok elkeveredését vizsgáló fizikokémiai folyamatokra vezethető vissza, a tájökológia pedig az ökoszisztemekre ható külső hatások rendszerformáló küszöbértékeinek meghatározására adaptálta. Az ún. perkolációs küszöbérték: $pc=0.5928$, pl. nagy szerepet játszik az adventív növénybetelepülések dinamikája során, vagy pl. az erdőtüzek erdei ökoszisztéma-átformáló hatásnak precíz leírásával kapcsolatban.

A könyv egyik fejezetében részletes képet kapunk a tájökológiai rendszereket érő zavaró hatások különféle elméleteiről. Egyértelmű, hogy a rendszerek stabilitását a külső zavaró hatások térbeli és időbeli heterogenitása szabja meg, a zavaró hatások nagysága, tartóssága és gyakorisága. Az is sokoldalúan igazolt tény, hogy a biológiai változatosságot (diverzitást) leginkább a gyakran ismétlődő, de csak mérsékelt erejű zavaró hatások növelik legjobban, amely egybecseng az ún. „Közepes Környezeti Zavarok” elméletével.

FARINA könyve is nagy teret szentel a FORMAN könyvéből már alaposan körüljárt tájökológiai folt-korridor-barrier-mátrix rendszernek, a tájökológiai mintázat tipikus és sajátos eseteinek, a peremhatásnak (ökonon kérdés) és a fragmentációnak. Az ökononokkal kapcsolatban egyre elfogadottabb az az álláspont, hogy ezek az átmeneti sávok előnyösen befolyásolják a természetes ökoszisztémák stabilitását, csökkentik viszont az agroökoszisztémák állandóságát. Igen szemléletesen magyarázza a connectedness és a connectivity közötti különbséget: az előbbi a foltok közötti fizikai összekapcsoltság, a másik a szubpopulációk között megvalósuló kapcsolat mértéke. Világos, hogy az összekapcsoltság mértéke a tájmintázat térképről légi- vagy űrfelvételről is, jól lemérhető adata, s mint ilyen tipikus tájökológiai kutatási terület.

A tájökológiai régiók közül egyértelműen a Mediterráneumról gyűlt össze a legtöbb adat. Az első tájökológia könyvet követően (NAVEH-LIEBERMAN, 1984) most FARINÁnál is részletes tájtörténetet olvashatunk. Az Appennini-félsziget tájfejlődése még ma is produkál meglepő fordulatokat, pl. kimutatható, hogy ahol az olajár drágulása miatt visszatértek a hagyományos erdő-legelő használat-hoz (silvopastoral tájhasználat) csökkent a bozóttüzek mértéke. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódva ez a könyv is hangsúlyozza a tájökológiai kutatások létjogosultságát a tájtervezés, tájrehabilitáció gyakorlati feladatainak elméleti megalapozásához.

A könyv módszertani fejezete remek áttekintést ad a tájökológiai elemzésekkel kapcsolatban igen elterjedt GIS technikákról, az űrfelvételek felhasználásának lehetőségeiről, valamint a különféle statisztikai eljárásokról.

FARINA könyvének oktatásban történő felhasználását lényegesen megkönnyíti a tagolt szerkesztés, a tényleg bőséges – 166 (!) – ábra és fénykép, tovább a nagyszámú irodalmi hivatkozás. Minden fejezet végén néhány mondatos összefoglaló található, és az irodalomjegyzékben elkülöníti a témakörhöz feltétlenül ajánlott szakkikket, könyveket, és a kevésbé fontos forrásokat.

Mint már többször utaltam rá mindkét könyvre bátran lehet egyetemi-főiskolai előadásokat építeni. Különösen az Almo FARINA által írt könyvből már közepes szintű angol nyelvtudással is sok alapvető tájökológiai témakörhöz kiolvashatók a legfontosabb adatok.

CSORBA PÉTER

MEGJELENT

TÉR – GAZDASÁG – TÁRSADALOM

Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak

Szerkesztette: Dövényi Zoltán

Budapest, 1996. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 392 p. 1300 Ft

A tematikailag sokszínű kötet 22 tanulmánya nem alkot tematikus egységet. A magyar és külföldi témaválasztása alapján a fejezetek az alábbi témakörök szerint alakultak: Városföldrajzi tanulmányok, Regionális tanulmányok, A rendszerváltozások következményeinek elemzése, Tanulmányok Közép-Európáról és Történeti aspektusú tanulmányok.

Budapest szociálgeográfiai vizsgálata, a régiókutatás, valamint a rendszerváltozással együtt járó új jelenségek elemzése egyaránt szerepel a magyar és a külföldi geográfusok munkáiban, csakhogy mint a régóta vitatott közép-európai fogalom meghatározása. A történeti megközelítésű tanulmányok tárgya a népességföldrajzon belül a kisebbség, az etnikum, de itt került közlésre a modernizációt nyomon követő békéscsabai esettanulmány is.

A kötet nagy értéke a tanulmányokat megelőző német és angol nyelvű rövid összefoglalók, az ábrák ugyancsak német és angol nyelvű aláírása és az illusztrációs térképanyag, ami még szemléletesebbé teszi a közlendőket.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelünk Önöktől példányt a Tér – Gazdaság – Társadalom c. kiadványból. E megrendelés alapján a kiadványt postán utánvétellel kérem, átutalással fizetem, az MTA FKI könyvtárában készpénzzel fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő).

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

..... 1999. hó nap

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában

1388 Budapest Pf.: 64.

1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.

Telefon: 309-26-00/1443

.....
aláírás-bélyegző

MEGJELENT

NAGYBERUHÁZÁSOK ÉS VESZÉLYES HULLADÉKOK TELEPHELY-KIVÁLASZTÁSÁNAK FÖLDRAJZI FELTÉTELRENDSZERE

Szerkesztette: Schweitzer Ferenc–Tiner Tibor

A műszaki nagylétesítmények optimális telephelyének kiválasztása nagy körütekintést és sokoldalú tudományos megalapozottságot igénylő feladat, amelyben a földrajztudományra igen jelentős szerep hárul.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetben 1991–1995. között elvégzett kutatómunka eredményeit összegző szakkönyv a nagyberuházások és veszélyes hulladékok elhelyezésének földrajzi kritériumrendszerét ismerteti. A napjainkban igen időszerű témát módszertani szempontból is sokoldalúan elemző kiadvány komplex megközelítésben tárgyalja a nagy gazdasági objektumok telepítésének természet-, gazdaság- és társadalom-földrajzi feltételeit, sorra véve valamennyi, a telephely kiválasztásában kulcsszerepet játszó földrajzi jellegű tényezőt. A könyv egyaránt jól használható a felsőoktatásban, a környezeti hatásvizsgálatok során, és a nagyberuházások döntés előkészítési fázisában. Ez utóbbiban azért is hasznos, mert előrejelzi a telephely-kiválasztás során várható gazdasági-társadalmi konfliktusok sajátosságait, ugyanakkor segítséget nyújt eredményes kezelésükhöz.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a NAGYBERUHÁZÁSOK ÉS VESZÉLYES HULLADÉKOK TELEPHELY-KIVÁLASZTÁSÁNAK FÖLDRAJZI FELTÉTELRENDSZERE című könyvet példányban. Ára példányonként 600,-Ft (ÁFÁ-val), amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

..... 1999. hó nap

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában

1388 Budapest Pf.: 64.

1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.

Telefon: 309-26-00/1443

.....
aláírás–bélyegző

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem Önöknél a FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ című szakfolyóiratot 1999 évre példányban. Előfizetési díj 1999-re 1300,-Ft, amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

..... 1999. hó nap

.....
aláírás-bélyegző

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában
1388 Budapest Pf.: 64.
1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.
Telefon: 309-26-00/1443

A kiadásért felel az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet igazgatója
A kiadvány előállítását az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet végezte

Felelős vezető: Keresztesi Zoltán
Budapest, 1999

Felelős szerkesztő: Tiner Tibor

Műszaki szerkesztő: Garainé Édler Eszter

Technikai munkatársak: Molnár Margit és Tárkányi Lászlóné

HU ISSN 0015–5403

Ára: 350,-Ft 10% áfával

Terjeszti az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet

Előfizethető az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetnél (1112 Budapest, Budaörsi út 43–45.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással MNB 232-90171-7341 számlaszámon. Példányonként megvásárolható az Intézet könyvtárában a fenti címen.

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

GEOGRAPHICAL BULLETIN

1999. XLVIII. ÉVFOLYAM * 3-4. FÜZET

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MAROSI SÁNDOR (FŐSZERKESZTŐ)
BASSA LÁSZLÓ (SZERKESZTŐ)
TINER TIBOR (SZERKESZTŐ)
BERÉNYI ISTVÁN
DÖVÉNYI ZOLTÁN
KERESZTESI ZOLTÁN
KERTÉSZ ÁDÁM
KOCSIS KÁROLY
SCHWEITZER FERENC

Szerkesztőség:

1112 Budapest Budaörsi út 43–45. Telefon: 309-26-00/1456 vagy 319-31-19/1456

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

1999.

XLVIII. ÉVFOLYAM

3-4. FÜZET

TARTALOM

Értekezések

<i>Antal Zoltán</i> : A magyar mezőgazdaság átalakulása 1990–1997 között. (Gazdaságföldrajzi áttekintés)	237
<i>Kiss Edit Éva</i> : Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években	253
<i>Vidéki Imre</i> : Társadalomföldrajzi vizsgálatok Sarród, Fertőújlak és Nyárliget térségében	281
<i>Kovács György Attila</i> : A regionális vasutak helye vasúti közlekedésünkben	303
<i>Kozma Gábor</i> : Kiállítások és vásárok Északkelet-Magyarország három nagyvárosában (Egy kereskedelemföldrajzi vizsgálat tapasztalatai)	315
<i>Volter Edina</i> : A szolnoki agglomeráció nagyvállalatai az átmenet időszakában	333

Vita

<i>Urbán György</i> : Egy néppé válás történeti földrajza	355
<i>Nagy Miklós Mihály</i> : Propaganda vagy útleírás?	363

Krónika

Schweitzer Ferenc 60 éves	369
Főszerkesztőnk, Marosi Sándor 70 éves	371
Ázsia Központ Pécselt (<i>Bárdi László–Wilhelm Zoltán</i>)	373
Szigetek a pacifikus térség évszázadában (<i>Kis Éva–Lóczy Dénes–Schweitzer Ferenc</i>)	375

I r o d a l o m

<i>Dr. Pinczés Zoltán: Az Erdélyi-medence természeti földrajza (Ilyés Zoltán)</i>	251
<i>Dr. Tremmel Ágoston–Kota Ágnes: A Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal története, 1919–1999. (Bottlik Zsolt)</i>	280
<i>Lelkes György: Magyar helységnevév-azonosító szótár (Kocsis Károly)</i>	302
<i>Csefkó Ferenc (szerk.): EU-Integráció. Önkormányzatok I. (Sági Zsolt)</i>	353

C O N T E N T

S t u d i e s

<i>Antal, Z.: Transformation of the Hungarian agriculture between 1990 and 1997 (An economic geographical survey)</i>	237
<i>Kiss, E. É.: Characteristics of the spatial structure of industry in the Central Region of Hungary in the 1990s</i>	253
<i>Vidéki, I.: Social geographical investigations in the vicinity of Sarród, Fertőújlak and Nyárliget (West Transdanubia, Hungary)</i>	281
<i>Kovács, Gy. A.: The role of regional lines in the railway traffic of Hungary</i>	303
<i>Kozma, G.: The examination of fairs and exhibitions in cities of North East Hungary (Experiences of a commercial geographical research)</i>	315
<i>Volter, E.: The big enterprises of agglomeration of Szolnok in period of transition</i>	333

D i s c u s s i o n s

<i>Urbán, Gy.: A nation in the making as reflected by historical geography</i>	355
<i>Nagy, M. M.: Propaganda or description of a journey?</i>	363

<i>Chronicle</i>	369
------------------------	-----

<i>Literature</i>	251, 280, 302, 353
-------------------------	--------------------

INHALT

Aufsätze

<i>Antal, Z.</i> : Umgestaltung der Landwirtschaft in Ungarn zwischen 1990 und 1997. (Ein Wirtschaftsgeographischer Überblick)	237
<i>Kiss, E. É.</i> : Raumstrukturelle Besonderheiten der Industrie in der Zentralregion Ungarns in den 90er Jahren.....	253
<i>Vidéki, I.</i> : Sozialgeographische Untersuchungen im Raum Sarród, Fertőújlak und Nyárliget.....	281
<i>Kovács, Gy. A.</i> : Rolle der Lokalbahnen im Eisenbahnverkehr Ungarns	303
<i>Kozma, G.</i> : Ausstellungen und Messe in drei Großstädten Nordostungarns (Erfahrungen einer Einzelhandelsuntersuchung)	315
<i>Volter, E.</i> : Großunternehmen der Agglomeration Szolnok in der Phase der Transformation	333

Diskussion

<i>Urbán, Gy.</i> : Historische Geographie einer Volkswerdung	355
<i>Nagy, M. M.</i> : Propaganda oder Reisebeschreibung?.....	363

Chronik.....	369
--------------	-----

Literatur.....	251, 280, 302, 353
----------------	--------------------

SOMMAIRE

Études

<i>Antal, Z.</i> : Changement de l'agriculture hongroise entre 1990 et 1997. (Vue de géographie économique)	237
<i>Kiss, E. É.</i> : Caractéristiques de la structure d'espace dans la Région Central dans les années quatre-vingt-dix.....	253
<i>Vidéki, I.</i> : Analyse sociogéographique dans la région Sarród, Fertőújlak et Nyárliget	281
<i>Kovács, Gy. A.</i> : Place des chemins de fer régionaux dans le transport ferroviaire en Hongrie.....	303
<i>Kozma, G.</i> : Expositions et marchés dans trois grandes villes de la Hongrie du Nord-Est. (L'expérience de géographie de commerce).....	315
<i>Volter, E.</i> : Les grandes entreprises de l'agglomération de Szolnok pendant la période de transition...	333

Discussion

<i>Urbán, Gy.</i> : Géographie historique du devenir d'un peuple.....	355
<i>Nagy, M. M.</i> : Propagande ou un guide?.....	363
Chronique.....	369
Littérature.....	251, 280, 302, 353

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem Önöknél a FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ című szakfolyóiratot 2000 évre
példányban. Előfizetési díj 2000-re 1450,-Ft, amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a
nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

..... 2000. hó nap

.....
aláírás-bélyegző

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában
1388 Budapest Pf.: 64.
1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.
Telefon: 309-26-00/1443

A magyar mezőgazdaság átalakulása 1990–1997 között

Gazdaságföldrajzi áttekintés

ANTAL ZOLTÁN¹

A magyar mezőgazdaság 1945–1997 között háromszor alakult át (1945: földosztás, 1949–1961: kollektivizálás, államosítás; 1991–1997: privatizálás). Ezek során megváltozott az agrárpolitika és ismételten átalakultak a tulajdonviszonyok. A politikai indítékú változások eltérő történelmi körülmények között, eltérő társadalmi-gazdasági fejlettségi fokon mentek végbe, de mindháromszor hosszabb-rövidebb időszakra gazdasági visszaesést okoztak az agrárszférában. Jelen rövid tanulmány a harmadik átalakulás körülményeit és eseményeit foglalja össze időrendi sorrendben, utalva a történések jogi és közgazdasági hátterére, valamint az átalakulást levezénylő törvények végrehajtásának gazdaságföldrajzi következményeire.

Az átalakulás alapjául szolgáló törvényeket időközben részben hatályon kívül helyezték, ill. módosították. Ezekkel a tanulmány már nem foglalkozik. Az agrárpolitika rövid-, közép- és hosszú távú céljai és eszközei is változnak. Az átalakulás csak abban az értelemben befejezett, hogy a mező- és erdőgazdaságot átállították a magántulajdon vágányára, (ill. a privatizálás után megmaradt állami tulajdonú termőföldeket és erdőket – esetenként a részvények bizonyos hányadának állami tulajdonban hagyásával – bérbe adták rt-knek. A továbbhaladás menete, körülményei, az üzemszervezés alakulása, az agrártermelés szerkezeti és területi kérdései stb. a kutatóknak ezután is munkát adnak. Eddig számos OTKA kutatás (BERNÁT Tivadar–VUICS Tibor–BAUKÓ Tamás–KOVÁCS Teréz stb.) foglalkozott a magyar agrárátalakulás kérdéseivel.

A harmadik átalakulás kezdetei a 80-as évek végére nyúlnak vissza. A reformkommunista kormány 1988–1989-ben fogadtatott el három törvényt, amelyek előkészítették, lehetővé tették a politikai és gazdasági rendszer átalakítását. Ezek az alábbiak voltak:

- az 1988. évi VI., társasági törvény, amely lehetővé tette tőkés típusú gazdasági társaságok, részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok stb. alapítását;
- az 1988. évi XXIV. törvény, amely a külföldi befektetések védelméről szólt és politikai szempontból kockázatmentessé tette a külföldi tőke magyarországi beáramlását;
- az 1989. évi XIII., átalakulási törvény, amely arról szólt, hogy hogyan alakulhat át állami vállalat, ipari vagy mezőgazdasági szövetkezet részvénytársasággá, korlátolt felelősségű társasággá.

¹ ELTE TTK Társadalomgazdasági Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Jelen tanulmány a szerző által 1998-ban befejezett T 022 933 sz. OTKA jelentésen nyugszik.

Ezek voltak azok a reformértékű gazdaságpolitikai vállalások, amelyek alapján létrejöttek az ún. SAL (Structural Adjustment Loan), magyarul szerkezetátalakítási (I–II–III.) kölcsönök. Ezeket az IBRD (International Bank for Reconstruction and Development – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, közkeletű, de helytelen nevén Világbank) szabadon felhasználható kölcsönként nyújtotta a kormányoknak gazdaságpolitikai (a rendszerváltást szolgáló) célokra. A SAL kölcsönök felhasználásáról a kormányok nyilvános tájékoztatást eddig nem adtak. Ismert (publikált) tény azonban, hogy 1992-ben a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok átalakítása és a kárpótlás több mint 300 Mrd Ft-ot kötött le. Ezt az összeget az Országos Kárpótlási és Kárrendezési Hivatal kiépítésére és felszerelésére, a privatizálásra került állami gazdasági és termelőszövetkezeti üzemszervek vásárlóinak hitelnyújtásra, kárpótlási jegyek előállítására és visszavásárlására stb. használták fel.

A mezőgazdaság átalakítása a későbbiekben is sokba került (földkárpótlás lebonyolítása 1997 végéig – bár egyes vitás ügyek lezárása, valamint a földek kiadása és kimérése még évekig elhúzódhat –, a földhivatalok megerősítése stb.). Az átalakításra költött hatalmas összegek kiestek a mezőgazdaság fejlesztéséből (működő tőkeként nem jelentek meg). Ha ehhez hozzáadjuk a termelés csökkenéséből (az utóbbi 7 évben a 80-as évekhez képest 20–25%-kal csökkent a mezőgazdasági termelés), az értékesítési válságokból és a külföldi versenytársakhoz képest csekély állami támogatásból eredő évi sok százmilliárd forintos jövedelem kiesést, akkor érthető a mezőgazdaságra jellemző nagy tökehiány. Mindezzel párhuzamosan bontakozott ki az élelmiszerfogyasztás és az ipari termelés csökkenése, az 1000 Mrd Ft-nál is nagyobb összeget felemészítő bankkonszolidáció szükségessége, valamint kinyílt az agráröllő.

A társadalom egyéb szféráiban végbemenő folyamatok is kedvezőtlenek voltak a mezőgazdaság szempontjából. Ezeknek a kérdéseknek a kutatása elsősorban a gazdaságtörténeteszek feladatköre, de sok kérdés kutatásában (pl. a termelés és földtulajdon területi szerkezete) a gazdaságföldrajz is erősen érintett.

Visszatérve az ismertetett 1988. és 1989. évi törvényekhez, megállapítható, hogy azok a mezőgazdaságban lassan éreztették hatásukat. További három törvény elfogadása után indult csak meg a mező- és erdőgazdaságban a tőkés feltételrendszer kialakítása.

Közülük az 1991. évi XXV., ún. részleges kárpótlási törvény mindenekelőtt a termelőszövetkezetek osztatlan közös földtulajdonának és a kezelésükben levő csekély állami tulajdonú termőföldnek a privatizálását, kisebb részben az állami gazdaságok földterületének magántulajdonba adását eredményezte. Részleges volt a kárpótlás azért, mert az egy személyre jutó (bármilyen jogon kapott) kárpótlás értéke max. 5 M Ft lehetett. A kárpótlás mértéke 200 000 Ft kárig 100%-os, e fölött csökkenő mértékű volt. Termőföld esetén a kár mértékét a föld aranykoronában kifejezett tiszta jövedelme alapján állapították meg. Egy aranykorona értéket 1000 Ft értékű kárpótlási jegy testesített meg. (Erdők esetében 1 ha 4 aranykoronát képviselt.)

A magyarországi természetes állapotú termőföld hektáronként átlagosan 21 aranykorona értékű. A gyenge minőségű termőföldek értéke 14–12 aranykoronáig süllyed, a jobbaké 26–30 aranykoronáig emelkedik. Az ültetvények (szőlő, gyümölcs) értéke 40 aranykorona fölé is emelkedhet. Ugyanígy módosítja a természetes állapot értékét az alagsővezés, az öntözőrendszer kiépítése.

Az 1992. I., ún. új szövetkezeti törvény és az azt életbe léptető II. törvény szabályozta a szövetkezés, ezen belül a mezőgazdasági szövetkezés kérdéseit.

Az ismertetett hat törvény alapján zajlott le a mezőgazdaság átalakítása, amelyeket még kiegészített néhány törvény és miniszteri rendelet.

Az 1991. évi XXV. törvény – bizonyos munkában eltöltött időhöz kötötten – az állami gazdaságok alkalmazottainak, továbbá a termelőszövetkezeti nem tag alkalmazottaknak, ill. az utóbbiak örököseinek személyenként 20 aranykorona értékű földet juttatott magántulajdonba. A termelőszövetkezetekben e juttatáshoz hasonlóan a törvény azoknak a tagoknak – ill. örököseiknek –, akik földet nem vittek be a szövetkezetbe, 30 aranykorona értékű földet juttatott, akik bevittek, de 30 aranykoronánál kisebb értékűt, azoknak azt 30 aranykoronára rendelte kiegészíteni. Ezeket a juttatásokat még 1991-ben kiadták az állami gazdaságok földjeiből, ill. a termelőszövetkezetek osztatlan közös tulajdonú földjeiből.

Ez volt az első olyan intézkedés, amellyel megkezdődött a mezőgazdasági nagyüzemek földterületének csökkenése. Ezzel egyidőben megszűnt a szövetkezeti földekből kiadott magánhasználatú háztáji, ill. állami gazdasági földekből kiadott magánhasználatú illetményföld. Itt jegyezzük meg, hogy az így magántulajdonba adott földeket a tulajdonos maga művelhette, bérbe adhatta az állami gazdaságnak, termelőszövetkezetnek vagy másnak. Sokan nem is vonták ki a közös (állami gazdasági vagy szövetkezeti) művelésből a földtulajdonukat.

A következő év elején az események felgyorsultak. Mind az állami gazdaságokban, mind a termelőszövetkezetekben 1992 első hónapjaiban nagy számban alakultak gazdasági társaságok. Ennek két oka is volt. Az első az, hogy előkészítés alatt állt az 1991. évi XXV. törvény alapján a földkárptólás, amelyhez a bejelentett és elfogadott igények szerint rövidesen ún. kárptólási földalapot kellett kijelölni. Ezt megelőzően a megalakulni kívánó gazdasági társaság (amely állattenyésztő telepek, élelmiszeripari üzemek stb. privatizálására vállalkozott) még akadály nélkül vehette meg vagy bérelhette a nagyüzemtől a működéséhez szükséges és kedvező helyen fekvő épületet, szántó, szőlő vagy legelő stb. területet. Az így megvett objektum, vagy bérelt terület privatizált vagyonnak számított, s a kárptólásba már nem volt bevonható. A privatizációban résztvevő, kellő rálátással rendelkező egyének vagy csoportok így kedvező áron jelentős vagyonokhoz juthattak.

A társaság-alapítási láz másik oka az volt, hogy az 1992. évi I. és II. törvény lehetővé tette a termelőszövetkezetekből való egyéni vagy csoportos kilépést, a szövetkezetek egyesülését, szétválását, átalakulását és megszűnését, továbbá szabályozta a vagyonyelosztást és a vagyonkivitelt. A termelőszövetkezetek termőfölddel csökkentett ingó és ingatlan vagyonát az 1991. XII. 31-i mérleg szerint ún. szövetkezeti üzletrészben, pénzben (Ft-ban) fejezték ki, ill. osztották fel. Ezt hívták vagyonnevesítésnek. A vagyonnevesítést 1992. IV. 30-ig kellett végrehajtani. Az üzletrész értékének megfelelően vihetek ki vagyont (levonva belőle az esetleges tartozásrész) azok, akik egyénileg vagy csoportosan bejelentették kiválásukat a szövetkezetből.

A szövetkezet tagjai üzletrészüket vásárlásra is felhasználhatták abban az esetben, amikor valamely szövetkezeti üzemegység gazdasági társasággá alakult át. Ezek a társaságok rendszerint holdingszerűen működnek együtt azzal a szövetkezettel, amelyből

kiváltak. 1992. első fele tehát kedvező és sürgető volt a gazdasági társaságok alapítása szempontjából a mezőgazdaságban.

Ez a folyamat a második lépcsőfokot jelentette a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek vagyonának és területének csökkenésében. Reálisan és fájdalmasan lehet megállapítani, hogy ez a privatizáció nagyon sok esetben a szó szoros értelmében a privatizált vagyon pusztulását eredményezte. Különösen nagy számban mentek tönkre a magántulajdonba került korszerű állattenyésztő (főleg szarvasmarhatartó) telepek, ahol nemcsak az állatállomány szűnt meg, hanem évek óta üresen állnak és pusztulnak az épületek is.

Az 1992. évi I. és II. törvény alapján a megszabott határidőig (1992. XII. 31-ig) kb. 20 000 termelőszövetkezeti tag lépett ki földjével és egyéb vagyonával a szövetkezetekből. A kilépők részben új, kisebb szövetkezeteket alapítottak. A csoportosan kilépők száma további kb. 14 000 fő volt. A csoportos kilépést az üzletrészek együttes értéke motiválta, így nagyobb értékű ingatlant, gépet, berendezést vihetek magukkal az alapítandó kisebb beszerző és értékesítő vagy egyéb típusú szövetkezetbe. Az egyéni és csoportos kilépők az aktív szövetkezeti tagság kb. 12%-át képviselték. A termelőszövetkezetek szempontjából ez nem volt megrendítő, csak egy lépcsőfok a gyengülésükben. A szövetkezetek száma nem csökkent, sőt mintegy 200-zal 1450-re nőtt, mert a feloszlott szövetkezetek helyett általában kisebb (így több) új szövetkezet alakult (1997 végén több mint 1910 szövetkezet működött). Az újjáalakult szövetkezetek túlnyomó többsége változatlanul többcélú (termelő, beszerző, értékesítő) szövetkezetként jegyeztette be magát a cégbíróságon. Érdekes megemlíteni, hogy a szövetkezetek száma leginkább az erős gazdasági krízissel küzdő térségekben emelkedett meg, a kistermelők így próbálnak védekezni a piaci bizonytalanságok és a tőkehiány ellen.

Az 1992. évi I. és II. törvény alapján az élő termelőszövetkezeti tagok (a nyugdíjasok is) és egyéb szövetkezeten kívüli élő részarány tulajdonosok ismét szabadon rendelkezhetek egykor bevitt földjükkel. Ennek alapján történtek az egyéni és csoportos kilépések. Ugyanezen törvények alapján üzletrészt (értékpapírt) kaptak nemcsak a szövetkezet tagjai, hanem mindazok – ill. örököseik –, akik 1992. I. 20. előtt legalább öt évig tagjai voltak a termelőszövetkezetnek és bejelentették igényüket. Az üzletrész megállapításánál a tagság időtartamát, a vagyoni hozzájárulást (mit vittek be a szövetkezetbe) és a végzett munkát (munkabért) vették figyelembe. Az üzletrész tulajdonosok száma meghaladta az 1 080 ezret. Többségük nyugdíjas és szövetkezeten kívül álló örökös. A szövetkezeti tulajdonosok száma sokkal több, mint a földtulajdonosok száma. A föld sorsa így nagyrészt különvált a vagyontól. A magánosítási törekvések egyik paradoxonja a sok szövetkezeti tulajdonos, akiknek érdekeivel szemben a kormány hátrányos helyzetben tartja a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket (nem vehetnek földet, korlátozottan kapnak állami támogatást).

A fenti események után a kárpótlási árverések 1992. aug. 24-én kezdődtek meg az 1991. évi XXV. törvény alapján. Mindazon magyar állampolgárok – ill. örököseik –, akik 1949. jún. 8. után elvesztették termőföldjüket (beléptek a tsz-be, illegálisan külföldre távoztak, felajánlották földjüket az államnak stb.) bejelentették igényüket egykori földjükkel azonos értékű termőföld visszaszerzésére, az erre a célra felállított Kárpótlási

és Kárrendezési Hivatalnál. Az igényt az elvesztés helye vagy az új lakhely szerint illetékes hivatalnál lehetett beadni.

A jogosnak talált igényeket a Hivatal területileg egyesítette, s közölte a tsz-ekkel, állami gazdaságokkal, hogy a kezelésükben lévő osztatlan közös tulajdonú, ill. állami tulajdonú földből hány aranykorona értékű termőföldet kell a Kárpótlási I. földalapha kijelölni. Az állami gazdaságok területének igénybevételére akkor került sor, ha a tsz-ben nem volt elég föld, vagy az elvesztett föld időközben az állami gazdaság kezelésébe került.

A törvény végrehajtásához az állam értékpapírokat (ún. kárpótlási jegyet) bocsátott ki, s adott át az elismert kár értékének megfelelően a jogosultaknak vagy örökösöknek. A kárpótlási jegyek tulajdonosai (vagy képviselőjük) nyilvános, konkrét földtáblákra előre meghirdetett árverésen szerezhettek termőföldet elméletileg jegyük értékének megfelelően. A kárpótlási árverések nagyon elhúzódva 1997. végéig tartottak.

A törvény végrehajtása során az osztatlan közös tulajdonú tsz földek, ill. a tsz kezelésében álló csekély állami tulajdonú földek (ezek 1990. I. 1-jén a szövetkezeti földek 61,12%-át, ill. 3,81%-át képviselték) csaknem teljes egészében magánosításra kerültek. (Kevés természetvédelem alatt álló terület maradt a szövetkezetek tulajdonában.) Ezzel a tsz-ek földterülete csaknem 100%-ig magántulajdonba került (61,12%, 3,81% és 35,07% szabaddá vált részarány-tulajdonosi föld).

A termelőszövetkezetek túlnyomó többsége nem szűnt meg, mert a részarány-tulajdonnal rendelkező tagok többsége tag maradt és közös művelésben hagyta a földjét. Sokan – a kárpótlásban földet szerzett személyek is – bérbe adták földjüket a szövetkezeteknek.

A kiválásokkal és privatizációval együtt így általában a korábbi harmadára esett vissza a termelőszövetkezetek területe, ezáltal versenyképességük és foglalkoztatási lehetőségük csökkent. A tagok földjén kívül bérelt földterülettel együtt a szövetkezetek a mezőgazdasági terület kb. 30%-án gazdálkodnak. A szövetkezetek bérleti díjat fizetnek a művelt földért, ami növeli a termelési költségeket és a fogyasztók felé növeli az árakat. A mezőgazdasági szövetkezetek 1998. máj. 31-én az országos mezőgazdasági terület 23,6%-án gazdálkodtak. Ehhez kell hozzáadni a nem tagoktól bérelt területeket.

A földárverések iránt kezdetben lanya volt az érdeklődés. Annál élénkebb spekulációs célú jelenségeket lehetett tapasztalni. Ennek egyik forrása volt az értékpapír szabad átruházhatósága. Sokan (idősek, városban élők stb.) eladták kárpótlási jegyeiket, és azok kevesek kezében (brókercégek, külföldiek stb.) halmozódhattak fel. A spekuláció másik forrása az volt, hogy a törvény megengedte, hogy bármilyen címen (hadifogság, személyi szabadság korlátozása stb.) szerzett kárpótlási jeggyel licitálni lehetett állami gazdasági földekre, ill. azokat fel lehetett használni egyéb (iparvállalat stb.) állami tulajdon privatizálására. A spekuláció harmadik forrása az volt, hogy a törvény megengedte, hogy egy aranykorona értékű föld ára legfőljebb 500 Ft értékig csökkenthető.

A földárveréseken az 1 aranykorona értékű föld kikiáltási ára 3000 Ft volt. Az esetek jelentős részében sem 3000, sem 1000 Ft-ot nem ajánlottak a földekért (a licitálók előre megegyeztek), így az 1000 Ft értékű kárpótlási jeggyel 2 aranykorona értékű, egyébként is olcsó földet lehetett venni. Más okok mellett (pl. hogy a végrehajtó szervek alulértékelték a földminőséget s így a 20 és 30 aranykoronás földjuttatásnál is nagyobb

földdarabokat adtak ki) ez is közrejátszott abban, hogy földhiány lépett fel, szükségessé vált a II. sz. kárpótlási földalap kialakítása, amely tovább csökkentette az állami erdőgazdaságok, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok földterületét.

A spekuláció további iránya egyrészt a jó minőségű termőföldek, s méginkább (földminőségtől függetlenül) a befektetésekre alkalmas, jó fekvésű földek megszerzése volt. Az utóbbi csoportba tartoztak az üdülőkörzetek, a nagy idegenforgalmú térségek és útvonalak, a városokba bevezető (és kivezető) útvonalak, általában a városkörnyék (a későbbi telekspekuláció reményében), a határátkelőhelyek stb.

A kárpótlási jegyek említett felhalmozásából már a licitálások kezdetén kedvezőtlen társadalmi jelenségek származtak. Mivel sem az 1988. évi XXIV. törvény, sem az 1991. évi XXV. törvény nem tartalmazott olyan kitételt, amely korlátozná a külföldi állampolgárok termőföld vételét Magyarországon, az élelmes külföldi vállalkozók hamar megtalálták a joghézagot. Vegyes, magyar-külföldi tulajdonú, mezőgazdasággal kapcsolatban álló (pl. kereskedelmi) társaságokat alapítottak, így jogi személlyé váltak, és részt vehettek a földliciteken. Az ilyen tevékenység feltűnően erős volt az ország Ny-i szélén (Hegyeshalomtól Szentgotthárdig), ahol az országhatár közelében fekvő termelőszövetkezetek, de főleg állami gazdaságok területéből a fekvéstől függően becslések szerint 10–40% (összesen több tízezer ha) került törvényesen külföldi tulajdonba és bejegyzésre a telekkönyvi hivatalokban.

A jelenség megállítására került az 1994. évi LV. törvénybe (1994. jún. 27.) olyan tiltó kitétel, amely nem engedélyezi külföldi állampolgároknak termőföld vásárlását Magyarországon. Közel két év – amíg ez a lehetőség fennállt – elég hosszú idő volt ahhoz, hogy a földszerzés előre haladjon. A megtiltás után szaporodtak el az ún. zsebszerződések, amelyek egyelőre magyar tulajdonú, de külföldiek használatában álló földeket takarnak. A külföldiek földszerzése – sajtójelentések szerint – a Ny-i határszéltől K felé a Dunántúlon újabb jogi manőverekkel előrehalad.

Az említett legális külföldi tulajdont és földhasználatot még egy legális külföldi termőföldtulajdon és használat egészíti ki. Ebbe a csoportba azok az egykori magyar állampolgárok vagy örököseik tartoznak, akik időközben külföldi állampolgárságot nyertek, de egykor elvont földjük után, ha igényelték, hivatalosan kárpótlási jegyet kaptak. Ilyen földtulajdonnal főleg a nyugat-magyarországi térségben, továbbá Baranya és Tolna megyékben találkozunk.

A Ny-i (Ausztriával határos) országszélien máris megfigyelhető a jobb agrotechnikai színvonalon álló osztrák (kismértékben szlovén) gazdák és a többnyire eszköz- és tőkeszegény magyar kisgazdaságok közötti minőségi különbség. A külföldiek gyümölcsösöket telepítenek és épületeket vásároltak (és építettek) magtár, ill. gépszín céljára.

Az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása során hamar kiütköztek egyéb joghézagok is, amelyek a végrehajtást elnyújtották, újabb földalapot igényeltek, bizonytalanságban tartva a termelőket. Ilyen volt pl. a kárpótlás kezdeti dátuma. A II. világháború után – a győztes szövetségesek határozata alapján – kitelepítések kezdődtek, amelyek legnagyobb számban Baranya és Tolna megyék a németajkú kisebbségét érintették. Mintegy 17–18 000 személy – egykori magyar állampolgár – nem adhatta be kárpótlási kérelmét. Egyéb okokból is – külön törvényben – módosították a kárpótlás kezdetének

dátumát 1939. máj. 1-re. Így az 1949 jún. 8-a előtt földjüket veszített személyek is benyújthatták kárpótlási kérelmüket.

Az éveken át tartó földkárpótlás során kb. 1,8 millió ha mezőgazdasági területet és kb. 0,5 millió ha erdőt vásároltak kárpótlási jegy ellenében. 1998. májusában 563,1 ezer ha erdő volt egyéni gazdálkodók, 94,4 ezer ha mezőgazdasági szervezetek és 1111,8 ezer ha gazdasági társaságok kezelésében. Ez utóbbi területet ma 3 HM gazdaság és 19 állami erdészeti rt. kezeli. A magánkézbe került erdők nagyobb részét a termelőszövetkezeti erdőkből, kisebb részét a volt állami erdőgazdaságok erdeiből privatizálták. A termelőszövetkezetek kezelésében volt 1990-ben az akkor 1 695 398 ha kiterjedésű országos erdőterület mintegy 30%-a. Azóta a telepítésekkel az országos erdőterület 1769 ezer ha-ra növekedett.

Az állami gazdaságok a föld ellenében kapott kárpótlási jegyet visszaadták az államnak, a mezőgazdasági szervezetek pedig üzletekben vásárlásra használhatták fel, vagy a mindenkori árfolyamon Ft-ra válthatták.

A földkárpótlás pontos adatai ma még nem ismertek. Az említett becsült szám a mezőgazdasági terület esetében megközelíti az 1945. évi földreform adatait, és az egy személy által átlagosan kapott földterület – kb. 3 ha – is megfelel az 1945-ös földosztás mértékének. A földkárpótlás egyik következménye – a 20 és 30 aranykoronás juttatásokkal együtt – a földtulajdon nagymértékű elaprózódása. A visszaigényelhető kis földterületeken kívül az elaprózódáshoz speciális helyzetek is hozzájárultak, így pl. a lakhelyváltozások. A bánya- és iparvárosokba sokan költöztek be faluról. Az ilyen városalakó (egykori földműves család) igénye egybeesett a tősgyökeres lakosokéval. A térségben azonban nem volt elég föld, az igényt csak alacsonyabb szinten lehetett kielégíteni. Ennél is hátrányosabb volt, amikor összevásárolt kárpótlási jegyekkel szorították ki a liciten a helyben lakókat. A kárpótlás egész története a kisember sérelmének története is.

A földtulajdon elaprózódásához a spekulációs licitek is hozzájárultak. Ahol a befektetésre alkalmas földekért nagy roham indult, ott gyakran előfordult, hogy a liciten résztvevők az árverseny helyett előre megegyeztek az alacsony árban. Így mindenki földhöz jutott, gyakran csak 90–100 m²-hez. Később azonban 5–6 személy egyesülve pl. egy benzinkúthoz szükséges területet óriási haszonnal adhatott tovább. A kárpótlási liciten szerzett földek eladása a megszerzéstől számított 3 éven túl – az eladó számára – nem jövedelemadó köteles.

Az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása után a földterület tulajdonforma és nagyságméret szerinti megoszlását az *1. táblázat* mutatja be. A táblázat érzékelteti, hogy a tőke- és eszközszegény kisméretű gazdaságok újbóli tömeges megjelenése nemcsak a mezőgazdasági nagyüzemek előnyeinek elvesztését-csökkenését jelenti, hanem súlyos társadalmi probléma is keletkezett vele. A versenyképtelen, alapvetően önellátó, fennmaradása érdekében állandóan erős állami támogatásra szoruló kisméretű gazdaságok jövője bizonytalan. A napi sajtó máris „szociális” (a létminimumon önellátó) jelzővel illeti ezt a gazdaságcsoportot. A hivatalos FVM előrejelzések is a kisméretű gazdaságok területének csökkenését és a közepes méretű (30–100 ha-os) gazdaságok területének növekedését prognosztizálják. A FVM igyekszik előmozdítani azoknak a kisméretű gazdaságoknak az átalakítását (eladását), amelyek gazdaságos működtetésére a jövőben nincs esély.

1. táblázat. Földterület használat szerint (1998. máj. 31.)

Megnevezés	Szántó		Kert	Gyü- mölcsös	Szőlő	Gyep	Mezőgazdasági terület		Erdő	Nádas	Halastó	Termőterület		Művelés alól kivett terület	Összes földterület	
	ezer ha	%					ezer ha					ezer ha	%		ezer ha	ezer ha
Gazdálkodási forma szerint																
GAZDASÁGI TARSASÁG	821,0	17,4	0,3	13,0	4,8	149,0	988,0	16,0	1111,8	14,8	13,8	2128,5	26,5	281,1	2409,6	25,9
Mezőgazdasági gazd. társaság	753,5	16,0	0,1	11,0	2,8	128,1	895,5	14,5	1090,5	5,2	13,4	2004,6	24,9	60,6	2065,2	22,2
SZÖVET- KEZET	1259,4	26,7	0,2	6,8	3,3	213,0	1482,7	23,9	94,4	3,3	4,4	1584,8	19,7	86,3	1671,1	18,0
Mezőgazdasági szövetkezet	1243,2	26,4	0,1	6,5	3,1	209,4	1462,4	23,6	92,6	3,2	4,2	1562,4	19,4	83,7	1646,0	17,7
Egyéni gazdálkodó	2629,0	55,8	109,0	76,6	121,6	785,8	3721,9	60,1	563,1	23,2	14,6	4322,8	53,8	422,2	4744,9	51,0
EGYÉB	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	477,9	477,9	5,1
TERÜLET																
Összesen	4709,5	100,0	109,4	96,3	129,7	1147,8	6192,7	100,0	1769,3	41,3	32,8	8036,1	100,0	1267,6	9303,6	100,0
Ebből:																
mezőgazdaság	4608,5	97,9	109,2	92,5	127,5	1100,7	6038,4	97,5	684,5	29,5	19,0	6771,4	84,3	540,3	7311,7	78,6
erdőgazdaság	15,3	0,3	0,0	1,6	0,0	21,2	38,1	0,6	1061,1	0,7	0,3	1100,2	13,7	24,4	1124,7	12,1
halászat	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	3,3	0,1	0,5	1,3	12,9	18,1	0,2	1,7	19,8	0,2
egyéb ágazatban	83,7	1,8	0,3	2,2	2,1	24,6	112,9	1,8	23,1	9,7	0,7	146,3	1,8	701,2	847,5	9,1
Nagyságméret szerint																
GAZDÁLKODÓ SZERV.	2080,5	44,2	0,5	19,7	8,1	362,0	2470,8	39,9	1206,2	18,1	18,3	3713,3	46,2	367,5	4080,8	43,9
Ebből:																
nagyméretű	1998,0	42,4	0,4	13,6	5,9	351,4	2369,3	38,3	1169,4	17,6	16,6	3572,9	44,5	352,8	3925,7	42,2
közepes méretű	64,0	1,4	0,1	5,0	2,0	9,4	80,4	1,3	31,6	0,3	1,6	113,9	1,4	14,1	128,0	1,4
kisméretű	18,5	0,4	0,0	1,2	0,2	1,3	21,1	0,3	5,2	0,2	0,1	26,6	0,3	0,5	27,1	0,3
EGYÉNI GAZ- DÁLKODÓ*	2629,0	55,8	109,0	76,6	121,6	785,8	3721,9	60,1	563,1	23,2	14,6	4322,8	53,8	422,2	4744,9	51,0
Ebből:																
nagyméretű**	50,9	1,1	0,0	0,1	0,6	18,2	69,9	1,1	2,6	0,1	0,1	72,7	0,9	0,7	73,4	0,8
közepes méretű***	545,6	11,6	6,4	5,1	6,0	102,1	665,2	10,7	34,4	2,5	0,6	702,6	8,7	9,8	712,4	7,7
kisméretű	1556,5	33,0	55,4	38,9	66,0	264,5	1981,4	32,0	164,3	9,2	2,0	2156,9	26,8	200,1	2357,1	25,3
EGYÉB	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	477,9	477,9	5,1
TERÜLET																
ÖSSZESEN:	4709,5	100,0	109,4	96,3	129,7	1147,8	6192,7	100,0	1769,3	41,3	32,8	8036,1	100,0	1267,6	9303,6	100,0

Forrás: KSH, Statisztikai havi közlemények 1998/8. szám. * Gazdasági méret szerint fel nem osztott területtel együtt. ** Nagyméretű gazdaság: 301 hektárt elérő (vagy nagyobb) gazdaság, ill. legalább 31 számosságú gazdaságot tartó gazdaság. *** Közepes méretű gazdaság: 31-300 hektárt területű, vagy 2,6-30 számosságú gazdaságot tartó gazdaság.

A birtokaprózódás mellett rá kell mutatni, hogy a földlicitálások során azonnal megkezdődött a termőföldtulajdon nagysága szerinti differenciálódás is. Az 1991. évi XXV. törvény ugyanis kimondja, hogy azok a személyek, akik vállalják, hogy mezőgazdasági vállalkozóként hivatásszerűen mezőgazdasági kistermelést folytatnak, a vállalkozás ösztönzéseként támogatásban részesülnek. Az ilyen személyek a saját jogon kapott kárpótlási jegyösszegezen felül, a megmunkálásra vállalt termőföld nagyságának megfelelően kaptak kárpótlási jegyet. A két jogcímen kapott jegyösszeg nem haladhatta meg az 1 M Ft-ot. Az utóbbi összegért a licit során kialakuló áráktól és a földminőségtől függően 40–100 ha földet lehetett vásárolni.

Sokan éltek is az olcsó földszerzés lehetőségével. Gyakran családi és baráti alapon összeálltak, egymás mellett szereztek földtulajdont, így számottevő földterületet alakítottak ki, amit később – az előnyök kihasználására – egy területként műveltek. Az ilyen egyesülések csökkentik a határban látható parcellaszámot. A kárpótlás során egy személy max. 300 ha termőföldet szerezhethetett. A földszűke miatt azonban 100 ha vásárlására is ritkán került sor.

Az 1991. évi XXV. törvény elfogadása és végrehajtása óta bizonytalanság uralkodik a korábbi nagyüzemekben. A terület lecsökkent, ill. változik, és a közgazdasági környezet is átalakult. A garantált állami felvásárlás és a megbízható őszi előfinanszírozási rendszer megszűnt, az infláció egyes években erősen felszökött, az agráröllő kinyílt, a külkereskedelem liberalizálása nyomán az Európai Unióból agrártermékek áramlanak az országba. A belső és külső piac egyaránt beszűkült, az agrártámogatás minimálisra csökkent és az agrárpolitika is a kisméretű gazdaságok életben tartását tekinti fő feladatának. Az élelmiszeripari üzemek jelentős része külföldi cégek kezébe került, amelyek a nyersanyagárakat rendkívül alacsonyan tartják. Nagyarányúak az ún. láthatatlan károk is.

A lecsökkent területen a korszerű, nagyteljesítményű gépeket nem lehet megfelelően kihasználni. A területcsökkenés után megmaradt géppark összetétele egyszerűsödött, ezért kevésbé tudnak változtatni a termelés szerkezetén. A lepadt állatállomány nemcsak a takarmánykeverő üzemek kihasználatlanságát eredményezte, hanem általános zavart okoz az egész mezőgazdaságban (nehezen értékesíthető gabonafelesleg a következő évi termésre). A volt állami gazdaságok vetőmagtermelő üzemek kihasználatlanok, gyakori jelenség, hogy a lecsökkent területen az izolációs távolság biztosításáért a határos kistermelőknek kártérítést fizetnek (növekszik a termelési költség).

A privatizáció előtt álló, volt állami gazdaságok csak a legszükségesebb felújítást végzik el (nem ruháznak be a jövőbeli bérlet javára). A földprivatizáció és egyéb magánosítás nem érintette egyformán a nagyüzemeket. Ugyanazon törvények alapján az ország különböző részein egyrészt a helyi vezetés és a kollektíva hozzáállása, másrészt a külső körülmények (pl. a differenciált földkereslet) miatt a privatizációban és a nagyüzem továbbélésében egészen eltérő helyzetek alakultak ki. Általában azok a nagyüzemek maradtak stabilabbak, amelyek az eredeti állapothoz képest a legkisebb változáson mentek át.

A nagyarányú változások a kisméretű gazdaságoknak – az őket támogató agrárpolitika ellenére – még nagyobb nehézséget jelentenek, mint a nagyüzemeknek. A tőke- és eszközszegény kisgazdaságok nehezen alkalmazkodnak a piaci viszonyokhoz. Az eredmény a termelés és jövedelem visszaesése, a parlagföldek területének növekedése, a

műtrágya felhasználás és vegyszerhasználat 70–80%-os csökkenése, a növényi betegségek elterjedése lett. Évek óta tanúi vagyunk a kisgazdák tüntetéseinek, a falusi térségekben nem szűnő nagyarányú munkanélküliségnek.

Visszatérve az átalakítás időrendi menetéhez, az eddig tárgyalt események után 1994. jan. 1-jén rendeleti úton a volt állami gazdaságokat mezőgazdasági részvénytársasággá alakították át. A tulajdonosi jogokat jelenleg az Állami Privatizációs és Vagyongazdálkodási Rt. (ÁPV Rt.) gyakorolja. Ez időtől a mezőgazdasági rt-k mint bérlők gazdálkodnak az állami földeken, a bérleti díjat az ÁPV Rt-nek fizetik be. A bérelt szövetkezeti földekhez hasonlóan ez is hozzájárul a termelési költségek növeléséhez.

A mezőgazdasági rt-k közül már csak kettőnek van meg az a területe, amely az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása után maradt (Martonszíd Rt, Martonvásár és Tokajhegyaljai Kereskedőház Rt, Sátoraljaújhely). Az összes többi volt állami gazdaság területe kisebb-nagyobb mértékben azóta is csökkent eladások, ill. bérbeadások következtében. A volt állami gazdaságok privatizálására külön privatizációs törvényt hoztak. Ennek alapján sok gazdaság (Agárdi Állami Gazdaság, Városföldi Állami Gazdaság stb.) részvényeit már teljesen eladták befektető csoportoknak (az üzemi épületeket és eszközöket magántulajdonba, a termőföldet bérletbe), és fokozatosan hirdetik meg eladásra a gazdaságokat. A jelenlegi helyzet szerint az üzem jellegétől függően 28 mezőgazdasági rt-t tartanak majd meg 51%-os, vagy alacsonyabb arányú állami tulajdonban. Ezek a gazdaságok országos jelentőségűek a biológiai alapok fenntartása, ill. megújítása szempontjából. A mezőgazdasági rt-k foglalkoztató képessége is erősen lecsökkent, általában a korábbi létszám 20–60%-a maradt meg, sok helyen még ennél is kevesebb.

A piaczgazdaságra való áttérés a tulajdonviszonyok átalakítása mellett a működés feltételeinek, a közgazdasági viszonyoknak az átalakítását is magával hozta. A megváltozott működési feltételekhez különösen a piaci viszonyokban tájékozatlan, tőke- és eszközszegény kisméretű gazdaságok alkalmazkodnak nehezen.

A közgazdasági feltételek egyik fontos eleme az egész világon az agrártámogatási rendszer, amit az illető ország bruttó agrártermelési értékéhez viszonyítva %-ban szoktak kifejezni. Minél kisebb költség szinten termel az agrárágazat egy országban, és ugyanott minél nagyobb arányú a termelőknek nyújtott állami támogatás, annál versenyképesebbek a világpiacra az illető ország termelői. Az Európai Unió tagállamaiban és Japánban nagyarányú (átlagosan 40%-ot meghaladó) ez a támogatás, de az USA-ban is 30% körüli. Ilyen nagy támogatást csak a legfejlettebb ipari országok képesek az agrárágazatnak nyújtani. Mivel ezek az országok világviszonylatban meghatározó élelmiszertermelők, nagy exportőrök, de sok termékben importőrök is, a támogatási rendszeren keresztül képesek a világpiaci árak lenyomására.

Kellő állami támogatás nélkül a gazdaságilag kevésbé fejlett országok, köztük Magyarország agrártermelői – főleg kistermelői – gyenge versenyképességűek, oly kevés árbevételhez jutnak, hogy akkumulálni nem, vagy alig tudnak. Ezért agrotechnikájukra a csekély műtrágya-, vegyszer-, és fémzárolt vetőmag-felhasználás jellemző. Ilyen körülmények között termékeik minősége nem kielégítő, elszegényednek, gépi technikájuk leszakad az élenjáróktól. Miután Magyarország az utóbbi évtizedben ilyen helyzetbe került, érdemes áttekinteni a 80-as és 90-es években alkalmazott agrártámogatási rendszereket.

A 60-as, 70-es és 80-as években a támogatásokra a meglehetősen nagy arány (átlagosan 30%), a tartós jelleg (ezen keresztül a kiszámíthatóság), valamint a fejlesztési orientáltság volt jellemző. A 18 aranykorona alatti földminőségű termelőszövetkezeti és állami gazdasági földek árbevételei után 30, 35 sőt max. 45%-ot elérő normatív támogatást nyújtott az állam. Ennek fő szerepe volt a kedvezőtlen természeti adottságok között termelőgazdaságok működőképességének fenntartásában. A fejlesztési beruházásokra (épület, gép, biológiai alapok megújítása stb.) a támogatások mértéke 30–50%-os volt, s csak a jobb műszaki színvonal idején (a 80-as években) csökkent 30% alá, vagy meg is szűnt. A támogatások túlnyomó része a beruházásokat (termelésbővítést) szolgáltatta.

Csak a fejlett országok agrártámogatási rendszerének megerősödése nyomán csökkenő világpiaci árak hatására erősödött meg a 70-es évek közepétől a piacra jutási támogatás. Érdemes hangsúlyozni, hogy az IBRD-től felvett mezőgazdasági célú hiteleket is a termelés korszerűsítésére fordították. Magyarország 1982-ben lépett be az ENSZ szakosított intézményeként működő IBRD és IMF szervezetekbe.

Az IBRD ajánlásainak megfelelően a reformkommunista időkben (1988-tól) megkezdődött az agrártámogatások általános csökkentése. A rendszerváltozást követő időkben a mező- és erdőgazdaság állami támogatásának mértéke tovább csökkent, 1992–1993-ban 8%-ra, s ez 1998-ban is csak 12%-ra tehető. A támogatások mértéke akkor valós, ha a nagyrészt pályázattal elnyerhető támogatási forrást a mező- és erdőgazdaság teljes egészében igénybe is vette. Ez azoknál a forrásoknál, ahol az önerő aránya (amivel a támogatási rész elnyerhető) magas, gyakran oda vezetett, hogy a forrást nem merítették ki, vagy az igénybe vevők köre a tőkeerősebb vállalkozói csoportra szűkült le. Ilyen helyzet alakult ki a tőkeigényes gépesítési, építési, öntözési beruházások, továbbá állatvásárlás esetében. Ezekhez egyrészt nagy terület, másrészt jelentős tőke kell és a beruházás lassan térül meg, a kisgazdaságok kiszorulnak belőle. A támogatásokba beleszámítják a természeti csapást csökkentő rendkívüli segélyeket (aszálykár, árvíz kár stb.) és a termelőerőket pusztító támogatásokat is, mint pl. az 1992-es tehénkivágást szorgalmazó (10 000 Ft/tehen) támogatást.

Az utóbbi években (1995–1998) a támogatások mértéke lassan emelkedett, de elosztása a termelők között nagyon egyenlőtlen, célja szinte évről-évre változik, s a kiszámíthatatlan piaci helyzet negatív hatásait (a hiányt és fölösleget) kívánja ellensúlyozni. Így a támogatás nem képes valamilyen irányban tartósan ösztönző hatást kifejteni, a támogatási rendszer válságenyhítő segély jelleget vett fel.

A támogatások hatásai ráadásul egymásnak ellentmondó gazdasági tendenciák közepette vesznek el. Így pl. az őszi vetési normatív támogatások (amelyeket 1992-ben a parlagföldek csökkentése érdekében vezettek be) valamelyest enyhítik a vetéssel kapcsolatos költségeket, de egyrészt olyan csekélyek, hogy nem ellensúlyozzák az agráröllő nyílásából adódó költségdöbbletet sem. Másrészt olyasmire (a szántóföldi növénytermelésre) ösztönöz, ami értékesítési válsághoz vezet, hiszen a lakosság élelmiszerfogyasztása különböző termékek esetében 15–28%-kal, az állatállomány pedig 30–40%-kal csökkent, s erősen romlottak a külföldi értékesítési lehetőségek is.

A vetési támogatás segély jellege abból is kitűnik, hogy 1999-ben a 20 ha-nál kisebb területet művelő gazdák – bizonyos feltételek teljesítése esetén – ha-onként

12 000 Ft-ot igényelhetnek. Ugyanez a normatív támogatás 21–50 ha között 8000, 51–300 ha között pedig 4000 Ft. 300 ha fölött ilyen támogatás nem igényelhető. A lecsökkent állatállomány növelésére az agrártárca 1999-től 20 000 Ft-ot fizet egy-egy hús- vagy kettős hasznú tehén beállítása esetén (de csak max. 60 000 db-ig). A szarvasmarhaállomány 1990 után 600 ezer darabbal csökkent. Most ismét jelentős mennyiségű közpénzt irányoztak elő a tehénállomány 7%-os emelésére.

A gyakran változó támogatási rendszerre jó példa a sertéshús korábban garantált felvásárlási árának csökkentése 1999. jan. 1-jén, amikor minőségi megkötés nélkül kötelezően előírták a minimális felvásárlási árat. Leállították a szövetkezetek alakításához járó támogatást is. A kormányzat törekvése láthatóan a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó irányítás felvásárlás, amely a termelők szempontjából óriási bizonytalansági tényező a termelés tervezésénél.

A támogatások szerkezete az utóbbi években a piaca jutás irányába mozdult el, az ilyen jellegű kiadások képviselik a legnagyobb kiadási csoportot, a teljes támogatási összeg kb. 1/3-át. Ez kifejezi a lecsökkent termelés körülményei között is jelenlevő értékesítési válságot, ami főleg a fejlett tőkés országok igen erős – a magyarországi mértéket háromszorosan meghaladó – támogatási rendszerének a következménye. A piacra jutási (improduktív) támogatások elszívják a pénzt a beruházási támogatások elől (erre a célra kb. 20% jut), s mint láttuk, ezek elnyerésére a tőkeszegény kisgazdaságoknak kisebb az esélyük.

Mértékadó mezőgazdasági szakemberek szerint a magyar mezőgazdaságban évente legalább 500 Mrd Ft-ra tehető a képződő jövedelemhiány, amiből 200 Mrd Ft a (külföldi) versenytársakhoz mért kisebb támogatottságra vezethető vissza.

A működési feltételek egyéb vonatkozásokban sem kiforrottak még. Megoldatlan pl. a kisméretű gazdaságok számára a hitelezés, bár megalakult a Földhitel- és Jelzálogbank, amelyik a földalapú hitelezés intézménye lehet.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaság a rendszerváltozással együtt járó átmeneti állapotból még nem került ki. Erre utal az 1998. évi búzaértékesítési válság után kitört pánik, melynek nyomán az őszi búza vetésterülete közel 0,5 millió ha-ral csökkent (1997: 1 254 millió ha, 1998: 762 000 ha). Ilyen mértékű vetésterület visszaesés csak 1944/45-ben, a front átvonulása idején fordult elő. Egyéb hátrányos tényezők miatt is (árvíz, belvíz 1999-ben) a betakarítható őszi búza területe. FVM előrejelzés szerint 735 ezer ha, a termés pedig 2,8–3 millió t lesz.

A termelés az egyes ágazatokban eltérő módon, de erősen elmarad a 80-as évek színvonalától. Az állattenyésztésben nagyobb a visszaesés mint a növénytermesztésben. Előljáróban rá kell mutatni, hogy az átalakulás egyelőre számos kérdésben adatbizonytalanságot is eredményez. Nem lehet pl. a KSH évkönyveiből megállapítani az egyéni gazdálkodók számát és a hozzájuk tartozó birtoknagyságokat. Becsült adat, hogy jelenleg az aktív keresők 8%-a dolgozik a mezőgazdaságban.

Ugyanígy nincs ismeret a műszaki felszereltség állapotáról (pl., hogy hány darab erőgép és munkagép dolgozik a mezőgazdaságban a nagyüzemeken kívül, és azok milyen teljesítményűek. (Egyéb fontos adatok is hiányoznak.) Így érthető, hogy a kormányzat (az EU csatlakozáshoz szükséges adatanyag kialakítása végett is) törekszik az ágazat irányításához szükséges információbázis megteremtésére. Ezt segíti elő pl. a

termelők kezdeményezett regisztrálása. Ilyen körülmények között a kutatóknak a termés helyzetéről a korábbi időszakokkal összehasonlítható természetes mutatók adnak felvilágosítást. Ezeket a 2–3. táblázatok foglalják össze.

2. táblázat. A fontosabb szántóföldi növények, valamint a zöldség, gyümölcs és szőlő termésének és termésátlagának alakulása

Megnevezés	1986–1990 átlaga		1991–1995 átlaga		1997	
	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha
<i>Gabonafélék összesen:</i>	14 282	–	11 455	–	14 121	–
Ebből:						
Búza	6261	4,8	4394	4,2	5258	4,2
Árpa	1108	4,2	1476	3,5	1330	3,5
Kukorica	6449	5,6	5127	4,4	6828	6,4
Cukorrépa	4515	38,4	3709	37,1	3691	37,6
Napraforgómag	753	2,0	743	1,7	540	1,2
Burgonya	1259	17,7	1108	14,8	1140	16,2
Zöldségfélék	2083	–	1416	–	1548	–
Gyümölcs	1629	–	1097	–	883	–
Ebből:						
Alma	1070	19,3	671	13,3	500	14,0
Szőlő	676	5,1	637	5,2	717	6,5

Forrás: KSH évkönyv 1997

3. táblázat. Az állatállomány, a tehéntej- és tojástermés alakulása

Év	Szarvasmarha		Tehéntej millió liter	Sertés		Juh		Felnőtt baromfi		
	Összesen 1000 db	Ebből tehén		Összesen 1000 db	Ebből koca	Összesen 1000 db	Ebből anya-juh	Összesen 1000 db	Ebből tyúkféle	Tojás millió db
	XII. 31			XII. 31		XII. 31		XII. 31		
1980	1918	765	2470	8330	704	3090	1861	42 764	40 000	4385
1985	1766	688	2631	8280	756	2465	1646	38 376	34 000	4228
1990	1571	630	2763	8000	624	1865	1313	31 121	28 407	4679
1995	928	421	1920	4669	383	–	–	27 549	24 961	3467
1997	871	403	1931	4893	351	858	632	23 423	20 423	3388

Forrás: KSH évkönyv 1997.

A 2. táblázathoz hozzáfűzhető, hogy a 80-as évek második fele erősen aszályos időszak volt (különösen 1990-ben a kukoricára). A 90-es években csapadékosabb volt az időjárás, különösen 1997-ben (és az itt még nem szereplő 1998–1999. években). Az agrotechnika színvonalában jelentősek a különbségek. Az egy ha szántó, kert, gyümölcs és szőlőterületre kijuttatott műtrágya mennyisége pl. a 80-as évek egészében elérte a 260 kg-ot, ezzel szemben 1991-től ez a szám minden évben 60 kg alatt maradt (1995: 49, 1997: 57 kg). Ez az egyik oka a termés és a termésátlagok általános visszaesésének. Elszomorító a gyümölcstermés 50%-os visszafejlődése, aminek olyan okai vannak,

mint a piacvesztés, a korábbi telepítések elöregedése, a nagyrészt tőkeszegény kistermelőkhöz került gyümölcsösök leromlása, a hiányzó új fajták iránti kereslet a piacokon. A szőlőtermelés eredményessége évszázadokra visszamenően erősen időjárásfüggő, erősen ingadozó, amit az öt éves átlagok kevésbé tükröznek.

A 3. táblázathoz hozzáfűzhető, hogy a szarvasmarha állományban a fajtaváltás 1975-ben kezdődött (a hús-tej hasznosítású magyartarkáról a tejirányú holstein-fríz fajtára). A 80-as években ezért csökkent az állomány és nőtt a tejtermelés. A 90-es években a belső és külső piac szűkülése eredményezte a szarvasmarha-, a sertés-, juh- és a baromfiállomány csökkenését. Az utóbbiakon belül kissé előretört a liba-, kacs- és pulykatenyésztés.

IRODALOM

- ANTAL Z. 1994. A magyar mezőgazdaság átalakulása 1989–1994 között. – In: JÁKI K. (szerk.): Földünk-környezetünk. Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet kiadványa. Győr, pp. 4–26.
- Az agrárgazdaság, a vidékfejlesztés és a területfejlesztés stratégiája. – FVM tanulmány. Budapest, 1999. 115 p.
- BERNÁT T. 1998. A magyar mezőgazdaság területi szerkezetének változásai. – Földr. Közl. 46. 1–2. pp. 11–28.
- CSETE L.–LÁNG I. 1996. Tudomány és mezőgazdaság a XXI. század kapujában. – In: OROSZ I., FÜR L., ROMÁNY P. (szerk.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó, Budapest pp. 769–777.
- ROMÁNY P. 1996. Honnan – hová – hogyan. – In: OROSZ I., FÜR L., ROMÁNY P. (szerk.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó, Budapest, pp. 723–725.
- VUICS T. 1995. Magyar agrárgazdaság – rendszerváltozás – társadalom. – Janus Pannonius Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Pécs, 180 p.

TRANSFORMATION OF THE HUNGARIAN AGRICULTURE BETWEEN 1990 AND 1997

(AN ECONOMIC GEOGRAPHICAL SURVEY)

by Z. Antal

Summary

This study provides a chronological presentation of the most important moments through the transition period of Hungarian agriculture (based on laws and orders adopted between 1988 and 1992) aimed at its transformation into a sector to be dominated by private property. During this process employees of state farms and non-member workers of co-operatives and heirs-in-law of the latter (under certain conditions) were entitled a plot of land of 20 gold crown value. Those co-operative members

who had not contributed their parcel(s) to the common property were granted land of 30 gold crown. Members with contributed land of less than 30 gold crown value, were provided additional parcel.

Since January 20 1992 co-operative members alive taking land into collective property had a free access to their plot(s). Successors of the deceased were entitled to buy out land from the common property of co-operatives equivalent to the value of compensation bonds released by the state and land in state property.

Co-operatives based on democratic principles were reorganised in 1992 (members were allowed to abandon co-operatives, the latter might be divided, disbanded, or proceed with operation on a lesser area).

State farms were transformed into joint-stock companies.

Due to various causes the above transformation involved a decrease in the volume of production. The most heavily affected were: fruit growing (50% decline), animal husbandry (40%), production of cereals (changing year by year, between 10–30%). The earlier farm size typical of large-scale agriculture (3000–20 000 ha) has given way to small size farms (these units of 3–5 ha currently make up about half of the total number), middle-scale farms (30–100 ha), and large-scale production within agricultural units on land of limited size compared to the earlier collective farms.

Translated by L. BASSA

Dr. Pinczés Zoltán: Az Erdélyi-medence természeti földrajza. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998. 97 old.

PINCZÉS Zoltán, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem emeritus földrajz professzora *A Déli-Felföld természeti földrajza* (1995) és *Az Erdélyi-peremvidék természeti földrajza* (1997) után ezúttal az Erdélyi-medencéről írt kitűnő kismonográfiát. Az öröndetesen bővülő – és reményeink szerint egységes összefoglaló köteté is szerveződő – sorozat legújabb tagja hiánypótló, hiszen a századforduló geológiai összefoglalói óta nem jelent meg magyar nyelvű mű az Erdélyi-medencéről.

A szerző a terület ösföldrajzi vázlatát után – korábbi munkáihoz hasonlóan – bemutatja a felszíneket: az Erdélyi-medence ó- és középidői alapzatát és egyes kiemelt rögeit (pl. Preluka), amelyek a kárpáti pediplén maradványai; a szarmata foltokban megmaradó szárazföldi lepusztulás szintjeit (pl. a Szamosok vidékén, a Marostelki–Homoródi-dombságban, a Hortobágy-melléki-dombságban); a Sümegiumban és a Bérbaltaváriumban képződött szinteket, amelyek völgyi pedimentek, medenceperecek formájában maradtak meg, majd a pliocén végén kialakult völgyhálózatot (Maros, Szamos, Olt), amely a pannon tenger csatornáinak helyét foglalta el. E völgyek aszimmetrikusak, rendszerint 6–7 terasz alakult ki bennük.

A szerző rámutat az erdősültség, a domborzat és a csapadék eloszlásának területi összefüggéseire is. Az éghajlati, vízrajzi és talajtani fejezetek és a VARGA Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár által írt növény- és állatföldrajzi összefoglalás után következnek az egyes tájakat részletezően és arányosan bemutató oldalak.

PINCZÉS Z. professzor a kötetben bemutatja az I. világháború előtt és az 1940-es években végzett magyar kutatások eredményeit is. Nem kellően ismert pl. az 1940-es években a Lápos-völgyében kutató BULLA Béla, LÁNG Sándor és KÉZ Andor ez irányú munkássága, a teraszkutatóban elért eredményeik. Tájékipileg is nagyon szépek a Lápos átöröklött meanderei Macskamezőnél és a Láposi-medencét Ny-ról határoló Haragosi-rögnek (Preluka) az eocén és az oligocén tenger által előntött, majd felboltozódott és exhumálódott tönkje. A szerző kitér az alsó-miocén lepusztulás üledékeire is.

PINCZÉS Z. hangsúlyozza, hogy az Erdélyi-medence domborzatának kialakításában nagy szerepe volt a főfolyókba torkolló mellékvizeknek és a deráziós mellékvölgyeknek. Arra is rámutatott, hogy az eocén mészkövek, az oligocén homokkövek és a miocén tufák a közetfüggő lepusztulás révén a domborzat helyi jellegzetességeit eredményezték (pl. Barázda-hegység réteglépcsői, az Almás-Egregy-medencéjében a „Sárkányok kertje”). Érdekes egyedi színfoltot jelentenek a terület sós forrásai és az egykori sóaknák beszakadt üregeiben felgyűlt sós tavak (Marosújvár, Vízakna).

Morfológiai szempontból figyelemre érdemesnek tartja a pannon–pontuszi, ill. pontusz–dél-szibériai flóraelemekben gazdag kolozsvári Szénafüvek területét, ahonnan CHOLNOKY Jenő a földrajzi szaknyelvben meghonosodott suvadásokat írta le. A könyvből azt is megtudhatja az olvasó, hogy Kolozsvár környéke (Felek) a klasszikus lelőhelye a szarmata litorális homokjában képződött gömbköveknek, amelyek a környék épített környezetében is fontos szerepet kaptak (sírkövek, kerékvetők stb. formájában).

A munkának külön erénye a kistáji tagoltság, a kismedencék, süllyedékek, kueszta-sorok és mikroformák páratlanul gazdag, pontos, genetikus szemléletű tárgyalása. A szerző egyedül a Szamosi-Mezőségben 23 völgyet, 3 kismedencét, 17 dombot, antiklinálist mutat be magassági adatokkal, román és magyar névírással.

PINCZÉS Z. – az előző kötetekben megszokott módon – régi, mára elfeledett tájneveket elevenít fel, vezet be újra a szakmai köztudatba (Ilosvai-hegység, Haragosi-rög, Oltmelléki-hegység, Kis-Királyrétje). Ez a „tájnév mentés” a természetföldrajzi tájértékelésben és tájelhatárolásban éppúgy fontos, mint a történeti szemléletű kultúrföldrajzi kutatásokban (népi tájnevek, népi tájszemlélet megőrzése).

PINCZÉS professzor könyve a szakirodalom és a szakmai közvélemény által kevésbé ismert tájakat is bemutatja, amihez 104 magyar, román és német monográfiát, tanulmányt dolgozott fel, kiegészítve saját terepi megfigyeléseivel. A kötet ezáltal a korábbi hazai és az újabb romániai tudományos eredmények értő, életszerű összefoglalása lett.

A könyvet 29 ábra és 10 saját fényképfelvétel illusztrálja. Az ábrák, tematikus térképek az Erdélyi-medence tájbeosztását, az egyes résztájak morfológiáját mutatják be. Emellett helyet kaptak a műben tömbszelvények, geológiai metszetek, terasz hossz-szelvények és tavakról készített térképek, metszetek is.

PINCZÉS Z. munkáját mindazoknak ajánljuk, akiknek szakmai érdeklődése nem csak az aktív kárpáti magashegységi tájak felé fordul, hanem a hagyományos erdélyi etnikumok által lakott vidékek (pl. a Székelyföld Ny-i része, a Mezőség, Kalotaszeg, Szászföld), vagyis a természetföldrajzi szempontból kevésbé ismert Erdélyi-medence felé is irányul.

ILYÉS ZOLTÁN

Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években

KISS EDIT ÉVA¹

Bevezetés

A rendszerváltozás után az iparban is csakúgy, mint az élet minden területén óriási változások kezdődtek. Átalakult a cégek belső struktúrája, sok új cég létesült, míg másokat bezártak vagy átszerveztek, módosult az ipari beruházások iránya és volumene. Mindezek az ipar szerkezetét, térbeli struktúráját és térkapcsolatait sem hagyták érintetlenül. Lényegében ezeknek az alaposabb vizsgálata volt a legfőbb célkitűzése „Az ipar szervezeti és strukturális átalakulásának földrajzi térkapcsolatai a Központi Régióban” c. kutatásnak², amelynek lebonyolítására 1995 és 1998 között került sor. A project azon legfontosabb tapasztalatait foglalom össze ebben a tanulmányban, amelyek a Központi Régió iparának térszerkezeti változásaihoz kapcsolódnak. Így ez a munka az OTKA keretében végzett kutatás „részbeszámolója” is egyben.

Elméleti megközelítés

Az elmúlt évtizedekben, különösen az 1970-es évektől a fejlett nyugati nagyvárosok ipara és ipari területei releváns változásokon mentek keresztül, amelyeket a leggyakrabban az újrastrukturálódás, az átalakulás, a dezindusztrializáció fogalmaival jellemeznek. Ezen változások okai az akkori világgazdasági változásokban keresendők, de RODWIN, L. más tényezőket (pl. a nemzetközi verseny éleződése, a kutatás és fejlesztés kumulatív hatása) is megemlített, amelyek felgyorsították azokat (RODWIN, L. 1991). A változásoknak térbeli konzekvenciái is vannak, ami lokális szinten többek között azt jelenti, hogy módosult az ipar elhelyezkedése, az ipari területeknek a nagysága és funkcionális hasznosítása, amelyeket már többen leírtak (CAMAGNI, R. 1991; DÖLING, J. et al. 1994; MACHIMURA, T. 1992; PARKINSON, M. 1991; TAKEUCHI, A. 1985).

Ugyanakkor a kelet-európai nagyvárosokban ezek a folyamatok jóval később kezdődtek és csak 1989 után erősödtek fel, amikor a gyökeres politikai változás utat nyitott a gazdasági és társadalmi reformoknak. Azóta már több tanulmány (GRITSAL, O. 1997a; KISS É. 1993; KORCELLI, P. 1995; KOREC, P. 1997; MISZTAL S. 1997) is

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 1112 Budapest XI., Budaörsi út 43–45.

² A kutatás az OTKA támogatásával folyt (nyilvántartási szám: F016238), amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

megjelent az ipar átszerveződéséről, megújulásáról, amelynek üteme, éppúgy mint más gazdasági folyamatoknak a fővárosokban a legintenzívebb (GRITSAL, O. 1970b).

Az újrastrukturálódás fogalmát sokféle összefüggésben lehet használni. Jelenthet egyfelől általános strukturális változást a politikai, gazdasági és társadalmi szervezetekben, másfelől a társadalom különböző szektorainak a fejlődése is érthető alatta (VIRKKALA, S. 1994). A folyamatot néha a történelmi fejlődéssel is kapcsolatba hozzák, amely szünetekkel különböző fázisokra osztható (VIRKKALA, S. 1994). Tulajdonképpen az egyes fázisok (szakaszok) tekinthetők a stabil periódusnak, míg a közöttük levő „szünetek” az átmenet időszakai, amikor az újjászervezés, az újrastrukturálódás folyik. Ebben az értelemben tehát Kelet-Európa a „szünet” állapotában van, amit a krízisek jelentkezése, valamint a régi és új rendszer közötti verseny jellemez (SOJA, E. 1987). Ugyanakkor mások két egymással ellentétes (destruktív, ill. konstruktív) trend egységként értelmezik azt (HAMILTON, I. F. E. 1995).

Az újrastrukturálódás térben és időben és különböző szinteken zajlik, amelyet ez alkalommal részletesebben lokális szinten vizsgálunk, hogy az iparban lejátszódó és az iparra ható folyamatok tükrében hogyan változott a főváros és tágabb térsége, Pest megye – annak is elsősorban néhány nagyobb városa – iparának a térbeli elhelyezkedése. Azt is vizsgáljuk, hogy mi lett a sorsuk az egykori ipari területeknek, hogyan hasznosulnak, továbbá, hogy mindezek hogyan hatnak a városok térszerkezetére, funkcionális tagozódására. Ahol lehetséges arra is utalunk, hogy az itteni folyamatok mennyiben hasonlítanak az Európa más városaiban tapasztaltakhoz.

Módszertani kérdések

A tanulmány alapjául egyrészt a cégkatalógusok és cégközlönyök adatai szolgáltak, amelyeket többnyire kartografikusan dolgoztunk fel. Másrészt szintén nagyon fontos forrása volt a térbeli változások feltárásának az 1998-ban lebonyolított felmérés, amely a főváros és a Pest megyei városok ipari területeinek feltérképezésére irányult. A terepbejárás során az volt a legfőbb célkitűzés, hogy minél alaposabban felfedjük az iparban zajló reformok területi konzekvenciáit, azaz milyen változások következtek be az ipari területek méretében és funkciójában az elmúlt évtizedben.

A vizsgálat kiindulópontját a főváros esetében a belterület 1 : 20 000 méretarányú, 1995-ben megjelent térképe adta, amely a tradicionális ipari területek zömét (90–95%-át) ábrázolta. Ez alapján kerestük fel az egyes ipari területeket, amelyek döntően a városközpont és a külső kerületek között, az ún. második munkahelyi vagy vegyes funkciójú övezetben foglaltak helyet. A változások regisztrálásával összefüggésben számos probléma is felmerült (pl. a tulajdonviszonyok rendezetlensége a gyárterületen belül, a nem létező, fantom cégek gyakori előfordulása, az ipari szervezetek elzárkózása az információs szolgáltatás elől), amelyek megnehezítették a változások felbecsülését.

További módszertani nehézségeket okozott az egy területen vagy épületen belüli ipari és nem ipari (tercier, lakó, egyéb) funkciót betöltő létesítmények által elfoglalt területek nagyságának és funkció szerinti változásának a felmérése és térképen való bejelölése. Ebből adódóan az elkészített ábrák – bár a felmérést végző szubjektív meg-

ítéléseitől nem mentesek és csak bizonyos fokú fenntartással fogadhatók el – mégis alkalmasak arra, hogy szembetűnően jelezzék az ipari területeken lezajlott változásokat.

Hasonló elveket követtünk a néhány tetszőlegesen kiválasztott Pest megyei város (Cegléd, Dunakeszi, Gödöllő, Nagykőrös, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Vác) ipari területein végbement folyamatok térképre vitelekör is, mindamellett, hogy megbeszéléseket is folytattunk a városok önkormányzati szakembereivel az ipari területek eddigi és jövőbeni sorsáról. Ezeken kívül kérdőíves felmérést is végeztünk a Pest megyei cégek körében telephelyválasztásuk szempontjairól és területük nagyságának változásáról. Összesen mintegy 200 ipari céget kérdeztünk meg, de csak 21%-uk válaszolt. Ennek ellenére a válaszok egyöntetűségük miatt mindenképp jelzésértékűek.

A kutatás színhelyéül azért került a Központi Régió kiválasztásra – amely alatt a főváros és Pest megye együttese értendő –, mert ez a térség nemcsak Kelet-Közép-Európa, hanem hazánk egyik legdinamikusabban fejlődő területe is, amely a szocializmus időszakában az ország legjelentősebb ipari körzete volt, és valójában az elmúlt évtizedben végbement változások ellenére még ma is az. Itt összponstosul ugyanis az ország ipari cégeinek tekintélyes hányada és részben ebből eredően az ipari területe kiterjedése szintén számottevő. Így az itteni folyamatok alapjaiban határozhatják meg az országos tendenciák alakulását, sőt a regionális változások sajátosságainak definiálásában is döntőek lehetnek.

Az ipar térszerkezetére ható néhány fontosabb folyamat

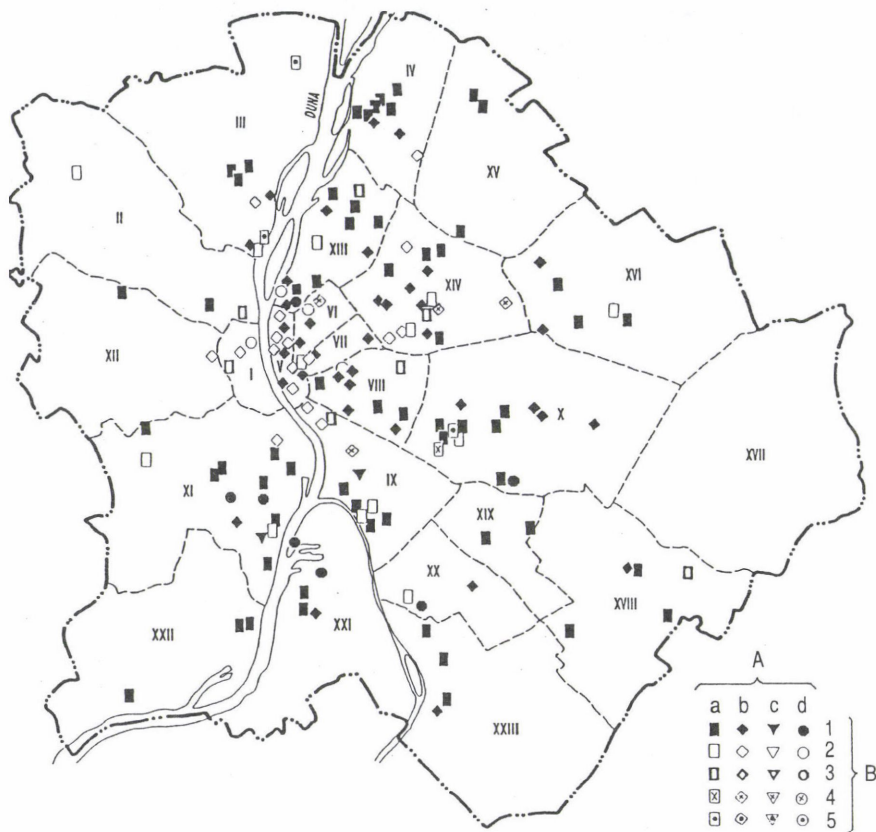
Az ipar újrastrukturálódása különböző folyamatokat (szervezeti, ágazati, tulajdonosi, méret szerinti stb. átrendeződés) foglal magába, amelyek közül a továbbiakban alapvetően azok bemutatására helyezzük a hangsúlyt, amelyek az ipar térszerkezetét, ill. a területi elhelyezkedését a leginkább befolyásolhatják. Ezek még ma is folyamatban vannak és helytől és időtől függően a fejlődés különböző fázisait képviselik.

Az elmúlt évtizedben az iparban bekövetkezett markáns változások közül az egyik leggyorsabban és leglátványosabban végbement folyamat a szervezeti reform volt, ami a cégek szintjén az azok belső struktúrájában tapasztalt változásokra is kiterjedt. Ez a reform a központ-telephely kapcsolatrendszert is átrendezte, miközben a telephelyek száma is erőteljesen megcsappant, mert 1989 után körülből sok az elsők között esett áldozatul a racionalizálási törekvéseknek. Hozzájárult a csökkenésükhöz az is, hogy az 1990-es évek elején több nagyvállalat végleg bezárta a kapuit, s ezáltal a telephelyeik sorsa is megpecsételődött. Jó néhány önállóvá vált telephely sem bizonyult életképesnek különböző okok miatt (pl. elavult termékstruktúra, piac hiánya, kevésbé képzett vezetők), ezért felszámolták őket.

A fővárosban 1990-ben 5481 telephely működött, s ma már csak kb. 1400, ellenben Pest megyében ugyanezen idő alatt valamelyest lassabban fogyott a számuk: 2021-ről kb. 1000-re, ami az ipar tartósabb és stabilabb szerepét sejteti a megye gazdasági életében. Szinte mindegyik Pest megyei városban visszaesett az ipartelepek száma a már említett okok miatt, amelyek közül sok fővárosi telephelyként működött, ugyanis a

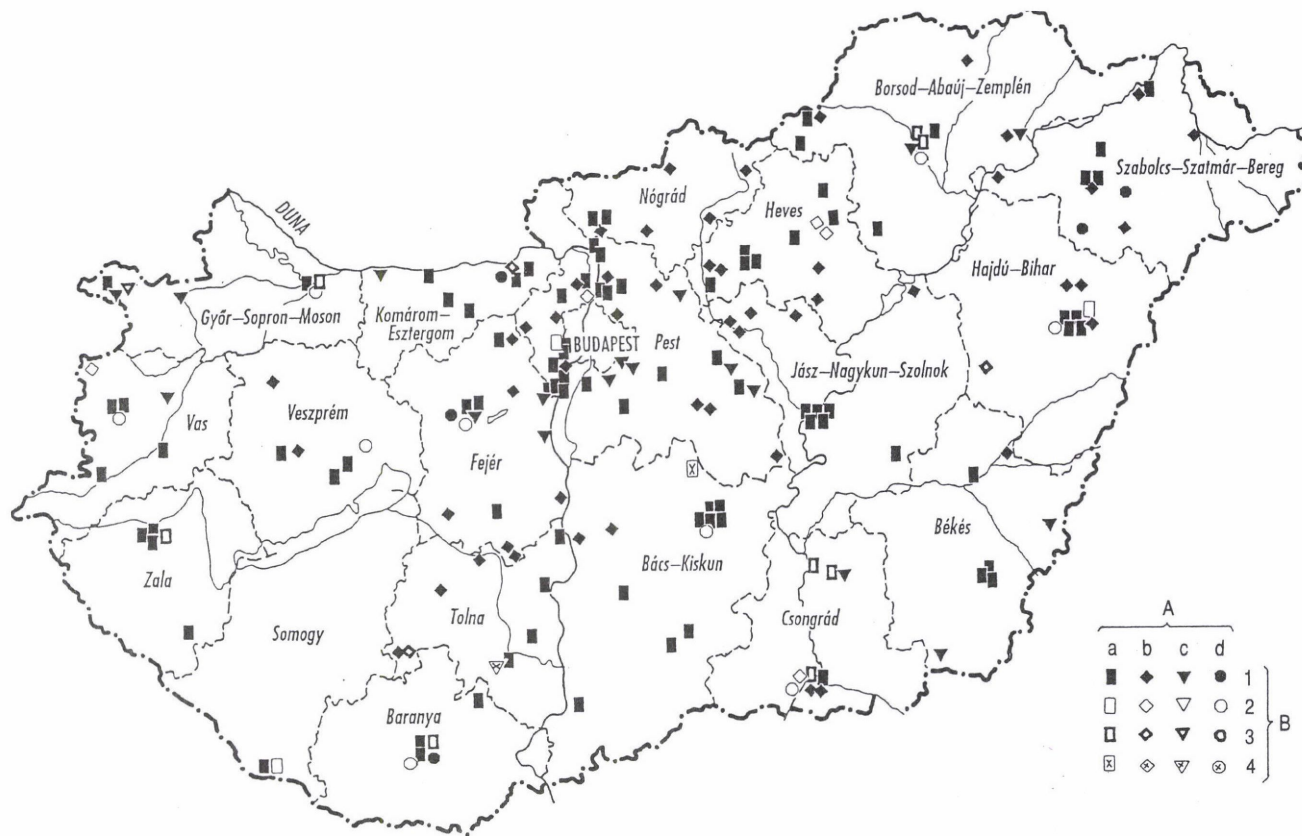
budapesti ipar egyik jellegzetessége még ma is az, hogy a cégeknek sok telephelye van a város határán kívül, döntően az agglomerációs övezetben. (1. ábra).

Az utóbbi években magának az ipari termelésnek az átalakulása, a terciarizálódása is szerepet játszik abban, hogy mind több telepen folyik nem ipari jellegű tevékenység (pl. javítás, szolgáltatás, marketing, raktározás, eladás). A nem-termelő tevékenységgel foglalkozó telepek igyekeznek általában a lakossághoz, a fogyasztókhoz közel települni, ezért sokkal szétszórtabban helyezkednek el és inkább a város belső részeiben létesülnek. Ellenben a termelésre specializálódott ipartelepek a hagyományos ipari körzetekhez kapcsolódva vagy vidéken lelhetők fel (2. ábra).

1. ábra. A fővárosi ipar telephelyei ágazati és tevékenységi jelleg szerint, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – A = ágazatok: a = nehézipar; b = könnyűipar; c = élelmiszeripar; d = egyéb ipar; B = tevékenységi jelleg: 1 = termelő; 2 = kereskedelmi; 3 = adminisztratív; 4 = javító-karbantartó; 5 = raktározó (Forrás: Ipari, kereskedelmi, szolgáltató almanach, 1996/97)

Industrial sites in Budapest by economic sectors and activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – A = sectors: a = heavy industry; b = light industry; c = food industry; d = other industries; B = activities: 1 = production; 2 = wholesaling and retailing; 3 = administration; 4 = repair and maintenance; 5 = storage (Source: Industrial, Commercial and Service Almanach, 1996/97)

2. ábra. Ipari telephelyek Magyarországon, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – 1–3 = jelmagyarázatot l. az 1. ábránál; 4 = raktározás

Industrial sites in Hungary, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – 1–3 = for explanation see Fig. 1; 4 = storage

A rendszerváltozás után óriási mértékben gyarapodott az ipari cégek száma a Központi Régióban (pl. 1992 és 1997 között 6789-ről 19 715-re), s a részesedésük 1997-ben már 48,5%-ot (ebből a főváros egymaga 38%-ot) ért el az ország összes működő ipari szervezetéből, azaz minden második ipari cég ebben a térségben található. A legnagyobb hányadukat teljesen újonnan alapították, ez azonban mégsem vezetett új ipari körzetek kialakulásához, ami valószínűleg annak tudható be, hogy az új alapítású cégek telephelyválasztásának szempontjaiban nem fedezhetők fel markáns különbségek a jogelődvel rendelkezőkhöz viszonyítva. Ez egy 1998-ban végzett kérdőíves felmérésből derült ki (KISS É. 1999). Ugyanakkor az ipari területek erőteljes gyarapodása sem következett be, legalábbis a fővárosban, aminek viszont részben az lehet a magyarázata, hogy az 1989 előtt létesített cégeknek nem is nagyon nyílt lehetőségük az eredeti területük növelésére, mivel rendszerint környezetük napjainkra már beépült.

A megszűnt cégek előfordulása elsődlegesen azokban a kerületekben, ill. Pest megyei településeken magas, amelyek már a rendszerváltozást megelőzően is számottevő iparral rendelkeztek, azokon kívül már csak szórtabban fordulnak elő. A cégek közlőnyök adatai szerint 1989 és 1997 között a Központi Régióban mintegy 2072 cég szűnt meg (rendszerint néhány éves működés után). A megszűnt cégek $\frac{3}{4}$ -e fővárosi volt, amibe feltehetően az ott megfigyelhető magasabb cégalapítási láz is belejátszott. Ennek következtében a cégsűrűség, vagyis az egységnyi ipari területre jutó cégek száma is nőtt, mivel az ipar által elfoglalt területek nagysága *nem gyarapodott* (3. 4. ábra).

A cégalapítások és megszűnések az ipar térbeli elhelyezkedésében nem eredményeztek átütő változást, mert a cégek legnagyobb hányada a hagyományos ipari övezetekben jött létre vagy szűnt meg. Ezek a körzetek a fővárosban főleg a pesti oldalon (a IV., VIII., IX., X., XI., XIII. és XXI. kerületekben) fordulnak elő mintegy sarló alakban körülölelve a Belvárost. Az iparnak ez a fajta térszerkezete lényegében már a 20. sz. elejére kialakult. Ugyanakkor Pest megyében elsősorban a főváros környéki településeken (az agglomerációs övezetben és a nagyobb városokban) tömörülnek az ipari cégek, s továbbra is kijelölhetők azok a kistérségek, amelyek ipar nélküliek és az iparosodásuk belátható időn belül nem is várható.

Az újonnan alapított és megszűnt cégek egyformán hozzájárultak az ipar ágazati struktúrájának módosulásához, habár a térbeli megoszlásukban sok hasonlóságot mutatnak a már korábban kifejlődött ágazatok elhelyezkedéséhez, hiszen azok mintegy „predetermináltak” a jelenlegi helyzetet. A Központi Régió ágazatai közül a legdinamikusabban a gépipar és a vegyipar fejlődik. Az elmúlt években különösen az utóbbiak területi megoszlása vált jóval dekoncentráltabbá, ami a nagyszámú újonnan alapított cégnek is köszönhető (5a. ábra). Ez talán arra is visszavezethető, hogy az ipari tevékenység jellege is átalakulóban van.

Ma már az új gépipari cégek kevésbé jelentenek erősen szennyező, zajos ipari létesítményeket, másrészt sok új cég igen kisméretű és nemcsak termelő, hanem kereskedelmi, szolgáltató tevékenységet is folytat. Mindezek a telephelyválasztásukban is sokkal nagyobb rugalmasságot követelnek, ill. tesznek lehetővé.

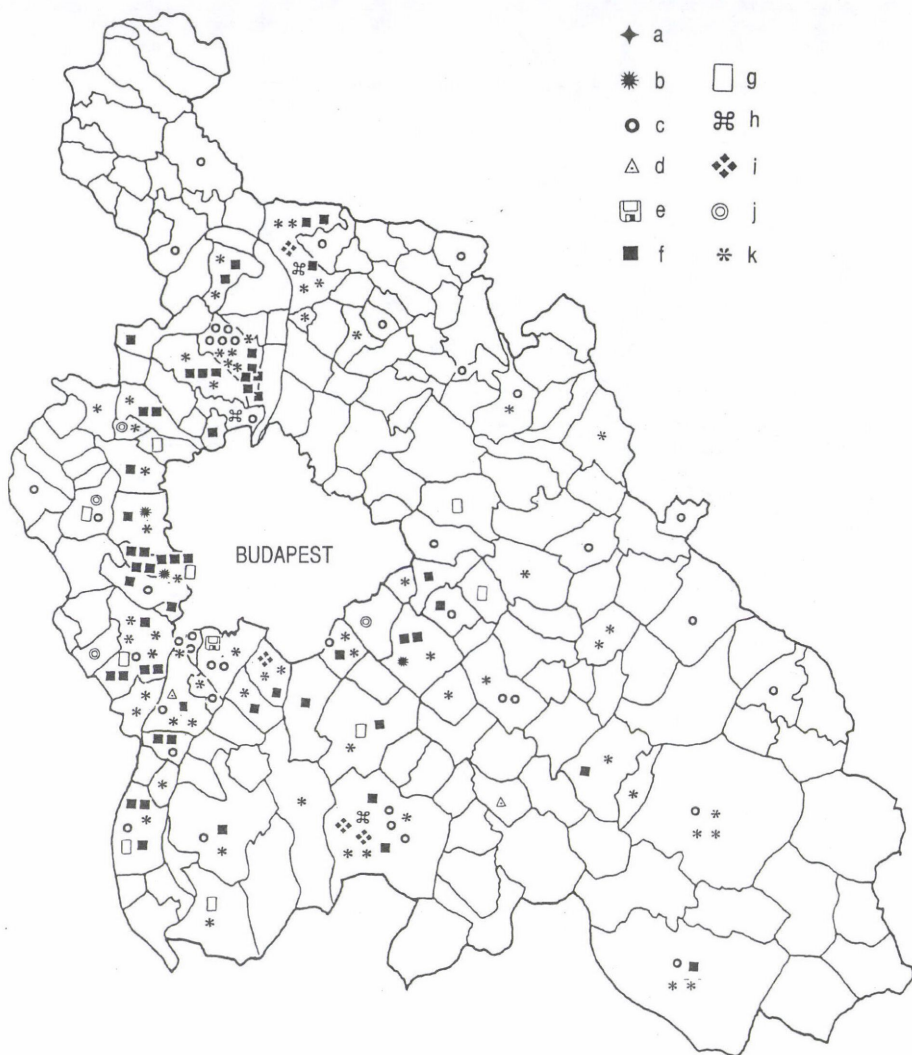
Az 1990-es évektől töretlenül ívelt felfelé a számítástechnika fejlődése. Elsődlegesen a fővárosban gyarapodott az ilyen tevékenységet folytató cégek száma, amelyek többnyire a belső kerületekben telepedtek meg (5b. ábra). A könnyűiparban a fa-, papír-

3. ábra. Az 1989 és 1997 között megszűnt ipari cégek Budapesten, ágazatok szerint. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat, kohászat; b = villamosenergia-, gáz-, víz- és hőellátás; c = gépipar; d = vegyipar; e = számítástechnika; f = építőipar; g = fa-, papír- és nyomdaipar; h = textil-, bőr-, szőrme és cipőipar; i = élelmiszeripar; j = egyéb ipar; k = vegyes (ipari és tercier jellegű) tevékenység. (Forrás: Céglékönyv, 1991–1997.)

Industrial firms liquidated in Budapest between 1989 and 1997, by economic sectors (comp. by É. KISS 1998). – a = quarrying, metallurgy; b = electricity, gas, water supply and heating; c = engineering; d = chemicals; e = computers; f = construction; g = woodworking, paper and printing industry; h = textile, clothing, leatherware, fur and shoe manufacturing; i = food processing; j = other industries; k = mixed (manufacturing–tertiary) activities. (Source: Firm gazetteers 1991–97)

és nyomdaipar, továbbá a kiadói tevékenység fejlődik a legintenzívebben, amelyeknek a cégei többnyire a belvárosban koncentrálnak a legnagyobb hányadban (5c. ábra). Ezek hosszú távú fennmaradásával lehet számolni a jövőben is, amit a nyugati nagyvárosokban megfigyeltek is igazolnak (CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988). A bőr-,

4. ábra. Az 1989 és 1997 között megszűnt ipari cégek Pest megyében, ágazatok szerint. (Szerk.: KISS É. 1998). – A jelmagyarázatot l. a 3. ábránál.

Industrial firms liquidated in Pest County between 1989 and 1997, by economic sectors (comp. by É. KISS 1998). – For explanation see Fig. 3

cipőipar cégei jobbra a VI., VII. és VIII. kerületekben és a város É-i felében fordulnak elő a legnagyobb számban (5d. ábra). A másik hanyatlónak vagy depressziósnek ítélt ágazat a textilipar, amelynek a telephelyei jóval ritkábban és szórványosabban fordulnak elő. Valamelyest egyenletesebb az elhelyezkedése az élelmiszeripari cégeknek, habár a számuk csak töredéke a dinamikusan fejlődőkének (5e. ábra).

5a. ábra. A nehézipari cégek ágazatok szerinti megoszlása Budapest területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat; b = kohászat; c = villamosenergia- és villamosgépipar; d = gépipar; e = vegyipar. Forrás: I. az 1. ábránál!

Spatial distribution of industrial firms in Budapest by economic sectors, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – For the source see Fig. 1

Pest megyében az egyes ipari ágazatok jelenlétének mértéke és területi eloszlása lényeges eltérő vonásokat mutat a fővároshoz képest (6a–c. ábra).

Az iparba irányuló beruházások térbeli tagozódása szintén sok mindent elárul az ipar jelenlegi helyzetéről, fejlődési lehetőségeiről és az ipari területek várható sorsáról. Bár az elmúlt évtizedben folyamatosan emelkedett az ipari beruházások volumene, mégis az ország összes ipari beruházásainak egyre kisebb hányada (28%-a) irányul ebbe a térségbe (az arány 1990-ben még 33% volt).

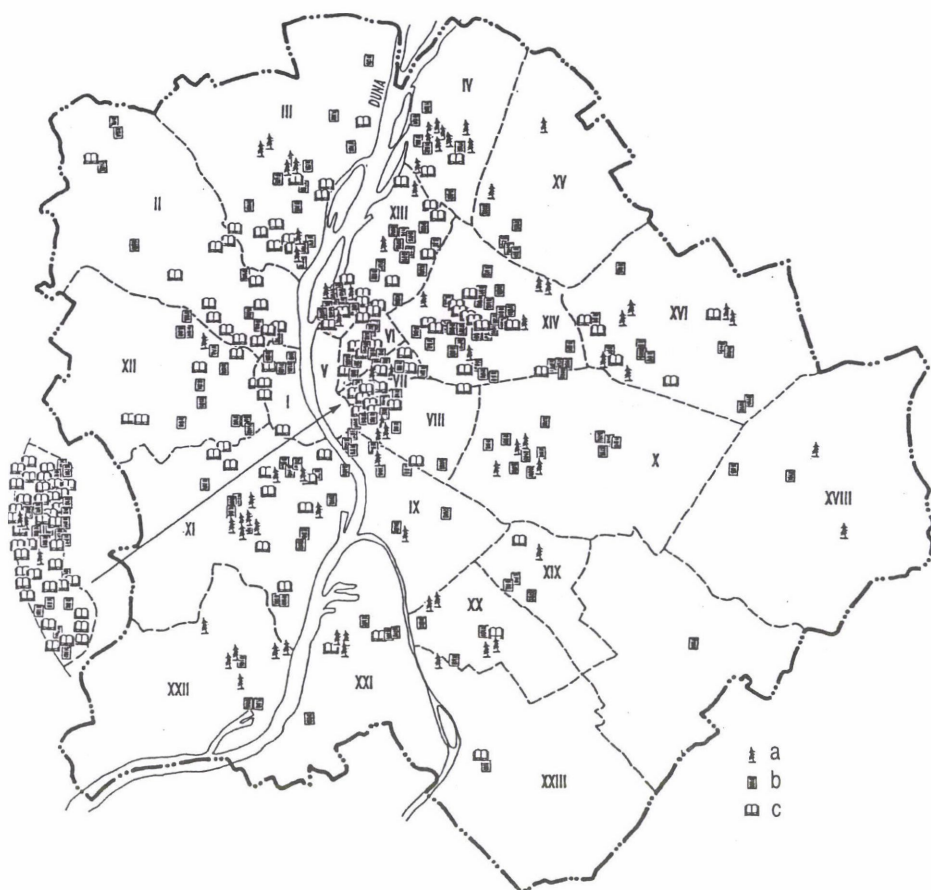

5b. ábra. Számítástechnikai cégek eloszlása a főváros területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998).
– a = szoftver; b = hardver. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of computer firms in Budapest, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = software; b = hardware. For the source see Fig. 1

Ugyancsak csökkenő tendenciát mutat, ha a főváros és a megye ipari beruházásának az értékét az összes beruházáshoz viszonyítjuk. Ez azt jelzi, hogy az ipar egyre inkább háttérbe szorul, vonzása mindinkább gyengül a többi szektorral szemben. A következő adatok is ezt támasztják alá: amíg 1990-ben 24%-ot ért el az ipar részesedése az összes beruházásból a fővárosban, addig 1997-ben már csak 20%-ot, ugyanakkor Pest megyében az értéke 55%-ról 41%-ra mérséklődött ugyanezen idő alatt.

Differenciáltabban alakult viszont az arányuk az egyes városokban, amelyek értékeik alapján lényegében három csoportba oszthatók. Az elsőhöz azok sorolhatók, ahol növekedett (pl. Érden, Szigetszentmiklóson), a másodikhoz azok, ahol csökkent (pl. Vácott, Dunakeszin) az ipari beruházások aránya. Az előbbieket főleg az agglomeráció

5c. ábra. A fa-, papír- és nyomdaipar és a kiadói tevékenység cégei Budapest területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – 1 = fafeldolgozó ipar; b = papír- és nyomdaipar; c = kiadói tevékenység (könyv, film stb.). Forrás: 1. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms in Budapest engaged in woodworking, paper and printing, and publishing activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – 1 = woodworking; b = paper and printing industry; c = publishing (books, cinema etc.). For the source see Fig. 1

DNy-i felében találhatók, szemben az utóbbiakkal, amelyek jobbra a fővárostól É-ra fordulnak elő. A harmadik kategóriát a stagnálók alkotják (pl. Dabas, Nagykáta, Nagykőrös), amelyek a megye DK-i részében foglalnak helyet. Az ipari beruházás mértéke 1996-ban Aszódon és Százhalombattán volt a legnagyobb (81% fölött), Monoron, Dunakeszin és Budaörsön pedig a legkisebb (10% alatt). A fővároson belül elsősorban azokban a kerületekben számottevőbb az ipari beruházás volumene, ahol az ipar hosszú távú fennmaradásával lehet számolni pl. a D-i, DK-i tradicionális ipari körzetekben (KISS É. 1993).

5d. ábra. Néhány könnyűipari ágazat és az egyéb ipar cégei Budapesten, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998).
 – a = textil- és ruházati ipar; b = bőr-, szőrme- és cipőipar; c = kézmű- és háziipar; d = egyéb ipar.
 Forrás: 1. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms in Budapest engaged in selected branches of light industry and in other industrial activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = manufacturing of textiles and clothing; b = leatherware, fur and shoe manufacturing; c = craftsmanship; d = miscellaneous. – For the source see Fig. 1

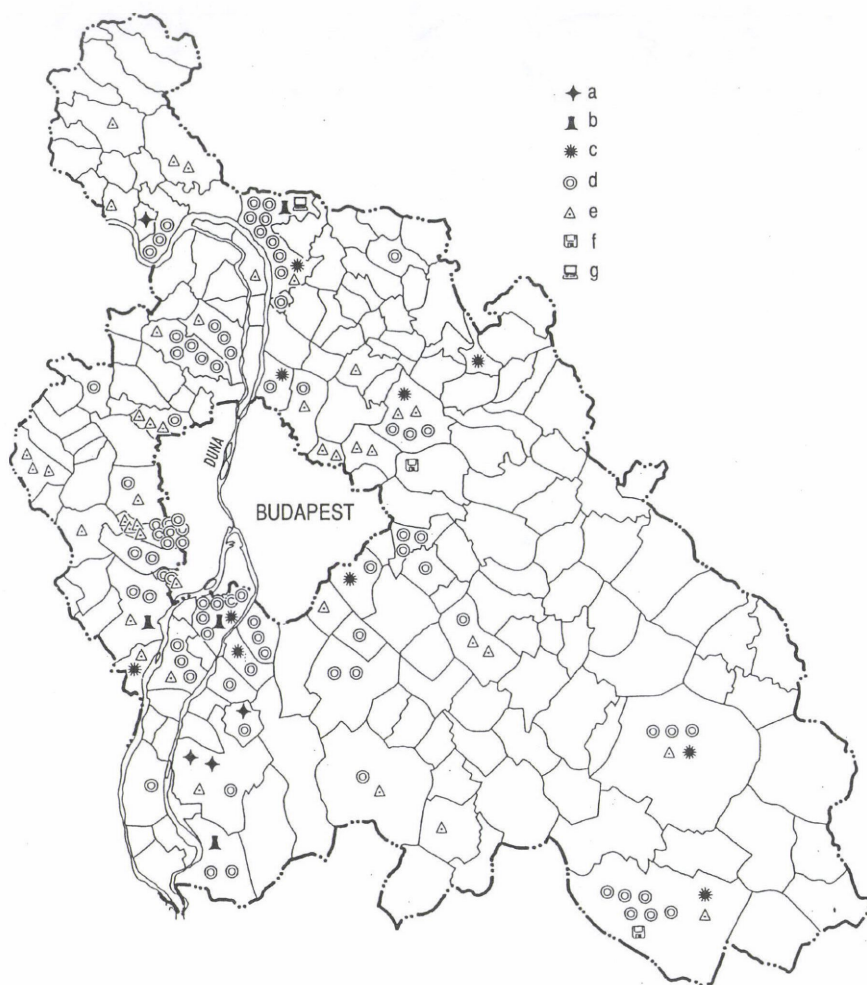
Mivel a beruházások túlnyomó része a műszaki, technikai színvonal javítását, új gépek, berendezések vásárlását és a már meglévő épületek, csarnokok felújítását szolgálta, ezért ez az ipar térbeli elhelyezkedését kevésbé módosította. Ez különösen a fővárosra igaz, ahol ráadásul még a helyszűke is korlátozta új ipari területek kifejlődését. Ezzel szemben a Pest megyei városokban már sokkal nagyobb lehetőség volt arra, hogy a meglévők mellé vagy esetleg helyébe új ipari területeket jelöljenek ki. Ennek az

5e. ábra. Az élelmiszeripari cégek elhelyezkedése Budapesten ágazatok szerint, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = húsipar, baromfi- és tojásfeldolgozó ipar; b = tejipar; c = malom- és sütőipar; d = konzerv- és hűtőipar; e = cukor- és édesipar; f = növényolajipar; g = dohányipar; h = bor-, sör- és szeszipar, üdítőital gyártás. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms engaged in food processing in Budapest by economic sectors, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = meat, poultry and egg processing; b = dairy production; c = milling and baking industry; d = canning and freezing industry; e = sugar refining and confectionery production; f = vegetable oil production; g = tobacco industry; h = production of wine, beer and soft drinks, distilling. For the source see Fig. 1

egyik megnyilvánulása (mintegy természetes következménye), hogy több településen (pl. Nagykőrös, Százhalombatta, Vác) is ipari parkot szándékoznak létesíteni, ami egyben a helyi ipar szerepét is erősíti a lokális gazdaságban, és egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy az iparra szükség van, s nem fog eltűnni a városokból (RODWIN, L. 1991).

6a. ábra. A nehézipari cégek és számítástechnikai ágazatok telephelyei Pest megyében, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat; b = kohászat; c = villamosenergia és villamosgépípar; d = gépípar; e = vegyipar; f = számítástechnika (szoftver); g = számítástechnika (hardver). Forrás: l. az 1. ábránál!

Sites of firms engaged in heavy industry and computer technology in Pest County 1996 (comp. by É. KISS 1998). a = quarrying; b = metallurgy; c = electric energy and electrical engineering; d = machine industry; e = chemicals; f = computer technology (software); g = computer technology (hardware). For the source see Fig. 1

A térstruktúra sajátosságai

A főváros és Pest megye iparának a térszerkezeti változásait célszerű külön-külön megvizsgálni, amit alapvetően a budapesti ipar súlya, országon belüli kimagasló jelentősége indokol. Arról nem

6b. ábra. A könnyűipari ágazatok cégeinek és az egyéb ipar telephelyeinek elhelyezkedése Pest megyében 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = fafeldolgozó ipar; b = papír- és nyomdaipar; c = textil- és textilruházati ipar; d = bőr-, szőrme- és cipőipar; e = kézmű- és háziipar; f = kiadói tevékenység (könyv, film stb.); g = egyéb ipar. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms in Pest County engaged in light industry and of sites of other industrial activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = woodworking; b = paper and printing industry; c = manufacturing of textiles and clothing; d = leatherware, fur and shoe manufacturing; e = craftsman ship; f = publishing (books, cinema etc.); g = miscellaneous. – For the source see Fig. 1

6c. ábra. Az élelmiszeripari ágazatok cégeinek telephelyei Pest megyében, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = húsipar, baromfi- és tojásfeldolgozó ipar; b = tejipar; c = malom- és sütőipar; d = konzerv- és hűtőipar; e = cukor- és édesipar; f = bor-, sör- és szeszipar, üdítőital gyártás. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of industrial sites of firms engaged in food processing in Pest County, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = meat, poultry and egg processing; b = dairy production; c = milling and baking industry; d = canning and freezing industry; e = sugar refining and confectionery production; f = wine, beer production, distilling, production of soft drinks. For the source see Fig. 1

is beszélve, hogy az itteni folyamatok, amelyek tendenciájukban sok hasonlóságot mutatnak a megyében megfigyelhetőkhöz, intenzitásukban jóval erőteljesebbek. A tradicionális ipari területeken zajló változások, amelyek bizonyos fokig természetes következményei az ipari területek, ill. ipari cégek fejlődésének (CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988) nagymértékben függnak az adott területen levő cégek ágazati hovatartozásától, tulajdonosaitól, méretétől, elhelyezkedésétől stb. A változások sikeresége pedig elsősorban annak a függvénye, hogy az ipar egésze és az egyes cégek hogyan reagálnak a kor kihívásaira és az új körülményekre.

Főbb tendenciák a főváros ipari területein

A 19. sz. utolsó harmadától a főváros ipara gyors ütemben fejlődött, s a század vége felé már az ipari területek körvonalai is kezdtek kirajzolódni. A 20. sz. elejére lényegében kialakultak Budapest tradicionális ipari területei, amelyek elhelyezkedését számos tényező (pl. természetföldrajzi adottságok, közlekedési kapcsolatok, telekárak, közművek kiépítettsége) befolyásolta (BERNÁT T.–VISZKEI M. 1972).

A későbbiekben ebben sem a két világháború között, sem a II. világháborút követő újjáépítés során nem történt érdemi változás, mivel a romokban álló ipari létesítményeket általában az eredeti helyükön építették újjá. Módosult viszont az ipari területek városon belüli helyzete az 1950-es fővárosi közigazgatási határváltoztatásnak betudhatóan. Ugyanis addig az ipari területek a korábbi méretű főváros, (Kis-Budapest) peremén helyezkedtek el, azonban amikor 23 települést hozzácsatoltak és a mai Nagy-Budapest létrejött, ezek a területek mintegy „beszorultak” a városközpont és a periféria, a belváros és a külső kerületek közé. Ez a fajta elhelyezkedés és zsúfoltságuk fokozódása a szocializmus évtizedeiben rengeteg feszültség forrása lett (PREISICH G. 1969).

Ennek ellenére a következő évtizedek során markáns térbeli változásra nem került sor, és az ipar által elfoglalt terület is csak lassan gyarapodott (pl. 1960 és 1980 között mintegy 800 ha-ral). Így 1986-ban az ipari területek nagysága 4536 ha-t ért el, ami a főváros összterületének 8,6%-át tette ki. A különböző nagyságú ipari területek túlnyomó hányada a városközponttól É-ra és D-re, valamint DK-i irányban (elsősorban a pesti oldalon) helyezkedett el, mintegy sarlóformát öltve és az ipari üzemek zömét magukba foglalva (BENCE I. 1963).

A rendszerváltozás után lényegében ezek a területek váltak az iparban zajló átalakulások legfőbb színtereivé. Természetesen a változás üteme és mértéke a város egyes kerületeiben igen különböző, mivel az ipari cégek és az ipari területek az átalakulás, a fejlődés más-más fázisában vannak. Ez több okra is visszavezethető, pl. az ipari területek elhelyezkedésére, az ott levő cégek ágazati struktúrájára és nagyságára. Tulajdonképpen ezek azok a tényezők, amelyek az ipari létesítmények és ipari területek kilátásait, sorsát is meghatározzák.

A sokféle és igen bonyolult kölcsönhatások eredményeképpen vannak olyan területek, amelyek szinte változtatás nélkül fennmaradnak, továbbá olyanok, amelyek teljesen megújulnak, ill., ahol az ipar különböző mértékben szorul háttérbe, és vannak olyanok is, ahonnan eltűnik, s a helyébe egészen más funkciók lépnek, sőt új ipari körzetek is kialakulhatnak.

Alapvetően két egymással párhuzamosan haladó, ellentétes irányú folyamat figyelhető meg a fővárosi ipari területeken, amelyek térben és időben is differenciáltan zajlanak. Az egyik az ipari területek eltűnését, funkcionális átalakulását foglalja magába, míg a másik a régi ipari területek teljes vagy részleges megújulását jelenti. Az előbbi inkább a város É-i, ÉK-i körzeteire, az utóbbi jobbra a D-i, DK-i ipari területekre jellemzőbb. Habár az is előfordulhat, hogy ezek a tendenciák térben egymás közelében levő ipari területeken (pl. Herz Szalámigyár és a Gyapjúfonó üzeme a Soroksári úton) vagy egy ipari területen belül is érzékelhetők (pl. az egykori Hajógyár területének egy részén a Duna Plaza bevásárlóközpont épült fel).

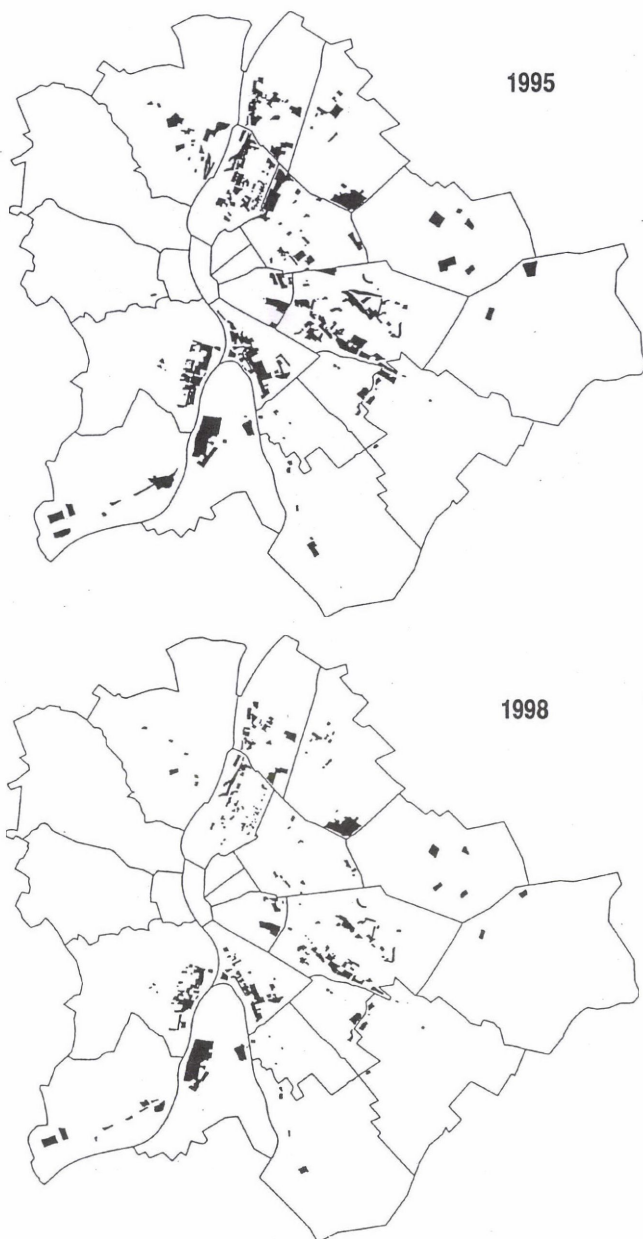
Mindenképp említést érdemel az is, hogy az utóbbi évek trendje mintha azt mutatná, hogy ezt az „észak-dél dichotómiát” a városközponttól való távolság függvényében történő funkcióváltás váltaná fel. Azaz a belvároshoz közelebb levő és esetleg más szempontból is kedvező adottságú ipari területeken a funkcióváltás, míg a távolabbi, „periférikusabb” helyzetű ipari területeken az ipar megújulása lenne a gyakoribb (7. ábra).

A funkcióváltás, amelyért a tercierizáció felerősödése, a globalizáció hatásának fokozódó érvényesülése és a környezetvédelmi előírások betartása iránti növekvő igény stb. együttesen felelős, a város É-i felében levő ipari területeken kezdődött a legkorábban és itt a leggyorsabb. E körzet fő tengelyének a Váci út tekinthető. Az egykori ipari üzemekkel, gyárakkal szegélyezett úton (különösen annak a Dunához közelebb eső oldalán) forradalmi változások zajlottak le az elmúlt években. Ezek egyöntetűen arra utalnak és szembetűnően kifejezésre is jutnak (pl. felújított vagy új épületek, különféle hirdetések, plakátok, reklámszázlok), hogy az ipari funkció helyébe a tercier (kereskedelmi, javító, szolgáltató) funkciók léptek, s ma már azok dominálnak.

Ezt támasztja alá egyfelől a nem-termelő szférába irányuló beruházások tetemesebb mértéke, másfelől az, hogy az 1990 és 1995 között megszűnt ipari cégek száma ebben a kerületben volt a legmagasabb. A dezindusztrializáció itt a legelőrehaladottabb, amit sokan az ipar újrastrukturálódása egyik elemének tartanak, és amelynek CHESIRE, P. szerint sok rejtett aspektusa van és sokféle eszközzel mérhető (CHESIRE, P.1991). Indikátorai közé sorolhatók pl. a cégmegszűnések is, ami az adott terület „elipartalanodását” eredményezheti (8. ábra).

A gyors funkcióváltás azzal is összefügg, hogy az egyre zsúfoltabbá váló Belváros a helyhiány miatt mindinkább terjeszkedik, főleg azon területek felé, amelyek még nincsenek messze a városközponttól és viszonylag könnyen megközelíthetők különféle közlekedési eszközökkel. A Belváros, a City tehát „benyomul” az egykori ipari körzetekbe, csápszerűen terjeszkedik a fontosabb főutak mentén, miközben a környezetét is több-kevesebb mértékben átformálja. Ennek és a city-funkciók erősödésének tulajdoníthatóan Budapest központi magja is egyre jobban kezd hasonlítani a nyugati nagyvárosokéhoz (KLUCKA, G. 1996).

Az elhagyott, feleslegessé váló tradicionális ipari területek (ipari épületek) sorsa igen differenciáltan alakul. Ugyanis különböző tényezők (pl. az ipari terület mérete, nagysága, elhelyezkedése, az ottani cégek száma, ágazati hovatartozása, tulajdonosi köre) bonyolult kölcsönhatásának a függvénye, hogy mi lesz a jövőbeni szerepük. A várostervezés, a városfejlesztés szempontjából sem mindegy, hogy mi történik velük,

7. ábra. Budapest tradicionális ipari területeinek változása 1995 és 1998 között. (Szerk.: KISS É.1998). Forrás: Budapest belső területének 1:20 000 ma. térképe (1995) és személyesen végzett felmérés anyaga

Changes in the spatial pattern of the traditional industrial zones of Budapest between 1995 and 1998 (comp. by É. KISS 1998). Source: map of the inner areas of Budapest at 1:20,000 scale (1995) and individual survey

8. ábra. A XIII. kerület ipari területeinek elhelyezkedése funkciók szerint, 1998. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = ipari; b = vegyes (ipari és terciér); c = kereskedelmi és szolgáltató; d = irodai, adminisztratív; e = lakófunkció; f = egyéb funkció. (Az 1998. évi felmérés alapján.)

Spatial pattern of industrial areas in the 13. district of Budapest by functions (comp. by É. KISS 1998). – Land use categories: a = industrial; b = mixed (industrial and tertiary); c = wholesaling, retailing and service; d = business, administration; e = residential; f = other functions (Based on a survey of 1998.)

hisz alapjaiban befolyásolhatják a város szerkezetét és funkcionális tagozódását. Napjainkban a leggyakrabban különféle kereskedelmi szolgáltató létesítményeket (üzletek, bevásárlóközpontok) hoznak létre a korábbi ipari funkciójú területeken. Hasonló folyamatok figyelhetők meg a lengyel fővárosban is (MISZTAL, S. 1997).

Viszonylag kevés az a terület, amelyeket irodai, adminisztratív funkció vált fel. A legtöbbször a meglevő ipari épületeket alakítják át, újítják fel és adják ki. Több gyár (pl. a Perion Akkumulátorgyár Rt. a XIII. kerületben, az ÉLGÉP a IX. kerületben és a Rico Kötszerművek a X. kerületben) is hirdette épületeit irodabérlés céljából. Ez rendszerint mindkét fél (a bérbe adó és a bérbe vevő) számára is előnyös, hisz bevételt biztosít az esetleg a fennmaradásáért küzdő cégnek. Ugyanakkor viszonylag olcsóbb bérleti díja és relatíve jó infrastrukturális ellátottsága miatt a bérbe vevő is jól jár, éppen ezért igen népszerű, főleg a kezdő vállalkozások körében. Jóval ritkább, hogy teljesen új irodaépületet (pl. a Váci úton az International Trade Center vagy a négyszintes, modern Duna Office Center) emelnek a korábbi ipari területen.

A kutatás eredményeiből egyöntetűen kitűnt, hogy a lakófunkciójú hasznosítás nem tartozik a kedvelt terület igénybevételi módok közé, mivel a régi ipari területeknek csak a töredékén építettek lakásokat, szemben pl. a finn fővárosban tapasztaltakkal (KISS É. 1998a). Ennek okai, hogy ezek az ipari területek részben szennyezettek, kedvezőtlen a földrajzi fekvésük, továbbá a társadalmi környezetük sem vonzó. Hiába épül fel a magas színvonalon kivitelezett, jól felszerelt lakóház, ha a társadalmi-kulturális környezet minősége, az adott városrész „rossz hírneve” nem változik.

A XIII. és a IX. kerületben is történtek kísérletek lakásépítésre, de kevésbé jártak sikerrel. Pl. a Gömb utcában 451 lakásos társasházat akartak építeni, de félbe maradt az érdeklődés hiánya miatt. Ugyancsak nehézségekbe ütközött a már megépültek értékesítése, mert a tehetősebbek, akik meg tudták volna fizetni e szinte luxuslakások vételárát, nem szándékoztak a pesti oldalon, egykori „munkás” kerületekben letelepedni. Valószínűleg nem lesznek értékesítési gondjai viszont azon kivitelezőknek, akik a MOM helyén építenek majd lakásokat a XII. kerületben.

Ez idáig az ipari területeknek csak egy nagyon szerény hányada hasznosult az említettektől eltérően. Ide sorolhatók pl. azok a területek, amelyen parkolót vagy raktárat létesítettek. Ezek többnyire kisterületűek és szórta fordulnak elő a város legkülönbözőbb pontjain. A jövőben elképzelhető, hogy az ipari területek a mostaniaknál sokoldalúbban (pl. szabadidő, sport, kulturális létesítményekként) fognak hasznosulni, ill. hogy a lakásfunkcióként hasznosítottak aránya növekedni fog.

A város D-i, DK-i felében levő ipari területeken, ahova a City csak lassan nyomul be, inkább az átstrukturálódás, az ipar megújulása, az ipari létesítmények felújítása, továbbélése jellemző. Kitelepíteni vagy áthelyezni csak a környezetszennyezőket, a lakossághoz közel fekvőket, vagy a valamilyen szempontból kedvezőtlen fekvésűeket kell, éppúgy, mint Tokióban (TAKEUCHI, A. 1985, KISS É. 1998b), ami azt jelzi, hogy az ipari tevékenységgel a jövőben is számolni kell. Ezt mutatja egyrészt, hogy az 1990-es évek első felében kevesebb ipari cég szűnt meg, másrészt, hogy az ipari beruházás volumene is tetemesebb ebben a térségben.

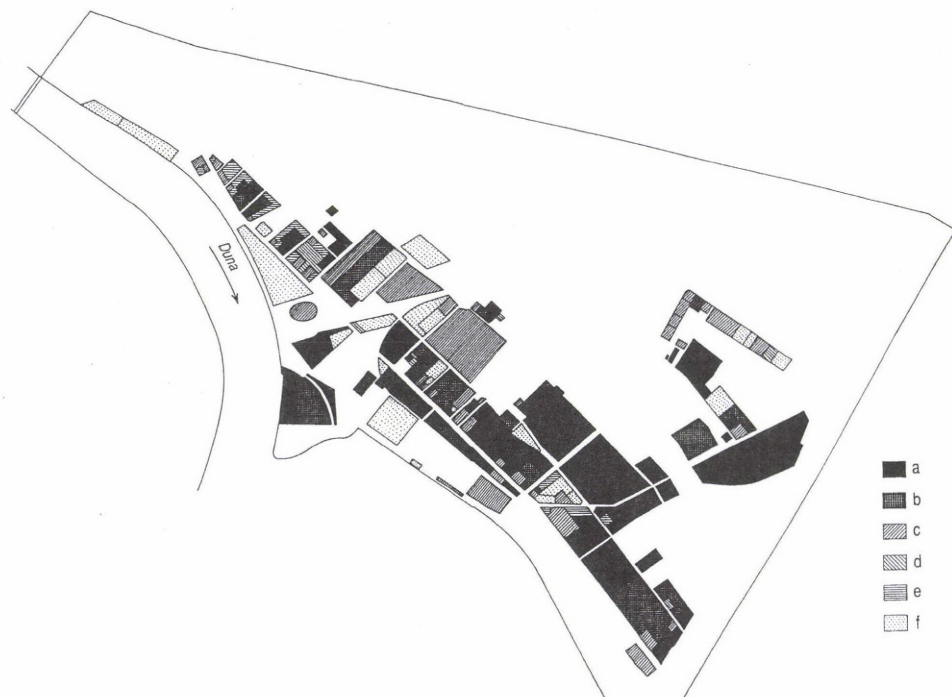
A befektetett összegeket az ipari cégek a leggyakrabban a termelés korszerűsítésére, a műszaki-technikai színvonal emelésére és az ipari létesítmények állapotának a javítására fordítják. Az elmúlt esztendőkből több mint a 60%-ukat fordították gépek,

berendezések vásárlására, míg a fennmaradó részt építésre, pontosabban az épületek javítására, karbantartására és kisebb mértékben újak létesítésére költötték.

A gépi beruházások elsősorban a modernizációt és a termelés hatékonyságát, a műszaki színvonal emelését, a hazai ipar felzárkózását szolgálták.

Néhány példa az előbbieket illusztrálására az 1990-es évek első felében folyt beruházásokból: a Tungstam Lézertechnikai Kft-nél nagyteljesítményű lézeres megmunkáló-rendszert létesítettek, a DEXTER Szerszámgyártó Rt-nél üzemcsarnokot és irodát építettek, a Compack-Douwe Egberts Rt-nél nescafé töltő- és csomagológépet állítottak üzembe, a COATS Magyar Cérnagyártó és Értékesítő Kft-nél a fonoda rekonstrukciója valósult meg (9. ábra).

Részből ezen folyamatoknak betudhatóan 1989 után előnyösen változott egy-egy ipari létesítményen (cégterületen) belüli épített környezet milyensége is, mert a régi épületek felújítására, rekonstrukciójára is több pénzt költöttek. Főleg az eltérő mértékű külföldi tulajdonban levőknél tapasztalható gyors és rendkívül figyelemre méltó változás. Sőt, néhány új ipari épületet, csarnokot is létrehozta a már meglévő ipari területen, de ezek valójában nem hatottak az ipar térszerkezetére, hiszen ez a fajta megújulás elsősorban a hagyományos, régi ipari területekhez kapcsolódott.

9. ábra. A IX. kerület ipari területeinek elhelyezkedése funkciók szerint, 1998. (Szerk.: KISS É. 1999).
– A jelmagyarázatot l. a 8. ábránál!

Spatial pattern of industrial areas in the 9. district of Budapest by functions (comp. by É. KISS 1998). –
For explanation see Fig. 8

Új ipari körzetek kialakulására eddig még nem került sor a fővárosban, ami valószínűleg annak is a következménye, hogy a helyszűke és a magas telekárak miatt a „zöldmezős” ipari beruházásoknak nem a főváros az elsődleges célpontja. Egészében véve tehát ebben a térségben a „gyárkapun belüli”, vagyis az ipari cég területén belüli változások uralkodnak, amelyek azonban a kívülálló számára kevésbé látványosak és az ipar térszerkezetét sem érintik érdemben.

A Pest megyei ipar térbeli elhelyezkedésének jellemzői

Pest megyében főleg az 1960-as évek intenzív iparosítása folytán telepedett meg sok ipari üzem, többnyire a népesebb településeken, de egyes iparihiányos térségekben még az 1970-es évek elején is létesítettek gyárakat, amikortól kezdve az ipar fejlesztése elsősorban már a meglevő bázisokra koncentrálódott (TELKES I. 1983).

Pest megye ipara területi elhelyezkedésének az egyik legfontosabb sajátossága, hogy a főváros körül, az agglomerációs övezetben egy viszonylag összefüggő ipari gyűrű bontakozott ki, amelynek kialakulásában a fővároshoz való közelségből fakadóan, bizonyos kitelepülésre kötelezett budapesti cégek letelepedései és más fővárosi nagyvállalatok telephely létesítései játszottak szerepet. Ezen ipari övezeten kívül már csak a megye nagyobb városaiban fejlődött ki figyelemre méltó ipari tevékenység.

Bár a rendszerváltozás után Pest megyében is ugrásszerűen gyarapodott az ipari cégek száma, ez nem vezetett az ipar területi elhelyezkedésének radikális módosulásához. A már korábban is ipar nélküli települések az elmúlt évtizedben sem vonzották az ipart, így lokális gazdasági szerkezetükben sem történt említést érdemlő átrendeződés. Az ipari cégek zöme napjainkban is a tekintélyes ipari múlttal rendelkező városokban, ill. a főváros környéki településekben tömörül. Minden bizonnyal belejátszik ebbe az is, hogy a cégek telephelyválasztásában még ma is meghatározó szempont a főváros közelsége, legalábbis ez derült ki az 1998-ban elvégzett kérdőíves vizsgálatból.

Az új, jogelőd nélküli cégek telephelyválasztásában alapvetően a következő tényezők játszottak szerepet: kedvező földrajzi fekvés, szükséges számú és szakképzett munkaerő, szállítási, közlekedési kapcsolatok a főváros közelsége, olcsó telekár, rendelkezésre álló szabad terület, infrastrukturális ellátottság, érzelmi kötődés és egyéb személyes indíték (ez utóbbit különösen a magyar magántulajdonú cégeknél jelölték meg többen). Ha ezeket rangsorolva vesszük figyelembe, akkor valójában a földrajzi fekvés, a főváros közelsége és a szükséges munkaerő (nem is a képzettsége) volt a döntő elem az olcsó telekár mellett. Egyébként a cégek által elfoglalt ipari területeknek a nagysága az új, előzmény nélküli cégeknél inkább nőtt, míg a jogelőddel rendelkezők esetében jobbra nem változott. Talán azért sem, mert az utóbbiaknak már nem is igazán nyílt lehetőségük – környezetük beépítettsége miatt – az eredeti terület növelésére.

Néhány tetemesebb tradicionális ipari területtel rendelkező Pest megyei város (Cegléd, Dunakeszi, Gödöllő, Nagykörös, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Vác) ipari területein zajló változásokat közelebbről megvizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy sok rokon vonást mutatnak a fővárosban megfigyelttekhez. Az azonban már a kutatás elején bebizonyosodott, hogy ezek a városok egyáltalán nem számolnak az ipar eltűné-

sével (amint az Budapest kapcsán felmerült az 1990-es évek elején, ugyanis voltak olyan megnyilatkozások, amelyek az ipar gyors „felszívódását” jósolták, ám az évtized változásai megcáfolták ezeket). Sőt a Pest megyei városok, falvak (amit a falusi iparral kapcsolatos kutatások is megerősítenek; KISS É. 1998c) még jobban ragaszkodnak az iparhoz, a már meglevő üzemek megtartásához és újak letelepedésének az előmozdításához, annak ellenére, hogy ma már az ipartelepítés egyre kevésbé vállal szerepet a település-fejlesztésben.

Ugyanis napjainkra eltolódás történt abba az irányba, hogy a településeknek maguknak kell rendszerint előre megteremteni a kedvező infrastrukturális feltételeket, ami ha jó forgalmi fekvéssel is párosul akkor nagyobb esély van az ipar megtelepedésére, további fejlődésére. Azok a települések viszont, amelyek rossz közlekedési, ill. földrajzi fekvéssel és/vagy kevésbé fejlett infrastruktúrával rendelkeznek kétségkívül hátrányba kerülnek az ipari cégek telephelyválasztásakor, s ez által lemaradhatnak a fejlődésben, az éleződő versenyben is.

A Pest megyei városokban folytatott vizsgálódások egyöntetűen arra utalnak, hogy ma az ipar, ill. az ipari tevékenység több ok miatt is óriási jelentőségű számukra. Egyfelől a lokális foglalkoztatásban, másfelől a helyi adóbevételekhez való hozzájárulásban van releváns szerepük, mert a terciarizálódásuk jóval lassabban halad, mint a fővárosé, és mert az idegenforgalom mint kiút szintén kevésbé jöhet szóba. Ezzel indokolható, hogy pl. ipari parkok, azaz elkülönített ipari területek kialakításával is próbálkoznak.

Napjainkban az országon belül Pest megyében van a legtöbb olyan település, amely ipari parkkal rendelkezik, de hogy közülük ténylegesen hány és milyen mértékben működik, arról nincsenek pontos információk. Az alábbi néhány példa is azt támasztja alá, hogyha bizonyos fokig eltérő eszközökkel, módon és mértékben is, de mindegyik város a lokális ipar megtartására és fejlesztésére törekszik.

*Cegléd*en, a város É-i felében előforduló ipari területek mellett új területet is kijelöltek az ipari parknak, ami azt sugallja, hogy több ipari üzem letelepedését várják a jövőben. Ez azonban nem vezetett radikális térszerkezeti változásokhoz. A dezindusztrializáció mellett a reindusztrializáció is folyik, ami még erőteljesebb itt és a többi Pest megyei városban mint Budapesten. A megszűnt cégek területét továbbra is ipari területként hasznosítják (példa erre az itteni Mezőgép területe), kivéve akkor, ha az a város D-i részében vagy a belvárosban található, mivel távlati feladat, hogy az ott levőket át kell helyezni. Cegléd belterületének mintegy 20–25%-át teszik ki az ipari területek, a fővárosban viszont kb. 4,5% a részesedésük.

*Vác*ott szintén gyarapodtak az ipari területek, amihez az is hozzájárult, hogy az önkormányzat – csakúgy mint máshol – különböző eszközökkel ösztönzi a cégek letelepedését. Ennek köszönhetően a zöldmezős beruházások száma is nőtt. Így ma már a város belterületének durván a 15–20%-át adják az ipari területek. Az egykori szocialista nagyvállalatok épületeit, területeit sokféleképpen igyekeznek hasznosítani. Pl. a Váci Hajógyár területén 30–40 cég telepedett meg, amelyek részben ipari, részben kereskedelmi, szolgáltató tevékenységet folytatnak. Amíg Vácott a németek a „zöldmezős” beruházásokat részesítik előnyben, addig Szigetszentmiklóson az olaszok a „barnamezősöket”. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a meglevő ipari létesítményeket közművesítik, újítják fel, alakítják át úgy, hogy azok megfeleljenek a kereskedelmi és szolgáltató feladatok ellátására. Talán ezzel is magyarázható, hogy ebben a városban az ipari területek kiterjedése nem nőtt számottevően, s mindössze 6–7%-át foglalják el a város belterületének. Itt is, mint mindegyik városban, csak környezetbarát ipari és szolgáltató létesítmények telepítését támogatják, amelyek megtelepedésén sokat lendített az M0-as autópálya körgyűrűjének a megjeleneése.

Nagykőrös ipara szintén súlyos válságba került a rendszerváltozás után. Legnagyobb vállalata, a konzervgyár, ha „karcosítva” és nagyon nehezen is, de kilábal a válságból, ami a francia befektetőknek köszönhető. A kisebb területre visszaszoruló nagy múltú konzervipari tevékenység mellett új ágazatok is felbukkantak, mivel a korábbi konzervgyári épületek egy részében egy olasz vállalkozó elektronikai összeszerelő üzemet létesített, míg egy másikban egy japán cég CD-összeszerelőt alakított ki. A helyi vezetés nagy erőfeszítéseket tesz az ipar fejlesztésére és ipari parkot is tervez, de a város viszonylag kedvezőtlen (közlekedéshálójai) fekvése és a tetemes számú szakképzetlen munkaerő komoly hátrányt jelent.

Százhalombatta ipara, és annak két nagy cége (Hőerőmű, Kőolajfinomító) viszont – szemben az előbb említett városokkal – szinte minden megrázkódtatás nélkül élte túl az átszervezéseket. Ennél fogva az ipari területek nagyságában és az ipar térszerkezetében nem történt radikális változás, és ez nem valószínű a jövőben sem, mivel a város igen jó anyagi helyzetben van. Éppen ezért semmi sem kényszeríti a város önkormányzatát arra, hogy sürgősen cselekedjen. Ennek ellenére mégis kialakításra került egy ipari park, amely tovább gyarapítja a jelenleg a város területéből egyharmaddal részesedő ipari területek nagyságát. Ennek térbeli elhelyezkedése is jóval kedvezőbb, mert a városközponttól távol található, így a jelenlegi üzemek környezetszennyező tevékenységét alig fokozza majd.

Összefoglalás

Budapest Európa egyik újjászülető városa, amelyben az ipar és az ipari körzetekben lezajló változások hatalmas szerepet játszanak. A tradicionális ipari területeinek a térbeli elhelyezkedésében nem történt óriási változás az elmúlt évtizedben, hiszen nem került sor azok tömeges áthelyezésére vagy kitelepítésére, azok továbbra is főként a pesti oldalon fordulnak elő. Ám látványosan módosult az általuk elfoglalt terület nagysága, mivel a korábban összefüggő, kiterjedt ipari területek nemcsak összezsugorodtak, hanem „fel is darabolódtak” és kisebb, foltszerű egységekre estek szét. Ez szorosan összefonódik a területek funkcióváltásával is, ami ma még egyáltalán nem tekinthető lezárt folyamatnak. Éppen ezért az ipari területek nagyságának csökkenésével a jövőben is számolni kell, aminek üteme azonban lassulni fog, de nem vezet az ipar eltűnéséhez.

A fővárosban végbement eddigi folyamatok számos közös vonást mutatnak a nyugat-európai nagyvárosok ipari területein tapasztaltakkal, mintegy megkésve is, de követik azokat. Ugyanakkor felfedhetők hasonlóságok más kelet-közép-európai városokban megfigyeltékhez is. Mindezek együttesen azt vetítik előre, hogy Európa két különböző felében a városok, sajátos fejlődésük eredményeként, egyre inkább hasonlóvá válnak egymáshoz (WECLAWOWICZ, G. 1992).

Pest megye iparának térbeli elhelyezkedésében sem következett be gyökeres változás, habár az ipari területek kiterjedése jobbára nőtt. Ez valószínűleg annak a következménye, hogy a dezindusztrializációval szemben erőteljesebben halad a reindusztrializáció és az ipar újrastrukturálódása, ami az ipar jövőben is stabil pozícióját sejteti, de a terciarizáció mérsékelt üteme is okolható az ipar lokális gazdaságban betöltött szerepének megmaradásáért, ill. erősödéséért.

Ebből adódóan a Pest megyei városokban az iparban zajló változások jóval szérelyebb mértékben hatnak a városszerkezetre és funkcionális tagozódására, mint a fővárosban. Ráadásul a lokális társadalom struktúrájában és az adott városrész külső megjelenésében, imázsában sem érzékelhető olyan látványos átalakulás a Pest megyei városokban, mint Budapesten.

- BENCE I. 1963. A budapesti gyáripár területi elhelyezkedése. – *Földr. Közl.* 11. 2. pp. 101–130.
- BERNÁT T.–VISZKEI M. (szerk.) 1972. Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve. – Köz-gazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó. Bp. 278 p.
- CAMAGNI, R. 1991. Spatial implications of technological diffusion and economic restructuring in Europe. – *The Italian case, Ekistics*, 58, 350/351, pp. 330–335.
- CHESIRE, P. 1991. Problems of regional transformation and deindustrialization in the European Community. – In: RODWIN, L.–SAZANAMI, H. (eds.): *Industrial change and regional transformation*, Harper Collins Academic, London, pp. 237–268.
- CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988. *Industrial location. Principles and policies.* – Basil Blackwell Ltd, Oxford, 305 p.
- DOLING, J.–KOSKIAHO, B.–VIRKKALA, S. (eds.) 1994. *Restructuring in old industrial towns in Finland.* – University of Tampere, Tampere Research Reports, Series A, 6, 295 p.
- GRITSAL, O. 1997a. The economic restructuring of Moscow in the international context. – *GeoJournal*, 42, 4, pp. 341–347.
- GRITSAL, O. 1997b. Business services and restructuring of urban space in Moscow. – *GeoJournal*, 42, 4, 365–376.
- HAMILTON, I. F. E. 1995. Re-evaluating space: Locational change and adjustment in Central and Eastern Europe. – *Geographische Zeitschrift*, 83, 2, pp. 67–87.
- KISS É. 1993. A budapesti ipar szervezeti felépítése és néhány jellemzője. – *Földr. Ért.*, 42, 1–4. pp. 225–242.
- KISS É. 1998a. A nagyvárosi ipar térszerkezeti változásai (II. Helsinki). – *Ipari Szemle*, 6. pp. 17–20.
- KISS É. 1998b. Várostervezés és városfejlesztés a világ XXI. századi „fővárosában”, Tokióban. – *Falu-Város-Régió*, 1. pp. 12–23.
- KISS, É. 1998c. Ways of rural transformation in Hungary – the case of Szob. – Manuscript, MTA FKI. Bp, 29 p.
- KISS É. 1999. A szekunder szektor és térbeli kapcsolatai, fejlődési lehetőségei a Budapesti Régióban. – Kézirat, MTA FKI. Bp. 21 p.
- KLUCKA G. 1996. A budapesti belváros átalakuló funkciói (Transforming functions of the inner city of Budapest). – In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): *Tér-Gazdaság-Társadalom. Huszonkét tanulmány BERÉNYI Istvánnak (Space-Economy-Society. 22 studies to István BERÉNYI).* – MTA FKI, Bp. pp 19–29.
- KORCELLI, P. 1995. Urban restructuring in East-Central Europe: selected questions. – *Geographia Polonica*, 66, 7–12.
- KOREC, P. 1997. New tendencies of manufacturing development in Bratislava. – In: KOVÁCS, Z.–WIEßNER, R. (eds.): *Processe und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*, L.I.S. Verlag, Passau, pp. 131–140.
- MACHIMURA, T. 1992. The urban restructuring process in Tokyo in the 1980s: Transforming Tokyo into a world city. – *International Journal of Urban and Regional Research*, 1. pp. 114–128.
- MISZTAL, S. 1997. Deindustrialisation of Warsaw and redevelopment problems of derelict industrial areas. – In: KOVÁCS, Z.–WIEßNER, R. (eds.): *Processe und Perspektivender Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*, L.I.S. Verlag, Passau, pp. 125–130.
- PARKINSON, M. 1991. The rise of the entrepreneurial European city: strategic responses to economic changes in the 1980s. – *Ekistics*, 58. 350/351. pp 299–307.
- PREISICH G. 1969. Budapest városépítésének története. – Műszaki Könyvkiadó, Bp. 310 p.
- RODWIN, L. 1991. European industrial change and regional economic transformation: an overview of recent experience. – In: RODWIN, L.–SAZANAMI, H. (eds.): *Industrial change and regional transformation.* – Harper Collins Academic, London, pp. 3–39.
- SOJA, E. 1987. The postmodernization of geography: A review, – *Annals of the Association of American Geographers*, 77, 2, pp. 289–294.

- TAKEUCHI, A. 1985. Change of Land Use and Industrial Community in Tokyo, – *Sinchini New Geography*, 3, 4, pp. 33–45.
- TELKES I. 1983. Pest megye népességszámának alakulása és annak néhány sajátos vonása. – *Területi Statisztika*, 6. pp. 697–704.
- VIRKKALA, S. 1994. Restructuring, localities and old industrial towns in Finland. – In: DOLING, J.–KOSKIAHO, B.–VIRKKALA, S. (eds.): *Restructuring in old industrial towns in Finland*. – University of Tampere, Tampere Research Reports, Series A, 6, pp. 1–13.
- WECLAWOWICZ, G. 1992. A városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában (Spatial-social structure of towns in East-Central Europe). – *Tér és Társadalom*, 6, 3–4, pp. 215–222.

CHARACTERISTICS OF THE SPATIAL STRUCTURE OF INDUSTRY IN THE CENTRAL REGION OF HUNGARY IN THE 1990s

by *É. Kiss*

S u m m a r y

Since the change in the political system relevant changes occurred in the industry of the Central Region (including Budapest and Pest county), which is an important industrial centre and one of the most dynamically developing part of the country. This study is mainly aimed to demonstrate the transformation of the spatial pattern of industry in the background of the processes taking place in and affecting industry, and processes having taken place in the traditional industrial areas. These are based on the experience of the research carried out between 1995 and 1998, which was supported by the National Scientific Research Fund.

During the present decade significant changes occurred in the internal organisation of firms, in their number and structural division, in the volume of industrial investment. All these have had an impact on the spatial structure of industry too. In the traditional industrial belt of Budapest, which have a form of a half ring around the city centre, mainly on the Pest side, two opposite processes can be observed. In the northern part of the industrial areas the main trend has been functional change. Deindustrialization is most advanced here. Most frequently retail and service establishments appeared in the old industrial areas. At the same time in the southern part of Budapest a renewal of industrial areas, restructuring of the industry is going on, which means that industry is to survive in the long run.

In the Pest county an industrial belt has been developed around the capital. Apart from this, only some larger towns have possessed significant industry. In the spatial structure no essential change has happened, however, it has become obvious that the towns and villages in Pest county do not count at all with the disappearing of the industry. Here the main purpose is the maintenance and renewal of industry. Therefore in the industrial areas usually industrial (or sometimes industrial and commercial) establishments are to be established in the future too. Thus, the transformation of the industrial areas has not had such a considerable effect on the structure and functional division of the towns in Pest county as in the case of Budapest. The Hungarian capital is one of the renascent cities of Europe, which shows numerous similarities to the industrial restructuring of other European cities. Due to it Budapest and its region have a great potential to be integrated into the changing network of European urban areas.

Translated by the author

Dr. Tremmel Ágoston–Kota Ágnes: A Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal története, 1919–1999. – Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal, Bp. 1999. 116 p.

A köz elmúltban jelent meg a Magyar Honvédség Térképészeti Hivatalának 80 éves történetéről szóló, számtalan fotóval és képpel illusztrált kiadvány. A színvonalas mű tizenkét fejezetben állít emléket a hivatal megszületésében és mai napig tartó sikeres működésében tevékenyen résztvállalóknak.

Az első fejezetben mintegy bevezetőként kaphatunk képet a honvédelem és a térképtudomány kapcsolatának rövid történetéről. E néhány sor is elég ahhoz, hogy hűen érzékelhessük, milyen régiek Magyarországon a térképészet hagyományai, amelyek méltó alapot képeztek egy önálló magyar térképészeti intézet létrehozásához. Az első világháborút megelőzően is voltak már olyan törekvések, amelyek tulajdonképpen ezt szorgalmazták. Rövid útkeresést követően létrejött meg a hadügyminisztérium 1919 február 4-ei rendelete, amely eredményeképpen született meg a Magyar Katonai Térképészeti Csoport, amelynek feladata a térképanyag begyűjtése, rendezése, kezelése, valamint a műszerek gyűjtése és a magyar nyelvű térképjelkulcs összeállítása volt.

A Monarchia felbomlása után egyértelművé vált, hogy mielőbb be kell tölteni a korábbi közös bécsi térképészeti intézet fölосzlatása miatt létrejött űrt. Ez persze nem volt könnyű feladat, mivel a magyar térképészetet szinte a semmiből kellett megteremteni. E téren a szervezet kiépítése, technikai és technológiai fejlesztése jelentették az első lépéseket. Ezek sikeres végrehajtása biztosított igen jó alapot a további fejlődéshez. A két világháború közötti történelmi időszak eseményei miatt a hivatal csak 1938-ban vált nyíltan Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet néven katonai intézménnyé, jóllehet szervezeti felépítése, valamint feladatkörei sem változtak. A munkálatok gyűjtőpontjába, mint eddig is, a katonai térképek készítése állt.

Az intézet a II. világháború alatt megért 25 éves jubileumát követően – az ismert hadi események miatt – kisebb csoportokra bomlott. Igaz, a SZEБ 1945 tavaszán felfüggesztette működését, a negyvenes évek végétől azonban már újult erővel folyt tovább a munka. Az ötvenes évek személyi kultusza az intézetben is megszédte a maga áldozatait, a kijelölt feladatokat azonban ennek ellenére elvégezték.

Az intézet feladatai később sem változtak, jóllehet kiegészültek újabb feladatkörökkel, pl. a hatvanas évek technikai technológiai megújulásával, vagy a későbbiekben a más hazai, ill. külföldi intézetekkel való együttműködés szélesítésével.

A nyolcvanas évek végének rendszerváltozása az intézmény életére is jelentős hatást gyakorolt, bár az alapfeladatok jellegét nem változtatta meg. A legfontosabb tevékenységek mellett azonban egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a NATO tagságunkkal járó feladatok.

Az intézet vázlatosan leírt, igen sok tanulságot tartalmazó történetéből is kitűnik, hogy az intézmény nyolcvan éves története kezdések, emelkedések, sorscsapások, valamint újrakezdések sorozata. A magyar térképészet nagyjainak nyomdokán elindulva és eljutva napjainkig bizonyítja, hogy az alkotó ember hite és ereje képes minden nehézségen úrrá lenni, ez pedig nemcsak a térképészet területére érvényes.

BOTTLIK ZSOLT

Társadalomföldrajzi vizsgálatok Sarród, Fertőújlak és Nyárliget térségében¹

VIDÉKI IMRE²

1995. nyarán az ELTE II. éves földrajz szakos hallgatóival kérdőíves felmérést készítettünk Sarródon. A vizsgálat célja a falu szociálgeográfiai, demográfiai jellegzetességeinek a feltárása, a foglalkoztatottság, az infrastrukturális ellátottság, a fő jövedelmi források felmérése volt. Érdeklődtünk aziránt is, hogy vajon a mezőgazdaságban végbement változások – pl. a kárpótlás – hatására hányan váltak egyéni gazdálkodóvá?

A térséggel való előzetes megismerkedés után került sor a felmérésre. A kérdőívet ANTAL Zoltán szerkesztette, a felmérés egy hétig tartott. Tanulmányunkban a vizsgálat eredményeiről számolunk be. E helyen is köszönettel tartozunk Sarród lakosságának és nem utolsósorban hallgatóinknak a felmérés segítségéért, ill. lebonyolításáért.

Sarród rövid bemutatása

Sarród Magyarország ÉNy-i részén, a Fertő-tó DK-i szomszédságában, Sopron közelében található község. Egyes források szerint a falu Keréktő-dűlő nevű részén talált romok, téglá- és cserépdarabok, a római korból származnak, azt igazolva, hogy már régóta lakott hely. A település nevének első írásos említése [Saro(I)d, Sarud, Saruld] 1313-ból való. Ebben az időben Sarród rendezett település, bíróval. Feltehető, hogy a XIII. sz.-ban a Hanság peremén levő, mocsaras területen fekvő falu katonai jelentőséggel és egyházi szereppel rendelkezett. A község egy régebbi pecsétjén ugyanis a „Sigilla in oppido Sarród” felirat látható. A pecséten templom rajza vehető ki.

A község helye a Fertő-tó vízszint-változásainak hatására többször is módosult. Az erre utaló legrégebbi okmány 1420-ból származik. 1457-ben német elnevezéssel is felbukkan a település: Schrollen. (Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. 811. old.)

A sajátos, egyedi természeti arculattal rendelkező táj megőrzésének a gondolata több évtizede merült fel. A jelenlegi Fertő-Hanság Nemzeti Park Fertő-tavi részét még 1991-ben nyilvánították tájvédelmi körzethöz nemzeti parkká. 1994-ben bővült ki a Hanság tájvédelmi körzet területével, és ugyanebben az esztendőben egyesítették az osztrák területen fekvő nemzeti parkkal. A közös Fertő-Hanság Neusiedler See-Seewinkel Nemzeti Park 27 229 ha-nyi területéből 19 629 ha található magyar földön. Ebből közel 4000 ha fokozottan védett terület. Figyelemre méltó, hogy Magyarországon ez volt az első olyan intézmény, amely egy szomszédos állammal közösen kívánta a természeti értékeket megővni, fenntartani. A Fertő-tó Közép-Európa harmadik legnagyobb területű állóvize, a szikes tavak legnyugatabbra található maradványa. A tó vize igen sekély, magas sótartalmú, vízszintje erősen ingadozó. Hazánkra eső 75 km²-nyi felületének négyötödét nádas borítja, feltöltődése előrehaladott állapotban van.

A sekély vízü területetek és a nádasok a madarak fészkelő-, táplálkozási- és vonulóhelyei. A Nemzeti Park egyéb élővilágából a hüllők, a halak, a növények közül a szárazságtűrő pusztai gyepek, a

¹ A tanulmány a T 022 933 témaszámú OTKA kutatás keretében készült.

² ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

molyhos és a cseres tölgyek, a kosborok stb. is nemzetközi jelentőségűek. Ezért kiemelten védett élőhely; MAB Bioszféra Rezervátum.

A közös nemzeti park magyar igazgatósága Sarródon székel, az 1993-ban megépült Kócsagvárban. Érdekesség, hogy évszázadokkal ezelőtti idáig – a révig – terjedt a Fertő-tó.

A Fertő medencéje mellett a Hanság a nemzeti park másik tájegysége. Korábban a mocsárvilág összeköttetésben volt a Dunával és a Fertő tóval is. A felszíni vizekkel való összeköttetést a lecsapolási munkálatokkal és a folyószabályozással megszüntették, de a felszín alatti összeköttetés természetesen megmaradt. A lápvilág kialakulása a jégkorszak után kezdődött; ekkortól nagymennyiségű növényi anyag keveredett a vízfolyások iszapjával. Így jött létre a lápi föld, a *hany*.

A táj mai arculata a 18.–20. sz.-ban végzett vízrendezési munkálatok révén alakult ki. 1777–1779. között a Pomogy és Süttör vonalában megépült töltés elválasztotta a Hanságot és a Fertőt. Ez volt az első nagyszabású antropogén beavatkozás a tó, ill. a környék természeti viszonyaiba. A később megépült – a tavat lecsapoló – Hanság-főcsatorna a mintegy ezer km hosszúságú csatornahálózat vizét is összegyűjti és levezeti. Az 1950-es években a Hanság lecsapolása befejeződött, az egykori mocsárvilág helyén rétek, kaszálók, telepített erdők, néhol szántók találhatók.

Sarród népességföldrajza

A népességszám változásának áttekintése

A falu lakosságszámára vonatkozóan a múlt század elejétől vannak adatok, amelyek azonban csupán Sarród központi belterületéről adnak felvilágosítást. Az egyéb területekre nincsenek, vagy hiányosak az adatok. E megjegyzéssel bocsátjuk közre az alábbi statisztikát (*1. táblázat*):

*1. táblázat. Sarród népességére vonatkozó adatok, fő**

Év	Lakosságszám	Év	Lakosságszám
1820	610	1910	787 (1242)
1830	640	1920	824 (1478)
1840	649	1930	933 (1565)
1850	633	1941	1527 (1527)
1860	632	1949	1662 (1662)
1870	703 (788)	1960	1748 (1629)
1880	698 (716)	1970	1582 (1520)
1890	755 (977)	1980	1488 (1394)
1900	722 (1125)	1990	1345 (1248)

*A zárójelben levő számok 1870-től 1960-ig a jelenlevő, 1960-tól pedig a lakónépességre vonatkoznak.

Forrás: ÉLŐ D.: Sarród monográfiája, 1937; 1980. évi népszámlálás 8. kötet; 1990. évi népszámlálás 10. kötet.

Századunk elején a falu területének nagyobb része a Fertő-tó elhagyott medrének D-i, a szomszédos térszinnél 1–3 m-rel magasabbra emelkedő peremén helyezkedett el. Ma 6 km-nyi távolságot kell a Fertőig megtenni. Közigazgatásilag három uradalmi major tartozott Sarródhoz: Nyár(a)smajor, Lászlómajor és a trianoni határmódosítást követően Mekszikópusztá. Az új határ kijelölése után Mekszikópusztá határállomás lett.

A határváltozás miatt a Tószög területéről számos magyar nemzetiségű lakos költözött Sarródra, mindenekelőtt Mekszikópusztára.

Az 1897-ben megépült, keskeny nyomtávú Fertővidéki Helyiérdekű Vasút érintette a falut. A kisvasutat az Esterházy-család építtette, elsősorban a birtokon megtermelt termények szállításának a megoldására. Az 1960-as években szűnt meg az itteni forgalom. Részben egykori nyomvonalán halad a tavat megkerülő kerékpárút hazai szakasza.

1960-ban a falu önálló tanácsú község, a fent említett három majorság és Mekszikópuszta vasútállomás is hozzá tartozik. Ekkor a kapuvári járás részeként összesen 1748 fő lakta. Villany és vízvezeték minden településrészen található. Kivétel a vasútállomás, ahol csak villany van. A majorságok vízellátását – fűt kutakból – még az Esterházyak építtették ki.

1970-ben – lakossági kezdeményezésre – Mekszikópuszta felvette a Fertőújlak, Lászlómajor és Nyár(a)smajor pedig a Nyárliget nevet.

Ebben az évben Sarródnak 810, Fertőújlaknak 387, Nyárligetnek 367, az egyéb területeknek 18 lakosa volt, azaz összesen 1582 fő élt a településen. (A Magyar Népköztársaság Helységnévtára, 1973.) Sajátos vonás az egyéb belterületen élő népesség magas, közel 50%-os aránya.

1971. ápr. 25-én a falu a Fertőd székhelyű nagyközségi közös tanács társközségévé vált. A közigazgatási önállóság részbeni elvesztése összefüggött a falu akkori és jövődöbeli szerepének a megítélésével.

Meg kell jegyeznünk, hogy a népességre vonatkozó statisztikai adatok még ugyanazon adat-szolgáltató esetében sem feltétlenül egyeznek meg. Az 1995-ös helységnévtárban és a népszámlálási kötetben szereplő adatok eltérése valószínűleg abból ered, hogy a census után bekövetkezett utcaelcsatolást (népességsökkenést) a helységnévtárban visszamenőlegesen is figyelembe vették.

A településrészenkénti népességszám a helységnévtárak adatai szerint a következőképpen alakult (2. táblázat):

2. táblázat. Sarród lakosságának településrészek szerinti megoszlása 1980-ban és 1990-ben, fő

Településrész	Népességszám	
	1980	1990
Sarród központi belterület	808	631
Fertőújlak	252	181
Nyárliget	323	270
Egyéb (külsőterületi) lakott hely	11	2
<i>Sarród összesen:</i>	<i>1394</i>	<i>1084</i>

Forrás: A Magyar Népköztársaság Helységnévtára 1985; A Magyar Köztársaság Helységnévtára 1995.

A népesség száma tehát egy évtized alatt rohamosan, 22,2%-kal csökkent, amely messze meghaladta az országos átlagot. Sarródra vonatkozóan az 1950–1990. között eltelt négy évtizedben a falu népességmegtartó erejét befolyásoló jelentősebb eseményeket az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

– a határsávba ipar elvétele települt,

– a legfontosabb foglalkoztató ágazat a mezőgazdaság volt, amelyet erőteljesen gépesítettek,

– e két folyamat következményeképpen munkalehetőség is alig volt, (új munkahelyek kis számban létesültek),

– a fiatal, mobilisabb lakosság elvándorolt,

– az odavándorlás csekély volt,

– a születések számának folyamatos mérséklődése, és az elvándorlási veszteség következtében a lakosság erőteljesen elöregedett,

– közlekedési szempontból „zsákutca-helyzet” alakult ki,

– határmenti fekvése, a megközelíthetőség adminisztratív nehézségei miatt egyéb ágazatok – pl. az idegenforgalom – sem játszottak szerepet a település gazdasági-társadalmi életének fellendítésében.

Ezen tényezők külön-külön is hátrányosan befolyásolnák a népességszám alakulását. Együttes, és kölcsönösen egymást erősítő hatásuk vezetett az utóbbi évtizedek rohamos lakosságszám csökkenéséhez.

Az 1990-es évtizedben két – a falut érintő – esemény hatásának folyamatos érvényesülése feltételezhető. Az egyik maga a rendszerváltás, amely – a politikai változáson túl – a földrajzi fekvésből adódó előny kiaknázását teszi lehetővé. A másik: a falu 1992-ben visszanyeri közigazgatási önállóságát, elszakad Fertődtől. Ebben az évben a lakosság száma jelentősen csökken, mivel egy teljes utcát – a Váci Mihály utcáról, ill. annak 178 lakójáról van szó – Fertődhez csatolnak. A helyszínt ismerve az elcsatolás nem meglepő, mivel Fertőd Sarróddal az elmúlt évtizedek során gyakorlatilag „összenőtt”, jelenleg is csupán egy utcán kell átmenni, hogy egyik településből a másikba kerüljünk. Fertőszéplak ugyancsak „karnyújtásnyira” van Sarródtól.

Az előbb említett események közül a geográfiai fekvés máris kedvező változás hordozója. A határ átjárhatósága, a közúti határátkelő megnyitása Nyárliget és Pomogy (Pamhagen) között természetesen a forgalom növekedésével jár együtt. Már az 1990-es évtized első felében több osztrák állampolgár vásárolt házat, vagy telket Sarródon, nem beszélve a bevásárló turizmus jellegű látogatásokról. Ennek nem csupán a bolti vásárlásban van jelentősége. Egy fogtechnikus kifejezetten azért települt családjával a faluba mert abban reménykedik, hogy a két ország eltérő árszínvonala miatt jól fizető páciéntúrát tud kiépíteni. Két gyermeke is az ő foglalkozását kívánja folytatni. Tudjuk, e jelenség nem új, hiszen pl. Sopronban már évtizedes hagyományai vannak. A másik – a visszanyert önállóság – csupán lehetőség: ennek kihasználása elsősorban a falu vezetőinek a rátermettségén, tehetségén múlik.

Az 1990-es évtized a falu népesedésének újabb szakaszát jelentheti. Az 1990–1995. között regisztrált vándorlási mérleg többlete erre utal. Az mindenképpen figyelemre méltó, hogy hosszabb időszak óta a vándorlási mérleg először pozitív (3. táblázat). Ugyanakkor a természetes szaporodás kedvezőtlen egyenlege az országos helyzethez hasonló. Sajnos nem valószínűsíthető, hogy az itteni gazdasági körülmények a születések számának lényeges emelkedéséhez járulnának hozzá. Másrészt a lakosság korösszetétele is olyan, amely végső soron a természetes fogyás felé billentheti el a mérleg nyelvét (4. táblázat).

Vizsgálatunk idején a község népessége – az önkormányzat adatai szerint – állandó és ideiglenes lakóival 1083 főt számlált. Mi 321 lakás és az azokban élő 1021 lakos adatait vettük fel. Ebből 28 fő ideiglenesen más településen élő lakos. A 28 főből

13-ra vonatkozóan vannak további adataink – pl. a nemzetiségi hovatartozásra –, amelyeket természetesen feldolgoztunk.

3. táblázat. Sarród népmozgalmi mutatóinak változása 1960-tól, fő

A lakónépesség alakulása		Természetes szaporodás		Vándorlási különbözet	
Év	Népesség	Időszak	Változás	Időszak	Változás
1960	1629	1960-1969	-158	1960-1969	-239
1970	1520	1970-1979	21	1970-1979	-147
1980	1394	1980-1989	-75	1980-1989	-71
1990	1248	1990-1995	-30	1990-1995	18

Forrás: 1970–1979 közötti időszakra vonatkozóan: Az 1980. évi népszámlálás, 8. kötet. 1980–1989 közötti időszakra vonatkozóan: Az 1990. évi népszámlálás, 10. kötet.

4. táblázat. Sarród népességének nemenkénti kor megoszlása, 1995. július, fő

Férfiak				Nők			
6 évesig	7–14 év között	15–59 év között	60 év felett	6 évesig	7–14 év között	15–54 év között	55 év felett
23	41	273	132	25	38	240	221

(Fertőújlakon pl. 72 ház van. Ebből 6 lakatlan, 3 épületet pedig nyaralónak használnak. Így e településrészen 63 házat mértünk fel. A lakatlan házak közül csak 4-et vettünk figyelembe, mivel időközben két épületet lebontottak.)

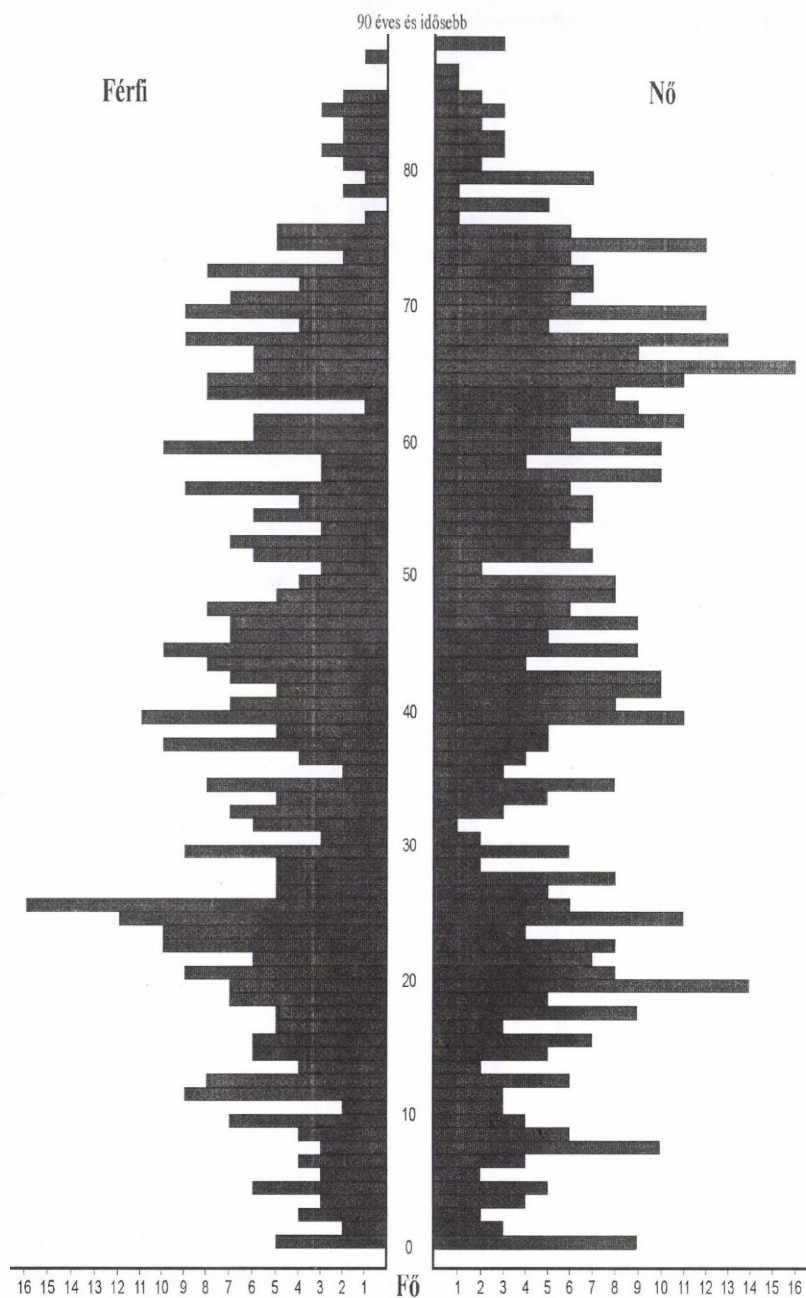
A falu korfája maturus állapotú korszerkezetet mutat. A fiatalok száma olyannyira kevés, hogy az évtizedek óta tapasztalható alacsony gyerekszámot előre vetítve bizonyosra vehető a későbbi, – tovább folytatódó – elöregedés. A korfán (1. ábra) jól látható a mobilisabb korosztályok hiánya, amely részben az alacsony természetes szaporodással, részben pedig a megelőző időszakok elvándorlási (migrációs) veszteségével magyarázható. A mobilis korú kohorszok közül a 20–24 évesek jelentenek kivételt, mindkét nem esetében. Ennek többnyire az az oka, hogy az ide tartozók döntő többsége még nem házas. Így – bár ez a nőkre igaz inkább – fel sem merült az esetleges elköltözés kérdése. Figyelemre méltó a legtermékenyebb korban lévő nők szintén alacsony száma.

Kiugróan magas viszont az idős korúak, a hazai tendenciának megfelelően főleg a nők aránya. Az öt éves kohorszokat figyelembe véve 40 év fölött mindenütt nő-többség tapasztalható. A népesség nemek szerint megoszlását tekintve 52,7% nő, és 47,3% férfi található a faluban. A 15 évesnél fiatalabb népesség aránya egynolcad (12,4%), míg a 65 évesnél idősebbeké 21,3%! Ha a 60 évesnél idősebb lakosság részesedését tekintjük, arányuk 30,5%, a magyar – nemzetközi összehasonlításban is igen magas – mutatót 50%-kal haladja meg!

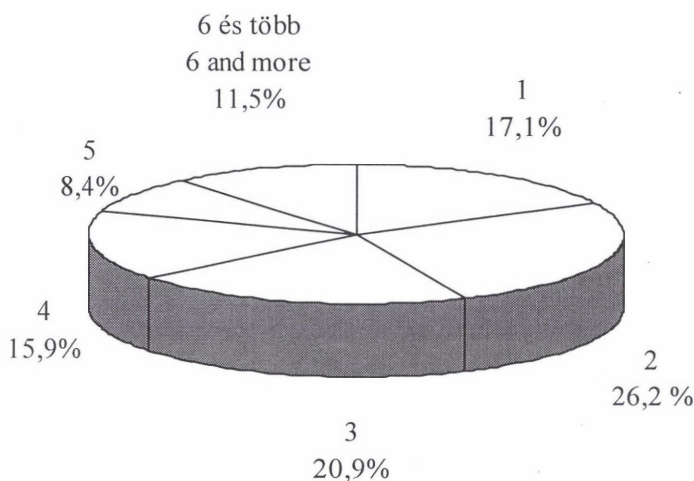
Az eltartott népesség rátája a következő:

$$\frac{217}{127} \cdot 100 = 170,9$$

A 127 fő a 15 évesnél fiatalabb, a 217 fő a 65 évesnél idősebb, a 677 fő pedig a 15–64 év közötti lakosság számát jelenti.

1. ábra. Sarród népessége nem és kor szerint, 1995 július
Population of Sarród by sex and age, July 1995. (Person, left side: Male, right side: Female)

2. ábra. A családnagyság szerinti megoszlás Sarródon. (szerk. VIDÉKI I. 1999). – 1–6 és több = családtagok száma

Distribution by family size in Sarród (ed. VIDÉKI, I. 1999). – 1–6 and more = number of family members

Az öregedési index ugyancsak magas értéket ér el:

$$\frac{127 + 217}{677} \cdot 100 = 50,8$$

Ebben az esetben a megfelelő számok jelentése a fentivel megegyező.

A családnagyság bemutatására a 2. ábra szolgál. Ide tartozik az, hogy az összesen 321 családból feltűnően magas a kizárólag nyugdíjasból álló családok száma. A családok közül csaknem minden harmadik – 103, azaz 32,1% – nyugdíjasból áll. 43 egy, 56 két, míg 4 három főből összetevődő nyugdíjas familia él Sarródon. (A tanulmányban Sarród alatt – ha azt külön nem említjük – a központi belterületet, valamint Fertőújlakot és Nyárligetet együtt értjük.)

Nemzetiségek

A falu nemzetiségek szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy a figyelembe vett 1006 főnyi népesség 9 kivétellel mind magyarnak vallotta magát. Mindössze 3 német, 1–1 osztrák, szlovák, két szlovén és két, Vajdaságból menekült került a nemzetiségek közé. Itt érdemes megjegyezni, hogy az eltelt évszázadok során mindig is magyar településnek tartották Sarródot. A mai állapotra szintén ez jellemző. Nősülés miatt egy osztrák állampolgár lakik Sarródon, aki ausztriai munkahelyét megtartotta.

A régmúltban ritkán fordult elő, hogy nemzetiségek nagyobb számban költöztek a faluba. Ilyen volt pl. az 1710–1714. közötti pestisjárványt követő időszak, amikor is – mivel az akkori népesség egyharmada elpusztult – cigány családok települtek be. A források szerint beilleszkedésük zavartalan volt. Az utolsó utalás amely rájuk vonatkozik, egy 1870-ből származó térképen a „Cigányszer” elnevezés.

Az anyanyelv tekintetében ugyancsak egyöntetűség jellemzi a községet.

Iskolai végzettség

Vizsgálatunk szerint a 6 évesnél idősebb lakosokat számba véve 527 fő végzett hat osztályos elemi, vagy nyolc osztályos általános iskolát. 280 lakos rendelkezik középfokú, 24 főiskolai, 11 pedig egyetemi végzettséggel. Jelenleg 80 gyerek általános iskolai-, 28 középiskolai tanuló, 6 főiskolás, végül 2 fő egyetemista. Megjegyezzük, hogy Sarród központi településrészén, a templom melletti általános iskola alsó tagozatát még 1970-ben bezárták és a sarródi gyermekek a körzetesítés következtében főleg Fertődre járnak iskolába. A fertőújlaki tanulók Fertőszéplakon részesülnek oktatásban. Az egykori iskolában óvoda működik. Említést érdemel, hogy korábban mindegyik településrészben volt általános iskolai alsó tagozat. Fertőújlakon pl. az 1990-es években a volt iskolát egy osztrák környezetvédelmi szakember vásárolta meg, azzal a céllal, hogy ott környezetvédelmi oktatási központot hozzon létre. Az utóbbi években a 25 férőhelyes, két óvodapedagógusnak munkát adó óvodában 20 körüli, ám egyre csökkenő a gyermeklétszám. Néhány esztendeje még három óvónő volt alkalmazásban itt.

A középiskolások egy része a Fertődön – az Esterházy-kastélyban – levő Porpáczy Aladár Kertészeti Középiskola és Szaktanácsadó Központ tanulója. Az iskolában magyar és német nyelven is oktatnak. A Központnak két újabb kollégiumi épülete Sarródon található. Középiskolások pl. Sopronba és Kapuvárra is járnak Sarródról.

Sajnálatos tény a felsőfokú intézménybe járók alacsony száma. A felsőfokú végzettség nem igazán vonzó, a faluban az iskolázottság társadalmi rangja alacsony. Ez országosan is igaz, ám valószínű, hogy a falvakban – mivel elsősorban mezőgazdasági és oktatási szakemberek dolgoznak – még erősödik is az ilyen nézet. Főleg azért mert, a nagy agrárgazdaságok – kb. egy évtized óta – veszítettek jelentőségükből, ill. azért is, mert a pedagógusok évtizedek óta az alulfizetett közalkalmazottak közé tartoznak. Szorgalmas vállalkozóként magasabb jövedelmet lehet elérni.

Több esetben a középkorúak iskolai végzettsége fölülmúlja (középfok), a fiatalabb (18–20 éves) korosztályét, akik sokszor csupán az általános iskola 8. osztályát fejezték be. Ez is a tanulás, az iskolázottság leértékelődését jelzi (5. táblázat).

5. táblázat. A sarródi lakosság iskolai végzettségére vonatkozó adatok, fő

Iskolai végzettség				Jelenleg tanul			
Ált. isk.	Középisk.	Főiskola	Egyetem	Ált. isk.	Középisk.	Főiskola	Egyetem
527	280	24	11	80	28	6	2

Felmérésünkben a nyelvismeretre vonatkozó kérdést is feltettünk. Igen sokan (138 fő) beszélnek – igaz eltérő szinten – németül. Angolul 12 fő tud. Az egyéb nyelvek ismerete: orosz (5 fő beszéli), olasz, román 2–2 fő, francia, szerb-horvát, cseh, szlovák, ukrán, szlovén 1–1 fő.

A falu földrajzi fekvése, a nemzeti park, a közelben lévő Esterházy-kastély mind idegenforgalmi vonzó tényezőként hatnak; emiatt is kiemelt fontosságú kérdés a nyelvtudás.

Foglalkozási szerkezet

A foglalkoztatottság tekintetében 1970-ben kiugró volt a mezőgazdaság jelentősége: a 985 fő foglalkoztatott 60,3%-a dolgozott ebben a szektorban. A legfontosabb foglalkoztató egység a helyi Haladás Mezőgazdasági Termelőszövetkezet volt, 457 fővel. A helyi munkalehetőséget bővítette – igaz csak szerény mértékben – a Fertői Nádgazdasági Vállalat telepe. A kereskedelembe 5 fő dolgozott. A községben működő kereskedelmi egységek (4) közül 3 italbolt volt, csupán egy vegyesbolt üzemelt Sarródon. 1970-ben a településen nem volt sem ipari, sem építőipari vállalat. A keresők jelentős hányada így a közeli Fertődre (építőipari szövetkezet, állami gazdaság), Fertőszentmiklóstra (Fertői Nádgazdasági Vállalat), továbbá és elsősorban Sopronba (GySEV, Autójavító Vállalat, Selyemipari Vállalat, Soproni Ruhagyár, ÉM Építőipari Vállalat) járt el dolgozni.

A foglalkozási szerkezet az elmúlt 25 évben számottevően átalakult. Először is az aktív népesség száma jelentősen mérséklődött: 1995-ben már kevesebb volt mint 400 fő. Az aktívak aránya a 15–64 év közötti korban lévő népességhez viszonyítva csupán 55,4%-ot tesz ki. A vizsgálat szerint a foglalkoztatottak harmada dolgozott a mezőgazdaságban, negyede az iparban és kettőtöde a szolgáltatásokban.

Mint fentebb említettük, 1970-ben egyedül a helyi székhelyű termelőszövetkezet több falubelit foglalkoztatott, mint ahányan ma összesen aktív keresők. Bár a Haladás Mezőgazdasági Termelő-, Szolgáltató- és Értékesítő Szövetkezet ma is a legjelentősebb foglalkoztató, az eltelt időszakban számottevő változás következett be itt is. 1989-ben még 131 taggal, 185 nyugdíjossal és 7 alkalmazottal rendelkezett a szövetkezet. 1995-ben utóbbiak száma 21-re emelkedett, a munkaviszonnyal rendelkező tagok száma 84-re csökkent, 19-en nem ott dolgozó tagok, míg a nyugdíjas tagok közé 149 fő tartozott.

Az állami gazdaság utódszervezeteinél (pl. a Fertői Mezőgazdasági Rt.-nél) 13 fő, mezőgazdasági szövetkezetben 100 fő, egyéni gazdálkodóként 9 fő dolgozik. Az ipari foglalkoztatottak száma 97 fő. A különféle szolgáltatási ágazatokban 156-an dolgoznak. A harmadik szektor megerősödése erre az évtizedre tehető; a kollégium, a Kócsagvár, a panziók megépülése mind a terciér szektorban foglalkoztatottak számának a gyarapodását segítette elő. Ugyanakkor a korábban is jelentős foglalkoztatónak számító közlekedés, szállítás, hírközlés ma is számottevő Magyar Posta, a Matáv és főleg a GySEV révén. Meg kell említeni a magánfuvarozók szerepét is. A kereskedelembe, a

közigazgatásban, az oktatásban és az egészségügyben foglalkoztatottak számában viszonylagos stabilitás figyelhető meg.

Az ipari foglalkoztatottak más településen dolgoznak. A közeli Fertőd konzervüzeme, a Velux tetőtéri ablak gyára, az ugyancsak országosan ismert Ferbau, a fertőszentmiklósi székhelyű, de több teleppel is rendelkező Fertő-tavi Nádgazdasági Rt., és soproni cégek is említhetők. Egy magyar állampolgár munkavállalási engedéllyel Ausztriában, egy sportszergyárban dolgozik.

1995. nyarán 22 asszony részesült gyermekgondozási segélyben, vagy díjban. Bár az akkori önkormányzati források 14 fő munkanélküli járadékost említenek, akik havi 6720 Ft-ban (a minimális nyugdíj 80%-ában) részesedtek, felmérésünkben 36 fő jelezte, hogy ilyen juttatást kap. 16 fő vallotta magát munkanélkülinek. Ha a járadékosok és a munkanélküliek számát összevetjük a foglalkoztatottak számával 13,9%-os munkanélküliségi rátát kapunk. Ez felülmúlja az országos, és jóval meghaladja a megyei átlagot. Az Ausztriában, ill. az itthon alkalmilag végzett munkáért kapott pénz azonban némiképpen javít a lakosság jövedelmi helyzetén. A foglalkoztatásra vonatkozó összevont adatsort alább mutatjuk be (6. táblázat):

6. táblázat. A sarródi lakosok foglalkoztatására vonatkozó adatok, fő

Aktív keresők			Gyes, gyed	Munkanélküli járadékos		Egyéb jövedelmű	Nyugdíjas		
Férfi	Nő	Összesen		Férfi	Nő		Férfi	Nő	Összesen
223	152	375	22	17	19	49	138	220	358

Az életkörülmények

A korábbi évszázadokban az itt élők vályogból építkeztek, a férfiak fő foglalkozása a halászat volt. Az 1930-as években jellemző volt az utcás falu jelleg. A Fő utcán még 60–70 évvel ezelőtt is elsősorban a módosabb gazdák laktak. 1935-ben a házak egyharmada földes, 27%-a téglás, míg kétöte padlós volt. Ezek az adatok utalnak az egészségügyi veszélyekre is.

A foglalkozást tekintve a halászat mellett a nád- és gyékényfonás volt jellemző. Az aratás 4–5 hétig tartott, augusztus elejétől szeptember elejéig-közepéig. Ez a (házi)ipar a téli időszakra biztosította a megélhetést. A fonás novembertől ápriliséig tartott. A nád aratása – mivel jórészt a vízben mozogva történt – számos egészségügyi problémát okozott.

A mezőgazdaság számára, mindenekelőtt a föld műveléséhez a talajadottságok nem voltak igazán kedvezőek. Ennek a korábban vízjárta terület az oka. A növénytermesztést tekintve az 1930-as években a gabonafélék, pl. a búza, a rozs, az árpa, ill. a cukorrépa (a közeli cukorgyár miatt) termelése emelkedett ki. A zöldségfélék termesztése viszonylag csekély jelentőségű volt. (A változó időkre utal az a tény, mely szerint a múlt század közepe táján Sarród és vidéke híres volt káposztatermesztéséről.)

Az állattartás jelentősége csak a Fertő-tó felületének a csökkenése után vált fontossá. Ebben a természeti okok mellett a több szakaszban elvégzett lecsapolási munkák is közrejátszottak. A kiszáradt részek biztosították ugyanis a legelőgazdálkodáshoz a területet. Az 1700-as években a térségben a legelőváltó gazdálkodásnak egy sajátos formája alakult ki: a legeltetés után a területeket néhány évig pihentették, kaszálónak használták, majd ezt követően hajtották rá ismét az állatokat.

Meg kell emlékezni a szénakereskedelemtől is: Sarród – a 19. sz. közepétől – a tágabb környéken nevezetes volt e termékéről. A lovassággal rendelkező helyőrségekbe (pl. Sopron, Kőszeg, Bécsújhely) szállítottak rendszeresen szénát.

Az 1950–1990 közötti időszakot a viszonylag lassú fejlődés jellemezte. A település az 1950-es években kiosztott nagyobb telkeken, Sarród központi belterületén Fertőd irányába terjeszkedett. A Kossuth L. utcában az egyik oldal teljesen, a másik – az alacsony terepszint, ill. a talajvíz miatt – csak hiányosan épült be. Ma ez, a modernebb rész ölt utcás falu jelleget. (A falu központi belterületét a 3. ábra mutatja be.) Fertőújlak és Nyárliget is ez idő tájt vált uradalmi majorságból szabályos utcahálózattal rendelkező faluvá (4., 5. ábra). Az önkormányzattól kapott térképeket egyszerűsítettük, másrészt aktualizáltuk. (Pl. feltüntettük a felmérés óta épült házakat.)

A falu infrastrukturális ellátottságára vonatkozóan 1970-re van megbízható forrásból leírás. Az ivóvízellátás fejlesztésére 1971–1975. között került sor. Orvosi rendelő, művelődési házak, könyvtárak – pl. Nyárligeten – épültek fel. Sarródon óvoda nem, általános iskola viszont működött, amelyet akkor 127 fő látogatott.

A lakások száma 418 volt, amelynek közel 50%-a 1945–1959 között épült. Valamennyi épület földszintes volt, 49 rendelkezett fürdőszobával, 404 lakásban volt villany, 320 volt a (palackos) gázfogyasztó háztartások száma. (A Fertő-táj monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 5. kötet.)

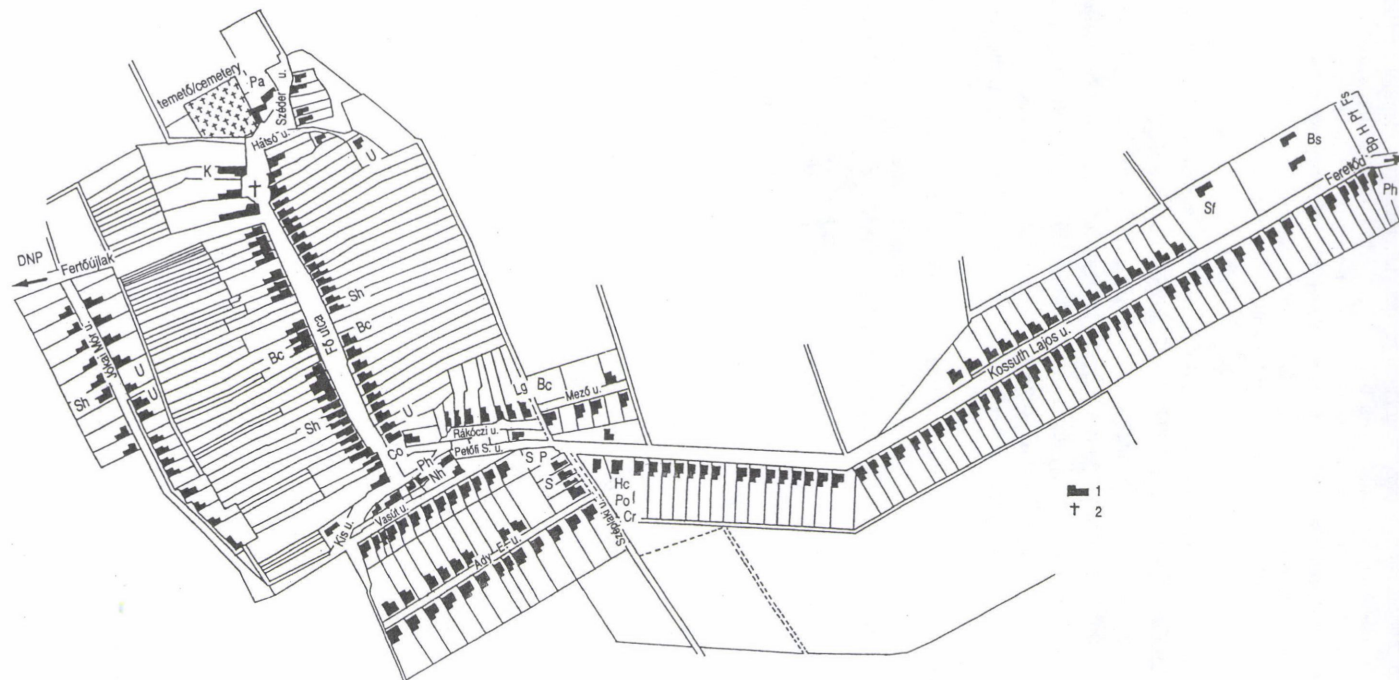
Az 1990-es évtizedben számos, jelentős változásnak lehettünk tanúi. 1991-ben Sarród bekapcsolódott a telefonhálózatba. Telefon – a nyilvános állomásokon kívül – az általunk felmért lakások több mint 80%-ában volt. 1970-ben mindössze 6 db távbeszélő állomás volt a faluban.

Időrendi sorrendben a vezetékes gáz építése a következő: 1992-ben megtörtént az első néhány tucat lakás bekötése, 1995-ben már 138 háztartás csatlakozott a hálózatra. A palackos gázzal együtt a háztartások 96%-a használ gázt. A vezetékes gázt Petőházáról vezették a faluba. A hálózat kiépítése 1993-ra fejeződött be.

Nagy fontosságú volt a szennyvíz-elvezető csatornahálózat építése, amely 1994-ben kezdődött és 1996-ra épült ki Sarród központi belterületén. A KSH adatai szerint 1996-ban már 31 itteni lakás szennyvizét tisztították mechanikai és biológiai tisztítással. A közcsonna hálózat 5,2 km hosszúságú, és Sarród a Fertőendréd központú Fertőmenti Regionális Szennyvízcsatorna és Gyűjtő Rendszer tagjaként Fertőújlakon és Nyárligeten jelenleg is tovább építi a hálózatot, amely 1999-re fog elkészülni. A szennyvíz-elvezető csatornahálózat építése egészségügyi okok mellett azért is sürgető feladat, mert – az állandóan magas talajvízállás következtében – a nemzeti park szigorúan védett értékei is veszélybe kerülnének, szennyeződnének. A közműöllő – a fejlesztés ellenére – Sarródon sem záródott: a csaknem minden lakásba bevezetett víz, ill. a 90%-ban meglevő fürdőszoba mellett 1995-ben csak a lakások jó kétötöde rendelkezett szennyvíz-elvezetővel. Ezen a helyzeten javít a közcsonna-hálózat.

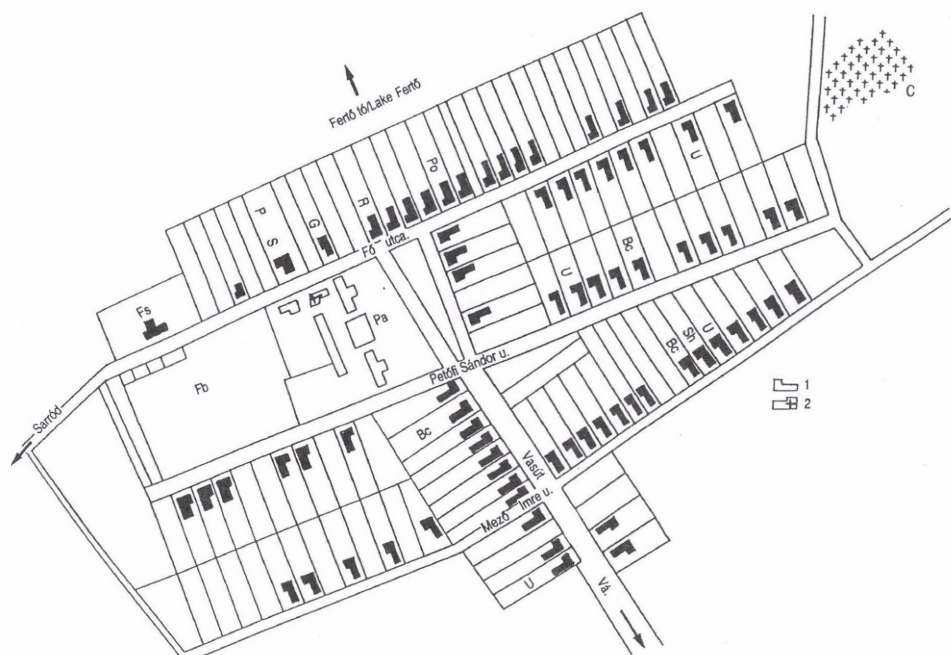
1996 óta orvos is lakik, és rendel Sarródon. A rendelő a művelődési ház felújítása és bővítése révén alakult ki. Itt hetente 4, Fertőújlakon, Nyárligeten és Fertőszéplakon heti 2–2 alkalommal van rendelés. Gyógyszertár a közeli Fertődön található. Posta Sarródon, fiókposta Fertőújlakon működik. Nyárligeten nincs postahivatal. Templom mindhárom helységben van, Nyárligeten két éve épült fel az új, modern templom. Papok Agyagosszergényből, ill. Fertődről járnak át, hetente két alkalommal.

A GySEV-nek egy kis forgalmat lebonyolító szárnyvonala – Fertőszentmiklós–Pomogy között – érinti Sarródot, ám vasúti megálló a központi belterületen nincs, csak Fertőújlakon. A legközelebbi vasútállomás innen 4 km-re, Fertőszentmiklóson van.

3. ábra. Sarród központi belterületének térképe. – 1 = épület; 2 = templom; Nh = új ház; U = lakatlan ház; Bc = épülő ház; Hc = kultúrház; Sh = nyaraló; S = vegyesbolt; P = kocsmá; DNP = nemzeti park igazgatósága; Ph = panzió; Bp = szépségszalon; H = fodrász; Pf = képerkeztető; Fs = virágbolt; K = óvoda; Lg = polgármesteri hivatal; Co = tsz-iroda; Cr = tanácssterem; Sf = állami gazdaság irodája; Bs = bentlakásos iskola; Po = posta; Pa = parókia

General map of Sarród. – 1 = building; 2 = church; Nh = new house; U = unoccupied house; Bc = building under construction; Hc = house of culture; Sh = summer house; S = store; P = pub; DNP = Directory of National Park; Ph = pension; Bp = beauty parlour; H = hairdresser; Pf = picture-framer; Fs = flower shop; K = kindergarten; Lg = local government; Co = office of agricultural cooperative; Cr = consulting room; Sf = state farm office; Bs = boarding-school; Po = post office; Pa = parsonage

4. ábra. Fertőújlak központi belterületének térképe. – 1 = épület; 2 = templom; U = lakatlan ház; Bc = épülő ház; R = kutatóház; Fb = egykori határőrségi épület; Fs = egykori iskolai épület; P = kocsmá; S = vegyesbolt; Po = posta; G = gabonátároló, csűr; Pa = parókia; Sh = nyaraló; C = temető

General map of Fertőújlak. – 1 = building; 2 = church; U = unoccupied house; Bc = building under construction; R = research house; Fb = former border-guard barracks; Fs = former school; P = pub; S = store; Po = post office; G = granary; Pa = parsonage; Sh = summer house; C = cemetery

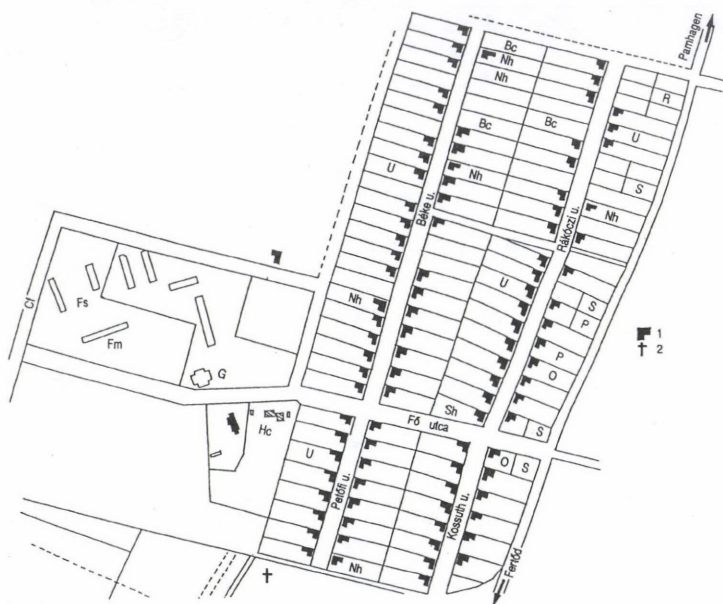
Felmérésünkben 321 lakás adatait vettük fel. A településrészek összesített adatait közöljük alábbi táblázatunkban (7. táblázat).

7. táblázat. Sarród lakásállományára vonatkozó adatok*, 1995.

A lakás tulajdonjoga			A lakás ellátottságára vonatkozó adatok						Fűtés			
Magán	Állami	Bér	Telefon	Villany	Víz	Fürdőszoba	WC	Csatorna	Gáz	Hagyományos	Etázs	Egyéb
310	6	5	262	321	316	304	290	141	309	137	167	17
96,5	1,9	1,6	81,6	100	98,4	94,7	90,3	43,9	96,3	42,7	52,0	5,3

*A táblázat felső sorában a darabszám, alsó sorában a százalékos érték szerepel.

A sarródi lakások átlagterülete 95 m², amely döntően 85–115 m² között változik. Egy átlagos méretű lakás 3 szobából áll. Természetesen ebben is nagy eltérések

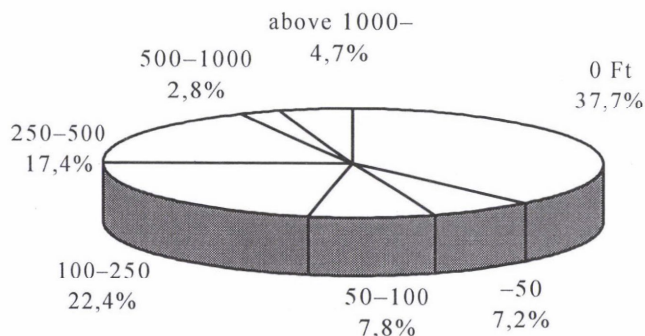
5. ábra. Nyárliget központi belterületének térképe. – 1 = épület; 2 = templom; Nh = új ház; U = lakatlan ház; O = egyéb épület; Bc = épülő ház; Hc = kultúrház; Sh = nyaraló; S = vegyesbolt; P = kocsmá; R = étterem; G = gabonátároló, csűr; Fs = egykori istálló; Fm = takarmány keverő üzem; Cf = állattartó telep

General map of Nyárliget. – 1 = building; 2 = church; Nh = new house; U = unoccupied house; O = other building; Bc = building under construction; Hc = house of culture; Sh = summer house; S = store; P = pub; R = restaurant; G = granary; Fs = former stables; Fm = feedstuff mixer; Cf = cattle farm

találhatók: egyszobás lakás ugyanúgy van, mint 6, sőt 8 szobás ház. 1990 óta (1995 nyaráig) a lakáskorszerűsítésre fordított összeg összesen 80,1 MFt-ot tett ki. Noha 121 lakásban egyetlen fillért sem fordítottak a korszerűsítésre, a sárródi átlag 250 ezer Ft. 15 olyan családot írtunk össze, ahol legalább 1 MFt jutott rekonstrukcióra, vagy új ház építésére. A korszerűsítésre fordított összegek megoszlásáról ad tájékoztatást a 6. ábra.

Jövedelmi viszonyok

A jövedelmi viszonyokat tekintve az egy főre jutó havi nettó jövedelemre kérdeztünk rá. A 321 háztartás döntő többségében az egy főre eső havi jövedelem nem haladja meg a 15 000 Ft-ot. A háztartások 77,9%-a ebbe az alacsony jövedelmi kategóriába esett. A háztartások 14,0%-ában egy főre maximum 20 000 Ft, 3,1%-ában 25 000 Ft jutott havonta. Csupán a családok 5,0%-ában jeleztek 25 000 Ft-nál magasabb egy főre jutó jövedelmet.

6. ábra. A lakáskorszerűsítésre fordított összeg megoszlása, 1000 Ft-ban (szerk. VIDÉKI I. 1999).

Distribution of sums of money spent for flat renewal, in 1000 Ft (ed. VIDÉKI, I. 1999).

A dolog kényességére való tekintettel állítottunk fel ilyen jövedelmi kategóriákat. Még így is megállapítható, hogy az esetek jelentős hányadában csak közelítést kapunk – mégpedig alábecsültet – a jövedelmi viszonyokról. Igen nagy számban vállalnak a faluból a szomszédos Ausztriában munkát, jórészt illegálisan. Az ilyen munkavállalás általában nem folyamatos, gyakran szezonális, ám esetenként komoly jövedelmet biztosít a munkavállaló számára. A leggyakoribb a napszám-jellegű munkavállalás; a haszonnövények ültetése, palántázása, betakarítása, ill. az építőipari tevékenység (kőműves és ács munka) végzése. Szállodai alkalmazottról, takarítást vállaló egyénről is tudomást szereztünk a felmérés során. Megjegyezzük, hogy az órabérek 50 osztrák schilling körül mozogtak. Egyes esetekben az illegálisan végzett munka napfényre kerülése azonban veszélyeztetné a munkanélküli járadék folyósítását, vagy a fogadó államban járna szankciókkal. Természetesen dolgoznak ebből a településből Ausztriában munkavállalási engedéllyel rendelkezők is.

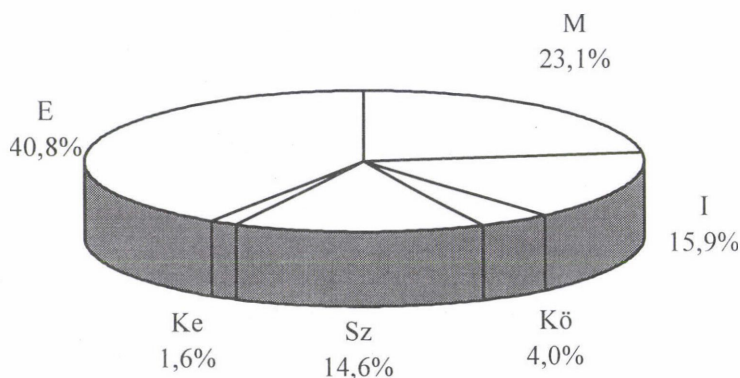
A Sarródon házat, vagy telket vásárló osztrák és magyar tulajdonosok számára végzett munka, megbízás ugyancsak bővíti az alkalmi jövedelemszerzés lehetőségét. (Csupán Fertőújlakon 27 telket vettek meg osztrákok, Sarródon pedig 2 házat vásároltak, és újítottak fel – nyaralónak – a szomszéd országból.)

A család fő jövedelmi forrásai

A jövedelmi forrásokat rangsorolva – a felmérés tanúsága szerint – meglepő eredményre jutunk. A mezőgazdaságot mint elsődleges jövedelemforrást a családok nem egészen egynegyede jelölte meg. (A mezőgazdaság jelentőségéhez hozzájárul, a föld bérbeadásából – pl. termelősövetkezetnek, egyéni gazdálkodónak, külföldinek –, valamint a megművelt területről eladásra kerülő termékek bevételeiből származó jövedelem.)

Az ipart csupán a válaszadók egyhatoda, míg a közlekedést, a kereskedelmet és az egyéb szolgáltatásokat (oktatás, egészségügy, közigazgatás stb.) egyötöde. Ugyanakkor a nyugdíj a legfontosabb jövedelemforrás a családok csaknem kétötödénél! Ez az arány meghaladja a nyugdíjasok – egyébként is magas – részesedését. Pontos adatokkal a 7. ábra szolgál.

A mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatosan rákérdeztünk arra, hogy melyek az eladásra kerülő növények, állatok, ill. termékek. Ez a jövedelem az egyéni gazdálkodók kivételével csupán kiegészítő bevételt jelent. Az eladásra kerülő növények közül meg kell említeni az uborkát (7), a fekete ribizlit (3), a mákot (2), a szántóföldi növények közül pedig a cukorrépát (6), a búzát (6), az árpát (5), és a kukoricát (3). Egy farmon a díszcserje-, a szaporítóanyag- és a vetőmagtermesztés jelent bevételt. (Zárójelben a három településrésze vonatkozóan, az eladásra termelő háztartások száma van feltüntetve). Az egyéb növények, pl. gyümölcsök (sárgabarack, alma, szőlő), vagy takarmányfélék (lucerna) eladását 1–1 esetben jelölték meg. Az állatokat tekintve 11 olyan háztartás van Sarródon ahol sertést, és 4 olyan ahol szarvasmarhát (bikát, tehenet) adnak el. Az állati termékek eladása szintén szerény mértékű: egyetlen család ad el tojást, és a szarvasmarhát tartók közül 3 tejet értékesít.

7. ábra. A család fő jövedelmi forrásai. (szerk.: VIDÉKI I. 1999). – M = mezőgazdaság; I = ipar; Kö = közlekedés; Sz = szolgáltatások; Ke = kereskedelem; E = egyéb

Main sources of family incomes (ed. VIDÉKI, I. 1999). – M = agriculture; I = industry; Kö = transport; Sz = services; Ke = retail trade; E = others

A napi ingázás

A napi ingázást felmérve megállapítható, hogy a sarródiak közel kétötöde kel útra munkába-, vagy iskolába járás céljából. Ez azért is lényeges kérdés, mert a falusi élet legproblematisabb „velejárójának” éppen a közlekedési feltételeket említették a megkérdezettek. Sarróról Nyárligetre és Fertőújlakra is csak naponta háromszor jár

busz. A legtöbben (27%) az oktatásban való részvétel miatt ingáznak (104 fő). Mint említettük, hosszabb ideje megszűnt az általános iskola alsó tagozata, és felmérésünk idején általános iskolában – alsó és felső tagozatos diák összesen – 80 fő tanult. Hozzájuk sorolhatjuk a középiskolákba járó tanulókat (ha nem is valamennyit), valamint a pedagógusokat is. Más szolgáltató ágazatokba – közigazgatás, közlekedés stb. – jár el dolgozni az ingázók egyharmada (133 lakos). Mivel a három településen nincs ipari telephely, ezért valamennyi iparban foglalkoztatott (97 fő, az ingázók negyede) más településre utazik. Mezőgazdasági munkahelyre 52 lakos (13%) ingázik.

A földtulajdon és művelési ágak szerinti megoszlása

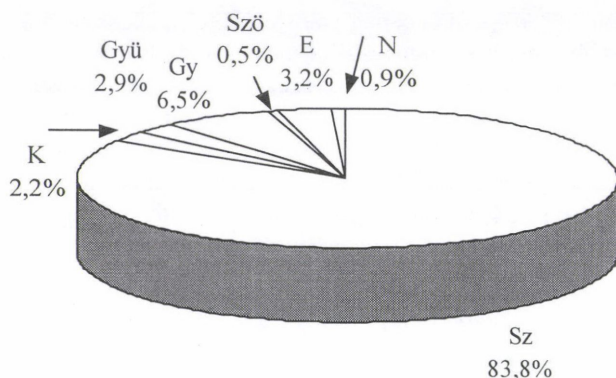
Felmérésünk szerint a megkérdezettek közül 60 háztartás rendelkezik saját földdel. Mivel a saját földbirtokok nagysága összesen 219 ha, az átlagos birtoknagyság 3,65 ha. Ennek döntő többsége (190 ha) szántó, a gyepterület 14,7 ha, az erdő 7,35 ha, a kert, a gyümölcsös és a szőlővel összesen 12,7 ha, míg a nádas csupán 2 ha-t tesz ki. A százalékos megoszlás értékeit a 8. ábra szemlélteti.

A szántóföldek aranykorona értéke – a tulajdonosok szerint – hektáronként átlagosan 10, meglehetősen alacsony. Valójában 18–19 aranykoronával lehet számolni. Meg kell jegyeznünk, hogy felmérésünk ez esetben bizonyosan pontatlan: 5 esetben (amelyeket nem vettünk figyelembe) csak az aranykorona értéket tudták megmondani, a földterületet nem.

Az egyéni mezőgazdasági üzem

Az 1990-es évek közepén azt gondoltuk, hogy a hazai mezőgazdaság birtokviszonyaiban alapvető változás következett be. Azt feltételeztük, hogy Sarródon is gyökeres a változás, sok lesz az olyan egyéni birtok amelyet a tulajdonosok maguk művelnek meg. E várakozásunk csak némiképp igazolódott be, mivel az egyéni birtokok száma ugyan magas, de önállóan mindössze 7 család műveli földjét. E gazdaságokban családtagokkal együtt 9 fő dolgozik. Bémunkást csak egyetlen farmon foglalkoztatnak, szezonálisan.

A gazdaságok területe 1,2 ha-tól 24 ha-ig terjed, és összesen 82,2 ha nagyságú. A gazdaságok közel háromnegyedén (72,0%) szántó, 14,5%-án gyümölcsös, tizedén rét, kb. 3%-án nádas és erdő található (8. ábra). A gyümölcsös kiugró értéke sejteti, hogy a gazdaságok bevételeiben is fontos szerep ennek az ágazatnak. A közeli – fertődi – Gyümölcsstermesztési Kutató Fejlesztő Kft. több évtizedes jelenléte egyes növények termesztésében hagyományt teremtett. Ilyenek pl. a bogyósok, elsősorban a fekete ribizli. Más gyümölcsfélék is említhetők: a meggy, a cseresznye, a sárgabarack. Egy gazdaságban jelentős bevételt biztosít a (díz)faiskola, a szaporítóanyag előállítás és a vetőmagtermesztés. A szántóföldi növények közül a búza-, a kukorica-, az árpa- és a cukorrépa-termesztés említhető.

8. ábra. A földtulajdon művelési ágak szerinti megoszlása, 1995. (szerk. VIDÉKI I. 1999). – Sz = szántó; K = kert; Gyü = gyümölcsös; Gy = gyep; Szö = szőlő; E = erdő; N = nádas

Structure of land use 1995. (ed. VIDÉKI, I. 1999). – Sz = arable; K = garden; Gyü = orchards; Gy = pasture; Szö = vineyard; E = forest; N = reed

Bár a rét- és a legelőterületek kiterjedése az egyéni birtokokon szerény, mégis két farm esetében számottevő az állattartás jelentősége. Az egyikben ma is 20 fölött van a szarvasmarha-állomány, és a bikák, tehenek, ill. a tej eladásából származik bevételeik jó része. A másik gazdaságban a korábbi, mintegy 30 tejelő szarvasmarha-állomány mára 5 db-osra csökkent. Mivel a tartás költségei és a tej átvételi ára egymástól eltérően emelkedtek, a farmer kénytelen volt levágtatni gulyájának nagyobb részét. Itt kell megemlítenünk az akkori agrárpolitika szerepét is: a levágott tehenekért járó 10 000 Ft-ot.

Az egyéni gazdaságok gépekkel való ellátottsága nem túl jó. Az erőgépek – legyen az MTZ, Zetor – elhasználdtak, van közöttük 30 éves is, a talajmegmunkáló eszközök száma kevés. Jellemző, hogy a gépi munkák elvégzésére a termelőszövetkezettől bérlik az eszközöket, ill. szerencsés esetben ismerősöktől kéri kölcsön az éppen szükséges berendezéseket.

Az egyéni gazdaságok jövedelmezősége Sarródon meglehetősen eltérő. Van olyan gazdaság, ahol a ráfordításokat a bevételek éppen fedezik, de van virágzó gazdaság is. Megfigyelésünk szerint azokban a gazdaságokban, ahol a szakképzettség kiemelkedő, ott a felmerülő problémákon is – legyen az agrár-, vagy közgazdasági jellegű stb. – hamarabb úrrá tudnak lenni, mint azokban, ahol a megfelelő tapasztalat hiányzik, vagy ahol a szülőktől örökölt földön próbáltak szerencsét, esetenként kellő hozzáértés híján.

A földhöz jutás módjára is tettünk fel kérdést. Eszerint 96 fő kapott kárpótlás útján földterületet, 11 fő kiegészítésként és 8 fő juttatásként részesült 30, ill. 20 aranykorona értékű földben. Földet mindössze hárman bérelnék, meglehetősen kis nagyságban: összesen 1,66 ha kiterjedésűt. Valamennyien mezőgazdasági szövetkezettől bérlik a földet. Jellemzőbb az, hogy a tulajdonosok bérbe adják földjük egy részét.

A családok közül 102 ad bérbe földet, (a saját földön gazdálkodók közül is) összesen 631,31 ha-t. A 102-ből 93 mezőgazdasági szövetkezetnek, 4–4 egyéni gazdál-

kodónak, ill. osztrák bérlőnek, 1 pedig kft-nek. Ketten gyermekeiknek adják „bérbe” földjüket, 49 ha-t. Említésre érdemes: az itteni egyéni gazdálkodók nem jelezték, hogy bérelnének földet. A felmérésből azonban az derül ki, hogy az egyéni gazdálkodók mégiscsak bérelnek kisebb – 4,48 ha-nyi – területet. Osztrákok 46,3 ha-t, míg egy – nem sarródi – kft. 17 ha-t vesz bérbe. Mint ismeretes, törvényeink szerint külföldi nem vásárolhat Magyarországon termőföldet. Az osztrák bérlőknek átadott földterület nagysága azonban az itt közöltnél biztosan nagyobb. Mezőgazdasági szervezeteknek – a helyben, ill. a szomszédos települések területén gazdálkodóknak – összesen 514,53 ha-t adnak bérbe. A Haladás Szövetkezetben kapott információ alapján a földtulajdonosok ennek a szövetkezetnek 222 ha-t, míg az osztrákoknak 308 ha-t adnak bérbe.

A saját tulajdonban levő gépek

A mezőgazdasági műveléssel kapcsolatban a saját tulajdonban levő eszközökre is rákérdeztünk. Erőgéppel összesen 23 gazda rendelkezik, ebből 12 valamilyen traktorral, általában meglehetősen elhasználttal – pl. Rába-Steigerrel, MTZ-vel –, valamint a viszonylag olcsó rotációs kapával. A talajmegmunkáló gépek száma 28, a növényvédő eszközöké 6, a terményszállításra szolgáló teherautóké 2, a kisteherautóké pedig 8.

Az állatállományra vonatkozó adatok

A három község lakossága mindössze 4 lóval, 59 szarvasmarhával, 347 sertéssel, 22 juhval, valamint kereken 4200 db baromfifélével rendelkezik. Néhány esetben jelentős állomány koncentráció tapasztalható: pl. a szarvasmarha esetében 3 tulajdonos 38 db szarvasmarhát (22 db, 11 db, ill. 5 db) tart. Ezek mindegyike eladásra is nevel állatot. A sertésnél általában a 6-nál népesebb állománynál jöhet szóba az, hogy már eladásra is tartanak állatot. 11 ilyen családot vettünk számba. A juhállomány – 6–6–7 db – döntően három családnál koncentrálódik.

A mezőgazdasági termelésbe befektetett tőke

A mezőgazdasági termelésbe 1990. óta összesen mintegy 6,2 MFt-ot fektettek be. Ezt az összeget 12 család investálta az első szektorba, familiánként átlagosan 516 eFt-ot. Szinte kivétel nélkül saját tőkét fektettek a gazdaságokba, csak egy esetben vettek igénybe bankhitelt. Ennek okaként a magas kamatokat, ill. ezzel kapcsolatban az alacsony jövedelmezőséget jelölték meg a válaszadók.

A mezőgazdasági tevékenység fejlesztésének legfőbb akadályát a tőkehiányban látták. 40 észrevételből 17-en ezt tartották a legfontosabbnak. Az idős kort, a földbirtok kicsinségét 3–3, a gépek hiányát, a gyenge termőföld minőséget, a piaci bizonytalanságot, az éghajlatot, a munkaerőhiányt 2–2 válaszadó tartotta kiemelendőnek. A szaktudás és a támogatások hiányát 1–1 válaszadó említette meg.

Záró gondolatok

Kétségtelen, hogy az 1990-es évtized a civilizáltabb életkörülmények biztosításában jelentős fejlődést hozott mindhárom településrész életében. Az is igaz, hogy a korábbi viszonylag biztos, ám általában alacsony jövedelmek helyett napjainkban a polarizáltabb anyagi viszonyok váltak jellemzőkké. Ezt egyebek mellett a lakáskorszerűsítésére fordított összegek is alátámasztják.

A vélemények szerint a faluból kevesen vágnak el. (Igaz, reális alternatíva is alig kínálkozik.) Akik más, nagyobb, vagy jobb ellátást nyújtó településre vágnak mindenekelőtt gyermekeik jövője miatt gondolnak költözésre. Elsősorban a kedvezőbb munkalehetőség, a biztosabb megélhetés a motiváló tényező.

A Sarród nyújtotta feltételeket elfogadhatónak ítélték a helyiek. A közlekedési összeköttetés hiányosságait mindhárom településrésztől többen kifogásolták. A vastartalmú, sokszor zavaros ivóvíz minőségét a nyárligetiek tették szóvá, mely nem csupán egészségügyi vonatkozásai, hanem anyagi következményei miatt is mielőbbi megoldást kíván. (A különböző háztartási berendezések, eszközök pl. bojler, kávéfőző károsítása következtében.) A jövedelmi viszonyok az egyedül élő nyugdíjasok kivételével minden bizonnyal kedvezőbbek a jelzetnél. Erre a lakások állapota, berendezése, felszereltsége, a személygépkocsi száma stb. utal.

A Sarródon, ill. a településrészekeken felépült létesítmények – a nemzeti park igazgatósága, amelynek épülete amellet, hogy esztétikai élményt nyújtó látványosság, szakmai, szellemi központ is (egyúttal közel félszáz férőhellyel rendelkező szálláslehetőség) a panziók, a kerékpárút, a közelben található látványosságok stb. – számottevő idegenforgalmat vonzhatnak a községbe. Ez további szolgáltatások (étterem, fodrász, kozmetikus stb.) igénybevételével jár együtt. Az 1990-es években megvalósult infrastrukturális beruházások részben biztosítják e potenciális lehetőség kihasználását.

A működő vállalkozások száma a három község életképességének, gyarapodni vágyásának egyik biztató jele: 1996-ban 39 ilyen vállalkozás volt a faluban. Többségük (23) egyéni vállalkozásként működött.

A falurészekben szép számmal találunk üzleteket, 1999 elején 23 volt belőlük. Ebből Sarródon 10 (pl. élelmiszerboltok, italbolt, fodrász, kozmetikus, virágbolt, képekeretező) van. Nyárligeten az ugyancsak 10 üzlet többsége a Pomogy felé vezető út mentén épült fel. (Zöldség-, és gyümölcsüzletek, élelmiszerbolt, grill, kávézó, fodrász-kozmetikus, csárda stb. található a településen.)

Figyelemre méltó, hogy 1995 óta különösen Sarródon és Nyárligeten, kisebb mértékben Fertőújlakon is, a lakóházak jelentős része külsőleg megújult. A korábban is tiszta, rendezett, ápolt falurészek az eltelt rövid időszak alatt tovább szépültek.

IRODALOM

- ÉLŐ D. 1937. Sarród monográfiája. – Országos Széchenyi Szövetség, Budapest.
Magyarország Helységnévtára 1962. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
A Magyar Népköztársaság Helységnévtára 1973. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
A Magyar Népköztársaság Helységnévtára 1985. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
A Magyar Köztársaság Helységnévtára 1995. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
RÁDLY B.–TUBA L. (főszerk.) 1998. Győr-Moson-Sopron megye kézikönyve. – Magyarország megyei kézikönyvei 7. CEBA Kiadó, Fekete Máttyás, Győr.
A Fertő-táj monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 3. kötet Természeti adottságok: a Fertő-táj bioszférája. – Kézirat. VITUKI, Budapest, 1976.
A Fertő-táj monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 5. kötet Alkalmazott kutatások: a Fertő-táj lakossága. – Kézirat. VITUKI, Budapest, 1976.
1980. évi népszámlálás 8. Győr-Sopron megye adatai. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
1990. évi népszámlálás 10. Győr-Moson-Sopron megye adatai. – Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
Magyarország nagy- és középvállalatai 1998. – Hoppenstedt Bonnier és Társai Információs Kft., Budapest, 1998.
Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyvei. – KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága, Győr.

SOCIAL GEOGRAPHICAL INVESTIGATIONS IN THE VICINITY OF SARRÓD, FERTŐÚJLAK AND NYÁRLIGET (WEST TRANS-DANUBIA, HUNGARY)

by I. Vidéki

Summary

Through evaluation of a questionnaire information was obtained on population change between 1990 and 1995, process of ageing, nationality of the three settlements. There were exact data available also on the educational level and occupational structure and on the main sources of income.

Provision of infrastructure (telephone, piped gas and sewerage network considerably improved during the 1990's) was studied, housing conditions; expenditures on the modernisation of dwellings were registered as well. The number of persons granted land in the course of compensation was examined together with the overall area of tracts involved. The proprietors were asked if the land was being cultivated by themselves or through leasing. It was inquired how many tenants were there and how large were the plots rented by them. There were only seven individual farmers in the settlement. Since the area of land cultivated was changing between 1.2 and 24 ha per farmer, their income obviously did not originate from the primary sector exclusively. Actual land use was studied, questions were asked about the availability of real assets and factors posing a hindrance to the development of agriculture.

In the study a final conclusion was drawn that the importance of the sector has been declining recently in comparison with an earlier period but due to the lack of industrial jobs it is still far from losing its relevance. This survey of broad range encompassing almost the whole population had helped a better understanding of the social geographical processes taking place in the first half of the 1990's and a deeper insight in the economic and social factors affecting the rural life.

Translated by L. BASSA

Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könyvkiadó, 1998, Baja, 935 + 64 old.

Talán a legszebb kivitelű és egyik legértelmesebb, 58 580 (!) szócikket tartalmazó magyar helységnév-azonosító szótárt vehette kézbe az az olvasó, aki hozzájutott LELKES György művének a közelmúltban megjelent második kiadásához. (Az első kiadás 1992-ben látott napvilágot.) A szerző 14 éves kutatómunkájának eredményeként a jelen kiadás a korábbihoz képest másfélszeres terjedelműre nőtt, amely elsősorban a történeti anyag bővülésének volt köszönhető. KRISTÓ GY., FÜGEDI E., PÁLFFY G. és ENGEL P. forrásmunkái alapján a hajdani Magyar Királyság jelentősebb, elsődleges névvel rendelkező várai (714 db), a CSÁNKI D. és FÉNYES E. műveiben szereplő várak, városok és helységek nevei is helyet kaptak a szótárban.

Az 1992-ben megjelent, egyébként hallatlanul gazdag névanyag tovább bővült a Trianonban elcsatolt területek települések neveivel mai hivatalos vagy a nemzetiségek által használt neveinek tekintélyes részével (pl. burgenlandi horvát, szlovákiai ukrán, kárpátaljai román, erdélyi ukrán, szlovák települések neveivel) és a mai Magyarország nemzetiségi helységneveivel (pl. Pilisszentkereszt–Mlynky, Pilisvörösvár–Werischwar) is. Gyakorlati szempontból, az 1992 után bekövetkezett közigazgatási, politikai változások miatt számos kiegészítésre, tartalmi gazdagodásra bukkanhat a korábbi kiadást is ismerő olvasó.

Az 1898 és 1912 között lezajlott országos helységnévrendezés óta a mindenkor magyar államterületen történt helységalakításoknál az alakítás éve és az anyatelepülés(ek) neve(i) is szerepelnek a szócikkekben, úgyszintén évszámmal vannak megjelölve a helységegysítesek, a szétválások és névváltoztatások is. A jobb használhatóság miatt a helységegysítesek nem csak egy irányban vannak meg, hanem már az egyes városoknál is megtalálható, hogy mely települések tartoznak hozzá.

Az elcsatolt területeken történt helységnév-változásokat is tartalmazza a szótár, beleértve a kárpátaljai hivatalossá vált ukrán településneveket is. A szótár hallatlan precizitását tükrözi az a tény is, hogy még a hazai 1995. évi, a romániai 1993. évi, és az ukrainai 1995. évi helységnév helyesírási módosításokat is tartalmazza.

A helységnév-azonosító szótár fentiekben vázolt tartalmi gazdagodásánál is feltűnőbb változásnak számít az a 64 db, különösen igényes kivitelű, színes, főként közigazgatási térkép, amely a Magyar Királyság 1913. évi vármegyéit, járásait és 1000 főnél népesebb településeit, azonosított várait, Moldova és Bosznia magyar településneveit tárják az olvasó elé. A térképek nem csupán illusztrációs célul szolgálnak, hanem az egyes címszavak, földrajzi objektumok megkeresését is lehetővé teszik.

A mind tartalmában, mind pedig külsejében gazdagodott kiadványt e sorok írója – csakúgy mint 1992-ben, az első kiadást követően tette – jó szívvel ajánlja mindazon honi vagy külföldi olvasónak, aki szűkebb hazánk és tágabb otthonunk, a Kárpát-medence helységneveinek forgatagában kíván biztonságosan eligazodni.

KOCSIS KÁROLY

A regionális vasutak helye vasúti közlekedésünkben

KOVÁCS GYÖRGY ATTILA¹

Bevezetés

Egy ország gazdasági fejlettségét a közlekedés színvonala meglehetősen hűen tükrözi. Ez alól hazánk sem kivétel, és akik a naponta utaznak, bizony saját bőrükön tapasztalhatják a vasúti és közúti személyközlekedésünk gyenge színvonalát. Ez az állapot nem napjaink terméke, hanem egy több évtizedes hibás gazdaságpolitika eredménye, amely a gyorsabban megtérülő, kézzel fogható eredményeket mutató ipari beruházásokat, vagyis a gazdaság működésének alapját preferálta az arra csupán közvetett hatást gyakorló infrastrukturális beruházásokkal szemben.

Ennek eredményeként a gazdaság fejlődése rendkívüli mértékben szállítási igényes lett, ami azt jelentette, hogy a GDP 1%-os növeléséhez a szállítási teljesítményeket is legalább ugyanekkora, de gyakran ezt meghaladó mértékben kellett növelni. Ugyanakkor a megnövekedett szállítási igényekkel nem tartott lépést a közlekedési beruházások nagysága, így gyakorivá váltak a szállítási feszültségek. E tanulmány célja annak bemutatása, hogy minek köszönhetően jutott a hazai vasúti közlekedés e nem éppen dicsőséges színvonalra.

A magyar vasút fejlődése 1968-tól napjainkig

A 60-as évek második felében a MÁV vonalait az alábbi kedvezőtlen műszaki paraméterek jellemezték:

- a vasúti vágányok 44%-a 40 évnél is idősebb volt, ezért a vonalak 59%-án csak 20 tonnánál kisebb tengelynyomású járművek közlekedhettek.

- 1968-ban a 100 km/óránál nagyobb sebesség csak a hálózat 25%-án volt megengedett,

- a kétvágányú vonalak aránya a teljes hálózathoz 12%-ot, a villamosított vonalak aránya 7%-ot tett ki.

A hálózat minőségi mutatói alapján így módon egyre kevésbé felelt meg a fokozatosan növekvő forgalomnak. Ugyanebben az időszakban az európai tőkés országokban – az összhálózathoz viszonyítva – a két- és a többvágányú vonalak aránya átlagosan 42%-ot, a villamosított vonalaké 28%-ot ért el.

Az 1968-ban elfogadott közlekedéspolitikai irányvonal Széchenyi koncepciója óta az első olyan elgondolás volt, amely az összes közlekedési ágazatot átfogó fejlesztési tervvel lepte meg.

A koncepció célul tűzte ki a forgalmas vasúti vonalak korszerűsítését és új járművek beszerzését, a mellékvonalakon a vasúti forgalom közútra terelését, a nemzet-

¹ PhD-hallgató, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék – 6722 Szeged, Egyetem u. 2.

gazdasági beruházásokon belül a közlekedési beruházások arányát a korábbi 8–12%-ról 14–18%-ra tervezték emelni.

Ennek jegyében a villamosított vonalhálózat nagysága dinamikusan növekedett: 1965-ben a hálózat 5,7%-a volt villamosított, ez az arány 1985-re 25,9%-ra nőtt. Ugyanakkor 1965 és 1980 között a kétvágányú vonalak hossza 1020 km-ről csupán 1103 km-re nőtt, ami 15 év alatt mindössze 8%-os, igen szerény változást jelentett. A beépített sínek átlagos életkora 35 évről 27 évre csökkent, de a hálózat 36%-án még mindig 30 évnél idősebb volt a pálya. A 20 tonnánál kisebb teherbírású vágányok aránya 49%-ra mérséklődött, de a 60 km/óránál kisebb sebességre alkalmas vágányok részaránya még mindig meghaladta a 40%-ot.

A vasúti beruházások aránya ez idő alatt folyamatosan csökkent, ezért a fejlesztési forrásokat a járműpark fejlesztésére összpontosították, a hálózat fejlesztését viszont elhanyagolták. 1977-ben 40 Mrd Ft-ra becsülték és 25–30 éves időtartamra látták lehetségesnek az elmaradt fejlesztések pótlását.

A járműközpontú fejlesztés nemcsak a vasúti beruházások szerkezetében idézett elő aránytalanságokat, hanem annak hatásai hosszabb távon is befolyásolták a vasúti kapacitások változását. A MÁV ugyanazt tette kicsiben, mint a korabeli gazdaságpolitika: rövid távon megtérülőnek látszó járműbeszerzésekkel próbált meg úrrá lenni a szállítási feszültségeken. A járművek viszonylag rövidebb élettartama gyakoribb pótlásukat és selejtezésüket tette szükségessé, mint a náluk 3–4-szer hosszabb élettartalmú hálózati létesítményeké. Ennek a stratégiának negatív következményei napjainkra „érték be”, mert a nagyobb hálózati beruházásokra csak viszonylag hosszabb periódusonként van szükség.

Ezzel párhuzamosan összesen 1898 km hosszú vágányhálózaton szűnt meg a vasúti közlekedés (36 normál nyomtávú vonal szűnt meg összesen 722 km hosszon és 37 keskeny nyomtávú vasutat számoltak fel 1176 km hosszban), így a hazai kisforgalmú vonalak és állomások mintegy 30%-a felett hirdettek halálos ítéletet és terelték forgalmukat közútra. A mellékvonalak felszámolásának aránya jóval meghaladta az európai vasutak hasonló intézkedéseinek a mértékét, ugyanakkor a közutak fejlesztése nem történt meg a tervezett mértékben. A 68-as közlekedéspolitikai koncepció megvalósításának gazdasági alapját a közlekedési kormányzat az átterelésből származó eredményekből akarta fedezni, ami azonban nem jött létre. A ráhordó mellékvonalaitól megfosztott vasúthálózat nem válhatott a közlekedés fejlődésének motorjává, teljesítményei csökkentek és a közúti szállítás vette át a vasút feladatait számos olyan területen is, ahol ez gazdaságtalanabb volt. A mellékvonalak felszámolását a lakosság részéről ellenállás kísérte, megérezve azt, hogy a vasút elvételével egy települést fejlődésének igen fontos tényezőtől fosztanak meg. Ugyanakkor az energiahordozók világpiaci árának legalább ötszörösére történő növekedése megkérdőjelezte a közúti közlekedés olcsóságát.

1982-ben Magyarországon meg akarták valósítani azt, amire eddig a világon csak két vasút volt képes (az Egyesült Államok magánvasútjai a teherszállítás, a Japán Nemzeti Vasutak a személyszállítás terén): a magyar vasutakat önffinanszírozóvá alakítani. Ez azt jelentette volna, hogy a vasút a jó szállítási eredményeiből finanszírozza a pályák és a járművek fenntartását, és ugyanakkor ebből a bevételből még fejlesztéseket is megvalósít. A valóságban természetesen minden másképpen alakult: a személyszállí-

tás veszteségét a lassan csökkenő áruszállítási bevételekből dotálta a MÁV, így keresztfinanszírozás jött létre, amelynek eredményeként jelentős összegeket kellett elvonni a fenntartástól és természetesen a fejlesztésektől is. Ez a konstrukció azt eredményezte, hogy a vasút műszakilag stagnált, majd elavult.

1989–1990: A rendszerváltozással együtt a magyar gazdaság is átalakult: Az állami nagyvállalatok fokozatosan háttérbe szorultak, ezzel párhuzamosan a nagy szállítási igényű nehézipari ágazatok (bányászat, vas- és színesfémkohászat, építőanyag-ipar) válsága, továbbá a Szovjetunióba irányuló export visszaesése miatt az összes szállítási igény lecsökkent, ugyanakkor a közlekedési ágazatok piaci részesedéséből a vasúti szállítás mind a személy-, mind az áruszállítás területén jelentős piacvesztést könyvelhetett el, amely piacrészt a közúti fuvarozás szerzett meg (1. táblázat).

1. táblázat. A vasúti és a közúti szállítás piaci részarányának változása, %

Ágazat	Áruszállítás		Személyszállítás	
	1970	1993	1970	1993
Vasút	70	30	55	14
Közút	20	48	44	83

A vasút számára kedvezőtlen folyamatok hatásai ekkorra egymást erősítve összeadódtak, aminek eredményeként a vasút a 90-es évtized első felében eladósodott. Komoly problémát jelentett a vasút műszaki színvonalának elavulása is. Szervezeti formáját tekintve átalakult a MÁV is: 1993 júliusa óta 100%-os állami tulajdonú részvénytársaság. Az 1994. jan. 1-jén életbe lépett vasúti törvény a vasutat „pályavasútra” és „vállalkozó-kereskedő vasútra” bontotta. Ezzel párhuzamosan a MÁV alaptevékenységéhez szorosan nem kapcsolódó szervezeti egységeket külön választották és önálló társaságokká alakították.

1995-ben a MÁV és az állam három éves szerződést írt alá, amely azonban szigorú gazdasági teljesítményekhez kötötte a vasút számára a nem nagy összegű állami dotációt (kb. 65 Mrd Ft-ot).

Mindezek az intézkedések nem változtattak a vasút elavult műszaki színvonalán: a vasúti pályák 25 évnél idősebbek, emiatt gyakori a hálózaton a lassújel: az 1994/95-ös menetrendi időszakban az európai törzshálózathoz tartozó „A1”-es kategóriájú vonalak közel 40%-án volt állandó lassújel. Emiatt pl. az 1997/98-as menetrendi időszakban közel 15 perccel növekedett a személyszállító vonatok menetideje a Budapest–Miskolc, a Budapest–Nyíregyháza és a Cegléd–Szeged fővonalakon. Ez utóbbi vonalon 1999-től 80 km/h-ra korlátozzák a vonatok maximális sebességét.

A fővonalak közül az európai törzshálózathoz tartozó Budapest–Kelebia fővonal van a legrosszabb állapotban: évek óta 40–80 km/h a maximális sebesség, a 169 km hosszú vágányvonal 161 km-en van állandó sebességkorlátozás. Az „A1” kategóriájú fővonalak 21%-a, a mellékvonalak 58%-a nullára leírt. Ez alól egyedül a német kormányhitelből korszerűsített Budapest–Hegyeshalom fővonal a kivétel, ahol 86 km hosszan 160 km/h az engedélyezett legnagyobb sebesség, de a 20 év feletti életkorú mozdonyok és személykocsik nem alkalmasak az ilyen „nagysebességű” közlekedésre. E probléma megoldását kb. 600 Mrd Ft-os beruházással lehetne megoldani (ez az éves költségvetés 20%-a), de ismerve a magyar gazdaság és az államháztartás mai helyzetét,

nincs realitása egy ilyen nagy volumenű beruházásnak. A fejlesztések így hitelekbe történnek (pl.: 140 db nagysebességű személykocsi vásárlása), ami hosszabb távon a vasút újbóli eladósodását eredményezheti.

A mellékvonalak kérdésköre

A hazai vasútfejlesztés elhanyagolásából adódó problémák hatványozottabban jelentkeznek a 7600 km hosszú hálózat 41%-át jelentő mellékvonalakon, amelyek a MÁV Rt. bevételeinek 8%-át, veszteségeinek 10%-át okozzák. A teherkocsik 7,4%-át adják fel, 6,3%-át rakják ki rajtuk, az utasforgalomnak is csak 14,3%-a kapcsolódik hozzájuk.

A vasúttal kapcsolatban „a kiadásokat csökkenteni kell!” szemlélet kormányzati szinten is teret nyert, amikor a 2119/1994. kormányhatározat a mellékvonalak átvilágítását rendelte el. A határozat szerint 1997 végéig 3700 km-en felül kell vizsgálni a mellékvonali személyszállítást átszervezésének lehetőségét. A határozat szerint az önkormányzatokkal egyeztetve, a személyszállítást autóbuszok végeznék, esetleg e vonalakat az önkormányzatok, ill. vállalkozók által alapított helyi érdekű vasúti társaságok kezébe adnák, ill. a forgalmat átmenetileg szüneteltetnék. E társaságoknak azonban be kellene érniük a személyszállítás normatív állami támogatásával. Más megoldás hiányában egyes vonalakon továbbra is a MÁV Rt.-nek kell a szolgáltatásokat végeznie.

Végiggondolva a fenti elképzeléseket, nyilvánvaló, hogy mindezen elgondolások csak felületi kezelést jelentenének, gyökeresen nem alakítják át a személyszállítás deficitjének fő okozóját, a nem megfelelő állami támogatást (a személyszállítást az állam utaskilométer alapján támogatja, míg a személyszállítás költségei vonatnemtől függnék, ennek legjobban az elegytonna alapján történő finanszírozás felelne meg). Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy ma a magyar állam a vasút működéséhez a költségek 8%-ának támogatásával járul hozzá, míg Ausztriában 51%, Olaszországban 69% az állami támogatás aránya!

A települések szemszögéből nézve ez a koncepció egy újabb vasútmegszüntetési hullámot indíthat el, ami a vonalak által érintett, jelenleg sem túl fejlett települések további visszafejlődéséhez vezethet. Másrészt, ha a mellékvonalakat felszámolják, akkor közvetve a fővonalak forgalmát is csökkentik, hiszen a vasúthálózat úgy működik, mint egy érhálózat, vagyis a legkisebb elemére is szükség van a ráhordó szerepe miatt. Angliában a 60-as években a mellékvonalakat jelentős mértékben csökkentették, ennek következtében több fővonal forgalma mellékvonali szintre esett vissza. (Sajnos, a MÁV-nak nincs pontos statisztikája arról, hogy egy vonal mennyire rentábilis és milyen forgalomalkító szerepe van a hálózat egészében.)

A fenti tervvel kapcsolatban az önkormányzatok hevesen tiltakoztak, a MÁV Rt.-nek pedig egy új koncepciót kellett kidolgoznia a mellékvonalak védelme és a gazdaságosabb üzemvitel érdekében. A MÁV Rt. 1995-ben két irányban indított vizsgálatot: egyrészt a mellékvonali vasútüzemi technológiák egyszerűsítése, másrészt a mellékvonalak mint a MÁV Rt.-n belül elkülönítetten működő szervezeti egységek kialakíthatósága terén.

1995-ös becslések szerint szervezési intézkedésekkel, üzemviteli egyszerűsítéssel 1 Mrd Ft-nyi költség- és 1200 fős létszám-megtakarítás érhető el. A hatósági engedélyekhez kötött, visszaminősítéssel technológia-egyszerűsítés révén évente további 230 fős létszám, és évente 120 Mft-os költségcsökkentésre lehet számítani. Mintegy 900 Mft-os műszaki fejlesztéssel további 470 fő váltható ki és 270 Mft takarítható meg.

1995. okt. 1-től 3 regionális vasút kezdte meg a működését az országban: a MÁV Rt. Nógrád-vidéki, Vésztői, valamint Dráva-völgyi Regionális Üzletvezetősége. 1996-ban további 17 regionális üzletvezetőség került át ebbe a működési formába. Így módon a MÁV vonalhosszának 30%-án, mintegy 2800 km-en valósult meg a regionális vasút koncepciója (2. táblázat).

A regionális vasutak földrajzilag nem egyenletesen oszlanak el: a Dunántúlon 6, az ország K-i részén 14 regionális vasút található (1. ábra). Az Alföldön van a legtöbb belőlük: szám szerint 8, de az észak-magyarországi regionális vasutak hálózatának egy része átnyúlik az Alföldre. Üzletigazgatóságokra lebontott statisztika szerint is az ország K-i részén legjelentősebb a regionális vasutak hossza: a Szegedi Igazgatóság vonalhálózatának 44%-a, a miskolcinak 50%-a, a debreceninek pedig 68%-a tartozik a regionális vasutakhoz. E vasutak zömmel a gazdaságilag kevésbé fejlett perifériákat szolgálják ki.

Megszervezésük célja az volt, hogy a döntési funkciók oda kerüljenek, ahol a megoldásuk a leghatékonyabb. Ugyanakkor rugalmasabb hozzáállást kívántak nyújtani a helyi közlekedési alapellátási igények kielégítésében, ezzel javítva a mellékvonali eredményeket és a MÁV Rt. arculatát.

A regionális vasúthálózat kialakításának szempontja

A regionális vasutak vonalhálózatának kiválasztása három rendezőelv alapján történt:

- egy adott régió (megye) közlekedési ellátottságát lefedje,
- egy központból irányítható legyen,
- a technológia és a gazdálkodás összhangja biztosított legyen.

A regionális vasutaknál bevezetett technológiai korszerűsítésekkel (automata sorompók, rugós váltók, rádiótelefonok, számítógépesítés, járműkorszerűsítés és hatékonyabb foglalkoztatással (állomások összevonása, utazó kereskedelmi dolgozók foglalkoztatása [egy árupénztáros több állomáson teljesít szolgálatot], rugalmas vezénylés) a gazdaságosabb üzemeltetést szolgálják.

Ebben a folyamatban a MÁV Rt. partnerre lelt a települések önkormányzataiban, amelyek szerény anyagi lehetőségeikhez képest megpróbálják támogatni a vasutat. A regionális vasutak ezért együttműködési megállapodást kötöttek az önkormányzatokkal. Ennek lényege, hogy a MÁV az önkormányzatok véleményének figyelembe vételével szervezi meg a személyszállítási tevékenységet, a menetrend kialakításánál pedig figyelembe veszik a lakosság igényeit. A MÁV és az önkormányzatok kölcsönösen tájékoztatták egymást azokról a gondokról, feladatokról, amelyeket közösen kell megoldani az utazóközönség érdekében. Az önkormányzatok „lobbiznak” a térség gazdálkodó

1. ábra. Különböző regionális vasutakhoz tartozó vonalak a MÁV hálózaton belül. – 1= két vágányú villamosított; 2 = egy vágányú villamosított; 3 = két vágányú; 4 = egy vágányú; 5 = keskeny nyomtávú vonal; 6 = a regionális vasutak vonalai

Lines belonging to different regional railways inside the MÁV network – 1= double tracked electrified; 2 = single tracked electrified; 3 = double tracked; 4 = single tracked; 5 = narrow gauge line; 6 = lines of regional railways

2. táblázat. Regionális vasutak Magyarországon, 1998

Név	Központ	Viszonylat- szám	Vonal
Alpokalja	Szombathely	15	Szombathely (kizár) – Sopron (kizár)
		18	Szombathely (kizár) – Kőszeg
Bakonyi	Pápa	11	Veszprém (kizár) – Győrszabadhegy (kizár)
		13	Pápa (kizár) – Kőny (kizár)
		14	Pápa (kizár) – Csorna (kizár)
Drávavölgyi	Villány	61	Sellye–Szentlőrinc (kizár)
		62	Villány–Barcs
		65	Pécs–külváros (kizár) – Mohács
		66	Villány–Magyarbóly
Egri	Eger	87	Füzesabony (kizár) – Eger–Putnok (kizár)
Gömöri	Miskolc	92	Miskolc–Gömöri–Bánréve–Ózd
	Gömöri pu.	94	Sajóecseg–Tornanádaska
		95	Kazincbarcika–Rudabánya
Gyöngyös – Jászági	Gyöngyös	85	Vámosgyörk (kizár) – Gyöngyös
		86	Vámosgyörk (kizár) – Újszász (kizár)
Hajdúsági	Debrecen	106	Debrecen (kizár) – Nagykereki
	(Tócsövölgy)	107	Sáránd–Létavértes
		108	Debrecen (kizár) – Füzesabony (kizár)
		109	Debrecen (kizár) – Tiszalök (kizár)
Hüvösvölgyi gyermekvasút	Bp. Hüvös- völgy	7	Hüvösvölgy–Széchenyi-hegy
Mátészalkai	Mátészalka	110	Mátészalka–Apafa (kizár)
		111	Mátészalka–Tornyospálca (kizár)
		113	Mátészalka–Zajta
		114	Mátészalka–Csenger
		115	Mátészalka–Ágerdömajor
Mátrai	Kál – Kápolna	83	Mátramindszent–Mátranovák–Homokterenye
		84	Kál–Kápolna (kizár) – Kisterenye (kizár)
Mezőhegyesi	Mezőhegyes	121	Mezőhegyes–Kétegyháza (kizár)
		121	Mezőhegyes–Újszeged
		125	Orosháza (kizár) – Mezőtúr (kizár)
		125	Mezőhegyes–Orosháza (kizár)
		125	Mezőhegyes–Battonya
		126	Kisszénás–Kondoros
		130	Makó–Hódmezővásárhely (kizár)
Nagy-bereki	Balatonfenyves	39	Balatonfenyves–Csiszta gyógyfürdő
Nagykunsági	Kisújszállás	102	Kisújszállás (kizár) – Kál–Kápolna
		103	Karcag (kizár) – Tiszafüred
Nógrádi	Balassagyarmat	75	Balassagyarmat–Vác (kizár)
		76	Diósjenő–Romhány
		78	Ipolytarnóc–Galgamácsa (kizár)
Nyírségi	Nyíregyháza	112	Nyíregyháza (kizár) – Nyíradony (kizár)
		113	Nagykálló–Nyírbátor (kizár)
		116	Nyíregyháza (kizár) – Vásárosnamény (kizár)
		117	Görögszállás – Ohat–Pusztakócs
Nyírvidéki	Nyíregyháza	118	Nyíregyháza NyK – Balsai Tiszapart
		119	Herminatanya–Dombrád
Pilis-Dunamenti	Esztergom	2	Bp. Angyalföld (kizár) – Esztergom
		4	Esztergom–Almásfüzitő
Szentesi	Szentés	130	Hódmezővásárhely (kizár) – Tiszatenyő (kizár)
		146	Kunszentmárton (kizár) – Lakitelek (kizár)
		147	Kiskunfélegyháza (kizár) – Orosháza (kizár)
Vésztői	Vésztő	127	Gyoma (kizár) – Szeghalom
		127	Szeghalom–Körösnagyharsány
		128	Békéscsaba (kizár) – Kőtegyán
		128	Szeghalom–Püspökladány (kizár)
		128	Vésztő–Kőtegyán
Zempléni	Szerencs	80c	Mezőzombor (kizár) – Sátoraljaújhely oh.
		98	Szerencs–Hidasnémeti oh. (kizár)

szervezeteinél a vasúti szállítás fellendítése érdekében, és közösen igyekszenek kedvezőbbé formálni a települések fontos részét képező vasútállomások és azok környékének arculatát.

E megállapodások eredményeként több állomás (a Szegedi Üzletigazgatóság területén pl. Kardoskút, Magyarbánhegyes, Apátfalva, Medgyesegyháza) külső tatarozási és festési munkálatai készültek el. Vésztő nagyközség önkormányzata 2,5 MFt közműfejlesztési hozzájárulás elengedése mellett a gázvezeték a vasúti telekhatárig díjmentesen lefektette. Több település önkormányzata a közüzemi díjakat átvállalta.

A vasúti közlekedés fenntartásában érdekelt önkormányzatok 1994. szept. 30-án létrehozták a Vasutas Települések Szövetségét (VTSz) 14 alapító taggal. A Szövetség célja, hogy együttműködést alakítson ki a magyar vasutak és azon települések között, amelyek az elmúlt 150 évben fejlődésüket a vasútnak köszönhetnék, ill. a vasút jelenleg is meghatározó tényező a település arculatának kialakításában. 1998. ápr. 2-án a VTSz-nek 86 település (összesen 18 megye – Komárom-Esztergom megyei tag nincs) és egy fővárosi kerület a tagja, ami több mint 900 ezer lakost jelent. A tagok között egyaránt megtalálható vasúti csomópont, vasúti határátkelőhely és mellékvonali település.

1998. ápr. 28-án a MÁV Rt. és a VTSz megállapodott arról, hogy az önkormányzatok képviselői 1999 májusáig benyújtják a vasúttársasághoz az 1999/2000. évi menetrendet, megfogalmazzák a MÁV ingatlanjainak hasznosítását, az utasvédelmet, az árubiztonságot érintő kérdéseket, ezzel megalapozva a létrehozandó közös munkacsoport tevékenységét. A regionális vasutak „meghálálták” ezt a törődést, s az 1997-es évre tervezett 3,9 Mrd Ft-os bevételt 1 Mrd Ft-tal meghaladták. (Arról nincs adat, hogy mennyi deficitet termeltek.)

A regionális vasutak továbbfejlődésének műszaki, pénzügyi, jogi és politikai akadályai vannak. A legnagyobb műszaki akadályt a mellékvonali pályák rossz állapota miatt elrendelt állandó sebességhatározások jelentik. A mellékvonalakon legalább öt különféle sínrendszert építettek be (egy vonalon belül is „keverten”). A leggyengébb sínrendszer határozza meg a megengedhető legnagyobb tengelyterhelést (3. táblázat), ami jelentősen behatárolja a vonalon közlekedtethető vonat paramétereit.

3. táblázat. A mellékvonalakon használt sínrendszerek

Kategória	Tömeg (kg/m)	Max. tengelyterhelés (kN)
„i”	23,6	120
„c”	34,5	175/185/200
„I”	42,8	200
„48”	48,3–48,5	210/225
„54”	54,43	225

A mellékvonalak kevert sínrendszere arra vezethető vissza, hogy a pályák zömmel a 19. sz. végén, a HÉV-törvényeknek megfelelően, egyszerűsített felépítménnyel épültek. A későbbiek folyamán a „maradék elv” szerint, a fővonalak korszerűsítése során, a fővonalakból felbontott sínmezőkkel korszerűsítették a pályát. Ennek eredménye a nemritkán 10–30 km/h-ra engedélyezett sebesség, ami a személyszállításban versenyképtelen utazási időt jelent az autóbusz-közlekedéshez képest. Sajnos, a mellékvonalak karbantartására, felújítására a MÁV-nak szűkösek a keretei (évente 10 Mrd Ft-ot

tud a MÁV pályakarbantartásra fordítani, ebből 1 Mrd Ft jut a mellékvonalakra), az önkormányzatok sem rendelkeznek forrással erre a célra.

Másrészről a vasúti közlekedéssel kapcsolatban közlekedéspolitikai szinten az a vélemény, hogy a vasút „viszi” a pénzt, a közút pedig jelentős bevételi forrást jelent. Ez a szemlélet tükröződik a MÁV jelenlegi állami finanszírozásában is.

Vasúton belül a mellékvonalak kérdésében a Pécsi Üzletigazgatóság negatív, szélsőséges álláspontot képvisel: a Dombóvár–Tamási–Mezőhidvég és a Pécsvárad–Bátaszék vonalakon a vasúti forgalmat ideiglenesen szünetelteti és a személyszállítást MÁV vasúti menetdíjakért közlekedő autóbuszokkal bonyolítja le (a Barcs–Villány vonalon is ezt az üzemet tervezik megvalósítani). Mindezeket a lépéseket évekkel a kormányhatározat előtt tették meg: 1990-től a Dombóvár–Tamási, 1992-től a Tamási–Mezőhidvég viszonylatban vonatpótló autóbuszokkal bonyolítják le a személyszállítást.

Azt, hogy a vasúti forgalmat nem ideiglenesen, hanem véglegesen kívánják szüneteltetni, jól jellemzi, hogy a Dombóvár–Nagykónyi, és a Felsőnyék–Mezőhidvég közötti szakaszokat teljesen elbontották, 1998 tavaszán pedig már bontás alatt állt a Nagykónyi–Tamási szakasz is. Remélhetőleg ez az „egyszerűbb” megoldás nem fog elterjedni, mint „legtakarékosabb” mód a mellékvonalak problémájának orvoslására.

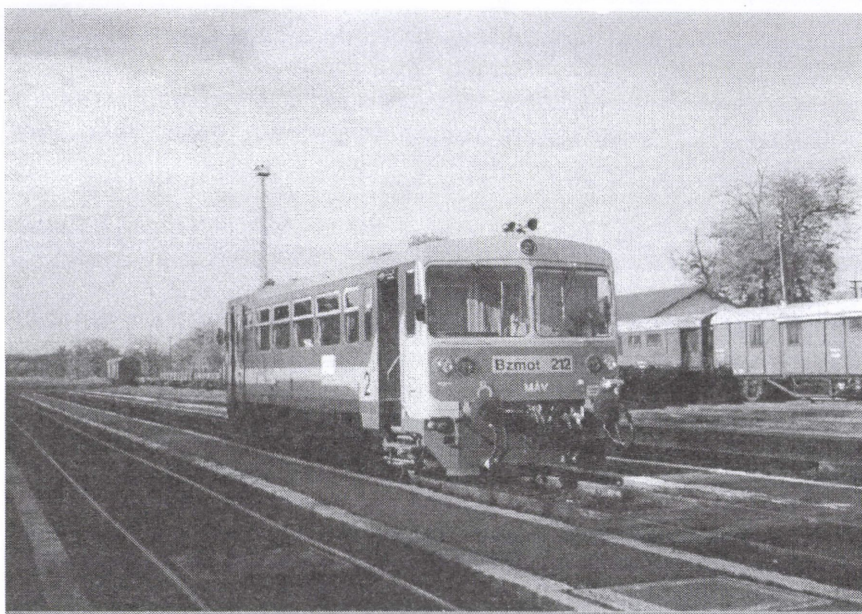
Pozitívumként kell megemlíteni, hogy a MÁV Rt. 1994-től hozzákezdett a mellékvonali személyszállítás gerincét alkotó Bzmot-ok forgalomba állításához. A korszerűsített, 300-as (később 200-as) pályaszám-csoportú, nagyobb sebességre alkalmas, kényelmesebb Bzmotok (1. kép) először a Nógrád-vidéki Regionális Vasúton álltak üzembe mint Balassagyarmat–Budapest között közlekedő sebesvonatok.

A korszerűsítés második hullámaként alakították ki a Bzmot-ból az InterCity szolgáltatáshoz hasonló színvonalat biztosító InterPici-ket (kezdetben ezeket „Interpicny” fantázinévre keresztelték) (2. kép).

Egy 1997 aug. 12-én aláírt szándéknyilatkozat értelmében a Tiszai Vegyi Kombinát Rt. 30 MFt-tal, Tiszaújváros önkormányzata 20 MFt-tal járult hozzá a szept. 1-től Tiszaújváros és Miskolc között közlekedő sínbuszok üzemeltetési költségéhez. Ezzel a járattal csatlakozási lehetőséget teremtettek a Budapest–Miskolc között közlekedő InterCity-hez. A MÁV szerződésben vállalta, hogy legalább négy évig – megfelelő utaslétszám esetén pedig még tovább is – üzemelteti ezt a járatot.

E kezdeményezés sikerének köszönhetően 1998 ápr. 14-én a MÁV Rt. vezérigazgatója és Sátoraljaújhely, Sárospatak, Szerencs, Ózd, Putnok, és Kazincbarcika polgármesterei szerződést írtak alá az InterPici-hálózat kibővítéséről. Az önkormányzatok az egyenként 70 MFt-ba kerülő járművek kialakítását településenként 18 MFt-tal támogatják. Így a Miskolci Üzletigazgatóságon elsőként valósították meg az InterCity-hez kapcsolódó gyűjtőforgalmat.

Az 1995-ben és 1996-ban létrehozott regionális vasutak révén két évig biztosítva volt a vasúti mellékvonalak megléte. A regionális vasutak üzemeltetése során szerzett tapasztalatokat a MÁV és az állam között 1999-ben megkötendő új szerződésnél hasznosítani kell. Tisztázandó az is, hogy a megalakuláskor hangoztatott cél, nevezetesen a regionális vasutak „közhasznú kistávolságú személyközlekedési vasúti társaságokká”

1. kép. Korszerűsített Bzmot Orosházán 1998 októberében. (Fotó: KISS L.)

Reconstructed railway engine (Bzmot type) Orosháza, Oct. 1998. (Photo: L. KISS)

2. kép. InterPici vonat Budapest Nyugati pályaudvaron 1998 júniusában. (Fotó: PROHÁSZKA CS.)

So-called 'InterPici' train on the Nyugati Railway Station, Budapest, in June 1998 (Photo: CS. PROHÁSZKA)

alakítása mit is jelent. Ehhez jogilag is meg kell teremteni az önállóság kereteit. Az azonban most sem világos, hogy ezzel a lépéssel a MÁV Rt. privatizációja kezdődik-e meg, vagy esetleg a száz évvel ezelőtti helyi érdekű vasúti társaságok újjáélesztéséről van-e szó? Mi lesz az önkormányzatok szerepe? Hogyan oldják meg a társaságok finanszírozását? Ezekből a kérdésekből is jól látható, hogy a vasúttal kapcsolatos döntések hatásai túlnyúlnak a vaspályán, tehát a gazdaság és a társadalom nagy részét közvetve vagy közvetlenül is érintik.

Összegzésként elmondható, hogy a regionális vasutak – és általában a magyar vasút – jövője elsősorban az új kormányzat új közlekedéspolitikai koncepciójától függ. Azon is érdemes lenne elgondolkodni, hogy az EU közlekedéspolitikájában kitüntetett szerepe van a környezetbarát közlekedési alágazatoknak. Az EU-aspiráns államok figyelmét Brüsszelben felhívták arra, hogy csak vasúti vagy vízi közlekedéssel kapcsolatos fejlesztéseik esetén kaphatnak komolyabb pénzügyi támogatást.

*

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni BODRI Károly úrnak a MÁV Rt. Szegedi Területi Igazgatóság RV menedzserének a rendelkezésemre nyújtott adatokért, továbbá barátaimnak a rendelkezésemre bocsátott fényképekért.

IRODALOM

- BODRI K. 1997. A regionális vasutak működésének tapasztalatai a Szegedi Üzletigazgatóság területén. – MÁV Rt. Szegedi Üzletigazgatóság, Szeged
- BODRI K. 1998. Beszámoló a regionális vasutak 1997. évi tevékenységéről. – MÁV Rt. Szegedi Üzletigazgatóság, Szeged
- Infrastruktúra és szolgáltatásai I. – Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Bp., 1997.
- KISS L. 1998. A vasúti mellékvonalak műszaki állapotából fakadó gazdasági problémák néhány mellékvonal példáján. – Szemináriumi dolgozat, JATE, Szeged.
- MAJOR I. 1984. Közlekedés és gazdaság. – Magvető Kiadó, Bp. 210 p.
- MEZEI I. (főszerk.). 1994. MÁV Almanach 1994. – MÁV Rt. Vezérigazgatósága, Bp.
- Tájékoztató a Vasutas Települések Szövetségének tevékenységéről.
- Magyar Közlekedés – Nemzetközi Logisztikai Hetilap alábbi cikkei:
- Az érintettek tiltakoznak – Megszűnnek a mellékvonalak?, 1994. 11. 14. pp. 1–2.
 - Lezárultak a felmérések. – A vasúti mellékvonalak sorsa, 1995. 2. 15. 4. p.
 - Az együttműködés közös érdek. – Önkormányzatok a mellékvonalakért, 1995. 3. 13. 4. p.
 - Ülésezett a MÁV Gazdasági Bizottsága. – Stratégia: menekülés előre, 1995. 7. 10. pp. 1–3.
 - Profitcentrumok a mellékvonalakon. – Megfontoltan bizakodó vasút, 1995. 10. 30. 3. p.
 - Turistaparadicsomban kanyarog. – Tetszhalott vonal eleven nevezetességekkel, 1996. 8. 5. p.
 - Regionális vasutak a mellékvonalakon. – A hálózat szerves részei, 1998. 4. 14. 4. p.
- A Vasutas Hírlap alábbi cikkei:
- Megállnak-e a lábukon a regionális vasutak? 1–3. rész: 1996. 11. 12. pp. 4–5., 1996. 11. 26. pp. 4–5., 1996. 12. 17. pp. 10–11.
 - Sikeres volt a regionális vasutak első éve. 1997. 5. 6. pp. 6–8.
 - InterPicy-vel az InterCity-re. 1997. 9. 2. pp. 1–2.
 - Veszélyben az Ormánsági vasút. 1997. 10. 14. 10. p.
 - A vasútnak akkor van jövője, ha utasai is vannak. 1998. 3. 31. 4. p.

Fejlődésnek indultak a vidék vasútjai. 1998. 4. 14. pp. 4–5.

Újabb InterPicik. 1998. 4. 28. 2. p.

A szövetség felvállalja a régiók képviselését. 1998. 5. 12. 6. p.

Május 24-étől új menetrend szerint közlekednek a vonatok. 1998, 5. 26. pp. 1–3.

THE ROLE OF REGIONAL LINES IN THE RAILWAY TRAFFIC OF HUNGARY

by Gy. A. Kovács

S u m m a r y

One of the most adequate parameters of the development level of a country are its transport standards. In Hungary the progress in both railway and road transport was neglected for long decades. The transformation of the economy following the change of the political regime (1990) can be characterised by a modified structure of transport, a losing importance of the rail transport and coming to the fore of the road transport.

The decline of rail transport in Hungary (a sector undergoing revival in western Europe) has been partly due to an inadequate investment policy implemented for several decades, focusing on the purchase of new vehicles instead of encouraging the modernisation and development of the rail network as a whole.

This problem has been even more serious with the branch lines constituting 41 per cent of the total length of lines (7600 km) managed by the Hungarian National Railways (MÁV) producing 8 per cent of revenues and 10 per cent of the deficit of the company. A government resolution 2119/1994 ordered revision of branch lines along 3700 km of the network. Many interpreted this as an intention to eliminate most of the branch lines, similar to the action that had already happened in 1968. Instead, MÁV created 20 regional lines during 1995–96 simultaneously carrying out modernising Bzmot vehicles responsible for the bulk of the passenger traffic on the regional lines. Local governments interested in maintaining rail traffic formed an Association of Railwaymen's Settlements. These settlements are bound to organise a lobby for the survival of the branch lines and are willing to make minor material sacrifices (painting and keeping tidy of the station premises, linking them to public utilities, etc.) because they consider branch lines being instrumental in maintaining connections with the outside world.

I would like to express my gratitude for information to Mr. Károly BODRI, manager of the Szeged Regional Direction of MÁV.

Translated by L. BASSA

Kiállítások és vásárok Északkelet-Magyarország három nagyvárosában¹

(Egy kereskedelemföldrajzi vizsgálat tapasztalatai)

KOZMA GÁBOR²

Bevezetés

Az 1970-es évek elejétől Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, majd a rendszerváltás után Magyarországon is bekövetkező gazdasági szerkezetváltás igen jelentős változásokat okozott a városi és területi politikában. A jelentkező súlyos problémák (a munkanélküliség emelkedése, a lakosság elvándorlása, csökkenő helyi adóbevételek) hatására az önkormányzatoknak rá kellett döbenniük arra, hogy a különböző területi egységek közötti versenyben való sikeres szereplés érdekében sokkal aktívabb, kezdeményezőbb szerepet kell játszaniuk a fejlődési folyamatban. A korábban alkalmazott *menedzseri* megközelítés helyett egy *vállalkozói* megközelítést kell alkalmazniuk: kísérletet kell tenniük településük, megyéjük és régiójuk „eladására”.

Ezen újfajta tevékenységnek igen kicsiny, de ugyanakkor nem jelentéktelen szeletét képezik a kiállítások és vásárok, amelyek különböző módokon járulnak hozzá a fejlődéshez. A cikk elsődleges célja három északkelet-magyarországi nagyváros (Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc) ilyen jellegű rendezvényeinek elemzése, a jelenlegi állapotok bemutatása³. Előtte azonban úgy vélem nem célszerűtlen a kiállítások és vásárok általános jellemzése, valamint néhány hazai trend bemutatása.

A kiállítások és vásárok általános jellemzése

A hétköznapi szóhasználatban, de egyes esetekben még a szakmai körökben is a „kiállítás” és „vásár” szavakat gyakran egymás szinonimájaként használják, a valóságban azonban eltérő dolgokat jelentenek. Az egyes megyei kamarák által a Magyar Kiállítás- és Vásárszervezők Szövetsége (*l. később*) ajánlására elfogadott vásárszervezői és vásárfelügyeleti szabályzat a következő módon definiálja a két fogalmat:

Kiállítás: „olyan meghatározott ideig tartó rendezvény, amelyen több kiállító egy vagy több gazdasági ág reprezentatív kínálatát mutatja be és az értékesítés ösztönzése szempontjából ezekről

¹ A cikk az 1559/1997. számú CEU RSS és az F 025 454 számú OTKA pályázat keretében készült.

² KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. 4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Pf.: 9.

³ A tanulmány elsősorban szakmai célokat is szolgáló rendezvények vizsgálatával foglalkozik, és nem elemzi a kifejezetten eladási célokat szolgáló eseményeket (pl. téli vásárok, ill. Debrecenben a Mihály napi vásár).

információt szolgáltató olyan módon, hogy a standokon történő árusítás általában nem megengedett” (BOKIK Z. 1996);

Vásár: „kiállítók azt a célt szolgáló rendezvénye, hogy az adott üzletágról a látogatóknak információt szolgáltatassanak, tapasztalatcserét folytassanak az egyes termékek és termékcsoportok kereskedelméről, ill. minta után vagy közvetlenül eladást/értékesítést eszközöljenek. A vásárok látogatói általában felhasználók, viszont-eladók, ill. a vásárt kifejezetten vásárlás céljából meglátogató fogyasztók. A standról történő árusítás általában megengedett” (BOKIK 1996).

A definícióból kitűnő eltéréseket másképpen megfogalmazva, ill. néhány új elemmel kiegészítve a kiállítások és vásárok között az alábbi területeken mutatkozik különbség (BÍRÓ P.–TÓTH J. 1997):

- *Árucsoport, bemutatandó termék*: a vásárok legfőbb kínálatát a fogyasztási cikkek, a kiállításokét a legtöbb esetben – de nem kizárólagosan – a beruházási, termelési cikkek (berendezések, termelőeszközök) alkotják.

- *A kínálatot bemutató kiállítók (eladók)*: a vásároknál a kínálatot elsősorban a kereskedők mutatják be, míg a kiállítások esetében inkább a gyártók.

- *A vevők*: a vásárokon minden esetben végső fogyasztókról lehet beszélni, ezzel szemben a kiállításokon a vevők inkább a további felhasználók, alkalmazók közül kerülnek ki.

- *Az üzleti tevékenység jellege*: a vásárokon a pénz és az áru rögtön gazdát cserél, míg a kiállításokon a felek csak a szerződéskötésig/üzletkötésig jutnak el.

A kiállításokat és vásárokat többféle szempont szerint lehet csoportosítani, osztályozni. Az ajánlati paletta alapján elkülöníthetők az *általános* és a *szakmai jellegű rendezvények* (SÁNDOR I. 1997). Az általános vásárokról és kiállításokról az a jellemző, hogy nagyon sok termelési ág kínálatát mutatják be, de azoknak csak egy igen szűk választékát tudják reprezentálni. A szakmai kiállítások és vásárok sajátossága, hogy csak egy-egy termelési ág, árucsoport ajánlatát tárják az érdeklődők elé, és gazdasági ágazat szerint megkülönböztethetők a mezőgazdasági, számítástechnikai, településfejlesztési, építészeti-lakberendezési stb. rendezvényekről.

A földrajzi hatókör alapján el lehet különíteni a *helyi*, az *országos*, az *euroregionális* és a *globális rendezvényeket* (BÍRÓ P.–TÓTH J. 1997).

A helyi rendezvények legfőbb sajátossága, hogy vonzáskörzetük nem haladja meg a 100 km-t (a látogatók és a kiállítók jelentős része ebből a távolságból érkezik), míg az országos kiállítások és vásárok hatása a rendezvény helyszínétől 800–1000 km-es távolságra terjed ki. Az euroregionális rendezvények esetében a piaci vonzáskörzet 1500–2000 km (a látogatók és a kiállítók már egy egész kontinensről eljönnek az eseményre), a globális rendezvények pedig az egész világból vonzzák az érdeklődőket.

A kiállítások és vásárok a piac több szereplője számára is jelentős hasznot kínálnak (BÍRÓ P.–TÓTH J. 1997; AUMA, O. 1993; SÁNDOR I. 1997). A látogatók igen rövid idő alatt és kis területen jó áttekintést tudnak szerezni az adott ágazat helyzetéről, a legfontosabb fejlesztési irányokról. A rendezvények (elsősorban a szakmai jellegűek) jó alkalmat teremtenek a személyes továbbképzésre, a szakmai kapcsolatok kiépítésére és többszörözésére. A látogatóknak lehetőségük nyílik a kiállítók által kínált termékek árának és minőségének az összehasonlítására, és a legkedvezőbb megoldás kiválasztására. Emellett a rendezvényekhez nagyon sok esetben akciós (az átlagosnál alacsonyabb) árak kapcsolódnak, és ez további vonzerőt jelent.

A kiállítók különböző üzletpolitikai célok elérésére használhatják kiállításokat és vásárokat. A *termékpolitika* viszonylatában a rendezvények lehetőséget nyújtanak az újdonságok bemutatására és tesztelésére, a választék bővítésére, az *értékesítés szempontjából* pedig képviselők, viszonteladók keresésére, egy kereskedelmi lépcső kikap-

csolására. A *kommunikációs célok* közül ki kell emelni a személyes kapcsolatok kiépítését, a vállalat ismertségi szintjének az emelését, a fennálló üzleti kapcsolatok ápolását, a *piaci törekvések* közül pedig a piaci részesedés (és így a forgalom) növelését, és a versenyhelyzet javítását (a vetélytársak kínálatának a felmérése).

A rendezvények jelentőségét a vállalatok szemszögéből mindenesetre jól mutatja az a tény, hogy 1990-ben a német ipar reklámköltségeinek 25%-át fordította kiállításokra és vásárokra, és ez az arány Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban is 14% körül mozgott (LAW, C. M. 1993).

A *befogadó területek* (városok) számára a kiállítások és vásárok jelentős *közvetlen gazdasági hasznót* eredményeznek (ezek természetesen csak a nagyobb, és folyamatosan megszervezésre kerülő rendezvények esetén érvényesek). A kiállítók és látogatók (különösen ha az adott településen kívülről érkeznek) kiadásai más régióban termelt jövedelem ideáramlását eredményezik, és így külső forrásból növelik a helyi lakosság életszínvonalát.

A kiadások között meg lehet különböztetni a rendezvényhez kapcsolódó *közvetlen költségeket* (pl. helydíj, standépítés, belépőjegyek), az *idegenforgalmi költségeket* (szállás, étkezés, szórakozás), a *kereskedelmi költségeket* (reprezentáció, magánjellegű vásárlás) és a *közlekedéssel kapcsolatos költségeket* (üzemanyag, taxi, tömegközlekedés). Másrészt ezen kiadások eredményeként az *adóbevételeken* (pl. ÁFA, helyi adók) keresztül a központi és a helyi önkormányzatok is bevételhez jutnak. Harmadrészt a *foglalkoztatottság bővülése* révén a rendezvények az adott térség munkaerőpiaci helyzetére is kedvező kihatással vannak. Negyedrészt a kiállítások és vásárok *bemutakozási alkalmat kínálnak a helyi cégek* számára (ezek gyakran kedvezményeket is kapnak), és így lehetőséget teremtenek a külpiacra történő szállítás előfeltételeinek kialakítására.

Mindezen gazdasági tényezők hatásait igen nehéz összegezni és számszerűsíteni, de az eddigiek során már születtek ilyen jellegű vizsgálatok. Az Európai Közösség 300 legnagyobb kiállítási központjában 1990-ben megrendezett több mint 3500 rendezvény kb. 18 Mrd ECU jövedelmet termelt, és 70 000 munkahelyet teremtett (RUBALCABA-BELMEJO, L.-CUADRADO-ROURA, J. P. 1995). Magyarországon a HUNGEXPO megbízásából a Szonda-Ipsos vizsgálta 1993-ban a Budapesti Nemzetközi Vásárközpontban megrendezett 35 kiállítás gazdasági hatásait (HUNGEXPO 1994). Az eredmények szerint a kiállítók és látogatók részéről egy 11,9 Mrd Ft-os pótlólagos összkiadás jelentkezett, ennek 2,9 Mrd Ft-os adóvonzata volt, és a rendezvények kb. 5 000 fő foglalkoztatásának a feltételeit teremtették meg.

A kiállítások és vásárok jelentős mértékben hozzájárulhatnak egy *terület idegenforgalmának a bővüléséhez* is. Egyrészt az őket kísérő médiakampány (rádió- és televízió közvetítések, újságcikkek) beviszi nevüket a hazai és nemzetközi köztudatba, ill. elősegíti egy pozitív image kialakulását, amelyek elengedhetetlen feltételei a fejlődésnek. Másrészt a kiállításokon és vásárokon résztvevő kiállítók és szakmai látogatók – kedvező tapasztalatok esetén – a későbbiek során turistaként is visszatérhetnek az adott településre, amely a turizmus fellendülését vonja maga után.

A rendezvények ugyanakkor jelentős *infrastrukturális fejlesztésekkel* járnak együtt: új csarnokokat, szállodákat kell építeni, javítani kell a terület megközelíthetőségét. Ezek megvalósítása azonban zömében magánérőből, ill. az állami költségvetésből történik, és így az adott település adottságai a helyi közpénzek nagymértékű felhasználá-

sa nélkül is javulnak. Az 1997-ben Münchenben átadott új – 2,3 Mrd márkába kerülő – vásárcsopont költségeinek 25%-át a vásártársaság teremtette elő, a többi pedig bankhitelből, állami és tartományi támogatásból fedezték (VASS P. 1998). A csarnokok sport- és kulturális rendezvények, konferenciák helyszínéül is szolgálhatnak, és ez további jövedelmet jelent. Az 1996-ban elkészült Lipcsei Vásárcsopontban került sor pl. a Német Multimédia Kongresszusra, ill. a Német Gyógyszerészek Kongresszusára.

A hazai kiállítások és vásárok rövid története

A magyarországi kiállítások története a reformkorba nyúlik vissza: 1842-ben rendezték meg az *Első Magyar Iparmű Kiállítást*, amelyen az akkori hazai ipargazdaságnak szinte minden ága képviseltette magát. A későbbi évtizedek során a fejlődés két szempontból is töretlen volt. Egyrészt Budapest fokozatosan Európa legfejlettebb vásárvárosai közé került: az 1906-os *Márciusi Vásár* pl. méreteit tekintve elérte a párizsi és lipcsei rendezvényeket, az 1925-ben megalakult *Nemzetközi Vásárszövetség* alapító tagjai között ott volt Budapest is, és az 1934-es Budapesti Nemzetközi Vásáron több mint 1500 kiállító és 600 000 látogató vett részt. Másrészt a gazdasági élet fejlődésével párhuzamosan folyamatosan fellendült a fővároson kívüli vásárszervezés is, és a fontosabb vidéki nagyvárosokban – Kecskemét, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged, Debrecen – is sor került ezekre a rendezvényekre. Az 1930-as évek második felében pl. négy alkalommal is megrendezték Debrecenben a Tiszántúli Ipari Kiállítást és Árumintavásárt, amelyeken rendszeresen több mint 400 kiállító vett részt (GAZDAG I. 1998).

A II. világháború után egy ideig a kiállításokat és vásárokat felesleges dolognak tartották, és csak az 1950-es évek közepén (1955: *Budapesti Ipari Vásár* megrendezése) változott meg ez a szemlélet. Az igazi változás azonban csak az 1970-es években következett be: Budapesten a vásárterületet a Városligetből átköltöztették Kőbányára, az újonnan felépült Nemzetközi Vásárcsopontba, ahol 1975-ben a két általános BNV mellett már nyolc szakkiállítás is tartottak (FAZEKAS M. 1998). Ezzel párhuzamosan a nagyobb vidéki városokban is újjászerveződtek a helyi általános bemutatók. Ezen rendezvények általános jellemzője még az volt, hogy a cégeket elsősorban nem az üzleti kapcsolatok kiépítésének a szándéka, hanem termékeik bemutatása érdekelte, és így tulajdonképpen egy hatalmas népiünnepélynek számítottak.

A rendszerváltás több szempontból is változást hozott a kiállítások és vásárok területén. A növekvő számú kis- és középvállalatnak egyre inkább meg kellett küzdenie a fogyasztókért, és *ezek a rendezvények a mind fontosabbá váló marketingmunkának lettek a részei*. Ezzel párhuzamosan szerepük is megváltozott: a korábbi termékbemutató jelleg helyett mind fontosabb szerepet kapott az *üzletfelek közötti együttműködés kialakítása*.

Jelentősen megnőtt a rendezvények száma is: az 1980-as évek második felében évente még csak 20–25 létezett, míg ez a szám napjainkban évi 200 körül mozog (a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 1999-es vásárnaplója 212 rendezvényt tartalmaz). A gyarapodás két forrásból táplálkozott. Egyrészt egy *területi kiterjedés* zajlott le: a

regionális gazdaság szerepének erősödésével a megyeszékhelyek és Budapest mellett a kisebb településeken is megjelentek a vásárok és kiállítások (1. ábra).

Másrészt az előző trenddel szoros összefüggésben egy igen jelentős *specializáció* is végbement: az erősödő szakmai orientáció jegyében uralkodóvá váltak a *szakosított rendezvények*. Ezt elsősorban Budapesten lehet megfigyelni (1999-ben pl. Budapesten 45 – zömében szakmai jellegű – kiállítást és vásárt szerveznek), de fokozatosan a nagyobb vidéki városok is felzárkóznak: több megyeszékhelyen rendeznek idegenforgalmi kiállítást, emellett pl. a soproni Ligno Novum-Wood Tech erdészeti, asztalos és faipari szakkiállítás, pécsi Vintour borászati és vendéglátóipari szakkiállítás, vagy a későbbiekben részletesen elemzésre kerülő Farmer Expo is komoly rangot vívott ki magának.

A rendszerváltás után a regionális gazdaság szerepének fokozódásával párhuzamosan Északkelet-Magyarország három nagyvárosában (Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc) is egyre nagyobb figyelem fordult a kiállítások és vásárok irányába, és napjainkban ezek az események a települések életének szerves részét alkotják. A rendezvények történetét mindenhol kísérték kisebb-nagyobb botrányok, napjainkra azonban egy többé-kevésbé letisztult struktúra alakult ki (1. táblázat).

1. táblázat. Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc évenkénti kiállításai és vásárai

A rendezvény neve	Helyszíne
Utazási Vásár Idegenforgalmi Kiállítás	Debrecen
Hajdúép Építészeti és Lakberendezési Szakkiállítás*	Debrecen
Farmer Expo Nemzetközi Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakkiállítás	Debrecen
Hajdú Comp Számítás- és Irodatechnikai Szakvásár	Debrecen
Vakáció Idegenforgalmi Vásár	Nyíregyháza
Kelet-Nyugat Expo Nemzetközi Kiállítás és Vásár	Nyíregyháza
Nyírtech Számítástechnikai Kiállítás és Vásár	Nyíregyháza
Agro-food Nemzetközi Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakkiállítás és Vásár	Nyíregyháza
Menjünk Világgá Utazási Vásár	Miskolc
Miskolci Nemzetközi Nyári Kiállítás és Vásár	Miskolc
Unimarket Miskolci Nemzetközi Tavaszi Vásár	Miskolc
Borsod Industrial Nemzetközi Szakvásár	Miskolc

* A Hajdúép 1998 előtt mint Hajdú Consum Tavaszi Trade Show került megrendezésre

A kiállításokhoz és vásárokhöz kapcsolódó szervezetek

A kiállítás-szervező cégek

A rendszerváltás előtt a kiállítás- és vásárszervezés a vidéki Magyarországon szinte teljesen ismeretlen szakma volt, az ilyen jellegű rendezvényeket a budapesti székhelyű *Hungexpo* szervezte. Az 1990-es évek elején a helyi gazdaság jelentőségének növekedése ugyanakkor szükségessé tette, hogy az általunk vizsgált mind a három megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-

1. ábra. Kiállítások és vásárok helyszínei 1992-ben és 1999-ben. – 1 = mindkét időpontban; 2 = csak 1999-ben

Sites of exhibitions and fairs in 1992 and 1999. – 1 = in both years; 2 = in 1999 only

Bereg) létrejöjjenek olyan szervezetek, amelyek tevékenységének középpontjában a kiállítás- és vásárszervezés áll.

A fejlődés eredményeként napjainkra egy többé-kevésbé letisztult struktúra alakult ki: a három megyeszékhely város legjelentősebb rendezvényeit (Kelet-Nyugat Expo, Agro-food, Farmer Expo, Hajdú-Consum, Hajdúép, Unimarket, Miskolci Nyári Nemzetközi Vásár, Borsod Industrial) profi cégek szervezik. Az illető cégek az 1980-as évek végén, ill. az 1990-es évek elején jöttek létre (Debrecen: V-Trade Bt. – 1992, Miskolc: Vásárhoza Kft. – 1992, Nyíregyháza: Fimex Fair Bt. – 1989), és jelenleg állandó jelleggel 5–7 főt foglalkoztatnak. Munkatársaik speciális képzéssel nem rendelkeznek (felvételüknél előnyt jelentett a felsőfokú végzettség és a nyelvtudás), csak különböző tanfolyamokat végeztek el. A cégek vezetőinek véleménye szerint ezt a szakmát a gyakorlati életben lehet a legjobban elsajátítani: mindazok, akik ott vannak egy-két rendezvényen, már megismerik a szakma legfontosabb fogásait.

A vállalatok tevékenységére mind a kezdeti időszakban, mind napjainkban a *több lábón állás* a jellemző. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a kiállítás- és vásárszervezés mellett más területen is tevékenykednek: a V-Trade Bt.-nek a *mezőgazdaságban* vannak érdekeltségei, a Fimex Fair Bt. *kis- és nagykereskedelmet* végez, a Vásárhoza Kft. pedig *hostess- és tolmácsolással*, valamint *reklám- és marketingtevékenységgel* egyaránt foglalkozik. Ennek háttérében elsősorban az a tény áll, hogy a kiállítás- és vásárszervezés két szempontból is *jelentős befektetéseket* igényel: már a szervezés kezdeti időszakában igen sok költség merül fel (tájékoztató anyagok elkészítése és kiküldése, újsághirdetések közzététele), a bevételek (a kiállítók befizetései, a látogatók által fizetett belépődíjak) azonban csak később jelentkeznek. Emellett az első rendezvények az alacsony ismertség következtében a legtöbb esetben még ráfizetések voltak, és csak később váltak rentábilissá. Ennek következtében a cégeknek egyéb jövedelemmel forrásokkal is kellett rendelkezniük, amelyeket a korábban említett kiegészítő tevékenységek biztosítottak.

A fenti cégek a megyeszékhelyi kiállítások és vásárok megszervezése mellett *más hazai nagyvárosokban* is szerveznek rendezvényeket, valamint koordinálják magyarországi vállalatok külföldi bemutatkozását. Ez elsősorban a Vásárhoza Kft.-re jellemző, amely a Szegeden megrendezésre kerülő *Csongrád Industrial Nemzetközi Vásár* egyik szervezője, valamint a magyarországi cégek lengyelországi, szlovákiai és romániai kiállításokon és vásárokon történő megjelenését szervezi. A V-Trade Bt. utóbbi irányú tevékenysége 1992 és 1994 között volt nagyobb mértékű (ekkor az állam még jelentős támogatást biztosított erre a célra), napjainkra azonban már leszűkült és szakosodott: a cég kizárólagos szervezője a magyar vállalatok *Bukaresti Hid-Agro kiállításán* történő részvételének. A Fimex Fair Bt. csak az 1990-es évek elején végzett ilyen jellegű tevékenységét, azóta felhagyott ezzel a munkával.

A három nagy cég mellett az 1990-es évek folyamán fokozatosan megjelentek olyan szervezetek is, amelyek egy-egy speciális, szakosodott rendezvény megszervezésével foglalkoznak (Debrecen: Kölcsey Ferenc Művelődési Központ – Utazási Vásár, Hajdú Comp, Cívis Mobil; Nyíregyháza: PRIMOM Vállalkozásfejlesztési Alapítvány – Vakáció; Miskolc: Szerviz Iroda Kft. – Menjünk Világra). Tevékenységükre jellemző, hogy fő profiljuk nem a kiállítás- és vásárszervezés, és csak a piacon megjelenő igényeket, réseket kihasználva kezdték el ezt a munkát. Ennek megfelelően nincs olyan munkatársuk, aki csak ezzel a feladattal foglalkozna, ugyanakkor a rendezvény közeledtével az adott intézmény, szervezet több dolgozója is tevékeny szerepet vállal a szervezésben.

A gazdasági kamarák

A kamaráknak a kiállításokkal és vásárokkal kapcsolatos munkáját az *1994. évi XVI. törvény a gazdasági kamarákról* szabályozza. A jogszabály a kamarák feladatai között jelölte meg egyrészt a tagjaik tevékenységéhez kapcsolódó vásárok, kiállítások, konferenciák és más rendezvények szervezését, másrészt azt, hogy önkormányzati szabályzatuknak megfelelően minősítsék és felügyeljék tagjaik vásári, kiállítási megjelenését és tevékenységét, valamint véleményezzék, ill. felügyeljék a vásárok szervezését.

Az utóbbi feladatnak megfelelően mind a három megyében a kereskedelmi és iparkamara (Hajdú-Bihar megyében közösen a kézműves- és agrárkamarával) 1995 és 1996 folyamán kidolgozta és elfogadta saját *Vásárszervező és Vásárfelügyeleti Szabályzatát*. A munka során a testületek támaszkodtak a Magyar Kiállítás- és Vásárszervezők Szövetségének, valamint a Magyar Kereskedelmi és Iparkamarának az ajánlásaira, így a három megye szabályzatát összehasonlítva lényeges különbségek nem állapítható meg.

A szabályzatok egyrészt meghatározták a *kiállítások, vásárok, ill. a nemzetközi rendezvények kritériumait*, másrészt rögzítették a *kamaráknak a rendezvényekkel kapcsolatos feladatait*, harmadrészt felhatalmazták a kamarákat *vásárfelügyeleti tevékenységek* ellátására is.

A szabályzatokban foglaltaknak megfelelően a kamarák az elmúlt időszakban igen sokat tettek a rendezvények sikeres és színvonalas lebonyolítása érdekében (ebből a szempontból munkájuk a három megyében sok tekintetben hasonlít egymásra, de természetesen felfedezhetőek különbségek, egyedi vonások is).

A *kiállítások és vásárok reklámozása* vonatkozásában a szervezetek tevékenysége elsősorban két területre terjed ki. Egyrészt saját újságjukban (Miskolc – Kamarai Hírlevél, Nyíregyháza – Kamara, Debrecen – Kamarai Hírlevél) nyilvánosságot biztosítanak a rendezvényeknek: hirdetéseket közölnek, az események közeledtével interjút készítenek a szervezőkkel stb. Másrészt terjesztik a szervezők által elkészített kiállítási és vásári felhívásokat: a kamarák hazai és nemzetközi hálózatát felhasználva a tájékoztató anyagokat eljuttatják a többi megyei szervezethez és a külföldi testvérszervezetekhez, és így próbálnak meg további kiállítókat vonzani. A Hajdú-Bihar megyei Kereskedelmi és Iparkamara 1996-tól kezdve külön kiadványt készít a debreceni rendezvényekről, amelyet a korábban leírt módszereket felhasználva próbál meg eljuttatni a hazai és külföldi érdeklődőkhöz.

A kamarák rendszeresen *információs standot bérelnek* a fontosabb rendezvényeken, és itt tájékoztatást nyújtanak az érdeklődőknek saját munkájukról, ill. lehetőséget biztosítanak a vállalkozóknak arra, hogy ingyenesen elhelyezzék saját prospektusait, kiadványukat.

A kamarák szerepet vállalnak a *kiállítások és vásárok szakmai színvonalának az emelésében* is. Ennek keretében segítséget nyújtanak a különböző *kisérőprogramok* megszervezésében (itt főleg üzletember-találkozókra, minőségbiztosítási fórumokra, szakmai jellegű előadásokra kell gondolni), valamint gyakran *helyszínt is biztosítanak* a rendezvények számára.

A kamarák – erejükhöz mérten – igyekeznek *anyagilag is támogatni* a kiállítások és vásárok lebonyolítását. Az elmúlt évek során a tagok által befizetett tagdíjakból a többi között létrehozták az ún. Kereskedelemfejlesztési Alapot is, amelyből a kiállítók – pályázat útján – visszanyerhetik a részvételi költségek meghatározott részét (általában 30–50%-át).

A rendezvények megfelelő színvonalának biztosítása érdekében a kamarák – támaszkodva a Vásárszervező és Vásárfelügyeleti Szabályzatban foglaltakra – elkezdtek a *kiállítások és vásárok, ill. a szervezők ellenőrzését*. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Hajdú-Bihar megyében 1997-ben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig 1998-ban létrejött egy külön minősítő bizottság, amelyben képviselteti magát mind a három kamara, a Magyar Kiállítás- és Vásárszervezők Szövetségének egy delegáltja, valamint a városi és a megyei önkormányzat egy-egy képviselője.

A helyi önkormányzatok

A kiállítások és vásárok – kiváltképp a nagyobb méretűek – a már korábban említett okok miatt jelentős mértékben hozzájárulnak a befogadó város és tágabb környezete (pl. az egész megye) gazdasági életének, jövedelmi helyzetének a fejlődéséhez. Ennek ellenére az érintett települési önkormányzatok – és ebben elsősorban az anyagi erőforrások szűkössége játszik szerepet – az eddigiek során csak igen korlátozottan, inkább csak *erkölcsileg* tudták segíteni a rendezvények sikeres lebonyolítását.

Mind Miskolcon, mind Nyíregyházán megfigyelhető, hogy a megyei és városi vezetők (a közgyűlés elnöke és a polgármester) rendszeresen megjelennek és beszédet mondanak a rendezvények megnyitóján, valamint a megyei és a városi önkormányzat küldöndijjal jutalmazza az általa legsikeresebbnek tartott kiállítót. Debrecenben az elmúlt években a megyei, városi vezetők részvétele a megnyitókön csak alkalmasszerűen fordult elő, díj felajánlásra részükrol pedig még egyáltalán nem volt példa (küldöndiját a kamarák is rendszeresen átadnak az általuk legjobbban tartott résztvevőknek).

Az önkormányzatok a rendezvények sikeres lebonyolítása érdekében igyekeznek felhasználni a már korábban kialakult testvérvárosi kapcsolataikat is. Ennek céljából küldöttségeik a külföldi látogatások során magukkal viszik és terjesztik a szervezők tájékoztató anyagait, másrészt az idegenforgalmi/turisztikai rendezvényeken a testvérvárosok is képviseltetik magukat, és bemutatkoznak a szélesebb közönség előtt.

A városok vezetősége ugyanakkor tisztában van azzal is, hogy a rendezvények továbbfejlődése, ill. a települések kiállítási és vásárvárossá válása jelentős beruházásokat igényel. Ennek következtében mind a három megyeszékhelyen megkezdődtek az első tárgyalások egy külön kiállítási és vásárterület kiépítéséről, a tényleges tervek kidolgozása, ill. az építkezések megindulása azonban csak a jövő évezredben várható.

Egyéb szervezetek

A szervezőkön, a gazdasági kamarákon és a városi önkormányzatokon kívül még meg lehet említeni néhány olyan szervezetet és intézményt, amelyek szerepet játszanak a rendezvények sikeres lebonyolításában. 1992-ben jött létre a *Magyar Kiállítás- és Vásárszervezők Szövetsége*, amelynek tagja a három legjelentősebb szervező cég (Vásáriroda Kft., V-Trade Bt., Fimex Fair Bt.). A szövetség különböző formában segíti elő tagjainak sikeres munkáját. Egyrészt lehetőséget nyújt tapasztalatcserére, a felhalmozott szakmai információk átadására, másrészt az időpontok és tematikák egyeztetése révén igyekszik elkerülni az ütközéseket. Harmadrészt érdekképviselési és érdekvédelmi szervként is működik: a központi kormányzatnál és a kamaráknál lobbizik tagjai érdekében (pl. ajánlásait is figyelembe véve dolgozták ki a kamarák vásárszervezői és vásárfelügyeleti szabályzatukat).

Debrecenben a *Hajdú-Bihar megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány* egyrészt pályázatokon keresztül anyagilag támogatja a kisvállalkozók megjelenését a rendezvényeken, másrészt a kiállításokon saját standot bérel, ahol a vállalkozók ingyenesen elhelyezhetik bemutatkozó anyagaikat. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működik az *Észak-magyarországi Munkaadói és Gazdasági Közösség*, amely fontos feladatának tekinti a térség kis- és középvállalkozásainak, üzletembereinek a nemzetközi gazdasági életbe történő bekapcsolódásának az elősegítését. A szervezet együttműködési megállapodást kötött a Vásáriroda Kft.-vel, és ennek értelmében kedvezményesen vehet részt a kiállításokon és vásárokon, költségmentes bemutatkozási lehetőséget biztosítva tagjainak.

A rendezvényekhez kapcsolódó reklámtevékenység célja és hatóköre

A kiállításokkal és vásárokkal kapcsolatos reklámtevékenység, amely elsősorban a szervező cégekhez kötődik, két részre (piaci szegmensre) osztható: a szervezők törekednek egyrészt a *kiállítók*, másrészt a *látogatók számának a növelésére*. Ez utóbbi cél két okkal magyarázható: a jelentősebb kiállításokon és vásárokon már belépőjegyet szednek, és így az emelkedő látogatói létszám növekvő bevételt jelent, emellett pedig a potenciális, a részvételen még gondolkozó kiállítók meggyőzésében fontos érvet jelent a mind több látogató.

A reklámtevékenység elsősorban az első néhány rendezvény esetén kiemelkedő fontosságú. A legjobb reklámot ugyanis a sikeres kiállítások és vásárok biztosítják: ha a

kiállítók úgy érzik, hasznos volt a részvétel (pl. nőtt a forgalmuk, ismertségük), ill. a látogatók is megtalálták számításait, a későbbiekben már automatikusan, jelentős rábeszélés nélkül visszatérnek (várják az adott rendezvényt), és így egy öngerjesztő folyamat indul be, amelyet csak szabályozni kell, ill. megfelelő mederben kell tartani.

A szervezők többféle módszert alkalmazva próbálják meg felhívni a *potenciális kiállítók* figyelmét az egyes eseményekre. Az eddigi tapasztalatok alapján a leghatékonyabbnak a *direkt marketing* bizonyult. A szervezők egy – a rendezvény jellegének és nagyságának megfelelő – céglistát állítanak össze, és az azon szereplő vállalatoknak az esemény előtt négy-öt hónappal elküldik a kiállítás/vásár tájékoztató anyagát, amely tartalmazza a korábbi rendezvények legfontosabb adatait is (pl. kiállítók és látogatók számát). A módszer hatékonysága függ az esemény jellegétől: a kisebb, megyei (maximum regionális) méretű, szakmai kiállítások és vásárok (pl. idegenforgalmi, számítástechnikai) esetében, ahol a kiállítók jelentős része az adott településről vagy közvetlen környékéről kerül ki, sokkal nagyobb arányban érkeznek pozitív visszajelzések, mint a nagyobb, országos hatókörű rendezvényekről.

Másrészt a szervezők *újsághirdetéseket* közölnek a rendezvény jellegének megfelelő szaklapokban, ill. az országos gazdasági hetilapokban (erre igen jó lehetőséget kínál az a tény, hogy a Heti Világgazdaság és a Figyelő évente több alkalommal is a kiállításokról és vásárokról szóló melléklettel jelenik meg, a Napi Gazdaság pedig minden héten egy oldalt szentel a hazai és külföldi kiállításoknak és vásároknak. Emellett a rendezvények bekerülnek a Magyar Kiállítás- és Vásárszervezők Szövetsége, ill. a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara által évente kiadott *országos kiállítás- és vásárnap-tárba*, amelyet mind belföldön, mind külföldön terjesztenek.

Végül, de nem utolsó sorban a helyi (megyei) kamarák reklámtevékenységére is támaszkodnak a szervezők (ezt a területet azonban részletesebben a gazdasági kamaráknak a kiállításokkal és vásárokkal kapcsolatos tevékenységét tárgyaló fejezetben elemzem).

A *potenciális látogatók* tájékoztatásának egyik legfontosabb eszközét az *újságok* jelentik. A rendezvények előtt egy-két héttel megtartott sajtótájékoztatóról általában igen részletesen beszámolnak a helyi napi-, ill. hetilapok. Emellett a szervezők gyakran olyan hirdetéseket is közzétesznek, amelyek már tartalmazzák az egyes kiállítók speciális, csak erre az időszakra érvényes ajánlatait.

A rendezvény előtt egy-két nappal a szervezők a városok egyes pontjain *kiállítási reklámtáblákat* helyeznek el, valamint *szórólapokat*, és az adott rendezvényre kiadott *vásárújságot* terjesztenek. Emellett a helyi elektronikus média (pl. rádió és TV) is foglalkozik az eseménnyel: *riportokat, véleményeket közölnek és hirdetéseket adnak közre*.

A szervezők úgy vélik, hogy a kiállítók és látogatók elégedettsége és így a későbbi visszatérés valószínűsége nem csak a tényleges anyagi haszontól, hanem attól is függ, mennyire hasznosan és kellemesen tudják a helyszínen eltölteni az adott időt, és ennek következtében rendszeresen szerveznek szakmai és kulturális kísérőprogramokat. Az előbbi kategóriába tartoznak a különböző szakmai konferenciák (pl. Agroker Szakmai Napok, Nemzetközi Növényvédelmi Konferencia, a Kárpátok Eurorégió Tagországi Vállalkozóinak I. konferenciája stb.), a nemzetközi üzletember-találkozók, a minőség-

biztosítási fórumok, a szomszédos országok (pl. szlovák, cseh, ukrán, lengyel, román) üzleti napjai és a befektetői konferenciák (ekkor a városok és megyék mutatkoznak be a külföldi vendégeknek). A rendezvényekre érkező látogatók szórakoztatásáról könnyű- és komolyzenei koncertek, divatbemutatók, gyermekrajz-versenyek, mazzorettfesztiválok stb. gondoskodnak.

A rendezvények időpontja és helyszíne

A rendezvények időpontjával kapcsolatban megállapítható, hogy az elmúlt évek során többé-kevésbé kialakult egy *stabil időbeosztás*: a legtöbb kiállítás és vásár évek óta ugyanakkor kerül megrendezésre (az egyetlen jelentős kivételt a nyíregyházi Agrofood és a miskolci Borsod Industrial jelenti). Az időpont kiválasztásánál a rendező cégek több tényezőt is figyelembe vettek. Egyrészt igyekeztek *elkerülni az északkeleti országrészben lezajló többi hasonló jellegű rendezvényt*, és így a korábban indulók, akik a legkedvezőbb időpontot választhatták ki, helyzeti előnybe kerültek.

Másrészt a szervezők figyelembe vették az *adott kiállítás és vásár jellegét*. Ezzel magyarázható, hogy a három idegenforgalommal kapcsolatos rendezvényt március és április hónapban szervezik. A látogatók, akik elsősorban az adott város lakosai közül kerülnek ki, ekkor kezdik el tervezni nyári utazásaikat, és a rendezvények jó lehetőséget biztosítanak az idegenforgalmi irodáknak kínálatuk bemutatására. Részben ugyanez a tényező indokolja az Unimarket és a Hajdú Consum (ill. a belőle kinövő Hajdúép) májusi időpont-választását: az építkezések fő időszaka ugyanis a nyári periódus, és ezeken a rendezvényeken lehetőség nyílik a lakberendezési, kertépítési, építészeti stb. jellegű termékek reklámozására.

Harmadrészt a szervezők igyekeztek figyelembe venni a *megyeszékhelyeken lezajló eseményeket*, és olyan időpontot választani, amikor a településre, ill. a kiállítás és vásár közelébe valami más ok miatt egyébként is sok ember látogat. A legjobb példákat Debrecen kínálja. A Farmer Expo napjainkban már a Debreceni Virágkarnevál egyik hivatalos kísérőrendezvényévé vált, és profitál abból, hogy augusztus 20. környékén jelentősen megnő a város „lakosság száma”. A Hajdú Consum (ill. 1998-ban a Hajdúép) a debreceni Mihály napi vásárral egy időpontban került megrendezésre, és mivel a két esemény egymás szomszédságában zajlik, a vásárra kilátogató tízezrek általában megtekinthetik a Hajdú Consumot is. Emellett ez figyelhető meg az Unimarket esetében, amelynek időpontja egybeesik a város megalapítását megünneplő rendezvénysorozattal.

A több rendezvényben érdekelt szervezők törekednek arra is, hogy leterheltségük lehetőleg *egyenletes legyen*: teljen el két-három hónap az egyes kiállítások és vásárok között, és legyen idő az alapos felkészülésre (ezzel magyarázható a Hajdú Comp novemberi, ill. a Borsod Industrial őszi kezdeti időpontja). Végül azt is meg lehet figyelni, hogy azok a rendezvények, amelyeken fontosabb szerepet játszik a látogatók vásárlása, a hónap elejére összpontosulnak: az emberek ugyanis ekkor (a fizetés után) még több pénzzel rendelkeznek és így nagyobb a vásárlókedvük.

A három város közös sajátossága (és ez Budapesten kívül minden magyarországi településre jellemző), hogy nincsen speciálisan a kiállítások és vásárok megrende-

zésére kiépített területük, ennek következtében a szervezők kénytelenek *pótlólagos megoldások* után nézni. Ez természetesen igen jelentős költségekkel jár, mivel a szükséges infrastruktúrát (pl. berendezések, felszerelések, vízvezeték, elektromos hálózat) minden egyes esetben ki kell építeni.

A településeken a kiállítások és vásárok helyszíne szempontjából a legnépszerűbbek a *sportcsarnokok*: a legjelentősebb események céljára mind a három városban valamelyik helyi sportcsarnokot veszik igénybe. Ezek a létesítmények ugyanis rendelkeznek az igényeket többé-kevésbé kielégítő fedett területtel (ha ez kevés, lehetőség van csatlakozó sátrak felállítására), környékükön pedig tágas tér áll rendelkezésre a szabad-téri programok lebonyolítására.

Mind a három település esetén meg lehet említeni olyan *kiegészítő indokokat* is, amelyek még inkább támogatták a létesítmények ilyen célú felhasználását. Miskolcon a több mint 100 éves történelemmel rendelkező nemzetközi vásár az elmúlt évtizedekben mindig a sportcsarnokban került megrendezésre, és így az emberek már megszokták ezt a területet: ha kiállításról, vásárról van szó, automatikusan erre a helyszínre gondolnak. Nyíregyháza Budapest után az ország második legnagyobb küzdőterű és befogadó képességű sportcsarnokával rendelkezik, ennek következtében magától értetődik a helyválasztás (a két település esetében fontos érv volt a városközponti, ill. az ahhoz közeli fekvés is).

Debrecen két legjelentősebb rendezvényének a Debreceni Agrártudományi Egyetem tornacsarnoka ad otthont, amely az alábbi tényezőkkel indokolható. Ez a városban az egyetlen olyan sportcsarnok, amelybe targoncával is be lehet menni, és így a különböző installációk (hűtőszekrények, kiállítási anyagok) mozgatása nem jelent túlságosan nagy problémát. Emellett a Farmer Expo Magyarország egyik legjelentősebb mezőgazdasági és élelmiszeripari szakkiallítása, így logikus a hazai agrár felsőoktatás egyik központjához való közelség (ezt erősíti, hogy a szakmai programok szervezésében az egyetem szakemberei is közreműködnek).

A kisebb rendezvények helyszínválasztását döntően két tényező befolyásolta. Egyrészt Debrecenben és Nyíregyházán a *szervező intézményeknek a tulajdonában vannak* bizonyos épületek (Kölcsey Ferenc Művelődési Központ – az Arany Bika Szálloda Bartók terme, ill. a művelődési központ parkolója; PRIMOM Vállalkozásfejlesztési Alapítvány – az alapítvány inkubátorháza), és így az itteni rendezés esetén nem kell bérleti díjat fizetni. Ugyanakkor a jelenlegi helyzet alapján azt is meg lehet állapítani, hogy az érintett események (Utazási Vásár, Cívis Mobil, Vakáció) már kinőtték a jelenlegi helyszínt, a kiállítók csak igen szűkösen férnek el bennük, emiatt a szervezőkben felvetődött a változtatás gondolata.

A másik befolyásoló tényező a helyszínek *városon belüli elhelyezkedése*: a szervezők igyekeztek olyan városközponti területet kiválasztani, amely tömegközlekedési eszközökkel jól elérhető. A korábban már említett miskolci és nyíregyházi példák mellett ez figyelhető meg Debrecen, valamint egy másik rendezvénnyel kapcsolatban Miskolc esetében. Az Utazási Vásár és a Hajdú Comp a város szívében fekvő Arany Bika Szállodában, a Cívis Mobil pedig a közelben található Kölcsey Ferenc Művelődési Központ parkolójában kerül megrendezésre, a Menjünk Világgá helyszíne pedig a belváros peremén elhelyezkedő Nemzetközi Kereskedelmi Központ (ennek a rendezvény-

nek az első két évben még a városközpontban található Nemzeti Színház adott otthont, a kiállítók megnövekedett száma azonban szükségessé tette a váltást). Az egyedüli kivételt a Vakáció jelenti, mivel ezt jelenleg a város külső területén található Inkubátorházban rendezik, a kiállítási tér szűkössége miatt azonban a későbbiekben itt is várható az helyszínváltozás.

A rendezvényeken résztvevő kiállítók száma és területi jellemzése

A rendezvényeken megjelent kiállítók számát tekintve (2. táblázat) az elmúlt években a kiállítások és vásárok egy részénél dinamikus növekedést lehetett megfigyelni: az ismertségi szint emelkedésével párhuzamosan egyre többen vettek részt ezeken az eseményeken. Ez különösen igaz Debrecen és Nyíregyháza két fő rendezvényére, a Farmer Expo-ra és a Kelet-Nyugat Expo-ra, amelyek további növekedése igen kismértékű lesz, és a kiállítók száma valószínűleg 350–400, ill. 400–450 között fog mozogni.

2. táblázat. A kiállítók száma az egyes rendezvényeken, 1991–1998

Rendezvény	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Farmer Expo	–	43	126	205	252	244	324	393
Utazási Vásár	11	24	37	41	50	52	52	56
Hajdúép*	–	–	–	85	114	125	94	145
Hajdú Comp	–	8	28	31	34	42	25	34
Kelet-Nyugat Expo	144	202	257	356	420	418	435	430
Agro-food	–	–	–	124	110	–	61	80
Vakáció	–	–	–	–	–	12	25	27
Nyírtech	–	–	–	33	37	34	–	50
Miskolci Nyári Vásár	n.a.	n.a.	250	304	320	278	170	204
Unimarket	–	–	–	–	280	167	125	100
Borsod Industrial	–	–	–	–	–	110	–	80
Menjünk Világgá	–	–	–	18	37	50	55	55

* 1997-ig Hajdú Consum

Forrás: a kiállítás-szervezők adatszolgáltatása

Debrecen és Miskolc idegenforgalmi rendezvényeire is igaz, hogy az 50–55 fős kiállítói létszámmal elérték a maximumot, és további növekedés csak a témakörök jelentős bővítése esetén várható. Ezzel szemben a Vakáció kiállításban még jelentős tartalékok rejlenek, amelyeket megfelelő szervezés esetén ki lehet aknázni.

A többi rendezvény esetében nem ilyen kedvező a helyzet: a verseny fokozódása, az időpontok nem megfelelő megválasztása miatt több esetben csökkent a kiállítók száma, és ez új témák beiktatását (pl. a Hajdú Consum átalakítása Hajdúéppé), a marketingtevékenység fokozását és új időpont kiválasztását (pl. az Agro-food esetében) tette szükségessé.

A kiállítók földrajzi megoszlását tekintve (3. táblázat) megállapítható, hogy a külföldi résztvevők a legtöbb rendezvényen igen alacsony arányban képviseltették magukat. Ez alól kivételt csak a Kelet-Nyugat Expo, ill. a Farmer Expo jelentett: az előbbi méretének és Nyíregyháza földrajzi helyzetének, az utóbbi pedig szakmai jellegének köszönhetően igen népszerű a lengyel, a román az ukrán és a szlovák cégek körében. Az

3. táblázat. Az egyes rendezvényeken megjelent kiállítók földrajzi megoszlása (zárójelben a hazai kiállítók %-os megoszlása)

A rendezvény neve	Saját település	Saját megye	Egyéb, Dunától keletre fekvő megyék	Budapest és Pest megye	Dunántúl	Kül-föld
Utazási Vásár	53,8 (54,8)	7,9 (8,1)	30,4 (31,0)	6,0 (6,1)	1,9	–
Hajdúép	37,9 (39,9)	8,5 (8,9)	12,9 (13,6)	25,9 (27,3)	9,7 (10,3)	5,1
Farmer Expo	22,3 (24,3)	11,6 (12,6)	23,4 (25,4)	20,7 (22,5)	14,0 (15,2)	8,0
Vakáció	86,8 (88,5)	3,8 (3,8)	–	7,5 (7,7)	1,9	–
Kelet-Nyugat Expo	45,6 (53,4)	5,9 (6,9)	13,4 (15,7)	14,8 (17,3)	5,7 (6,7)	14,6
Agro-food	34,5 (35,5)	11,2 (11,5)	25,0 (25,7)	18,1 (18,6)	8,3 (8,6)	2,9
Menjünk Világgá	53,2 (55,0)	16,2 (16,7)	26,4 (27,3)	0,9 (1,0)	3,2	–
Miskolci Nemzetközi Nyári Kiállítás és Vásár	56,4 (57,0)	12,1 (12,2)	9,6 (9,7)	14,0 (14,1)	6,9 (7,0)	1,0
Unimarket/Borsod Industrial	60,6	12,6	8,8	11,5	6,5	–

Forrás: a kiállítás-szervezők adatszolgáltatása

idegenforgalmi jellegű rendezvények gyakori résztvevői az egyes települések testvérvárosai, külföldi utazási irodák csak elvétve jelennek meg.

A hazai kiállítókat vizsgálva a kiállítások és vásárok három csoportba sorolhatók. Az *általános jellegű kiállítások és vásárok* (Kelet-Nyugat Expo, Unimarket, Miskolci Nemzetközi Nyári Kiállítás és Vásár, Borsod Industrial) esetén a saját településről érkezők aránya 50–60% között mozog (ha hozzá vesszük a saját megyét is, akkor 60–70% között): ezek a rendezvények a tágabb gazdasági környezetről kívánnak információkat szolgáltatni, ill. a megyei cégek számára bemutatkozási lehetőséget biztosítani. A budapesti és Pest megyei kiállítók aránya 15–20% között van (Nyíregyházán egy kicsit magasabb, mint Miskolcon, amely valószínűleg a rendezvény nagyságának és szervezettségének, valamint a városról az ország közvéleménye körében kialakult pozitív képnek és a hármasthatár közelségének köszönhető), míg a Dunántúl részaránya általában 10% alatt marad.

A két mezőgazdasági szakkiállítás (Farmer Expo, Agro-food), ill. az egyre inkább szakmaibbá váló Hajdúép adatai több tekintetben is eltérnek az előző rendezvényekétől (a különbségek különösen hangsúlyosak a Farmer Expo esetében). Egyrészt a *saját településről és megyéből érkező kiállítók aránya a legtöbb esetben 40–45% körüli értéket ért el*, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy ezek a területek nem tudtak a jelenleginél több, erre az ágazatra specializált céget felvonultatni.

Másrészt a másik *három területről érkezett cégek aránya felülmúlta az általános rendezvényeken megfigyelhető értékeket*. Ez a tény a kiállítások *szakmai jellegével* van összefüggésben: a távolabbi régiók mezőgazdaságban és élelmiszeriparban tevékenykedő vállalatai nem engedhetik meg maguknak a távolmaradást. Harmadrészt az adatokból megállapítható, hogy a *Dunától K-re fekvő megyék több esetben a második helyet foglalták el* (megelőzték Budapestet és Pest megyét), amely tény ezen régió (pl. Békés, Jász-Nagykun-Szolnok megye) erős mezőgazdasági orientációjával hozható összefüggésben.

A hazai kiállító cégek területiségét vizsgálva egyirányú időbeli változás csak az *idegenforgalmi rendezvények* (Utazási Vásár, Menjünk Világgá, Vakáció) esetén lehet tapasztalni (4. táblázat). A kezdeti (első, második) kiállításon még csaknem kizárólagosan az adott városban működő cégek vettek részt, a későbbiek során azonban *Debrecenben* és *Miskolcon* fokozatosan megváltozott a helyzet, és napjainkra egy többé-kevésbé stabil szerkezet jött létre. A saját településről érkező kiállítók aránya 45–55% között mozog, őket követik 25–35%-kal a budapesti és Pest megyei utazási irodák (számukra tehát a két megyeszékhely egy olyan piacot jelent, amelyet már érdemes megcélozni), míg az ország többi részének aránya 10–20%. *Nyíregyháza* esetében a jövő dönti el, követni tudja-e a város a másik két megyeszékhely trendjét, és képes lesz-e egy hasonló kiállítói szerkezet kialakítására. Itt a fő kérdés az, hogy a budapesti irodák megjelennek-e a kiállításon (1998-ban Veszprém megye díszvendég volt, és ez indokolta a dunántúli cégek magas arányát).

4. táblázat. Az idegenforgalmi rendezvények magyarországi kiállítóinak székhely szerinti megoszlása néhány kiállítás esetén (%)

A rendezvény neve	Saját település	Dunától keletre fekvő megyék	Budapest és Pest megye	Dunántúl
Utazási Vásár 1991	90,9	–	9,1	–
Utazási Vásár 1993	56,8	10,8	27,0	5,4
Utazási Vásár 1996	50,0	8,0	36,0	6,0
Utazási Vásár 1998	56,9	9,8	27,4	5,9
Menjünk Világgá 1994	78,6	7,1	14,3	–
Menjünk Világgá 1996	52,8	17,0	26,4	1,9
Menjünk Világgá 1998	57,4	13,0	27,8	1,9
Vakáció 1996	100,0	–	–	–
Vakáció 1998	80,8	3,8	–	15,4

Forrás: a kiállítás-szervezők adatszolgáltatása

A térségben megszervezésre kerülő három különböző típusú (idegenforgalmi, mezőgazdasági-élelmiszeripari, általános) rendezvény és a fővárosi hasonló jellegű kiállítások és vásárok (5. táblázat) kiállítóinak földrajzi eredetét összehasonlítva több érdekes megállapítás is tehető.

A külföldről, ill. Dunántúlról érkezettek aránya majdnem mind a három típusban nagyobb Budapesten, mint a három vidéki városban (az egyetlen kivételt a Kelet-Nyugat Expo képviseli). Ennek hátterében valószínűleg az a tény áll, hogy a határon túli kiállítók zöme a fővároson keresztül próbálja meghódítani a magyar piacot, a Dunától

5. táblázat. A fővárosi kiállítások és vásárok kiállítóinak földrajzi eredet szerinti megoszlása (%) (zárójelben a hazai kiállítók)

A rendezvény neve	Budapest	Pest megye	Dunától keletre	Dunántúl	Külföld
Általános rendezvények*	60,0 (64,8)	8,9 (9,6)	10,6 (11,4)	13,2 (14,3)	7,3
Mezőgazdasági jellegű rendezvények**	22,7 (27,5)	9,7 (11,8)	26,6 (32,2)	23,5 (28,5)	17,4
Idegenforgalmi jellegű rendezvények***	58,8 (68,0)	2,9 (3,4)	11,1 (12,8)	13,7 (15,9)	13,5

* Budapesti Nemzetközi Vásár 96, 98

** Agro+Mashepo 97, 98; OMÉK 96

*** Utazási Vásár 96, 97, 98

Ny-ra működő vállalatoknak pedig kisebb költséget jelent megjelenni Budapesten, mint az ország ÉK-i részén.

A saját településén kiállító vállalatok aránya a legtöbb esetben mind az idegenforgalmi, mind az általános rendezvényeken nagyobb Budapesten: a fővárosi cégek és utazási irodák természetesen nem mulasztják el azt a lehetőséget, hogy koncentráltan célozhassanak meg egy jelentős felvevőpiacot.

Összegzés

A korábban leírtak alapján megállapítható, hogy az elmúlt 6–7 év során mind a három városban felismerték a kiállítások és vásárok fontosságát, és egy többé-kevésbé szilárd rendezvénynaptár alakult ki. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy a városok infrastrukturálisan még nem készültek fel a rendezvényekre, így ezen a területen még jelentős fejlesztések szükségesek.

A megyeszékhelyek között a rendezvények jellegét tekintve a hasonlóságok (pl. mindenhol vannak idegenforgalmi rendezvények) mellett a különbségek – amelyek mögött a települések sajátos adottságai állnak – sokkal hangsúlyosabbak. A nyíregyházi Kelet-Nyugat Expo – kihasználva a „legkeletibb nyugati város” helyzetet – egy igazi üzleti kapcsolódási ponttá vált, míg a debreceni Farmer Expo és Hajdúép – elsősorban az egyetemek és a földrajzi környezet adottságaira támaszkodva – a szakmai rendezvények központjává tette a várost. Véleményem szerint a miskolci rendezvényekre jelenleg még rányomja bélyegét a megye elmaradottabb helyzete, de a későbbiek során a gazdaság állapotának javulásával itt is előrelépés várható.

IRODALOM

- AUMA, O. 1993. Sikeres vásárrésztétel, Made in Germany. – Köln, 111 p.
- BÍRÓ P.–TÓTH J. 1997. Kiállítók kézikönyve. – CO-NEX Könyvkiadó Kft. Budapest, 261 p.
- BOKIK Z. 1996. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara Vásárszervezési és Vásárfelügyeleti Szabályzata. – Miskolc
- FAZEKAS M. 1998. Belföldi kiállítás-történet – Kiállítások. – Hungexpo Magazin, 3., 1., pp. 17–20.
- GAZDAG, I. 1998. A Tiszántúli Ipari Kiállítás és Árumintavásárokról. – Kamarai Hírlevél, 6., 3., 2 p.
- HUNGEXPO 1994. A Hungexpo által rendezett kiállítások gazdasági hatásai. – Összefoglaló a Szonda-Ipsos jelentése alapján, Budapest.
- LAW, C. M. 1993. Urban Tourism. – Mansell.
- RUBALCABA-BERMEJO, L.–CUADRADO-ROURA, J. P. 1995. Urban Hierarchies and Territorial Competition in Europe: Exploring the Role of Fairs and Exhibitions. – Urban Studies, 32., 2., pp. 379–400.
- SÁNDOR I. 1997. A marketingkommunikáció kézikönyve. – BKE Marketing Tanszék, Marketingkommunikáció Alapítvány – Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Budapest, 333 p.
- VASS P. 1998. Vásárszervezés Németországban. – Heti Világgazdaság, 20. 7. pp. 72–79.

THE EXAMINATION OF FAIRS AND EXHIBITIONS IN CITIES OF NORTH EAST HUNGARY

(EXPERIENCES OF A COMMERCIAL GEOGRAPHICAL RESEARCH)

by *G. Kozma*

S u m m a r y

City marketing – as a new market-oriented approach of urban policy – got into the foreground in the Western European and North American cities from the second half of the 1970s. Following the change of regime, the local governments of Central European countries began to pay more and more attention to this topic.

Exhibitions and fairs form one element of city marketing and they enhance the competitiveness of cities in different ways (for example financial income, reduction in unemployment). Such potential benefits are especially important for the large cities in North East Hungary (Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc), which can be described as the real losers of the change of regime (for example, foreign capital – with some exceptions – has avoided this region so far).

With regard to fairs and exhibitions a more or less stable structure has been developed in these cities since 1990. Debrecen focuses its attention on specialised events while general fairs and exhibitions plays greater role in Miskolc and Nyíregyháza.

Two important actors can be distinguished in this field: the fair and exhibition organisers and the chambers of commerce and industry. The largest and most significant programmes are organised by professional enterprises while smaller ones belong to organisations (for example cultural centre, foundation for enterprise promotion) whose main activities are not this area. Chambers contribute to the successful organisation of events (propaganda work, financial support) and they control the quality of

fairs and exhibitions. The time of programmes is influenced by several factors: organisers consider the nature of the given events, they try to avoid the similar fairs and exhibitions organised in this part of country and they take into account other programmes happening in these cities.

A general peculiarity of the three cities (and really, it characterises all the settlements of Hungary except for Budapest) that they do not have a special area built for organising fairs and exhibitions. Therefore, the organisers need to look for some kind of supplementary solution: the largest and most important events in all of the three cities are organised in one of the local Sports Halls.

With regard to the number of exhibitors, a dynamic increase can be detected in the cases of some exhibitions and fairs in the last few years: with the growing of the reputation level, more exhibitors participated at the programmes. The situation is not as advantageous in the case of the other programmes: the intensification of competition and the choice of the not suitable time, resulted in the decrease of the number of exhibitors.

Examining the territorial origin of exhibitors, three types of events can be distinguished: tourist programmes, general events and specialised (mostly agricultural) events.

Translated by the author

A szolnoki agglomeráció nagyvállalatai az átmenet időszakában

VOLTER EDINA¹

Bevezetés

Magyarország ipara az 1990-es években jelentős strukturális – termelési, foglalkoztatási, tulajdonosi és térszerkezeti – átalakuláson ment keresztül, ami egyaránt érintette a nagyvállalatokat, valamint a közép- és kisüzemeket. A tanulmány ezen változások tükrében mutatja be a *szolnoki agglomeráció nagyvállalatainak helyzetét a tervgazdaságról a piacgazdaságra történő áttérés, vagyis az átmenet időszakában*. A vizsgálat az 1989–1998 közötti időszakot öleli fel, az elemzés „tárgyát” pedig a szolnoki agglomeráció 21 – a térségben betöltött gazdasági súlyánál és társadalmi szerepkörénél fogva – legjelentősebb iparvállalata² képezi.

A tanulmány a nagyvállalatok ágazati és térbeli struktúrájának felvázolását követően arra keresi a választ, hogy

- miként ment végbe tulajdonosi szerkezetük átalakulása, a lokális piacgazdasági környezet megteremtéséhez hozzájárulva,

- az átalakulás milyen változásokat eredményezett térkapcsolati rendszerükben,

- a kelet- és kelet-közép-európai piacok elvesztése az 1990-es évek elején milyen mértékben volt kihatással a vizsgált cégek gazdasági helyzetére,

- betöltötték-e a szolnoki agglomeráció nagyvállalatai legfontosabb társadalmi szerepkörüket: a munkahelyek teremtését és megtartását.

A felsorolt célok elérése által átfogó képet kapunk arról, hogy egy kelet-magyarországi, az Alföld földrajzi középpontjában elhelyezkedő térség szekunder szektorának hogyan és milyen nehézségek árán sikerült fennmaradnia és megújulnia a tervgazdaságról a piacgazdaságra történő áttérés során³

A szolnoki agglomeráció bemutatása

Az agglomeráció az Alföld közepén, az országos térszerkezet egyik dinamikus gócéban, országos összehasonlításban Székesfehérváréhoz hasonló pozícióban helyezkedik el, Magyarország más térszerkezeti csomópontjaitól 100–300 km távolságban. A szolnoki agglomeráció lehatárolásának feladatát a hazai geográfia neves művelői vé-

¹ Doktorandusz, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

² A nagyvállalati kategóriába korábban az 1000 főnél több dolgozóval működő vállalatokat sorolták (BARTA GY. 1993). Az 1990-es években ezen gazdasági szervezetek komoly foglalkoztatotti és szervezeti átalakuláson mentek keresztül, s a hazai statisztika napjainkban már a 300 fő feletti foglalkoztatotti létszámú társaságokat is nagyvállalatoknak tekinti.

³ A kutatás megalapozását a vállalatok számára eljuttatott kérdőívek, valamint a társaságok vezetőivel folytatott interjúk segítették elő.

gezték el az 1990-es években (TÓTH J. 1993), amelynek alapján a településcsoport vizsgálatát 25 településre szükséges kiterjesztenünk (*1a. ábra*)⁴. 22 település Jász-Nagykun-Szolnok megyében, míg Abony, Jászkarajenő és Körösten Pest megyében található. „Függetlenül attól, hogy a Szolnok körül szerveződött településcsoport kapcsolatrendszerének sokszínűsége és intenzitása indokolta teszi-e az agglomeráció elnevezés használatát, az *agglomerálódás folyamata bizonyítottan vehető*” (TÓTH J. 1993). A szolnoki agglomeráció kialakulása tehát még nem fejeződött be, de az bizonyos, hogy egy policentrikus agglomeráció létrejött van folyamatban Szolnok, Töröksenitől és Martfű központokkal. 1989-ben még kizárólag e három település rendelkezett városi jogállással a 25 település csoportjából, 1993-ban Abony és Tiszaöldvár, 1997-ben pedig Újszász nagyközségek is városi rangra emelkedtek.

1989-ben az agglomeráció ipara 26 136 főnek nyújtott munkalehetőséget, 1996-ra a bekövetkezett strukturális változások hatására a foglalkoztatottak létszáma 41,5%-kal csökkent. Az agglomeráció ipari dolgozóinak 90%-a számára Szolnok, Martfű, Töröksenitől és Abony városok gazdálkodó szervezetei biztosítottak megélhetést az 1990-es években. Az ezer lakosra jutó ipari foglalkoztatottak számát tekintve kiemelkedik a települések sorából Martfű, amelynek mutatója (354 fő/ezer lakos) messze meghaladja a hasonló népességnagyságú vidéki városok átlagértékét (80 fő/ezer lakos) (*1b. ábra*). Az 1960-as és az 1970-es években a szolnoki agglomeráció községekben is megteremtődtek az ipari szövetkezetek és a termelőszövetkezetek ipari melléküzemágainak működési feltételei. A rendszerváltást követően az ilyen gazdasági egységek megszűnése a térség számos községében egyet jelentett az ipari tevékenység felszámolásával (pl. Nagykörű, Vezseny, Jászkarajenő).

A nagyvállalatok ágazati és térbeli struktúrája

A szolnoki agglomeráció 21 legjelentősebb iparvállalata öt iparágban folytat termelő tevékenységet (*1. táblázat*). A vállalatok 38%-a élelmiszeripari termékek előállítására szakosodott, amely tevékenységek alapját az agglomeráció agráriumának növénytermesztése (cukorgyártás; malomipari, sütőipari, söripari termékek gyártása; növényolajgyártás) és állattenyésztése (baromfifeldolgozás; húsfeldolgozás; tejtermékek gyártása) teremti meg. Könnyűipari termékeket a vállalatok 29%-a állít elő elsősorban a fáfeldolgozó ipari; a papíripari; a bőr-, szőrme- és cipőipari; valamint a textilruházati ágazatok területén. A gépiparban a cégek 19%-a tevékenykedik.

Ez utóbbi iparágat a MÁV Szolnoki Járműjavító Vállalat honosította meg elsőként a térségben. A közlekedési eszközök gyártása és javítása mellett kiemelendő a Szolnoki Mezőgépi Rt. mezőgazdasági gépgyártása, amely szintén a primer szektorral való szoros együttműködésen alapszik. A vegyipar és a bányászat területén összesen három vizsgált cég folytat ipari termelést és szolgáltatást (TVM Rt., RAMEXA Rt., MB. Kőolajkutató Rt.), tevékenységük azonban nemcsak az agglomeráció, hanem az

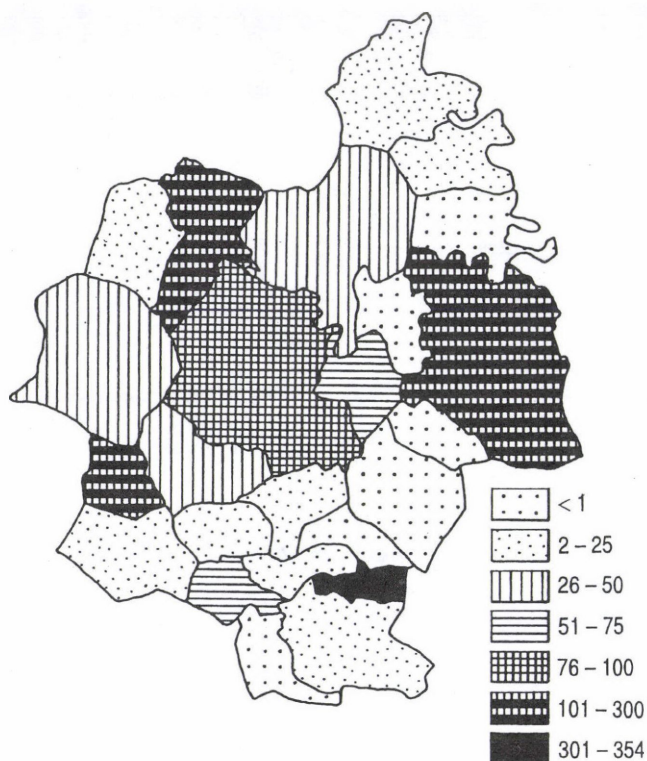
⁴ 1993. január 1-jével Kótelek községből kiválva létrejött Hunyadfalva település, 1994. december 11-ei hatállyal pedig Nagykörű község csataszögi településrésze önállósult Csataszög néven.

1a. ábra. A szolnoki agglomeráció települései
Settlements in the agglomeration of Szolnok

Alföld egészének ipari struktúráját bővíti. A vállalatok 86%-át tehát élelmiszeripari, könnyűipari, valamint gépipari termelési profil jellemzi, amely szoros korrelációban áll ezen feldolgozóipari ágaknak az Alföld iparszerkezetében betöltött súlyával, jelentőségével.

Iparfejlesztési és egyben területfejlesztési szempontból is lényeges áttekintőnk a vállalatok térbeli allokációjának rendszerét (1. táblázat). A táblázatból látható, hogy a megyeszékhely iparának az agglomeráció iparszerkezetében betöltött súlya kiemelkedő. Ezt érzékelteti, hogy a 19 központi székhellyel rendelkező nagyvállalat közül 15 cég székhelye Szolnokon található, három iparvállalat (a Cereol Rt. Martfűi Gyára, az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt. és a Tisza Cipő Rt.) pedig Martfű és vonzáskörzete gazdasági életében tölt be vezető szerepet. A két agglomerációs központ nagyfokú ipari koncentrációját a tervgazdasági időszak központi iparfejlesztési politikája eredményezte. A vállalatok közel fele a térség több településén is működött gyáregységet (1. táblázat), munkaerő-vonzáskörzetük pedig az agglomeráció teljes területére kiterjed. A szolnoki agglomeráció nagyvállalatai elnevezés használata ez által válik indokolttá.

1b. ábra. 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma a szolnoki agglomerációban 1996. (szerk.: VOLTER E. 1999).

Industrial employees per 1000 inhabitants in the agglomeration of Szolnok, 1996 (comp. by E. VOLTER 1999)

A Jász-Nagykun-Szolnok megyében elhelyezkedő, s az agglomeráció határán kívül működő gyáregységek jelentős része két nagy iparvállalat, az Alföldi Gabonaipari Rt. és a Szolnoki Sütőipari Rt. tulajdonában van. Ennek oka, hogy a két jogelőd vállalat (a Szolnok Megyei Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat és a Szolnok Megyei Sütőipari Vállalat) ellátó szerepköre az elmúlt évtizedekben Jász-Nagykun-Szolnok megye teljes területére kiterjedt. A tevékenységüket két vagy több településen végző vállalatok többsége az agglomeráció területén kívül is működtetett termelő üzemeket, ill. telephelyeket az 1990-es években. E térszegmensben belül kiemelendő az Alföld régiója, ezen belül is a Jász-Nagykun-Szolnok megyével szomszédos alföldi megyék szerepe: Csongrád megyében az MB. Kőolajkutató Rt., Heves megyében a Szolnoki Mezőgép Rt., Bács-Kiskun és Békés megyékben pedig a ConAvis Rt. folytatott ipari tevékenységet a vizsgált időszakban (1. táblázat).

1. táblázat. A nagyvállalatok ágazati és térbeli struktúrája (szerk.: VOLTER E. 1999)

Vállalat	Szakágazat	Központi telephely	A vállalatok üzemegységei	
			a szolnoki agglomerációban	az agglomeráció területén kívül
Alföldi Gabonaipari Rt.	malomipari termékek gyártása	–	Törökszentmiklós, Újszász	Karcag, Kunhegyes, Tiszafüred, Kunszentmárton
Cereol Rt. Martfői Gyára	növényolajgyártás és -feldolgozás	Martfű	–	–
ConAvis Rt.	baromfifeldolgozás	–	Zagyvarékas, Törökszentmiklós	Kiskunhalas, Mezőkovácsháza
Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt.	söripari termékek gyártása	Martfű	–	–
EUROSZOL Kft.	bőrtermékek gyártása	Szolnok	Tószeg	–
Ganz Ansaldo Electric Kft.	fémszerkezetgyártás	Szolnok	–	–
HM Radar Rt.	ipari híradástechnikai termékek gyártása	Törökszentmiklós	–	Budapest (telephely)
MÁV Szolnoki Járműjavító Kft.	vasúti járműjavítás és karbantartás	Szolnok	–	Kisújszállás (telephely)
MB. Kőolajkutató Rt.	kőolaj- és földgáztermelés	Szolnok	–	Szeged (telephely)
NEFAG Rt.	fűrész- és lemezárúgyártás	Szolnok	–	Abádszalók
Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt.	cellulóz-, papír- és kartongyártás	Szolnok	–	Dunaújváros
RAMEXA Rt.	műanyagtermékek gyártása	Szolnok	Tiszajenő	Veszprém, Budapest
Solami Húsipari Rt.	húsfeldolgozás	Szolnok	–	Budapest
Stella D'oro Kft.	textil- és egyéb ruházat gyártása	Szolnok	Tiszaöldvár	Kunszentmárton
Szolnoki Bútoripari Kft.	bútorgyártás	Szolnok	–	–
Szolnoki Cukorgyár Rt.	cukorgyártás	Szolnok	–	–
Szolnoki Mezőgép Rt.	mezőgazdasági gépek gyártása	Szolnok	Tószeg, Törökszentmiklós	Eger
Szolnoki Sütőipari Rt.	sütőipari termékek gyártása	Szolnok	Törökszentmiklós	Karcag, Mezőtúr, Kunhegyes, Tiszafüred
Tisza Cipő Rt.	lábbeligyártás	Martfű	–	Mezőtúr, Kunszentmárton
TVM Rt.	szerves és szervetlen vegyi alapanyagok gyártása	Szolnok	–	–
WÉS Rt.	tejtermékek gyártása	Szolnok	Szajol	Kisújszállás

A tulajdonosi szerkezet változása, irányai és jellege

A hazai ipart az elmúlt évtizedekben a szocialista tulajdon dominanciája jellemezte, amelynek összetevői az állami, valamint a szövetkezeti tulajdon voltak. A vállalatok privatizálása az 1990-es években nagyrészt lezajlott, megteremtve ezzel a magántőke dominanciáját. 1989 után, a piacgazdasági rendszerre történő áttérés időszakában megváltozott az ipar működési rendszere is: a nagyvállalatok átalakultak jogi személyiségű gazdasági szervezetekké (elsősorban részvénytársaságokká és korlátolt felelősségű társaságokká), az újonnan létrejött ipari vállalkozások pedig ugyanezen jogi formák kereteiben működnek.

A szolnoki agglomeráció 21 vizsgált iparvállalata közül 18 a szocialista tervgazdaság keretei között fejlődött nagyvállalattá, termelési hagyományait azonban sikerült átörökíteniük a piacgazdasági környezetbe is (*az ipar strukturális átalakulását „túlélő” vállalatok*). *A rendszerváltás után létrejövő új cégek száma csekély (3), de a rövid időszak alatt ipari beruházásaik és termelésük dinamikus növekedése által sikerült felzárkóznok a 18 nagyvállalathoz.* Az EUROSZOL Termelő és Kereskedő Kft., valamint a RAMEXA Rt. létrejötté jelentős külföldi tőkével valósult meg, míg a ConAvis Rt.-be hazai tőke került bevonásra.

A rendszerváltás előtt is ipari tevékenységet folytató 18 vállalat tulajdonosi szerkezete mélyreható átalakuláson ment keresztül az elmúlt 9 évben, hasonlóan az országos folyamatokhoz. 1989-ben még mind a 18 vállalat állami tulajdonban volt. *1998 végére 12 vállalat privatizációja fejeződött be, 2 cég – a MÁV Szolnoki Járműjavító Kft. és a Szolnoki Bútoripari Kft. – magánosítási folyamata nem zárult le a vizsgált időszakban, 4 vállalat pedig továbbra is állami tulajdonban maradt.*

A többségi vagy kizárólagos állami tulajdonban maradt cégek tulajdonosi és termelési szerkezete az alábbiak szerint jellemezhető.

A HM Radar Rádiótechnikai Rt. valószínűsíthetően a közeljövőben is többségi állami tulajdonban marad, amelyet a nemzetvédelemhez illeszkedő profilja indokol. A cég az 1990-es évek második felében mintegy 250 főt foglalkoztatott és főként katonai radartechnikai berendezések ipari javítására, melléktevékenységként pedig a polgári életben is használható mérőberendezések gyártására szakosodott.

A Nagykunsági Erdészeti és Faipari Gazdaság (NEFAG Rt.) egyike azon 19 állami erdészeti társaságnak Magyarországon, amelyek tartósan állami tulajdonban maradtak az 1990-es években. A NEFAG Rt. komplex erdőgazdasági szerepkört lát el (erdőtelepítés, fakitermelés, fakereskedelem stb.). Tevékenységi köre kiterjed a szekunder szektorra is: a cég számos feldolgozóipari terméket – hengeres és fűrészárut, rakodólapokat, ipari és mezőgazdasági göngyölegeket – állít elő.

Az Alföldi Gabonaipari Rt. 1993. június 30-án alakult meg a Szolnok Megyei Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat jogutódjaként, de malomüzemeinek tevékenysége több mint 100 éves múltra tekint vissza. A Gabonaipari Rt. karcagi hántolóüzemében kerül feldolgozásra a hazai rizsszükséglet 2/3-a, a törökszentmiklósi borsó- és szó-

jafeldolgozó üzemben pedig hántolt sárga- és zöldborsó, ill. hazai termesztésű szójababból extrudált szójaliszt előállítás történik.

A Szolnoki Sütőipari Rt. 1989-ben 20 termelőüzemet működtetett Jász-Nagykun-Szolnok megyében. 1992-ben az ÁVÜ igazgatótanácsa a 10 tonna/16 óra teljesítmény alatti kisüzemeket leválasztotta a cégről és 9 jogilag önálló kft.-t hozott létre, majd ezeket értékesítette. 1994-ben további üzemek elvonására került sor. 1997-ben már kizárólag a szolnoki, törökszentmiklósi, karcagi, mezőtúri, kunhegyesi és tiszafüredi üzemekben folytatott az Rt. élelmiszeripari tevékenységet. A vállalat ily módon történő eladása jelzi, hogy az állami tulajdonlás a jövőben megszűnhet és esetleg csak a szolnoki üzem marad fenn az 1976-ban még 37 üzemet koncentráló nagyvállalatból.

Az állami tulajdonban maradt vállalatokkal ellentétben az MB. Kőolajkutató Rt., a Szolnoki Mezőgép Rt., a Szolnoki Cukorgyár Rt., a Tiszamenti Vegyiművek Rt., a Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt., a Tisza Cipő Rt., a Cereol Rt. Martfűi Gyára, az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt., a SOLAMI Húsipari Rt., a WÉS Tejipari és Kereskedelmi Rt., a Ganz Ansaldo Villamossági Kft., valamint a Stella D'oro Ruhaipari Kft. tulajdonosi szerkezetében a magántőke dominanciája valósult meg. A szolnoki agglomeráció fenti 12 nagyvállalatának privatizációja magában foglalja a hazai ipar (jogi személyiségű ipari gazdasági szervezetek) magánosításának mindazon formáit, módjait, pozitív és negatív következményeit, amelyek országos szinten az 1990-es években végbementek.

Példák a privatizációs formákra:

- egyszerűen privatizált vállalat: Cereol Rt. Martfűi Gyára
- többszörösen privatizált vállalat⁵: MB. Kőolajkutató Rt.
- centralizált módon privatizált vállalat: Szolnoki Cukorgyár Rt.
- decentralizált módon privatizált vállalat⁶: Tisza Cipő Rt.
- kizárólag hazai tulajdonba került: Solami Húsipari Rt.
- a privatizált vállalat többségi külföldi tulajdonba került⁷: Szolnoki Mezőgép Rt.
- kizárólag külföldi tulajdonba került: Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt.

A fentebb felvázolt csoportosításokat a 12 ipari nagyvállalat tulajdonosi szerkezetében végbement változások támasztják alá.

MB. Kőolajkutató Rt. (Kőolajkutató Vállalat)⁸:

A Szolnoki Kőolajkutató Rt. egyike volt 1995-ig azon jól működő magyarországi iparvállalatoknak, amelyek kivételként állami tulajdonban maradtak az 1990-es évek első felében. A vállalat első magánosítására 1995 decemberében került sor. Az eljárás eredményeként a cég részvényeinek 51%-át az orosz Arhangelszk Geoldobicsa Rt. tulajdonában levő, 1 M Ft alaptőkéjű Arhangelszk Geológia Hungary Kft.-nek ítélte az ÁPV Rt. igazgatótanácsa, amely Kft. 750 M Ft-otigért a szolnoki központú vállalatért. Bár az orosz ajánlat több ponton nem felelt meg a pályázati kiírásnak, az ÁPV Rt.

⁵ Az 1989 és 1998 között az állami vagyongazdálkodó szervezet (az ÁVÜ és jogutódja, az ÁPV Rt.) a vállalat állami tulajdoni hányadát többször is értékesítette más-más magántulajdonos számára.

⁶ A decentralizált (részenkénti) privatizáció során a társaság tulajdonosi szerkezetváltása összetetten, az egyes gyáregységek külön-külön történő értékesítése által valósult meg.

⁷ A többségében külföldi tulajdonba került vállalatok jegyzett tőkéjében a külföldi részesedés aránya meghaladja az 50 %-ot, de nem éri el a 100 %-ot, a kizárólag külföldi tulajdonú vállalatok esetében ez az arány 100 %.

⁸ Jogelőd vállalat.

négy hónap múltán megerősítette döntését. Az új tulajdonosjelölt valamint az ÁPV Rt. közti szerződéskötés azonban gyakorlatilag nem valósult meg, és a Szolnoki Kőolajkutató Rt. 1997 júliusában a harmadik privatizációs eljárás során az ománi MB Petroleum Services L.L.C. tulajdonába került (az MB Petroleum Services L.L.C. tulajdonosa Mohammed Al-Barwani ománi magánszemély). E cég 4,5 M dollárt kínált a 850 főt foglalkoztató Kőolajkutató Rt. részvényeinek 83,15%-áért. A részvények 10%-át a dolgozók, míg 7%-át az önkormányzatok birtokolták az értékesítés évében.

Szolnoki Mezőgép (Mezőgazdasági Gépgyártó és Szolgáltató) Rt. (Mezőgazdasági Gépgyártó és Szolgáltató Vállalat):

A vállalat privatizációja a hazai magánosítási folyamat utolsó szakaszában, 1997 novemberében fejeződött be, amelyet hosszú előkészítés előzött meg. E késői privatizáció legfőbb oka, hogy a cég 1993-ban majdnem a felszámolás sorsára jutott: a kelet-európai és a kelet-közép-európai felvevőpiacok megszűnése után ugyanis ekkor kellett átállnia a teljes nyugati kiszállításra. 1995-ben már növekvő termelés került regisztrálásra. A vállalat a privatizációs eljárás eredményeként 86,16%-ban a Magyar-Amerikai Vállalkozási Alap Investment Kft. vezette (MAVA) Konzorcium tulajdonába került; 1997 végén a részvények 10%-a az ÁPV Rt. birtokába került, 3,84%-a pedig önkormányzati kezelésében maradt. A Mezőgép Rt. törzsvállalatának privatizációját megelőzte a törökszentmiklósi gyáregység értékesítése, amely 1997. június 1-jé óta CLAAS-Hungária Kft. néven működik tovább. Az új tulajdonos, a német CLAAS cég és a Szolnoki Mezőgép Rt. közötti együttműködési kapcsolatok közel két évtizedre nyúlnak vissza.

Szolnoki Cukorgyár Rt. (Szolnoki Cukorgyár):

A Szolnoki Cukorgyár a szolnoki agglomeráció legkorábban magánosított vállalatának körébe tartozik: 1991. július 1-jétől a Béghin-Say csoport tagjaként működik. Az Eridania Béghin-Say multinacionális élelmiszeripari csoport cukoripari ágazata, a Béghin-Say 1993-ban vált a Mátravidéki Cukorgyárak Rt., a Szerencsi Cukorgyár Rt. és a Szolnoki Cukorgyár Rt. többségi tulajdonosává. Az Eridania Béghin-Say francia, olasz és magyar cukorgyárjai összesen több mint 2 M tonna cukrot állítanak elő évente. A vállalatcsoport az Európai Unió cukorpiacának 14, a magyar piac közel 40%-át uralja. A Béghin-Say csoport 1997-ben a Szolnoki Cukorgyár részvényeinek 70%-át birtokolta – 25% ÁPV Rt. és 5% önkormányzati tulajdon mellett.

Tiszamenti Vegyiművek Rt. (Tiszamenti Vegyiművek):

A Tiszamenti Vegyiművek részvénytársaság termelőegységeit részenként privatizálta az állami vagyonkezelő szervezet (decentralizált privatizáció).

A Vegyiművek 1988 óta dolgozott együtt a Henkel céggel. Az együttműködés első szakaszában a TVM bér munkában gyártotta (eredeti receptúra alapján) az osztrák cég termékeit, amely különböző műszaki és pénzügyi eszközökkel folyamatosan segítette a gyár működését. 1992-ben az együttműködés következő szakaszában a Henkel Ausztria GmbH magyarországi cége, a *Henkel Magyarország Kft.* 800 M Ft értékben megvásárolta a TVM mosószer üzletágát.

A TVM porfesték üzletága 1996-ban került értékesítésre. 1992-ben a Holland Colours N.V. és a Tiszamenti Vegyiművek Holland Colours Hungaria néven közös Kft.-t hozott létre, majd négy év múlva a külhoni anyavállalat kivásárolta a Tiszamenti Vegyiművek Rt. 10%-os részesedését, így a *Holland Colours Hungaria Ipari és Kereskedelmi Kft.* 100%-os holland tulajdonban folytatja a TVM nagy termelési hagyománnyal rendelkező porfestékgyártási tevékenységét.

A megmaradt üzemeket (kénsav, foszforsav, kriolit stb.), valamint a műtrágya-üzletágat koncentrált Tiszamenti Vegyiművek többszöri sikertelen pályázat után 1997 decemberében került 60%-os részesedéssel a Bige Holding Kft. tulajdonába, amelynek fő tulajdonosa egy hazai befektető. A részvények 25%-át a vállalat dolgozói birtokolták 1997 végén, 15% pedig az állam tulajdonában maradt. Az új tulajdonos azonban helytelen piaci magatartást tanúsított a Bige Holding Kft. vezetése során, ezért az ÁPV Rt. 1999-ben ismételten megpályáztatta a TVM-t.

Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt. (Szolnoki Papírgyár):

E gyár a Szolnoki Kőolajkutató Rt.-vel ellentétben „csupán” kétszer lett magánosítva. 1992. január 1-jétől az osztrák Prinzhorn csoport 51%-os tulajdonrészt szerzett az átalakult Szolnoki Papírgyár Rt.-ben. 10 hónappal a magánosítást követően az ország legkorszerűbb író-nyomó papírgyára az osztrák tulajdonos hibás piaci magatartása és pénzügyi nehézségei miatt leállt, és három évig várt az újraindításra. 1995. augusztus 1-jén az osztrák Neusiedler AG felszámolás alól vásárolta ki a gyárat 1,2

Mrd Ft értékben 100%-os tulajdoni részesedést szerezve ezáltal. Az új tulajdonos 1,5 Mrd Ft-ot fordított a gyártás újraindítására. A társaság 1997 júliusában megvásárolta a Dunapack Rt. Dunaújvárosi Finompapírgyárának eszközeit és megalapította a Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt. Dunaújvárosi Gyárát. A két gyár ez által évi 100 ezer tonna papír gyártásával az ország legnagyobb író-nyomó papírt gyártó egységévé vált.

Tisza Cipő Rt. (Tisza Cipőgyár):

Magyarország legnagyobb cipőgyárában a rendszerváltást követő években jelentős szervezeti és tulajdonosi változások történtek. Időrendi sorrendben: 1990 júliusától a vállalat szerszámtervező, – gyártó és –javító egysége Tisza-Mould Kft. néven önállósult. A Tisza Cipőgyár 1991. január 1-jével részvénytársasággá alakult. 1992. január 1-jétől a gyár üzemegységeit divíziókra osztották fel, amelyek a cég keretein belül jelentős önállóságot kaptak, s külföldi partnerekkel közös vállalkozásokat is folytathattak. 1993-ban indult a Tisza Cipő Kft. és az osztrák Legero cég együttműködése. A kezdeti bér munkakapcsolatból alig több mint fél év alatt a Legero-Tisza Kft. közös vállallattá fejlődött és 1994-től már a Tisza Cipő Rt.-től különválva működött (fröccsöntött termékek gyártása). A Tisza Műtálp és Gumi-gyártó Kft. 1995 augusztusában vált önállóvá (cipőtalpgyártás). A Legero cég és a Tisza Cipő Rt. együttműködésének harmadik fázisát az osztrák cég által a Tisza Cipő Rt. üzlet részének a Legero-Tisza Kft.-ből történt kivárlása jelentette 1996 decemberében, ezen felül létrejött a Tisza Mobil Kereskedelmi, Szállítási és Szolgáltató Kft. A megmaradt üzemegységeket koncentráló Tisza Cipőgyár Rt. a privatizációs folyamat eredményeként 1997 decemberében a német Salamander AG többségi tulajdonába került (a Tisza Cipőgyár az 1990-es években bér munka-viszonyt alakított ki a Salamander céggel). A fentebb kifejtett decentralizációs folyamat ellenére a martfői cipőgyár megőrizte szervezeti és működési egységét: 1998. január 1-jétől a Tisza Cipő Rt. holding formában folytatja könnyűipari tevékenység végzését.

Cereol Rt. Martfői Gyára:

A Martfői Növényolajgyár egy országos hatáskörű nagyvállalat, a Növényolaj- és Mosószer-gyártó Vállalat leányvállalataként működött az 1980-as évektől. E nagyvállalat az 1990-es évek elején kettévált: az egyik új tulajdonossá az olajosmag-feldolgozásban érdekelt Cereol Rt. vált a margarin- és mosószergyártás szakterületen működő Unilever cég mellett. A Cereol Rt. a Béghin-Say csoport tagjaként az olasz Ferruzzi multinacionális befektetési társaság tulajdonát képezi mint a növényolajipar vezető vállalata Európában. A Cereol Rt. az 1992. évi privatizáció óta több mint 5 Mrd Ft-ot ruházott be a ma már csak három – a martfői, a győri és a nyírbátori – gyárból álló magyarországi növényolajiparba. A martfői gyár a Cereol Rt. legnagyobb gyára, ahol a hazai napraforgótermés 2/3-át dolgozzák fel.

Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt.:

Az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár a szolnoki agglomeráció legfiatalabb, rendszerváltás előtt létesült gyára: átadására 1985-ben került sor. 1991-ben az osztrák Brau Union Österreich AG. szerzett jelentős érdekeltséget az alföldi sörgyárban. 1995-ben a gyár részvényeinek 75%-át az osztrák anyacég magyarországi leányvállalata, a Brau Union Hungária Rt. birtokolta, 20% szövetkezeti és 5% dolgozói tulajdonlás mellett. 1996-ban piaci helyzetük megszilárdítása érdekében az alföldi gyár a Soproni Sörgyárral közös kft.-t létesített, ezt követően 1997 áprilisában a Soproni Sörgyár Rt.-ben is többségi tulajdonos osztrák cég beolvadt az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt.-t a Soproni Sörgyár Rt.-be. E változás okán az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár Rt. elnevezés helyébe a Brau Union Hungária Sörgyárak Rt. Martfői Gyára elnevezés lépett.

Solami Húsipari Rt.:

A Solami Rt. a Szolnok Megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat jogutódjaként 1992-ben alakult meg. 1996 augusztusában a HungaroFruct Kft. 50%-os részesedést szerzett a húsipari cég tulajdoni struktúrájában és 600 M Ft-tal emelte a vállalat alaptőkéjét. A korábbi tulajdonosok közül a Terimpex Külkereskedelmi Rt. 100%-os tulajdonában levő Vasi Befektető Kft. 49,5%-os tulajdoni hányada 24,75%-ra csökkent. A Terimpex Rt. egy másik korlátozott felelősségű társasága, a Tertrade Kft. korábban 0,51%-nyi részvényt birtokolt, s így a Terimpex közvetve többségi tulajdonosa volt a Solami Rt.-nek. 1996-ban a részvények közel 50%-ával a cég dolgozói és mintegy 25 – sertésenyésztéssel is foglalkozó – mezőgazdasági szövetkezet rendelkezett.

WÉS Tejipari és Kereskedelmi Rt.:

A Szolnoki Tejipari Vállalat jogutódjaként 1993-ban kezdte meg tevékenységét. A cég az 1990-es évek első felében 700 M Ft adósságot halmozott fel és majdnem a felszámolás sorsára jutott. A 100%-ban tulajdonos ÁPV Rt. igazgatótanácsa 1995 decemberében értékesítette a vállalatot, amely a privatizációs folyamat eredményeként a WÉS Rt. érdekeltségébe került. A WÉS Rt. tulajdonosai a máltai székhelyű McCoy and Partners 1885 Ltd., valamint magyar magánszemélyek. A szolnoki tejipari vállalat pénzügyi nehézségei azonban továbbra sem oldódtak meg, ezáltal új befektető bevonása vált szükségessé. 1998 júliusában a holland Royal Nutricia tejipari óriás megvásárolta a cég 49%-os részesedését, ezáltal a WÉS Rt. bekerült a békéscsabai Zalkatej Rt. és a debreceni Hajdútej Rt. alkotta Nutricia csoportba.

Ganz Ansaldo Villamossági Kft.:

1965-ben a budapesti központú Ganz Villamossági Művek létrehozta leányvállalatát, a Ganz Villamossági Művek Hegesztett Gépszerkezetek Gyárát Szolnokon. A Ganz Villamossági Művek 1991-ben a multinacionális olasz Ansaldo cég tulajdonába került, ezáltal létrejött a szolnoki leányvállalat jogutódja, a Ganz Ansaldo Electric Kft.

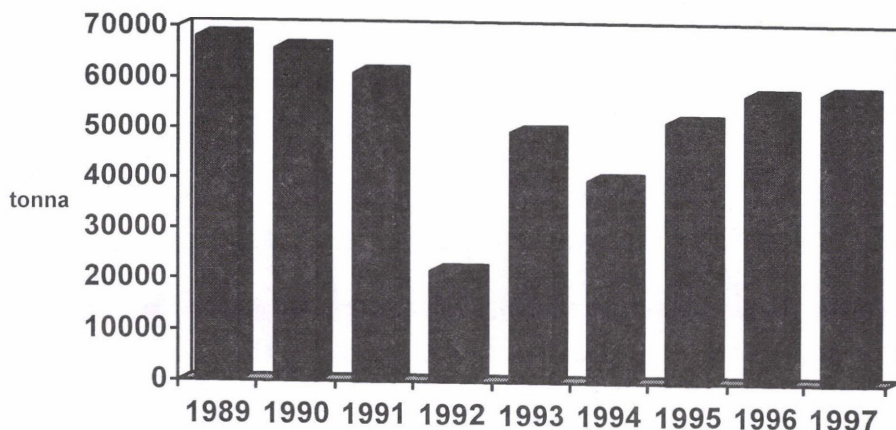
Stella D'oro Ruhaipari Kft.:

A Szolnoki Ruhaipari Szövetkezet 1990-ben olasz befektetők tulajdonába került. Még ebben az évben megalakult a Stella D'oro Ruhaipari Kft. olasz-magyar vegyesvállalat.

A 12 nagyvállalat tulajdonosi szerkezetváltásának eredményeként *jelentős mértékű külföldi tőkebevonás valósult meg a szolnoki agglomeráció iparában*: 10 vállalat többségi vagy 100%-os tulajdoni hányaddal külföldi tulajdonba került, és mindössze 2 cégbe invesztáltak kizárólagosan hazai tőkét az új tulajdonosok a piacgazdaságra történő áttérés időszakában. A többségi, ill. a kizárólag külföldi tulajdonba került vállalatok körében *a nyugat-európai, elsősorban osztrák, francia, német, olasz és holland tőke került bevonásra; de amerikai, sőt ázsiai befektetők is gazdagítják a szolnoki agglomeráció nagyvállalatainak tulajdonosi körét*. Az állami (ÁPV Rt. kezelésében levő) és a dolgozói (MRP keretében értékesített) részvények aránya számos nagyvállalatnál eléri a 25%-ot is, de valószínűsíthető, hogy a többségi részvényesek a jövőben ezen részvényeket is meg fogják vásárolni. Figyelemre méltó az önkormányzati tulajdon jelenléte a Szolnoki Cukorgyár Rt., az MB. Kőolajkutató Rt. és a Szolnoki Mezőgép Rt. tulajdonosi szerkezetében.

A tulajdonosi struktúraváltással párhuzamosan a vállalatok termelési volumenének alakulásában is mélyreható változások mentek végbe:

Az 1990-es évek elején a KGST összeomlása, a belföldi fizetőképes kereslet nagyarányú csökkenése, valamint a hazai piacon egyre élesedő, import által támasztott verseny (PERCZEL GY. 1996) a szolnoki agglomeráció gazdasági életében kulcsszerepet játszó – a magyarországi mezőgazdasági gépgyártó piac 60%-át birtokoló – Szolnoki Mezőgép Rt.-t is igen érzékenyen érintette. A társaság korábbi keleti piacainak döntő részét elvesztette, a belföldi értékesítés forgalma 1992-ben az 1980-as évek végéhez képest a felére esett vissza. 1994-től a nyugati export dinamikus bővítésével sikerült a cég üzleti forgalmát jelentősen növelni és a belföldi piaci kapcsolatokat stabilizálni. A Mezőgép Rt. mellett a szintén nagy termelési tradíciókkal rendelkező Szolnoki Cukorgyár Rt. elért eredményei is pontosan tükrözik az agglomeráció iparát az 1990-es években jellemző változásokat (2. ábra).

2. ábra. A Szolnoki Cukorgyár által előállított cukor mennyiségének változása 1989–1997 között (szerk.: VOLTER E. 1999). Forrás: Szolnoki Cukorgyár Rt.

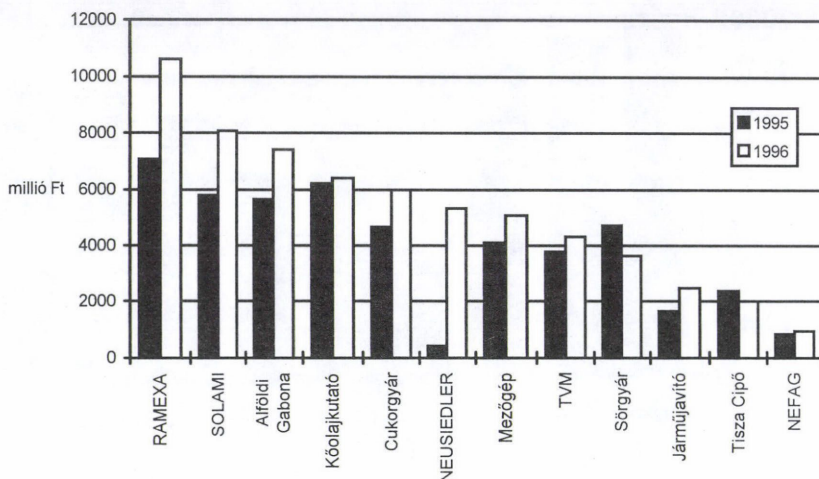
The amount of sugar produced in the Szolnok Sugar Refinery between 1989 and 1997 (comp. by E. VOLTER 1999) Source: Szolnok Sugar Refinery

A gyár termelése 1992-ig folyamatos visszaesést mutatott, majd a válság elmúltával dinamikus emelkedett. Ezen változások összhangban állnak a hazai ipar rendszerváltás utáni termelési tendenciájával: a Szolnoki Cukorgyár termelése 1989 és 1992 között 68%-kal csökkent (szemben a hazai ipari termelés 33%-os termelés-visszaesésével) és mélypontját 1992-ben, az ipar legválságosabb évében érte el. E negatív tendenciát elsősorban a belföldi kereslet beszűkülése váltotta ki (amit a lakosság egy főre jutó reáljövedelmének csökkenése eredményezett), de szerepet játszott benne a kelet- és kelet-közép-európai felvevőpiacok összeomlása is. 1993-ban az Eridania Béghin-Say multinacionális élelmiszeripari csoport cukoripari ágazata, a Béghin-Say a Szolnoki Cukorgyár többségi tulajdonosává vált, ezáltal lehetőség nyílt a külpiazi kapcsolatokat eltérő irányba módosítani (Németország, Franciaország). A termelés növekedésének fenntartását a jövőben a belföldi kereslet élénkítése is elősegítheti.

A szolnoki agglomeráció nagyvállalatainak teljesítményét, eredményességét nehéz számokban kifejezni, ezáltal összehasonlítást tenni, amelyet több tényező indokol. A döntő tényező szerepét eltérő termékstruktúrájuk játssza, amely differenciált termelési költségmegoszlást (gépek beszerzése, amortizációja, munkabérek stb. tekintetében) és nyereséget eredményez. Mindezek által a nettó árbevétel mutató (3. ábra) is csak viszonylagos összehasonlítást enged meg.

Térkapcsolatok az átmenet időszakában

A szolnoki agglomeráció nagyvállalatainak hazai és nemzetközi cégekkel folytatott együttműködése az alapanyag- és nyersanyagbeszerzésre, valamint a

3. ábra. A nettó árbevétel alakulása a szolnoki agglomeráció legjelentősebb cégeinél (szerk.: VOLTER E. 1999). Forrás: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Kereskedelmi és Iparkamara

Net returns at the most important industrial firms of the agglomeration of Szolnok (comp. by E. VOLTER 1999). Source: Commercial and Industrial Chamber of Jász-Nagykun-Szolnok County

késztermék-értékesítésre építve a piacgazdaságra történő áttérés időszakában többirányúvá vált. Az együttműködés térkapcsolati rendszerének feltárása három területi aspektusra irányult:

- a szolnoki agglomeráció térségére,
- az agglomeráción kívül eső magyarországi térségekre, valamint
- nemzetközi szintre.

A szolnoki agglomeráció nagyvállalatainak többsége igen intenzív alapanyag- és nyersanyagbeszerzési tevékenységet folytatott az agglomeráció területéről az 1989–1998 közötti időszakban. Kiemelendő e tekintetben az élelmiszeripari tevékenységet végző cégek (Alföldi Gabonaipari Rt., Cereol Rt. Martfűi Gyára, ConAvis Rt., Első Magyar Szövetkezeti Sörgár Rt., Solami Rt., Szolnoki Cukorgár Rt., WÉS Rt.) szerepe, amelyek elsődlegesen helyi mezőgazdasági termékeket dolgoznak fel. A szolnoki agglomeráció térsége a vizsgált ipari egységek késztermék-értékesítésében is lényeges funkciót tölt be, de kiterjedésénél (1584,12 km²) és népességszámánál (közel 200 ezer fő) fogva határai természetesen szűknek bizonyulnak.

A vállalatok térkapcsolatai tehát tovább terjednek az agglomeráción kívül eső magyarországi térségekre is, ahol a cégek beszerzéseinek és értékesítéseinek fő forrás-, ill. célterülete egyértelműen a Dunától K-re eső országrész és a főváros (az ez irányú kapcsolatokat az agglomeráció kiváló É-D és K-Ny irányú közlekedési kapcsolatai is elősegítik). A Duna azonban nem jelent kizárólagos határvonalat, hiszen bizonyos alapanyagok és nyersanyagok beszerzése kizárólag csak a Dunántúlon lehetséges, vagy ott gazdaságosabb: példa rá a Szolnoki Mezőgép Rt, amelynek legjelentősebb alapanyag-

és nyersanyag-beszállító partnere a Dunaferri Dunai Vasmű Rt. A két cég egymással kialakított szoros együttműködését jelzi a Szolnoki Mezőgép Rt. 250 M Ft értékű áruvásárlása 1996-ban.

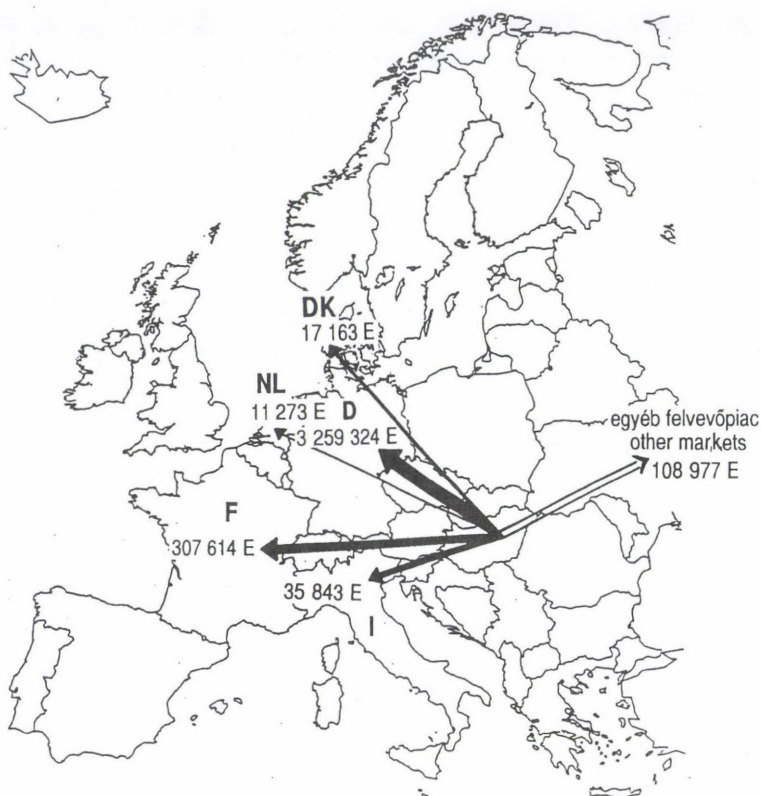
A piacgazdaságra történő átmenet időszakában lehetőség nyílt a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére, kiszélesítésére Európa fejlett társadalmi, gazdasági berendezkedésű országaival. A szolnoki agglomeráció import- és exportorientált vállalatai éltek is e lehetőséggel; az 1980-as évek végén, az 1990-es években az Európai Unió szinte teljes területére kiépítették ez irányú térkapcsolataikat (Németország, Olaszország, Ausztria, Nagy-Britannia, Franciaország, Benelux-államok, Dánia, Finnország, Svédország, Spanyolország, Görögország, Portugália). A legsikeresebben a Mezőgép Rt. tudott bejutni az Európai Unió felvevőpiacára, árbevételének 80%-a a fejlett nyugati országokba irányuló exportból származik (4. ábra). A szolnoki székhelyű cég már az 1980-as években folytatott exporttevékenységet a fejlett tőkés országokba, 1990-ben termelésének egyharmadát értékesítette Nyugat-Európában. Legnagyobb külföldi partnerei a Claas, a Krone, a Kuhn (Németország), továbbá a John Deere (USA) multinacionális vállalatok. A Szolnoki Mezőgép Rt. kivitelének háromnegyed részét a német Claas céggel bonyolítja le.

A szolnoki agglomeráció jelentős termelési hagyományokkal rendelkező vállalatainak nemzetközi térkapcsolataiban az elmúlt évtizedekben a KGST-országokkal folytatott együttműködés domináns szerepet töltött be. Az érintett vállalatok az 1990-es évek első felére elvesztették az *egykori KGST-tagállamok* piacainak nagy részét. A vizsgálatok ugyanakkor alátámasztják, hogy ezen gazdasági társaságok jó úton haladnak, hogy újból meghódítsák a kelet-, kelet-közép-, és délkelet-európai felvevőpiacokat. Jól példázza e pozitív elmozdulást a Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt. és a TVM Rt. Csehországba, a Nefag Rt. és a Solami Rt. Szlovéniába és Horvátországba, valamint a TVM Rt. Ukrajnába irányuló jelentős mértékű exportértékesítése a vizsgált időszakban.

A szolnoki agglomeráció számos iparvállalatának sikerült termékeit *Európán kívüli kontinenseken* is értékesíteniük, amely jelzés értékű lehet az agglomeráció területén a jövőben letelepülni szándékozó vállalkozások számára, hogy a térségből távoli piacokat is el lehet érni (5. ábra)⁹.

A vállalatok külső térkapcsolati rendszerének orientációváltása és tulajdonosi szerkezetükben a rendszerváltást követő években végbement változások között szoros korreláció áll fenn. A többségében vagy kizárólag külföldi tulajdonba került vállalatok nemzetközi, főként európai unióbeli cégekkel folytatott együttműködése az irányításváltást követően kiszélesedett, megerősödött. *Az Európai Unió keretein belül a legintenzívebb együttműködés (az export- és importorientált térkapcsolatok összesítése alapján) a hazánkhoz legközelebb fekvő tagországokkal: Németországgal, Ausztriával és Olaszországgal folyt az 1990-es években.* Magyarország EU-integrációjának megvalósulásával a fenti folyamatok felerősödése várható.

⁹ Az MB. Kőolajkutató Rt. tevékenységi köre szénhidrogén-, termál- és vízkutak fűrésására és javítására terjed ki Magyarországon az Alföld régiójában, valamint a világ számos országában. Ennek következtében exportorientált térkapcsolatai esetében nem termékei, hanem tevékenysége exportjáról beszélhetünk.

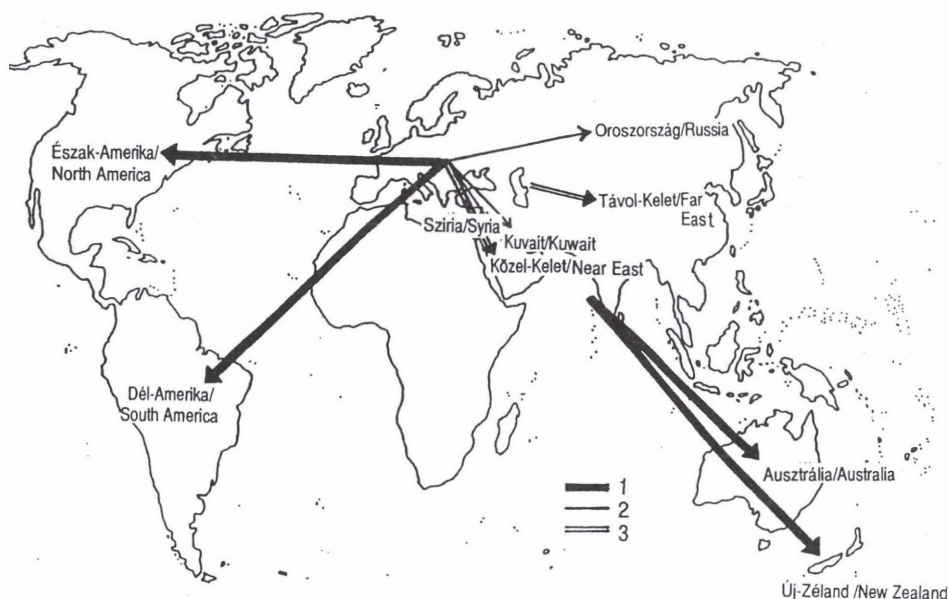

4. ábra. A Szolnoki Mezőgép Rt. exportértékesítésének irányai és árbevétele, 1996, Mft. (szerk.: VOLTER E. 1999).

Orientation of exports and the volume of returns at the Szolnok Farming Machinery Co., 1996, million HUF (comp. E. VOLTER 1999)

Munkahelyteremtés, munkahelymegtartás

A hazai iparban foglalkoztatottak számának alakulását az 1990-es években negatív tendencia jellemezte. A rendszerváltás kezdetekor a vállalatok racionális létszám-gazdálkodásra irányuló tevékenysége (a „kapun belüli munkanélküliség” nyíltá válása), valamint az ipari termelés és értékesítés 1989–1992 közötti zuhanásszerű visszaesése a *szekunder szektorban foglalkoztatottak számának csökkenését* eredményezte, amely az 1990-es évek második felében is folytatódott. E negatív tendencia a szolnoki agglomeráció azon iparvállalatainak foglalkoztatási szerkezetében is végbement, ahol többkevesebb sikerrel, de át tudták öröközni termelési hagyományaikat a piacgazdasági

5. ábra. Három nagyvállalat exportértékesítésének irányai, 1996. (szerk.: VOLTER E. 1999).
– 1 = Szolnoki Mezőgép Rt.; 2 = MB. Kőolajkutató Rt.; 3 = Neusiedler-Szolnok Papírgyár Rt.

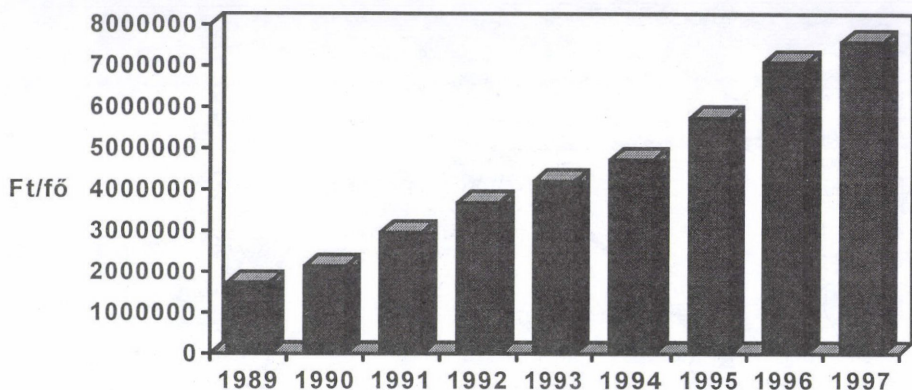
Orientation of exports at three big enterprises, 1996. (comp. E. VOLTER 1999). – 1 = Szolnok Farming Machinery Co.; 2 = MB. Oil Prospecting Co.; 3 = Neusiedler-Szolnok Paper Mills Co.

rendszerbe. Munkaerő-állományuk hasonló mértékben (kb. 40%-kal) csökkent 1989 és 1998 között, mint a hazai iparban foglalkoztatottak száma.

Munkahelyteremtő és munkahelymegtartó szerepkörükben az 1990-es évek második felében pozitív elmozdulás tapasztalható, amelyet a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Területfejlesztési Tanácshoz *területfejlesztési cél-előirányzati támogatás* elnyeréséért „a munkahelyteremtő beruházások és a meglévő foglalkoztatott létszám megőrzését szolgáló piac- és termékváltást elősegítő fejlesztések” címen benyújtott pályázatok is alátámasztanak: 1996-ban a Megyei Területfejlesztési Tanács a vizsgált vállalatok közül a HM Radar Rádiótechnikai Rt. és a Solami Húsipari Rt., 1997-ben pedig a Szolnoki Mezőgép Rt. és a Nefag Rt. számára biztosított pénzügyi forrást együttesen több mint 80 M Ft értékben. Ezen területfejlesztési támogatások munkahelyteremtést és munkahelymegtartást indukáló hatásukat új termékek gyártásának bevezetése, valamint új üzemek létesítése által fejtették ki.

Az ipar strukturális átalakulását „túlélő” vállalatok által a vizsgált időszakban végrehajtott létszámleépítések hatásaként számottevő mértékben nőtt az egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevétel nagysága (6. ábra), továbbá foglalkoztatottjaik havi bruttó átlagjövedelme.

A szolnoki agglomeráció vállalatainak másik, kevésbé népes csoportját azon cégek alkotják, amelyek ipari tevékenységüket a rendszerváltás után alapozták meg a

6. ábra. Az 1 foglalkoztatottra jutó nettó árbevétel nagysága az MB. Kőolajkutató Rt.-nél (szerk.: VOLTER E. 1999). Forrás: MB. Kőolajkutató Rt.

Change in net returns per employee at the MB. Oil Prospecting Co. (comp. E. VOLTER 1999). Source: MB. Oil Prospecting Co.

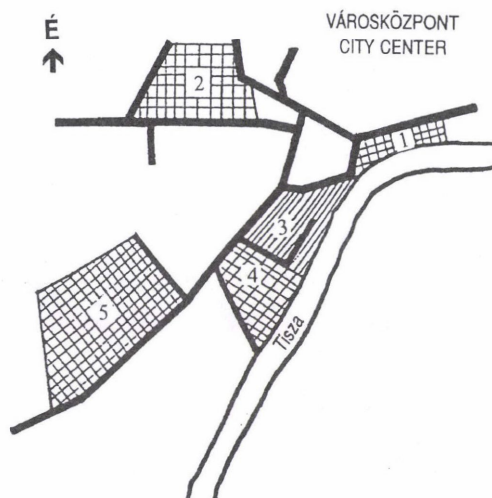
térségben (ConAvis Rt. Euroszol Kft., Ramexa Rt.). Az ipari termelés beindítása és felfuttatása ezen cégeknél a tárgyi beruházások mellett jelentős humán erőforrás-bevonást tett szükségessé. A vállalatok munkahelyteremtő szerepkörüket a vizsgált időszak végéig megőrizték, a legdinamikusabb (250%-os) foglalkoztatotti létszámnövekedést az 1989–1998 közötti időintervallumban a Ramexa Rt.-nek sikerült elérnie.

Ipartelepítés, iparfejlesztés, ipari park létesítése Szolnokon és Martfűn

Az ipar lokális tér- és településformáló szerepe különösen érvényesült az agglomeráció két ipari centrumtelepülésében, *Szolnokon és Martfűn*.

Szolnok város szerkezeti – alföldi viszonylatban egyedi – sajátossága, hogy a város ipara területileg elkülönült a lakott negyedektől. Ennek oka, hogy az iparosodást elindító fafeldolgozás nagy területeket igényelt, üzei a Tisza folyásának vonalát követték, s a lakott területtől D-re helyezkedtek el. Az elkülönülést tovább fokozta a vasút kiépítése. A D-i terület nyújtotta később – a spontán ipari fejlődés számára is – a legtöbb előnyt a Tisza közelségével. Itt épült az első vasútvonal állomása, amely átalakult teherpályaudvarrá, és ahonnan kiépülhetett az iparvágány-hálózat is (PÁL Á. 1978).

1946-ban készült el a város első területfelhasználási terve, amely a D-i területet javasolta iparfejlesztésre (7. ábra). Ezen belül öt összefüggő ipari terület került elkülönítésre. A legnagyobb beruházások 1946-ot követően a 2. és az 5. sz. ipari területen valósultak meg. A 2. sz. területre, a meglévő MÁV Járműjavító Műhely mellé telepítették a Ganz Villamossági Művek Hegesztett Gépszerkezetek Gyárát és az OKGT Alföldi

7. ábra. Az ipari területek elhelyezkedése Szolnok 1946-os területfelhasználási tervében (szerk.: PÁL Á. 1978). – 1 = gabonátároló; 2 = MÁV járműjavító üzem; 3 = dohányfeldolgozó; 4 = vágóhíd és környéke; 5 = D-i ipari zóna

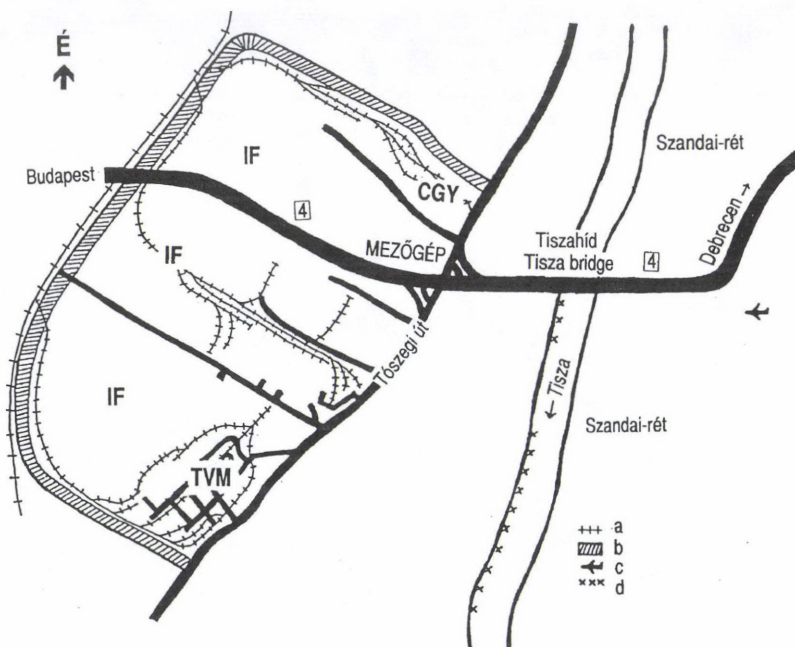
Industrial areas according to the 1946 master plan of Szolnok (comp. by Á. PÁL 1978). – 1 = granary; 2 = railway repairing works; 3 = tobacco processing works; 4 = slaughter-house and its surroundings; 5 = southern industrial zone

Kőolajfűrási Üzemét. Az 5. sz. ipari terület (D-i ipari zóna) magját az 1912-ben alapított Szolnoki Cukorgyár képezte. Tőle D-re a területfelhasználási terv alapján épültek meg az 1950-es és az 1960-es években a Tiszamenti Vegyiművek és a Mezőgazdasági Gépgyártó és Szolgáltató Vállalat üzemegységei.

A D-i ipari zóna a jövőben is Szolnok és térsége gazdasági életének egyik „motorja” lehet azáltal, hogy új ipari üzemek létesülnek a fent említett zónában kis- és közép vállalkozások részére. Abban az esetben azonban, ha megfelelő számú tőkeerős hazai és/vagy külföldi beruházó is érdeklődést mutat e terület iránt, valamint ha a város önkormányzata is alkalmazni tudja a területfejlesztés önkormányzatok által nyújtható gazdasági eszközöket: térítésmentes telekjuttatás; a helyi adók részleges vagy teljes, meghatározott időre történő elengedése; hozzájárulás a szakemberképzéshez stb. zöldmezős vagy rekonstrukciós ipari park is kiépülhet e területen (8. ábra). A D-i ipari zóna nyújtotta előnyök közül kiemelendő kiváló közlekedési adottságai.

Az 1990-es évek elején megépült a 4-es sz. főközlekedési útvonal Szolnok centrumát elkerülő szakasza, valamint az új Szent István-Tisza-híd. Ezen elkerülő szakasz a D-i ipari zónán halad keresztül Budapest (100 km) és Debrecen (130 km) – az ország két legnépesebb városa – irányába. A fejlesztendő területen az iparvágány-hálózat kiépített, amelyet a Szolnoki Cukorgyár és a Tiszamenti Vegyiművek nyersanyag-, félkész- és késztermék szállítási tettek szükségessé.

A 19. sz.-ban a térség iparosodásának kibontakozását (fafeldolgozó ipar, malomipar) elősegítették a Tisza, mint vízi út nyújtotta szállítási lehetőségek. A 20. sz. végén a vízi közlekedés már nem

8. ábra. A déli ipari zóna fejlesztési tervjavaslata (szerk.: VOLTER E. 1999). – IF = iparfejlesztésre javasolt terület; CGY= cukorgyár; MEZŐGÉP = Szolnoki Mezőgazdasági Gépgyár Rt.; TVM = Tiszamenti Vegyiművek Rt.; a = vasút; b = ipari terület határ zónája; c = sportrepülőtér; d = tervezett új kikötő

Development plan of the southern industrial zone (comp. by E. VOLTER 1999). – IF = area designated for industrial development; CGY= sugar refinery; MEZŐGÉP = Szolnok Farming Machinery Co.; TVM = Tiszamenti Chemicals Co.; a = railway; b = border zone of industrial area; c = sport airfield; d = planned river port

tölt be meghatározó szerepet az ipartelepítési döntések során, de egy új kikötő megépítése a Tisza D-i ipari zónával párhuzamos szakaszán a vizsgált ipari terület fejlesztésére kedvező hatást gyakorolna.

A vízi szállítás mellett a légi közlekedés nyújtotta lehetőségek is kiaknázásra várnak: az 5. sz. ipari területtel párhuzamosan, a Tisza bal partján húzódik a Szandai-rét, amelyen szintén áthalad a 4-es sz. főút Szolnok centrumát elkerülő szakasza. A város ezen zöldterületén sportrepülőtér üzemel.

Ipari park létesítését azért is tartom fontosnak a D-i ipari zónában, mert a betelepülő vállalkozások a nagy termelési hagyományokkal rendelkező vállalatok (Szolnoki Cukorgyár Rt, Szolnoki Mezőgép Rt, TVM Rt.) innovációs és versenyképességét erősítenék; valamint az ipari park által nyújtandó szolgáltatásokat (beruházási, fejlesztési és jogi tanácsadás; külkereskedelem bonyolítása; marketing és piackutatás stb.) a nagy múltra visszatekintő vállalatok is igénybe tudnák venni.

A szolnoki agglomeráció másik központjában, *Martfűn* (társközpont) az ipar terület- és településfejlesztő hatása dominánsabban érvényesült a II. világháború utáni

időszakban, mint Szolnok esetében. A város gazdasági és társadalmi fejlődését a Tisza Cipőgyár alapozta meg, amelyet a tervgazdaság idején Magyarország legnagyobb cipőgyárává fejlesztettek. A gyár és a település fejlődése párhuzamosan haladt előre. A gyár államosításának évében, 1949-ben Martfű 1447 lakossal – Tiszaföldvártól leválva – önálló községgé alakult. Az 1970-es évekre már egy modern település képe rajzolódott ki: a Tisza Cipőgyár mellett a Tisza folyását követve szövetkezeti lakóházak épültek, korszerű települési infrastruktúra jött létre. Martfű 1970-ben nagyközségi rangot kapott. A település és környéke kedvező természet- és gazdaságföldrajzi adottságai a későbbiekben is elősegítették az ún. egyedi ipartelepítési döntések helyi megvalósítását.

Az 1980-es évek elejére a nagyközség centrumától É-ra, a Tisza bal partján, a 442 sz. főút és a Szolnok–Hódmezővásárhely–Makó vasútvonal mellett felépült a Martfűi Növényolajgyár és az Alföld máig egyetlen sörgyára, az Első Magyar Szövetkezeti Sörgyár. Ezek a beruházások egy fejlett iparszerkezet megteremtését eredményezték, hozzájárultak a település vonzáskörzetének kifejlődéséhez, és nem utolsósorban az egykori Martfű-pusztát 1989-ben városi rangra emelték. A dinamikus gazdasági fejlődés folytatódott az 1990-es években is: a kisváros vállalatai által a települési önkormányzat számára befizetett helyi iparüzési adóösszegek hozzájárultak egy új városközpont megszületéséhez, s jelenleg tanúi lehetünk a település és az ipar szimbiózisa egy újabb szakaszának, a *Martfűi Ipari Park* (zöldmezős ipari park) létrehozásának – önkormányzati kezdeményezésre.

Következtetések

A szolnoki agglomeráció vizsgált nagyvállalatai a piacgazdaságra történő áttérés időszakában is megtartották – még ha súlyos nehézségek árán is – a térség gazdasági életében betöltött központi szerepkörüket. Helyzetükről, fejlődésükről a rendszerváltást követő években azonban csak úgy lehet helytálló következtetéseket levonni, ha ismerve az átmenet gazdasági folyamatait és tényezőit azt regionális összefüggésben vizsgáljuk. Az ily módon történő összehasonlítás alapján az alábbi megállapítások tehetők.

Az agglomeráció iparvállalatainak tulajdonosi szerkezetváltása, a privatizáció folyamata a vizsgált időszak végéig elhúzódott, amely növelte a térség lemaradását a kedvezőbb földrajzi elhelyezkedésű dunántúli térségekkel szemben. Az agglomeráció dinamikus ipari fejlődése ellen hatott a zöldmezős ipari beruházások elmaradása is az átmenet éveiben. A külföldi tőke tehát kizárólag az állami vállalatok tulajdonosi szerkezetváltása által fejtette ki indukáló hatását a térség iparában. A többségi vagy kizárólag külföldi tulajdonba került gazdasági társaságok nemzetközi, főként az európai unióbeli cégekkel kialakított kapcsolatai az 1990-es években kiszélesedtek és megerősödtek.

A szolnoki agglomeráció nagy múltra visszatekintő és újonnan létrejött vállalatainak gazdasági helyzetét a belföldi kereslet visszaesése, az import hazai termékeket kiszorító hatása, de legfőképpen az egykori KGST tagországok piacainak összeomlása az 1990-es évek első felében – az Alföld más térségeinek iparvállalataihoz hasonlóan – igen súlyosan érintette.

Az ipari termelés és értékesítés visszaesése társadalmi oldalról nézve is negatív hatást gyakorolt a vizsgált vállalatokra: munkahelyteremtő és munkahelymegtartó funkciójuk sérült az átmenet időszakában.

A szolnoki agglomeráció iparának strukturális átalakulása a befejeződéséhez közeledik, a vizsgált vállalatok többségének helyzete az 1990-es évek végén stabilizálódni látszik, amely előrevetíti a térség iparának megújulását – ezáltal az ipar területfejlesztésben betöltött szerepének ismételt megerősödését – különösen akkor, ha a szubregióban, a közeljövőben zöldmezős ipari beruházások is megvalósulnak.

IRODALOM

- BARTA GY. A nagyvállalati szervezet átalakulásának hatása az ország ipari térszerkezetére. – In: ENYEDI Gy. (szerk.): Társadalmi – területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 1993. 106 p.
- BARTKE I. (szerk.): 1995. Területfejlesztés. – Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, Bp, 244 p.
- MIHÁLYI P. 1998. A magyar privatizáció krónikája. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 158 p.
- PÁL Á. 1978. A szolnoki ipar fejlődésének néhány jellemzője. – Földr. Közl. 26. pp. 327–335.
- PERCZEL GY.–TÓTH J. (szerk.) 1996. Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. – Egyetemi tankönyv. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- TÓTH J. (szerk.): 1993. A szolnoki agglomeráció. – MTA RKK Pécs, pp. 5–8., 130–143.
- SZIRMAI S. P. 1997. Növényolaj-ipari kilátások. – Figyelő, nov. 6, pp. 19–20.
- Jász–Nagykun–Szolnok megye kézikönyve 1998. – CEBA Kiadó, Bp, 174 p.
- Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Kereskedelmi és Iparkamara 1997. Jász–Nagykun–Szolnok megye 50 legsikeresebb cége. – Szolnok.
- Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Területfejlesztési Tanács 1997. A területfejlesztési célleírányzat 1996. évi nyertes pályázatai – Szolnok.
- Szolnoki Mezőgép Rt. 1997. Információs Memorandum a Szolnoki Mezőgép Rt. privatizációs pályázatához. – Szolnok.
- Heti Világgazdaság
1995. 14. (828.) sz. 61 p.
1996. 1. (867.) sz. pp. 101–102.
1996. 36. (902.) sz. 18 p.
1996. 40. (906.) sz. 18 p.
1997. 27. (945.) sz. 12 p.

THE BIG ENTERPRISES IN THE AGGLOMERATION OF SZOLNOK IN THE PERIOD OF ECONOMIC TRANSITION

by *E. Volter*

S u m m a r y

In the 1990s Hungary experienced a transition to market economy with a structural transformation of the industry and of the big enterprises including changes in production and ownership forms, occupational and areal structure patterns in the agglomeration of Szolnok, too.

At the majority of enterprises founded before the change of regime the change of ownership was carried out successfully. As a result of privatisation considerable foreign direct investment was channelised in the industrial agglomeration of Szolnok by Italian, Austrian, French, German, Dutch, American and Asian investors. On the other hand it should be taken into account that the process of privatisation had continued well into the late 1990s.

The international co-operation of the examined industrial companies had expanded during the period of transition. In the 1990s the big enterprises in the agglomeration of Szolnok established the closest relationship with German, Austrian and Italian enterprises of the European Union. The industrial enterprises of the agglomeration have lost East European markets after the change of regime. It can be observed that their co-operation with the former COMECON countries have been intensifying.

Companies of the Szolnok agglomeration were seriously affected by a setback of the domestic demand, a heavy competition created through imported goods and especially by the lost of Central and Eastern European markets.

Economic position of the majority of the studied industrial companies seems to have stabilised by the end of the 1990s which anticipates a renewal of industry, especially if greenfield investments are to be materialised.

Translated by the author

Csefkó Ferenc (szerk.): EU-Integráció. Önkormányzatok I. – Gálos Könyvkiadó, Pécs, 1998. 270 old.

1998-ban, négy évvel hazánk EU-csatlakozási kérelmének beadása után látott napvilágot ez a sokszínű, összetett témaköröket magába foglaló tanulmánykötet. Megjelentetésében és tartalmi gazdagságában nagy szerepe volt az Önkormányzati Szövetségek Tanácsának, a Nemzetközi Város- és Megyeigazgatási Szövetségnek, valamint az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatalának. A könyv deklarált célja, hogy a magyarországi önkormányzatok számára tájékoztatást és felkészítést nyújtson a közösségi ügyek széles skálájáról. A tanulmányok a magyar társadalom valamennyi aspektusát és az Unióval való jövőbeni kapcsolatát fellelelik. Legfőbb erénye a kötetnek éppen az a nívó, az az újszerű szemlélet, ahogyan az európaiságot és önkormányzatiságot párhuzamba állítja. Olyan infor-

mációcsomagot kap az olvasó (legyen az laikus érdeklődő vagy önkormányzati képviselő), amely segíti eligazodását az EU működésének és szervezeti felépítésének útvesztőiben.

CSEFKÓ Ferenc kezdőtanulmányában az önkormányzati szerepvállalás fontosságát hangsúlyozza. Ismerteti az önkormányzati rendszer működését érintő várható változásokat, amelyek a törvényi szabályozásra és az önkormányzati alapjogokra is hatással lesznek.

A következő tematikus blokkban általános ismereteket, az EU működésének önkormányzati szférát érintő kérdéseit taglalják a szerzők. SZÉCSÉNYI László írása az EU kialakulásának mérföldköveit mutatja be a közösségi jogokra koncentrálva. Jól érzékelteti mindazokat a buktatókat és bizonytalanságokat, amelyek a közösségi jog fejlődését végigkísérték, és ma is jelen vannak. HERVAINÉ SZABÓ Gyöngyvér igen részletes tanulmányt alkotott a helyi önkormányzatok integrálódási folyamatáról. Bemutatja az Európai Unió- államok-régiók-önkormányzatok viszony fejlődését, az iterációs folyamat, a résztvevő struktúrájú kapcsolati rendszer kialakulását. Szól a helyi politika és az EU viszonyáról, a tagságból fakadó feladatok hatásáról, amely átalakítja az önkormányzati menedzsmentet. Rávilágít a kommunikációs kultúra kiépítésének szükségességére, és felhívja a figyelmet az EU-programokra, valamint a külpolitikai aktivitás jellemzői uniós mutatóira, mint kívánatos célra. SOÓS Edit írásában az önkormányzatok döntéshozatali mechanizmusát ismerhetjük meg: a szintek közötti hatalommegosztást, a helyi decentralizációt és a döntéshozatalt befolyásoló fontosabb tényezőket. Hangsúlyozza a sokféleséget és az „új” tendenciákat. Fontos tanulságokkal szolgálhat a magyar önkormányzatok számára a strukturális reformok üzenete (3200 magyar önkormányzat problematikája). KONDOROSI Ferenc a jogharmonizáció helyzetét és jövőjét elemzi. A nemzetközi jogi követelmények ismertetése, az országvéleményből adódó feladatok, a jogharmonizáció területeinek felsorolása alkotja a munka vázát.

A következő blokkban az EU-csatlakozás önkormányzatokat, regionális politikát érintő alapkérdéseivel foglalkoznak a szerzők. TÓTH Judit tanulmányában az Unió hatáskörét taglalja az önkormányzatok szabályozására. Ennek három nagyobb csoportját elemzi: a tagság következtében a közösségi jog átvételével közvetlenül érvényesítendő normákat, bizonyos változásokat az önkormányzatok alapjogai szempontjából, és végül az önkormányzatok működésében, praxisában bekövetkező változásokat. HORVÁTH Gyula az európai uniós strukturális és kohéziós politikájának hatását vizsgálja a magyar terület- és településpolitikára. Részletezi az EU regionális politikájának alapelveit, az EU területi különbségeit, a finanszírozás forrásait, a kedvezményezett térségek, célcsoportok rendszerét. Göröcs alá veszi a kelet-európai bővítésből származó gondokat. Megfogalmazza a magyar térszerkezetet befolyásoló tényezőket, majd a magyar regionális politika és az előttünk álló feladatok ismertetésével zárja gondolatmenetét. PÁLNÉ KOVÁCS Ilona az EU csatlakozás területi aspektusát részletezi tovább. Bemutatja a főbb fejlődési irányokat a magyar közigazgatási struktúrákban és kiemelt hangsúllyal szól a regionális politika irányítási szükségleteiről, valamint a területi igazgatás jövőképeiről.

A negyedik blokkban az EU-integráció önkormányzati rendszert érintő főbb területeit vizsgálják a szerzők. BEKÉNYI József és OROVA Márta szintetikus elemzést ad, míg RECHNITZER János a regionális politika alapelveit (szolidaritás, kohézió, szubszidiaritás stb.) és a programozást emeli ki. SZALAY László a nemzetközi szerepvállalás különféle lehetőségeit, fórumokat, együttműködési csatornákat mutat be.

Az utolsó tematikus részben szemelvényeket találhatunk, amelyek a csatlakozás egy-egy ágazati, funkcionális területét érintik (FARAGÓ László: területi tervezés, FODOR István: környezetpolitika, BERKE Gyula: szociális politika) települési aspektusból.

A mű egyik érdeme a rendszertani és módszertani komplexitás. A kötet legnagyobb erőnye azonban az, hogy az eddigi EU-val foglalkozó szakirodalomhoz újat tudott tenni, elmélyültebben részletezi az ún. közösségi jogalany oldalt. Az Európai Unió fejlődésével kapcsolatos ismeretanyag avatott közlésén túl olyan aktuális tartalmak és nézőpontok is megjelennek, amelyek alkalmazhatóak a csatlakozási folyamatban is.

SÁGI ZSOLT

Egy néppé válás történeti földrajza

(Kárpáti krónika a szlovákság etnogenezisééről)

URBÁN GYÖRGY¹

Különös fogantatású nép a *szlovák* – a huszita és a török idők találkozásának posztumusz gyermeke. Sajátos kivétel, amely sok tekintetben elüt a szláv nyelvcsalád többi tagjától. A *horvátokkal*, a *lengyelekkel*, a „kis” *szorbokkal* stb. ellentétben nincs „szokványos” történelmük, sem a korai múltra visszatérítő (pl. törzseket felmutató) krónikájuk. Nem ezer vagy másfél ezer éves históriára, hanem alig ötszáz éves lappangó múltra tekintenek (tekinthetnek) vissza. A szlovákság története – a hajszálgyökereket is számítva – a 15. sz.-ig, azaz Amerika felfedezésének koráig, ill. egy kis jóindulattal a Hunyadi János vezette Száva menti, észak-balkáni – országrészek, kiterjedt területek sorsát eldöntő – csaták körüli időben kezdődött.

Bár ezt a tényt illetékes köreik (pl. befolyásos történészeik) jól tudják – szemben a következetesen eltájtolt tömegekkel –, de tudatuk mélyére rejtik és a nyilvánosság előtt tagadják.

A „kellemetlen” s – ezért szerintük tagadni való – történelmi tények behelyettesítése céljából, s egy „kedvezőbb” múltat, valamiféle dicsőséget is felkínáló, egyben a folytonosság (akár a virtuális utódlás) kérdéséhez is kapcsolható eredetet keresve „patyomkíni” megoldásra jutottak: kikötöttek a Nagy Károly által legyőzött *avarok* és Árpád *magyarjai* között a 9. sz.-ban eltelt rövid idő intermezzójában pár évtizedre a Kárpát-medence ÉNy-i peremterületein feltűnt – s a Morva folyóról elnevezett – *morvák* (a némi acsarkodást felmutató, majd elsöpört, s „... 902 után örökre eltűnt *marhianik*”-*morvák* kurta közjátékánál.²

Ráadásul e kurta közjátékot (megtoldva újabban Szamo 623–658 között fennálló, s valószínűsíthetően a mai Pozsony területére eső központú birodalmával) „érthetően” s kiadósan feldíszítették a legjobb esetben is a Morva folyó mentén található *veligradi* vagy *moravai*, de sokkal inkább *sirmiumi* (*szttrimoni*) Metód és Cirill³, vagy a kettős kereszt, a hármass halom stb. eléggé különös és „szokatlan” legendáival. (L. az ezzel rokon oláh–román, s főleg Erdély történelmét érintő, azt kiforgató spekulációkat, ill. a mai *macedónok* Nagy Sándorra szemet vető kontinuitás-elméletét.)

A kézenfekvő valóság az, hogy a *szlovákság* 15. sz.-i fogantatásának főszereplői – ha úgy tetszik, a „szülők” – egyfelől a *törökök*, másfelől az ún. *pszeudohusziták* (vagyis az Észak-

¹ Ny. tanár, Zselíz, Szlovákia.

² Az idézetek Györfly Györgytől valók.

³ A konstantinápolyi Akadémia mintájára az első szlovákiai főiskola megalapítói, az európai kultúrát a héber, a törög, a latin után a Biblia negyedik nyelvével, az ószlovákkal megajándékozó apostolok.

Magyarországot 1428 után elárasztó, az Északi-Kárpátokban lábukat megvető, ott hosszú időre befészkelődött *pszeudohuszita martalóctömegek*). Következésképpen a *szlovákság* „magzati” kora a 15. sz.-ra, „csecsemőkorának” kezdete pedig a 16. sz.-ra esik.

Itt jegyezzük meg, hogy nem csak a *szlovákság*, hanem „...a ma a Kárpát-medencében élő népek *egyike sem* vezethető vissza a 895-öt megelőző időre.” „...a kabarok, a dunai szlovének beolvadása alig egy évszázad múltán bekövetkezett” – még a fejedelmek korában. Csak emlékeztetőül (nem szólva az ugyancsak beolvadt székelyekről, besenyőkről stb.): a transzhumáló–pásztorodó *vlachok-oláhok* (1859-től: románok) legkorábban a 12–13. sz. fordulóján (Kumánia felől érkezve) jelentek meg Erdély területén, főleg Dél-Erdély hegyi legelőin. Az őket is említő legrégibb hiteles írásos okirat 1209-ből való. A *ruszinok* első csoportjai az Anjouk századában kaptak bebocsátást az Erdős-Kárpátok gyeplővezetébe. A török elől (a Balkánról, Rigómező stb. felől) menekülő *szerbek* tömegesen a 14. sz.-tól kerültek Magyarországra, ill. jutottak el a mai Kárpát-medencei szállásterületeikre.

Visszatérve a *szlovákokra*: „... a szlovák nép Magyarországon alakult ki, és történelme 1918-ig a magyar történelem része.” Ezzel függ össze az is, hogy „az önálló etnikumot jelző *szlovák* népnévre a 15. sz.-ig nincs adat.”

*

A neki szánt szerepet századokon át betöltő s a járhatatlanság mellett mindenkifőltt a *lakatlanság* jelentéstartalmát magán hordozó *gyepű* (*gyepűelve*, *uruszágygyepű*, *gyepűrendszer*) leáldozása, fölöslegessé válása után, a 12. sz.-tól, II. Géza uralkodásának (1141–1161) idejétől folyamatosan érkeznek a királyi udvar kezdeményezésére (szinte kizárólagosan a Német–Római Birodalom területéről, s nem csak Sziléziából vagy Szászországból, Bajorországból, Tübingiából, hanem még Elzászból, Brabantból, sőt Flandriából is) a *hospesek*, a hospes telepesek – szokásrendjükkel, törvényeikkal, soltészaik vezetésével – az addig *lakatlan* (a határörtelepeket, a gyeplőrhelyeket – mint pl. Talmács [Tlumačov], Alsókubin [Kolbin = Kubin = Kölpény] – leszámítva lakatlan Északi-Kárpátok, Felső-Magyarország (azaz a Felvidék) hegyeinek, völgyeinek erdőrengetegébe.

Ezek a hospes telepesek, akik tevékenységüket mindenütt erdőirtással és utak építésével kezdték, negyed évezred alatt (vagyis a 14.–15. sz. fordulójára, Zsigmond korára) – párhuzamosan a kiteljesedő megye-, vár- és várbirtokrendszerrel s az elmaradhatatlan egyház háttértevékenységével – létrehozták a térség, az országrész szinte teljes településhálózatát, benne a prosperáló, s részben román, de inkább gótikus hangulatot árasztó városok egész láncolatával (pl. Sillein–Zsolna, Rosenau–Rozsnyó, Bartfeld–Bártfa, Bösing–Bazin, Eltsch–Jolsva, Leutschau–Löcse, Kremnitz–Körmöcbánya, Briesen–Brenzóbánya, Altschl–Zólyom, Alt Lublau–Ólubló, Schemnitz–Selmecbánya, Rosemberg–Rózsahegy, Karpfen–Korpona, Kasemarkt–Késmárk, Geib–Hibbe, Theisscholz–Tiszolc stb.).

Lényegében kiépítették a ma is nyomon következő felvidéki városhálózatot, kezdve a Kis-Kárpátoktól vagy a Kis-Fátrától az akkori Sarkos-cseren, Zólyomi-erdőn (Sólyom-erdőn), Sosoldon, Turturon, Fekete-erdőn, ill. a Felső-Nyitra, Garam, Hernád stb. mentén át (Erdélyről s más országrészekről itt nem szólva) egészen a Beregszászon vagy Felsőnémetin túli Borlóig, Hátig. Így történt ez ekkor máshol is Európában, pl. a Cseh-medence ugyancsak *lakatlan* gyeplővezetékének a 12. sz.-tól fokozatosan és tervszerűen betelepített, s a *német* hospesek által életre keltett jókora Szudéta-patkójában is.

Ezt a kiteljesedő világot érte elemi csapásként az ún. *pszeudohusziták* váratlan betörése: az odahaza, Csehországban kifulladásig tartó táboritáshoz és a még radikálisabb, sőt kimondottan szélsőséges orebitákhoz korábban *csapódott* martalóctömegeknek a beözönlése, az elvileg és eredetileg a király, a rendiség, az ország, az egyház s kivált a németek ellen felszított (később egyszerre a németek és a magyarok elleni kéréssel telen dűltől hajtott, másrészt prédaéhes) martalóctömegeknek a Fehér-Kárpátok szorosain át történt beözönlése. Pusztító és vérengző vonulásuk több tekintetben meghaladta a tatárjárás borzalmait. Az ugyanis „csak” egy évig tartott, míg emez, bár hullámozó intenzitással, de bő

emberöltön át dühöngött, lángolt. Az 1460-as évek derekáig, vagyis közel negyven éven át tartó dúlásuk Nagyszombattól a máramarosi Husztig, É-D-i irányban pedig a lengyel határtól le, Pozsonyig, Lévaig, Garamszentbenedekig, Losoncig, Kassáig (volt, amikor Egerig) terjedt.

A hatalmas méreteket öltő anyagi romlás (városok, falvak, kolostorok, templomok stb. pusztulásán) túl ezekben az évtizedekben veszítette el az országrész – visszafordíthatatlanul – német és magyar lakosságának nagy részét. A későbbi telepítések az újabb, a korábbi tetéző fejlemények miatt (főleg az 1620-hoz kötődő fehérhegyi csata menekülthullámát megelőző hosszú időszak délszláv menekültáradatának „köszönhetően”) már sohasem állhatott vissza az eredeti állapot. (Említést érdemel viszont, hogy a szépeességi cipszerek számára, bár csekélyke, de mégis némi védelmet, menedéket jelentett az 1412-ben lengyel királyi fennhatóság alá került, elzálogított városok státusa.)

A pszeudohuszita vészorszak évtizedei nem véletlenül estek egybe a nem csak Közép-Európára nehezedő, azt félelemmel eltöltő (1444-ban még királyi életet is követelő) s a Száva torkolatánál a nándorfehérvárral (1456) kicsúcsosodó csaták – a török háborúk – időszakával. Az ország haderejének, a királyi sereg derékhadának a déli végeken folytatott s szinte vég nélküli küzdelmét – ily módon lekötöttségét – használták ki É-on a jó csengésű (főként a kezdetekben igen jó csengésű) huszita névvel galádul visszaelő gyűlevész martalócok. Ezért lehetett, ezért volt szabad az útjuk, ezért nem akadtak emberükre, megfelelő ellenállásra a Felföldön. Az 1458-ban porondra lépő Mátyásra várt a feladat, hogy megszabadítsa országrészét ördögi koloncától, a sok-sok várba szinte kifüstölhetetlenül befészkelődött haramiaktól.

Mint feldúlt váróterem – osonó árnyakkal, gyanús alakokkal, idegenekkel, gazdátlanul bolyongó jobbágyokkal, visszamaradt rablókkal („zsebrákokkal”), leginkább azonban a Balkánig, Boszniáig, Tótországig nyúló D-i területek felől egyre érkező menekültek szálnalmas csoportjaival, elapadhatatlan csapataival – úgy festett ez az országrész végtelennek tűnő időn át. Egészen a 17. sz. végéig, a Wesselényi-féle összeesküvésig, Thököly mozgalmáig, ill. a Bécsnél kezdődő felszabadító háborúk (1683–1699) beköszöntéig.

A történelmi *Tótország*, a szlovenek (tótok) lakta és Zágráb központú *Szlavónia* már Mohács (1526) előtt jórészt elenyészett. („...a thewrewk naponkynth hathalmaznek es az wegh waragba, mynd Boznaba s mynd Horwathorzagba es Thotorzaghe wegebe sokath elweth wona. kyketh kyraly chak kewlchegel sem tharthath wala...” – idézhetünk Zay Ferenc 1521. évi jelentéséből, „Az Lándorfejévár elveszésének oka”-ból.) Előbb a Száván túli részek: Koszoruvár (1496), aztán Szana és Ozora területe (1503), majd Orbász, utána Zágráb megye jó része és Dubica (D-en pedig Horvátország zöme) került török kézre.

A törökök két évszázadon át (egészen 1699-ig) uralták a régiót, de szölkünk is róla, féktelen rablóhadjárataikkal, kiszámíthatatlan irányú és időzítésű portyázásaikkal, gyakran egész falvak kötéltre fűzésével (máskor „csak” a janicsár gyermekadó behajtásával ...) már a 15. sz. közepétől rettegésben tartották ezt a Dráva–Száva közti, s K felé a jórészt magyarok lakta Valkóval és Szerém megyével együtt Zimonyig, Nándorfehérvárig nyúló, jól körbehatárolt területet. Nem csoda, hogy a *tót* és a *magyar* öslakosság *teljesen eltűnt* a térségből. Jelentős hányaduk elmenekült, azaz az egyetlen kinalkozó irányban: É-nak menekülve (s valami okból szinte sosem Ny-nak, nem a Német–Római Birodalom „keresztény” területei felé) mentette életét (*l. ábra*).

Az ágrólszakadt menekültek látványa, olykor tömeges vonulása megszokott volt, már–már állandósult tartozéka lett a hódoltsági időknek. (Pl. Jurisics Miklósék az Adria parti Zenggből kényszerültek az egykori gypű széli Kőszeg környékére.) A földönfutó délvideki magyarok többsége (példa gyanánt gondolhatunk akár a Dráva torkolatával szembeni Szondról „elszármazott” drégelyi hősre) az É-i hegyek karéjaig szóródott szét, sokuk a Kisalföldön telepedett le. Többek között erről tanúskodik a még ma is tetten érhető *ő-ző* nyelvjárás (pl. Szenc környékén).

A kívülálló tanú, az eseményeket szemlélő vagy észlelő magyar országlakó (az akkor már megrendült, de még egyelőre nagy többségében egységes magyarságú országban) a menekülőkre mint elesettekre, mint segítségre szoruló sorsuldözött keresztény testvérekre tekintett: amivel tudta ellátta, ha kellett fedezte, úttalan útjaikon eligazította őket.

A tótok–szlovenek többsége (de nem csak ők: a vlahok, s a horvátok s más délszláv menekülők nem kis része is) inkább a hegyekbe vetette bizalmát, s azok be is fogadták őket. (Ez a bizalom érhető is, hisz emlékeztette őket odahagyott szülőföldjük „görbe” tájaira...) A hírből ismert, s

1. ábra. Az egyes népcsoportok vándorlásának, mozgásának irányai a Kárpátok térségében 1526 előtt (szerk.: URBÁN GY. 1998). – a = tótok; b = horvátok; c = szerbek; d = vlahok; e = ruszinok; f = lengyelek; g = cseh-morvák; H = Tótország (Szlavónia), ill. Horvátország határai. Települések: 1 = Nagyszombat; 2 = Szered; 3 = Esztergom; 4 = Zólyom; 5 = Késmárk; 6 = Zimony; 7 = Koszorúvár; 8 = Sáros; 9 = Eperjes; 10 = Németpróna; 11 = Rózsáhegy; 12 = Breznóbánya; 13 = Zobor; 14 = Garamszentbenedek; 15 = Nagyrőce; 16 = Garamtölmács; 17 = Selmecbánya; 18 = Szepesvár

oltalmat előlegező felvidéki hegyek közt elszórt megannyi településben találtak új otthonra. Ezek sok esetben teljesen gazdátlan települések voltak: „viharvert” hospes-falvak, hospes-tanyak, kolostorok, hámorok nyomai, bányásztelepek, kézműiparukról (a hol kibontakozó, hol virágzó manufaktúráikról, céhrendszereikről) ismert s elismert, továbbá kontroll, vigyázó szem nélküli kisebb-nagyobb – most romos – városok, gyéren vagy alig lakottan, mintha járvány, tűzvész vagy földrengés sújtotta volna őket.

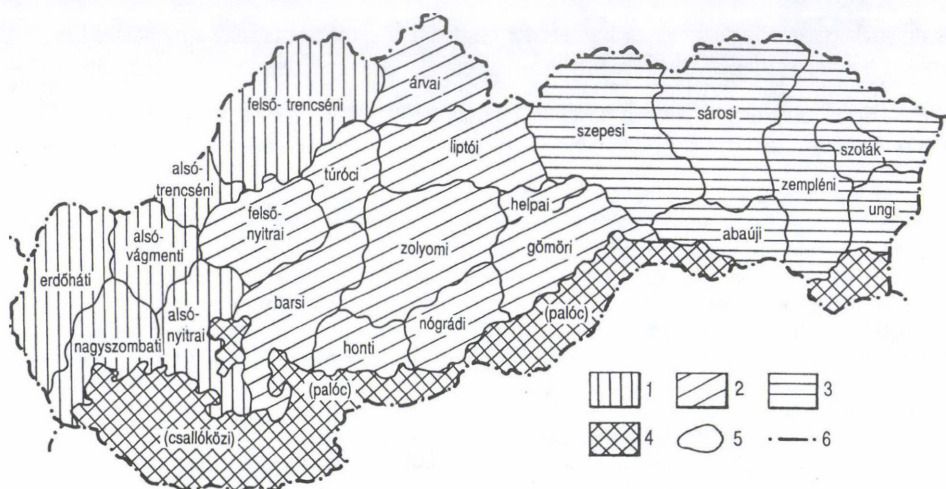
Ide, ebbe a környezetbe, az Északi-Kárpátok völgyeibe-zugaiba érkeztek – s nem is egy századon át – hőseink az annyi helyről, annyi irányból verbuválódott s az idő árján lassanként néppé vegyülő–asszimilálódó mai *szlovákság* elei. Itt vertek tanyát, ahol már nem őrjít vad lódobogás, nincs török, s nem számít, ki lesz a szomszéd a sok-sok hazátlan ágrólszakadt „jöttment” közül. Az is közömbös, hogy ki merről érkezett, vagy érkezik (említsünk néhányat az otthagyt, az Északi-Kárpátokra cserélt D-i, balkáni vagy Balkán közeli tájak közül: Podgorje, Pozsgai-havasok, Aszuág, Zagorje, Bázaköz, Tarcali-hegység – ma Fruska Gora –, Macsó, Bosznia, Hulm). S lehetett a jövevény ugyanígy raskai valah, mint rác, magyar vagy horvát; de *amonnan*, más irányból (pl. K-ról), az Erdős-Kárpátok felől érkező rutén (félíg kisorosz, félíg hucul is), máskor polák, lengyel a Beszkideken túlról, vagy éppen Ny-i hanák, cseh, sőt német („a németek közt” meg mánta).

A legnagyobb számban azonban a Dráván túlról, a Száva vízgyűjtőjének tájairól érkeztek, mint már a legelső is, a legkorábbi földönfutók. A már Hunyadi korában, aztán Dobzse László idején – a rácok, a dalmátok, a horvátok stb. mellett – világgá ment sok-sok bánási, azaz tótországi *tót*, a maguk nyelvén *szloven* (a 19. sz. közepéig váltakozón s eléggé bizonytalanul az *uher*, *uhrata* stb. mellett többnyire *szloven*, idővel *szlovák*, a polák, hornyák, rusznák... analógiájára (legkorábban DOBROWSKY [1753–1829] lingvisztikai munkáinak megjelenésétől datálhatóan). Az árulkodó nőnem változata azonban máig *szloven-ka*, akárcsak a szloven–sloven minden származéka, pl.: *sloven-sky* (tótul), *sloven-čina* (tót nyelv), *Sloven-sko* (Szloven-szko, azaz Szlovákia).

Még Árva megyébe, a lengyel határ közelébe, a gorálók szomszédságába is eljutottak a Száva mellől, a tótországi s azon túli tájak hegyeinek–völgyeinek kifüstölt falvaiból elszármazottak, sorsukkal cipelve *délszláv* nyelvük jegyeit, félreismerhetetlen sajátosságait, köztük a tót (szloven) dialektusok ízeit, s az új, a befogadó környezetben, még Árvában is: a nyelvi fordulatok, a grammatika, a szókincs mutatja, egyben igazolja, hogy a sokszor völgyenként (s ha fakulóban is, de nemritkán napjainkig) s nem csak színárnyalataiban változó tarka tájnyelvi palettán, a keveredő Ny-i, É-i és K-i szláv nyelvi hatások, beütések mellett a *déli* szláv, a Száva menti tájakat idéző – összetéveszthetetlen – nyelvi jellegzetességek váltak meghatározóvá. Vagyis a török miatt felkerekedett délszláv menekülteket – köztük a voltaképpen kollektíve érintett Dráván túli tótokat–szloveneket – nem csak a túróci völgyek meg az irdatlan kiterjedésű Zólyomi-erdő zugai, vagy a „lenti” (selmeci, nyitrai, gyetvai, gömöri, rozsnói) hegyek fogadták be, hanem még a „fenti” (Tátraalja, az árvai, a lipitói) hegyek, havasok vidéke is.

Még király is kerekedett soraikból, e világgá ment „slavoniai” tótok leszármazottaiból: Zápolya (vagy ismertebb nevén Szapolyai) János (1526–1540), a tót király (ahogy emlegették az országban, ha neve–személye felmerült), aki ugyan már a felvidéki Szepes várában, a „huszita” haramiáktól nehezen és csak sokára visszavett hatalmas erősségekben született, de felmenői a tótok lakta Száva menti Pozsegából származtak, a töröktől már Zsigmond korában is „látogatott” vármegye ugyancsak porrá lett Zápolya nevű falujából. (Aztán még a fiú, János Zsigmond is eszünkbe juthat.)

Visszakanyarodva az Északi-Kárpátok vidékére, elmondhatjuk, nem véletlenül lett ez az országrész, a Felvidék a 17.–18. sz. fordulójára az egész történelmi Magyarország *legsűrűbben lakott* régiója! Miként az sem véletlen, hogy II. Rákóczi Ferenc seregeinek nem elhanyagolható hányada – a ruszinokat sem feledve ... – már közülük, a *tótok* soraiból került ki – egy névvel, a germán törzsi időkre, a magyar nyelvben Braszlav Mura–Dráva–Száva menti szlovenjein is túlra visszavezethető *Theut–Tót* névvel, elnevezéssel szólítva az itt meggyökeresedő, a hódoltság századaiban a Felvidéken otthonra is lélt – s végeredményben többségbe került – nem magyar, nem német, de közülük is (a balsors szorításában) sokat asszimiláló tarka szláv népelegyet; ismételve és aláhúzva: az eléggé változatos K-i, Ny-i, É-i szláv nyelvi kötődés mellett feltűnő arányú délszláv eredetű, *délszláv nyelvi kapcsolódást felmutató* s átörökítő *népelegyet*. Ez utóbbi, a délszláv (koncentrált előfordulásban is) épp a *központi* területekre vonatkozik, azaz éppen a központi megyék, nevezetesen Zólyom, Liptó, Felső-Nyitra,

2. ábra. Nyelvjárások Szlovákiában. (A Szlovák Nyelv Atlasza alapján szerk.: URBÁN GY. 1998).
– 1 = nyugati szláv; 2 = délszláv nyelvi jegyek túlsúlya; 3 = keleti szláv (kisorosz, rutén, hucul) és lengyel nyelvi elegy túlsúlya; 4 = magyar nyelvterület; 5 = nyelvjárási körzet határa; 6 = országhatár

Túróc, Árva, Bars, Hont, Nógrád és Gömör sajátja. E terület dialektusaira épül a mai szlovák köznyelv is (2. ábra).

S harmadjára, a fentiekből is következően nem véletlen az sem, hogy a török „fémjelezte” századokban a maradék királyi Magyarország hegyeinek védőszárnya alá a legkülönbözőbb okokból (pl. a fehérhegyi csata után) elkerült menekültek⁴, ill. oda a Balkán Felől felhúzódtott, ott befogadott „török” hontalanok leszármazottai, e túlnépesedett régióból III. Károly idejétől seregesen indulnak el a D-i tájakra (mondhatnánk: az elődök érkezésének irányába), a töröktől I. Lipót alatt visszafoglalt, szinte pusztaságáig változott területek felé. Legelőször a közeli, az 1686-ig fennállt érsekújvári vilajet (korábban: esztergomi szandzsák) elnéptelenedett tájai, üszkös települései népesültek be: Nagysurány, Szered, Lapásgyarmat, Verebely, Vajk, Fajkúrt, Bánkeszi, Megyer (a 18. sz.-tól Tótmegyer, 1948-tól Palárikovo), majd megindult a vándorlás a Pilis, a Cserhát, az Alföld, a Körösök felé, a ma Romániához tartozó Királyhágó felé, aztán folytatódott Nagylakon is túlra, le, Torontálba, Bácsba, egészen Újvidék környékére, majd a Szerémségbe, sőt az időközben „elfeledett” Óhaza, Tótország (ma Horvátország) tájaira, egészen Našićig, Pozsegáig, Punitovciig.

*

Ugorjunk most egy nagyot az időben! A 2. világháború után Pozsonyból és a budapesti rádióból, a magyarországi színházakból, mozitermekből, templomokból jelszó hirdette: „Vissza az Óhazába, az Óhaza keblére!” No nem a korponai, a gyetvai, a murányi dombok világába, nem a Fáttra vagy a Zólyomi-erdő völgyeibe való „repatriálásról” (ezért az iménti idézőjelek), nem is Trencsén vagy Liptószentmiklós környékére való „hazatérésről” volt szó, hanem a Trianonban Csehszlovákiának

⁴ Itt kell említeni, hogy ez a menekülés általában az egész szlovákság – és a görögkeletieket kivéve minden vallásfelekezet – körében a közelmúltig egyedülként használt cseh Bibliával, a cseh Kraliceai Bibliával a kézben történt, ami sok mindent elárul a „menekültekről”.

adományozott Mátyusföld, Csallóköz, Bodroghöz, Sajó és Alsó-Garam mente, Ipoly völgye stb. emberemlékezte óta magyarul a tájak, vidékek falvaiba, városaiba való beköltözésről, ahol törvény által garantált „jogok” alapján egyszerűen birtokba lehetett venni a vagonokba parancsolt vagy hurcolt, hol deportálásra, hol kitelepítésre ítélt vagy egyszerűen csak „eltűnt”, „eltüntetett” (Pozsonyigetfalú ... stb.) szerencsétlenek elvett házaikat, portáit, otthagytak vagyontárgyaikat!

*

Kivétel – hangsúlyoztuk még a cikk elején. Valóban, a felvidéki *szlovákság* kialakulása, néppé válása mindenképpen az. Abban azonban nem kivétel, hogy tudományos piedesztálra állítások, hipotézisek, számadatok hirdetik „történelmét”. S hirdetik széleskörűen (olykor a megszállottságra jellemző tünetekkel), a fiatal állam hétköznapijainak szinte minden területére kihatóan.

Mindennek törvényszerűen számos negatív következménye van és sok a torz lecsapódása, ami elkerülhetetlenül szennyezi, sőt mételyezi a társadalmi légkört. Odáig, hogy érinti még az alkotmányban lefektetett alapelveket is. Átítatja az oktatást (l. pl. a nem csak a szlovák iskolákban „mértékadónak” minősített, de strasbourgi körökben sem ismeretlen Milan S. Ďurica-féle „A szlovákok és Szlovákia története” c. tankönyvet, átítatja a médiumok, a közintézmények berkei, sőt még az egyházakat, azok templomi szövekei is.

Felfokozottan nemzetállamira hangolja a politikai és a civil szervezetek célkitűzéseit, nem kerülve el a törvényhozó testület munkáját sem, amely e hamis történelmi szemlélet, torz eredettudat készítésével és látszólagos igazolásával diszkrimináló törvényeket hoz, elnyomó intézkedéseket fogantat. A 20. sz.-i – honi – etnikai tisztogatásokat túlélt más nemzetiségű közösségek (pl. a 20. sz.-ban a korábbiak egyharmadára csökkent szlovákiai magyarság közösségei) ellen.

Megfélemlíti, hátrányos megkülönböztetésben részesíti, állandó pszichikai nyomás alatt tartja őket, időről időre bünteti közösségüket, közösségük tagjait, miáltal előre nem látható következményekkel járó feszültséget állandósít a cseperedő országban. Bizalmatlanságot, gyűlöletet akkumulál az együttélésbe, az emberi kapcsolatokba, vagyis a rontás magvát szórja töretlenül a lakosság ún. „államalkotó”, „pánpolgári” és „megtűrt”, azaz „elsőrendű” és „másodrendű” rétegei közé a nemzeti hovatartozás alapján. (Gondoljunk csak a Balkánra!)

Becéző hangulatunkban akár a szláv nyelvcsalád Benjáminjainak is nevezhetnénk a szlovákokat. Mindazonáltal a fentiekre sem feledkezhetünk meg. Más szóval: az eléggé ijesztő (sőt nagyon is ijesztő!) 20. sz.-i eseményekre, benne a Felvidéken történetekre mint *mementóra* figyelmeztetve nem árt az iméntieket sem számon tartani.

A mementó apropóján hadd emlékeztessünk e helyt is az annyi mindenért felelős gyökerekre: a napóleoni idők gerjesztette, majd sovinizmussá fajult *nacionalizmus*sal állunk szemben, amely (akár a pestis annak idején, Petrarca korában) menthetetlenül gyűrűzött be szinte mindenhová. Megfertőzte Kelet-Európát is, ahonnan aztán az alig kezelhető pánszláv mutánsainak „ökönyálain” jutott el Közép-Európába s a „humuszos” Balkánra, hogy aztán – Versailles-t nem feledve, s főleg Sztálin és Beneš óta – mint etnikai tisztogatásokban „gyönyörködhesünk áldásaiban”. (Aligha tudja valaki, hogy még meddig.)

Összegezeként, kerülve minden további részletezést, elmondhatjuk: a Dráva–Száva közötti (1526 előtti) Tótország voltaképpen csak látszatra szűnt meg. Valójában – megkockáztatva az állítást – „reinkarnálódott”. Az történt vele, ami részben Horvátországgal is megesett: az eredetileg (ezer éven át) tengermelléki, Adria-parti – Knin és Tengerfehérvár (Biograd) központú – Horvátországgal, amely jócskán eltolódott É felé, azaz Horvátország átkerült a Zágráb központú, Zágráb székhelyű Tótország helyére. Tótország pedig, lakói révén – sajnos, a legújabb exodusra, a jugoszláviai, boszniai, koszovói eseményekre is emlékeztetve – a 15. sz.-tól kezdődően fokozatosan – szinte észrevétlenül, akár a búvópatak – átkerült a török rádiuszán kívül eső Északi-Kárpátok övezetébe, a „husziták” által mintegy véletlenszerűen „előkészített”, szélesre tárt Felső-Magyarország hegyes-völgyes tájaira, a Felvidékre.

MEGJELENT

A városi turizmus elmélete és gyakorlata

MICHALKÓ GÁBOR

A könyv önálló kutatási eredményekre alapozva mutatja be a városi térben zajló turizmus sajátos társadalmi, gazdasági vonatkozásait. Feltárja a városi turizmus szereplőinek érdekviszonyait és konfliktusait. Kiemelten foglalkozik az önkormányzatok turizmuspolitikájával, a fizetővendéglátás problematikájával, a konferenciaturizmusban rejlő lehetőségekkel, a turisták térbeli magatartásával, továbbá a bűnözés és a turizmus összefüggéseivel.

A szerző 1995–1998 között végzett budapesti vizsgálatai – a fenntartható fejlődés érdekében – a turizmus interdiszciplinális szemléletű megközelítésének szükségességét támasztották alá. A turizmus – alaptudományai, a földrajz és a közgazdaságtan mellett – épít a szociológia, a néprajz és a kriminálisztika legújabb eredményeire.

E hiánypótló könyvet mind a hallgatók, mind az oktatók egyaránt használhatják a közép- és felsőfokú oktatásban, a szak- és továbbképzésben, emellett a turizmus bármely területén dolgozók önművelésére is alkalmas.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem A VÁROSI TURIZMUS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA című könyvet példányban. Ára példányonként 1000,-Ft (ÁFÁ-val), amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

....., 2000. hó nap

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárban
1388 Budapest Pf.: 64.
1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.
Telefon: 309-26-00/1443

.....
aláírás-bélyegző

Propaganda vagy útleírás?

(Gondolatok a magyar katonai utazási irodalomról és Almásy László: *Rommel seregénél Líbiában* c. művéről)

NAGY MIKLÓS MIHÁLY¹

A magyar földrajzi és utazási irodalom kevésbé ismert részét jelentik azok a katonai útleírások, amelyek egyik sajátos darabját – ALMÁSY László: *Rommel seregénél Líbiában* c. művét – új kiadásban nem rég a Dénes Natur Műhely Kiadó jelentette meg. E kötet, amely az ALMÁSY életműnek kevésbé ismert, nyilván nem a legjelentősebb alkotása, eredetileg elsősorban háborús propaganda célokkal született, 1943-ban, címét tekintve pedig a *Rommel seregénél Líbiában* írásváltozatban, a Stádium Sajtóvállalat gondozásában. Megjelenésekor nyilván nem keltett különösebb visszhangot, hiszen e sorok írásakor a korabeli sajtóban – úgy a hadtudományban, mint a geográfiaiban – hiába kerestünk róla recenziót, tartalmi összefoglalót. A szakmai közvélemény hallgatásának feltehetően megvoltak a sajátos okai, és talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a háború kellős közepén a propaganda kiadványok – vagy az olvasó számára annak tűnő kötetek – kívül estek a szakma látókörén.

ALMÁSY László most újból megjelent emlékirata ma sem elsősorban geográfiai leírásaiért, az úti élményeiért érdemli meg a magyar földrajzi társadalom figyelmét, hanem azért, mert végre kezünkbe kaphattuk azt a művet, amely miatt ALMÁSYt a második világháború után népbíráóság elé lehetett állítani, és azért, mert e kötet – bármennyire propagandaszerűnek tűnik is számunkra – mégis az ALMÁSY életmű egyik darabja. Ám katonaföldrajzi szempontból van még egy jelentősége: ön maga létevel, a benne leírtakkal igazolja a modern geográfia, a tudományos célú földrajzi utazások és a hadügy szoros összefonódását, azt a tudománytörténeti jelenséget, amelyet bátran nevezhetünk a földrajz és a hadtudomány kölcsönösségének. Ugyanakkor a *Rommel seregénél Líbiában* c. memoár sajátos helyet foglal el a magyar katonaföldrajz – ezen belül pedig, a magyar katonai utazástörténet és utazási irodalom – területén is. Hiszen e mű az, amely lezárja a magyar katonai utazástörténet 1848. katonai emigrációival kezdődő nagy korszakát, amely geográfiai szemléletével, a leírt háborús eseményeknek egy tudós kutató emberéletnyi munkásságával történt megalapozásával – jóval túlmutatva a propaganda és röpiratok szintjén – felhívja a figyelmet a modern geográfia tudományos eredményeinek behatolására a hadügybe és a hadügynek a földrajztudomány irányába gyakorolt fejlesztő hatására.

ALMÁSY emlékiratát olvasva először arra a sajátos, a magyar geográfiai szakirodalomban kevésbé ismert kérdésre kell felhívunk a figyelmet, hogy egy emlékiratnak van-e, lehet-e geográfiai értéke. Másként fogalmazva: mennyiben lehet szerepe az emlékiratnak, mint sajátos – elsősorban irodalmi műfajnak – a földrajzi szakirodalomban. A kérdésre a válasz egyszerű, hiszen Alfred HETTNER, évszázadunk egyik nagy elméleti geográfusa a *Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden* c. művének a földrajzi szakirodalommal foglalkozó fejezetében már 1927-ben azt mondta a turisták és világutazók útleírásairól, hogy bár ezektől komoly tudományos értéket nem lehet elvárni, de utazásai, nagyobb művei megírása előtt maga is szívesen forgatta ezeket, mert jól közvetítik a táj, az

¹ Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 1581 Budapest, Pf. 15.

ország hangulatát. Ám ezen túlmenően HETTNER azt is leírta, hogy nagyon sok útleírást félre is tett, ha azok közömbös, semmitmondó napi élményekről tudósítottak, ha a szerzőnek a természeti viszonyok iránt semmi érzelme sem volt, vagy ha az útleírás csak a szerző személyének kiemelését szolgálta. HETTNER véleményét összegezhették úgy is, hogy minden turista és világutazó útleírásának helye van a földrajzi szakirodalomban, feltéve, ha valamilyen geográfiai szemlélettel bír. ALMÁSY most megjelent műve kapcsán ekkor pedig – saját véleményünként – azt kell hozzátennünk, hogy minden katonai utazó, világlátó katona – vagyis a világutazók egy sajátos típusa – útleírásának is helye van tudományunk ismeretterjesztő irodalmában.

Persze a nemzetközi szakirodalomban HETTNER nem állt egyedül véleményével. Bizonyára elegendő itt a német geográfus, Ewald BANSE nevét megemlítenünk, aki az 1920-as–1930-as évek fordulóján több művében is felhívta a figyelmet az irodalmi alkotások geográfiai értékére: *Landschaft und Seele* (1928), *Die Geographie und ihre Probleme* (1932), *Lexikon der Geographie* (1933). BANSE szemlélete szerint a szépirodalmi ismeretek, a szépirodalmi művek hatalmas szerepet töltenek be a geográfiai műveltség terjesztésében, és ha belegondolunk, hogy a széles olvasótömegek nagy geográfiai monográfiákat kevésbé olvasnak, mint inkább szépirodalmi műveket, igazat kell adnunk BANSE-nak. Ha már kevésbé ismert, hogy BANSE a *Landschaft und Seele* c. kötetében, annak *Umriss zu einer Literaturgeschichte der Geographie* c. fejezetében számba is vette a nemzetközi szépirodalom jelentősebb, a földrajzi műveltség szempontjából fontosabb alkotásait, a 13. sz.-tól a 20. sz. elejéig.

BANSE itt hívta fel a figyelmet arra, hogy a napjainkban már főleg ifjúsági regényekké vált olyan művek, mint Defoe *Robinsonja*, Cooper indián regényei, Rudyard Kipling Indiában játszódó írásai, hogy csak néhányat említsünk, gyakorta többet tettek a széles tömegek geográfiai műveltségének emeléséért, mint bármely, elmélyült, a csak szakemberek által olvasott tudományos mű. BANSE egészen odáig ment, hogy megalkotta az elbeszélő geográfia fogalmát (*Erzählende Geographie*), és ezt az általa írott földrajzi lexikonban a *Schöne Geographie* kifejezésével is illette, amelyet magyarra leginkább az „szépirodalmi geográfia”-ként lehetne fordítani. Ez utóbbit lexikonának második kötetében így fogalmazta meg; „...geográfiai és néprajzi jelenségek regény – vagy novella formájában, tehát pusztán művészi eszközökkel történő ábrázolása...”. Ám BANSE azokban az írásaiban, amelyekben a lexikon szócikkét jóval meghaladó terjedelemben írt az elbeszélő földrajzról, jó néhány útleírást is megemlített, vagyis olyan műveket is, amelyek kevésbé irodalmi, mint inkább geográfiai szempontból jelentősek.

Véleményünk szerint a BANSE-féle elbeszélő geográfia, amely valójában magában foglalja a kalandos útleírást éppúgy, mint a többi komoly művészi értéket képviselő, ám jó földrajzi tájázóulást is nyújtó szépirodalmi művet, elég tág kategória ahhoz, hogy a katonai útleírást, a geográfiai szempontból figyelemre méltó katonai memoárt is ide érthessük. Hiszen ALMÁSY László műve, amely látszólag csak háborús élmények sorozatát meséli el, geográfiai szempontból mégis túlmutat a kommersz háborús visszaemlékezés műfaján. Ennek okát nyilván abban kell keresnünk, hogy ALMÁSY katonaként is igyekezett geográfus, a sivatag tudós kutatója maradni. Azok a sivatagi utazásai, amelyeket legutóbb KUBASSEK János foglalt össze, *A Szahara bűvöletében* c. biográfiájában, nemcsak tárgyi ismereteit gyarapították, hanem szemléletét is alakították.

A magát mindig, mindenhol feltaláló aranyifjú ALMÁSYból itt, ezeken az expedíciókon lett tudós utazó, évszázadunk legnagyobb földrajzi felfedezőinek egyike. Ezeken az utakon kötődött össze sorsa a Libiai-sivataggal, amelyet az 1930-as évekre már annyira megismert, hogy megszerzett tárgyi tudása egyenesen predesztinálta arra, hogy a második világháború során valamelyik hadsereg felhasználja őt saját céljaira.

Ebből a szempontból ALMÁSY egyedül áll a magyar geográfia és hadügy történetében, amennyiben – jelenlegi ismereteink szerint – katonautazóink közül ő az egyetlen, akinek hatalmas geográfiai tudását ilyen direkt módon állították a hadügy szolgálatába. Katonautazó elődei és kortársai a hadügyi és a geográfiai kapcsolatrendszer egy másik irányát képviselték. Azt, amelyben az idegen hadszíntéren megfordult katonák útleírásaikkal, emlékirataikkal a hazai társadalom földrajzi tudását bővítették. Ők voltak többségben, és katonai utazási irodalmunk története is ezt igazolja.

Anélkül, hogy megismételnénk az *Újkori magyar katonautazók* c. tanulmányunkban írottakat (Magyar Tudomány, 1999. 8. sz.), itt csak arra hívjuk fel az olvasó figyelmét, hogy az igen terjedelmes, művekben igen gazdag magyar katonai utazási irodalmunkban ALMÁSY *Rommel seregénél Líbiában* c. kötete sajátos helyet foglal el a katonai útleírás két elemének – a katonainak és a geográfiaiak –

viszonyát tekintve is. Egyszerűen arról van szó, hogy katonautazóink útleírásaiban és munkásságában az egyik elem általában túlsúlyban van. A két oldal egyensúlya ALMÁSY életművében valósul meg, ezzel a katonai útleírásával születik meg – munkásságán belül – azok szintézise. Mert jóllehet a *Rommel seregénél Líbiában* c. ALMÁSY-memoár elsősorban a katonai elemet tükrözi, az életmű többi jelentős szakirodalmi alkotásával – *Autóval Szudánba* (1929), *Az ismeretlen Szahara* (1934) *Levegőben... homokon* (1937) – együtt mégis egy tartalmi szempontból összhangban álló egységet képez.

E sajátos, a szakirodalomban betöltött helye mellett mindenképpen beszélni kell az ALMÁSY-kötet hadtudományi, elsősorban katonaföldrajzi szerepéről is. Az emlékirat katonai tárgyú történetei jól szemléltetik, hogy a modern hadügyben a széleskörű, alapos geográfiai ismeretek milyen jelentőségre tettek szert. E tapasztalatot az afrikai hadszíntér eseményei felerősítik, az olvasóban egyenesen azt az érzetet keltve, hogy a modern fegyveres küzdelemben az nyer, akinek jobb a földrajzi felkészültsége. Jóllehet, a gyakorlati életben e tapasztalat ily direkt formában nyilván nem jelenik meg, de valós alapja van. Ez utóbbinak apró, a háború mindennapjaiban megmutatkozó szintjét ismerhetjük meg ALMÁSY emlékiratából; a sokoldalú tapasztalatnak az egyes katona életében betöltött szerepét, amikor a sivatagi felderítőjárőr életben maradása valóban az ellenségét meghaladó *földrajzi tudástól* függ.

A modern hadügy szempontjából sokkal többet mond azonban ALMÁSY művének *Utánpótlás* c. fejezete, amelynek elmesélt története igen egyszerű: 1942 júniusában több száz gépjárműből álló szállítóoszlopot kellett ALMÁSY segítségével átvezetni a sivatagon, az angol erők hátába kijutott német egységek után. Itt már nem egyéni hőstettekről, nem egyéni teljesítményről van szó, hanem egy szakma szigorú szabályai, szakmai előírásai alapján működő gépezetről, az újkori hadseregek működéséről, az úgynevezett „hadseregüzemről”, ahol mindig minden attól függ, hogy van-e elég utánpótlás, az elől harcolók megkapnak-e mindent, ami részükre szükséges.

A magyar katonai utazási irodalomnak ez a pontja az, ahol először tűnik fel a korszerű hadügy anyagi és ebből adódóan geográfiai függése. Hiszen az anyagi készletek összegyűjtése és a hadszíntéren történő szállítása ugyancsak alapos geográfiai ismereteket feltételez. A kör bezárult, hiszen az újkori geográfia és kartográfia fejlődésének is ez a jelenség adott lendületet két és fél évszázaddal ezelőtt. Akkoriban – az úgynevezett állandó hadseregek kialakulásának korában – a fő probléma az volt, hogy a korszak viszonylag nagy létszámú hadseregeit miként lehet ellátni a hadszíntéren. Ez a mai geográfiai nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy ismerni kell a hadszíntér *földrajzi potenciálját*. Ez az igény is megköveteli majd a kartográfia (később a geográfia) tudományosodását és napjainkban is érezteti hatását. Konkrét, a háború mindennapjaiban való megnyilvánulását pedig éppen ALMÁSY emlékiratában láthatjuk. A probléma – a modern hadügy, a gépesített háború köntösébe bújtatva – még mindig ugyanaz: aki több anyagot tud eljuttatni csapatainak, az nyer; és aki jobban ismeri a hadszínteret, e téren az van előnyben.

Kétségtelen tény, hogy ALMÁSY személyén át az Afrikában harcoló német erők – földrajzi ismereteiket tekintve – előnyben voltak. Hogy e tudásbeli fölényrel mennyire voltak képesek élni, az már elsősorban hadművészeti probléma. Mai szemmel nézve úgy tűnik, fölényük kisebb volt, mint hinnénk. Ennek oka nyilván abban rejlik, hogy az észak-afrikai hadszíntér földrajzi kiterjedése – amely magában foglalta a mai Tunézia, Líbia és Egyiptom területét – meghaladta egyetlen, még ha oly jól is felkészült kutatónak személyes adottságait ismereteit. Földrajzi szempontból itt már nem egyetlen ember átlagon felüli szakmai tudása a döntő, hanem az egész katonai szervezet általános geográfiai – az egyszerű katona szintjén; tereptani – felkészültsége.

A végtelen sivatagban ugyanis ekkora kötelékek mozgatása mindig újabb és újabb geográfiai és kartográfiai kérdéseket vet fel, amelyeket a maga szintjén minden katonának meg kell oldania. Ha elővesszük az afrikai hadszíntér szembenálló két parancsnokának emlékiratait, (magyar nyelven Montgomeryé 1981-ben jelent meg *Montgomery tábornagy emlékiratai* címmel, Rommelé pedig 1991-ben *Háború gyűlölet nélkül* címmel), mindkettőben megjelennek az addig még kevésbé ismert, sivatag okozta problémák a hadvezetésben.

A sajátos földrajzi viszonyokból adódó, mozgó háború önállóan alkalmazott kötelékek tevékenységén nyugodott, ami a mindennapokban azt jelentette, hogy gyakorta ismeretlen, ember által soha nem járt terepen kellett pontos időben, kellő feladatot végrehajtani. E hatalmas gépezetben ALMÁSY csak egy volt a sok közül, akit a német vezetés mégis igyekezett arra a feladatra használni, amire hatal-

mas tudása leginkább alkalmassá tette. Nem véletlen, hogy a *Rommel seregénél Líbiában* c. kötet lapjain valódi harctevékenységek leírását alig találjuk, hiszen ALMÁSYt nem erre használták. A német hadvezetés nagyon jól tudja, hogy a magyar utazó tárgyi tudását átlagos, mindennapi háborús feladatok végrehajtásra alkalmazni pazarlás. Így ALMÁSY könyvének tanúsága szerint háborús tevékenysége főleg ügynökök és szállítmányok ájtuttatásából állt az ellenséges vonalak mögé. Olyan feladat, amelyben a fő szerep az emberi értelemé, a szakmai tudásé, ahol a legkisebb hibát is emberéletben mérik.

ALMÁSY László most ismét megjelent emlékirata a leírt eseményeken keresztül – ha átfogó képét nem is –, de jó jellemzését adja a sivatagi háború katonaföldrajzi viszonyainak. Apró, a mindennapok részleteit tükröző mozzanatokot rögzít, olyanokat, amelyeket napjaink embere is tapasztal. Amellett a kötetben nagyon lehet érezni azt a *tudatos propagandát*, amelyet a kor hasonló kiadványai is tükröztek.

Az 1940-es évek elején hazánkban is sorra jelentek meg a német hadsereg és szövetségesei erejét propagáló dokumentumkötetek. 1941-ben látott napvilágot hazánkban a legendás német tengeralattjáró-parancsnok Günther PRIEN *Tengerek szürke farkasa* c. emlékirata, és ezzel egyidőben Rommellról is több mű jelent meg magyar nyelven. A tábornok egykori, afrikai tisztjeinek *Rommel Afrika hőse...* c. brosúrájával egyidőben (1942) adták ki Theodor AENGER: *Rommel páncélosai* c. propagandakötetét, de ekkor jelentek meg magyarul Rommel első világháborús emlékiratai is; *Gyalogság előre!* címmel. Rommel és a háború ekkoriban még divatos téma a frontoktól oly messze fekvő Magyarországon, és nyilván ez volt az oka annak, hogy a Stádium Sajtóvállalat jó üzletet látott ALMÁSY kötetének megjelentetésében.

ALMÁSY memoárján – csakúgy, mint a kor többi, hasonló vállalkozásán – nagyon látszott a tudatos propaganda, amelynek érzékeltetésére érdemes néhány sort idéznünk; „Egyébként jellemző az angol hadifoglyokra, hogy mindig pénzről beszélnek. Az afrikai harctéren német katonák között úgyszólván feledésbe ment ez a téma. Az ember megkapja zsoldját, de a kantinokban való bevásárlásoktól eltekintve ugyan mire használná? Hetek és hónapok múlnak el anélkül, hogy szóba kerülne a pénz. A német katonák nem anyagiak és a harctéren legkisebb gondja is nagyobb az értéktözsde jegyzéseinél. Az angol katonák viszont már elfogatásuk első perceiben is megkérdezik, hogy mennyivel váltjuk be egyiptomi pénzünket lírára...” (31-32. old.).

Am e közvetlen politikai, ideológiai megjegyzések ellenére is azt kell mondanunk, hogy ALMÁSY Rommel-kötetének mégis helye van a magyar földrajzi szakirodalomban. Elsősorban amiatt, mert ugyan háborús élményeket mesél el, de ALMÁSY mindvégig megőrzi geográfiai szemléletét, és így memoárja megfelel az elbeszélő geográfia követelményeinek. Ez még akkor is így van, ha a *Rommel seregénél Líbiában* c. kötet nem is a magyar szépirodalom remeke. Azt azonban látni kell, hogy egyfelől az útleírás és a memoár elsősorban szépirodalmi műfaj, másfelől pedig ALMÁSY maga is jó stílusban, néhol irodalmi igényességgel írt.

Ő még ugyanis ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynél egyenesen illendőségszámba ment tollforgató értelmiséginek, művelt, olvasott és sokat író arisztokratának lenni. Abban a korban, amikor a geográfusok között is nem egy jó stílusú szakember akadt – gondoljunk csak CHOLNOKY Jenő gyakorta szépirodalmi stílusban írott földrajzi műveire, vagy éppen SZABÓ Zoltán *Szerelmes földrajz* c. munkájára –, ALMÁSY Rommel-kötete kevésbé lehetett feltűnő. Mint ahogy minden bizonnyal nem volt az a háborút megelőző évtizedek és a második világháború katonái és politikai publicisztikájában sem.

Ahol Pethő Sándor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bárdossy László, Teleki Pál, Milotay István a politikai publicisztikában, Julier Ferenc a katonai szakirodalomban teremtett stílust, ott az ALMÁSYéhoz hasonló memoárok, bármilyen olvasmányosak is, kevés figyelmet érdemelnek. Csak napjaink embere, aki az utóbbi évtizedekben végképp elszokott az irodalmi stílusú művektől, csak ő veszi észre az ALMÁSY-kötetben rejlő apró szépségeket, és bizonyára meglátja a magyar Afrikakutató viszonyulását a háborúhoz: „háború kérérlhetetlen vonalakat rajzolt a tiszta homokra, és most az egykori kutató a háború szolgálatában látja viszont azt a tájat, amelyet valamikor mint első élőlény pillantott meg. Összeszorul a szívem, amint erre gondolok, nem, nem ez volt a célom, amikor először nekivágtam az ismeretlen sivatagnak, amikor csodálkozó szemmel és áhitatos szívvel először néztem a mérhetetlen messzeséget...” (123. old.)

ALMÁSY emlékirata tehát túllép a jól-rosszul megírt háborús brosúra, a hadi emlékirat szintjén, hű tükörképe a kor hadügyében egyre nagyobb szerepet kapó geográfiai elemnek, de ugyanúgy jó szemléltetése a kor általános földrajzi műveltségének is. Hiszen e kötet nemcsak Rommelről, nemcsak ALMÁSY háborús tevékenységéről szól, hanem arról is, hogy a társadalom földrajzi ismereteit mennyiben növeli a háború. A kor átlagolvasói az ilyen és hasonló művekből ismerték meg a távoli vidékeket, a világháború hadszíntereit és a magyar geográfia – minden ideológiai töltetük ellenére – csak hasznát húzott ezekből a memoárokból.

ALMÁSY László *Rommel seregénél Líbiában* c. emlékiratának mostani kiadását e tudománytörténeti tények figyelembevételével ajánljuk az olvasóknak. Befejezésül pedig könyvészeti szempontból néhány tényre kell emlékeztetnünk. Az emlékiratok mostani kiadásához KUBASSEK, János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója írt rövid bevezetőt, amely után 8 oldal színes és fekete fehér fotó következik – részben a Magyar Földrajzi Múzeum archívumából, részben pedig KUBASSEK J. tulajdonából –, és ezt követi az ALMÁSY-féle szöveg.

Könyvészeti szempontból külön problémát jelent, hogy a mostani kiadásban hiába keressük a szöveg gondozójának nevét. Nyilván ezzel függ össze, hogy a műben elég sok helyesírási, nyomdai hibát leltünk – hiányzó, értelemzavaró vesszők, félreütések stb. – és ezzel függhet össze az is, hogy a szöveg mai helyesírássra való áttüntetésekor ingadozásokat, következtlenéseket találunk. Így pl. a címben szereplő földrajzi nevet a mai helyesírásnak megfelelően Líbia alakban alkalmazták – itt talán jobb lett volna megmaradni a 40-es évek „Libya” formájánál –, míg a szövegben szereplő egyes idegen kifejezések, számunkra elég logikátlanak tűnően, régies írásmódban szerepelnek. Így a mai alakú kommandót még mindig „commando” formában (ráadásul hosszú ó-val) találjuk. De ugyanúgy az aprólékos szöveggyondozás hiányának tudható be, hogy az eredeti, hasonló nyomdai méretben készült kiadás 207 oldalnyi terjedelme, most mindössze 141 oldalra esett össze. Ugyanakkor nagyon hiányoltuk az első kiadás fejezeteit záró, apró grafikákat, amelyeket akkoriban GEBHARDT Tibor készített, és ugyanúgy hiányzik a könyvből az első kiadás belső borítóján szereplő – már akkoriban sem túl sokat mondó – *térkép*. Eleve, ALMÁSY emlékirata megérdemelt volna legalább egy apró topográfiai vázlatot!

ALMÁSY emlékirata ezúttal DÉNES István szerkesztésében jelent meg, a mai magyar könyvkiadásban és geográfiai szakirodalomban ritkaságszámba menő, időtálló papírkötésben. Itt kell megjegyeznünk, hogy e kiadásban ugyancsak hiába kerestük a színes borítót tervező művész nevét, akinek munkájáról – így ismeretlenül is – csak annyit mondhatunk; e borító az ALMÁSY-emlékirat brosúra propaganda jellegét erősíti.

ALMÁSY László *Rommel seregénél Líbiában* c. kötetének sajátos, tudománytörténeti szerepe miatt ott kell lennie minden magyar geográfus könyvespolcán. Hiszen olyan mű, amely – tartamát tekintve kevésbé, mint inkább geográfiai szemlélete és ALMÁSY későbbi életében betöltött szerepe miatt – a magyar utazási irodalom jellegzetes darabja. Elolvasásra bátran javasolhatunk mindenkinek!

MEGJELENT

NAGYBERUHÁZÁSOK ÉS VESZÉLYES HULLADÉKOK TELEPHELY-KIVÁLASZTÁSÁNAK FÖLDRAJZI FELTÉTELRENDSZERE

Szerkesztette: Schweitzer Ferenc–Tiner Tibor

A műszaki nagylétesítmények optimális telephelyének kiválasztása nagy körültekintést és sokoldalú tudományos megalapozottságot igénylő feladat, amelyben a földrajztudományra igen jelentős szerep hárul.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetben 1991–1995. között elvégzett kutatómunka eredményeit összegző szakkönyv a nagyberuházások és veszélyes hulladékok elhelyezésének földrajzi kritériumrendszerét ismerteti. A napjainkban igen időszerű témát módszertani szempontból is sokoldalúan elemző kiadvány komplex megközelítésben tárgyalja a nagy gazdasági objektumok telepítésének természet-, gazdaság- és társadalom-földrajzi feltételeit, sorra véve valamennyi, a telephely kiválasztásában kulcsszerepet játszó földrajzi jellegű tényezőt. A könyv egyaránt jól használható a felsőoktatásban, a környezeti hatásvizsgálatok során, és a nagyberuházások döntés előkészítési fázisában. Ez utóbiban azért is hasznos, mert előrejelzi a telephely-kiválasztás során várható gazdasági-társadalmi konfliktusok sajátosságait, ugyanakkor segítséget nyújt eredményes kezelésükhöz.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a NAGYBERUHÁZÁSOK ÉS VESZÉLYES HULLADÉKOK TELEPHELY-KIVÁLASZTÁSÁNAK FÖLDRAJZI FELTÉTELRENDSZERE című könyvet példányban. Ára példányonként 600,-Ft (ÁFÁ-val), amely összeget átutalással/posta utalványon fizetem (a nem kívánt szöveg törlendő)

Megrendelő (intézmény) neve:

Címe:

Ügyintéző neve:

Bankszámla száma:

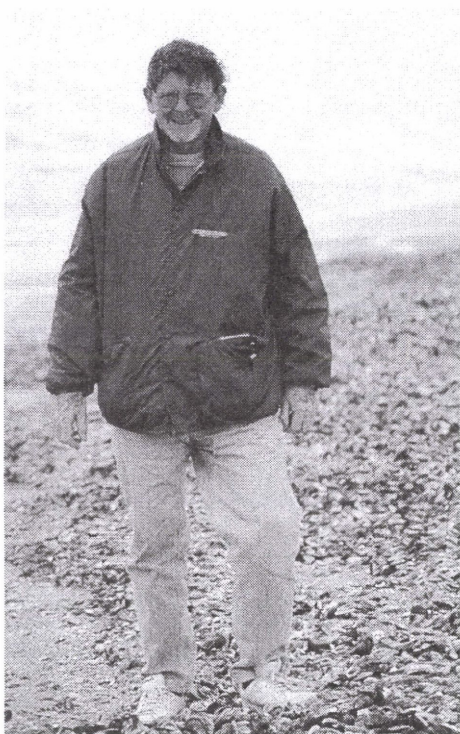
..... 2000. hó nap

Megrendelhető vagy megvásárolható:

MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Könyvtárában
1388 Budapest Pf.: 64.
1112 Budapest XI. Budaörsi út 43–45.
Telefon: 309-26-00/1443

.....
aláírás–bélyegző

SCHWEITZER FERENC 60 éves

Emberi törvény: kibírni mindent,
s menni, menni mindig tovább!
Még akkor is, ha már nem élnek
benned remények és újabb csodák.”

Ernest Hemingway

Azt a SCHWEITZER Ferencet köszöntjük most hatvan éves születése napján, aki még gyermekes áhítattól tágult csodálato szemmel indult el az úton. Aki pelyhes állú ifjúként, névtelen közkatonának lépett be a magyar földrajztudomány hadseregébe, s aki azóta csak küzdött, és megint csak küzdött fáradhatatlanul.

Harcolt a hegyekkel, harcolt a közetrétegekkel, harcolt az ismeretlennel. Mindig a tudásért, mindig az igazság kinyomozásáért vívta a csatáit. Szerény volt és csendes. Sohasem bántott mást, senkivel sem veszekedett. Sok évtizeden át nem egyéb, mint törhetetlen bizalom, a tudás szentségének acélos hite volt az ő fegyvere. És a magaválasztotta kiváló munkatársak. Szívós küzdelmekben, lépésről-lépésre kényszerítette ki a megismerés sorozatos győzelmeit. Bebizonyította, hogy így is végig lehet járni a legmagasabb csúcso-
kig felvezető utat.

A szlovákiai Nagyföldemesen született 1939. októberében. A Szegedi Tanárképző Főiskolán megszerzett földrajz szakos tanári diplomájával nyomban beiratkozott az ELTE geográfus szakára, s 1965-re azt is elvégezte. Már 1964-ben az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének tudományos munkatársává szegődött, ahol azonnal PÉCSI Márton mellé csatlakozva, hamar jártassá vált a földrajztudományok széles körében, a mindenkori legkorszerűbb irányzatokban. Fáradhatatlan volt a terepjárásban, éles szemű a megfigyelésekben és legendás szorgalmú az adatgyűjtésekben. 1982-től már tudományos főmunkatársként dolgozott, 1988-ban pedig ő lett az Intézet Geomorfológiai Osztályának vezetője. 1993-ban választották meg az FKI igazgatóhelyettesének, 1996-tól kezdve pedig ő az Intézet köztisztviselői álló igazgatója.

SCHWEITZER Ferenc a ma élő magyar természetföldrajzos tudósgeneráció egyik élenjáró, nemzetközileg is elismert, nagy munkabírási és kiemelkedő szerepű személyisége. Főként a mérnöki geomorfológiai térképezés, a pliocén és a negyedidőszaki geomorfológiai szintek és travertinó előfordulások kutatásában, a késő kainozoikum geomorfológiájának, geokronológiájának és paleoklimatológiájának a megismerésében, a környezetvédelem egyes témaköreiben, valamint az építési előtervezés terén ért el kimagasló tudományos eredményeket. Több hazai és nemzetközi projekt és intézmény kutatási munkájának vezető koordinátora.

Elsősorban ösföldrajzi–geomorfológiai kérdésekkel és aktuálföldrajzi problémákkal foglalkozott igen sikeresen. Területi–regionális vizsgálatai kiterjedtek nem csak a hazai, hanem a Föld nagy részét érintő külföldi kistérségek tájainak vizsgálatára, sőt globális kérdésköröket is érintettek.

A földrajzon kívül a földtan, a paleoklimatológia, a talajtan, sőt a régészet szakterületeit is gazdagították tudományos eredményei. Különösen jelentősek a Kárpát-medencére és tágabb környékére, sőt az egész Északi-féltékére kitékintő kutatásai, amelyekkel a földtörténet utolsó 10–12 millió évet felölelő szárazföldi periodizációját, geomorfológiai fejlődéstörténetének alapvető vázát alkotta meg, a domborzati formák és a korrelatív üledékek, nagymértékben a travertinók alapján. Bizonyította a Kárpát-medence miocén végi–pliocén eleji meleg, szubaridus felszínformálódását.

Jelentősek és általános érvényűek a klasszikus geomorfológiai irányzatokba sorolható vizsgálati eredményei, különösen a forrásbarlangok korára, a régészeti, főként a paleolitik telepek keletkezési idejére vonatkozó megállapításai, lösz- és terasz kutatásai, a tavak, folyók eróziós–akkumulációs felszínformálására, a domborzati formák kialakulására, a domborzat és a neotektonika közötti összefüggések feltárására irányult kutatásai. A természetföldrajzi alapkutatásokon kívül olyan aktuális irányzatokat is művel, amelyek a Kárpát–Balkán térség regionális környezeti kérdéseit és a környezeti változásokat követő társadalmi–földrajzi problémákat érintik. (Ilyenek pl. az atomerőművek térségének környezetgeomorfológiai vizsgálata, az atomerőművekből kikerülő radionukleidok tranzitútjának és leülepedési helyeinek kimutatása stb., vagy a nagyberuházások, hulladéklerakóhelyek, veszélyes radioaktív és kommunális hulladékok telephely kiválasztása földrajzi kritériumrendszerének kidolgozása.) Komplex szemléletű geoökológiai eredményeivel úttörő szerepet vállalt aktuális területhasznosítási problémák gyakorlati megoldásának tudományos megalapozásában.

Mindez publikációinak hosszú sorában, köztük a *„Domborzatformálódás a Kárpát-medencében és környezetében a fiatal újkorban és a negyedidőszak határán”* című, 1993-ban nagy sikerrel megvédett akadémiai doktori értekezésében is megnyilvánult. Eredményes tudományos pályafutását jelentősen segítette három évtizeden át kiépített nemzetközi kapcsolatrendszere. Jól ismerik őt világszerte külföldi szakmai berkekben. Hosszabb tanulmányutakat tett, kutatásokat folytatott Európa 22 országában, továbbá Észak- és Dél-Amerikában, Izraelben, Törökországban, Iránban, Kínában, Melanéziában, Polinéziában és Dél-Afrikában. Számos nemzetközi konferencián vett részt és tartott előadásokat. 3 magyar nyelvű szakkönyvet írt. Több mint 100 könyvfejezet és tanulmány, idegen nyelven alkotott, külföldön megjelent publikációk, mintegy 60 egyéb tudományos közlemény, 15 tervtanulmány és 9 tudományos beszámoló, tematikus térképek sorának szerzője, ill. társszerzője, 4 idegen nyelvű kötet társszerkesztője, ill. szerzője. Színvonalas munkásságának visszhangjáról kb. 450 db hivatkozás tanúskodik.

Kimagasló eredménnyel vesz részt már régóta a geográfia felsőfokú oktatásában is. 1988-tól a pécsi JPTE Földrajzi Tanszékén másodállású egyetemi docens, 1995-ben habilitált, 1996-tól professzorként működik. Tudományos vizsgálatainak eredményeit beépítette egyetemi oktatómunkájába. Mindenkor alaptörékvése volt a végzős hallgatók fokozott felkészítése a gyakorlati feladatok ellátására (pl. az önkormányzatoknál a hulladékellátásban, a környezetvédelmi feladatokban való közreműködésre stb.). Szaktanulmányaival, jegyzeteivel, térképeivel és könyveivel egyaránt hasznosan szolgálta mind a tudományos megismerést, mind pedig a felsőfokú oktatást és a posztgraduális továbbképzést. Tanítványai jól képzett geográfus szakemberekként vagy tanárokként kerülnek ki az életbe. Egyre többen gazdagítják közülük PhD fokozatot szerezve is a szakterület eredményeit.

SCHWEITZER Ferenc tudományos–közéleti, tudományos szervezői tevékenysége is széles körű. Hosszabb ideig volt elnöke a Földrajzi Tudományos Bizottság Geomorfológiai Albizottságának. Jelenleg a MTA Földrajz II. Bizottság tagja, vezetőségi tagja a Radiológiai Bizottságnak. A MTA Doktorai Tanácsa Földtudományi I. Szakbizottságának titkára, az INQUA Magyar Nemzeti Bizottságá-

nak elnöke, a Kárpát–Balkán Geomorfológiai Bizottság titkára, a Magyar Földrajzi Társaság Választmányának tagja és a Nemzetközi Negyedkorkutató Társulás Löszbizottsága Geotechnikai programjának elnöke. Tudományos és tudományszervezői munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. 1976-ban a Földtani Kutatás Kiváló Dolgozója, 1987-ben a Munka Érdemrend ezüst fokozatának tulajdonosa lett, 1995-ben pedig a Magyar Földrajzi Társaság legrangosabb kitüntetését, a Lóczy Lajos érmet is elnyerte.

Kedves Feri Barátunk! Engedd meg most nekünk, hogy szakmánk teljes nyilvánossága előtt is a régi jó barátként öleljünk meg Téged, s az egész hazai és nemzetközi geográfus társadalom háláját és szeretetét tolmácsolva gratuláljunk mindazért, amit életedben a magyar földrajztudományért tettél. Kor- és pályatársaid nevében nagy elismeréssel köszöntünk e jeles évfordulón. Büszkéek vagyunk Reád. Céljaidat, küzdelmeidet megértjük és támogatjuk. Szívből kívánunk jó erőt és egészséget a magyar geográfia ügyéért megvívandó további eredményes harcaidhoz!

JAKUCS LÁSZLÓ–MAROSI SÁNDOR

Főszerkesztőnk, Marosi Sándor 70 éves

A *Földrajzi Értesítő* minden száma – a 47 éve napvilágot látott legelsőtől kezdve – magán viseli egy szerkesztő keze nyomát, aki szinte egyetlen tanulmányt, de még könyvismertetést sem engedett „olvasatlanul” a nyomdába. Fájtalta a sajtóhibákat, hiányolta a kényszerűségből kimaradt cikkeket, sajnálkozott a határidő csúszásain, igyekezett növelni a folyóirat ismertségét, az előfizetők körét, hogy csak néhány jelét említsük annak, mennyire a szíven viselte az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet kiadványának sorsát. Ez az ember természetesen nem más, mint MAROSI Sándor, az MTA levelező tagja, a kezdetektől szerkesztője, majd 1973-tól főszerkesztője az *Értesítő*nek.

Nem lehetett könnyű dolga, amikor falusi (soltvadkerti) iskolásként magasabb célt tűzött maga elé, mint társai, hiszen sokgyermekes családban nevelkedve, iskoláztatása szüleitől is, saját magától is nagy áldozatokat követelt. Miután a kiskunhalasi gimnáziumban érettségi bizonyítványt szerzett, az Eötvös Loránd Tudományegyetem földrajz-történelem szakán folytatta tanulmányait, meghozta olyan sikerrel, hogy első munkahelyként az Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportjához, egy lelkes, fiatal társaságba került.

Akkoriban sem volt hiány szép, de alapos felkészültséget és eredeti ötleteket megkívánó feladatokban. MAROSI Sándor bőségesen kivette ezekből a részét: geológiai-geomorfológiai feltáró és térképező munkát végzett a Mezőföldön, tanulmányozta a Csepel-sziget és a Pesti-síkság felszínfejlődését, monográfiát írt Belső-Somogy kialakulásáról és felszínalakulásáról, főleg mezőgazdasági típus-területeken kutatta a tájalkotó tényezők kölcsönhatásait, a tájpotenciált, mikroklíma-méréseket folytatott, vizsgálta a homokformák kialakulását, meghatározta a Balaton keletkezésének idejét – csupán néhányat, talán a legfontosabb területeket kiemelve sokszínű munkásságából.

Nehéz lenne a földtudományokon belül olyan tudományterületet megnevezni, ahol ne alkotott volna maradandót. A földrajzi tudományos közvélemény leginkább a komplex táj kutatás elméleti alapjainak lefektetése és módszereinek kidolgozását tekinti ennek, s ez az a téma, amelyben elért nemzetközi sikereire ő maga is a legbüszkébb. Tájkutató munkásságának összefoglalása volt sokszor idézett nagydoktori értekezése 1980-ban és 1995. évi akadémiai székfoglalóján is arról beszélt, mennyire bonyolult kutatási terület a tájak létrehozó és fenntartó tényezők elemzése, összegzése, a tájak rendszerezése, értékelése. Mindig hangsúlyozta, hogy a saját és kortársai végezte munkák után is mennyi feladat marad még a következő nemzedékeknek.

Egyáltalán nem véletlen, hogy számos eredményét kutatói közösségekben, más geográfusokkal, ill. rokonszarmák jeles művelőivel szoros munkakapcsolatot tartva érte el. Legalapvetőbb jellemvonása, hogy igen könnyen szót ért a legzárkózottabb munkatársakkal is, mindenkihez szinte baráti közvetlenséggel fordul, és ezzel jóformán lehetetlenné teszi számukra, hogy ne a legteljesebb odaadással, ne legjobb tudásukkal szolgálják a közös ügyet s MAROSI Sándornak mindig ez a legfontosabb.

Az MTA FKI igazgatóhelyetteseként is saját szerepét minden helyzetben a lehető legkisebbre csökkentve, alig észrevehető mértékben beavatkozva simította el a belső ellentéteket, terelte tudományos mederbe a személyeskedő hangú vitákat; ahol erre alkalom kínálkozott, kereste a józan kompromisszumokat, ahol pedig nem volt erre remény, igyekezett legalább azt elérni, hogy az ellenségeskedés ne csorbítsa intézményünk hírnevét, országos és nemzetközi megítélését (és ez sem kis dolog).

Nem csupán a *Földrajzi Értesítő*, hanem sok-sok földrajzi kiadvány (monográfia, tanulmánykötet, kongresszusi előadáskötet, tankönyv, lexikon, emlékkötet stb.) szerzőjének is óriási megnyugást jelentett, ha Sanyi bátyánk rendezte sajtó alá munkáját. A sort nem kisebb személyiség, mint BULLA Béla nyitja, akinek *Magyarország természeti földrajza* című, alapvető jelentőségű egyetemi tankönyvében MAROSI Sándor neve szerepel szakmai szerkesztőként.

Ezután következnek a *Földrajzi Tanulmányok*, a *Magyarország tájféldrajza* vaskos kötetei, a *Magyarország kistájainak katasztere* (SOMOGYI Sándorral, két kötetben), a *Magyarország Nemzeti Atlasza* – és a lista akkor se lenne teljes, ha oldalakon át folytatódna. Különben pedig azért sem, mert MAROSI professzor ma is szívesen elvállal szerkesztési feladatokat. A szigorú értelemben vett tudományos munkákon kívül, amelyekben szerzőként és szerkesztőként egyaránt szerepet vállalt, mint igazgatóhelyettesnek – gyakran igen hálátlan feladatként – sok-sok ívnyi jelentést, beszámolót is meg kellett írnia és szerkesztenie.

Az Akadémián és az egyetemeken, a fővárosban és vidéken, fiatalok és idősebbek körében szerzett rendkívüli népszerűségének természetes folyománya volt, hogy 1993-ban megválasztották a Magyar Földrajzi Társaság elnökének. Ezzel tudománytörténeti tevékenységét is elismerték, vagyis azt, hogy mindig a nagy elődök példáját tartotta szem előtt és társait, fiatalabb kollégáit is szüntelenül példájuk követésére buzdította.

Emlékbeszédekben, búcsúztatókban, szakmai méltatásokban, megnyitókban, szobor-, ill. emléktábla-avatásokon és minden elképzelhető alkalommal felhívta a figyelmet vívmányaik jelentőségére, de egyben arra is, milyen irányban kellene folytatni kutatásaikat. Sanyi bátyánk gondosan ügyel arra, hogy a régiek emlékét is ápolja és a tudományos utánpótlás nevelésével, tanulmányaik kiadásának elősegítésével a jövő földrajzát is megalapozza. Sokan tartozunk Neki hálával azért, hogy elindított és folyamatosan támogatott bennünket pályánkon.

Színvonalas tudományos munkáit, közéleti és oktatói tevékenységét, szerkesztői munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. Magyarország Nemzeti Atlaszában elkészítésében vállalt szerepéért 1990-ben megosztott Széchenyi-díjat kapott, az MFT 1982-ben Lóczy Lajos éremmel, 1989-ben pedig tiszteleti tagsággal jutalmazta. Az ELTE címzetes tanáraként adja át tapasztalatait a fiataloknak, neveli az ifjúságot. 1991-ben Akadémiai Díjban részesült *Magyarország kistájainak katasztere*, amely valamennyi magyar tájkutató és tájökölógiát oktató könyvespolcán megtalálható, nélkülözhetetlen, gyakran forgatott és idézett kézikönyv.

Kedves Sanyi Bátyánk! A *Földrajzi Értesítő*vel bármilyen módon kapcsolatba került geográfusok és a rokontudományok képviselői, az MTA FKI korábbi és jelenlegi munkatársai, teljes személyzete, az egyetemek földrajzi tanszékei és egyéb kutatási műhelyek dolgozói nevében több jókívánságot is tolmácsolnom kell Neked.

Mindannyian azt szeretnénk, ha még nagyon sokáig köztünk lennél. Számíthatnánk szakmai és baráti tanácsaidra, egyengetnéd pályánkat, fésülgetnéd nyelvtanilag és stílusában nem mindig tökéletesen magyarságú kézíratainkat, de még inkább azt, ha közreműködnél a földrajztudomány, különösen pedig a természetföldrajz és a táj kutatás rangjának megőrzésében, sőt további emelésében; erősítenéd a kapcsolatokat, az összetartást a különböző intézmények, a tanárok közösségei, a szélesebb szakmai közvélemény között, összekötnéd a geográfia múltját a jelenével és jövőjével. Tömören összefoglalva: még sok mindenben várunk Tőled segítséget, ilyen önző módon kívánunk tehát jó egészséget és hosszú életet!

LÓCZY DÉNES

Ázsia Központ Pécsen

1999 tavaszán TÓTH József a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora, a Földrajzi Intézet igazgatója – BÁRDI László vezetésével és KOLTAI Dénes, a JPTE FEEFI első emberének aktív közreműködésével – életre hívta a régóta, sokak által nagy érdeklődéssel várt *pécsi Ázsia Központot*.

Központunk a JPTE (2000. jan. 1-től: Pécsi Tudományegyetem) Természettudományi Kara Földrajzi Intézetének keretein belül működik. Az Ázsia Központ gondolata nem új keletű, a körülmények szerencsés együttállása tette lehetővé 1999. évi létrejöttét. A Központ alapját – virtuálisan – 1998 őszén, tibeti expedíciónk alkalmával raktuk le, egy obo formájában az 5200 m magas Kampalahágónál, remélve így az égiek jóindulatát. (Persze a „földiek” segítsége nélkül vállalkozásunk nem sikerülhetett volna, köszönet érte.)

A Központ céljának, általános oktatási-kutatási koncepciójának meghatározásakor a hagyományos filológiai megközelítésen túllépve fáradoztunk a magunk és a szándékaink szerinti célcsoport számára is elfogadható szemlélet kialakításán. Következésképpen az interdiszciplináris tantárgyfelépítés és kutatástervezés már az indulásnál is alapvető szerepet kapott, mindamellett, hogy jelenleg is még csak az első lépéseinket tettük meg a „10 000 li hosszúságú úton”. Az egyes térségek, államok feldolgozását a természetföldrajzi alapok áttekintésével kezdjük, hiszen kurzusainkra zömében nem földrajz szakos hallgatók járnak. Ugyanakkor a természeti geográfiára való építkezés csak az „első elemét” jelenti annak a szakmai logikai sornak, amelyet követünk, hiszen az ázsiai nyelvek alapjainak, az egyes társadalmak fejlődésmenetének, történelmi sajátosságainak, civilizációs pilléreinek megismerése, amelyeket a jelenkor gazdasági és politikai földrajzi ismeretei tesznek teljessé, adják a múltból a jelenig vezető és oktatandó Ázsia-ismeretek gerincét.

A statikus ismeretek mellett/helyett a fejlődés dinamikájának és sajátos ázsiai jellegzetességeinek vizsgálatával kívánjuk megkeresni azokat a potenciális kapcsolódási pontokat, amelyekhez hazai, ill. európai kutatásaink gyakorlati haszonnal tudnak csatlakozni. Ezzel olyan megbízható, szilárd szakmai alapokat és probléma-érzékeny gondolkodásmódot kívánunk kialakítani hallgatóinkban, amely alkalmas az önálló egyéni továbblépésre, önképzésre is.

Az Ázsia Központ annyiban különbözik a már meglévő szervezeti egységek többségétől, hogy tevékenysége, hatóköre nem kíván bezárkózni szorosabban vett egységébe. A szokásos „áthallgatás” törvényes lehetősége esetünkben nem csupán eshetőség, hanem közérdekű javaslat is *bármely kar bármely szakának hallgatója (nappali, posztgraduális, levelező)* számára. A Központ ugyanis olyan tantárgyi kínálatot, speciálkollégiumi javaslatokat ajánl, amelyek nem csak színesíteni szeretnék a választható lehetőségek általános körét, hanem a későbbi életpálya előnyeikhez a *szakosodás többletét* is biztosítani kívánják. Egyetemünk hallgatóin kívül – az adott lehetőségek korlátain belül – természetesen várunk minden tudásra, új információra éhes érdeklődőt is.

Közismert, hogy Magyarország meghatározó fejlesztési prioritása az *Európai Unióba való felvételre* irányul. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy az Európai Uniónak olyan *alapvető elemzései és határozatai vannak*, mint „*Az új Ázsia-stratégia*” és „*A hosszú távú Kína-politika*”, amelyek új és kiemelt stratégiai irányként jelölik meg Ázsiát, s ezen belül is a rendkívül dinamikusan fejlődő Távol-Keletet, külön hangsúlyozva Kína jelentőségét és távlatait. Így európai uniós felkészülésünk sem teljes értékű, ha az csupán a szűkebben vett földrészünk gazdasági integrációjára irányul, s megfeledekezünk majdan nagy befogadó szervezetünk alapvető célkitűzéseiről.

Az EU vonatkozó döntéseinek optimálisan *előbe tudunk menni* azzal, hogy *időben felkészülünk* azokra a feladatokra, amelyek a tagállamokra vonatkoznak. Így elérhető kedvező esetben, hogy mire tagfelvételi kérelmünk teljesül, már *rendelkezünk* olyan felkészült *szakemberekkel*, akik nemhogy nincsenek lekésve az EU stratégiai menetrendjétől, hanem azokhoz *naprakészen* tudnak kapcsolódni.

A jelen és még inkább a jövő gazdasági, geopolitikai kapcsolatai – éppen a hivatkozott határozatoknak megfelelően – azt igénylik, hogy *nem egyszerűen átlagosan képzett* közgazdászokra, tanárookra, jogászokra, területfejlesztési szakemberekre, kulturális és gazdasági diplomatákra van szükség, hanem olyanokra, akik szélesebb perspektívában is felkészültek, *speciális ismeretekkel is rendelkeznek*, s ennek alapján átfogóbb feladatrendszerekben is eredményesen tudnak közreműködni.

A versenyképesebb tudásanyag nyújtása versenyképesebb munkaerőt, kedvezőbb elhelyezkedési lehetőséget is jelent a hallgatóknak, ezért került sor a JPTE szerkezeti modernizációjának elérésére, az Ázsia Központ létrehozására.

A fentiekből kitűnhet, hogy az Ázsia Központ jelenlegi fő profilját az oktatási tevékenység adja. Emellett azonban munkatársaink folytatják a legnagyobb földrésszel kapcsolatos kutatásaikat is. Több olyan – saját kiadású – kötet megjelenése van folyamatban, amelyeket hiánypótlóknak számunk. Rövidesen napvilágot lát az *Ázsia Központ Keleti Kiskönyvtárának első darabja* is. Vizsgálataink nagyobb része – jelenleg – a földrész két gigaszára, Kínára és Indiára irányul, de ahogyan a tantárgyi kínálatot bővíteni igyekszünk, úgy az új kollégák bevonásával kutatási palettánkat is színesítjük.

Az eseti egyéni érdeklődés kielégítése és a későbbi specializáció érdekében az Ázsia Központ az alábbi, *alapozó jellegű tantárgyválasztékot kínálja az 1999/2000. tanév I. félévében:*

a) Keleti nyelvek:

- *Kínai nyelv kezdőknek I.*, (kód: MUV6041), oktató: BÁNYAI Sándor,
- *Kínai társalgási gyakorlatok*, (kód: MUV6045), oktató: Fu ZHI-LIANG,
- *Hindi nyelv kezdőknek I.* (kód: MUV6049), oktató: ARADI Éva.

b) Természetföldrajzi tényezők:

- *Ázsia regionális természetföldrajza*, (kód: MUV6113), oktató: WILHELM Zoltán,
- *Ázsia természeti csodái*, (kód: MUV6112), oktató: WILHELM Zoltán.

c) Társadalomföldrajzi tényezők:

- *Kína népesség- és településföldrajza*, (kód: MUV6114), oktató: TÓTH József,
- *Ázsia felfedezés-története*, (kód: MUV6052), oktató: KUBASSEK János.

d) Kulturális alapok:

- *A keleti világvallások története*, (kód: MUV6044), oktató: BÁRDI László,
- *Bevezetés a kínai civilizáció alapjaiba I.*, (kód: MUV6043), oktató: BÁRDI László,
- *Bevezetés az indiai civilizáció alapjaiba I.*, (kód: MUV6048), oktató: ARADI Éva,
- *Szibéria régészeti emlékei*, (kód: MUV6047, TOR1820), oktató: ERDÉLYI István,
- *Mongólia régészeti emlékei*, (kód: MUV6046, TOR18109, oktató: ERDÉLYI István,
- *Kína és a világ*, (kód: MUV6050), oktató: CHEN LIN

e) Gazdaságföldrajzi tényezők:

- *Kína gazdaságtörténete*, kód: MUV6115, oktatók: KRISZTIÁN Béla, NEMESKÉRI Zsolt.

A tantárgyak/szemináriumok általában 2 szemeszterre, az alapozó fontosságú nyelvek esetében 4 félévre terjednek. Az oktatásban a JPTE tanárai mellett más hazai egyetemek ismert szakértői, valamint meghívott külföldi vendégprofesszorok vesznek részt.

Akik egyetemi tanulmányainak kezdetétől részt kívánnak venni az Ázsia Központ oktatási programjában, azok számára az első két tanév *általános* képzésének alapozó jellegű tantárgyválasztéka után a *specializáció* három tanévre terjedő szakasza következik. A specializáció – az előzetes tervek szerint – két fő típusra különül el: egyrészt lehet szakosodni államokra vagy térségekre (pl. Kína, India, Japán, Közel-Kelet), másrészt tudományágakra, szakterületekre (az egyes ázsiai országok vagy térség-településfejlesztési, geopolitikai, történelmi, művészettörténeti, külgazdasági stb. kérdései).

A tervek szerint, aki minimálisan 4 szemeszteren keresztül meghatározott tanegységet szerez meg az Ázsia Központ tantárgykínálatából, a diplomájához kiegészítést kap az elvégzett Ázsia-ismereti specializációról.

A központ munkáját hatalmas érdeklődés kíséri, az első félév kurzusaira *közel 600 hallgató* jelentkezett! A tematika tervszerű fejlesztése során a következő lépéseink Japán, az arab világ, ill. Oroszország ázsiai része felé irányulnak.

Üzenet értékű, hogy Pécs városa – figyelve kezdeményezésünkre –, igyekezett segítséget nyújtani. Rendelkezésünkre bocsátottak egy belvárosi, frissen felújított kulturális intézményben, az

(Ázsia Központtal kissé furcsán összezsengő) Európa Házban három irodahelységet, így az Ázsia Központ küldetésének létjogosultságát bizonyítva kilépett az egyetem, ill. a Földrajzi Intézet adta keretek közül. Távlati lehetőségeinket előre vetíti, hogy az Európa Házban a kulturális egységeken kívül üzleti jellegűek is működnek.*

BÁRDI LÁSZLÓ–WILHELM ZOLTÁN

Szigetek a pacifikus térség évszázadában

(VIII. Csendes-óceáni Tudományos Kongresszus, Suva, Fidzsi-szigetek,
1997. júl. 13–19.)

A Csendes-óceáni Tudományos Szövetség (PSA), amelynek jelenleg A. ARIMA személyében japán elnöke van, első alkalommal rendezte nemzetközi kongresszusát a Csendes-óceán egyik szigetállamában, a Fidzsi-szigetek fővárosában, Suvában. Nem véletlen, hogy Fidzsire esett a választás: ez az egyetlen szigetállam a dél-csendes-óceáni térségben, amely sokoldalú és – legalább is részben – önellátó gazdaságot épített ki, ugyanakkor a Dél-Csendes-óceáni Egyetem révén a térség kulturális-oktatási központjává fejlődött. Erről a kongresszus résztvevői is meggyőződhetnek, hiszen a rendezvényekre az Egyetem laicalai campusában került sor, ahol modern és szellős épületekben hallgathattuk az előadásokat.

Már a látványos megnyitó ünnepségen is hangsúlyozták, hogy ez a felsőoktatási intézmény nem csak Fidzsié, hanem még 14 más szigetszországé, akik között teljesen függetlenek (Kiribati, Marshall-szigetek, Mikronéziai Szövetségi Államok, Nyugat-Szamoa, Nauru, Salamon-szigetek, Tonga, Tuvalu, Vanuatu) és autonómiával rendelkező függő területek (az új-zélandi Cook-szigetek és Niue, Amerikai-Szamoa és a szintén amerikai Belau [Palau], valamint a francia Új-Kaledónia) egyaránt vannak. A megnyitón egymás után köszöntöttek bennünket anyanyelvünkön a „tagállamokat” képviselő, népviseletbe öltözött hallgatók. Az olyan soknemzetiségű térség, mint Mikronézia esetében bizony már az is nehézségbe ütközött, hogy minden sziget, szigetcsoport nyelvén elmondják az üdvözlő szavakat. A bemutatkozás után Fidzsi lakói legismertebb népszokásukat, a híres káva-szertartást adták elő. A ceremónia egy borsféle gyökereiből készített főzet elfogyasztásából áll, melyet hosszú, udvarias beszédek kísérnek. (A „tea” a közhiedelemmel szemben nem tartalmaz kábítószer, inkább nyugtató, mint ajzó hatású.) A vendéglátók nevében a Szervező Bizottság elnöke, a regionális kutatásokkal foglalkozó A. RAVUVU professzor üdvözölte a vendégeket.

* Az Ázsia Központ tevékenységével összefüggő bármely részkérdésről további információ kérhető: BÁRDI László egyetemi docens, igazgatótól (A/516. szoba; tel.: 06-72-327-622/4485; e-mail: bardi@ttk.jpte.hu, fax: 06-72-501-531) és WILHELM Zoltán egyetemi adjunktus, igazgatóhelyettestől (A/534. szoba; tel.: 06-72-327-622/4134, 06-30/9930-717, fax: 06-72-501-531, e-mail: wilhelm@ttk.jpte.hu). Az időszerű kérdésekről további *folyamatos tájékoztatás* olvasható még az Internet <http://foldrajz.jpte.hu> c. honlapján, valamint a *Notitia Geographica* (a Földrajzi Intézet heti információs kiadványa) és a *Data Geographica* (a BMFE információs folyóirata) lapjain, továbbá a *Campus* hasábjain.

A nemzetközi kongresszus tudományos tárgykörei között szinte minden olyan téma szerepelt, amely a csendes-óceáni térség fejlesztésével kapcsolatos: mezőgazdaság és erdészet; éghajlatváltozás; természetvédelem és biodiverzitás; a kis szigetállamok gazdasága: a segélyezés és az új világrend; oktatás; energiagazdaság; környezetgazdálkodás és -védelem; halászat és a tengeri erőforrások; geopolitikai kérdések és a regionális integráció; történelem, kultúra és fejlődés; iparfejlesztés; bányászat; természeti katasztrófák előrejelzése; élelmezés és egészségügy; népesség- és városföldrajz; technológiai fejlődés; idegenforgalom; közlekedés és hírközlés; vízerőforrások. További megbeszéléseket szerveztek olyan speciális témákban, mint a korallzátonyok problémái; a nők szerepe a tudományos életben; az ember által betelepített tengeri fajok ökológiája; talaj- és vízszennyeződések stb. Így a magyar küldöttség tagjai, SCHWEITZER F., KIS É. és LÓCZY D. is könnyen találtak olyan környezeti témákat, amelyekkel részt vehettek a kongresszus munkájában. Még kedvezőbb volt a zágrábi BOGNÁR A. helyzete, aki a horvát tengerpart fejlődéséről tarthatott előadást.

Általában érdekesek voltak a plenáris előadások. E. M. BORGESSE, az óceánkutatás „nagyasszonya” arról beszélt, mit ad nekünk a tenger és mit tehetünk érte. Sajnos, Jacques COUSTEAU néhány héttel a Kongresszus előtt bekövetkezett halála miatt fia, Jean-Michel COUSTEAU lemondta bejelentett előadását a növekvő óceáni idegenforgalom környezeti ártalmáról. Hatalmas tetszéssel fogadta a közönség Tonga neves közéleti személyiségét, F. HELUT, aki költő, zeneszerző és koreográfus is egy személyben. A társadalmi-gazdasági fejlődés történeti-kulturális gyökereit elemezve, irodalmi képekkel hívta fel a figyelmet arra, hogy nem elég a természeti erőforrások kiaknázására összpontosítani, az emberi erőforrásokkal is foglalkozni kell. A fenntartható fejlődés környezeti feltételeit R. G. FAIRBANKS, a Columbia Egyetem professzora foglalta össze.

A természetföldrajz művelői számára különösen hasznosak voltak azok a szekciók, amelyek a globális klímaváltozás csendes-óceáni hatásaival, ill. az óceániai természeti katasztrófákkal foglalkoztak. Az előbbi témakört J. E. MARAGOS, a hawaii East-West Center környezeti programjának igazgatója vezette elő, amikor a trópusi partokat ért emberi hatásokról beszélt. Több előadás tárgya a tengerszint-emelkedés várható következménye volt, erről szólt a Dél-Csendes-óceáni Egyetem Földrajzi Tanszékének vezetője, P. NUNN is, akinek nemrég megjelent, „Oceanic Islands” c. könyvéhez mi is gratuláltunk, amikor belepillantottunk a hatalmas ismeretanyagot könnyen érthető stílusban összefoglaló, korszerű monográfiába. Az ENSZ katasztrófaelhárító programja által támogatott „Természeti katasztrófák” c. ülészakon hallhattunk a trópusi ciklonokra figyelmeztető riasztórendszer tapasztalatairól, az El Niño/Déli Oszcilláció hatásairól, a kárenyhítő intézkedésekről, a sérülékenységi minősítő eljárásokról, az árvíz- és földrengésveszélyről, ill. a természeti csapások nyomában járó egészségügyi problémák kezeléséről.

A kongresszus előkirándulásai közül a Naigani szigetének ökológiai kérdéseit tárgyaló tanulmányúton vettünk részt. Vezetőnk R. THAMAN, az egyetem növényföldrajzos oktatója volt, aki nem csak a vadon előforduló és a termesztett növényekkel (taró, manioka, édesburgonya, csavarpálma) ismerttetett meg bennünket, hanem abból a tudásból is juttatott nekünk, amelyet fidzsi feleségétől tanult. Naigani egyik fele csodálatos turistatelep, korallzátonnyal és pálmaligettel, de a vulkáni hegy másik oldalán ma is zavartalanul élnek a civilizáció áldásait már részben élvező bennszülöttek, akik szívesen avattak be szokásaikba.

A kis magyar csoport igyekezett kihasználni a kongresszus nyújtotta lehetőséget arra, hogy Óceánia minél több szigetcsoportjával megismerkedjen. Először Nyugat-Szamoa két főszigetét, Upolut és Savai’it kerestük fel, ahol mély benyomást tett ránk a nép kedvessége és vallásossága. Festői krátertavak, vizesések, lávafolyásokat és a tengerpart bazaltszikláinak repedéseiből feltörő „tengeri gejzíreket” is tanulmányozhattunk. A Fidzsi-szigetek közül Viti Levu esőerdejét, központi gránittömegét, valamint az Ovalaun épült régi fővárost, Levukát néztük meg. Az álmos vadnyugati település benyomását keltő Levuka után a jelenlegi főváros, Suva szupermodernnek tűnik, vasbeton-üveg irodaépületeivel, szállodaival. A csaknem 100 000 lakosú város egyszerre több nagy konferenciának is helyet adott.

Más hangulat várja a látogatót az Új-Zélandhoz tartozó, de széleskörű autonómiát élvező Cook-szigeteken. A kerek főszigeten, Rarotongán mély, tipikus amfiteátrum-völgyek és szolid jólét fogadott. (Még a börtön kertjében is banán és kókusz termett.) Rövid repülőút után érkezünk a kék lagúnák szigetére, Aitutakira, ahol valóban nem kellett csalódnunk az addig csupán prospektusokból ismert korallformákban és gazdag állatvilágban (tengeri és szárazföldi rákok, gázlómadarak, tengeri

uborkák stb.). Föld körüli utunk utolsó állomásán, a Társaság-szigeteken ismét más kultúra, Francia Polinézia hagyományai tárultak fel előttünk. Tahitin a felfedező James Cook nyomait követtük, Mooreán pedig a trópusi vulkáni szigetek lepusztulásának leggyönyörűbb alakzatait láthattuk. Befejezőképpen teherhajón jártuk be a Társaság-szigetek tagjait egészen Bora Boráig, a második világháborús amerikai támaszpont révén világhírűvé vált „földi paradicsomig”.

A kongresszus szinte zökkenőmentes lebonyolításáért köszönetünket fejezzük ki M. KUMARnak és valamennyi munkatársának. A 11 le- és felszállással járó utazás fáradalmáiért a kongresszuson és a terepbejárásokon szerzett szakmai tapasztalatok, kulturális, emberi élmények bőven kárpótoltak bennünket. Ezután még nagyobb együttérzéssel figyeljük majd az Óceániából érkező híreket, vajon sikerül-e ezeknek a kis államoknak megőrizniük természeti értékeiket, színes hagyományait s mindenek előtt lakói közvetlen, barátságos modorát a globalizálódó civilizáció korában is.

KIS ÉVA–LÓCZY DÉNES–SCHWEITZER FERENC

A kiadásért felel az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet igazgatója
A kiadvány előállítását az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet végezte
Felelős vezető: Keresztesi Zoltán
Budapest, 1999
Felelős szerkesztő: Tiner Tibor
Műszaki szerkesztő: Garainé Édler Eszter
Technikai munkatársak: Molnár Margit és Tárkányi Lászlóné
HU ISSN 0015–5403

Ára: 650,-Ft 12% áfával

Terjeszti az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet

Előfizethető az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetnél (1112 Budapest, Budaörsi út 43–45.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással MNB 232-90171-7341 számlaszámon. Példányként megvásárolható az Intézet könyvtárában a fenti címen.